תנ״ך · אחרונים · כלי יקר · תורה

כלי יקר על בראשית

רבי שלמה אפרים מלונטשיץ

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

כלי יקר על בראשית

רבי שלמה אפרים מלונטשיץ

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/כלי-יקר-על-בראשית/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פרק א 9
פרק ב 21
פרק ג 24
פרק ד 28
פרק ה 36
פרק ו 38
פרק ז 45
פרק ח 47
פרק ט 49
פרק יא 53
פרק יב 56
פרק יג 62
פרק יד 66
פרק טו 67
פרק יז 70
פרק יח 73
פרק יט 82
פרק כא 83
פרק כב 85
פרק כג 91
פרק כד 93
פרק כה 102
פרק כו 112
פרק כז 114
פרק כח 122
פרק כט 132
פרק ל 135
פרק לא 137
פרק לב 140
פרק לג 152
פרק לד 155
פרק לה 155
פרק לז 157
פרק לח 167
פרק לט 170
פרק מ 172
פרק מא 175
פרק מב 185
פרק מג 190
פרק מד 191
פרק מה 195
פרק מו 201
פרק מז 204
פרק מח 211
פרק מט 214
פרק נ 224

הקדמה

יָקָר חַסְדְּךָ אֱלֹהִים (תהלים לו:ח). חֶסֶד עוֹלָם יִבָּנֶה, תַּחְתִּים שְׁנִים וּשְׁלִישִׁים יֵעָשֶׂה, וּבְטֶרֶם הָרִים יֻלָּדוּ וַתָּחוֹלֵל אֶרֶץ וּמְלוֹאָהּ, נִשְׂגָּב שִׁמוֹ לְבַדּוֹ. אֵין קוֹרֵא בִּשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת ה', וַיַּרְא ה' כִּי אֵין אִישׁ, וַיִּשְׁתּוֹמֵם כִּי אֵין מַכִּיר כֹּחַ מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, וּשְׁכִינָה עַל מִי שׁוֹרָה וּזְרוֹעַ ה' עַל מִי נִגְלָתָה. אָז עָלָה בִּרְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ לִבְרוֹא בְּמַאֲמָרוֹ שְׁחָקִים וְכָל צְבָאָם, וַאֲגֻדּוֹתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ, וּבְכָל מָדוֹר וּמָדוֹר מִשְׂרְתָיו עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ, וּבְכָל מָקוֹם מֶקֶטֶר וּמֻגָּשׁ לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ מִן רוֹאֵי פְּנֵי הַמֶּלֶךְ. וּבַתַּחְתּוֹנִים בָּחַר לוֹ בָּאָדָם אֲשֶׁר יָצַר בְּחָכְמָה וַתֵּרֶב מַשְׂאֵת חָכְמָתוֹ מִכָּל בְּנֵי קֶדֶם, אֲשֶׁר קִדְמוּהוּ בַּיְצִירָה, וְאַחֲרוֹן אַחֲרוֹן חָבִיב הָאָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת דְּיוֹקָן יוֹצְרוֹ אֲשֶׁר חָלַק לוֹ בַּבִּינָה בְּיֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז. וּמִכְּלָלָם בָּחַר לוֹ יָהּ אֶת יַעֲקֹב, זֶרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבוֹ אֲשֶׁר הָיָה קוֹרֵא בְּגָרוֹן בְּשֵׁם אֵל עוֹלָם, לֵאמֹר כִּי זֶה אֱלֹהִים אֱלֹהֵינוּ הוּא יָנֵהּ בָּעֶלְיוֹנִים וּבַתַּחְתּוֹנִים, אֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ. וּמִמֶּנּוּ הֵאִירָה כָּל הָאָרֶץ, כִּי הוּא הֵאִיר מִמִּזְרָח צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְהָעָם הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ רָאוּ אוֹר ה', וְהֶחֱזִיקוּ בֶּאֱמוּנָה זוֹ דּוֹר אַחַר דּוֹר, וּמָלְאָה פְּנֵי תֵבֵל דַּעַת וְיִרְאַת ה' מִן יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ, חוּט הַמְשֻׁלָּשׁ, וְכִסֵּא ה' עוֹמֵד עַל שָׁלֹשׁ רַגְלַיִם. זֹאת הִיא שִׂיחָתִי וּפִתַּח דְּבָרַי מֵרֹאשׁ אָמָנָה, לְשִׁיר אֶת שִׁיר ה' כְּשִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לִשְׁלֹמֹה (שיר השירים א:א).

יָקָר דְּבַר ה' בַּיָּמִים הָהֵם, אֵין חָזוֹן נִפְרָץ, וּשְׁנֵי אֲלָפִים תּהוּ בַּגּוֹיִם אֵין תּוֹרָה, וְהָיְתָה חֲתוּמָה בְּאוֹצַר יְחִידֵי שְׁרִידֵי הַדּוֹר. וַיֵּעָבֵר ה' רוּחַ שֶׁל הֲנָחָה עַל הָאָרֶץ, רוּחַ דַּעַת יִרְאַת ה', וַיְהִי אוֹמְנֵי אֶת דְּבָרוֹ הַטּוֹב לְזֶרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבוֹ, לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת שָׁפְרָה, אִמְרֵי שֶׁפֶר תּוֹרַת אֱמֶת וְחֻקִּים יְשָׁרִים, צַדִּיקִים יֵלְכוּ בָם הֲלוֹךְ וְנִגַּהּ. הֶחְפֵּץ יְמַלֵּא יָדוֹ בִּרְכַּת ה' וּרְצוֹן שׁוֹכֵן בְּסִינַי, וַאֲשֶׁר עָמְדָה רַגְלָם בְּמִישׁוֹר עַל הַר סִינַי, כָּל יְקָר רָאֲתָה עֵינָם מַה שֶּׁלֹּא רָאָה יְחֶזְקֵאל, חָכָם עָדִיף מִנָּבִיא אֲשֶׁר מַחֲזֵה שַׁדַּי יֶחֱזֶה. וְכָל חֶכֶם לֵב, תּוֹרָה דִּידֵיהּ הוּא, מֵעָמֵל נַפְשׁוֹ יִשְׂבַּע שׂוֹבַע שְׂמָחוֹת, נְעִימוֹת בִּימִין אֵשׁ דָּת לְמוֹ, וְלוֹ נִגְלוּ תַּעֲלוּמוֹת חָכְמָה, דֵּין גַּלְיָא רָזַיָּא וְכָל רָז לָא אָנֵס לֵיהּ. זוֹ תּוֹרָה וְזוֹ שְׂכָרָהּ, אוֹהֲבֶיהָ יֹאכְלוּ פְּרָיָהּ פְּרִי קֹדֶשׁ הִלּוּלִים, לֶאֱכֹל מִפֵּרוֹתֶיהָן בְּעוֹלָם הַזֶּה וְקַרְנוֹ יָרוּם בְּכָבוֹד, אֲשֶׁר חֲכָמִים יִנְחָלוּ בְּבוֹאָם אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל נַחֲלַת י״ש עוֹלָמוֹת, שָׁם יַצְמִיחַ קֶרֶן לְדָוִד, וְיַעֲרֹךְ נֵר מְצֻוָּה וְתוֹרָה אוֹר לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמוֹשְׁבוֹתָם. כִּי אִמְרוֹת ה' הַטְּהוֹרוֹת יִתְּנוּ יְקָר לְבַעֲלֵי מִקְרָא וּמִשְׁנָה וְתַלְמוּד וְאַגָּדָה, אֲגֻדָּתָן עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ, לְהַאֲכִילָם מִפְּרִי מַעֲשֵׂיהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּלְאֵין אוֹנִים עָצְמָה תַּרְבֶּה, וְהָיָה כְּגִבּוֹר אֶפְרָיִם.

יָקָר מֵחָכְמָה וּמִכָּבוֹד סִבְלוּת מְעָט, הַנּוֹטֶה שִׁכְמוֹ לִסְבֹּל מַשָּׂא דְּבַר ה', הֲלֹא מִצְעָר הִיא וּתְחִי נַפְשֵׁנוּ בָּהֶם, כִּי אִם רְחָבָה הִיא מִנִּי יָם מִצְוֹת ה', הֲלֹא הֵמָּה קַלּוֹת הָעֲשׂוּיָה, כִּי לֹא

הֱעֲמִיס ה' עָלֵינוּ עֹל כָּבֵד, וּמִלְּתָא זוּטַרְתָּא שׁוֹאֵל ה' מֵעִמָּנוּ, לְיִרְאָה אֶת ה' וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם ה' לְחַיּוֹתֵינוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה, וּבְכָל זֹאת יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע בֵּין קַל לְכָבֵד, עַמִּי לֹא הִתְבּוֹנָן בֵּין עָתִיד לְעָבָר וּבֵין פֶּתִי לְנָבָר, פָּרְקוּ מֵעֲלֵיהֶם עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם וּבְהֶפְקֵרָא נִיחָא לְהוּ, זֶה דּוֹר דּוֹרְשִׁים אַהֲבָה בְּתַעֲנוּגִים, וַתְּהִי הַמִּשְׂרָה עַל שִׁכְמָם לְבַקֵּשׁ לָהֶם גְּדוֹלוֹת, כִּי יִשְׁתַּעֵר שָׂעִיר עַל רֵעֵהוּ, וּפְנֵי ה' חִלְקָם, אֵין דּוֹרֵשׁ וְאֵין מְבַקֵּשׁ, כִּי כָל אִישׁ לְבִצְעוֹ פּוֹנֶה, עַל כֵּן גָּלוּ מִבְּלִי דָעַת, כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאוֹתָם כִּי ה' נִלְחָם עִמָּהֶם פָּנִים בְּפָנִים וְשָׁבוּ בִתְשׁוּבָה, וַיִּתְנֵם בְּיַד שׁוֹסִים, אֶת הַקְּרוּנוֹת קֶרֶן יִשְׂרָאֵל גָּדַע כַּאֲשֶׁרָה, וַיַּרְא בַּצַּר לָהֶם כִּי שָׁבוּ אֶל ה', וַיִּצְעֲקוּ לֵאמֹר שׁוּבֵינוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ כִּי חָטָאנוּ לָךְ, עַד מְהֵרָה יָשׁוּב וְנִחַם עַל הָרָעָה, יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וְיִרְפָּאֵם, וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה, וְהַכְבֵּד אָזְנָיו מִשְּׁמֹעַ, נָזוֹרוּ אָחוֹר, גַּם ה' סָר מֵעֲלֵיהֶם, הֵן כָּל אֵלֶּה יִפְעַל אֵל פַּעֲמַיִם שָׁלוֹשׁ עִם גֶּבֶר יָהִיר וְלֹא יִנָּוֶה אֶל נָוֶה קָדְשׁוֹ, וַיִּשְׁלִיכֵם אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת יַקִּח לוֹ שְׁאֵרוֹ כְּסוּתוֹ, וַיַּצִּיגוּ עָרוֹם מִכָּל הַצָּלָחָה, וַיַּדֵּל יִשְׂרָאֵל מְאֹד, הוֹלְכִים וְדַלִּים בְּאֹרֶךְ גָּלוּת הַחֵל הַזֶּה, כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים לֵאמֹר כּוּלֵי הַאי וְאוּלַי הִמְצָא יִמְצֵא אִישׁ יָשׁוּב וְנִחַם עַל הָרָעָה, גַּם ה' יָשׁוּב מֵחֲרוֹן אַפּוֹ, וְאַשֶּׁר הָלְכוּ קְדוֹרְנִית כְּאֲהֶלֵי קֵדָר יִהְיוּ כִּירִיעוֹת שְׁלֹמֹה (שיר השירים א:ה).

יְקַר רוּחַ אִישׁ תְּבוּנָה (משלי יז:כז), יָבִין וַיַּשְׂכִּיל יִתְבּוֹנֵן בִּינָה בְּהַנְהָגַת עַם לֹא בִינוֹת, כַּמָּה רְחוֹקִים דַּרְכֵיהֶם מִדַּרְכֵי ה', בְּדוֹר תַּהְפּוּכוֹת הַהוֹפֵךְ הַקְּעָרָה הָפַךְ וּמָחָה עַל פָּנֶיהָ, לִשְׁפּט עַל הַטּוֹב הָרָע וְעַל הָרָע טוֹב, לָשׂוּם שְׁפָלִים לְמָרוֹם, וַעֲשִׁירִים בְּחָכְמָה בַּשֵּׁפֶל יֵשֵׁבוּ, וְקוֹרֵא לְנָבָל נָדִיב לְהוֹשִׁיבוֹ עִם נְדִיבֵי עַם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם. וְעַם ה' אֵלֶּה נֶחְלְקוּ לְכִתּוֹת וַחֲבוּרוֹת: מֵהֶם אוֹהֲבֵי הַכֶּסֶף, מֵהֶם אוֹהֲבֵי יוֹתֶרֶת הַכָּבֵד הַמְּדֻמָּה, מֵהֶם אוֹהֲבֵי אַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים, מֵהֶם בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן כְּרֹךְ דְּכָל מוּם בֵּיהּ, וְאוֹהֲבֵי הָאֱמֶת מִבְּנֵי עֲלִיָּה מוּעָטִים, וּמִתֵּי מִסְפָּר הֵמָּה, וּבְטֵלִים בְּמִעוּטָם, כִּי הַפְרוּעִין מְרֻבֶּה עַל הֶעוּמָד. זֶה יֹאמַר לַה' אֲנִי וּבְקִרְבִּי קָדוֹשׁ, וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר לָשֶׁבֶת עַל גַּפֵּי מְרוֹמֵי קֶרֶת, וְזֶה בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל יְכַנֶּה לֵאמֹר שָׂרִיתִי עִם אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים וָאוּכָל, וְזֶה יִכְתֹּב יָדוֹ לַה' לֵאמֹר לִי הָאוֹר וַאֲנִי עָשִׂיתִיו, וְיָדִי בְּכָל הַחָכְמוֹת וּמִי כָמוֹנִי יַגִּידֶהָ וְיַעְרְכֶהָ, וְזֶה יֹאמַר לִי תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ, וּמִי יְחוּשׁ וּמִי יוּכַל חוּץ מִמֶּנִּי לַעֲשׂוֹת בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ הַחַיִּים, וְיֵשׁ שֶׁיֹּאחֵז בָּזֶה וְגַם מִזֶּה אַל יַנַּח יָדוֹ. כָּל אֵלּוּ וְכַדּוֹמָה לָהֶם הֵם חָרוּבֵי קַרְתָּא, יַהַרְסוּ וְלֹא יִבְנוּ, עָלָה הַפֶּרֶץ לִפְנֵיהֶם וְגֶדֶר בּוֹנָיו נֶהֱרָסָה. הֲצִיקָתְנִי רוּחַ בִּטְנִי וְלִבִּי יָחִיל בְּקִרְבִּי כְּאִסְתֵּירָא בְּלֵילְיָא קִישׁ קִרְיָא, כְּפַעֲמוֹן וְרִמּוֹן לֹא אוּכַל כַּלְכֵּל, וּמִלֹּתַי עַל לְשׁוֹנִי כְּאֵשׁ צָרֶבֶת לֵאמֹר: עַד מָתַי תִּשְׁפְּטוּ עָוֶל לָשׂוּם אוֹר לְחֹשֶׁךְ וְחֹשֶׁךְ לְאוֹר? הַעֵינֵי הָאֲנָשִׁים תְּנַקְּרוּ לְהַכְחִישׁ הַיָּדוּעַ? שׂוֹמוּ שָׁמַיִם עַל זֹאת! הֲהָיְתָה כָּזֹאת כִּי עַם

גּוֹלָה וְסוּרָה בָּזוּי בַּגּוֹיִם מְאֹד, לֹא יִנָּחֵם עַל כַּמָּה תּוֹעֵבוֹת מְפֻרְסָמוֹת שֶׁהַכֹּל מוֹדִים בָּהֶם וְנִגְלָה עָוֹן אֶפְרַיִם (הושע ז:א)?

יָקָר בְּעֵינֵי ה' הַעֲמָסָה לַחֲסִידָיו, עוֹל מִשְׁמָע וּמַשָּׂא וְדוּמָה. וְזֹאת אָשִׁיב אֶל לִבִּי: מַה לְּךָ כִּי צָעַקְתָּ עַל קִלְקוּל הַדּוֹרוֹת מֵרֹאשׁ? הֲטוֹב טוֹב אַתָּה מִן כַּמָּה נְבִיאִים אֲשֶׁר קָרְאוּ בְּטַבַּעַת הַגָּרוֹן עַד כִּי נִחַר גְּרוֹנָם, וְלֹא אָבוּ שְׁמוֹעַ, וַיִּהְיוּ מַלְעִיבִים בְּמַלְאֲכֵי ה' וְיִקַּלְלוּם וַיְבִזוּם? וְהָיִיתָ גַּם אַתָּה כְּאֶחָד מֵהֶם? קוּם! מַה לְּךָ נִרְדָּם יוֹשֵׁב וְתוֹהֶה עַל דָּבָר אֵין בְּיָדְךָ לְתַקְּנוֹ? הֲלֹהֵן תֵּעָגֵן לְבִלְתִּי הֱיוֹת לְאִישׁ חַיִל רַב פְּעָלִים, פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת וְדוֹרֵשׁ טוֹב לְעַמּוֹ כְּפַעַם בְּפַעַם? וְתִיקַר נַפְשָׁם בְּעֵינֶיךָ לְדַבֵּר עַל לִבָּם דְּבָרִים טוֹבִים וְנִחוּמִים, בְּפִקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב דָּוֶה וְכוֹאֵב. וְאַל תִּדְאַג עַל עוֹלָם שֶׁאֵינוֹ שֶׁלְּךָ בִּרְשׁוּתְךָ, אֲזוֹר כְּגֶבֶר חָלָצֶיךָ וְהָיִיתָ זָרִיז וְנִשְׁכָּר לִפְרֹשׁ לָהֶם עַל פִּי ה', אֶת אֲשֶׁר תַּעֲלֶה מְצוּדַת שִׂכְלְךָ. כִּי אִם תֹּאמַר לְדָאֹג עַל דְּבָרִים שֶׁאֵין בְּיָדְךָ לְתַקְּנָם, אֵין קֵץ לַעֲמָלְךָ וּלְדַאֲגוֹתֶיךָ. קוּם עֲשֵׂה כִּי עָלֶיךָ הַדָּבָר! וְאִם יְקַלְּסוּךָ וִיבַזּוּךָ לֵאמֹר "מַה יּוֹשִׁיעֲנִי זֶה?" – הֱיֵה כְּמַחֲרִישׁ וּמְקוֹמְךָ אַל תַּנַּח. וּכְדַבְּרָם אֵלַי יוֹם יוֹם, אָמַרְתִּי: "הֲלֹא מוֹנֵעַ בָּר יִקְבּוּהוּ לְאוֹם", אוֹסִיף שֵׁנִית יָדִי כְּפַעַם בְּפַעַם, לַעֲרֹךְ שֻׁלְחָן בַּמִּדְבָּר, כִּי יִהְיֶה תּוֹעֶלֶת דְּבָרַי אֵלֶּה כְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ לָרַבִּים, מַצָּע לָרַבִּים – "הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה" (שיר השירים ג:ז).

יְקָרָה מִפְּנִינִים תּוֹרַת ה', כִּי אִם יֵשׁ זָהָב וְרֹב פְּנִינִים לְפִיהֶן תִּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וּמַחֲלָתוֹ, כָּל הַיּוֹם דָּוֶה וְדוֹאֵג עַל אֲשֶׁר לֹא הִשִּׂיגָה יָדוֹ פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם מִמַּה שֶּׁבְּיָדוֹ, וְלֹא יִשְׁקוֹט הָאִישׁ עַד אִם אֲשֶׁר כִּלָּה בַּהֶבֶל יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו בַּבֶּהָלוֹת, כְּמִשְׁפַּט כָּל נִבְהָל לַהוֹן אֲשֶׁר כַּמָּה תְּלָאוֹת וְצָרוֹת צְרוּרוֹת עַל שִׁכְמוֹ. לֹא כֵן דִּבֶּר ה', כִּי הַמָּה הִנִּיחוּ לָעֵיֵף כְּמַיִם קָרִים עַל נֶפֶשׁ עֲיֵפָה לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע, וְזֹאת הַמַּרְגּוֹעַ, כִּי דַּדֶּיהָ יְרַוֵּךְ בְּכָל עֵת לִמְצוֹא בָּהּ דְּבָרִים חֲדָשִׁים אֲשֶׁר אֵזֶן לֹא שָׁמְעָה וְעַיִן לֹא רָאֲתָה, וַעֲרֵבִים דִּבְרֵי דוֹדִים לַמְבַקְשִׁים לְהִתְפַּסּוֹת בְּשִׂמְלָה חֲדָשָׁה, עַד כִּי יֹאמַר הָרוֹאֶה "רְאֵה זֶה חָדָשׁ הוּא" לֹא שָׁעָרוּ הַקַּדְמוֹנִים. וְאִם מִצַּד רוֹעַ הַסֵּדֶר שֶׁל דּוֹר תַּהְפּוּכוֹת חַם לִבּוֹ בְּקִרְבּוֹ, בְּרֹאוֹתוֹ כִּי אֵין בְּיָדוֹ לְתַקֵּן וְלִגְדּוֹר בֶּדֶק בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי רַב הוּא, זֹאת נֶחָמָתִי בְעָנְיִי לְדָרוֹשׁ מֵעַל סֵפֶר ה', לִהְיוֹת שַׁעֲשׁוּעַי בּוֹ יוֹם יוֹם, וּדְאָגָה בְלֵב יְסִיחֶנָּה מִן הַבֵּלֵי הָעוֹלָם וְיַעְתִּיקֶהָ אֶל עָמֵל הַתּוֹרָה הַמְשַׂמַּחַת לֵב אָדָם, וְסָרָה קִנְאַת אֶפְרַיִם (ישעיה יא:יג).

יָקָר שִׁפְתֵי דַעַת (משלי כ:טו) בָּרוּר מְלֵּלוֹ, לְהוֹצִיא מִן הַשָּׂפָה וְלֹחוץ כָּל אוֹצָר טָמוּן בְּחַדְרֵי לִבּוֹ, לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קָשׁוֹ"ת וּדְבָרִים סְתוּמִים שֶׁבַּתּוֹרָה אִישׁ לְפִי שִׂכְלוֹ, מְגַלֶּה צְפוּנוֹת וּמַטְמוֹנוֹת אֲשֶׁר לֹא נִגְלוּ כִּי אִם לִיחִידֵי הַדּוֹר וְלַשְּׁרִידִים אֲשֶׁר ה' קוֹרֵא וְנָתַן בָּהֶם לֵב מֵבִין וּלְשׁוֹן לְמוּדִים בְּיֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עֹז. אַךְ בַּדּוֹרוֹת הַלָּלוּ נִנְעֲלוּ שַׁעֲרֵי חָכְמָה וְהֵמָּה סְגוּרִים

מַה שֶּׁפָּתַח ה', כִּי אִם ה' יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה לְאֵיזֶה אִישׁ יָדוּעַ וְיִשֻּׁם דָּבָר בְּפִיו לֵאמֹר: "כֹּה תְדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", הֵמָּה סוֹגְרִים דַּלְתוֹת שְׂפָתָיו וּבְהֶכְרַח יָשִׂים יָד לְפֶה, כִּי לְדַעְתָּם שֶׁבָּחַר ה' בְּמַה שֶּׁהֵם בּוֹחֲרִים, וְכָל שֶׁאֵין רוּחָם נוֹחָה הֵימֶנּוּ גַּם רוּחַ הַמָּקוֹם אֵינָהּ נוֹחָה הֵימֶנּוּ. וְאֵין הַדָּבָר כֵּן, כִּי עַל הָרוֹב גַּם רוּחָם אֵין נוֹחָה בְּמַה שֶּׁהֵם בּוֹחֲרִים, כִּי רוֹב הַבְּחִירוֹת הֵם קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ וְאֵין רְצוֹנוֹ רַק לִסְתּוֹר דַּעַת חֲבֵרוֹ לְבִלְתִּי הֱיוֹת לַחֲבֵרוֹ קוֹרַת רוּחַ בְּבְחִירָתוֹ. וְהַבְּחִירָה תְּלוּיָה בְּדָבָר נָלוֹז כִּי כָל אֶחָד בּוֹחֵר קְרוֹבוֹ אוֹ מְיֻדָּעוֹ, בֵּין שֶׁיִּהְיֶה רָאוּי לְמַלְאכֶת ה' אוֹ לֹא, כְּמַעֲשֶׂה שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן גַּמְלָא (יבמות סא.). וּלְעוֹלָם אֵינָן בּוֹחֲרִים הָאָדָם לְמַלַּאכְתּוֹ הָרְאוּיָה לוֹ, כִּי מִיּוֹם שֶׁגָּבְרָה אֻגְרוֹפָהּ שֶׁל חֲנֻפָּה וְגַסּוּת רוּחַ שֶׁיָּרְדוּ לָעוֹלָם לֹא נִכְּר רֶשׁ לִפְנֵי שׁוֹעַ, וְאַף אִם הַכֹּל מוֹדִים כִּי זֶה הָאִישׁ אֲשֶׁר אָמַר ה' הוּא יִשְׁלַח גָּלוּתִי מִבּוֹר הַתְּלָאוֹת וְתוֹרָתִי נָתַתִּי בְּקִרְבּוֹ לְשַׁמֵּחַ בָּהּ הָעָם הַהוֹלְכִים בְּחשֶׁךְ, הֵמָּה יִמְאָסוּ בּוֹ וּמְטִילִין בּוֹ דֹּפִי וּמַרְחִיקִין בִּזְרוֹעַ אֶת אֲשֶׁר קֵרֵב ה', וְדָבָק לְחִכּוֹ לְשׁוֹן לְמוּדִים אֲשֶׁר נָתַן לוֹ ה'. וְאוֹמְרִים לָעֵץ "אָבִי אַתָּה", שׁוֹמוּ שָׂמַיִם עַל עַם עִוֵּר וְעֵינַיִם יֵשׁ, אֲשֶׁר מִשְׁפָּטוֹ כְּנֶגֶד הַחוּשׁ לְהַכְחִישׁ הַיָּדוּעַ לוֹ לְעַצְמוֹ. עַל כֵּן אָמַרְתִּי: יִהְיֶה מַה שֶּׁיִּהְיֶה, הִנֵּה בְּמָקוֹם לְשׁוֹנִי עֵט סוֹפֵר מָהִיר נָתַן לִי ה', לִכְתֹּב בְּעַטִי אֲשֶׁר אִתִּי מִמַּה שֶּׁחָנַן אוֹתִי אֱלֹהִים, לְהוֹצִיא הַיַּיִן הַמְשֻׁמָּר בַּעֲנָבָיו מִכֶּרֶם אֲשֶׁר הָיָה לִשְׁלֹמֹה.

יָקָר יוֹתֵר מִמֶּנִּי (אסתר ו:ו) – חַנַּנִי אֱלֹהִים, וְכִי יֵשׁ לִי כָּל אוֹצָר חֶמְדָּה בְּפֵרוּשִׁים וּדְרוּשִׁים חֲדָשִׁים גַּם יְשָׁנִים, צָפַנְתִּי לִירֵאֵי ה' וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ, אוֹהֲבֵי הָאֱמֶת וּמוֹדִים עָלָיו. הֵמָּה יְנַחֲמוּנִי מֵעִצְבוֹן יָדִי, וְאוֹתִי יוֹם יוֹם יְדַרּוֹשׁוּן לֵאמֹר: "קוּם כִּי עָלֶיךָ הַדָּבָר!", יַעַן כִּי בָּעֲוֹנֵינוּ מִיּוֹם לְיוֹם תּוֹרַת אֱמֶת הָלוֹךְ וְחָסוֹר, וְהַלְּבָבוֹת מִתְמַעֲטִין, וְהָאֱמֶת נֶעְדֶּרֶת, וְחַכְמֵי הַדּוֹר אֲשֶׁר קָטָנָם עָבָה מִמָּתְנֵי בְּשָׂפָל יָשְׁבוּ. וְהָיִיתָ כְּאַחַד מֵהֶם, וַאֲרֻשַּׁת שְׂפָתֶיךָ בַּל תִּמְנַע טוֹב מִבְּעָלָיו בִּהְיוֹת לְאֵל יַד שִׂכְלְךָ לְהוֹצִיא יַיִן הֲרָקַח מֵעִנְבֵי שִׂכְלְךָ. עַל כֵּן עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמָדָה כְּפַעַם בְּפַעַם לְחַבֵּר עַל הַתּוֹרָה בֵּאוּר יָקָר, מִמֶּנּוּ פִּנָּה מִמֶּנּוּ יָתֵד שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בּוֹ, כִּי בּוֹ כְּלוּלִים בֵּאוּר הַרְבֵּה דְּבָרִים סְתוּמִים וַחֲתוּמִים אֲשֶׁר בָּהֶם בָּאוּ רֹב הַמְפָרְשִׁים לְלִקֵּט וְלֹא מָצְאוּ בֵּאוּר מַסְפִּיק וּטְעָמִים מַסְפִּיקִין. וְכֵן נִכְלְלוּ בּוֹ הַרְבֵּה דִּבְרֵי מוּסָר לְאוֹהֲבֵי הַתּוֹכָחָה וּמוּסַר כְּלִמּוֹת, וְיִהְיֶה תּוֹעֶלֶת חִבּוּר זֶה יָקָר מְאֹד לַמּוֹדִים עַל הָאֱמֶת, אֲשֶׁר עַל כֵּן קָרָאתִיו "כְּלִי יְקָר", כִּי כָל הַקּוֹרֵא בּוֹ יַעֲנֶה וְיֹאמַר: "הֲבֵן יַקִּיר לִי אֶפְרַיִם" (ירמיה לא:יט).

יָקָר רֵעֶיךָ אֵל (תהלים קלט:יז) אֲשֶׁר מָסְרוּ נַפְשָׁם עַל תּוֹרַת ה', לִהְיוֹת עֲמָלָם בָּהּ יוֹמָם וָלַיְלָה לֹא יִשְׁבֹּתוּ, מִלְּהוֹצִיא לָאוֹר תַּעֲלוּמוֹת חָכְמָה כְּפָלַיִם לְתוּשִׁיָּה – פְּשָׁטִים וּדְרוּשִׁים חֲדָשִׁים מְשַׁמְּחִים אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים, וְתוֹכוֹ רָצוּף אַהֲבָה מְסֻתֶּרֶת וְתוֹכַחַת מְגֻלָּה. הִנֵּה אָנֹכִי שְׁלֹמֹה אֶפְרַיִם בֶּן לַאֲדוֹנִי אָבִי הַגָּאוֹן מוהר"ר אַהֲרֹן זצ"ל, הַטָּרוּד וְהַנִּרְדָּף זֶה יָמִים רַבִּים.

רֹב נָחָמְתִּי בְּעָנְיִי הָיְתָה הָעֵסֶק בְּחִבּוּר כַּמָּה סְפָרִים, כִּי בִּילְדוּתִי חִבַּרְתִּי סֵפֶר "עִיר גִּבּוֹרִים", וּבְבוֹאִי קְצָת בַּיָּמִים יוֹתֵר חִבַּרְתִּי סֵפֶר "עוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם", וְרֹב עִסְקִי הָיָה בְּחִבּוּר "יִרְבְּבוֹת אֶפְרַיִם" אֲשֶׁר לְגֹדֶל כַּמּוּתוֹ אֵין בְּיָדִי דֵּי הַשִּׁיב אוֹתוֹ לִמְלֶאכֶת הַדְּפוּס מֵחֲמַת חֶסְרוֹן כִּיס.הִנֵּה כָּעֵת בִּשְׁנַת שס"א לפ"ק קֹדֶם יְמֵי הַפּוּרִים נָפַלְתִּי לְמִשְׁכָּב בְּחֹלִי מְסֻכָּן כַּמָּה שָׁבוּעוֹת, עַד שֶׁהוֹסִיפוּ לִי שֵׁם שְׁלֹמֹה. וּבְחָמְלַת ה' הוֹצִיאַנִי מִתּוֹךְ הַהֶפְכָה לְהַחֲיוֹת אוֹתִי כַּיּוֹם הַזֶּה. נָדַרְתִּי לַה' וַאֲשַׁלְּמָה לְחַבֵּר חִבּוּר זֶה לִכְבוֹד ה' וְתוֹרָתוֹ וּלְגַלּוֹת מַצְפּוּנָיו. וּמַנְהִיגֵי שְׁלוֹשׁ אֲרָצוֹת יצ"ו הַיּוֹשְׁבִים רִאשׁוֹנָה בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם, נוֹדָעִים בַּשְּׁעָרִים לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה, מִכֹּחָם הֶחֱזִיקוּ בְּיָדִי וּמִכִּיסָם סִיְּעוּ לִמְלֶאכֶת הַדְּפוּס. יְשַׁלֵּם ה' פָּעֳלָם וּמַשְׂכֻּרְתָּם שְׁלֵמָה.

וּקְרָאתִיו "כְּלִי יְקָר" עַל שֵׁם "הֶבֶן יַקִּיר לִי אֶפְרַיִם" (ירמיה לא:יט), וּפָסוּק "כְּלִי יְקָר שִׁפְתֵי דָעַת" אָמְרוּ שְׁלֹמֹה (משלי כ:טו), וּבָזֶה נִכְלְלוּ בּוֹ שְׁנֵי שְׁמוֹתַי. וּבְהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת כְּשֶׁהָיָה נִרְאֶה בְּעֵינַי מַעֲלַת הַפְּשָׁט הַהוּא עַל זוּלָתוֹ, כָּתַבְתִּי בּוֹ "וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר" כִּי הָאֱמֶת כֵּן הוּא. וּמְעַט מִזְעָר אֲנִי מֵבִיא לִפְעָמִים דַּעַת מְפָרְשִׁים אֲחֵרִים וְכָתַבְתִּי עַל זֶה לְשׁוֹן "וְיֵשׁ אוֹמְרִים". וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכַּרְתִּי בְּפֵרוּשׁ אוֹתוֹ מְחַבֵּר, לְפִי שֶׁרָאִיתִי שַׁעֲרוּרִיָּה בְּדִבְרֵי רֹב הַמְפָרְשִׁים הַנִּגְשִׁים לְבָאֵר הַתּוֹרָה, שֶׁכְּמַעַט אֵין חָדָשׁ בְּפִיהֶם, וּבְרֹב מְקוֹמוֹת שֶׁנִּמְצָא בּוֹ אֵיזֶה פְּשָׁט הַקָּרוֹב לִשְׁמוֹעַ, נִמְצָא אוֹתוֹ פְּשָׁט בְּכַמָּה מְפָרְשִׁים. לֹא יָדַעְתִּי אִם כֻּלָּם לָדָבָר אֶחָד נִתְכַּוָּנוּ אוֹ אִם קְצָתָם נִתְעַטְּפוּ בְּטַלִּית שֶׁאֵינוֹ שֶׁלָּהֶם. עַל כֵּן לֹא יָדַעְתִּי לִזְכֹּר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ כִּי אוֹמְרָיו רַבִּים, וְאָטוּ כִּי רוֹכְלָא לְחָשׁוּב וְלֵיזֵל לִזְכֹּר כָּל אוֹמְרָיו? עַל כֵּן אָמַרְתִּי סְתָם "וְיֵשׁ אוֹמְרִים". אַךְ בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא מָצָאתִי אוֹתוֹ עִנְיָן כִּי אִם בְּמָקוֹם אֶחָד אוֹ שְׁנַיִם, כָּתַבְתִּי שֵׁם אוֹמְרוֹ.

וּמִכָּל מָקוֹם אָמַרְתִּי לְקַצֵּר בִּדְבָרִים שֶׁל אֲחֵרִים קְצוּר מַפְלִג שֶׁלֹּא לְהַרְחִיב סִפְרִי מִן דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא עָמַלְתִּי בָּהֶם, וְכָל דִּבְרֵי קְרוֹבִים לִפְשׁוּטוֹ מְאֹד, וְלִפְעָמִים יֵשׁ בָּהֶם גַּם קְצָת רֶמֶז כִּי כֵן רָאִיתִי בְּכָל הַמְפָרְשִׁים. וְזֶה חֶלְקִי מִן עֲמָלִי, וְהַמְלָאכָה נְכוֹנָה בְּיַד שְׁלֹמֹה.

יְקָר רָאָתָה עֵינִי, כִּי עוֹד חָזוֹן לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' לְרַחֵם עֲנִיֵּי עַמּוֹ הַנְּפוּצִים בְּכָל קַצְוֵי אֶרֶץ וְיָם רְחוֹקִים וְהוֹלְכִים מֵדֶּחִי אֶל דֶּחִי, וְיִמִּים רַבִּים לְיִשְׂרָאֵל בְּכוּר הַתְּלָאוֹת הַמִּצְטָרֵף וּמִזְקֵק כַּבּוֹר סִיגֵינוּ. וְאִם כְּפִי מִיעוּט הַשָּׂגָתֵינוּ אֵין אַתְּנוּ יוֹדֵעַ עַד מָה קֵץ הַתְּלָאוֹת וְהַפְּלָאוֹת, אֵל ה' הוּא יוֹדֵעַ כִּי לְטוֹבָה חָשְׁבָה הָאֱלֹהִים – בַּהֲדֵי כַּבְשֵׁי דְרַחֲמָנָא לְמָה לִי? הֲלֹא יָקִים ה' דְּבָרוֹ הַטּוֹב אֲשֶׁר דִּבֶּר עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּהַגִּיעַ הַתּוֹר הַקָּצוּב אוֹ בְּהֵיטִיב יִשְׂרָאֵל דְּרָכָיו, כִּי יִרְאוּ כִּי אָזְלַת יָד וְהַצָּרוֹת מִתְגַּבְּרוֹת – מִי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר לֹא יִרְאֶה וְאֵיזֶהוּ הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לֹא תְעֻנֶּה? יָשִׁיב אֶל לִבּוֹ לָשׁוּב אֶל ה' בְּכָל לֵב. גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב, יָשׁוּב נִדְחֵי עַמּוֹ וְיָרוּם קֶרֶן מְשִׁיחוֹ אֲשֶׁר קַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם (דברים לג:יז).

פרק א

פסוק א

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ. מַה שֶּׁהִתְחִיל הַתּוֹרָה בְּבֵי"ת, לְפִי שֶׁבְּכָל סֵפֶר קוֹרֶלֶת מְדַמֶּה שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ הַתּוֹרָה לַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁאֵין מַהֲלָכָהּ כִּי אִם בְּשָׁלֹשׁ רוּחוֹת, כְּצוּרַת הַבֵּי"ת הַפְּתוּחָה לַצָּפוֹן, וּנְתִינָתָהּ עַל יְדֵי מֹשֶׁה שֶׁפָּנָיו כַּחַמָּה. וְאוּלַי הַטַּעַם שֶׁלְּפִי שֶׁהַיֵּצֶר הָרַע הַמִּתְנַגֵּד אֶל הַתּוֹרָה בָּא מִצָּפוֹן וְהוּא פּוֹרֵץ גָּדֵר הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ב:כ) "וְאֶת הַצְּפוֹנִי אַרְחִיק מֵעֲלֵיכֶם", וְכֵן הַזָּהָב אֲשֶׁר מִצָּפוֹן יֶאֱתֶה מִתְנַגֵּד אֶל הַתּוֹרָה, וְעַל הָרֹב הֵם בּוֹרְחִים זֶה מִזֶּה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט:עא) "טוֹב לִי כִּי עֻנֵּיתִי לְמַעַן אֶלְמַד חֻקֶּיךָ". וְאֵין כָּאן מָקוֹמוֹ לְדַבֵּר מִזֶּה יוֹתֵר. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ עוֹד עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ט:א) "חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ", עַל כֵּן הִתְחִיל חָכְמַת הַתּוֹרָה בְּבֵי"ת, כִּי הִיא גְּבֶרֶת הַבַּיִת הַכְּלָלִי. **בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים**. מִן הָרָאוּי הָיָה לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה בְּשֵׁם "אֱלֹהִים", עַד שֶׁהֶצְרִכוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה ט ע"א) לְשַׁנּוֹת לְתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ וְלִכְתֹּב "אֱלֹהִים בָּרָא בְּרֵאשִׁית". וְעַל זֶה נָתְנוּ הַמְפָרְשִׁים טַעַם לִשְׁבָח, לְפִי שֶׁמְּצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אִי אֶפְשָׁר לְהַשִּׂיג כִּי אִם מִצַּד דְּרָכָיו וּפְעֻלּוֹתָיו וּמַעֲשֵׂה יָדָיו אֲשֶׁר בָּרָא, הֲמָה יְעִידוּן יַגִּידוּן, יִתְּנוּ עֵדוּת נֶאֱמָנָה עַל מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. לְכָךְ נָקַט תְּחִלָּה "בְּרֵאשִׁית בָּרָא" וְאַחַר כָּךְ נוֹדַע "אֱלֹהִים". וְקָשֶׁה עַל זֶה דַּהֲוָה לֵיהּ לְמִכְתַּב "בָּרָא אֱלֹהִים בְּרֵאשִׁית", כִּי כָּל מַה שֶּׁיָּכוֹל לְהַקְדִּים הַשֵּׁם הַדִּין נוֹתֵן לְהַקְדִּימוֹ, שֶׁהֲרֵי אֵין מְצִיאוּת הַשֵּׁם תָּלוּי בִּידִיעַת הַדְּבָרִים הַמֻּקְדָּמִים בַּיְצִירָה, אֲשֶׁר עַל זֶה מוֹרֶה מִלַּת "בְּרֵאשִׁית" לְדַעַת רֹב הַמְפָרְשִׁים.

וְעוֹד שֶׁבַּעַל הָעֲקֵידָה סָמַךְ פֵּרוּשׁ זֶה עַל הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה א:יב) הָאוֹמֵר "וְעַנְוָתְךָ תַּרְבֵּנִי" (תהלים יח:לו). מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם מַזְכִּיר שְׁמוֹ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ מַעֲשָׂיו, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשֻׁהֲזְכִּיר מַעֲשָׂיו הוּא מַזְכִּיר שְׁמוֹ. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן: מַהוּ עַנְוָתָנוּתוֹ בָּזֶה? וּמַהוּ זֶה שֶׁאָמַר "תַּרְבֵּנִי" – בַּמֶּה הִרְבָּה וְהִגְדִּיל אוֹתָנוּ? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר כִּי רַשִׁ"י רָצָה לְתַקֵּן כָּל זֶה בְּמַה שֶׁאָמַר "אֵין הַמִּקְרָא אוֹמֵר אֶלָּא דְּרָשֵׁנִי, בִּשְׁבִיל הַתּוֹרָה וְיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית" וְכוּ'. רוֹצֶה לוֹמַר, לְפִי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהַכִּיר מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כִּי אִם עַל יְדֵי הַתּוֹרָה וְיִשְׂרָאֵל, עַל כֵּן נִקְרְאוּ רֵאשִׁית, כִּי שְׁנֵיהֶם הַקְּדָמָה לָבֹא עַל יָדָם לִידֵי הַכָּרַת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי הַתּוֹרָה מְפֹרְסֶמֶת אֱמוּנַת הַחִדּוּשׁ וֶאֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. וְיִשְׂרָאֵל גַּם הוּא יָדַע לְפָרְסֵם מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִצַּד הַקַּבָּלָה שֶׁקִּבְּלוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁרָאָה אֶת הָעוֹלָם חָרֵב וּבָנוּי, וְהוּא עֵד נֶאֱמָן בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם אֲשֶׁר הוּא מוֹפֵת עַל מְחַדְּשׁוֹ, וְנִתְפַּשְׁטָה קַבָּלָה זוֹ בְּזֶרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל.

וְיֵשׁ עוֹד דֶּרֶךְ שְׁלִישִׁי, אֲבָל אֵין כָּל אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד עָלָיו, וְהוּא לְהַכִּיר מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִתּוֹךְ הַחֲקִירָה וִידִיעַת כָּל הַנִּמְצָאִים שֶׁבְּכָל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת, וְזֶה סִדְרָם: מִתְּחִלָּה צָרִיךְ הַחוֹקֵר לְהִתְבּוֹנֵן בְּמַהוּת הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כִּי הִיא הַחֲקִירָה הַקַּלָּה שֶׁבָּעוֹלָם. וְאַחַר יְדִיעַת מַהוּתָם יִתְבּוֹנֵן גַּם בְּמַהוּת הַנִּבְרָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הָאֶמְצָעִי. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה דֶּרֶךְ סֻלָּם הַשְׁתַּלְשְׁלוּת הַמַּדְרֵגוֹת לִידִיעַת מַהוּת הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לִידַע וּלְהַשִּׂיג כִּי יֵשׁ אֱלוֹהַּ נִמְצָא רוֹכֵב עַל כֻּלָּם אֲשֶׁר סִדְּרָם עַל זֶה הָאֹפֶן, כְּמַרְאֶה אֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב בְּאַרְבַּע שִׂלְיבוֹת הַסֻּלָּם שֶׁהָיָה "מֻצָּב אַרְצָה" (בראשית כח:יב) – הַיְנוּ הַשְׁוָנַת הָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן. "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשְּׁמָיְמָה" – זֶהוּ הָעוֹלָם הַתִּיכוֹן. "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ" – זֶהוּ הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן. "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" – כִּי אָז הִשִּׂיג עַל הַשְׁלֵמוּת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. אָמְנָם דֶּרֶךְ חֲקִירָה זוֹ, לֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ לָבֹא בְּסוֹד אֱלוֹהַּ מִתּוֹךְ הֱיוֹת הָאָדָם עוֹבֵר בְּעֵמֶק עָכוֹר הָעוֹלָם הַחָמְרִי הַלָּזֶה. עַל כֵּן דַּי לָאָדָם כְּשֶׁיַּשִּׂיג מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ מִצַּד הַקַּבָּלָה כָּאָמוּר וּמִצַּד הַתּוֹרָה כָּאָמוּר. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צא.) שֶׁהַתַּחְתּוֹנִים מַזְכִּירִין שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ אַחַר שְׁתֵּי תֵבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו:ד) "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה'". אֲבָל הָעֶלְיוֹנִים אֵינָן מַזְכִּירִין הַשֵּׁם כִּי אִם לְאַחַר שְׁלֹשָׁה תֵּבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ו:ג) "קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ ה'". לְפִי שֶׁהָעֶלְיוֹנִים כֹּחַ שִׂכְלָם זַךְ וְנָקִי וְנָקֵל לָהֶם לַעֲמֹד עַל מַהוּת חֲקִירַת שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת אֵלּוּ, עַל כֵּן אֵינָן רַשָּׁאִין לְהַזְכִּיר הַשֵּׁם כִּי אִם אַחַר שְׁלֹשׁ קְדֻשּׁוֹת, דְּהַיְנוּ שֶׁיַּשְׂכִּילוּ תְּחִלָּה בְּמַהוּת כָּל נִמְצָאֵי מַטָּה וְיָבִינוּ מְקוֹם מוֹצָאָם, וְעַל יְדֵי זֶה יְקַדְּשׁוּהוּ יִתְבָּרַךְ לְמַטָּה. וּמִשָּׁם יַעֲלוּ לְהָבִין בְּמַהוּת הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הַתִּיכוֹן, וְיקַדְּשׁוּהוּ יִתְבָּרַךְ לְהַמְלִיכוֹ גַּם עֲלֵיהֶם. וּמִשָּׁם יַעֲלוּ לְהָבִין גַּם בְּמַהוּת עַצְמוּתָם, וּמִשָּׁם יַעֲלוּ לְהַשָּׂגַת שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן אֵין מַזְכִּירִין הַשֵּׁם עַד אֲשֶׁר יְקַדְּשׁוּהוּ תְּחִלָּה בְּכָל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת. אֲבָל הַתַּחְתּוֹנִים שֶׁאֵין שִׂכְלָם זַךְ כָּל כָּךְ וְאֵין כָּל אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד עַל חֲקִירָה זוֹ כִּי רַבָּה הִיא, עַל כֵּן דַּי לָהֶם לָבוֹא לִידֵי הַכָּרַת מְצִיאַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַחַר שְׁתֵּי תֵבוֹת "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל". כִּי "שְׁמַע" הַיְנוּ לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַמְפֹרָסֶמֶת אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. "יִשְׂרָאֵל" הַיְנוּ הַקַּבָּלָה שֶׁנִּתְפַּשְׁטָה בְּיִשְׂרָאֵל מִן אָדָם הָרִאשׁוֹן עַד אַבְרָהָם שֶׁהָיָה מַכְרִיז וּמְפָרְסֵם אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד:ז). וּמִמֶּנּוּ נִתְפָּרְסֵם אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל וִיהוּדָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים עו:ב) "נוֹדָע בִּיהוּדָה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל גָּדוֹל שְׁמוֹ". לְכָךְ נֶאֱמַר "בְּרֵאשִׁית בָּרָא" וְאַחַר כָּךְ "אֱלֹהִים", רָמְזָ לִשְׁלָשְׁתָן, כִּי "בְּרֵאשִׁית" הַיְנוּ יִשְׂרָאֵל וְהַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית, וְעַל יְדֵי הַבְּרִיאָה נוֹדַע אֱלֹהִים. וְזֶהוּ דֶּרֶךְ עֲנָוָה שֶׁהִקְדִּים בְּרֶמֶז שֵׁם שֶׁל יִשְׂרָאֵל לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, וְהוּא

בֶּאֱמֶת תִּפְאֶרֶת יְקָר וּגְדֻלָּה לְיִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְעַנְוָתְךָ תַרְבֵּנִי". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁעֲנָוָה זוֹ הִיא מַה שֶּׁנִּתְעַסֵּק בִּתְחִלָּה בְּצָרְכֵי עוֹלָמוֹ וְאַחַר כָּךְ פֵּרְסֵם שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ.

אָמַר רַבִּי יִצְחָק: לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה וְכוּ', אֶלָּא כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הָאוּמּוֹת לִסְטִים אַתֶּם וְכוּ'. וְקָשֶׁה, וּמַה בְּכָךְ אִם יֹאמְרוּ "לִסְטִים אַתֶּם"? וְכִי בַּעֲבוּר זֶה יְשַׁנֶּה סֵדֶר הַתּוֹרָה? תְּשׁוּבָה לָזֶה: לְפִי שֶׁדָּבָר זֶה גּוֹרֵם כְּפִירָה בָּעֵקֶר, כִּי יֹאמְרוּ "לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן" וְ"כָּל דְּאַלִּים גְּבַר", כִּי אִלּוּ הָיָה לָעוֹלָם מַנְהִיג הַמְסַדֵּר עִנְיָנוֹ מוֹצָאוֹ וּמוֹבָאוֹ, לָמָּה לֹא מִיחָה בָּכֶם כְּשֶׁלִּקַּחְתֶּם בְּזרוֹעַ דֶּרֶךְ לִסְטִיוּת אַרְצוֹת שִׁבְעָה אוּמּוֹת. כִּי מִטַּעַם זֶה לֹא נָחֲתַם גְּזַר דִּינָן שֶׁל דּוֹר הַמַּבּוּל כִּי אִם בַּעֲבוּר הַגָּזֵל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כח:כד): "גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ וְאוֹמֵר אֵין פֶּשַׁע, חָבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית", כִּי מַה שֶּׁחָטָא זֶה גָּדוֹל מִזּוּלָתוֹ אֵינוֹ בַּעֲבוּר עֶצֶם הַחֵטְא כִּי אִם בַּעֲבוּר הָרָעָה הַנִּמְשֶׁכֶת מִמֶּנּוּ, שֶׁהַחוֹטֵא בְּגָזֵל לֹא יְשִׂים אִשָּׁם בְּנַפְשׁוֹ וְיֹאמַר "אֵין פֶּשַׁע" כִּי אֵין אֱלֹהִים שׁוֹפְטִים בָּאָרֶץ, וְעַל כֵּן הוּא חָבֵר לְאִישׁ מַשְׁחִית, רְצוֹנוֹ לוֹמַר לְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (בראשית ו:יב): "כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ", כִּי גַּם הֵמָּה כָּפְרוּ בָּעֵקֶר וְאָמְרוּ (איוב כא:טו): "מַה שַּׁדַּי כִּי נַעַבְדֶנּוּ" וְגוֹ'. וְזֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת חָמָס וְגָזֵל בָּאָרֶץ. וּלְפִי שֶׁמְּנִיעַת הַגָּזֵל יְסוֹד לְכָל הָאֱמוּנָה, עַל כֵּן הִקְדִּימוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהִזְהִיר עָלָיו בְּמִצְוָה רִאשׁוֹנָה "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב:ב), כִּי שָׁם נֶאֱמַר "מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן" (שמות יב:כא) – מִשֶּׁלָּכֶם לְהוֹצִיא הַגָּזוּל, כֵּן פֵּרֵשׁ בַּעַל הַטּוּרִים. וְכֵן יִצְחָק כְּשֶׁצִּוָּה לְהָבִיא לוֹ שְׁנֵי גְדָיֵי עִזִּים, אֶחָד לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ קָרְבַּן פֶּסַח, אָמַר "וְצוּדָה לִי צַיִד" (בראשית כז:ג), פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: מִן הַהֶפְקֵר וְלֹא מִן הַגָּזֵל. וּלְפִי שֶׁעֲשָׂו לְבָבוֹ לֹא כֵן יְדַמֶּה, כִּי אִם לָצוּד צַיִד לְהָבִיא אֲפִלּוּ מִן הַגָּזֵל, עַל כֵּן סִבֵּב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁלֹּא הֵבִיא כִּי אִם יַעֲקֹב שֶׁהָיָה נִזְהָר בְּגָזֵל. וְכֵן שׁוֹר שֶׁהִקְרִיב אָדָם הָרִאשׁוֹן, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עבודה זרה ח.) שֶׁהָיָה לוֹ קֶרֶן אֶחָד בְּמִצְחוֹ, לְהוֹרוֹת שֶׁלְּפִי שֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן קֶרֶן אֶחָד, רְצוֹנוֹ לוֹמַר שֶׁהָיָה יְחִידִי בָּעוֹלָם וְלֹא הָיָה גּוֹזֵל מִשּׁוּם בְּרִיָּה, עַל כֵּן נִתְקַבֵּל קָרְבָּנוֹ. וְכָל זֶה כְּדֵי לְהַרְחִיק הַגָּזֵל וְהַלִּסְטִיוּת הַמֵּבִיא לִידֵי כְּפִירָה וּמִינוּת.

וּמַה שֶּׁאָמַר רַבִּי יִצְחָק "לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל" וְכוּ'. אֵין הַפֵּרוּשׁ שֶׁלֹּא יִכְתֹּב בַּתּוֹרָה כְּלָל כָּל הַסִּפּוּר שֶׁמִּבְּרֵאשִׁית עַד "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב:ב), שֶׁהֲרֵי יֵשׁ בּוֹ צֹרֶךְ גָּדוֹל בְּסִפּוּר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם כִּי הוּא מְפֹרָסֵם מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְסִפּוּר דּוֹר הַמַּבּוּל מְפֹרָסֵם הַשְׁגָּחָתוֹ יִתְבָּרַךְ לְשָׂכָר וְעֹנֶשׁ, מִלְּבַד מַה שֶּׁנִּכְתְּבוּ בּוֹ כַּמָּה מִצְוֹוֹת: אֲבָל מִן הַחַי לְנַחֵ, וּמִילָּה לְאַבְרָהָם, וְגִיד הַנָּשֶׁה עַל יֶרֶךְ יַעֲקֹב. אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר, מֵאַחַר שֶׁעִקַּר הַתּוֹרָה לְמִצְוֹתֶיהָ נִתְּנָה, אִם כֵּן הָיָה לוֹ לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה בְּמִצְוָה רִאשׁוֹנָה, וְסִפּוּר זֶה מִבְּרֵאשִׁית עַד "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" דַּי בָּזֶה כְּשֶׁיִּקְבָּעֲנוּ בְּסוֹף הַתּוֹרָה. עַל זֶה בָּא כְּמִתָּרֵץ וְאָמַר: אִלּוּ הָיָה כּוֹתֵב

כֵּן, הָיָה מֵעִיקָּרָא דִּדְיָנָא פְּרָכָא, וְהָיָה בָּזֶה נְתִינַת יָד לַפּוֹשְׁעִים לִפְקֹר עַל הַתּוֹרָה, וּבְקָרְאוֹ "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" כָּל שֶׁכֵּן דְּפָקַר טָפֵי, וְיֹאמְרוּ: "וַדַּאי מֹשֶׁה בָּדָא מִלִּבּוֹ מִצְוָה זוֹ, כִּי אֵיךְ יִצְוֶה ה' בּוֹ עַל הַגֶּזֶל בְּאָמְרוֹ 'מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם' מִשֶּׁלָּכֶם דָּוְקָא, וַהֲרֵי אַתֶּם לִסְטִים כִּי לְקַחְתֶּם אַרְצוֹת שֶׁבַע אֻמּוֹת וְלֹא מִחָה בָּכֶם ה'!" – כִּי אוּלַי לֹא יִקָּרֵא הַתּוֹרָה מֵרֹאשׁ וְעַד סוֹף. עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַקְדִּים סְפּוּר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא עַל יְדֵי לִסְטִיוּת לָקְחוּ כִּי אִם בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט. זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (תהלים קיא:ו-ז): "כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם, מַעֲשֵׂה יָדָיו אֱמֶת וּמִשְׁפָּט, נֶאֱמָנִים כָּל פִּקּוּדָיו", כִּי עִקַּר הַגְּדָה זוֹ שֶׁהִגִּיד כֹּחַ מַעֲשָׂיו לְעַמּוֹ הַכֹּל הָיָה כְּדֵי לְהוֹרוֹת שֶׁמַּעֲשֵׂה יָדָיו אֱמֶת וּמִשְׁפָּט, שֶׁהַתּוֹרָה וְהַלּוּחוֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים, וְהַצַּדִּיקִים שֶׁנִּבְרְאוּ בִּשְׁתֵּי יָדִים (שוחר"ט תהלים קלט:ה) הַכֹּל בֶּאֱמֶת וּמִשְׁפָּט שֶׁהוּא מוֹנֵעַ הַלִּסְטִיוּת, וְנֶאֱמָנִים כָּל פִּקּוּדָיו – הַפְּקוּדִים אֲשֶׁר פָּקַד ה' עַל אַרְצוֹת שֶׁבַע אֻמּוֹת, כִּי בִּרְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ נְתָנָה לָהֶם וּבִרְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ נְטָלָהּ מֵהֶם, וַיַּפְקֵד הַמֶּלֶךְ ה' פְּקִידִים אֲחֵרִים עֲלֶיהָ.

וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ, הֻצְרַךְ לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה מִבְּרֵאשִׁית לְפַרְסֵם אֱמוּנַת הַחִדּוּשׁ, כִּי זֶה יְסוֹד לְכָל הַתּוֹרָה, כִּי לוּ הוּנַח שֶׁהָעוֹלָם קַדְמוֹן – אֵין מָקוֹם לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה הַבְּנוּיָה עַל יְסוֹד הַבְּחִירָה. עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַנִּיחַ הַיְסוֹד תְּחִלָּה.

פסוק ב

וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ. מַאי דַּהֲוָה הֲוָה, וּמַה צָּרְךָ בִּידִיעָה זוֹ? וְנִרְאֶה לוֹמַר, לְפִי שֶׁמִּשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית וָהָלְאָה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשַׁנֶּה שׁוּם דָּבָר מִכְּמוֹת שֶׁהָיָה, וְצָפָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁעַל יְדֵי מַעֲשֵׂי הָרְשָׁעִים יַחֲזֹר הָעוֹלָם לְתֹהוּ וָבֹהוּ כְּמוֹ בְּדוֹר הַמַּבּוּל. וְכֵן בְּחֻרְבַּן הַבַּיִת כְּתִיב (ירמיה ד:כג) "רָאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תֹהוּ", וְהוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁאִם יִקָּרֶה בִּזְמַן מִן הַזְּמַנִּים שֶׁעַל יְדֵי מַעֲשֵׂה הָרְשָׁעִים יַחֲזֹר הָעוֹלָם לְתֹהוּ, לֹא יִהְיֶה נֶחְשָׁב שִׁנּוּי בַּבְּרִיאָה אֶלָּא יַחֲזֹר הָעוֹלָם לִכְמוֹת שֶׁהָיָה, כִּי מִטִּבְעוֹ לִהְיוֹת תֹּהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ, וְעַל יְדֵי מַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקִים עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֵפֶךְ טִבְעוֹ וּבָרָא הָאוֹר לַצַּדִּיקִים, וְעַל יְדֵי קִלְקוּל הַמַּעֲשִׂים יַחֲזֹר הָעוֹלָם לִכְמוֹת שֶׁהָיָה וְלֹא יִהְיֶה נִקְרָא שִׁנּוּי בַּבְּרִיאָה, כִּי תְּנַאי הִתְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִם כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית. וּמִטַּעַם זֶה מִעֵט הָאוֹר וּגְנָזוֹ לַצַּדִּיקִים, כִּי לֹא אָדָם הוּא יִתְבָּרַךְ וְיִתְנַחֵם, אֶלָּא לְפִי שֶׁאִם רְשָׁעִים בַּחֹשֶׁךְ יִדְמוּ בַּעֲבוּר קִלְקוּל מַעֲשֵׂיהֶם לֹא יִהְיֶה נֶחְשָׁב לְשִׁנּוּי בַּבְּרִיאָה. וְזֶהוּ דַּעַת הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה ב:ה) "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ" – אֵלּוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל רְשָׁעִים, "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר" – אֵלּוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים וְכוּ'. מָה רָאָה בַּעַל הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה לְהוֹצִיא הַפְּסוּקִים מִפְּשׁוּטָם? וּלְפִי מַה שֶּׁפֵּרַשְׁנוּ דִּבְרֵי מִדְרָשׁ זֶה מְבֹאָרִים, כִּי פְּשׁוּטוֹ נִשְׁאָר בִּמְקוֹמוֹ וְהַדְּרָשָׁה תִּדָּרֵשׁ גַּם מִפְּשׁוּטוֹ. וּמַה שֶּׁמַּסִּיק שָׁם "וְעַדַיִן

אֵינִי יוֹדֵעַ בְּאֵיזוֹ מֵהֶם חָפֵץ, אִם בְּמַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל רְשָׁעִים" וְכוּ' – תִּמְצָא מְבֹאָר בְּחִבּוּרִי הַקָּטָן הַנִּקְרָא "אֹרַח לְחַיִּים" בַּדֶּרֶשׁ שֶׁל רֹאשׁ הַשָּׁנָה וְיוֹם כִּפּוּר, עַיֵּן שָׁם.

פסוק ג

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. כְּתִיב בְּפָרָשָׁה זוֹ חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן אוֹר, וּבְיוֹם הָרְבִיעִי כְּתִיב חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָאוֹר בְּתוֹסֶפֶת מ"ם, וְיֵשׁ בָּזֶה כַּוָּנָה נִפְלָאָה. וְזֶה כִּי מָצִינוּ לְרַז"ל שֶׁאָמְרוּ (חגיגה יב:) אוֹר שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן נִגְנַז, וְאֵיתָא לְמַאן דְּאָמַר הֵן הֵן הַמְּאוֹרוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם רִאשׁוֹן וְלֹא נִתְלוּ עַד יוֹם רְבִיעִי, וְנִרְאִין שְׁנֵי מְדָרְשִׁים אֵלּוּ כְּסוֹתְרִים זֶה אֶת זֶה. וְהָאֱמֶת אֵינוֹ כֵן, כִּי הַכֹּל מוֹדִים שֶׁאוֹר שֶׁל יוֹם רִאשׁוֹן הָיָה אוֹר גָּדוֹל וְנִגְנַז, וְאֵלּוּ הַמְּאוֹרוֹת שֶׁנִּתְלוּ בְּיוֹם רְבִיעִי אֵינָן עֶצֶם הָאוֹר אֶלָּא קִבְּלוּ אוֹרָם מִן נִיצוֹץ אוֹר הָעֶלְיוֹן שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן, לְכָךְ הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן אוֹר כִּי הוּא הָיָה עֶצֶם הָאוֹר, אֲבָל בַּמְּאוֹרוֹת שֶׁל יוֹם רְבִיעִי הִזְכִּיר בְּכָל אֶחָד מָאוֹר בְּתוֹסֶפֶת מ"ם לְהוֹרוֹת שֶׁקִּבְּלוּ אוֹרָם מִן אוֹר אַחֵר גָּדוֹל מֵהֶם כְּהוֹרָאַת הַמ"ם. וּלְפִי זֶה אֵין הַמִּדְרָשִׁים סוֹתְרִים זֶה אֶת זֶה, כִּי אוֹר הָרִאשׁוֹן נִגְנַז לְדִבְרֵי הַכֹּל לַצַּדִּיקִים, וְהַמְּאוֹרוֹת שֶׁל יוֹם רְבִיעִי קִבְּלוּ נִיצוֹץ הָאוֹר הָרִאשׁוֹן, וְאִם כֵּן וַדַּאי הֵן הֵן הַמְּאוֹרוֹת כִּי הַחֵלֶק כְּלוּל בְּהַכֹּל. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב גַּם כֵּן מַה שֶּׁנִּבְרָא וְנִגְנַז, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פסוק ה

וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד. מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר יוֹם רִאשׁוֹן, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יא:) מַזְכִּירִין מִדַּת יוֹם בַּלַּיְלָה וּמִדַּת לַיְלָה בַּיּוֹם, לְהוֹצִיא מִלֵּב הַמִּינִים הָאוֹמְרִים שֶׁמֵּהַתְחָלָה אַחַת לֹא יֵצְאוּ שְׁנֵי הֲפָכִים, וְעַל כֵּן גָּזְרוּ אוֹמֶר מִי שֶׁבָּרָא אוֹר לֹא בָרָא חֹשֶׁךְ. עַל כֵּן אָמַר "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר", דְּהַיְנוּ לַיְלָה וְיוֹם, אַף עַל פִּי שֶׁנִּרְאִין הֲפָכִין, מִכָּל מָקוֹם שְׁנֵיהֶם יוֹם אֶחָד, יוֹמוֹ שֶׁל אֶחָד, כִּי אֵל אֶחָד בָּרָא לִשְׁנֵיהֶם. וּפֵרוּשׁ זֶה מְחֻיָּב יוֹתֵר מִן פֵּרוּשׁ רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת שֶׁהָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶחָד, שֶׁלֹּא נִבְרְאוּ הַמַּלְאָכִים עַד יוֹם שֵׁנִי, כִּי מַלְאָכִים לֹא נִזְכְּרוּ כָּאן, וּמַה עִנְיָן זֶה לְמַאֲמַר "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר".

פסוק ו

יְהִי רָקִיעַ. בַּחֲגִיגָה (יב) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר רַב: בְּשָׁעָה שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעוֹלָם, הָיָה מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ כִּשְׁנֵי פְּקָעִיּוֹת שֶׁל שְׁתִי, עַד שֶׁגָּעַר בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהֶעֱמִידוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כו:יא) "עַמּוּדֵי שָׁמַיִם יְרוֹפָפוּ וְיִתְמְהוּ מִגַּעֲרָתוֹ". וְהַיְנוּ דְּאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ: מַאי דִּכְתִיב (בראשית לה:יא) "אֲנִי אֵל שַׁדַּי"? אֲנִי שֶׁאָמַרְתִּי לְעוֹלָמִי דַּי. וְאִכָּא דְּאָמְרֵי: בְּשָׁעָה שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הַיָּם, הָיָה מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁגָּעַר בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכוּ'. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן מַה הוֹדִיעַ לָנוּ בַּעַל הַמַּאֲמָר בָּזֶה, כִּי מַה דַּהֲוָה הֲוָה. וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁבָּא לְהַמְלִיץ בְּעַד הָאָדָם, מַה שֶּׁאָנוּ רוֹאִין כִּי בְּטִבְעוֹ תָּמִיד הוּא נִכְסָף שֶׁיִּתְפַּשְּׁטוּ

מַעֲשָׂיו לִבְלִי תַּכְלִית בְּלִי גָּדֵר, וְשֶׁיִּהְיֶה הַכֹּל הֶתֵּר בְּעֵינָיו כָּל אֲשֶׁר חָפֵץ יַעֲשֶׂה, וְאִם יֵנַח הָאָדָם עַל טִבְעוֹ אָז אֵין גְּבוּל וְקֵצָה לְמַרְכְּבוֹת חֶמְדַּת תַּאֲוָתוֹ, וּבְהֶפְקֵרָא נִיחָא לֵיהּ שֶׁלֹּא יִהְיֶה גָּדוֹר וְקָשׁוּר בְּשׁוּם פְּעֻלָּה, עַד אֲשֶׁר גָּעַר ה' בָּנוּ עַל יְדֵי זֹאת הַתּוֹרָה הַנּוֹתֶנֶת גְּבוּל וּמִדָּה לְכָל הַמַּעֲשִׂים, עַד הֵיכָן יִתְפַּשְּׁטוּ עַל פִּי הָרָצוֹן הָאֱלֹהִי וְעַד הֵיכָן מֻתָּר לוֹ לְשַׁלַּח רֶסֶן תַּאֲוָתוֹ.

יֵשׁ לְהַפְלִיא עַל הָאָדָם, אֵיךְ לֹא מָצָא בְּשִׂכְלוֹ לְהַגְבִּיל לְעַצְמוֹ גְּבוּל וּמִדָּה בְּכָל מַעֲשָׂיו, כְּמוֹ מִצְווֹת הַמֻּשְׂכָּלוֹת וְדוֹמֵיהֶן בְּלִי הֶעָרָה הָאֱלֹהִית, אַחַר שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיְּבָן. עַל זֶה אָמַר: אַל תִּתְמַהּ עַל הַחֻפֶּץ, כִּי הָאָדָם קִבֵּל טֶבַע מוֹלִידָיו. יַעַן כִּי כָּל אָדָם נוֹצָר מִשָּׁמַיִם, אֶרֶץ וְיָם, כִּי הַנְּשָׁמָה מִן הַשָּׁמַיִם וְהַגּוּף מִן הָאָרֶץ שֶׁנַּעֲשָׂה כַּטִּיט עַל יְדֵי הַמַּיִם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק (בראשית ב:ו) "וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ". וּמִשֶּׁלְשְׁתָּן נַעֲשָׂה אִישׁ שָׁלֵם, כִּי "אִישׁ" רָאשֵׁי תֵּבוֹת: אֶרֶץ, יָם, שָׁמַיִם. וְעַל הָרֹב נִמְצָא טֶבַע הַמּוֹלִיד בַּנּוֹלָד, וְגַם הָאָדָם קִבֵּל טֶבַע מוֹלִידָיו שָׁמַיִם, אֶרֶץ וְיָם, כִּי כֻּלָּם הָיוּ מַרְחִיבִים וְהוֹלְכִים לְאֵין תַּכְלִית עַד אֲשֶׁר גָּעַר בָּהֶם ה', כִּי מַה שֶּׁאָמַר "הָיָה הוֹלֵךְ וּמַרְחִיב" יֵאָמֵר גַּם עַל הָאָרֶץ, כִּי מִטַּעַם זֶה הִזְכִּיר שְׁנֵי פְּקָעִיּוֹת, וּמֵאז וְהָלְאָה נַעֲשָׂה טֶבַע קַיָּם לְכָל נוֹצָר מֵהֶם, שֶׁכְּמוֹתָם יִהְיוּ עוֹשֵׂיהֶם, שֶׁיֵּשׁ לָהֶם רָצוֹן לְהִתְפַּשֵּׁט בְּכָל מַעֲשָׂיו לְאֵין תַּכְלִית.

וּלְעֻמַּת זֶה בָּא בַּעַל הַמַּאֲמָר, לְהוֹכִיחַ אֶת הָאָדָם לוֹמַר שֶׁאִם קִבֵּל טִבְעָם לִהְיוֹת לוֹ חֵשֶׁק לְהִתְפַּשֵּׁט כָּאמוּר, הִנֵּה לְפָחוֹת יְקַבֵּל מֵהֶם גַּם אֶת הַטּוֹב לַעֲמֹד בְּגַעֲרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּמוֹ שֶׁהֵמָּה עוֹמְדִים בְּגַעֲרַת ה' בְּמִדָּה לֹא יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ כְּמִלֹּא נִימָא, כָּךְ יַעֲמֹד הָאָדָם בְּגַעֲרַת ה' וּבְמִדָּה וְשִׁעוּר אֲשֶׁר הִגְבִּיל ה' לָנוּ בְּכָל הַמַּעֲשִׂים עַל יְדֵי זֹאת הַתּוֹרָה. וְזֶהוּ כַּוָּנַת הַמַּאֲמָר בְּיִלְקוּט פָּרָשַׁת הַאֲזִינוּ (דברים לב:תתקמב) "הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ וְיָם וְכוּ' שָׁמָּא שִׁנּוּ מִדָּתָם" וְכוּ'. וְזֶה טַעַם אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יז.) בְּמִצְוַת צִיצִית תְּכֵלֶת דּוֹמֶה לַיָּם וְיָם דּוֹמֶה לָרָקִיעַ וְכוּ'. כִּי עַל יְדֵי הַתְּכֵלֶת יִזְכֹּר הַיָּם וְהָרָקִיעַ וְיִלְמֹד מֵהֶם לַעֲמֹד בְּגַעֲרַת ה' שֶׁלֹּא לִשְׁנוֹת הַמִּדָּה, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם (במדבר טו:לח). וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר "יְהִי רָקִיעַ וַיְהִי רָקִיעַ" כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי אוֹר", לְפִי שֶׁאֵין פִּתְגָם הָרָעָה נַעֲשֶׂה מֵהֵרָה, לְפִיכָךְ הָרָקִיעַ הַמּוֹרֶה עַל הַמַּחֲלֹקֶת לֹא נַעֲשָׂה תֵּכֶף, אֲבָל הָאוֹר שֶׁהוּא טוֹב לַכֹּל נַעֲשָׂה מֵהֵרָה, לְכָךְ נֶאֱמַר תֵּכֶף "וַיְהִי אוֹר".

פסוק ח

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם. לֹא רָצָה ה' שֶׁיִּקָּרֵא בְּשֵׁם רָקִיעַ, כִּי שֵׁם זֶה מוֹרֶה עַל הַפֵּרוּד וְהַמַּחֲלֹקֶת, מִלְּשׁוֹן "וַיִּרְקְעוּ פַּחֵי הַזָּהָב" (שמות לט:ג), "לִרוֹקַע הָאָרֶץ". כִּי כָּל רָקִיעַ הוּא מָסָךְ מַבְדִּיל בֵּין שְׁנֵי דְּבָרִים, וּמִטַּעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר "כִּי טוֹב" בַּשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁבּוֹ נִבְרָא

הַמַּחֲלֹקֶת, כִּי אֵין טוֹבָה כִּי אִם בִּמְקוֹם מְצִיאַת הָאַחְדוּת. וּלְכָךְ נֶאֱמַר בַּשְּׁלִישִׁי שְׁתֵּי פְּעָמִים "כִּי טוֹב", אַחַת לִמְלֶאכֶת יוֹם שְׁלִישִׁי וְאַחַת לִגְמַר מְלֶאכֶת הַמַּיִם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צַד אַחְדוּת, שֶׁנֶּאֱמַר "יִקָּווּ הַמַּיִם אֶל מָקוֹם אֶחָד", וּבַעֲבוּר אַחְדוּת זֶה הִזְכִּיר "כִּי טוֹב". אֲבָל בְּיוֹם שֵׁנִי אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצֵא כָּל שִׁנּוּי וְהוּא הַתְחָלָה לְכָל שִׁנּוּי וּמַחֲלֹקֶת, לֹא נֶאֱמַר בּוֹ "כִּי טוֹב". וְלֹא רָצָה ה' שֶׁיִּקָּרֵא בְּשֵׁם רָקִיעַ הַמּוֹרֶה עַל מָסְךְ מַבְדִּיל וּבֵין אַחִים יַפְרִיד, וְנִקְרָא בְּשֵׁם שָׁמַיִם הַמּוֹרֶה עַל הַשָּׁלוֹם, כִּי שָׁמַיִם נִגְזַר מִלְּשׁוֹן אֵשׁ מַיִם, שֶׁעָשׂוּ שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם וְנִתְחַבְּרוּ וְנַעֲשָׂה מֵהֶם שָׁמַיִם. וְהֵינוּ שֶׁאָמְרוּ רַז"ל (אבות ה:יז) "כָּל מַחֲלֹקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם" וְכוּ', רוֹצֶה לוֹמַר מַחֲלֹקֶת שֶׁתַּכְלִיתוֹ הַשָּׁלוֹם כְּהוֹרָאַת שֵׁם שָׁמַיִם, וְקַל לְהָבִין. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ לֹא נֶאֱמַר "כִּי טוֹב" בַּשֵּׁנִי לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ בְּרִיאָה חֲדָשָׁה, כִּי הָרָקִיעַ כְּבָר נִבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן, וְטַעַם לַדָּבָר לְפִי שְׁיּוֹם שֵׁנִי הַתְחָלָה לְכָל שִׁנּוּי וּפֵרוּד, עַל כֵּן לֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַטְבִּיעַ טֶבַע הַשִּׁנּוּי בְּשׁוּם נִבְרָא.

פסוק יא

עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ. כִּי כָל עֵץ נִקְרָא עֵץ שֶׁל פְּרִי, וְכֻלָּם עוֹשִׂים פְּרִי – מִקְצָתָם לְמַאֲכָל וּמִקְצָתָם לִרְפוּאָה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ" נִרְאֶה לְפָרֵשׁ כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה הוּא וְדוֹמֶה לוֹ, הֵן מִצַּד תְּמוּנַת קוֹמָתוֹ הֵן מִצַּד שֶׁיֵּשׁ לוֹ הִשָּׂאֲרוּת נִצְחִי כְּמוֹ הָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב יד:ז) כִּי יֵשׁ לָעֵץ תִּקְוָה. וְכָל הַדְּשָׁאִים מִתְיַחֲסִים לִשְׁאָר הַבַּעֲלֵי חַיִּים, הֵן מִצַּד הֱיוֹתָם נְמוּכִים בְּקוֹמָה הֵן מִצַּד שֶׁאֵין לָהֶם שֹׂרֶשׁ וְעָנָף, כִּי אִם כְּצִיץ יָצָא וַיִּמָּל (איוב יד:ב). וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָא כָּל מִין מֵאֵכָל שֶׁיִּהְיֶה נָאוֹת לְמִזְגּוֹ שֶׁל הָאוֹכֵל, וְצֵרֵף כָּל מִין לְמִינוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וּמַשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן", רוֹצֶה לוֹמַר דָּבָר שֶׁהוּא רְצוֹנוֹ מִצַּד הֱיוֹתוֹ קָרוֹב לְטִבְעוֹ וּמִזְגּוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וּלְכָל חַיַּת הָאָרֶץ וְגוֹ' אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה", כִּי אֵין הָעֵשֶׂב יָאוֹת אֶלָּא דַּוְקָא לְמִין הַחַי הַבֹּלְתִּי מְדַבֵּר הַחֲמָרִי. אֲבָל אֶל הָאָדָם אָמַר "הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב וְגוֹ' וְאֶת כָּל הָעֵץ" וְגוֹ', כִּי מִצַּד חֵלֶק הַחֲמָרִי שֶׁבָּאָדָם יָאוֹת לוֹ גַּם הָעֵשֶׂב, וּמִצַּד עֲרוּב הָרוּחָנִיּוּת שֶׁבּוֹ יָאוֹת לוֹ פְּרִי הָעֵץ. וְאָז יֵלֵךְ כָּל מִין לְמִינוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר "עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ" – לְמִי שֶׁהוּא מִינוֹ, דְּהַיְנוּ הָאָדָם. וְ"עֹשֶׂה מַזְרִיעַ זָרַע" לֹא הִזְכִּיר בּוֹ "לְמִינוֹ", לְפִי שֶׁהוּא גַּם כֵּן לָאָדָם אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מִינוֹ מִכָּל וָכֹל. אֲבָל בַּעֲשִׂיָּה הִזְכִּיר "לְמִינֵהוּ" מִצַּד שֶׁהוּא מִצַּד אֶחָד לְמִינֵהוּ, דְּהַיְנוּ לְחֵלֶק הַחֹמֶר שֶׁבָּאָדָם.

וְרַז"ל (בראשית רבה ה:ט) אָמְרוּ, שֶׁחָטְאָה הָאָרֶץ בָּזֶה כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר "עֵץ פְּרִי" שֶׁיִּהְיֶה טַעַם הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי, וְהִיא לֹא עָשְׂתָה כֵן. עַל כֵּן כְּשֶׁחָטָא הָאָדָם נִפְקְדָה גַּם הִיא עַל עֲוֹנָהּ וְנִתְקַלְלָה. וְכָאן מַקְשִׁים לָמָּה לֹא נִתְקַלְלָה מִיָּד, וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא קָשָׁה מִיָּדִי, יַעַן כִּי עִקַּר הַקְּלָלָה הָיְתָה שֶׁתּוֹצִיא הָאָרֶץ יַתּוּשִׁין וּפַרְעוֹשִׁין כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק

(בראשית ג:יז) "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ", וְכָל אֵלּוּ דְּבָרִים הַמַּזִּיקִין לָאָדָם. וְכָל זְמַן שֶׁלֹּא חָטָא הָאָדָם לֹא נִתְקַלְּלָה הָאֲדָמָה לְהַעֲלוֹת דְּבָרִים אֲרוּרִים, כִּי אַף אִם הָאֲדָמָה חָטְאָה, מִכָּל מָקוֹם הָאָדָם מַה פָּשְׁעוּ כִּי יִדְלְקוּ אַחֲרָיו פְּרָעוֹשִׁים וְיַתּוּשִׁין? אֲבָל כַּאֲשֶׁר חָטָא גַּם הָאָדָם נַעֲשׂוּ שְׁנֵיהֶם רְאוּיִים לְקִלְלָה זוֹ. וּבְפָרָשַׁת אַחֲרֵי מוֹת (ויקרא יח:כה) בְּפָסוּק "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ" יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם שֶׁרְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרֵךְ הָיָה שֶׁתִּתֵּן לַנִּבְרָאִים חֹמֶר זַךְ וְדַק, וְהִיא נָתְנָה חֹמֶר גַּס וְעָב. וְאִלּוּ הָיְתָה נוֹתֶנֶת חֹמֶר זַךְ וְדַק, הָיָה כָּל עֵץ עַצְמוֹ כְּטַעַם הַפְּרִי, גַּם הָאָדָם לֹא הָיָה נוֹטֶה אֶל הַמּוּחָשׁוֹת בְּיוֹתֵר וְלֹא הָיָה בָּא לִכְלַל חֵטְא. אָמְנָם מִצַּד שֶׁעִבְּרָה וְנָתְנָה חֹמֶר גַּס, גָּרְמָה לַעֲשׂוֹת "עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי" וְלֹא "עֵץ פְּרִי", וְדָבָר זֶה גָּרַם גַּם כֵּן לְחֵטְא הָאָדָם אֲשֶׁר בְּסִבָּה זוֹ נָטָה הָאָדָם אֶל הַחָמְרִיּוּת וְנָפַל עַל הַחֵטְא. עַל כֵּן בְּכָל חַטֹּאת הָאָדָם תִּלְקֶה הָאָרֶץ וְנִפְקָד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

וְנִרְאֶה לִתֵּן טַעַם אַחֵר נָכוֹן בַּדָּבָר, כִּי לְפִי שֶׁרָאָה הַנָּחָשׁ שֶׁהָאָרֶץ שִׁנְּתָה רְצוֹן בּוֹרְאָהּ וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נֶעֱנְשָׁה, עַל כֵּן מָצָא הַנָּחָשׁ מָקוֹם לוֹמַר אֶל הָאִשָּׁה "לֹא מוֹת תְּמֻתוּן" אַף אִם תַּעֲבֹר עַל רְצוֹן בּוֹרְאָהּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁלֹּא נֶעֱנְשָׁה הָאָרֶץ עַל מַה שֶּׁלֹּא הוֹצִיאָה עֵץ שֶׁטַּעְמוֹ כְּטַעַם הַפְּרִי. וְעַל כֵּן אָמַר הַנָּחָשׁ "אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן", כְּלוֹמַר וְכִי רָאוּי הָעֵץ לֵאָכֵילָה עַד שֶׁצִּוָּה לָכֶם שֶׁלֹּא תֹאכְלוּ אֲפִלּוּ מִן הָעֵץ? וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה "מִפְּרִי עֵץ הַגָּן נֹאכֵל", מוֹדָה אֲנִי לִדְבָרֶיךָ שֶׁרַק פְּרִי עֵץ הַגָּן רָאוּי לֵאָכֵילָה וְלֹא הָעֵץ, עַל כֵּן לֹא הֻצְרַךְ לְצַוּוֹת לָנוּ כִּי אִם עַל פְּרִי הָעֵץ שֶׁבְּתוֹךְ הַגָּן וְלֹא עַל הָעֵץ. וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ "לֹא מוֹת תְּמֻתוּן", שֶׁהֲרֵי אַתְּ מוֹדָה שֶׁבְּזֶה שִׁנְּתָה הָאָרֶץ וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נֶעֱנְשָׁה, כָּךְ לֹא תְּמוּתוּן גַּם אַתֶּם.

פסוק יד

יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם. מְאֹרֹת חָסֵר כְּתִיב, פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהוּא לְשׁוֹן מְאֵרָה וְכוּ'. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁלְּכָךְ הִזְכִּיר לָשׁוֹן הַמּוֹרֶה עַל הָאֵרֵירָה אֲצֶל הַמְּאוֹרוֹת דַּוְקָא, לְפִי שֶׁהַמְּאוֹרוֹת הֵם סִבַּת הַזְּמַן וְכָל הַדְּבָרִים הַנּוֹפְלִים תַּחַת הַזְּמַן יֵשׁ בָּהֶם צַעַר, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה י:) כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי" אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן צַעַר, וּמַסִּיק דַּוְקָא בְּמָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי בִּימֵי" הוּא לְשׁוֹן צַעַר. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁכָּל דָּבָר הַתָּלוּי בִּימִים, דְּהַיְנוּ הַזְּמַן, יֵשׁ לוֹ צַעַר, אֲבָל כָּל הַנִּמְצָאִים הָעֶלְיוֹנִים שֶׁהֵם לְמַעְלָה מִן הַזְּמַן וְאֵין הַזְּמַן שׁוֹלֵט בָּהֶם אֵין בָּהֶם שׁוּם צַעַר. לְכָךְ נֶאֱמַר יְהִי מְאֹרֹת חָסֵר, שֶׁכָּל הַדְּבָרִים שֶׁתַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ יֵשׁ לָהֶם מְאֵרָה וְצַעַר, כִּי הַזְּמַן מְבַלֶּה הַכֹּל. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בַּפָּרָשָׁה חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָאוֹר, וְכֵן בְּפָרָשָׁה רִאשׁוֹנָה חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן אוֹר, מְסַכִּים לְדִבְרֵי הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה ב:ה) הָאוֹמֵר "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר" – אֵלּוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים וְכוּ', וְרָצָה לְפָרֵשׁ טַעַם לְחָמֵשׁ פְּעָמִים אוֹר שֶׁהֵם כְּנֶגֶד חֲמִשָּׁה חוּמְשֵׁי תּוֹרָה, דְּהַיְנוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים.

פסוק כ

יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף. וּלְהַלָּן נֶאֱמַר שֶׁנִּבְרְאוּ הָעוֹפוֹת מִן הָאֲדָמָה, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין כז:) דֶּרֶךְ פְּשָׁרָה שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הָרָקִק. נִמְצָא שֶׁהָעוֹפוֹת מְמֻצָּעִים מִן הַבְּהֵמוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הָאֲדָמָה וּבֵין הַדָּגִים שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הַמַּיִם. הוֹרוּ בָּזֶה שֶׁשְּׁלֹשָׁה מִינִים אֵלּוּ לֹא נִבְרְאוּ כִּי אִם בַּעֲבוּר הָאָדָם לִהְיוֹת לוֹ לַעֲבָדִים. וְרָמַז לַדָּבָר "עֶבֶד" רָאשֵׁי תֵּבוֹת: עוֹף, בְּהֵמָה, דָּגִים, כִּי אֶת הַכֹּל נָתַן לוֹ ה' לַעֲבָדִים, וְיֵשׁ לְאָדָם יָד בַּיָּם וּבַיַּבָּשָׁה וּבִשְׁנֵיהֶם יַחַד, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִמְצָא הָאָדָם אַחֲרָיו מְאוּמָה שֶׁלֹּא נִתַּן בִּרְשׁוּתוֹ.

וּבְדֶרֶךְ רֶמֶז, מָצִינוּ כִּתּוֹת בְּנֵי אָדָם מִתְיַחֲסִים לִשְׁלֹשָׁה מִינִים אֵלּוּ, כִּי מָצִינוּ שֶׁהָרְשָׁעִים הַנּוֹטִים אַחַר חֵלֶק הָעַפְרוּרִי בְּיוֹתֵר נִמְשְׁלוּ "כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ", כִּי גַּם הֵמָּה מִן עָפָר מוֹצָאָם. וְהַצַּדִּיקִים נִמְשְׁלוּ לְמַיִם שֶׁחָמְרָם דַּק מִן חֹמֶר הָאָרֶץ, וְנִמְשְׁלוּ לְדָגִים שֶׁעִקַּר חִיּוּתָם בַּמַּיִם. וְהַבֵּינוֹנִים נִמְשְׁלוּ לְעוֹף אֲשֶׁר יָעוּף בֵּין שָׁמַיִם לָאָרֶץ, דְּהַיְנוּ הַמְצוּעִ בֵּין הָרוּחָנִיּוּת לַגַּשְׁמִיּוּת, וְחָמְרוֹ מִן הַמַּיִם וְהֶעָפָר כְּאָמוּר. וְנִרְאֶה שֶׁמִּטַּעַם זֶה נֶאֱמְרָה בַּדָּגִים בְּרָכָה כְּפוּלָה "פְּרוּ וּרְבוּ" כְּדֶרֶךְ שֶׁהַזְכִּיר בְּמִין הָאָדָם. וּבְעוֹפוֹת לֹא נֶאֱמְרָה כִּי אִם בְּרָכָה אַחַת "וְהָעוֹף יֵרֶב בָּאָרֶץ", אֲבָל בַּבְּהֵמוֹת לֹא נֶאֱמְרָה בְּרָכָה כְּלָל. וְכָל זֶה מְבֹאָר מֵעַצְמוֹ לְהַנָּחֲנוּ, וּמַסְכִּים לָזֶה דִּבְרֵי רַז"ל (מדרש אגדה בראשית א) שֶׁלֹּא נֶאֱמְרָה בָּרְכָה בִּבְהֵמוֹת וְחַיּוֹת מִפְּנֵי הַנָּחָשׁ וְכוּ', כִּי בֶּאֱמֶת הַיֵּצֶר הָרַע אֲשֶׁר כֹּחוֹ מִן הַנָּחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי שָׁם יִרְבֶּץ אֵצֶל כַּת הָרְשָׁעִים אֲשֶׁר נִמְשְׁלוּ לַבְּהֵמוֹת וְחַיְתוֹ אֶרֶץ, וְהַלְוַאי יִתְמַעֲטוּ וְלֹא יִרְבּוּ. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּפָרָשַׁת בְּהַעֲלֹתְךָ (במדבר יא:א) שֶׁהָאסַפְסוּף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ, דְּהַיְנוּ הַבֵּינוֹנִים, שָׁאֲלוּ בָּשָׂר וְדָגִים מַה שֶּׁאֵינָם מִמִּינָם, וְנִתַּן לָהֶם בְּשַׂר עוֹפוֹת – מָצָא מִין אֶת מִינוֹ.

פסוק כו

נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ. הָרַמְבַּ"ן כָּתַב בְּשֵׁם רַבִּי דָּוִד קִמְחִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לְאֶרֶץ "נַעֲשֶׂה אֲנִי וְאַתְּ", כִּי הָאָרֶץ נָתְנָה יְבוּל חָמְרָהּ כְּמוֹ שֶׁנִּתְּנָה לִשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן בּוֹ הַחֵלֶק הָרוּחָנִי, וּ"בְצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ" הַיְנוּ שֶׁיִּדְמֶה לִשְׁנֵיהֶם – בְּגוּפוֹ לָאָרֶץ וּבְנִשְׁמָתוֹ לָעֶלְיוֹנִים.

וּמַה שֶּׁכָּתוּב **"כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם"** לְסַפֵּר הַפֶּלֶא שֶׁבּוֹ נִבְדַּל הָאָדָם מִשְּׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְעַל פֵּרוּשׁ זֶה הִסְכִּימוּ רַבִּים, וּבָאוּ עוֹד פֵּרוּשִׁים רַבִּים בְּעִנְיַן אֲמִירַת "נַעֲשֶׂה" וּבְעִנְיַן הַצֶּלֶם וְהַדְּמוּת. וְנָכוֹן לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ אָמַר לְשׁוֹן "נַעֲשֶׂה" לְהַרְאוֹת שְׁרָרָתוֹ יִתְבָּרַךְ דַּוְקָא כְּשֶׁבָּרָא אֶת הָאָדָם, לְהוֹרוֹת שֶׁעִקַּר מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ נִרְאֶה בַּבְּרִיאוֹת, מִן הָאָדָם אֲשֶׁר יָצַר לִכְבוֹדוֹ. וְעִנְיַן הַצֶּלֶם וְהַדְּמוּת, אַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ:יח) "וּמָה דְּמוּת תַּעַרְכוּ לוֹ", וְכָתוּב (ישעיהו מ:כה) "וְאֶל מִי תְדַמְּיוּנִי וְאֶשְׁוֶה", מִכָּל מָקוֹם מָצִינוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ

הוּא מִתְרָאֶה לִנְבִיאָיו בְּדִמְיוֹן דְּמוּת אָדָם, כִּי בְּהַר סִינַי נִרְאָה כְּזָקֵן יוֹשֵׁב בִּישִׁיבָה, וְעַל הַיָּם נִרְאָה כְּגִבּוֹר, וְכָתוּב (יחזקאל א:כו) "וְעַל הַכִּסֵּא דְּמוּת כְּמַרְאֵה אָדָם", כִּי בְּכָל אֵלֶּה הַדְּמְיוֹנוֹת רָגִיל הוּא יִתְבָּרַךְ לְהִתְרָאוֹת, וְעָלָיו יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאָמַר "בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ", אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת אֵין לוֹ יִתְבָּרַךְ דְּמוּת, וּכְבוֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר.

וְיִרְחֵף עַל פְּנֵי הַמָּיִם (בראשית א:ב). בְּפָרָשַׁת נֹחַ **וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה**. בְּפָרָשַׁת נֹחַ (בראשית ט:ב) הָפַךְ הַסֵּדֶר, שֶׁנֶּאֱמַר: "וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכֹל דְּגֵי הַיָּם". וְכֵן דָּוִד הַפַּךְ הַסֵּדֶר וְאָמַר (תהלים ח:ז-ח): "תַּמְשִׁילֵהוּ בְּמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ, כֹּל שַׁתָּה תַּחַת רַגְלָיו, צֹנָה וַאֲלָפִים כֻּלָּם וְגַם בַּהֲמוֹת שָׂדָי, צִפּוֹר שָׁמַיִם וּדְגֵי הַיָּם, עֹבֵר אָרְחוֹת יַמִּים". וְעוֹד שֶׁכָּאן נֶאֱמַר "וְיִרְחֵף", וּבְפָרָשַׁת נֹחַ לֹא הִזְכִּיר רְחִיָּה, וְכֵן דָּוִד אָמַר "תַּמְשִׁילֵהוּ", וְשִׁנּוּי זֶה הֲלֹא דָּבָר הוּא.

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, כִּי בִּשְׁלֹשָׁה מִינִים אֵלּוּ יֵשׁ כֹּחַ בְּיַד הָאָדָם לִמְשֹׁל בְּאֶחָד יוֹתֵר מֵחֲבֵרוֹ, וְהִנֵּה בַּבְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת וְכָל הָרוֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ יָכוֹל לִמְשֹׁל בְּיוֹתֵר כִּי הֵמָּה מְצוּיִים אִתּוֹ וְיָכוֹל הָאָדָם לֵילֵךְ אַחֲרֵיהֶם בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר הֵמָּה הוֹלְכִים וְשָׁבִים וְרָצִים, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּעוֹפוֹת וְדָגִים, כִּי אֵין הָאָדָם יָכוֹל לִפְרֹחַ בָּאֲוִיר וְלֵירֵד אֶל תּוֹךְ הַיָּם בְּקַרְקָעִיתוֹ, וּמִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בּוֹ כֹּחַ יוֹתֵר בָּעוֹפוֹת מִבַּדָּגִים כִּי לְפָחוֹת הָאָדָם יָכוֹל לִרְאוֹתָם לְאֵיזוֹ מָקוֹם הֵמָּה פּוֹרְחִים וְלִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם אוֹ יִשְׁלַח חִצָּיו וְיַהֲמֵם, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בַּדָּגִים שֶׁהֵם מְכֻסִּים בַּיָּם וְיֵשׁ בָּהֶם תַּרְתֵּי לְרֵיעוּתָא. לְפִיכָךְ כָּאן שֶׁאָמַר "וְיִרְחֵף" שֶׁיֵּשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ לְשׁוֹן יְרִידָה שֶׁאִם אֵינוֹ זוֹכֶה נַעֲשֶׂה יָרוּד לִפְנֵיהֶם וְאֵינוֹ יָכוֹל לָהֶם כְּלָל, הִזְכִּירָם בְּדֶרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ" וְהִקְדִּים דְּגַת הַיָּם, כִּי לֹא זוֹ שֶׁלֹּא יִהְיֶה מוֹשֵׁל בָּהֶם כִּי זֶה אֵינוֹ חִדּוּשׁ כָּל כָּךְ מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֵילֵךְ לִמְקוֹם שֶׁהַדָּגִים הוֹלְכִים, גַּם עֵינוֹ לֹא שָׁלְטָה בָּהֶם, אֶלָּא אֲפִלּוּ בָּעוֹפוֹת שֶׁיָּכוֹל לִרְאוֹתָם כְּשֶׁבּוֹרְחִים מִלְּפָנָיו מִכָּל מָקוֹם לֹא יִשְׁלֹט בָּהֶם, וְלֹא זוֹ בָּעוֹפוֹת אֶלָּא אֲפִלּוּ בַּבְּהֵמוֹת לֹא יִשְׁלֹט, אֲבָל בְּפָרָשַׁת נֹחַ (בראשית ט:ב) וְכֵן דָּוִד הַמֶּלֶךְ (תהלים ח:ז-ט) לֹא הִזְכִּירוּ לְשׁוֹן רְדִיָּה כִּי אִם לְשׁוֹן מוֹרָא וְתַחַת וּמֶמְשָׁלָה שֶׁאֵין בְּמַשְׁמָעוּתָם לְשׁוֹן יְרִידָה, אִם כֵּן וַדַּאי מְדַבְּרִים בִּזְמַן שֶׁהָאָדָם זוֹכֶה וְאָז הוּא מוֹשֵׁל בָּהֶם, עַל כֵּן מַזְכִּירָם בְּדֶרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ" וְהַפַּךְ הַסֵּדֶר שֶׁלֹּא זוֹ שֶׁיִּמְשֹׁל בַּהוֹלְכִים עַל הָאָרֶץ אֶלָּא אֲפִלּוּ בָּעוֹפוֹת, וְלֹא זוֹ בָּעוֹפוֹת שֶׁיָּכוֹל לִרְאוֹתָם לְפָחוֹת אֶלָּא אֲפִלּוּ בַּדָּגִים, וְקַל לְהָבִין.

פסוק לא

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר "כִּי טוֹב" בִּיצִירַת כָּל יוֹם וְיוֹם, מִכָּל מָקוֹם חָזַר כָּאן וְאָמַר "וְהִנֵּה טוֹב" אַחַר יְצִירַת הָאָדָם, לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל הַנִּבְרָאִים הַקּוֹדְמִים לֹא נִבְרְאוּ כִּי אִם בַּעֲבוּר הָאָדָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "כִּי טוֹב",

נֶאֱמַר עַל שֵׁם הֶעָתִיד, אֲבָל לֹא הָיוּ עֲדַיִן בְּמִלּוּאָם וְטוּבָם עַד שֶׁנִּבְרָא הָאָדָם אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ נִתְהַוּוּ כֻּלָּם, אָז רָאָה וַיְסַפֵּרָה "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד". וְתֵדַע כִּי יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין "כִּי טוֹב" וּבֵין "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד", לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן "כִּי" הוּא מְסֻפָּק, כְּאִלּוּ אֵינוֹ יוֹדֵעַ, שֶׁהֲרֵי בְּכָל מָקוֹם לְשׁוֹן "כִּי" עַל הַסָּפֵק, לְפִי שֶׁמִּלַּת "כִּי" תּוֹרָה עַל הַזְּמָן, כְּמוֹ "כִּי תֵצֵא", "כִּי תָבוֹא". וְרוֹצֶה לוֹמַר "וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב", הֵינוּ שֶׁהָיָה מְצַפֶּה אֵימָתַי יָבוֹא הַזְּמַן שֶׁיִּהְיֶה נִגְלֶה מַה טּוּבָם, אֲבָל "וְהִנֵּה טוֹב" מוֹרֶה עַל הַוַּדַּאי. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה ח:ה) שֶׁהָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְוַכֵּחַ עִם הַמַּלְאָכִים אִם לִבְרֹא אֶת הָאָדָם אוֹ לֹא, וְאִלּוּ הָיָה הַדִּין נוֹתֵן שֶׁלֹּא לִבְרֹא אֶת הָאָדָם, הָיָה מְצִיאַת כָּל הַקּוֹדְמִים לְבַטָּלָה. לְכָךְ נֶאֱמַר בָּהֶם "כִּי טוֹב" הַמּוֹרֶה עַל הַסָּפֵק, אֲבָל כְּשֶׁנִּבְרָא הָאָדָם אָז נַעֲשׂוּ וַדַּאי טוֹב, לְכָךְ נֶאֱמַר "אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב", לְשׁוֹן "וְהִנֵּה" מוֹרֶה עַל הַזְּמַן שֶׁל עַתָּה שֶׁבּוֹ נִרְאָה הָאָדָם, וְאָז נִרְאָה לְמַפְרֵעַ מַה טּוּבָם וּמַה יָּפְיָם שֶׁל כָּל הַנִּמְצָאִים הַקּוֹדְמִים. וְהוֹסִיף כָּאן "מְאֹד" מַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר קֹדֶם זֶה, לְהוֹרוֹת שֶׁעַל יְדֵי הָאָדָם נַעֲשׂוּ "טוֹב מְאֹד". רֶמֶז לַדָּבָר: מְאֹ"ד אוֹתִיּוֹת אָדָ"ם.

וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד, כְּמֹשֶׁל הַמַּאֲכָל בָּשָׂר וְדָגִים שֶׁכָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ טוֹב, אֲבָל אִם יִתְעָרְבוּ יִתְקַלְקְלוּ. אֲבָל אִלּוּ הַנִּבְרָאִים לֹא זוֹ שֶׁהָיוּ טוֹבִים כָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ, אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּצֵרוּפָם יַחַד כֻּלָּם הָיוּ גַּם כֵּן טוֹבִים, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" (בראשית א:לא).

יוֹם הַשִּׁשִּׁי. הוֹסִיף ה"א בַּשִּׁשִּׁי לוֹמַר שֶׁתְּנַאי הִתְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִמָּהֶם עַל מָנַת שֶׁיְּקַבְּלוּ יִשְׂרָאֵל חֲמִשָּׁה חוּמְשֵׁי תוֹרָה, אוֹ כֻּלְּכֶם תְּלוּיִין עַד יוֹם שִׁשִּׁי בְּסִיוָן, כִּי ה"א בְּמִלּוּאוֹ עוֹלֶה שִׁשָּׁה. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר כִּי הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים הֵם שְׁנֵי הֲפָכִים וְלֹא יִתְקַיְּמוּ כִּי אִם עַל יְדֵי אֵיזֶה אֶמְצָעִי הַמְצָרֵף וּמְחַבֵּר שְׁנֵי חֲלָקִים הַפְּכִיִּים אֵלּוּ, וְזֶהוּ הָאָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֵלֶק גַּשְׁמִי וְחֵלֶק רוּחָנִי חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל. וְהִשְׁאָרוּת הַחֵלֶק הָרוּחָנִי תָּלוּי בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה, אִם כֵּן אִלּוּ לֹא קִבְּלוּ יִשְׂרָאֵל הַתּוֹרָה לֹא הָיָה כָּאן שׁוּם אֶמְצָעִי לְחַבֵּר שְׁנֵי הַקְּצָווֹת הַהֲפָכִיִּים, וְהָיָה הַהֶכְרֵחַ נוֹתֵן לְהַחֲזִיר הָעוֹלָם לְתֹהוּ וָבֹהוּ. וְאַל תְּשִׁיבֵנִי מִן הַזְּמַן שֶׁקּוֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה, כִּי לְעוֹלָם הָיוּ בָּעוֹלָם צַדִּיקִים עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, כְּנֹחַ שֵׁם וְעֵבֶר וְהָאָבוֹת וְדוּגְמָתָם, וְהָיָה עִמָּהֶם הַשֵּׁם הַגָּדוֹל הָעוֹלֶה לְמִסְפַּר עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה. עַל כֵּן עַמַּד הָעוֹלָם עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה דּוֹרוֹת בְּלֹא תּוֹרָה בְּכֹלֶל הֶהָמוֹן, אֲבָל לְאַחַר עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה דּוֹרוֹת שֶׁנִּשְׁלַם מִסְפַּר הַשֵּׁם לֹא הָיָה כֹּחַ בִּיחִידֵי הַדּוֹר לְהַעֲמִיד הָעוֹלָמוֹת כִּי אִם עַל יְדֵי קַבָּלַת הַתּוֹרָה. לְפִיכָךְ הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה מֻשָּׁם שֶׁלּוֹם בְּפָמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה וְשֶׁל מַטָּה (סנהדרין צט:). וְיִתְבָּאֵר דָּבָר זֶה עוֹד (דברים לב:א) בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

וּמַה שֶּׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בְּשֵׁשֶׁת יְמִים דַּוְקָא, אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁהוּא רָמֶז עַל זְמַן עֲמִידַת הָעוֹלָם הַזֶּה שִׁתָּא אַלְפֵי שְׁנֵי: אַלְפַּיִם תֹּהוּ בְּלֹא תּוֹרָה, כְּנֶגֶד זֶה יֵשׁ שְׁנֵי אַלְפִּין בַּפְּסוּק "וְהָאָרֶץ

הָיְתָה תֹּהוּ". שְׁנֵי אֲלָפִים תּוֹרָה, כְּנֶגֶד זֶה יֵשׁ שְׁנֵי אַלְפִּין בַּפָּסוּק (שמות יג:ט) "לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ". שְׁנֵי אֲלָפִים יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ, כְּנֶגֶד זֶה יֵשׁ שְׁנֵי אַלְפִּין בַּפָּסוּק (בראשית מט:י) "עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה", וְנָכוֹן הוּא. וּמְפָרְשִׁים אֲחֵרִים דְּקְדְּקוּ בְּרֵיאַת כָּל יוֹם וְיוֹם כְּנֶגֶד אֶלֶף אֶחָד בָּזֶה אַחַר זֶה וְאֵין לְהַאֲרִיךְ בָּהֶם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְכָךְ הוֹסִיף ה"א בַּשִּׁשִּׁי לְפִי שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּה"א, וְאַחַר גְּמַר הַמְּלָאכָה הִנִּיחַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּלֵי מְלַאכְתּוֹ אֵצֶל יוֹם הַשִּׁשִּׁי וְלֹא רָצָה שֶׁתִּהְיֶה אֶצְלוֹ בְּשַׁבָּת, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ מִכָּאן שֶׁכָּל אוּמָּן יַנִּיחַ אוּמָּנוּתוֹ בַּשִּׁשִּׁי.

יוֹם הַשִּׁשִּׁי וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם. הִזְכִּיר הַשֵּׁם שֶׁל אַרְבַּע בְּרֵאשִׁי תֵּבוֹת אֵלּוּ, מַסְכִּים לְמַה שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה בְּטַעַם עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה דּוֹרוֹת. וּכְפִי הַפִּשְׁט חָתַם כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּשֵׁם שֶׁל יְ"ה הַמְּשֻׁתָּף בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, מַסְכִּים לְדִבְרֵי רַז"ל (בבא בתרא עד:) שֶׁכָּל מַה שֶּׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָאָם. וְנֶאֱמַר (ישעיהו כו:ד) "כִּי בְיָ"ה ה' צוּר עוֹלָמִים", רְצוֹנִי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁכָּל מַה שֶּׁבָּרָא בָּעוֹלָם הַזֶּה יֵשׁ בְּכֻלָּם דְּמְיוֹן הַזָּכָר וְהַנְּקֵבָה כְּאֶחָד, כִּי כָל זָכָר דְּמְיוֹן אֶל הַמַּשְׁפִּיעַ, וְכָל נְקֵבָה דְּמְיוֹן אֶל הַמַּשְׁפָּע, כַּנְּקֵבָה הַמַּשְׁפַּעַת מִן הָאִישׁ, וְכָל הַנִּבְרָאִים יֵשׁ בְּכֻלָּם צַד אֶחָד מַשְׁפִּיעַ וְצַד אֶחָד מַשְׁפָּע, הַכֹּל כְּאֶחָד. כֵּיצַד? הֲרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמַּשְׁפִּיעַ הָרִאשׁוֹן הַנּוֹתֵן אִמְרֵי שֶׁפַע אֶל הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, אֲבָל הוּא יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ מֻשְׁפָּע מִזּוּלָתוֹ. וְהָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן חוֹזֵר וּמַשְׁפִּיעַ אֶל הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי, נִמְצָא שֶׁהָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן יֵשׁ בּוֹ דְּמְיוֹן הַזָּכָר וְהַנְּקֵבָה כְּאֶחָד, שֶׁהֲרֵי הוּא מֻשְׁפָּע כַּנְּקֵבָה מִן סִבָּה רִאשׁוֹנָה יִתְבָּרַךְ וּמַשְׁפִּיעַ כַּזָּכָר אֶל הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי. וְכֵן הָעוֹלָם הַתִּיכוֹן מְקַבֵּל הַשֶּׁפַע מִן הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן וְחוֹזֵר וּמַשְׁפִּיעַ אֶל הָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, אִם כֵּן גַּם הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי נִקְרָא זָכָר וּנְקֵבָה כְּאֶחָד – מַשְׁפִּיעַ וּמֻשְׁפָּע. וְהַתַּחְתּוֹנִים אַף עַל פִּי שֶׁהֵם מֻשְׁפָּעִים וְאֵינָן מַשְׁפִּיעִין, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בָּהֶם גַּם דְּמְיוֹן הַזָּכָר, יַעַן כִּי כָל נִמְצָאֵי מַטָּה צְרִיכִין זֶה לָזֶה, קְצָתָם נוֹתְנִים וּקְצָתָם מְקַבְּלִים, וְיֵשׁ בָּהֶם גַּם כֵּן זָכָר וּנְקֵבָה מַמָּשׁ כְּכָל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, עַד אֲשֶׁר בְּכֻלָּם שַׁיָּךְ לוֹמַר שֶׁהוּא מֻשְׁפָּע וּמַשְׁפִּיעַ כְּאֶחָד. בִּלְתִּי לַה' לְבַדּוֹ יֵשׁ לְיַחֵס תֹּאַר הָאִישׁ לְבַד – מַשְׁפִּיעַ וְאֵינוֹ מֻשְׁפָּע. זֶה שֶׁאָמְרוּ רַז"ל בְּכַמָּה מִדְרָשִׁים (סוטה מב:) "אֵין אִישׁ אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר 'ה' אִישׁ מִלְחָמָה'", רְצוֹנִי לוֹמַר אֵין לְיַחֵס תֹּאַר הָאִישׁ הַמּוֹרֶה עַל הַמַּשְׁפִּיעַ וּבִלְתִּי מְקַבֵּל בִּלְתִּי לַה' לְבַדּוֹ, כִּי כֻּלָּם צְרִיכִין אֵלָיו יִתְבָּרַךְ וְהוּא יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ צָרִיךְ לְשׁוּם אֶחָד מֵהֶם.

וּמַה שֶּׁמְּצִינוּ לְשׁוֹן אִישׁ אֵצֶל הַבְּרִיּוֹת, אֵינוֹ בְּעֶצֶם כִּי אִם בְּהַשְׁאָלָה בְּצֵרוּף הָאִשָּׁה, אֲבָל שֵׁם הָעֶצֶם שֶׁל אִישׁ אֵין לְיַחֵס כִּי אִם אֵלָיו יִתְבָּרַךְ. לְפִיכָךְ חָתַם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּשֵׁם שֶׁל יְ"ה הַמְּשֻׁתָּף בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, לְהוֹרוֹת שֶׁכֻּלָּם זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם ה'. עַל כֵּן בָּעוֹלָם הַזֶּה אֵין הַבְּרִיּוֹת מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּשֵׁם שָׁלֵם כִּי אִם בְּשֵׁם שֶׁל יְ"ה, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא,

יוֹם שֶׁכָּלוּ שַׁבָּת, אָז יִשְׁתַּמְּשׁוּ בְּשֵׁם שָׁלֵם, כִּי "לֹא הַמֵּתִים יְהַלְלוּ יָהּ". עַל כֵּן נִרְמָז וי"ה בְּרֵאשֵׁי תֵּבוֹת אֵלּוּ "וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם", הַמְדַבֵּר בְּיוֹם הַשַּׁבָּת בַּנְּגָלֶה וּמְרַמֵּז בַּנִּסְתָּרוֹת לְיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת לָעוֹלָם הַבָּא, לְהוֹרוֹת כִּי אָז יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם. וְכֵן דָּוִד חָתַם מִזְמוֹר "בָּרְכִי נַפְשִׁי" הַמְדַבֵּר כֻּלּוֹ מִיצִירַת מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּשֵׁם שֵׁל יְיָ"ה, וְעַיֵּן עוֹד (דברים טו:י) בְּפָסוּק "כִּי בִּגְלַל הַדָּבָר הַזֶּה" (טו:י).

פרק ב

פסוק ג

אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת. לְפִי שֶׁהַשַּׁבָּת מוֹרָה עַל בְּרִיאַת יֵשׁ מֵאַיִן, וְדַוְקָא מֵאוֹתָהּ בְּרִיאָה שֶׁבַּת, אֲבָל מִבְּרִיאַת יֵשׁ מִיֵּשׁ לֹא שָׁבַת, כִּי כַּמָּה נְטִיעוֹת קוֹלְטוֹת וְצוֹמְחוֹת בְּשַׁבָּת, וְכָל הַנִּבְרָאִים שֶׁבְּשִׁשָּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה נִבְרְאוּ כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מֵהֶם יֵשׁ מִיֵּשׁ, כִּי כֻּלָּם הֵם כְּחֹמֶר אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ נַעֲשֶׂה אֵיזוֹ דָּבָר, כָּךְ כָּל הַנִּבְרָאִים עוֹשִׂים יֵשׁ מִיֵּשׁ מִשִּׁשֶּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה וָהָלְאָה. עַל כֵּן נֶאֱמַר "אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת" – שֶׁבְּרָאָם כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מֵהֶם יֵשׁ מִיֵּשׁ דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ. וּמִכְּלַל זֶה אָנוּ לְמֵדִין שֶׁהַשַּׁבָּת מוֹפֶת עַל בְּרִיאַת יֵשׁ מֵאַיִן דַּוְקָא, דְּאִם לֹא כֵּן מַה יּוֹם מִיּוֹמַיִם.

וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר בְּשַׁבָּת "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר": לְפִי שֶׁבְּכָל הַיָּמִים הַלַּיְלָה זְמַן הַמְנוּחָה וְהַבֹּקֶר זְמַן הַמְּלָאכָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קד:כב) "תִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ יֵאָסֵפוּן וְגוֹ' יֵצֵא אָדָם לְפָעֳלוֹ". אֲבָל יוֹם הַשַּׁבָּת אוֹ כֻּלּוֹ מְנוּחָה אוֹ כֻּלּוֹ מְלָאכָה, אִם כֵּן אֵין בּוֹ הֶבְדֵּל בֵּין עֶרֶב לְבֹקֶר, כִּי מִצַּד סְתָם מְלָאכָה כֻּלּוֹ מְנוּחָה, וּמִצַּד עֲמַל הַתּוֹרָה כֻּלּוֹ לִמְלָאכָה, כִּי יוֹם הַשַּׁבָּת נִתַּן לַעֲסוֹק בּוֹ בַּתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ (יהושע א:ח) "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה". וְכִדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (תנא דבי אליהו רבה א). וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה נֶאֱמַר "כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא", הַיְנוּ סְתָם מְלָאכָה, "לַעֲשׂוֹת" – בַּחֲרוּשֶׁת עֵץ חַיִּים הַתּוֹרָנִי, וּבַחֲרוּשֶׁת אֶבֶן הַלּוּחוֹת, וְקַל לְהָבִין.

פסוק ד

אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בַּמִּדְרָשׁ (מנחות כט:) בְּהֵ"א בְּרָאָם, שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה נִבְרָא בְּהֵ"א וְהָעוֹלָם הַבָּא בְּיו"ד. וְנִרְאֶה שֶׁדַּעַת בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה הוּא לְפִי שֶׁכָּל שִׁירוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה נֶאֶמְרוּ בַּלָּשׁוֹן נְקֵבָה, שִׁירָה חֲדָשָׁה בְּתוֹסֶפֶת ה"א, כִּי כָּל ה"א מוֹרָה עַל נְקֵבָה כְּהוֹרַאת הַה"א שֶׁבְּשֵׁם אִשָּׁה, וּלְפִי שֶׁכָּל שִׁמְחַת הָעוֹלָם הַזֶּה מְעֹרָבִים בְּצַעַר וְיָגוֹן כַּנְּקֵבָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ צַעַר לֵידָה, כָּךְ כָּל עִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה הֵם בְּדֶרֶךְ תּוֹלְדָה. אֲבָל הָעוֹלָם הַבָּא נִבְרָא בְּיו"ד הַמְשֻׁתֶּפֶת לְזָכָר שֶׁאֵין לוֹ צַעַר לֵידָה, כָּךְ יִהְיוּ לָעוֹלָם

הַבָּא כְּזִכָרִים לֹא יוֹלְדִים, וְשָׁם הַשִּׂמְחָה שְׁלֵמָה. עַל כֵּן נִשְׁתַּתֵּף שֵׁם יְ-הֹ בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, וּבְכָל מָקוֹם שְׁמוּשׁ הַיּוֹ"ד לְזָכָר וְשִׁמּוּשׁ הַהֵ"א לִנְקֵבָה.

בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם. וּלְמַעְלָה הִקְדִּים שָׁמַיִם לָאָרֶץ, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (רש"י כאן א:א, בר"ר יב:טו): רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִבְרֹא אֶת הָעוֹלָם בְּמִדַּת הַדִּין, וְרָאָה שֶׁאֵינוֹ מִתְקַיֵּם – חָזַר וְשִׁתְּפָהּ לְמִדַּת הָרַחֲמִים. וְהִנֵּה לֹא אִישׁ אֵל וְיִתְנֶחָם, וּמֵעִקָּרָא מַאי סָבַר? אֶלָּא שֶׁבֶּאֱמֶת הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאָם הֲרוּחָנִיִּים יְכוֹלִים לְהִתְקַיֵּם בְּמִדַּת הַדִּין יוֹתֵר מִן הַתַּחְתּוֹנִים אֲשֶׁר בָּעָפָר יְסוֹדָם. עַל כֵּן הָאי לְדִסְמִיךְ לֵיהּ וְהָאי לְדִסְמִיךְ לֵיהּ, כִּי לְמַעְלָה הִזְכִּיר שֵׁם אֱלֹהִים וּסְמָכוֹ לְ"אֵת הַשָּׁמַיִם" הַמֻּרְכָּבָה כָּל צְבָאָם, כִּי הֵמָּה נִבְרְאוּ בְּמִדַּת הַדִּין לְבַד. וְכָאן הִזְכִּיר שִׁתּוּף שֶׁל רַחֲמִים וּסְמָכוֹ אֶל הָאָרֶץ, כִּי בַּעֲבוּר יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הָיָה צָרִיךְ לְשִׁתּוּף זֶה. וְעַל שִׁתּוּף זֶה אָמַר הַמְשׁוֹרֵר (תהלים סב:יב): "אַחַת דִּבֶּר אֱלֹהִים שְׁתַּיִם זוּ שָׁמָעְתִּי" וְגוֹ', כִּי מִתְּחִלָּה "אַחַת דִּבֶּר אֱלֹהִים", רְצוֹנוֹ לוֹמַר מִדָּה אַחַת נִזְכְּרָה בְּשֵׁם אֱלֹהִים, בְּאָמְרוֹ "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", וְאַחַר כָּךְ "שְׁתַּיִם זוּ שָׁמָעְתִּי" וְגוֹ' – שְׁתֵּי מִדּוֹת, בְּאָמְרוֹ "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים". רֶמֶז לַדָּבָר: "שְׁתַּיִם זוּ" עוֹלֶה לְמִסְפַּר עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה, כְּמִסְפַּר שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, וְחִלְקוֹ לִשְׁנֵי פְּעָמִים שִׁלְשָׁה עָשָׂר כְּמִסְפַּר "אֶחָד" וְ"אַהֲבָה" הַכְּלוּלִים בְּשֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, הַסְּמוּכִים זֶה לָזֶה בְּפָסוּק "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ' "ה' אֶחָד", "וְאָהַבְתָּ" וְגוֹ' (דברים ו:ד-ה). וְנָתַן טַעַם לַדָּבָר לְמָה לֹא בָּרְאוֹ בְּשֵׁם אֱלֹהִים לְבַד, "כִּי עֹז לֵאלֹהִים", לְפִי שֶׁכָּל הָעֹז וְהַתֹּקֶף מִתְיַחֵס לְשֵׁם אֱלֹהִים, וְאֵין כֹּחַ בְּיַד נִבְרְאֵי מַטָּה לְקַבֵּל אֶת כָּל מַעֲשֶׂה תַקְפּוֹ וּגְבוּרָתוֹ יִתְבָּרַךְ כְּלָל וּכְלָל. אֲבָל "לְךָ ה' חֶסֶד" – כִּי לְשֵׁם שֶׁל רַחֲמִים הַנִּקְרָא בְּשֵׁם שֶׁל אֲדָנוּת אֵלָיו הַחֶסֶד וְהָרַחֲמִים, כִּי יָבֹא הַזְּמַן שֶׁתִּתְרַצֶּה לְשֹׂלֵם לְאִישׁ כְּמַעֲשֵׂהוּ כְּפִי כֹּחַ הַמְקַבֵּל וְהָעוֹשֶׂה, לֹא כְּפִי כֹּחֲךָ יִתְבָּרַךְ. וְנָקַט לְשׁוֹן נוֹכֵחַ בְּאָמְרוֹ "וּלְךָ ה' חֶסֶד", וּלְשׁוֹן נִסְתָּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים "כִּי עֹז לֵאלֹהִים", כִּי בִּשְׁעַת הַכַּעַס שֶׁמִּדַּת הַדִּין שׁוֹלֶטֶת בָּעוֹלָם נִרְאֶה כְּאִלּוּ הִסְתִּיר ה' פָּנָיו מִן הַבְּרִיּוֹת, וּבִשְׁעַת הַחֶסֶד וְהָרַחֲמִים יָאֵר ה' פָּנָיו אֵלֵינוּ, וְקַל לְהָבִין.

פסוק ז

וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: אַף לַבְּהֵמָה יֵשׁ נֶפֶשׁ חַיָּה, אַךְ זוֹ חַיָּה שֶׁבְּכֻלָּם, שֶׁנִּתּוֹסֵף בּוֹ דֵּעָה וְדִבּוּר. וּפֵרוּשׁוֹ דָּחוּק, כִּי לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא חַיָּה מִכֻּלָּם. וּבָעֶקְדָּה פֵּרֵשׁ שֶׁנִּשְׁמַת חַיִּים זוֹ הָרוּחַ הַחִיּוּנִי הַנִּמְצָא בָּאָדָם בְּעֶצֶם וְרֹאשׁוֹנָה, וּמִצִּדּוֹ יִהְיֶה הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה כְּשֶׁיִּתּוֹסֵף בּוֹ הַשְׁלֵמוּת הַשֵּׁנִי וְהַשְּׁלִישִׁי, עַל דֶּרֶךְ נֶפֶשׁ רוּחַ וּנְשָׁמָה. וְחָשַׁב הָרַב שֶׁהִסְכִּים רַשִׁ"י עַל יָדוֹ, אָמְנָם גַּם פֵּרוּשׁ זֶה אֵין נָאוֹת לְקַבְּלוֹ שֶׁיֹּאמַר נֶפֶשׁ חַיָּה עַל הַשְׁלֵמוּת הָאַחֲרוֹן, אַחַר שֶׁלְּשׁוֹן זֶה נֶאֱמַר גַּם בִּבְהֵמוֹת וְחַיְתוֹ אֶרֶץ. לְפִיכָךְ לְבָבִי לֹא כֵן יְדַמֶּה, כִּי אִם לְפֵרֵשׁ הֵפֶךְ דִּבְרֵיהֶם מַמָּשׁ, כִּי נִשְׁמַת חַיִּים הִיא הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת הַנִּצְחִית.

צֵא וּלְמַד מִי הַנּוֹפֵחַ וְתִמְצָא שֶׁזֶּה מְדַבֵּר בְּחֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, וְיֹאמַר אַף עַל פִּי שֶׁנָּפַח ה' בָּאָדָם נִשְׁמַת חַיִּים הַמַּשְׁכֶּלֶת, מִכָּל מָקוֹם וַיְהִי הָאָדָם בִּתְחִלַּת הֲוָיָתוֹ לְסָתָם נֶפֶשׁ חַיָּה כִּשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, כִּי אָדָם עַיִר פֶּרֶא יִוָּלֵד (איוב יא:יב), וְעִקַּר שְׁלֵמוּתוֹ תְּלוּי בַּחֲרִיצוּת הִשְׁתַּדְּלוּתוֹ וְטוּב בְּחִירָתוֹ כְּשֶׁיִּפְקַח עֵינֵי שִׂכְלוֹ בְּבוֹאוֹ בַיָּמִים. אֲבָל בִּתְחִלַּת הֲוָיָתוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נוּפַח בּוֹ נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַנְּשָׁמָה בּוֹ בְּפֹעַל כִּי אִם בְּכֹחַ לְבַד, וְאִם לֹא יִשַּׁנֵּס מָתְנֵי זְרִיזוּתוֹ לָצֵאת בְּרֹאשׁ הֶחָלוּץ לְלֹחֶם מִלְחֶמֶת ה', הֲרֵי הוּא בְּבַהֲמִיּוּתוֹ וְנִמְשָׁל כַּבְּהֵמָה. אֲבָל שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב אוֹ עֵז כִּי יִוָּלֵד, בְּאוֹתוֹ יוֹם נִבְרָא עִם כָּל שְׁלֵמוּתוֹ וְאֵין בּוֹ תּוֹסֶפֶת שְׁלֵמוּת. וְגִלָּה לָנוּ הַכָּתוּב דָּבָר זֶה שֶׁלֹּא יִטְעֶה הָאָדָם בְּעַצְמוֹ לֵאמֹר שֶׁבְּלֹא יְגִיעָה וְעָמָל יָבֹא לִידֵי שְׁלֵמוּתוֹ אֲשֶׁר כְּבָר נוֹצַר עִמּוֹ, וְיִסְמֹךְ עַל יִתְרוֹן זֶה שֶׁנִּמְצָא בִּיצִירָתוֹ, כִּי אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא הַכֹּל תָּלוּי בְּפֹעַל כַּפָּיו, כִּי יֵשׁ בְּיָדָיו תָּמִיד לְהַחֲלִיף וּלְהָמִיר הַטֶּבַע בְּשֵׂכֶל וְהַשֵּׂכֶל בְּטֶבַע. וּמִטַּעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר בִּיצִירַת הָאָדָם "וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב", לְפִי שֶׁבִּיצִירָתוֹ עֲדַיִן לֹא נִכַּר מַה טּוּבוֹ וּמַה יָּפְיוֹ.

פסוק ט

וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן. תִּרְגּוּמוֹ: "וְאִילָן חַיֵּיא בְּמִצְיעוּת גִּנְּתָא וְאִילָן דְּאָכְלִין פֵּרוֹהִי חָכְמִין בֵּין טָב לְבִישׁ". רָצָה לְתָרֵץ בָּזֶה לָמָּה לֹא הִזְהִירוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאָדָם עַל שְׁנֵיהֶם יַחַד שֶׁלֹּא יֹאכַל מֵעֵץ הַדַּעַת וּמֵעֵץ הַחַיִּים, אֶלָּא לְפִי שֶׁעֵץ הַחַיִּים מִטִּבְעוֹ שֶׁהָאוֹכֵל מִן הָעֵץ עַצְמוֹ חַי לְעוֹלָם, כִּי לֹא הָיָה לוֹ פְּרִי כְּלָל וְטַעַם הָעֵץ הָיָה כְּטַעַם פֶּרִי. אֲבָל עֵץ הַדַּעַת הָיָה לוֹ פְּרִי נֶחְמָד לְמַרְאֶה, כָּל אוֹכְלָיו יֶאְשָׁמוּ לֵידַע בֵּין טוֹב לָרַע יוֹתֵר מֵהַצּוֹרֶךְ. לְפִיכָךְ קוֹדֶם שֶׁאָכַל מִן עֵץ הַדַּעַת לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַזְהִירוֹ עַל עֵץ הַחַיִּים כִּי לֹא הָיָה נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְלֹא הָיָה בּוֹ עֲדַיִן דַּעַת לְהַבְחִין תּוֹעֶלֶת אֲכִילַת הָעֵץ הַהוּא, כִּי עֵץ בְּעַלְמָא הוּא, וּסְתָם בְּהֵמָה אֵינָהּ אוֹכֶלֶת עֵץ כִּי אִם אֵיזוֹ דָּבָר נֶחְמָד לְמַרְאֶה שֶׁיֵּשׁ פְּרִי. אֲבָל אַחַר שֶׁאָכַל עֵץ הַדַּעַת הָיָה חוֹשֵׁשׁ פֶּן יַבְחִין בְּשִׂכְלוֹ בְּתוֹעֶלֶת עֵץ חַיִּים וְיֹאכַל מִמֶּנּוּ כְּדֵי שֶׁיִּחְיֶה לְעוֹלָם, עַל כֵּן גֵּרַשׁ מִשָּׁם.

פסוק יח

לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ. לְפִי שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ שִׁנּוּי וּמַחְלֹקֶת, אֵין הַטּוֹבָה מָצוּי שָׁם, שֶׁהֲרֵי מִטַּעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר "כִּי טוֹב" בַּשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁבּוֹ נִבְרָא הַמַּחְלֹקֶת, כִּי כָּל מִסְפַּר שְׁנַיִם יֵשׁ בּוֹ חֲלוּקָה וּפֵרוּד. וְאִם כֵּן, אִם הָיָה הָאָדָם נוֹצָר כָּל אֶחָד מֵהֶם מֵחוֹמֶר בִּפְנֵי עַצְמוֹ, אִם כֵּן יִהְיוּ שְׁנֵי גּוּפִים מֻחְלָקִים וְלֹא יִהְיֶה הַטּוֹב דָּבֵק בָּהֶם, יַעַן כִּי יִהְיוּ נֶעְדָּרִים מִן הָאַהֲבָה וְהָאַחְדוּת, וְיִהְיוּ קְרוֹבִים לָבֹא לִידֵי פֵּרוּד וּמְרִיבָה וְלֹתֶן רֶוַח בֵּין הַדְּבֵקִים. וְהָאָדָם מְדִינִי בְּטֶבַע, צָרִיךְ יוֹתֵר אֶל הָאַהֲבָה וְהָאַחְדוּת מִכָּל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים. לְפִיכָךְ אָמַר שֶׁלֹּא טוֹב הָיָה אִם יִהְיֶה הָאָדָם נוֹצָר מִן חוֹמֶר אֶחָד וְהָאִשָּׁה מִן חוֹמֶר אַחֵר. לְפִיכָךְ "אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר" –

כְּשֶׁיִּהְיוּ מִן חוֹמֶר אֶחָד, אָז יִהְיֶה כָּל אֶחָד לְעֵזֶר וּלְהוֹעִיל אֶל הַשֵּׁנִי, וְיִהְיוּ זֶה כְּנֶגֶד זוֹ פּוֹנִים פְּנֵיהֶם זֶה לָזֶה, כִּי זֶה מוֹרֶה עַל הָאַהֲבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים טז:ח) "שִׁוִּיתִי ה' לְנֶגְדִּי תָמִיד", שֶׁאֵין פֵּרוּשׁוֹ שֶׁל הִתְנַגְּדוּת שֶׁל מְרִיבָה, אֶלָּא הִתְנַגְּדוּת שֶׁל אַהֲבָה כַּמַּיִם הַפָּנִים, לְאַפּוֹקֵי בִּזְמַן שֶׁהַמְּרִיבָה מְצוּיָה, כָּל אֶחָד פּוֹנֶה לַחֲבֵרוֹ לַעֹרֶף וְלֹא פָנִים. לְכָךְ נֶאֱמַר "אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים "לֹא טוֹב", שֶׁאֵין הָאָדָם נִקְרָא עוֹשֶׂה טוֹב בְּמִצְווֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּשֶׁהוּא לְבַדּוֹ וְאֵין לוֹ מִתְנַגֵּד הַמַּטֶּהוּ לְדֶרֶךְ רָע, לְפִיכָךְ "אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ", כִּי בְּמַה שֶׁתִּהְיֶה אִשְׁתּוֹ כְּנֶגְדּוֹ לַהֲסִיתוֹ לְדֶרֶךְ רָע וְהוּא לֹא יִשְׁמַע לָהּ וְיִנָּצֵחַ, אָז הוּא נִקְרָא עוֹשֶׂה טוֹב, כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה טוֹב מִצַּד הַהֶכְרֵחַ וְלֹא יוּכַל לַחֲטֹא, כִּי אִם מִצַּד הֱיוֹת לוֹ אֶפְשָׁרוּת עַל הַחֵטְא וְיִנָּצֵל.

פסוק כא

וַיַּסְגֵּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה יז:ו) שֶׁלֹּא נִמְצָא סָמ"ך בַּתּוֹרָה עַד שֶׁנִּבְרְאָה הָאִשָּׁה, לְפִי שֶׁנִּבְרָא הַשָּׂטָן עִמָּהּ. וְיֵשׁ לִתֵּן טַעַם לָמָּה דַּוְקָא סָמ"ך יוֹתֵר מִן ט' אוֹ נ', לְפִי שֶׁסָּמ"ך לְשׁוֹן סְמִיכָה לְהוֹרוֹת כִּי מִצַּד הָאִשָּׁה צָרִיךְ הָאָדָם לִסְמֹךְ, כִּי ה' סוֹמֵךְ יָדוֹ שֶׁלֹּא יִפּוֹל בְּמִצּוּדָתָהּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט:יד) "וּמֵה' אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת", וְסוֹמֵךְ יָדוֹ גַּם שֶׁלֹּא יִפּוֹל בִּידֵי יִצְרוֹ הָרָע, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין ל:) אִלְמָלֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹזְרוֹ אֵינוֹ יָכוֹל לוֹ. וּסְמִיכָה זוֹ רְמוּזָה בַּפָּסוּק "וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה", שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סוֹגֵר בַּעֲדוֹ שֶׁלֹּא יִכָּשֵׁל בָּהּ, מִלְּשׁוֹן "וַיִּסְגֹּר ה' בַּעֲדוֹ" דְּהַיְנוּ סְגִירָה שֶׁל הַצָּלָה. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַיִּבֶן ה' אֶת הַצֵּלָע", הִזְכִּיר לְשׁוֹן בִּנְיָן לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין צָרִיךְ בְּזִוּוּג זֶה כִּי אִם לִכְדֵי שֶׁיִּהְיֶה הָעוֹלָם בָּנוּי וְלֹא חָרֵב, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ל:ג) "וְאִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי מִמֶּנָּה", שֶׁעַל יְדֵי הַבָּנִים נִקְרָא הָאָדָם בָּנוּי, וְכֵן בֶּן נָגָר מִלְּשׁוֹן בִּנְיָן, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (בראשית ה:כח) עַל פָּסוּק "וַיּוֹלֶד בֵּן".

פרק ג

פסוק א

אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן. יֵשׁ בָּעִנְיָן זֶה סָפֵק גָּדוֹל, שֶׁאִם הָאִשָּׁה הוֹסִיפָה מִדַּעְתָּהּ צִוּוּי "לֹא תִגְּעוּ", הֲרֵי יָדְעָה הֶאֱמֶת שֶׁלֹּא צִוָּה ה' עַל הַנְּגִיעָה, וְאִם כֵּן אֵיךְ נִתְפַּתְּתָה הָאִשָּׁה לְדַבְּרֵי הֶבֶל אֵלּוּ לוֹמַר "כְּשֵׁם שֶׁאֵין מִיתָה בִּנְגִיעָה כָּךְ אֵין מִיתָה בַּאֲכִילָה"? לְפוּם רֵיהֲטָא נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁהָאִשָּׁה לֹא שָׁמְעָה הַצִּוּוּי מִפִּי הַגְּבוּרָה כִּי אִם מִפִּי בַּעְלָהּ, וְזֶה שֶׁאָמַר (בראשית ב:טז) "וַיְצַו ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר" – מַהוּ "לֵאמֹר"? אֶלָּא שֶׁיֹּאמַר

גַּם לְאִשְׁתּוֹ שֶׁאֲכִילָה זוֹ מְסֻכֶּנֶת. כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "עַל הָאָדָם" וְלֹא נֶאֱמַר "אֶל הָאָדָם" אֶלָּא "עַל", הַיְנוּ עַל אוֹדוֹת שֶׁלֹּא לְהָבִיא אֶת עַצְמוֹ בְּסַכָּנָה. וְהָאָדָם רָאָה בְּשִׂכְלוֹ לַעֲשׂוֹת סְיָג וּלְהוֹסִיף עַל הַצִּוּוּי לֶאֱסֹר לְאִשְׁתּוֹ אַף הַנְּגִיעָה כְּדֵי שֶׁלֹּא תְּבֹא לִידֵי אֲכִילָה, וְחַוָּה סָבְרָה שֶׁאָמַר לָהּ הַכֹּל מִפִּי הַגְּבוּרָה, עַל כֵּן בָּא לָהּ טָעוּת זֶה כִּי מָצָא לוֹ הַנָּחָשׁ לְהַטְעוֹתָהּ. וּבָזֶה אֵין אָנוּ צְרִיכִין לְפֵרוּשׁ רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ שֶׁלְּכָךְ לֹא בָּא הַנָּחָשׁ אֶל אָדָם הָרִאשׁוֹן לְפִי שֶׁהַנְּשִׁים דַּיְתָן קַלּוֹת לְהִתְפַּתּוֹת, כִּי בְּלָאו הָכִי אֵין זֶה קֻשְׁיָא, שֶׁהֲרֵי הַנָּחָשׁ רָצָה לְהוֹכִיחַ מִן הַנְּגִיעָה שֶׁאֵין מִיתָה בַּאֲכִילָה, וְעִם אָדָם הָרִאשׁוֹן לֹא הָיָה יָכוֹל לְהוֹכִיחַ כְּלוּם, כִּי אָדָם יָדַע הָאֱמֶת שֶׁלֹּא צִוָּה ה' עַל הַנְּגִיעָה וְהוּא הוֹסִיף מִדַּעְתּוֹ.

וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ עוֹד, שֶׁחַוָּה הָיְתָה מְסֻפֶּקֶת אִם כַּוָּנַת הַנָּחָשׁ לְטוֹבָתָם כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כֵּאלֹהִים יוֹדְעֵי טוֹב וָרָע, אוֹ שֶׁמָּא כַּוָּנָתוֹ כְּדֵי שֶׁיָּמוּת אָדָם וְיִשָּׂא הוּא אֶת חַוָּה. וְאָמַר לְחַוָּה לְפִי שֶׁנָּשִׁים דַּיְתָן קַלּוֹת לְהִתְפַּתּוֹת, וְיָדַע שֶׁוַּדַּאי תִּתֵּן לְבַעְלָהּ תְּחִלָּה. עַל כֵּן אָמְרָה חַוָּה בְּזֹאת יִבָּחֵן דַּעַת הַנָּחָשׁ, וְהוֹסִיפָה צִוּוּי "לֹא תִגְּעוּ" כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה כָּל הַמַּשָּׂא וּמַתָּן בֵּינֵיהֶם בִּנְגִיעָה, כִּי בִּנְגִיעָה אֵין סָבְרָא שֶׁתַּקְדִּים אֶת בַּעְלָהּ כְּמוֹ בַּאֲכִילָה. וְכַאֲשֶׁר דָּחַף הַנָּחָשׁ אֶת חַוָּה בָּאֵילָן, אָז אָמְרָה חַוָּה: עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי הַדִּין עִם הַנָּחָשׁ, כִּי אִם הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ כְּדֵי שֶׁיָּמוּת הָאָדָם, אִם כֵּן לָמָּה דְּחַף אוֹתִי וּמַה יָּרַוִיחַ בְּמִיתָתִי? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁכִּדְבָרָיו כֵּן הוּא – לִהְיוֹת כֵּאלֹהִים, וְעַל כֵּן נָתְנָה מָקוֹם לִדְבָרָיו. וְעַיֵּן (בראשית א:יא) פֵּרוּשׁ יָקָר עַל סִפּוּר הַנָּחָשׁ עִם חַוָּה בְּפָסוּק "עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ".

פסוק ו

וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם. כִּי בְּכָל חֵטְא יֵשׁ לַיֵּצֶר טוֹב וְכוּחַ עִם הַיֵּצֶר הָרָע, כִּי הַיֵּצֶר טוֹב מַבְטִיחוֹ שָׂכָר הָרוּחָנִי לָעוֹלָם הַבָּא, וְהַיֵּצֶר הָרָע מֵשִׁיב עָלָיו וְטוֹעֵן כִּי טוֹב לֵילֵךְ אַחַר הַתַּאֲוֹת הַמַּחְשׁוֹת לָעַיִן הָרוֹאָה, כִּי תַּאֲוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה נִרְאִין לָעַיִן כֹּל, מִלֵּילֵךְ אַחַר חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַבָּא אֲשֶׁר "עַיִן לֹא רָאָתָה", לָכֵךְ נֶאֱמַר "וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה" – רָאֲתָה דִּבְרֵי הַנָּחָשׁ וְיָשְׁרוּ בְּעֵינֶיהָ טַעֲנוֹתָיו "כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם", שְׁתַּאֲוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה נִרְאִין עַיִן בְּעַיִן, לְאַפּוֹקֵי חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַבָּא "עַיִן לֹא רָאָתָה", וְהָרוֹצֶה לְשַׁקֵּר יַרְחִיק עֵדָיו (הרא"ש שבועות ו:יג).

וַתִּתֵּן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ. מִלַּת "עִמָּהּ" פֵּרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה עִמָּהּ תָּמִיד וְלֹא יִשָּׂא אַחֶרֶת כְּשֶׁתָּמוּת הִיא. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁנָּתְנָה לוֹ בִּהְיוֹתוֹ עִמָּהּ מַמָּשׁ, כִּי אָז לָחֲצָה אוֹתוֹ כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בְּשִׁמְשׁוֹן (שופטים טז:טז) "וַתְּאַלְּצֵהוּ". כִּי בִּזְמַן אַחֵר אוּלַי לֹא הָיָה שׁוֹמֵעַ לָהּ לַעֲבֹר אֶת פִּי ה', וְעַל זֶה אָמַר בְּהִתְנַצְּלוּתוֹ "הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּ עִמָּדִי". בְּשָׁעָה שֶׁהָיְתָה עִמָּדִי מַמָּשׁ נִצְחָה אוֹתִי, כִּי לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֵין טַעַם לְהִתְנַצְּלוּת זֶה. וּמַה שֶּׁטָּעַן "הִיא נָתְנָה לִי מִן

הָעֵץ" אוּלַי כְּוָן לוֹמַר דֶּרֶךְ הִתְנַצְּלוּת, מֵאַחַר שֶׁלֹּא נֶאֱמַר בַּצִּוּוּי "מִפְּרִי עֵץ הַדַּעַת לֹא תֹאכַל", וְנֶאֱמַר "מֵעֵץ הַדַּעַת לֹא תֹאכַל", הָיִיתִי סָבוּר שֶׁהַכַּוָּנָה שֶׁאֵין אֲנִי רַשַּׁאי לְתָלֹשׁ הַפְּרִי מִן הָעֵץ, אֲבָל אִם הוּא כְּבָר תָּלוּשׁ וְעוֹמֵד, חָשַׁבְתִּי שֶׁמֻּתָּר לִי לְאָכְלוֹ, וְעַתָּה הִיא נָתְנָה לִי מִן הָעֵץ וְלֹא אֲנִי לְקַחְתִּיו מִן הָעֵץ.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאָמַר: מֵאַחַר שֶׁנְּתַתָּ הָאִשָּׁה עִמָּדִי לְבַשֵּׁל וּלְהָכִין כָּל צָרְכֵי הַבַּיִת, חָשַׁבְתִּי שֶׁחֶזְקָתָהּ שֶׁאֵינָהּ מַאֲכֶלֶת אוֹתִי דָּבָר אִסּוּר, עַל כֵּן חָשַׁבְתִּי שֶׁפְּרִי זֶה מֵעֵץ אַחֵר.

פסוק יד

אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה. עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית ח ע"א): לֶעָתִיד מִתְקַבְּצוֹת כָּל הַחַיּוֹת אֵצֶל הַנָּחָשׁ וְאוֹמְרוֹת "אֲרִי טוֹרֵף וְאוֹכֵל וְכוּ', אַתָּה מָה הֶנָאָה יֵשׁ לְךָ" וְכוּ', לְכָךְ נֶאֱמַר שֶׁיִּהְיֶה אָרוּר יוֹתֵר מִן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה, שֶׁכֻּלָּם יֵשׁ לָהֶם צַד הֶנָאָה מִמָּה שֶׁהֵם טוֹרְפִים וְדוֹרְסִים, וְהַנָּחָשׁ אֵין לוֹ שׁוּם הֶנָאָה, כִּי אֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן, עַל כֵּן לֹא יִהְיֶה לוֹ הֶנָאָה בִּדְרִיסָתוֹ כְּאָמוּר. וְאִם נַפְשְׁךָ לוֹמַר מ"ם שֶׁל "מִכָּל" אֵינָהּ מ"ם הַיִּתְרוֹן, אֶלָּא כָּךְ תִּפְרְשֵׁהוּ, שֶׁתִּהְיֶה אָרוּר מִפֵּי כֻּלָּם, כִּי כָּל הַחַיּוֹת יִתְקַבְּצוּ אֵלֶיךָ וְיִקַּלְלוּךָ וִיבַזּוּךָ וְעַל פָּנֶיךָ יַעֲנוּ רִשְׁעָתְךָ לֵאמֹר "מָה הֶנָאָה יֵשׁ לְךָ".

פסוק טז

הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב. רַב הַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ שֶׁהַיֵּצֶר הָרָע מוֹשֵׁךְ כֹּחוֹ מִן הַנָּחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי, וְהַיֵּצֶר הָרָע דּוֹמֶה בְּתִחְלָּה לְחוּט שֶׁל עַכָּבִישׁ וְאַחַר כָּךְ לַעֲבוֹתוֹת הָעֲגָלָה. לְכָךְ נֶאֱמַר "הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ", כִּי אִם יִהְיֶה זָרִיז וְיֵצֵא וְיִלָּחֵם בְּיִצְרוֹ הָרָע בָּרֹאשׁ, רְצוֹנִי לוֹמַר בַּהִתְחָלָה תֵּכֶף בְּבוֹאוֹ אֵלָיו, אָז הוּא יְשׁוּפְךָ, כִּי בְּנָקֵל יְנַצְּחוֹ הָאָדָם וְינַתְּקוֹ מֵעָלָיו כַּאֲשֶׁר יִנָּתֵק פְּתִיל חוּט שֶׁל עַכָּבִישׁ. אֲמְנָם אִם בְּרֹאשׁ דְּבָרָיו יִתֵּן מָקוֹם לְיִצְרוֹ וְיֵלֵךְ אַחֲרֵי עָצָתוֹ יוֹם אַחַר יוֹם עַד שֶׁנַּעֲשָׂה חָזָק כַּעֲבוֹתוֹת הָעֲגָלָה, אָז קָשֶׁה לְנַצְּחוֹ וְאַדְרַבָּא הוּא יְנַצְּחֶךָּ. לְכָךְ נֶאֱמַר אֶל הַנָּחָשׁ "וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב", כִּי הֶעָקֵב הַיְינוּ הַסּוֹף, וְרָצָה בָּזֶה שֶׁאִם בַּסּוֹף רָצָה לְהִלָּחֵם בְּךָ אָז אַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ וּתְנַצְּחוֹ, כִּי יִהְיֶה קָשֶׁה עַל הָאָדָם לְנַתֵּק עֲבוֹתוֹת הָעֲגָלָה מֵעָלָיו כִּי כְּבָר קָשׁוּר בּוֹ הַיֵּצֶר הָרָע בַּעֲבוֹתוֹת אַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים וְקָשֶׁה לִפְרֹשׁ הַנִּבְעָל לְעֶרֶל וְטָמֵא זֶה. וְזֶה גַּם כֵּן מָשָׁל עַל הַתְּשׁוּבָה שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה בְּבַחֲרוּתוֹ, דְּהַיְנוּ בְּרֹאשׁ יְמֵי חֶלְדּוֹ, בְּנָקֵל לוֹ לַעֲזֹב דַּרְכּוֹ. אֲמְנָם בֶּעָקֵב, בַּסּוֹף, שֶׁכְּבָר הֵרְגַּל בְּמַעֲשָׂיו, גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנּוּ וְאָז "אַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ". וְיֵאָמֵר זֶה גַּם עַל הָעֲבֵרוֹת הַחֲמוּרוֹת: עֲבוֹדָה זָרָה, גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים וְדוֹגְמָתָם – לֹא יוּכַל יִצְרְךָ לְהַעֲבִירְךָ עֲלֵיהֶם כָּל כָּךְ בְּנָקֵל. מִי פֶּתִי יָסוּר הֵנָּה וּמִי יִשְׁמַע לוֹ לַדָּבָר הַזֶּה לַעֲבֹר עֲבֵרוֹת רָאשִׁיוֹת אֵלּוּ? אֲבָל בֶּעָקֵב, דְּהַיְנוּ הַמִּצְוֹוֹת קַלּוֹת שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו, "אַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ", כִּי יִהְיֶה נָקֵל לְךָ לְהַעֲבִירוֹ עֲלֵיהֶם. כִּי הַיֵּצֶר

הָרַע זֶה דַּרְכּוֹ שֶׁמַּתְחִיל בָּעָקֵב וְעוֹלֶה וּמְבַצְּבֵץ עַד הָרֹאשׁ, כְּמוֹ הָאֶרֶס שֶׁל הַנָּחָשׁ הַמַּתְחִיל בָּעָקֵב וְהוֹלֵךְ וּמְבַצְּבֵץ עַד הָרֹאשׁ. כָּךְ הַיֵּצֶר הָרַע מַתְחִיל לְהַעֲבִיר אֶת הָאָדָם עַל הַמִּצְוֹוֹת קַלּוֹת שֶׁבְּנֵי אָדָם דָּשִׁים בַּעֲקֵבֵיהֶם, וְאַחַר זֶה עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה וְיַעֲלֶה מִן הַקַּלּוֹת אֶל הַחֲמוּרוֹת עַד כִּי עֲוֹונוֹתָיו יַעַבְרוּ לְמַעְלָה רֹאשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים לח:ה) "כִּי עֲוֹנוֹתַי עָבְרוּ רֹאשִׁי". וְהוּא מָשָׁל עַל הָעֲבֵרוֹת שֶׁהֵם רֹאשׁ לְכָל הָעֲבֵרוֹת. לְכָךְ נֶאֱמַר (איכה א:ט) "טָמְאָתָהּ בְּשׁוּלֶיהָ לֹא זָכְרָה אַחֲרִיתָהּ". כִּי הַמַּשְׂכִּיל יִתֵּן אֶל לִבּוֹ כְּשֶׁיָּבוֹא הַיֵּצֶר הָרַע לְטַמֵּא אוֹתוֹ בְּשׁוּלָיו, דְּהַיְנוּ בְּמָקוֹם תַּחְתִּית כְּמוֹ הֶעָקֵב, כֵּן יַעֲלֶה מִשָּׁם וִיבַצְּבֵץ וְיִהְיֶה אַחֲרִיתוֹ מָרָה, כִּי יַעֲלֶהוּ מִן הַקַּלּוֹת אֶל הַחֲמוּרוֹת. וְלֹא יָבִינוּ בּוֹ רְשָׁעִים וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ.

פסוק יט

בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם. יֵשׁ סֶמֶךְ מִכָּאן לְדִבְרֵי הָרוֹפְאִים הָאוֹמְרִים שֶׁקֹּדֶם כָּל אֲכִילָה צָרִיךְ הָאָדָם לַעֲסֹק בְּאֵיזוֹ מְלָאכָה הַמְחַמֶּמֶת אֶת בְּעָלֶיהָ, כִּי זֶה עוֹזֵר אֶל הָעִכּוּל, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכח:ב) "יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ". זֶה שֶׁאָמַר "בְּזֵעַת תֹּאכַלְנָה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ", כִּי עִצְּבוֹן הוּא לְשׁוֹן מְלָאכָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּאִיּוֹב (י:ח) "יְדֶיךָ עִצְּבוּנִי וַיַּעֲשׂוּנִי". וּבְאָמְרוֹ "כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ" הוֹרָה שֶׁיֹּאכַל כְּדֵי חַיָּיו לְבַד וְלֹא יִדְרֹשׁ אַחַר הַמּוֹתְרוֹת, כִּי מַה יִּתְרוֹן לוֹ שֶׁיַּעֲמֹל לָרוּחַ.

פסוק כ

כִּי הִיא הָיְתָה אֵם כָּל חָי. לָמָּה קָרָא לָהּ שֵׁם עַכְשָׁיו אַחַר הַחֵטְא? וְעוֹד, חַיָּה הָיָה לוֹ לִקְרוֹתָהּ! וְנִרְאֶה כִּי קוֹדֶם הַחֵטְא נִקְרֵאת חַיָּה עַל שֵׁם "אֵם כָּל חָי", וְאַחַר הַחֵטְא שֶׁגָּרְמָה מִיתָה לַדּוֹרוֹת, הוּחְלַף שְׁמָהּ מִן חַיָּה לְחַוָּה, כִּי חַוָּה נִגְזַר מִן לְשׁוֹן חִוְיָא דְּהַיְנוּ נָחָשׁ. וּבָא הַכָּתוּב לְתָרֵץ לָמָּה לֹא קְרָאָהּ נָחָשׁ בְּפֵרוּשׁ, אֶלָּא לְפִי שֶׁקּוֹדֶם זֶה הָיְתָה אֵם כָּל חָי וְנִקְרְאָה חַיָּה, עַל כֵּן בְּהַחְלִיפוֹ שְׁמָהּ לֹא הֻצְרַךְ לְהַחְלִיף כִּי אִם יו"ד בְּוי"ו, כְּדֵי שֶׁיִּשָּׁאֵר רוֹשֶׁם שֵׁם רִאשׁוֹן בְּמָקוֹמוֹ.

פסוק כג

לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם. לֹא לְחִנָּם הִזְכִּיר "אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם", גַּם מָצָאתִי (במדרש שוח"ט תהלים צב) שֶׁכָּתַב שֶׁאָדָם הָרִאשׁוֹן נִתְיַשֵּׁב בְּהַר הַמּוֹרִיָּה, וּמֵהֵיכָן לָמְדוּ לוֹמַר כֵּן? גַּם נִמְצָא לְרַז"ל (חולין ס.) שֶׁאָדָם הָרִאשׁוֹן הִקְרִיב פַּר מִקְּרִין מִפְּרִיס – מֵאַיִן יָצָא לָהֶם סֶמֶךְ מִן הַתּוֹרָה עַל זֶה? וְנִרְאֶה שֶׁמָּקוֹם לְכָל אֵלּוּ הַדְּבָרִים מִן פָּסוּק "אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם", דְּהַיְנוּ מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי" (שמות כ:כא). כְּאָמְרוּ רַז"ל בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (יד:ח): הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָאוֹ מִמָּקוֹם כַּפָּרָתוֹ, וְהַלְוַאי תְּהֵא לוֹ לְכַפָּרָה. וְהוּא הַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר שָׁלְחוֹ שָׁם ה' לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה וְלִבְנוֹת מִמֶּנָּה מִזְבַּח אֲדָמָה וְיַקְרִיב

עָלָיו קָרְבָּן לְכַפֵּר עָלָיו. וְיֵעַן כִּי לֵקַח מֵאוֹתָהּ אֲדָמָה וְהוּא שֹׁעֵר שֶׁעָבַר בּוֹ, כִּי הָאֲדָמָה נָתְנָה בּוֹ חֹמֶר עָב וְגַס אֲשֶׁר בְּסִבָּתוֹ נָפַל אֶל הַחֵטְא, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בְּפָסוּק "עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי" (בראשית א:יא) עַיֵּן שָׁם. עַל כֵּן בַּמָּקוֹם שֶׁגָּרַם הַחֵטְא שָׁם תִּהְיֶה כַּפָּרָתוֹ, כִּי הַמָּקוֹם הַהוּא, דְּהַיְנוּ אוֹתָהּ אֲדָמָה, גָּרְמָה לוֹ לַחֲטֹא. עַל כֵּן הָאֲדָמָה הַהִיא חַיֶּבֶת לַעֲזֹר לוֹ אֶל הַכַּפָּרָה עַל יְדֵי שֶׁיַּעֲבֹד אוֹתָהּ לַעֲשׂוֹת מִמֶּנָּה מִזְבֵּחַ לְהַקְרִיב עָלָיו פַּר מַקְרִין מַפְרִיס. וְזֶה טַעַם נָכוֹן עַל מִצְוַת "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי", כִּי בַּדָּבָר שֶׁגָּרַם הַחֵטְא בּוֹ יִתְקֵן אֲשֶׁר קִלְקֵל בּוֹ. וְגַם לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר צָבַר עָפְרוֹ מִכָּל הָאֲדָמָה – כְּךָ פֵּרוּשׁוֹ: לְפִי שֶׁמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי" שָׁם אֶבֶן שְׁתִיָּה, וּמִשָּׁם הֻשְׁתְּתָה כָּל הָעוֹלָם, וְהֶעָפָר אֲשֶׁר לֵקַח מִמֶּרְכַּז הָעוֹלָם דּוֹמֶה כְּאִלּוּ צָבַר עָפְרוֹ מִכָּל הָעוֹלָם. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב גַּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית כח:יג) "הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׁוֹכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְּנֶנָּה". פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: קִפֵּל כָּל הָאָרֶץ תַּחְתָּיו – לָאו דַּוְקָא קִפֵּל, אֶלָּא לְפִי שֶׁשָּׁכַב עַל מָקוֹם טַבּוּר הָאָרֶץ וּמֶרְכָּזוֹ, עַל כֵּן דּוֹמֶה כְּאִלּוּ שָׁכַב עַל כָּל הָאָרֶץ.

פרק ד

פסוק ג

וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה'. לֹא פֹּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַהוּ "מִקֵּץ יָמִים", וְאֵימָתַי הִתְחִילוּ אוֹתָן הַיָּמִים אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם בָּא הַקֵּץ. וְנִרְאֶה לוֹמַר עַל צַד הָרֶמֶז, כִּי קַיִן וְהֶבֶל הָיוּ חֲלוּקִים בִּשְׁלֵמוּת הָאָדָם מַה הוּא: אִם הָעוֹלָם הַזֶּה וְהַצְלָחוֹתָיו סוֹף שְׁלֵמוּת הָאָדָם וְאֵין שְׁלֵמוּת אַחֵרִיו, אוֹ אִם יֵשׁ עוֹד עוֹלָם אַחֵר נִצְחִי. וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁקַּיִן הָיָה אוֹהֵב אֲדָמָה, סָבַר שֶׁאֵין חֶשְׁבּוֹן בִּשְׁאוֹל וְהָעוֹלָם הַזֶּה אֵינוֹ מַשְׁאִיר אַחֲרָיו מְאוּמָה, עַל כֵּן בָּחַר לוֹ לְחֶלְקוֹ כָּל חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה וְהַצְלָחוֹתָיו, בְּחָשְׁבוֹ כִּי יִתְרוֹן אֶרֶץ בַּכֹּל הִיא. וְהֶבֶל סָבַר כִּי יֵשׁ עוֹד עוֹלָם אַחֵר נִצְחִי אֲשֶׁר בּוֹ יַשִּׂיג הָאָדָם הַתַּכְלִית הָאַחֲרוֹן, עַל כֵּן בָּחַר לוֹ לִהְיוֹת רוֹעֵה צֹאן הַגּוֹרֵם הִתְעַבּוּדוּת, כְּדֶרֶךְ שֶׁעָשׂוּ הַרְבֵּה נְבִיאִים כְּמֹשֶׁה וְדָוִד וְזוּלָתָם, וּכְדֵי לְהַקְרִיב מֵהֶם קָרְבָּן לַה'. וְאוּלַי עָשׂוּ חֲלָקוֹת בֵּינֵיהֶם, כִּדְאִיתָא בְּמִדְרָשׁ (שמות רבה לא:יח) בְּעֵשָׂו וְיַעֲקֹב שֶׁעָשׂוּ חֲלָקָה בֵּינֵיהֶם, כִּי עֵשָׂו לָקַח לְחֶלְקוֹ כָּל חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "יַעֲבָר נָא אֲדֹנִי לִפְנֵי עַבְדּוֹ", רוֹצֶה לוֹמַר יִקַּח חֶלְקוֹ קוֹדֵם, וְיַעֲקֹב בָּחַר לְחֶלְקוֹ הָעוֹלָם הַנִּצְחִי וְיָדוּ אוֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו, הֵינוּ בְּסוֹף מֶמְשַׁלְתּוֹ שֶׁל עֵשָׂו. כָּךְ קַיִן וְהֶבֶל עָשׂוּ חֲלָקָה זוֹ בֵּינֵיהֶם. וְזֶה כַּוָּנַת הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה כב:טז) הָאוֹמֵר שֶׁקַּיִן לָקַח לְחֶלְקוֹ קַרְקָעוֹת וְהֶבֶל לָקַח מִטַּלְטְלִין וְכוּ', הוֹרוּ בָּזֶה מַה שֶּׁהָיָה בְּלִבָּם בַּחֲלוּקַת שְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, כִּי כָּל חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה אֵין הָאָדָם יָכוֹל לְטַלְטְלָן וְלִקַּח מֵהֶם מְאוּמָה לְהוֹלִיכָם לְעֵבֶר עוֹלָם הַיְרִידָה, אֶלָּא הֵם כְּקַרְקַע הָעוֹמֶדֶת בִּמְקוֹמָהּ. דּוֹמֶה לְמִי שֶׁהוֹלֵךְ לְיָרִיד וְקוֹנֶה שָׁם בְּמָעוֹתָיו

קַרְקָעוֹת וּבָתִּים שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לְהוֹלִיכָם עִמּוֹ לְבֵיתוֹ, וְאֵין לוֹ מֵהֶם כִּי אִם מַה שֶּׁהוּא אוֹכֵל מִפֵּרָיָם בְּעוֹדוֹ בָּאָרֶץ נָכְרִיָּה, וּבְלֶכְתּוֹ לְבֵיתוֹ יָשׁוּב רֵיקָם, וּמְאוּמָה לֹא יִשָּׂא בַּעֲמָלוֹ אֲשֶׁר בָּנָה וַאֲשֶׁר נָטָע, וְיַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵיל וְחוֹמָה אֲשֶׁר יִסָּד. כָּךְ הָעוֹשֶׂה הָעוֹלָם הַזֶּה עִקָּר אֵין לוֹ מִמֶּנּוּ כִּי אִם מְלֹא כַף נָחַת הַמּוּשָּׂג מִמְּלֹא חָפְנַיִם עָמָל וּרְעוּת רוּחַ, וְאֵינוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם כִּי אִם מֶשֶׁךְ זְמַן גֵּרוּתוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, זֶה שִׁבְתּוֹ בְּבֵית מְעָט כְּגֵר וּכְאוֹרֵחַ נָטָה לָלוּן, וּמְאוּמָה לֹא יוֹלִיךְ עִמּוֹ אֶל הָעוֹלָם הַנִּצְחִי כִּי שָׁם בֵּיתוֹ. וְזֶהוּ דַּעַת קַיִן וַחֲבֵרָיו אוֹהֲבֵי קִנְיָנֵי הַזְּמַן. וְהֶבֶל הוּא הַמַּהְבִּיל כָּל קִנְיָנֵי הַזְּמַן כִּי מוֹסַר הֲבָלִים הֵמָּה, בָּחַר לוֹ בַּמִּטַלְטְלִין, וְזֶהוּ קִיּוּם מִצְוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהָאָדָם יָכוֹל לְטַלְטֵל עִמּוֹ מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד בּוֹ כְּאוֹרֵחַ וּכְגֵר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא שָׁם תּוֹשָׁב וְאָזָרח, כִּי בַיִת יַעֲשֶׂה לוֹ שָׁם.

וּכְבָר נוֹדָע שֶׁכָּל אוֹהֲבֵי קִנְיַן הַמָּמוֹן, לְעוֹלָם אֵין עוֹשִׂים שׁוּם מִצְוָה וּצְדָקָה מִן מָמוֹנָם כָּל יְמֵי חַיֵּיהֶם, בְּמִזְמוֹת זוּ אֲשֶׁר חָשָׁבוּ: הֵן עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל כָּאן לֶאֱכֹל לְשָׂבְעָה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמָמוֹנָם. וְכָל זְמַן שֶׁהֵם רוֹאִים אֶת עַצְמָם חֲזָקִים אַף בְּרִיאִים, וּכְכֹחָם אָז כֵּן עָתָּה, אֵין נוֹתְנִים כְּלוּם מֵהוֹנָם וּרְכוּשָׁם לְצֹרֶךְ עֲבוֹדַת ה', בְּחָשְׁבָם "מִי יֹאכַל וּמִי יָחוּשׁ חוּץ מִמֶּנִּי?" אַךְ מִקֵּץ יְמֵי חֻלְדָּם, בְּרֹאותָם אֶת עַצְמָם קְרוֹבִים לְשַׁעֲרֵי מָוֶת וְכִי לֹא בְמוֹתוֹ יִקַּח הַכֹּל, אָז יַעֲבֹר עָלָיו רוּחַ קְנָאָה לְקַנֵּא בַּחֲבֵרָיו עוֹשֵׂי דְבַר ה', וַיַּעֲשֶׂה גַּם הוּא מְעַט מִזְעָר וְיַסְכִּים לְהָבִיא מִנְחָה לַה', הֵן דֶּרֶךְ קָרְבָּן, הֵן לִתֵּן לַעֲנִיִּים, אוֹ בְּדֶרֶךְ אַחֵר. וְזֶהוּ הַמַּלְוֶה לָעָנִי בִּשְׁעַת דְּחָקוֹ, רוֹצֶה לוֹמַר דְּחָקוֹ שֶׁל הַמַּלְוֶה שֶׁהַשָּׁעָה דּוֹחֶקְתּוֹ לַעֲשׂוֹת, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר (דברים לא:יז) בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם. וְאַף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב לְשַׁעֲרֵי מָוֶת אֵינוֹ נוֹתֵן לְשֵׁם מִצְוָה כִּי אִם הַחֵלֶק הַפָּחוּת שֶׁבְּמָמוֹנוֹ, זְעֵיר שָׁם, וּבוֹרֵר לוֹ הַפְּסֹלֶת וְשׁוֹלְחוֹ מִנְחָה לַה'. וְכָל מְלָאכָה נִמְבְּזָה וְנִמַּס זֶה חֵלֶק גָּבוֹהַּ, וְכָל כְּתֶף נַתַּח טוֹב הוּא חֶלְקוֹ, כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת לִנְגַע בַּחֵלֶק הַמֻּבְחָר וְרָעָה עֵינוֹ בְּשֶׁלּוֹ לִתֵּן מָנָה הֲגוּנָה מִנְחָה לַה'.

לָכֵן נֶאֱמַר בְּקַיִן שֶׁהָיָה מִן כִּתּוֹת אֵלּוּ "וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים", דְּהַיְנוּ קֵץ יְמֵי חֻלְדּוֹ אוֹ בְּסוֹפָם מַמָּשׁ אוֹ זְכִירַת סוֹפָם הוּא שֶׁגָּרַם לוֹ הִתְעוֹרְרוּת זֶה הַמַּעַט, שֶׁהִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁיִּהְיֶה קֵץ לְכָל עָמְלוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְאִלּוּ לֹא הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁיִּבָּא קֵץ כָּל בָּשָׂר וְלֹא הַרְבֵּה יִזְכֹּר יְמֵי חַיָּיו, אָז לְעוֹלָם לֹא הָיָה מֵבִיא שׁוּם מִנְחָה לַה'. וְאַף גַּם זֹאת שֶׁזְּכִירַת קֵץ הַיָּמִים לֹא הוֹעִילָה כִּי אִם לְהַפְרִישׁ מִן הַפָּחוּת וְהַגָּרוּעַ, דְּהַיְנוּ זֶרַע פִּשְׁתָּן. וְזֶהוּ כַּוָּנַת מִדְרָשׁ הַנֶּעְלָם הָאוֹמֵר שֶׁקַּיִן הָיָה מִסְטָרָא בִּישָׁא, לְכָךְ נֶאֱמַר "מִקֵּץ יָמִים" וְלֹא "מִקֵּץ יָמִין". וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי וְלֹא אָבִין כַּוָּנַת מִדְרָשׁ זֶה מַה בֵּין יָמִים לְיָמִין. וַדַּאי כַּוָּנָתוֹ לוֹמַר שֶׁקַּיִן לֹא הִקְרִיב בַּעֲבוּר הַתַּכְלִית הָאֲמִתִּי הַגָּנוּז לַצַּדִּיקִים לְקֵץ הַיָּמִין לָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל יב:יג) "וְתַעֲמֹד לְגוֹרָלְךָ לְקֵץ הַיָּמִין", שֶׁהֲרֵי קַיִן הָיָה כּוֹפֵר בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים. אֶלָּא "מִקֵּץ יָמִים" הֵבִיא בְּחָשְׁבוֹ כִּי עַל כָּל

פָּנִים יִהְיֶה קֵץ לְכָל עֲמָלוֹ וּמְאוּמָה לֹא יוֹלִיךְ עִמּוֹ, זֶה הַחִלּוֹ לַעֲשׂוֹת כָּאָמוּר.
וְזֶה כַּוָּנַת הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה כב:ה) הָאוֹמֵר מָשָׁל שֶׁל קַיִן לְעֶבֶד שֶׁאָכַל אֶת הַבַּכּוּרוֹת וְשִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ הַסְּיָפוֹת. רוֹצֶה לוֹמַר, שֶׁבְּבַחֲרוּתוֹ, דְּהַיְנוּ הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר לָהֶם מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה וְהָרֵאשִׁית, אָז הוּא אוֹכֵל מָמוֹנוֹ כְּכָל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לֶאֱכֹל, וְשִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ מַלְכּוֹ שֶׁל עוֹלָם בָּרוּךְ הוּא הַסְּיָפוֹת, הַיְנוּ סוֹף יְמֵי חֶלְדּוֹ, כִּי אוֹתָן הַיָּמִים אֲשֶׁר יֹאמַר "אֵין לִי בָּהֶם חֵפֶץ" וְחֶשְׁק וְתַאֲוָה גּוּפָנִיוֹת, אוֹתָם שִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת בָּהֶם עֲבוֹדַת ה' נְכֵרִיָּה בְּעֵינָיו. וּסְיָפוֹת הַיְנוּ "מִקֵּץ יָמִים" שֶׁהַזְכִּיר.
וְרָאִיתִי בְּסֵפֶר צְרוֹר הַמּוֹר, וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרְאֵ"ם כִּי קָרְבָּן סוֹף תֵּיבוֹת פְּשֻׁתְּן כְּשֶׁתִּכְתֹּב קו"ף רי"ש בֵּי"ת נו"ן. וְעַל פִּי דִּבְרֵיהֶם אֵלּוּ יְפֹרַשׁ מִדְרָשׁ זֶה הָאוֹמֵר: מָשָׁל לְעֶבֶד שֶׁאָכַל אֶת הַבַּכּוּרוֹת וְשִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ הַסְּיָפוֹת, כִּי הַבַּכּוּרוֹת הַיְנוּ הָרִאשֵׁי תֵּיבוֹת מִמִּלַּת קָרְבָּן, דְּהַיְנוּ הַדָּבָר הָרָאוּי לְקָרְבָּן וְהוּא הַחֵלֶק הַמֻּבְחָר, וְהַסְּיָפוֹת הַיְנוּ הַסּוֹף תֵּיבוֹת דְּהַיְנוּ פְּשֻׁתְּן. וְהֶבֶל הֵבִיא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵיהֶן, לֹא מִצַּד זְכִירַת הַקֵּץ וְסוֹף יְמֵי חֶלְדּוֹ אֶלָּא לְשֵׁם הַתַּכְלִית הָאֲמִתִּי לְהָבִיא טֶרֶף לְבֵיתוֹ הַנִּצְחִי לְקֵץ הַיָּמִין, כְּדֶרֶךְ הַהוֹלֵךְ לְמֻרְחָקִים שֶׁאֵינוֹ מַקְפִּיד עַל אֲכִילָתוֹ כָּל זְמַן הֱיוֹתוֹ אוֹרֵחַ, וְשׂוֹלֵחַ הַחֵלֶק הַמֻּבְחָר לְבֵיתוֹ הַנִּצְחִי. לְכָךְ "וַיִּשַׁע ה' אֶל הֶבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ", רוֹצֶה לוֹמַר "אֶל הֶבֶל" כִּי כַּוָּנָתוֹ הָיְתָה רְצוּיָה אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, "וְאֶל מִנְחָתוֹ" כִּי גַּם הַמַּעֲשֶׂה רָצוּי. וְדָבָר זֶה מְפֹרָשׁ בִּתְחִלַּת הַקְּרְבָּנוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא א:ב) "אָדָם כִּי יַקְרִיב מִכֶּם קָרְבָּן לַה'". כְּשֶׁיִּרְצֶה לְהַקְרִיב קָרְבָּן שֶׁיִּהְיֶה מְקֻבָּל לַה', אז יַעֲשֶׂה כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה הֶבֶל שֶׁהֵבִיא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵיהֶן, כֵּן יָבִיא גַּם הוּא מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבָּקָר וּמִן הַצֹּאן וְגוֹ', דְּהַיְנוּ בְּכוֹרוֹת צֹאנוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר "תַּקְרִיבוּ אֶת קָרְבַּנְכֶם" הַיְנוּ מֵחֶלְבֵיהֶן, רוֹצֶה לוֹמַר הַחֵלֶק הַמֻּבְחָר שֶׁאַתָּה בּוֹחֵר לְךָ לְצָרְכְּךָ מַאֲכָלְךָ, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁתִּבְחַר לְעַצְמְךָ כָּל יָרָק טוֹב כְּתֶרְ וְנַתַח, זֶהוּ נִקְרָא קָרְבַּנְכֶם שֶׁאַתָּה מַקְרִיב אֵלֶיךָ וְחֵפֶץ בּוֹ, וְאוֹתוֹ חֵלֶק הַמֻּבְחָר תַּקְרִיב לְגָבוֹהַּ.
וּמַה שֶּׁכָּתוּב **"וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם הוּא"**. מַהוּ גַּם? וְרָאִיתִי בְּסֵפֶר צְרוֹר הַמּוֹר שֶׁמַּאֲשִׁים קְצָת אֶת הֶבֶל שֶׁלֹּא נִתְעוֹרֵר מֵעַצְמוֹ עַל הַקָּרְבָּן, כִּי לֹא הֵבִיאוֹ עַד אַחַר שֶׁרָאָה אֶת קַיִן הוֹלֵךְ וּמַקְרִיב, וְעַל כֵּן נֶאֱמַר "וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם הוּא" – בְּמִלַּת "גַּם" רָמַז שֶׁאַחַר קָרְבָּנוֹ וְהֵבִיא מִצַּד הַקִּנְאָה בְּאָחִיו. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁעַל הָעוֹשֶׂה מִצַּד הַקִּנְאָה אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ד:ד) "וְרָאִיתִי אֲנִי אֶת כָּל עָמָל וְאֵת כָּל כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה כִּי הִיא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ גַּם זֶה הֶבֶל", רוֹצֶה לוֹמַר זֶהוּ ה"גַּם" שֶׁהֶבֶל נִכְשַׁל בּוֹ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם הוּא". וְנִרְאֶה לִי לְהָבִיא כִּדְמוּת רְאָיָה לִדְבָרָיו שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ", הַזְכִּיר שָׂדֶה לְפִי שֶׁהָיָה וּכוּחַ בֵּינֵיהֶם בְּעִנְיַן הַקְּרְבָּנוֹת, וְכָל אֶחָד מֵטִיל דֹּפִי בְּקָרְבָּנוֹ שֶׁל

חֲבֵרוֹ כְּמִנְהָג שְׁנֵי אֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב, כִּי הֶבֶל מַאֲשִׁים אֶת קַיִן עַל אֲשֶׁר הֵבִיא מִן הַגָּרוּעַ זֶרַע פִּשְׁתָּן, וְקַיִן מַאֲשִׁים אֶת הֶבֶל עַל אֲשֶׁר לֹא נִתְעוֹרֵר אֶל הַמַּעֲשֶׂה מֵעַצְמוֹ כִּי אִם עַד אַחַר שֶׁרָאָה אֶת קָרְבָּנוֹ שֶׁל קַיִן עָבַר עָלָיו רוּחַ קְנָאָה וְרָצָה לְהַשְׁוֹוֹת אֵלָיו גַּם הוּא, וְאָמַר לוֹ: "יַעַן כִּי אֵין אַתָּה מִתְעוֹרֵר אֶל מַעֲשֶׂה הַטּוֹב מֵעַצְמְךָ כִּי אִם עַד שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אֲחֵרִים עוֹשִׂים, אִם כֵּן תֵּינַח בְּזֶמֶן שֶׁאַתָּה יוֹשֵׁב בְּתוֹךְ עַמְּךָ, אֲבָל בִּהְיוֹתְךָ בַּשָּׂדֶה בְּמָקוֹם שֶׁאֵין אִישׁ מָצוּי שָׁמָּה, אִם כֵּן שָׁם וַדַּאי לְעוֹלָם לֹא תַּעֲשֶׂה שׁוּם דָּבָר טוֹב, וְאִם כֵּן אֵין אַתָּה רָאוּי לִהְיוֹת בָּעוֹלָם כִּי אֵין חֵפֶץ ה' בַּכְּסִילִים וַהֲבָלִים רַבִּים הָעוֹשִׂים מִצַּד הַקִּנְאָה וְלֹא לְשֵׁם שָׁמַיִם". וּבָזֶה נִצְחוֹ קַיִן לְהֶבֶל, לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה". כְּשֶׁהֵשִׁיב לוֹ תְּשׁוּבָה נִצַּחַת מִצַּד הַשָּׂדֶה, אָז "וַיָּקָם קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ", כִּי הַשָּׂדֶה מְקוֹם הַחֵטְא וְשָׁם תְּהֵא קְבוּרָתוֹ. וְזֶה שֶׁאָמְרוּ שֶׁקָּרְבָּנוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן הָיָה לוֹ קֶרֶן אַחַת בְּמִצְחוֹ, (חולין ס.) רָצוּ בָּזֶה לְפִי שֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן יָחִיד בָּעוֹלָם, דְּהַיְנוּ קֶרֶן אֶחָד, אִם כֵּן וַדַּאי לֹא רָאָה הַמַּעֲשֶׂה מִשּׁוּם אָדָם אֶלָּא מֵעַצְמוֹ נִתְעוֹרֵר אֶל הַמַּעֲשֶׂה, עַל כֵּן נִתְקַבֵּל קָרְבָּנוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "אָדָם כִּי יַקְרִיב קָרְבָּן לַה'". כְּשֶׁיִּהְיֶה כְּאָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּתְעוֹרֵר אֶל הַקָּרְבָּן מֵעַצְמוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי יַקְרִיב מִכֶּם", רוֹצֶה לוֹמַר מִכֶּם וּבָכֶם יָבוֹא לוֹ הַהִתְעוֹרְרוּת, זֶהוּ קָרְבָּן לַה' וְלֹא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד (ויקרא א:ב) בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

פסוק ז

לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ. מִכָּאן יֵשׁ סָמֶךְ לְדִבְרֵי רַז"ל (ערובין יט.) שֶׁאָמְרוּ שֶׁהָרְשָׁעִים אֲפִלּוּ אַפְתָּחָא שֶׁל גֵּיהִנֹּם אֵינָן חוֹזְרִים בִּתְשׁוּבָה. כִּי פִּתְחוֹ שֶׁל גֵּיהִנֹּם נִקְרָא פֶּתַח חַטָּאת, כִּי הוּא פֶּתַח וּמָקוֹר נִפְתָּח לְחַטָּאת וּלְנִדָּה, וַאֲפִלּוּ בִּזְמַן שֶׁיִּרְבֵּץ הָאָדָם לְפֶתַח חַטָּאת, דְּהַיְנוּ פִּתְחָא שֶׁל גֵּיהִנֹּם, מִכָּל מָקוֹם אֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ שֶׁל הַיֵּצֶר הָרַע וְלֹא תִּפָּסֵק תְּשׁוּקָתוֹ.

דָּבָר אַחֵר: לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַז"ל (ברכות ה.), "לְעוֹלָם יַרְגִּיז אָדָם יֵצֶר טוֹב עַל יֵצֶר הָרַע וְכוּ', אִי אָזִיל מוּטָב, אִי לָא יִזְכֹּר לוֹ יוֹם הַמִּיתָה וְאָז וַדַּאי אָזִיל". זֶהוּ שֶׁאָמַר: "אִם תֵּיטִיב" – לְגָרֵשׁ אֶת הַיֵּצֶר הָרַע, שֶׁאָז יִשָּׂא ה' אֶת פָּנֶיךָ וְיִקַּבֶּלְךָ בִּתְשׁוּבָה. וְאִם לֹא תֵּיטִיב, שֶׁלֹּא אָזִיל הַיֵּצֶר הָרַע, עוֹד טָמְאָתוֹ בּוֹ, אָז "לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ" – רוֹצֶה לוֹמַר, תַּזְכִּיר לוֹ יוֹם הַמִּיתָה כְּאִלּוּ פֶּתַח קִבְרְךָ פָּתוּחַ לְפָנֶיךָ, וְאָז יִרְבֵּץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ הַחַטָּאת, דְּהַיְנוּ הַיֵּצֶר הָרַע הַמַּחֲטִיאֶךָ. וְאַף עַל פִּי שֶׁ"אֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ", מִכָּל מָקוֹם "אַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ".

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות סא ע"א) שֶׁהִמְשִׁילוּ אֶת הַיֵּצֶר הָרַע לְזָבוּב, וְאַסְמְכוּהָ אַקְרָא (קהלת י:א) "זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ" וְגוֹ'. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי כָּל זְבוּב כֹּחַ פִּיו שָׁלוֹ חָלוּשׁ וְאֵין בּוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת נֶקֶב בְּבָשָׂר שָׁלֵם, אַךְ בְּמָקוֹם שֶׁהַזְּבוּב

מוֹצֵא פֶּתַח פָּתוּחַ בַּבָּשָׂר הַחַי שָׁם יִרְבֶּץ, וְיֵשׁ כֹּחוֹ בְּפִיו לְהַרְחִיב הַפִּרְצָה. כָּךְ הַיֵּצֶר הָרָע כֹּחוֹ חָלוּשׁ לַעֲשׂוֹת פִּרְצָה בִּבְשַׂר חַי רַב פְּעָלִים, כִּי הַצַּדִּיק בְּכָל דְּרָכָיו אֲשֶׁר לֹא פָּתַח לְיִצְרוֹ פֶּתַח כְּלָל, אִי אֶפְשָׁר לוֹ לִפְרֹץ גְּדֵרוֹ וְלִכְנֹס בּוֹ לְהַחֲטִיאוֹ. אָמְנָם בִּזְמַן שֶׁהוּא מוֹצֵא אֲנָשִׁים בְּנֵי גִילוֹ הַפּוֹרְצִים אֲפִלּוּ פִּרְצָה קְטַנָּה וּפוֹתְחִין לוֹ פֶּתַח לְחַטָּאת וּלְנַדָּה, אָז יֵשׁ בְּיָדוֹ לְהַרְחִיב הַפִּרְצָה וּלְהוֹסִיף פֶּשַׁע עַל חַטָּאתוֹ, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קד ע"א) "הַבָּא לְטַמֵּא פּוֹתְחִין לוֹ", וְיֵשׁ גּוֹרְסִין "פְּתָחִים לוֹ", רוֹצֶה לוֹמַר פּוֹתֵחַ פֶּתַח אֶל הַיֵּצֶר הָרָע שֶׁיִּמְצָא מָקוֹם לִכְנֹס דֶּרֶךְ אוֹתָהּ פִּרְצָה וּלְהַרְחִיבָהּ עַד עֲלוֹת מַכָּתוֹ לְאֵין מַרְפֵּא. הַמָּשָׁל בָּזֶה, הַמּוֹצֵא פֶּתַח סָגוּר מִכֹּל וְכֹל קָשֶׁה לוֹ לִפְתֹּחַ, וְהַמּוֹצֵא הַפֶּתַח קָצַת פְּתוּחָה נָקֵל לוֹ לְהַרְחִיב הַפְּתִיחָה עַד אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמוֹ שֶׁעַר בְּנַפְשׁוֹ שֶׁהַכֹּל נִכְנָסִין בּוֹ בְּנָקֵל, וְזֶה מָשָׁל צוֹדֵק עַל הַיֵּצֶר הָרָע.

וּבְדֶרֶךְ זֶה מָצִינוּ בַּיַּלְקוּט, סוֹף פָּרָשַׁת בְּשַׁלַּח (יז:ז) שֶׁמְּדַמֶּה אֶת עֲמָלֵק לִזְבוּב: מָה זְבוּב לְהוּט אַחַר הַמַּכָּה, כָּךְ עֲמָלֵק הָיָה לָהוּט אַחַר דָּמָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְכוּ'. וְלָמָּה הִמְשִׁילוּהוּ לִזְבוּב דַּוְקָא? אֶלָּא לְפִי שֶׁגַּם הוּא לֹא הָיָה יָכוֹל לְהִזְדַּוֵּג לְיִשְׂרָאֵל כָּל זְמַן שֶׁהָיוּ שְׁלֵמִים עִם ה', זוֹלֶת בְּרִפְיוֹנָם שֶׁרָפוּ יְדֵיהֶם מִן הַתּוֹרָה, אָז פָּתְחוּ לוֹ פֶּתַח וַיָּבֹא עֲמָלֵק וְטִמְּאָם בְּמִשְׁכָּב זָכָר לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא תצא ט). זֶהוּ שֶׁמְּסַיֵּם שָׁם בַּמִּדְרָשׁ: מָשָׁל לְאָדָם שֶׁהִקִּיף אֶת הַכֶּרֶם וְאָמַר "כָּל מִי שֶׁיִּפְרֹץ הַגָּדֵר יִנְשְׁכֶנּוּ הַכֶּלֶב" וְכוּ'. נָקַט דַּוְקָא פּוֹרֵץ גָּדֵר לְפִי שֶׁזֶּהוּ עִנְיַן פְּתִיחַת הַפֶּתַח שֶׁהִזְכַּרְנוּ, כִּי עַל יְדֵי הַפְּתִיחָה רַבִּים בּוֹקְעִין בּוֹ. כָּךְ עַל יְדֵי שֶׁפָּתַח פֶּתַח לְיִצְרוֹ יִכָּנְסוּ בּוֹ מַקְטְרְגִים רַבִּים הַמּוֹנְעִים מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר עוֹד בְּפָרָשַׁת בְּשַׁלַּח (יז:ח). וּבְמַסֶּכֶת יוֹמָא (לט:) אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "אָדָם מְטַמֵּא עַצְמוֹ מְעַט, מְטַמְּאִין אוֹתוֹ הַרְבֵּה" וְכוּ'. וְזֶה מְבֹאָר עַל פִּי דַּרְכֵּנוּ. וְזֶה שֶׁאָמַר "לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ", כִּי הַיֵּצֶר הָרָע שֶׁנִּקְרָא חַטָּאת, בְּמָקוֹם שֶׁהוּא מוֹצֵא פֶּתַח פָּתוּחַ לְחַטָּאת – שָׁם יִרְבֹּץ וְיִכָּנֵס דֶּרֶךְ אוֹתוֹ פֶּתַח. וְאַל תֹּאמַר שֶׁאֵין חִשְׁקוֹ כִּי אִם אֶל פֶּתַח לְבַדּוֹ, אֶלָּא "אֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ" – שֶׁכָּל תְּשׁוּקָתוֹ לֵילֵךְ מִכָּאן וּלְהַלָּן אֵלֶיךָ מַמָּשׁ לְהַדִּיחֲךָ מֵעַל ה'. אָמְנָם כָּל זְמַן הֱיוֹתוֹ בְּפֶתַח עֵינַיִם, דְּהַיְנוּ בִּתְחִלַּת בּוֹאוֹ אֵלֶיךָ, "אַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ" עַל דֶּרֶךְ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה בְּפָסוּק "הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ". אֲבָל אִם כְּבָר עָבַר מִן הַפֶּתַח, רָצָה לוֹמַר הַפִּרְצָה הַקְּטַנָּה, וְעָבַר כְּבָר אֵלֶיךָ מַמָּשׁ לְהַדִּיחַ כָּל עַצְמוּתְךָ מֵעַל ה', וְאָז יִהְיֶה קָשֶׁה עָלֶיךָ לְמָשׁוֹל בּוֹ. לְפִיכָךְ הֶחְכָּם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ שֶׁלֹּא לִתֵּן לוֹ מָקוֹם לִכְנֹס כְּלָל וּכְלָל, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פסוק ח

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו. לֹא נִתְפָּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַה אָמַר לוֹ, וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ אֲמִירָה זוֹ מִלְּשׁוֹן "יִתְאַמְּרוּ כָּל פּוֹעֲלֵי אָוֶן" (תהלים צד:ד), שֶׁהוּא לְשׁוֹן הִתְפָּאֲרוּת, וְכֵן "אֶת ה' הֶאֱמַרְתָּ"

(דברים כז:יז). וְרוֹצֶה לוֹמַר כִּי קַיִן הִתְפָּאֵר עָלָיו לֵאמֹר: "לִי תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ, וְאַרְעָא דִּי אַתְּ קָאֵים עָלָהּ דִּידִי הוּא". מִיָּד "וַיָּקָם עָלָיו" עַל עִסְקֵי שָׂדֶה וַיַּהַרְגֵהוּ. וּלְמַעְלָה פֵּרַשְׁתִּי עַל עִסְקֵי שָׂדֶה, הַיְנוּ שֶׁאָמַר לוֹ: "בִּהְיוֹתְךָ בַּשָּׂדֶה, מָקוֹם שֶׁאֵין אֲנָשִׁים מְצוּיִין שָׁמָּה, אָז לְעוֹלָם לֹא תִתְעוֹרֵר מֵעָצְמְךָ אֶל אֵיזוֹ מַעֲשֶׂה, כִּי קָרְבָּן זֶה שֶׁהִקְרַבְתָּ – מִמֶּנִּי רָאִיתָ וְכֵן עָשִׂיתָ". וּלְפִי זֶה יִהְיֶה בֵּאוּר פָּסוּק זֶה "וַיֹּאמֶר קַיִן", שֶׁהִתְפָּאֵר קַיִן לֵאמֹר: "אֲנִי טוֹב מִמְּךָ כִּי אֲנִי הִקְרַבְתִּי רְאשׁוֹנָה וּמִמֶּנִּי נִמְשְׁכָה הַהַקְרָבָה אֵלֶיךָ". וְזֶה שֶׁאָמַר "אֶל הֶבֶל אָחִיו", כִּי אָמַר: "אֲנִי הָיִיתִי סִבָּה אֵלֶיךָ, כִּי אִם לֹא רָאִיתָ שֶׁהִקְרַבְתִּי לֹא הָיִיתָ מַקְרִיב כְּלוּם".

פסוק ט

וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ. פְּלִיאָה גְּדוֹלָה עַל קַיִן אֵיךְ אָמַר "לֹא יָדַעְתִּי", אִם טָעָה בָּזֶה לוֹמַר לֹא יְרֵאָה יְהֹ וְלֹא יָבִין בְּמַעֲשֶׂה הַתַּחְתּוֹנִים, אִם כֵּן לָמָּה הִקְרִיב מִנְחָה לַה'? וְנִרְאֶה לוֹמַר כִּי וַדַּאי הֵבִין קַיִן שֶׁשְּׁאָלוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הֲרִיגַת אָחִיו, וְהֵשִׁיב "לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי", רוֹצֶה לוֹמַר, לֹא יָדַעְתִּי שֶׁיֵּשׁ עָוֹן בְּדָבָר הַהֲרִיגָה, וְ"הֲשֹׁמֵר אָחִי" אֵינוֹ לְשׁוֹן תְּמִיהָה אֶלָּא מוֹסֵב עַל "לֹא יָדַעְתִּי", כִּי אָמַר לֹא יָדַעְתִּי אִם אֲנִי מְחֻיָּב לִשְׁמֹר אֶת רֹאשׁ אָחִי שֶׁלֹּא יֵהָרֵג עַל יָדִי, וּשְׁמִירָה זוֹ מִלְּשׁוֹן "אַךְ אֶת נַפְשׁוֹ שְׁמֹר" (איוב ב:ו). כָּךְ טָעַן קַיִן כִּי לֹא יָדַע אִם הוּא מְחֻיָּב לִשְׁמֹר אֶת רֹאשׁ אָחִיו אוֹ לֹא. וְאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵיךְ לֹא יָדַעְתָּ, וַהֲרֵי מִצְוָה זוֹ מִן הַמֻּשְׂכָּלוֹת! וְזֶה שֶׁאָמַר "קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צוֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה", שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיֵּב לְקַיֵּם מִצְוָה זוֹ אַף אִם לֹא נִצְטַוֵּיתָ עָלֶיהָ, כִּי בְּבַטְלָהּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ חַיִּים בָּלָעוּ, וְהָאֲדָמָה תִּשָּׂאֶה שְׁמָמָה מֵאֵין יוֹשֵׁב (ישעיהו ו:יא). וְאִם כֵּן הָאֲדָמָה תּוֹבַעַת עֶלְבּוֹן הַנֶּהֱרָג כִּי קִיּוּם הָאֲדָמָה תְּלוּי בָּזֶה, כִּי אִם יִהְיֶה הֶתֵּר רְצוּעָה לַהֹרֵג אִישׁ אֶת אָחִיו, אִם כֵּן אִי אֶפְשָׁר לָאֲדָמָה שֶׁתִּתְקַיֵּם, כִּי יִהְיֶה מְצִיאוּתָהּ לְבַטָּלָה וְתִהְיֶה חֳרָבָה מֵאֵין יוֹשֵׁב. עַל כֵּן "לֹא תוֹסֵף הָאֲדָמָה תֵּת כֹּחָהּ לָךְ". וְטַעַם לַדָּבָר, כִּי כְּשֵׁם שֶׁהָאֲדָמָה נוֹגַעַת בַּדָּבָר וּמְבַקֶּשֶׁת דִּין עַל הַהֲרִיגָה, כָּךְ מְחֻיֶּבֶת הָאֲדָמָה עַצְמָהּ לַעֲשׂוֹת דִּין בְּרוֹצְחִים, עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר לה:לג) "כִּי הַדָּם הוּא יַחֲנִיף אֶת הָאָרֶץ וְלָאָרֶץ לֹא יְכֻפַּר לַדָּם אֲשֶׁר שֻׁפַּךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדַם שֹׁפְכוֹ". וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן בְּאֵיזֶה עִנְיָן הַדָּם מַחֲנִיף לָאָרֶץ.

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, כִּי הָאָרֶץ דּוֹמָה תָּמִיד כְּאִלּוּ פָּעֲרָה פִּיהָ לִבְלֹעַ אֶת הַכֹּל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ל:טו-טז) "שָׁלֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה שְׁאוֹל וְעֹצֶר רָחֶם" וְגוֹ'. וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ה:יד) "לָכֵן הִרְחִיבָה שְׁאוֹל נַפְשָׁהּ וּפָעֲרָה פִיהָ לִבְלִי חֹק" וְגוֹ'. וּמִכָּל זֶה רָאָיָה שֶׁפִּי הָאָרֶץ פָּתוּחַ תָּמִיד לִבְלֹעַ, וְהַנּוֹתֵן דָּבָר לְתוֹךְ פִּיהָ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ מַחֲנִיךְ לָהּ, וְזֶה יֵאָמֵר עַל הָרוֹצְחִים שׁוֹפְכֵי דָּם נָקִי כִּי בְּדַם זֶה יַחֲנִיפוּ לָאָרֶץ לִתֵּן לָהּ דָּבָר בְּפִיהָ לִבְלֹעַ. וּלְעוּמַּת זֶה גַּם הָאָרֶץ מַחֲנִיפָה לָהֶם לִתֵּן לְהַבְלִיתִי רְאוּיִים כָּל צָרְכָּם אֲשֶׁר מִן הָאֲדָמָה מוֹצָאָם, דְּהַיְנוּ שְׁנֵי דְּבָרִים:

א' כָּל מַאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל וּשְׁאָר צָרְכֵי הָאָדָם אֲשֶׁר מִן הָאָרֶץ מוֹצָאָם. ב' הַדִּירָה וְהַמְּנוּחָה שֶׁיֵּשׁ לַדָּרִים עָלֶיהָ. לְפִיכָךְ לְדוֹרוֹת לֹא יְכַפֵּר לָאָרֶץ כִּי אִם בְּדַם שׁוֹפְכוֹ, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שְׁנֵיהֶם מַחֲנִיפִים זֶה לָזֶה, כִּי הָרְשָׁעִים נוֹתְנִים דָּבָר בְּפִיהָ לִבְלֹעַ, וְהָאָרֶץ מַחֲנִיפָה לָהֶם לִתֵּן לָהֶם דֵּי צָרְכָם, וּצְרִיכָה הָאֲדָמָה כַּפָּרָה עַל זֶה הַמַּעַט תּוֹעֶלֶת אֲשֶׁר קִבֵּל הָרוֹצֵחַ מִן הָאָרֶץ קֹדֶם שֶׁיֵּהָרֵג, כִּי לֹא בְּדִין נָתְנָה לוֹ כֹּחַהּ. אֲבָל כָּאן מִפְּנֵי יְשׁוּב הָעוֹלָם לֹא נֶהֱרַג קַיִן, וְאִם כֵּן בַּמֶּה תֵּצֵא הָאֲדָמָה מִן הַחֶשְׁד שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שְׁשְׁנֵיהֶם מַחֲנִיפִין זֶה לָזֶה, וְלָמָּה אֵינָהּ צְרִיכָה לְכַפָּרָה? אֶלָּא לְפִי שֶׁקִּיְּמָה רְצוֹן בּוֹרְאָהּ שֶׁאָמַר "לֹא תוֹסֵף תֵּת כֹּחַהּ לָךְ, נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ". כִּי מֵאָז שֶׁעָשִׂיתָ הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה, הָאֲדָמָה בָּאָה בְּהַרְשָׁאָה וְתוֹבַעַת מִמְּךָ דְּמֵי אָחִיךָ, וְקוֹל דָּמָיו צוֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה, וְהִיא גַּם הִיא תַּעֲשֶׂה דִּין בְּךָ שֶׁלֹּא תְּקַבֵּל עוֹד מִמֶּנָּה שְׁנֵי הַתּוֹעֲלוֹת אֲשֶׁר יֵשׁ לְכָל הַדָּרִים עָלֶיהָ: הֵן כָּל הַצְּרָכִים, שֶׁעַל זֶה אָמַר "לֹא תוֹסֵף תֵּת כֹּחַהּ לָךְ", הֵן הַדִּירָה וְהַמְּנוּחָה, שֶׁעַל זֶה אָמַר "נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ". וְשׁוּם מָקוֹם לֹא יִרְצֶה לְקַבֵּלְךָ. וּבָזֶה תֵּצֵא הָאֲדָמָה מִן חֶשְׁד הַחֲנֻפָּה כִּי לֹא תַחֲנִיף לְךָ, וְעַל כֵּן אֵינָהּ צְרִיכָה גַּם כֵּן לְכַפָּרָה, אֲבָל לַחֲזֹר וּלְהָרְגְךָ עַכְשָׁו אִי אֶפְשָׁר מִפְּנֵי יְשׁוּב הָעוֹלָם, כִּי לֹא הָיָה לְאָדָם בֵּן אַחֵר בַּפַּעַם הַהִיא.

פסוק טו

וַיָּשֶׂם ה' לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת אֹתוֹ כָּל מוֹצְאוֹ. נֶחְלְקוּ רַז"ל בְּמַהוּת אוֹת זֶה מֶה הָיָה. בְּמִדְרָשׁ (בראשית רבה כב:כז) אָמְרוּ: הִזְרִיחַ עָלָיו גַּלְגַּל הַחַמָּה וְכוּ'. וְקָשֶׁה, אֵיךְ יִתְחַיֵּב מִזְּרִיחַת הַחַמָּה לְבִלְתִּי הַכּוֹת אוֹתוֹ כָּל מוֹצְאוֹ? וּכְפִי שׁוּרַת הַדִּין רְשָׁעִים בַּחֶשֶׁךְ יִדָּמוּ, וְאֵיךְ יַזְרִיחַ הַחַמָּה לְבַלְתִּי הַכּוֹת? וְנִרְאֶה פֵּרוּשׁ הַדְּבָרִים, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כב:א) "אִם בַּמַּחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְהֻכָּה וָמֵת אֵין לוֹ דָּמִים, אִם זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ". כְּךָ קַיִן הָיָה גַּנָּב, כִּי הָיָה גּוֹנֵב דַּעַת עֶלְיוֹנָה כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בְּפָרָשָׁה זוֹ (בראשית ד:ט), וְהָיָה הוֹלֵךְ כְּבַמַּחְתֶּרֶת, כִּי הִסְתִּיר ה' פָּנָיו מִמֶּנּוּ וְגֹרֵשׁ מִן הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, אֶרֶץ אֲשֶׁר עֵינֵי ה' דּוֹרֵשׁ אוֹתָהּ תָּמִיד, וְגֵרְשׁוֹ לְחוּצָה לָאָרֶץ שֶׁהַדֶּרֶךְ בָּהּ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֵין לוֹ אֱלוֹהַּ מִצַּד הַסְּתָרַת פָּנָיו יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר". וְאָז הָיָה דּוֹמֶה לְנִמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת, כִּי הָיָה בּוֹרֵחַ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְכָל בּוֹרֵחַ מַחְבִּיא אֶת עַצְמוֹ בַּסֵּתֶר. וְאִם כֵּן פְּשִׁיטָא שֶׁכָּל מוֹצְאוֹ יַהַרְגֵהוּ, כִּי אֵין לוֹ דָּמִים מֵאַחַר שֶׁבַּמַּחְתֶּרֶת מְצָאוֹ. עַל כֵּן הִזְרִיחַ ה' עָלָיו הַחַמָּה בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר הָלַךְ, לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין לוֹ דִּין הַנִּמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת כִּי אִם דִּין מִי שֶׁזָּרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו, שֶׁדָּמִים לוֹ וְכָל הַהוֹרְגוֹ נֶהֱרָג עָלָיו, וְזֶה מוֹפֵת חוֹתֵךְ לְבִלְתִּי הַכּוֹת אוֹתוֹ כָּל מוֹצְאוֹ. וְתַדַּע וְתַשְׂכִּיל בִּלְשׁוֹן "כָּל מוֹצְאַי" לָמָּה תָּלָה הַדָּבָר בְּמוֹצְאוֹ? פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא יַהַרְגוּ מִי שֶׁלֹּא יִמְצָאֵהוּ! וַהֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "כָּל בְּרִיָּה יַהַרְגוּנִי"! אֶלָּא שֶׁהוֹרָה לוֹמַר שֶׁהָיָה יָרֵא פֶּן יִהְיֶה בְּדִין הַנִּמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת, כִּי בּוֹ

שַׁיָּךְ לְשׁוֹן מְצִיאָה כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אִם בַּמַּחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב". וְעַל יְדֵי זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יַכֵּהוּ כָּל מוֹצְאוֹ בְּמַחְתֶּרֶת זוֹ אֲשֶׁר נִסְתָּר בּוֹ מִצַּד הַבְּרִיחָה מִמָּקוֹם לְמָקוֹם. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פסוק טז

וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד קִדְמַת עֵדֶן. מְצִינוּ שֶׁכָּל הַהוֹרֵג נֶפֶשׁ גּוֹלֶה לְמִזְרָח, שֶׁכֵּן אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁגָּרַם מִיתָה לְכָל תּוֹלְדוֹתָיו כְּתִיב בּוֹ (בראשית ג:כד) "וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן". וְכֵן בְּכָל עָרֵי מִקְלָט כְּתִיב (דברים ד:מא) "בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה שָׁמֶשׁ". לְפִי שֶׁכָּל הוֹרֵג נֶפֶשׁ מְקֻרָב הַעֲרֶב שִׁמְשׁוֹ שֶׁל הַנֶּהֱרָג, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת יב:ב) "עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ" וְגוֹ', לְפִיכָךְ יִגְלֶה לְקָצֶה אַחֲרוֹן שֶׁכְּנֶגְדּוֹ, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמְרוּ בְּהוֹרְדוֹס (בבא בתרא ד.) "הוּא כִּבָּה נֵרוֹ שֶׁל עוֹלָם, יֵלֵךְ וְיַעֲסֹק בְּאוֹרוֹ שֶׁל עוֹלָם". וְהוּא דֶּרֶךְ כָּל בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה לְהַטּוֹת לַקָּצֶה אַחֲרוֹן בַּדָּבָר שֶׁחָטָא בּוֹ, וְלַעֲשׂוֹת אֵיזוֹ מִצְוָה הַפְּכִית אֶל הָעֲבֵרָה שֶׁעָשָׂה. וְזֶה דֶּרֶךְ נָכוֹן לְכָל בַּעַל תְּשׁוּבָה, וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ מִגְּלוּת זֶה לְתַקֵּן כָּל עֲבֵרָה בְּאֵיזוֹ מִצְוָה הַפְּכִית לָעֲבֵרָה, כִּי בָּזֶה יִתָּקֵן עִוּוּתוֹ.

פסוק יז

וַיְהִי בוֹנֶה עִיר. "וַיִּבֶן" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "וַיְהִי בוֹנֶה" לְשׁוֹן הֹוֶה, לְהוֹרוֹת שֶׁהָיָה בוֹנֶה וְהוֹלֵךְ כָּל יָמָיו וְלֹא נִגְמַר בְּנָיָנוֹ לְעוֹלָם, כִּי זֶה דַּרְכָּם כֻּלָּם לָמוֹ שֶׁכָּל הָאוֹהֵב קִנְיָנֵי הָאֲדָמָה כְּקִנְיָן וַחֲבֵרָיו לְעוֹלָם הוּא בוֹנֶה וְהוֹלֵךְ וְלֹא יוּכַל לִגְמֹר בְּנָיָנוֹ כָּל יָמָיו לְעוֹלָם, כִּי לְעוֹלָם אֵין בְּיָדוֹ מַחְסוֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ. יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה מִתְאַוֶּה עַד מָאתַיִם, כַּיָּדוּעַ מִשָּׂבַע כָּל אוֹהֲבֵי הַמָּמוֹן. וְאִם כֵּן לְעוֹלָם הוּא בוֹנֶה וְהוֹלֵךְ וְכָל יָמָיו אֵין לוֹ מְנוּחָה, רַק נָע וָנָד בָּאָרֶץ כְּמוֹ קַיִן שֶׁהָיָה נָע וָנָד בָּאָרֶץ. כָּךְ כָּל אוֹהֵב מָמוֹן – נָע וָנָד, זֶה שִׁבְתּוֹ הַבַּיִת מְעַט, רֹב יָמָיו הוּא רוֹדֵף אַחַר הָעֹשֶׁר כַּאֲשֶׁר יִרְדֹּף הַקּוֹרֵא בָּהָרִים. וְכֵן יָרוּץ וְרַגְלָיו כְּאַיָּלוֹת בַּמִּדְבָּר, בָּהָר וּבַשְּׁפֵלָה, עוֹבֵר אָרְחוֹת יַמִּים כָּל יְמֵי חַיָּיו – אֲפִלּוּ הַלֵּילוֹת, גַּם בַּלַּיְלָה לֹא שָׁכַב לִבּוֹ. כִּי יֵלֵךְ בְּכָל מְקוֹמוֹת הַסַּכָּנָה לְהַשִּׂיג אֵת שֶׁאָהֲבָה נַפְשׁוֹ, יְבַקְּשׁוֹ וְלֹא יִמְצָאוֹ, וּלְעוֹלָם לֹא יָבֹא עַד תַּכְלִיתוֹ, רַק כָּל יָמָיו הוּא בוֹנֶה וְהוֹלֵךְ עָרֵי מִסְכְּנוֹת הַמְסַכְּנִים נַפְשׁוֹ וּגוּפוֹ, וְעוֹזֵב לְאֲחֵרִים חֵיל וְחוֹמָה אֲשֶׁר בָּנָה וַאֲשֶׁר נָטַע. וְסִימָן לַדָּבָר, שֶׁבְּאָלֶ"ף בֵּי"ת אוֹתִיּוֹת עָנִי סְמוּכוֹת וּשְׁנֵיּוֹת לְאוֹתִיּוֹת כֶּסֶף, לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל אוֹהֵב כֶּסֶף הוּא עָנִי בְּדַעְתּוֹ לְעוֹלָם. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (תהלים קמז:ב) "בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם ה'" לְשׁוֹן הֹוֶה, נִרְאֶה לְפָרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ שֶׁמְּסַיֵּם בַּגְּמָרָא (בבא בתרא עה.) חֲזָא מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת דְּקָא מְנַסְּרֵי אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת וְכוּ', אָמַר לְהוּ: "הֲנֵי לְמַאן?" אָמְרֵי לֵיהּ: "עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַעֲמִידָן בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם" וְכוּ'. אִם כֵּן בְּכָל זְמַן "בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם ה'" וְקַל לְהָבִין. כָּךְ לְשׁוֹן "בּוֹנֶה" הַנֶּאֱמַר בְּקַיִן רָמַז שֶׁהָיָה בּוֹנֶה וְהוֹלֵךְ לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ו:ב) "אִישׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים" וְגוֹ' "וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ אֱלֹהִים לֶאֱכֹל

מִמֶּנּוּ". וְהִנֵּה "יִתֵּן" לְהַבָּא מַשְׁמַע, וְהָיָה צָרִיךְ לוֹמַר "אִישׁ אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר". אֶלָּא כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶׁחָנַן אוֹתוֹ אֱלֹהִים, וְתָמִיד הוּא מְבַקֵּשׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ ה' עוֹד עֹשֶׁר וּנְכָסִים נוֹסָף עַל מַה שֶׁבְּיָדוֹ כְּבָר – זֶהוּ וַדַּאי נָבָל, כִּילַי וְקַמְצָן, וְאֵינוֹ שַׁלִּיט בְּשֶׁלּוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, קַל וָחֹמֶר לְזוּלָתוֹ.

פסוק יט

וַיִּקַּח לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים וְגוֹ'. כָּל הַסִּפּוּר הַלָּזֶה מַעְנְיַן שְׁתֵּי נָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה יֵשׁ בּוֹ צוֹרֶךְ גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, לֵידַע וּלְהוֹדִיעַ שֶׁכַּאֲשֶׁר יִהְיֶה הַזִּוּוּג כַּהֶגֶן לְקִיּוּם הַמִּין לְבַד, אָז יִוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים הֲגוּנִים שׁוֹמְרֵי מִשְׁמֶרֶת ה', וְכַאֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה לְקִיּוּם הַמִּין כִּי אִם לְשֵׁם יִפְּי לְמַלֹּאת רֶסֶן תַּאֲוָתוֹ, אָז בָּנִים זָרִים יִוָּלְדוּ לָהֶם, זֶרַע מְרֵעִים בָּנִים מַשְׁחִיתִים. כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בִּשְׁתֵּי נָשִׁים אֵלּוּ עָדָה וְצִלָּה, כִּי אוֹתָהּ שֶׁל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה נִקְרֵאת עָדָה כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י, גַּם יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן הֶרְיוֹן שֶׁתַּרְגּוּמוֹ "וְעַדְיָאת" (בראשית ד:א). וְאוֹתָהּ שֶׁלָּקַח לְשֵׁם תַּשְׁמִישׁ לְבַד נִקְרֵאת צִלָּה כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י, וְאוּלַי לְפָחוֹת הָיוּ צְנוּעִים בְּתַשְׁמִישׁ וְעוֹשִׂים צֵל תָּמִיד. אִם כֵּן הַדִּין נוֹתֵן שֶׁמִּן עָדָה יִוָּלְדוּ בָּנִים הֲגוּנִים, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וַתֵּלֶד עָדָה אֶת יָבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה", כִּי זֶה הָיָה אֻמְנוּתוֹ שֶׁל הֶבֶל הַצַּדִּיק וְאַחֲרָיו כָּל יִשְׂרֵי לֵב כְּמֹשֶׁה וְדָוִד וְכַמָּה נְבִיאִים וְצַדִּיקִים עַד אֲשֶׁר מִתּוֹךְ אֻמְנוּת זֶה זָכוּ לְדִבּוּק הַשְּׁכִינָה. וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל תּוֹפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב, שֶׁנִּבְרְאוּ לְהַלֵּל בָּהֶם לְבוֹרֵא עוֹלָם יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קנ:ג) "הַלְלוּהוּ בְּנֵבֶל וְכִנּוֹר" וְגוֹ'. וְגַם עַל יְדֵיהֶם שׁוֹרָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מלכים ב' ג:טו) "וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד ה'". וְצִלָּה שֶׁלָּקַח לְשֵׁם תַּשְׁמִישׁ וְהִשְׁקָה לָהּ כּוֹס שֶׁל עִקָּרִים וְלֹא הוֹעִילָהּ כְּלוּם, מִכָּל מָקוֹם לְסוֹף בָּנִים זָרִים יוּלְדוּ לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְצִלָּה יָלְדָה גַּם הִיא אֶת תּוּבַל קַיִן" שֶׁהֶחְזִיר מַעֲשֶׂה קַיִן לְמְקוֹמוֹ וּבָרָא כְּלֵי מַשְׁחִית לְחַבֵּל וּלְרַצֵּחַ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לֹטֶשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל" הַמַּקְצֵר יְמָיו שֶׁל אָדָם. וְאוּלַי הוּא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי רֹב בְּעִילוֹת מְקַצְּרִין יְמֵי הָאָדָם, עַל כֵּן נַעֲשׂוּ תּוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶם לַעֲסֹק בִּדְבָרִים הַמְקַצְּרִים הַיָּמִים, וְיָצָא אֻמְנוּתוֹ אֶל הַפֹּעַל שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי" וְגוֹ'. וְזֶה רָמַז נָכוֹן בַּתּוֹרָה לִלְמֹד מִמֶּנּוּ עִנְיַן הַזִּוּוּג עַל פִּי הַתּוֹרָה.

פרק ה

פסוק א

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם. הָרַמְבַּ"ן פֵּרֵשׁ שֶׁחוֹזֵר לְכָל הַתּוֹרָה, כִּי כֻּלָּהּ סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם. וְרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי פֵּרֵשׁ שֶׁהַסֵּפֶר, דְּהַיְנוּ הַחָכְמָה, עִקַּר תּוֹלְדוֹת הָאָדָם. וְלִי נִרְאֶה שֶׁסֵּפֶר זֶה קַאי עַל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "בְּיוֹם בְּרוֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אוֹתוֹ", כִּי בְּיוֹם שֶׁנִּבְרָא

אָדָם הָרִאשׁוֹן הָיָה שָׁלֵם בְּיֵצִירָה בְּכָל הַמַּעֲלוֹת הָאֱנוֹשִׁיּוֹת וְהָיָה מְשֻׂלָּל מִכָּל מוּם וְחִסָּרוֹן. כְּאוּמָן הַכּוֹתֵב עַל סֵפֶר כָּל הַדְּבָרִים שֶׁהוּא צָרִיךְ לְמֶלַאכְתּוֹ, כָּךְ כָּתַב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל סֵפֶר כָּל הַמַּעֲלוֹת שֶׁהָיוּ בָּאָדָם עַד אֲשֶׁר מִצְּדָם הָיָה בִּדְמוּת אֱלֹהִים, כְּדֵי לִלְמֹד לַדּוֹרוֹת אֵיךְ בְּחֶטְאָם גָּמְלוּ רָעָה לְנַפְשָׁם שֶׁהָיוּ כָּל הַדּוֹרוֹת הָלוֹךְ וְחָסוֹר מִן אוֹתָן הַשְׁלֵמוּיוֹת. כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קלט:טז) "גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ יָמִים יֻצָּרוּ וְלֹא אֶחָד בָּהֶם". וּפָסוּק זֶה דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין לח:) עַל יְצִירָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, וּלְפִי דַּרְכָּם אוֹמֵר אֲנִי שֶׁכְּךָ פֵּרוּשׁוֹ: "גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ" – שֶׁהָיָה נִרְאֶה טוֹב בְּעֵינֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, "וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ" – זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם אֲשֶׁר עָלָיו כְּתוּבִים כָּל הַמַּעֲלוֹת הָאֱנוֹשִׁיּוֹת אֲשֶׁר כְּלָלָם הַכָּתוּב בְּאָמְרוֹ "בִּדְמוּת אֱלֹהִים בָּרָא אוֹתוֹ". אָמְנָם "יָמִים יֻצָּרוּ וְלֹא אֶחָד בָּהֶם" – שֶׁיָּבוֹאוּ הַיָּמִים אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה בַּנּוֹלָדִים אֲפִלּוּ אֶחָד מִכָּל הַמַּעֲלוֹת הָהֵם, כִּי יֵלְכוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר מִן אוֹתוֹ שְׁלֵמוּת. לְפִיכָךְ "מַה יָּקָרוּ רֵעֶיךָ אֵל" – אוֹתָן שֶׁהֵם רֵעִים לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא וְהֵמָּה בִּדְמוּת אֱלֹהִים, יְקָרִים הֵמָּה בְּעֵינַי כִּי אֵינָן בַּנִּמְצָא.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁיֹּאמַר כָּל זֶה עַל הַבְּחִירָה הָאֱנוֹשִׁית, כִּי "הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם", וְכֻלָּם מַעֲשֵׂה הָאָדָם שֶׁנִּקְרְאוּ תּוֹלְדוֹת וְקוֹרוֹת, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹלִידָן כִּי הַכֹּל מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ: הַחָכְמָה וְהָעֹשֶׁר וְהַגְּבוּרָה וְאֹרֶךְ יָמִים. אָמְנָם "זֶה סֵפֶר", דְּהַיְנוּ הַמַּעֲשִׂים טוֹבִים אֲשֶׁר מְקוֹרָם מִתּוֹךְ הַסֵּפֶר, הֵם תּוֹלְדוֹת אָדָם מִתְיַחֲסִים אַחַר הָאָדָם וְאֵין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֵלֶק בָּהֶם, כִּי מָסַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל מַעֲשֵׂה הָאָדָם בְּיָדוֹ, וְלֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת, וְנַעֲשָׂה הָאָדָם בַּעַל בְּחִירָה "בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ", מַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שַׁלִּיט עַל כָּל מַעֲשָׂיו, כָּךְ הָאָדָם שַׁלִּיט בְּכָל מַעֲשָׂיו, וּמִזֶּה הַצַּד הוּא בִּדְמוּת אֱלֹהִים. וְזֶה שֶׁאָמַר "גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ" (תהלים קלט:טז), כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּמַסֶּכֶת נִדָּה (טז:) שֶׁמְּבִיאִין הַטִּפָּה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאוֹמְרִים אִם זֶה הַנּוֹלָד חָכָם יִהְיֶה אוֹ טִפֵּשׁ, חַלָּשׁ אוֹ גִּבּוֹר, עָשִׁיר אוֹ עָנִי, וְאִלּוּ צַדִּיק וְרָשָׁע לֹא קָאָמַר, לְפִי שֶׁהַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם. זֶה שֶׁאָמַר "גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ", שֶׁקֹּדֶם יְצִירָתִי רָאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַה תִּהְיֶא בְּגָלְמִי כְּשֶׁמַּעֲמִידִים הַטִּפָּה לְפָנָיו, "וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ", שֶׁכּוֹתְבִין עַל סֵפֶר כָּל עִנְיָנָיו אִם יִהְיֶה גִּבּוֹר אוֹ חַלָּשׁ וְכוּ', וַאֲפִלּוּ "יָמִים יֻצָּרוּ", קוֹצְבִים לוֹ כַּמָּה יִחְיֶה. אָמְנָם "וְלֹא אֶחָד בָּהֶם", כִּי חָסֵר בַּסֵּפֶר זֶה אֶחָד מִן הַשְׁלֵמוּת, דְּאִלּוּ צַדִּיק וְרָשָׁע לֹא קָאָמַר, עַל כֵּן לֹא נִכְתַּב עַל סֵפֶר שֶׁכּוֹתְבִין עָלָיו מַה יִּהְיֶה מִשְׁפַּט הַיֶּלֶד וּמַעֲשֵׂהוּ. לְפִיכָךְ "מַה יָּקָרוּ רֵעֶיךָ אֵל", שֶׁנַּעֲשׂוּ בִּדְמוּת אֱלֹהִים שַׁלִּיטִים עַל כָּל מַעֲשֵׂיהֶם, וְכָאָמוּר.

פסוק ג

וַיְחִי אָדָם וגו'. עִשָּׂה בִּימֵי חַיֵּיהֶם שְׁלִשָּׁה חֲלָקוֹת, כִּי הִזְכִּיר בְּכָלָם מִסְפַּר יְמֵי חַיֵּיהֶם קוֹדֶם שֶׁהוֹלִידוּ וְאַחַר כָּךְ כְּלָלָם יַחַד, וְהִזְכִּיר בְּכֻלָּם "וַיָּמֹת". וּבְפָרָשַׁת נֹחַ לֹא הִזְכִּיר כִּי אִם שְׁתֵּי חֲלָקוֹת וְלֹא הִזְכִּיר שָׁם וַיָּמֹת. לְפִי שֶׁמִּי שֶׁהוּא בְּלֹא בָּנִים קְרוּי מֵת בְּחַיָּיו, וְכֵן הָרְשָׁעִים שֶׁאֵינָן מוֹלִידִין תּוֹלְדוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים נִקְרְאוּ בְּחַיֵּיהֶם מֵתִים. עַל כֵּן הִזְכִּיר לְשׁוֹן וַיְחִי עַל מִסְפַּר הַיָּמִים שֶׁחָיוּ קוֹדֶם שֶׁהוֹלִידוּ, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ עֲדַיִן בְּלֹא בָּנִים, מִכָּל מָקוֹם הָיוּ חַיֵּיהֶם חַיִּים מִצַּד שֶׁכָּל הַשַּׁלְשֶׁלֶת שֶׁהִזְכִּיר בְּפָרָשָׁה זוֹ וּבְפָרָשַׁת נֹחַ כֻּלָּם הָיוּ צַדִּיקִים – אָדָם, שֵׁת וְכוּ' וְכֵן כֻּלָּם. וְאַחַר שֶׁהוֹלִידוּ נִתְוַסֵּף לָהֶם חַיּוּת מִצַּד הַבָּנִים, עַל כֵּן הִזְכִּיר וַיְחִי עַל הַיָּמִים שֶׁחָיוּ אַחַר שֶׁהוֹלִידוּ, וְחָזַר וּכְלָלָם יַחַד לוֹמַר כֻּלָּם שָׁוִים לְטוֹבָה, כִּי קוֹדֶם הַמַּבּוּל לֹא נִמְצָא בָּהֶם חִסָּרוֹן רַק הַמָּוֶת הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב כא:יא) "יְשַׁלְּחוּ כַצֹּאן עֹוְלֵיהֶם" וְגוֹ', וּכְתִיב (שָׁם) "יְבַלּוּ בַטּוֹב יְמֵיהֶם" וְגוֹ'. וְעוֹד הִזְכִּיר בְּכֻלָּם "וַיָּמֹת" לְהוֹרוֹת שֶׁכֻּלָּם מֵתוּ עַל מִטָּתָם וְלֹא נִמְחוּ בַּמַּבּוּל. אֲבָל אַחַר הַמַּבּוּל נִשְׁתַּנָּה הָעוֹלָם וְלֹא הָיוּ כָּל יְמֵיהֶם שָׁוִים לְטוֹבָה, עַל כֵּן לֹא חָזַר וּכְלָלָם יַחַד, גַּם לֹא הִזְכִּיר "וַיָּמֹת" כִּי הָיוּ חֲסָרוֹנוֹת בְּכֻלָּם זוֹלַת הַמָּוֶת. וְעוֹד שֶׁאַחַר הַמַּבּוּל אֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר "וַיָּמֹת" כִּי פְּשִׁיטָא שֶׁמֵּתוּ וּמִי גֶּבֶר יִחְיֶה וְלֹא יִרְאֶה מָוֶת. וְקָרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר שֶׁכָּל הַשַּׁלְשֶׁלֶת שֶׁהִזְכִּיר הָיוּ נְבִיאִים, כִּי מִי הִגִּיד לְלֶמֶךְ שֶׁבֵּן זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂינוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ, וְכֵן שֵׁם בֶּן נֹחַ, וְכָךְ חֲנוֹךְ וּמְתוּשֶׁלַח וְעֵבֶר, וְהֵם בְּנֵין אָב עַל כֻּלָּם.

פרק ו

פסוק ה

וַיַּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם. לְפִי שֶׁחָטְאוּ בְּזִנּוּת, וְאוֹתָהּ תַּאֲוָה רַבָּה וְהוֹלֶכֶת תָּמִיד וְלֹא יִשְׂבַּע לְעוֹלָם, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה נב:): "אֵבֶר קָטָן בָּאָדָם מַשְׂבִּיעוֹ רַעֲבוֹ". וְכֵן חָטְאוּ בְּגָזֵל, וְאוֹהֵב חָמָס וְכֶסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף, אֶלָּא תַּאֲוָתוֹ רַבָּה וְהוֹלֶכֶת תָּמִיד. וְ"כָל יֵצֶר מַחְשְׁבוֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל הַיּוֹם" – רְצוֹנוֹ לוֹמַר: כָּל הַיּוֹם לֹא יִשְׂבַּע מִתַּאֲוָתוֹ, אֵין שָׂעָה בַּיּוֹם שֶׁיִּהְיֶה שָׂבֵעַ בָּהּ, אֶלָּא כָּל שָׁעָה הוּא מוֹסִיף עַל תַּאֲוָתוֹ.

פסוק ו

וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ. בְּצֵרוּף הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּשֵׁם הָרַמְבַּ"ן בְּפָסוּק "נַעֲשֶׂה אָדָם" – אֲנִי וְהָאָרֶץ, כִּי הָאָרֶץ נָתְנָה בּוֹ חֹמֶר גַּס וְעָב. וְעִנְיַן נֶחָמָה זוֹ וְעִנְיַן "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ" הוּא דְּרוּשׁ עָמֹק עָמֹק, מִי יִמְצָאֶנּוּ, הֶאֱרִיכוּ בּוֹ לְמַעֲנֵיתָם כָּל הַחוֹקְרִים, זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה בְּכֹה, וְכֻלָּם כְּמִתְנַבְּאִים. וְכֵן הַרְבֵּה עִנְיָנִים בַּתּוֹרָה סְתוּמִים וַחֲתוּמִים, אֲשֶׁר

בְּכֻלָּם לִבֵּי אוֹמֵר וְגוֹמֵר שֶׁלֹּא לְהַאֲרִיךְ בְּדִרּוּשִׁים אֵלּוּ, כִּי יִלָּאֶה הַשֵּׂכֶל הָאֱנוֹשִׁי מִלְּהַשִּׂיגָם, כִּי כָל הַסְּפֵקוֹת הָהֵם בָּאִים לָנוּ מִצַּד שֶׁאָנוּ מְשַׁעָרִים יְדִיעָתוֹ יִתְבָּרַךְ לִידִיעָתֵנוּ, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר בְּהֵפֶךְ זֶה "כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם" וְגוֹ' (ישעיה נה:ח), וְאֵיךְ נוּכַל לַעֲמֹד עַל מַחֲשַׁבְתּוֹ יִתְבָּרַךְ הַבִּלְתִּי נוֹדַעַת אֲצָלֵינוּ, וְאֵין בְּיָדֵינוּ כֹּחַ לְשַׁעֵר אוֹתָהּ.

פסוק ט

אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י הוֹאִיל וְהִזְכִּירוֹ סִפֵּר בְּשִׁבְחוֹ, וּלְפִי זֶה הָיָה לוֹ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ סוֹף בְּרֵאשִׁית (ה:לב) כִּי גַם שָׁם הִזְכִּירוֹ. אֶלָּא לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת" וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "אֵלֶּה" פָּסַל אֶת הָרִאשׁוֹנִים, לוֹמַר לְךָ שֶׁכָּל הָרִאשׁוֹנִים תּוֹלְדוֹתֵיהֶן אֵינָם נִקְרָאִים תּוֹלְדוֹת כִּי יִמָּחֶה זִכְרָם בַּמַּבּוּל וְהָיוּ כְּלֹא הָיוּ, אֲבָל אֵלֶּה נִקְרָאוּ תּוֹלְדוֹת קַיָּימִים, עַל כֵּן הוּצְרַךְ כָּאן לוֹמַר טַעַם טוֹב לָמָּה נִשְׁאֲרוּ אֵלּוּ יוֹתֵר מִזּוּלָתָם, לְפִי שֶׁ"נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים" וְגוֹ', עַל כֵּן הָלְכוּ כָּל תּוֹלְדוֹתָיו לְחַיֵּי עוֹלָם וְכָל הַתּוֹלְדוֹת הַקְּדוּמִים לַחֲרִפּוֹת וּלְדִרְאוֹן עוֹלָם. וּלְדָבָר אַחֵר שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, לְלַמֶּדְךָ שֶׁעִקַּר תּוֹלְדוֹתֵיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים מַעֲשִׂים טוֹבִים, הִזְכִּיר "אֵלֶּה" לְמַעֵט סְתָם תּוֹלְדוֹת, לוֹמַר לְךָ אֵלֶּה הֵם עִקַּר תּוֹלְדוֹתָיו. וְנִזְכַּר זֶה כָּאן לְפִי שֶׁכָּבַשׁ ה' מַעְיְינוֹ וְלֹא הוֹלִיד הַרְבֵּה בָּנִים וּבָנוֹת, וְאוּלַי יִצְטַעֵר נֹחַ עַל זֶה, עַל כֵּן אָמַר שֶׁזּוּלַת זֶה הָיוּ לוֹ הַרְבֵּה תּוֹלְדוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים, טוֹב מִבָּנִים וּמִבָּנוֹת.

אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו. לְפִי שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל הִשְׁחִיתוּ הִתְעִיבוּ בִּשְׁלשָׁה מִינֵי הַשְׁחָתוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ בַּפָּרָשָׁה, וְהֵם עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וְגָזֵל, עַל כֵּן הִקְדִּים לוֹמַר שֶׁנֹּחַ הָיָה גָּדוֹר בִּשְׁלָשְׁתָּם. כִּי "אִישׁ צַדִּיק" – הַיְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה גּוֹזֵל מִשֶּׁל אֲחֵרִים. "תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו" – הַיְנוּ שֶׁהָיָה גָּדוֹר מֵעֲרָיוֹת, כִּי נוֹלַד מָהוּל וְהָיָה תָּמִים. "אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ" – לֹא פָּנָה אֶל אֱלֹהִים אֲחֵרִים. אֲבָל דּוֹר הַמַּבּוּל פָּרְצוּ גָּדֵר שְׁלָשְׁתָּן.

פסוק יא

וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ לִפְנֵי אֱלֹהִים וְגוֹ'. "אֱלֹהִים" הַיְינוּ הַדַּיָּנִים, כִּי הָיוּ גּוֹזְלִים פָּחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה שֶׁאֵין מוֹצִיאִין בְּדַיָּנִין, וְעֵינֵי הַדַּיָּן רוֹאוֹת וְאֵין לְאֵל יָדוֹ לְהַצִּיל דְּמָעוֹת הָעֲשׁוּקִים. לְכָךְ נֶאֱמַר "לִפְנֵי הָאֱלֹהִים", לִפְנֵיהֶם מַמָּשׁ. וּבְסַבָּה זוֹ "וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס". וְסֶמֶךְ לָזֶה מִמַּה שֶׁמָּצִינוּ בַּיְלְקוּט בִּתְהִלִּים: "אַשְׁרֵי הָאִישׁ" – זֶה נֹחַ כוי, "עַל כֵּן לֹא יָקֻמוּ רְשָׁעִים בַּמִּשְׁפָּט" – זֶה דּוֹר הַמַּבּוּל. מֵאי מַשְׁמַע דְּהַאי קְרָא בְּדוֹר הַמַּבּוּל מִשְׁתָּעֵי? וְנִרְאֶה שֶׁסָּמַךְ עַל תְּחִלַּת הָעִנְיָן: "לֹא כֵן הָרְשָׁעִים כִּי אִם כַּמֹּץ אֲשֶׁר תִּדְּפֶנּוּ רוּחַ" (תהלים א:ד), רוֹצֶה לוֹמַר "לֹא כֵן" – הַיְינוּ לֹא הָיוּ כֵּנִים וַאֲמִתִּיִּים בְּמַעֲשֵׂיהֶם, לְפִי שֶׁהֶעֱרִימוּ לְגָזֹל מְעַט מְעַט כְּמֹץ זֶה שֶׁאֵין בּוֹ שָׁוֶה פְּרוּטָה, "אֲשֶׁר תִּדְּפֶנּוּ רוּחַ" – הַדַּיָּנִין אֲשֶׁר רוּחַ ה' בָּהֶם. "עַל כֵּן לֹא יָקֻמוּ רְשָׁעִים בַּמִּשְׁפָּט" (תהלים א:ה), כִּי לֹא הָיוּ בְּיָדָם לְהַעֲמִידָם בְּדִין, כִּי אֵין הַדִּיָּן נִזְקָק לְפָחוֹת

מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה. וּבְסִבָּה זוֹ אֲפִלּוּ הַחוֹטֵא עָמַד בַּעֲדַת צַדִּיקִים וְאָמַר "אֲנִי צַדִּיק כָּמוֹךָ", זֶה שֶׁאָמַר "וְחַטָּאִים בַּעֲדַת צַדִּיקִים" (תהלים א:ה), שֶׁהֵעִיזוּ שְׂנֵיהֶם לוֹמַר "כָּמוֹנִי כָּמוֹךָ". וְאִם הֶעֱלִימוּ רִשְׁעָתָם מִפְּנֵי הַבְּרִיּוֹת, מִכָּל מָקוֹם לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָיָה גָּלוּי מִי הַצַּדִּיק וּמִי הָרָשָׁע, זֶה שֶׁאָמַר "כִּי יוֹדֵעַ ה' דֶּרֶךְ צַדִּיקִים וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תֹּאבֵד" (תהלים א:ו).

פסוק יב

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה. זֶה עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁאֵין רוֹאֶה בִּלְתִּי ה' לְבַדּוֹ, כִּי הַכְּפִירָה עִקָּרָהּ בַּלֵּב. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בַּעֲבוֹדָה זָרָה (יחזקאל יד ה) "לְמַעַן תְּפֹשׂ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּם", כִּי עִקַּר הָאֱמוּנָה בַּלֵּב. "כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ", זֶה גִּלּוּי עֲרָיוֹת שֶׁנִּקְרָא "דַּרְכּוֹ", כְּ"דֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה" (משלי ל יט). וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כו ד) חָטְאוּ בְּהוֹצָאַת זֶרַע לְבַטָּלָה, לְכָךְ נֶאֱמַר "עַל הָאָרֶץ", כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית לח ט) "וְשִׁחֵת אָרְצָה". וְיִתְבָּאֵר עוֹד בְּסָמוּךְ תֹּאַר הַצַּדִּיק וְהַתְּמִים בַּפָּסוּק "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי". וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ", שֶׁאַף הָאָרֶץ נִתְקַלְקְלָה, יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת אַחֲרֵי מוֹת (ויקרא יח כה) בַּפָּסוּק "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ", שֶׁהָאָרֶץ נוֹגַעַת בַּדָּבָר.

פסוק יג

קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי. יוֹם הַמִּיתָה נִקְרָא "קֵץ כָּל בָּשָׂר", בָּא לְפָנַי וְקוֹבֵל שֶׁאֵין לוֹ זְכָרוֹן בֵּין כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, וְאִישׁ לֹא זָכַר אוֹתוֹ. כִּי מִטַּעַם זֶה הִמְתִּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שִׁבְעַת יְמֵי אֵבְלוֹ שֶׁל מְתוּשֶׁלַח, כִּי יִרְאוּ חֲכָמִים יָמוּתוּ, אוּלַי הַחַי יִתֵּן אֶל לִבּוֹ כִּי זֶה הַתַּכְלִית הַנִּרְצֶה מִן הָאֵבֶל וְהַהֶסְפֵּד. כִּי הַגּוֹזֵל וְעוֹשֶׂה עֹשֶׁר וְלֹא בְמִשְׁפָּט, אִלּוּ הָיָה זוֹכֵר יוֹם הַמָּוֶת כִּי בַּחֲצִי יָמָיו יַעַזְבֵנוּ, לֹא הָיָה גּוֹזֵל מִשֶּׁל אֲחֵרִים, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁחוֹשֵׁב כִּי לְעוֹלָם חוֹסֵן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים מט יב) "קִרְבָּם בָּתֵּימוֹ לְעוֹלָם" וְגוֹ'. וְהִנֵּה אִתִּי בֵּאוּר נִפְלָא עַל כָּל הַמִּזְמוֹר הַמְדַבֵּר מֵעִנְיַן מְאַסְפֵי הַמָּמוֹן וְטָעוּתָם, וְיַעַן כִּי לֹא בָאתִי בְּחִבּוּר זֶה לְהַאֲרִיךְ בִּדְבָרִים שֶׁאֵינָן מֵעִנְיַן הַפָּרָשָׁה, עַל כֵּן לֹא אֶזְכְּרֵנוּ פֹּה, אַךְ פָּסוּק זֶה לְבַד הָאוֹמֵר "קִרְבָּם בָּתֵּימוֹ לְעוֹלָם, מִשְׁכְּנֹתָם לְדוֹר וָדוֹר". תְּחִלָּה אָמַר "בָּתֵּימוֹ" וְאַחַר כָּךְ "מִשְׁכְּנֹתָם", תְּחִלָּה אָמַר "לְעוֹלָם" וְאַחַר כָּךְ "לְדוֹר וָדוֹר". וְהַנָּכוֹן לוֹמַר בָּזֶה שֶׁהָרָשָׁע הַבּוֹנֶה לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה בִּנְיָן חָזָק וַעֲלִיּוֹת מְרֻוָּחִים מֵאַבְנֵי שַׁיִשׁ, וַדַּאי "קִרְבָּם", דְּהַיְנוּ מַחֲשַׁבְתָּם שֶׁ"בָּתֵּימוֹ לְעוֹלָם", שֶׁהַבַּיִת שֶׁל אֲבָנִים יַעֲמוֹד לְעוֹלָם. וְאִם תֹּאמַר: מַה לּוֹ הֲנָאָה בָּזֶה שֶׁהַבַּיִת יַעֲמוֹד לְעוֹלָם אַחַר שֶׁהוּא לֹא יִשְׁכּוֹן וְיִדּוּר בּוֹ לְעוֹלָם, וְכִי לֹא יֵדַע שֶׁסּוֹפוֹ לָמוּת? עַל זֶה אָמַר "מִשְׁכְּנֹתָם לְדוֹר וָדוֹר", שֶׁנּוֹתֵן בִּרְכַת שָׁלוֹם לְעַצְמוֹ, אַף אִם הוּא לֹא יְדוּר בּוֹ, מִכָּל מָקוֹם בָּנָיו וּבְנֵי בָנָיו לְדוֹר וָדוֹר יִשְׁכְּנוּ בּוֹ. וְאִם תֹּאמַר: מַה כִּשְׁרוֹן לְבָעָלָיו אִם בָּנָיו יִשְׁכְּנוּ וְהוּא יִשְׁכּוֹן בַּקֶּבֶר? עַל זֶה

אָמַר "קָרְאוּ בִשְׁמוֹתָם עָלֵי אֲדָמוֹת", שֶׁהוּא הוֹלֵךְ בְּטָעוּת גָּדוֹל לוֹמַר כְּשֶׁבָּנָיו יִקָּרְאוּ שְׁמוֹת בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם בִּשְׁמָם, אָז יִקָּרֵא שֵׁם הַמֵּת עַל נַחֲלָתוֹ וְלֹא יִכָּרֵת, וְדוֹמֶה לוֹ כְּאִלּוּ הוּא חַי, וְעִנְיַן הַיִּבּוּם יוֹכִיחַ. מִצַּד טָעוּת זֶה, אֲפִלּוּ יוֹם הַמִּיתָה לֹא יַחֲזִירֵם לַמּוּטָב, לְכָךְ "קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא" וְקוֹבֵל לְפָנַי כָּאָמוּר.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, "קֵץ כָּל בָּשָׂר" זֶה מַלְאַךְ הַמָּוֶת הַמַּשְׁחִית, וּמְנַפֵּשׁ עַד בָּשָׂר יְכֻלֶּה וּמְקָרֵב קִצּוֹ, וְהוּא בָּא לְפָנַי וּמְבַקֵּשׁ לִתֵּן בְּיָדוֹ אֲשֶׁר לַמָּוֶת לַמָּוֶת. וְאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם אֶתֵּן רְשׁוּת לַמַּשְׁחִית, לֹא יַבְחִין בֵּין צַדִּיק לְרָשָׁע, לְפִיכָךְ "וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם" – אֲנִי בְּעַצְמִי. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה גַּם נֹחַ בִּכְלַל הַהַשְׁחָתָה, לְפִיכָךְ "עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת" וְגוֹ'. רֶמֶז לַדָּבָר: "קֵץ כָּל בָּשָׂר" – סוֹף תֵּבוֹת מִן "כָּל בָּשָׂר" עוֹלֶה לְמִסְפַּר רל"א, כְּמִסְפַּר "מַלְאָךְ סַמָּאֵל", עִם שְׁמֹנָה אוֹתִיּוֹת שֶׁבִּשְׁנֵי תֵּבוֹת אֵלּוּ.

פסוק טו

שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתֵּבָה. פֵּרַט לָנוּ הַכָּתוּב מִדַּת אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ וְקוֹמָתָהּ מֵחֲמַת שְׁנֵי דְּבָרִים, הָאַחַת לְהוֹדִיעַ לָנוּ גֹּדֶל הַנֵּס שֶׁהֶחֱזִיק הַמּוּעָט אֶת הַמְּרֻבֶּה, כִּי הָיוּ שָׁם בְּרִיּוֹת גְּדוֹלוֹת פִּילִים וּרְאֵמִים. הַשֵּׁנִיָּה הִיא לְהוֹדִיעַ לָנוּ שֶׁעִקַּר הַתְּחָלַת מֵי הַמַּבּוּל הָיָה בַּעֲבוּר הַזְּנוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ו:ב) "וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם" וְגוֹ', וּכְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קח.) "בְּרֵבָה קִלְקְלוּ וּבְרֵבָה נִדּוֹנוּ", וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁעַל יְדֵי הַזְּנוּת חִלְּלוּ קְדֻשַּׁת שֵׁם שֶׁל יְ"ה הַמְּתֻוָּךְ בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, וּבְהִתְחַלֵּק מֵהֶם יו"ד הֵ"א נִשְׁאָר אֵשׁ וְאֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב לא:יב) "כִּי אֵשׁ הִיא עַד אֲבַדּוֹן תֹּאכֵל". וְזֶה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קח:) "בְּרוּתְחִין קִלְקְלוּ וּברוּתְחִין נִדּוֹנוּ", כִּי הֵם הִצִּיתוּ אֶת הָאֵשׁ בְּעַצְמָם. וְכֵן מָצִינוּ בְּפָרָשָׁה זוֹ מִסְפַּר ט"ו בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ז:כ) "חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְמַעְלָה גָּבְרוּ הַמָּיִם", וְכֵן תִּגְבֹּרֶת הַמַּיִם חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם (בראשית ז:כד), דְּהַיְנוּ ט"ו עֲשִׂירִיּוֹת. וְכֵן מִסְפַּר אֹרֶךְ וְרֹחַב וְקוֹמָה שֶׁל הַתֵּבָה מוֹרֶה גַּם כֵּן עַל מִסְפַּר ט"ו, כִּי שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה בָּאֹרֶךְ עַל רֹחַב חֲמִשִּׁים, נִמְצָא בְּכָל שֵׁטַח שֶׁל אַמָּה אַחַת ט"ו אֲלָפִים אַמָּה עַל אַמָּה. וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קוֹמָתָהּ, וְהָיוּ בָּהּ שְׁלֹשָׁה מְדוֹרִים, הֲרֵי עֲשָׂרָה אַמּוֹת לְכָל מָדוֹר וּמָדוֹר, כִּי הָיוּ בָהּ "תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִשִׁים" (בראשית ו:טז) כֻּלָּם שָׁוִים, נִמְצָא ק"ן אֲלָפִים אַמָּה לְכָל מָדוֹר וּמָדוֹר. נִמְצָא ט"ו אֲלָפִים אַמָּה שֶׁבְּכָל שֵׁטַח אַמָּה כְּנֶגֶד ט"ו אַמָּה שֶׁגָּבְרוּ הַמַּיִם עַל הֶהָרִים, וְק"ן אֲלָפִים אֵלּוּ שֶׁבְּכָל מָדוֹר כְּנֶגֶד תִּגְבֹּרֶת הַמַּיִם ק"ן יוֹם, וְהוּא ט"ו עֲשִׂירִיּוֹת. וְכָל מִסְפַּר ט"ו אֵלּוּ מוֹרֶה שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנֶּחְתַּם דִּינָם עַל הַגָּזֵל, מִכָּל מָקוֹם עִקַּר הַהַתְחָלָה הָיְתָה בַּעֲבוּר הַזְּנוּת וְחִלּוּל הַשֵּׁם שֶׁל יְ"ה הָעוֹלֶה ט"ו.

וְכֵן מָצִינוּ בְּחִזְקִיָּה, שֶׁנֶּעֱנַשׁ מִתְּחִלָּה עַל שֶׁלֹּא עָסַק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה (ברכות י׳), וְאָמַר לוֹ הַנָּבִיא "צַו לְבֵיתֶךָ כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה" (ישעיהו ל״ח:א׳). וְדָרְשׁוּ רז״ל שָׁם: "כִּי מֵת אַתָּה" בָּעוֹלָם הַזֶּה, "וְלֹא תִחְיֶה" לָעוֹלָם הַבָּא. וּמַה חָרִי הָאַף הַגָּדוֹל הַזֶּה, שֶׁבַּעֲוֹן בְּטוּל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה יִהְיֶה נֶעֱנָשׁ בָּזֶה וּבַבָּא? אֶלָּא לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ״ו:ד׳) "כִּי בְיָהּ ה׳ צוּר עוֹלָמִים", וּמִזֶּה לָמַד שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה נִבְרָא בְּהֵ״א וְהָעוֹלָם הַבָּא בְּיוֹ״ד, וְעַל יְדֵי שֶׁלֹּא עָסַק בְּפְרִיָּה וּרְבִיָּה גָּרַם לַשֵּׁם שֶׁל יָ״ה שֶׁיִּסְתַּלֵּק מִן אִישׁ וְאִשָּׁה, וַהֲוֵי כְּאִלּוּ הֶחֱרִיב כָּל שְׁנֵי עוֹלָמוֹת אֲשֶׁר מְצִיאוּתָם תְּלוּי בַּשֵּׁם שֶׁל יָ״ה, כִּי יִסְתַּלֵּק הַשֵּׁם מִכָּל הַנִּבְרָאִים וְיַעֲלֶה לוֹ הַשָּׁמַיְמָה. עַל כֵּן דִּינוֹ לִהְיוֹת נִטְרָד מִן שְׁנֵי עוֹלָמוֹת. וְכֵן דּוֹר הַמַּבּוּל, לְפִי שֶׁחִלְּלוּ שֵׁם שֶׁל יָ״ה, הָיָה גַּם כֵּן דִּינָם חָרוּץ לִטָּרֵד מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, כִּדְאִיתָא בְּפֶרֶק חֵלֶק (סנהדרין ק״ז:) שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל אֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא כוּ׳. לְכָךְ נֶאֱמַר בְּהַפְכּוֹ (תהלים קי״ח:ט״ז) "לֹא אָמוּת כִּי אֶחְיֶה" – לֹא אָמוּת בָּעוֹלָם הַזֶּה, כִּי אֶחְיֶה גַּם לָעוֹלָם הַבָּא, "וַאֲסַפֵּר מַעֲשֵׂה יָהּ", כִּי "בְיָהּ ה׳ צוּר עוֹלָמִים", כִּי שְׁנֵי הָעוֹלָמוֹת הֵם מַעֲשֵׂה יָ״ה. לְפִיכָךְ, כְּשֶׁחָזַר חִזְקִיָּה בִּתְשׁוּבָה וְקִבֵּל עָלָיו לַעֲסוֹק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה וְהֶחֱזִיר שֵׁם שֶׁל יָ״ה לִמְקוֹמוֹ, עַל כֵּן נֶאֱמַר לוֹ (יְשַׁעְיָהוּ ל״ח:ה׳) "הִנְנִי יוֹסִיף עַל יָמֶיךָ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה" – כְּנֶגֶד שֵׁם שֶׁל יָ״ה. וְנֶאֱמַר "הִנְנִי יוֹסִיף" – מִלָּה זָרָה בְּדִקְדּוּק, כִּי הָוֶה לֵיהּ לְמֵימַר "הִנְנִי מוֹסִיף", אֶלָּא לְפִי שֶׁ"הִנְנִי יוֹסִיף" רָאשֵׁי תֵבוֹת יָ״ה, לְהוֹרוֹת שֶׁבִּזְכוּת שֵׁם שֶׁל יָ״ה זָכָה לְהוֹסָפָה זוֹ.

וְזֶהוּ שֶׁמַּסִּיק בְּמַסֶּכֶת סַכָּה פֶּרֶק הֶחָלִיל (נג) כְּשֶׁכָּרָה דָּוִד הַשִּׁיתִין בְּקֵשׁ הַתְּהוֹם לְהָצִיף עָלְמָא כוּ׳ עַד אָמַר דָּוִד ט״ו שִׁיר הַמַּעֲלוֹת וְאַסְקֵיהּ. לְפִי שֶׁיָּדַע דָּוִד שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל נֶעֱנְשׁוּ בְּתְהוֹם רַבָּה בַּעֲוֹן הַזְּנוּת, כִּי מֵי הַתְּהוֹם מַיִם נִסְתָּרִים, וְהַזְּנוּת קָרְאוּ שְׁלֹמֹה (משלי ה טו) "מַיִם גְּנוּבִים", דְּהַיְנוּ נִסְתָּרִים, הֻפַּךְ מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר (שם ט יז) "שְׁתֵה מַיִם מִבּוֹרֶךָ" וְגוֹ׳. לְפִיכָךְ כְּשֶׁהָיָה דָּוִד צָרִיךְ לְהַעֲלוֹת הַתְּהוֹם הָיָה מִתְיָרֵא שֶׁמָּא עַל יְדֵי שֶׁיַּעֲלֶהוּ יָצִיף הָעוֹלָם כְּדֶרֶךְ שֶׁנַּעֲשָׂה לְדוֹר הַמַּבּוּל, עַל כֵּן אָמַר ט״ו שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְרַמֵּז שֶׁבִּזְכוּת שֶׁיִּשְׂרָאֵל גְּדוּרִין מַעֲרִיּוֹת וְשֵׁם יָ״ה מְתוּוָךְ בֵּיניֵהֶם, יִנָּצְלוּ מִתְּהוֹם רַבָּה. וְזֶהוּ שֶׁמַּסִּיק בְּאוֹתָן ט״ו שִׁיר הַמַּעֲלוֹת (תהלים קכח ג) "אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פֹּרִיָּה" וְגוֹ׳, אָמַר "אֶשְׁתְּךָ" – הָאָל״ף נְקוּדָה בְּסָגוֹל לְהוֹרוֹת שֶׁמְּדַבֵּר בִּזְמַן שֶׁשִּׁלְשָׁה שׁוּתְּפִין בָּאָדָם: אָב וְאֵם וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וּכְשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוּתָּף בַּדָּבָר, אִם כֵּן שֵׁם יָ״ה מְתוּוָךְ בֵּיניֵהֶם, לָכֵן נֶאֱמַר "פֹּרִיָּה" בְּתוֹסֶפֶת יָ״ה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה נא:) בֵּין עֶזְרַת אֲנָשִׁים לְעֶזְרַת נָשִׁים הָיוּ ט״ו מַעֲלוֹת. וְכָל זֶה מוֹרֶה שֶׁמִּסְפַּר ט״ו תָּמִיד מְתוּוָךְ בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, כִּי כָּל זֶה נִמְשָׁךְ מִקְּדֻשַּׁת שֵׁם שֶׁל יָ״ה. עַל כֵּן הָיוּ כָּל מִדּוֹת הַלֵּלוּ שֶׁל הַתֵּיבָה תָּמִיד קְרוֹבִים לְמִסְפַּר ט״ו כָּאָמוּר.

פסוק טז

תַּחְתִּים שְׁנִים וּשְׁלִישִׁים. יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן, אִם הָיָה צָרִיךְ לְחַלֵּק כָּל מָדוֹר וּמָדוֹר לְפִי עִנְיָנוֹ, עֶלְיוֹנִים לְאָדָם, אֶמְצָעִיִּים לְמָדוֹר, תַּחְתּוֹנִים לְזֶבֶל, אִם כֵּן לָמָּה לֹא צִוָּה לַעֲשׂוֹתָם בְּשֶׁטַח אֶחָד, וְלָמָּה נַעֲשׂוּ בְּזוֹ עַל גַּב זוֹ דַּוְקָא? וְרָמְז כָּאן שֶׁהָיוּ שְׁלֹשָׁה שְׁטָחִים אֵלּוּ בְּדִמְיוֹן כָּל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת, כִּי בִּזְמַן הַמַּבּוּל נִתְקַלְקְלוּ כָּל הָעוֹלָמוֹת וְהַמַּזָּלוֹת לֹא שִׁמְּשׁוּ כְּלָל, עַל כֵּן נַעֲשֵׂית הַתֵּבָה בְּצִיּוּר זֶה לְהוֹרוֹת עַל קִיּוּמָם. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וְאֶל אַמָּה תְּכַלֶּנָּה מִלְמַעְלָה" (בראשית ו, טז), לְפִי זֶה הָיָה הַגַּג לְמַעְלָה רַק רֹחַב אַמָּה אַחַת, וּלְמַטָּה מִמֶּנּוּ שְׁתֵּי אַמּוֹת וְהוֹלֵךְ וּמַרְחִיב כְּדַרְכּוֹ כָּל דָּבָר הַמִּשְׁפָּע וְהוֹלֵךְ. רָמַז שֶׁרַק הוּא יִתְבָּרַךְ אֶחָד בְּתַכְלִית הָאַחְדוּת, וְכָל הַקָּרֵב הַקָּרֵב בְּיוֹתֵר אֶל הַסִּבָּה הָרִאשׁוֹנָה יִתְבָּרַךְ נִמְצָא בּוֹ חֵלֶק יוֹתֵר גָּדוֹל בָּעִנְיָן הָאַחְדוּת. כִּי הַמַּלְאָכִים הַקְּרוֹבִים אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם רִבּוּי הַמִּינִים, כִּי זֶה נִבְרָא מֵאֵשׁ וְזֶה מִמַּיִם וְזֶה מֵרוּחוֹת, מִכָּל מָקוֹם אֵין בָּהֶם הַרְכָּבַת אַרְבָּעָה יְסוֹדוֹת, אֶלָּא כָּל אֶחָד מֵהֶם הוּא מִיְּסוֹד אֶחָד פָּשׁוּט בִּלֹא הַרְכָּבָה. וְהָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי, נוֹסָף עַל רִבּוּי הַמִּינִים, יֵשׁ בְּכָל אֶחָד מֵהֶם הַרְכָּבַת שְׁנֵי יְסוֹדוֹת, כִּי הַשָּׁמַיִם נִבְרְאוּ מֵאֵשׁ וּמַיִם. נוֹסָף עֲלֵיהֶם הַתַּחְתּוֹנִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם הַרְכָּבַת אַרְבָּעָה יְסוֹדוֹת. וְאִם כֵּן כָּל הַבִּנְיָן מְשֻׁפָּע וְעוֹלֶה עַד שֶׁעוֹמֵד לְמַעְלָה עַל אַמָּה אַחַת, הַמּוֹרֶה כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ רוֹכֵב עַל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת אֵלּוּ, תַּחְתִּים שְׁנִים וּשְׁלִישִׁים. וְצִיּוּר זֶה נִתַּן לְנַחֵ לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל הָעוֹלָמוֹת יַחְזְרוּ לְקַדְמוּתָן בִּזְכוּת "צַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם" (משלי י, כה).

פסוק יז

וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת הַמַּבּוּל מַיִם. טַעַם לְדִינָם שֶׁל דּוֹר הַמַּבּוּל, לְפִי שֶׁחָטְאוּ בַּעֲבוֹדָה זָרָה וּזְנוּת וְגֵזֶל. כִּי בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּתִיב (ירמיה ב יג) "אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּאֵרוֹת בֹּאֵרוֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכִלוּ הַמָּיִם". בַּעֲוֹן גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כִּי הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ מִיתָתוֹ בְּחֶנֶק, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות ל.) "אַף עַל פִּי שֶׁבָּטְלוּ אַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין, דִּין דְּאַרְבַּע מִיתוֹת לֹא בָּטְלוּ, מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב חֶנֶק אוֹ טוֹבֵעַ בְּנָהָר" כּוּי, נִמְצָא שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנִּכְשְׁלוּ בְּאֵשֶׁת אִישׁ שֶׁמִּיתָתָם בְּחֶנֶק, דִּין הוּא שֶׁיִּטְבְּעוּ בַּמַּיִם. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים לב ו) "עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד אֵלֶיךָ לְעֵת מְצֹא", וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה זוֹ אֵשָׁה, וְסָמוּךְ לֵיהּ "רַק לְשֶׁטֶף מַיִם רַבִּים אֵלָיו לֹא יַגִּיעוּ", מִכְּלָל שֶׁבְּהֶעְדֵּר הָאִשָּׁה, מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ נִצּוֹל מֵעֲבֵרָה, יַגִּיעוּ אֵלָיו שֶׁטֶף מַיִם רַבִּים. בַּעֲוֹן הַגֵּזֶל, לְפִי שֶׁכָּל גּוֹזֵל נִכְנָס לְתוֹךְ תְּחוּם חֲבֵרוֹ, עַל כֵּן דִּין הוּא לְהָבִיא עֲלֵיהֶם שֶׁטֶף מַיִם רַבִּים, כִּי אָז כָּל טִפָּה נוֹגַעַת בַּחֲבֶרְתָּהּ וְנִכְנָסֶת אֶל תּוֹךְ גְּבוּלָהּ. לְפִי שֶׁבִּנְשְׁמֵי בָּרְכָה נֶאֱמַר (איוב לח כה) "מִי פִלַּג לַשֶּׁטֶף תְּעָלָה", מִכָּאן לְמֵדִין (בבא בתרא טז.) שֶׁלְּכָל טִפָּה יֵשׁ דְּפוּס בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וְכִמְלֹא נִימָא יֵשׁ בֵּין כָּל

טִפָּה וְטִפָּה כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּכָּנֵס אַחַת בִּגְבוּל חֲבֶרְתָּהּ. וְזֶה הַגּוֹזֵל וְנִכְנָס בִּתְחוּם חֲבֵרוֹ, דִּין הוּא שֶׁיֵּהָפְכוּ עָלָיו גִּשְׁמֵי בְּרָכָה לְמַבּוּל, כִּי אָז כָּל הַטִּפּוֹת מִתְעָרְבִין.

וְעַל זֶה מַסִּיק פִּרְקָא קַמָּא דְּמַסֶּכֶת תַּעֲנִית (ז.), אָמַר רַבִּי אַמֵּי: אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִים אֶלָּא בַּעָוֹן גָּזֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לו לב) "עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר". לְפִי שֶׁבִּלְשׁוֹן "גְּשָׁמִים" סְתָם, מְדַבֵּר בְּגִשְׁמֵי בְּרָכָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: מִתְּחִלָּה נֶאֱמַר "וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ" (בראשית ז יב), וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "וַיְהִי הַמַּבּוּל" (בראשית ז י), אֶלָּא כְּשֶׁהוֹרִידָן הוֹרִידָן בְּרַחֲמִים, אוּלַי יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה וְאָז יִהְיוּ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב שֶׁלֹּא נִצְטָרֵךְ לוֹמַר נֹחַ הָיָה מִקְטַנֵּי אֲמָנָה, כִּי פְּשׁוּטוֹ אֵינוֹ מַשְׁמַע כֵּן, וְעַל כָּל פָּנִים הָיָה מְסֻפָּק בְּבִיאַת הַמַּבּוּל כִּי אוּלַי יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁהָיָה הַנָּבִיא יוֹנָה מְסֻפָּק בְּיִעוּד הַפֻּרְעָנוּת לְאַנְשֵׁי נִינְוֵה. כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל" (בראשית ז ז), אֲבָל בְּעוֹד הֵיוֹתָם גְּשָׁמִים לֹא נִכְנַס לַתֵּבָה, כִּי אוּלַי יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה וְיִהְיוּ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה. לְכָךְ אָמַר "אֵין הַגְּשָׁמִים" – דְּהַיְנוּ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה – נֶעֱצָרִים כִּי אִם בַּעֲוֹן הַגָּזֵל, כִּי זֶה הַגּוֹזֵל וְנִכְנָס בִּגְבוּל שֶׁל חֲבֵרוֹ, אֵינוֹ דִּין שֶׁיֵּרְדוּ לוֹ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה, שֶׁאֵין טִפָּה נִכְנֶסֶת בִּגְבוּל חֲבֶרְתָּהּ. וְקָרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר שֶׁרַבִּי אַמֵּי בְּדוֹר הַמַּבּוּל יְדַבֵּר, וּרְאָיָתוֹ תּוֹכִיחַ, כִּי יֵשׁ לְדַקְדֵּק בַּפְּסוּק "עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר", לָמָּה קָרָא הַגָּזֵל "כַּפַּיִם", וְלָמָּה קָרָא הַגְּשָׁמִים "אוֹר"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁדָּרַשׁ מִקְרָא זֶה לְדִסְמִיךְ לֵיהּ, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי בָם יָדִין עַמִּים" (איוב לו לא). שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁבְּדוֹר הַמַּבּוּל הוּא מְדַבֵּר שֶׁנִּדּוֹנוּ בַּמַּיִם. וְאָמַר עַל הַגָּזֵל שֶׁבַּכַּפַּיִם, כִּי בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל אֶצְבַּע וְאֶצְבַּע לְתַשְׁמִישׁוֹ, כִּדְאִיתָא בַּגְּמָרָא (כתבות ה:), וְרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁלֹּא יִכָּנֵס שׁוּם אֶצְבַּע בִּגְבוּל חֲבֵרוֹ, וְזֶה הַגּוֹזֵל מְחַלֵּל קְדֻשַּׁת יָדָיו, עַל כֵּן נִדּוֹנוּ בַּמַּבּוּל, כִּי אָז כִּסּוּ הָעֲנָנִים אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁכָּל כָּךְ הָיוּ הָעֲנָנִים גַּסִּים וְעָבִים עַד שֶׁלֹּא יָכְלוּ נִיצוֹצֵי אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ הָעֲנָנִים, כִּי הַמְּאוֹרוֹת לֹא שִׁמְּשׁוּ כָּל יְמוֹת הַמַּבּוּל. וּלְסִבַּת גַּסּוּת הָעֲנָנִים הוֹרִידוּ מֵי הַמַּבּוּל בְּקֶצֶף שֶׁצֶף, וְהָיוּ הַגְּשָׁמִים גִּשְׁמֵי בְּרָכָה נֶעֱצָרִים וְיָרַד עֲלֵיהֶם הַמַּבּוּל. זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר", וְעָנְיָן זֶה יָקָר מְאֹד.

פסוק יח

וַהֲקִימוֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּךְ. הָיָה צָרִיךְ הֲקָמַת בְּרִית עַל הַפֵּרוֹת שֶׁלֹּא יִרְקְבוּ, וְשֶׁלֹּא יַהֲרְגוּהוּ רְשָׁעִים שֶׁבַּדּוֹר, לְשׁוֹן רַשִׁ"י. וְיֵשׁ לוֹ סָמָךְ מִן הַמִּקְרָא מִדְּקָאָמַר "וַהֲקִימוֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּךְ וּבָאתָ אֶל הַתֵּבָה" (בראשית ו יח), שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁבְּרִית זֶה הוּא שֶׁיּוּכַל לָבֹא אֶל הַתֵּבָה מִבְּלִי מוֹנֵעַ. וּרְקִיבַת הַתְּבוּאָה לָמַד מִמַּה שֶׁנֶּאֱמַר "אִתָּךְ", וְכִי אִתּוֹ לְבַד הֵקִים הַבְּרִית? וַהֲלֹא גַּם עִם אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו הֵקִים הַבְּרִית! אֶלָּא רָמַז לִבְרִית הַמִּילָה שֶׁכְּבָר אִתָּךְ, וְזֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה קְצָת, כִּי הֶסְרַת הָעָרְלָה הֵיְינוּ הֶסְרַת מוֹתְרוֹת הַדָּמִים הַגּוֹרְמִים עִפּוּשׁ, וְכֵן רִקּוּב הַתְּבוּאָה בָּא מֵחֲמַת הַפְּסֹלֶת הַמֵּבִיא עִפּוּשׁ וְרִקָּבוֹן. וְעוֹד, שֶׁהָעָרְלָה נִקְרֵאת חֲרְפָּה, שֶׁנֶּאֱמַר

(בראשית לד יד) "כִּי חֶרְפָּה וְגוֹ' לָתֵת אֶת אֲחוֹתֵנוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ עָרְלָה". וְהָרֵעַ נִקְרָא גַּם כֵּן חֶרְפָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לו ל) "וְלֹא תִקְחוּ עוֹד חֶרְפַּת רָעָב בַּגּוֹיִם". וּבַהֲסָרַת חֶרְפַּת הָעָרְלָה יוּסַר חֶרְפַּת הָרָעָב, וְדָבָר זֶה לְמֵדִין מִיּוֹסֵף, כְּשֶׁאָמְרוּ לוֹ הַמְּצָרִים "אָסַפְנוּ תְּבוּאָה וְהִרְקַבָּה", צִוָּה לָהֶם יוֹסֵף שֶׁיִּמּוֹלוּ, וְהִסְכִּים פַּרְעֹה עַל יָדוֹ.

פסוק כא

קַח לְךָ מִכָּל מַאֲכָל וְגוֹ'. "לְךָ" מַשְׁמַע מִשֶּׁלְךָ לֹא מִשֶּׁל אֲחֵרִים, כְּדֶרֶךְ "מִשֶּׁלְכֶם" הַנֶּאֱמַר בְּאַרְבָּעָה מִינִים (ויקרא כג:מ), כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְשׁוֹב נֹחַ, הֲרֵי הַיּוֹם אוֹ מָחָר יָמוּתוּ כֻּלָּם וּמְמוֹנָם כֻּלֶּה, סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁמַּתִּיר לִקַּח מִשֶּׁלָּהֶם, תַּלְמוּד לוֹמַר "קַח לְךָ" מִשֶּׁלְךָ דַּוְקָא, לְהַגְדִּיל הַנֵּס, אַף עַל פִּי שֶׁכְּפִי הַטֶּבַע לֹא יִסְפִּיק כִּי אִם לְךָ לְבַד, שֶׁהֲרֵי וַדַּאי לֹא הָיָה לְנֹחַ מוֹתָרוֹת, מִכָּל מָקוֹם עַל צַד הַנֵּס יִשְׁלַח ה' אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ (דברים כח:ח), וְהָיָה לְךָ וְלָהֶם לְאָכְלָה. וְכֵן "וְעָשִׂיתָ לְךָ תֵּבַת" וְגוֹ', שֶׁבְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע תְּכִיל אוֹתְךָ לְבַד, וְעַל צַד הַנֵּס תַּחֲזִיק כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, כְּמוֹ פִּילִים וּרְאֵמִים.

פסוק כב

כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים כֵּן עָשָׂה. לְפִי שֶׁפָּרְשָׁה זוֹ מַתְחֶלֶת בְּשֵׁם אֱלֹהִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר" וְגוֹ' (בראשית ו:יג), וּמִדַּת הַדִּין אָמְרָה כֵּן, עַל כֵּן מְסַיֶּמֶת בְּשֵׁם אֱלֹהִים. אֲבָל פָּרָשָׁה שְׁנִיָּה מַתְחֶלֶת "וַיֹּאמֶר ה' לְנֹחַ בֹּא אַתָּה" וְגוֹ' (בראשית ז:א), וּמִדַּת הָרַחֲמִים אָמְרָה כֵּן בְּהַצָּלָתוֹ שֶׁל נֹחַ, עַל כֵּן מְסַיֶּמֶת גַּם כֵּן בְּשֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'" (בראשית ז:ה). וְגַם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּזוֹ הַפָּרָשָׁה "כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה אָנֹכִי מַמְטִיר" (בראשית ז:ד), מְדַבֵּר גַּם כֵּן בְּהַצָּלָה, לְהַמְתִּין לָהֶם אוּלַי יָשׁוּבוּ.

פרק ז

פסוק א

כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה. מַה שֶּׁלֹּא אָמַר לוֹ כֵּן מִיָּד כְּשֶׁצִּוָּה לוֹ עַל עֲשִׂיַּת הַתֵּבָה, לְפִי שֶׁהָיָה עֲדַיִן הַדָּבָר בְּסָפֵק שֶׁמָּא יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, וְעוֹד שֶׁהֲרֵי מְתוּשֶׁלַח קַיָּם, וְאֵיךְ יֹאמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק". וְאַחַר שֶׁהִמְתִּין ה' שִׁבְעַת יְמֵי אֲבֵלוֹ שֶׁל מְתוּשֶׁלַח, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ז, ד) "כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה", מַהוּ לְשׁוֹן "עוֹד"? אֶלָּא תּוֹרָה שֶׁזְּמַן זֶה שָׁוֶה לִזְמַן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה, כִּי כְּמוֹ שֶׁכָּל מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה הִמְתִּין לָהֶם שֶׁמָּא יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, כָּךְ הִמְתִּין שִׁבְעַת יְמֵי אֵבֶל אֵלּוּ שֶׁמָּא יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, כִּי עַל יְדֵי הָאֵבֶל וְהַהֶסְפֵּד הַחַי יִתֵּן אֶל לִבּוֹ (קהלת ז, ב). וְאַחַר שֶׁעָמְדוּ בְּמִרְדָּם, אָמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק

לְפָנַי". וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר "צַדִּיק תָּמִים", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ו, ט) "תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו", רוֹצֶה לוֹמַר כַּמָּה דוֹרוֹת עָבְרוּ עַל נֹחַ וְהָיָה תָּמִים בְּכֻלָּם, רוֹצֶה לוֹמַר הָיָה עוֹמֵד בְּמַצָּב אֶחָד בְּצִדְקָתוֹ, עַל כֵּן אָמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה", כִּי מַה לּוֹ לְהַזְכִּיר מַה שֶּׁהָיָה תָּמִים גַּם בְּדוֹרוֹת רִאשׁוֹנִים, כִּי הַצָּלָתוֹ תְּלוּיָה בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם בַּדּוֹר שֶׁעוֹמֵד בּוֹ, וּמַה שֶּׁעָבַר עָבָר. וּלְפִי מַה שֶּׁכָּתוּב לְמַעְלָה שֶׁתֹּאַר "תָּמִים" הוּא כְּנֶגֶד הַזְּנוּת, וְ"צַדִּיק" שֶׁלֹּא הָיָה גּוֹזֵל אֶלָּא הָיָה מַצְדִּיק מִשֶּׁלּוֹ וְנוֹתֵן, וְלֹא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם כִּי אִם עַל הַגֵּזֶל, עַל כֵּן אָמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק", עַל כֵּן אֵין אַתָּה בִּכְלַל חֲתִימָה זוֹ. וְהִזְכִּיר "צַדִּיק לְפָנַי", כִּי דּוֹר הַמַּבּוּל גָּזְלוּ פָּחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה וְצָדְקוּ בַּדִּינִים, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם לֹא יָצְאוּ נְקִיִּים בְּדִינֵי שָׁמַיִם. אֲבָל אַתָּה צַדִּיק גַּם לְפָנַי, כִּי לֹא לָקַחְתָּ מִשֶּׁל אֲחֵרִים אֲפִלּוּ פָּחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה.

פסוק ב

תִּקַּח לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְכָךְ צִוָּה לְהָבִיא מִן הַטְּהוֹרִים שִׁבְעָה כְּדֵי לְהַקְרִיב מֵהֶם קָרְבָּן. אֵין טַעַם זֶה לְבַד מַסְפִּיק, שֶׁהֲרֵי לֹא כָּל הַטְּהוֹרִים רְאוּיִין לְהַקְרָבָה כִּצְבִי וְאַיָּל, וְלֹא כָּל עוֹף טָהוֹר רָאוּי לְהַקְרָבָה, וְאֵיךְ דִּקְדֵּק מִזֶּה שֶׁלָּמַד נֹחַ תּוֹרָה. אֶלָּא עִקַּר הַטַּעַם הוּא לְפִי שֶׁהֵם טְהוֹרִים, עַל כֵּן אוֹכְלִים מֵהֶם הָרַבֵּה, לְפִיכָךְ הֵם צְרִיכִים לְהַרְבּוֹת וּלְהַפְרוֹת בְּיוֹתֵר בַּעֲבוּר שׁוֹמְרֵי הַתּוֹרָה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית ח:כ) "וַיִּקַּח מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה" וְגוֹ', מַשְׁמָע שֶׁהִקְרִיב מִכָּל מִין טָהוֹר אֲפִלּוּ מֵאוֹתָן שֶׁאֵינָן רְאוּיִין לְהַקְרָבָה עַל פִּי הַתּוֹרָה. תְּשׁוּבָה לַדָּבָר, לְפִי שֶׁנֹּחַ לֹא יָדַע עֲדַיִן שֶׁיַּתִּיר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֲכִילַת הַבַּעֲלֵי חַיִּים, וְאָמַר בְּלִבּוֹ וַדַּאי לְכָךְ צִוָּה לִי לְהַכְנִיס שִׁבְעָה שִׁבְעָה מִכָּל מִינִים אֵלּוּ כְּדֵי לְהַקְרִיב מִכֻּלָּם קָרְבָּנוֹת. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדַע שֶׁסּוֹפוֹ לְהַתִּיר לוֹ כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים הַטְּהוֹרִים, עַל כֵּן צִוָּה לְקַח שִׁבְעָה שִׁבְעָה לְפִי שֶׁצָּדִין מֵהֶם הָרַבֵּה, כִּי אֵין לוֹמַר שֶׁרָצָה בְּהַקְרָבַת כָּל הַמִּינִין, דְּאִם כֵּן לָמָּה לֹא הִתִּיר לַדּוֹרוֹת לְהַקְרִיב מִכָּל מִין טָהוֹר כְּשֶׁיִּרְצוּ בְּנִמְצָא אֵצֶל הָאָדָם, וְלָמָּה צִוָּה לְנֹחַ דְּוָקָא. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית ח:כא) "וַיָּרַח ה' אֶת רֵיחַ הַנִּיחֹחַ", בַּעֲבוּר אוֹתָן מִינִין הָרְאוּיִין לְהַקְרָבָה, וְאִידָךְ כִּמְחַתֵּךְ בָּשָׂר בְּעֶלְמָא הוּא.

פסוק יז

אַרְבָּעִים יוֹם. כְּנֶגֶד שֶׁעָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה, וְהַמּוֹדֶה בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּכוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה לְאַרְבָּעִים יוֹם. וּכְנֶגֶד הַזְּנוּת, שֶׁהִטְרִיחוּ לְיוֹצְרָם לְצוּר צוּרַת מַמְזֵרִים בְּאַרְבָּעִים יוֹם. וּכְנֶגֶד הַגֵּזֶל, כִּי גֵּזֶל מִסְפָּרוֹ אַרְבָּעִים.

פרק ח

פסוק יא

וַתָּבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וְגוֹ'. מַה אִכְפַּת לָנוּ בָּזֶה אִם בָּעֶרֶב הִיא בָּאָה וּבַבֹּקֶר הִיא שָׁבָה אוֹ לְהֵפֶךְ, וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁהֵבִיאָה אֵלָיו עֲלֵה זַיִת לְהוֹצִיא מֵהֶם אוֹרָה אֲשֶׁר לְעֵת עֶרֶב דַּוְקָא צְרִיכִין אֵלָיו, כִּי לְמַאן דְּאָמַר "צֹהַר" הַיְינוּ חַלּוֹן, קָשֶׁה בַּלַּיְלָה מַה יָּאִיר לוֹ, עַל כֵּן פֵּרֵשׁ בַּחִזְקוּנִי "צֹהַר" לְשׁוֹן יְצָהָר, שֶׁהָיָה מַדְלִיק שָׁמֶן בַּתֵּבָה בַּלַּיְלָה, וּבְיוֹם נִכְנַס הָאוֹר דֶּרֶךְ חַלּוֹן הַתֵּבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה" (בראשית ח:ו). וּרְאָיָה לִדְבָרִים אֵלֶּה מַה שֶּׁמַּסִּיק בְּמִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא (ה) וּבַיַּלְקוּט פָּרָשַׁת תְּצַוֶּה עַל פָּסוּק "עֵינַיִךְ יוֹנִים" (שיר השירים ד:א): "מַה הַיּוֹנָה הֵבִיאָה אוֹרָה לָעוֹלָם, כָּךְ אַתֶּם הֲבִיאוּ שֶׁמֶן זַיִת וְהַדְלִיקוּ נֵרוֹת לְפָנָיו" כוּ'. וְקָשֶׁה, מְנָא לֵיהּ לְבַעַל מִדְרָשׁ זֶה שֶׁהַיּוֹנָה הֵבִיאָה אוֹרָה לָעוֹלָם, וְאֵיךְ לָמַד זֶה מִפָּסוּק "וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלָּמַד זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "לְעֵת עֶרֶב", כְּאָמוּר.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, אָמְרָה הַיּוֹנָה יְהִי מְזוֹנוֹתַי מְרוֹרִים כַּזַּיִת כוּ' – אֵין הַפֵּרוּשׁ שֶׁאָמְרָה כָּךְ בְּפִיהָ, כִּי הַיּוֹנָה לֹא בַּעֲלַת דְּבָרִים הִיא מִתְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם, אֶלָּא שֶׁאָנוּ מְבִינִים מִמַּה שֶּׁהֵבִיאָה לְמַאֲכָלָהּ עֲלֵה זַיִת, מַאֲכָל מַר מְאֹד, וְכִי לֹא יָדְעָה הַיּוֹנָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ אֲרוּחַת תָּמִיד עַל שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל נֹחַ, דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּכָךְ בָּחֲרָה בְּמַאֲכָל מַר זֶה, לְפִי שֶׁהָיָה בִּידֵי שָׁמַיִם וְלֹא בִּידֵי בָּשָׂר וָדָם.

פסוק טז

צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתֶּךָ. וּבְכִנּיסָתָם הִזְכִּיר הַזְּכָרִים לְבַד וְהַנְּקֵבוֹת לְבַד, הַיְינוּ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפְרוּ וְיִרְבּוּ בַּתֵּיבָה, דְּאִם לֹא כֵּן יֵשׁ לַחוֹשׁ שֶׁיִּרְאוּ מֵהֶם כָּל שְׁאָר הַבַּעֲלֵי חַיִּים וְיִפְרוּ וְיִרְבּוּ בַּתֵּיבָה, וְאָז לֹא תָּכִיל אוֹתָם הַתֵּיבָה, כִּי לֹא נַעֲשֵׂית כִּי אִם בְּשִׁעוּר לְכָל הַנִּכְנָסִים בָּהּ. וְאִם תֹּאמַר שֶׁגַּם הַנִּכְנָסִים שָׁמָּה עָמְדוּ בְּנֵס, מִכָּל מָקוֹם לָמָּה יֵעָשֶׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נֵס לְלֹא צֹרֶךְ, בִּפְרָט לְאוֹתָם שֶׁאֵין מִצְטַעֲרִים בִּזְמַן שֶׁכָּל הָעוֹלָם שָׁרוּי בְּצַעַר.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר גַּם בַּיְצִיאָה, "וַיֵּצֵא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בָנָיו" (בראשית ח:יח) – אַף עַל פִּי שֶׁהַתֵּיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְנֹחַ הַמִּשְׁגָּל, מִכָּל מָקוֹם לֹא קִבֵּל עָלָיו, כִּי אָמַר: פֶּן יוֹסִיפוּ לַחֲטֹא וְיָבֹאוּ מֵי הַמַּבּוּל וְיִשְׁטְפוּם, וְלָמָּה זֶה אוֹלִיד לָרִיק וְלַבֶּהָלָה? עַד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' שֶׁלֹּא לְהָבִיא עוֹד מֵי הַמַּבּוּל, אָז נֶאֱמַר "פְּרוּ וּרְבוּ" וְגוֹ' (בראשית ט:א). וְרָצָה נֹחַ לְהַקְרִיב תְּחִלָּה קָרְבָּן קֹדֶם שֶׁיִּתְעַסֵּק בִּפְרִיָה וּרְבִיָה. וּכְפִי הַפְּשָׁט נוֹכַל לוֹמַר שֶׁבְּבִיאַת נֹחַ אֶל הַתֵּבָה נֶאֱסַר לוֹ אֲפִלּוּ הַיִּחוּד עִם אִשְׁתּוֹ, כִּי לְכָךְ נֶאֱמַר "וּבָאתָ אֶל הַתֵּבָה אַתָּה וּבָנֶיךָ" וְגוֹ' (בראשית ו:יח). וּבַיְצִיאָה לֹא הִתִּיר לוֹ עֲדַיִן הַמִּשְׁגָּל כִּי אִם הַיִּחוּד לְבַד הוּתַּר לוֹ, כִּי זֶה הַמּוּבָן

מִמַּאֲמַר "צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתֶּךָ" (בראשית ח:טז). וְאַחַר שֶׁלֹּא הוּתַּר לוֹ הַמִּשְׁגָּל כִּי אִם הַיִּחוּד לְבַד, עַל כֵּן הוֹסִיף נֹחַ מִשֶּׁלּוֹ וְאָסַר עַל עַצְמוֹ גַּם הַיִּחוּד, "וַיֵּצֵא מִן הַתֵּבָה נֹחַ וּבָנָיו" (בראשית ח:יח) – עַד שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ בְּפֶרוּשׁ "פְּרוּ וּרְבוּ" (בראשית ט:א), אָז הוּתְּרָה לוֹ הַכֹּל.

פסוק כא

לֹא אֹסִף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם. וְכֵן נֶאֱמַר לְאָדָם (בראשית ג יז) אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ. וּמִכָּאן רְאֵיָה שֶׁהָאֲדָמָה הָיְתָה סִבָּה אֶל חֵטְא הָאָדָם, כִּי נִתְּנָה בּוֹ חֹמֶר גַּס וְעָב הַנּוֹטֶה בְּיוֹתֵר אֶל הַחֻמְרִיּוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא יח כה) "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ". וְזֶה נֶאֱמַר דָּוְקָא עַל שֶׁבַע אֻמּוֹת אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה לְפָנִים, יַעַן כִּי אַף עַל פִּי שֶׁצָּבַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָפְרוֹ מִכָּל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם וְנִמְצָא שֶׁכָּל הָאֲרָצוֹת יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק בְּחֵטְא הָאָדָם כִּי כֻּלָּם נִתְּנוּ בּוֹ חֹמֶר עָב וְגַס, מִכָּל מָקוֹם כָּל שְׁאָר הָאֲרָצוֹת קִבְּלוּ דִּינָם וְנִטְהֲרוּ בְּמֵי הַמַּבּוּל, שֶׁשִּׁלְשָׁה טְפָחִים שֶׁל מַחֲרֵשָׁה נִתְקַלְקְלוּ, וּבָזֶה נִתְרַכֵּךְ חֹמֶר הָאָרֶץ וְנִטַּל קַשְׁיוּתוֹ, וּמֵאז אֵין חֹמֶר הָאָרֶץ רַע כְּבִתְחִלָּה, הֵן מִצַּד הָעֹנֶשׁ שֶׁנִּטְהֲרָה בְּמֵי הַמַּבּוּל, כְּדֶרֶךְ כָּל טְבִילָה שֶׁהִיא טְהֵרָה וְסִלּוּק הַזֻּהֲמָא וְהַטֻּמְאָה, הֵן מִצַּד הַטֶּבַע שֶׁנִּתְרַכְּכָה כָּל הָאָרֶץ בְּמֵי הַמַּבּוּל, וּמֵאָז אֵין חֹמֶר הָאָרֶץ קָשֶׁה כָּל כָּךְ כַּאֲשֶׁר הָיְתָה לְפָנִים. אֲבָל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר בִּיחֶזְקֵאל (יחזקאל כב כד) "אֶרֶץ לֹא מְטֹהָרָה הִיא (וְ)לֹא גֶשְׁמָה בְּיוֹם זָעַם". מֵאַחַר שֶׁלֹּא נִטְהֲרָה בְּמֵי הַמַּבּוּל, אִם כֵּן עוֹד טֻמְאָתָהּ בָּהּ, וּכְשֶׁיּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַהִיא חוֹטְאִים יֵשׁ לְתָלוֹת הַחֵטְא בָּאָרֶץ. לְכָךְ נֶאֱמַר דָּוְקָא בְּאַרְצוֹת שֶׁבַע אֻמּוֹת "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ" וּגוֹ', כִּי בָּזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁיֵּשׁ לְהַקְשׁוֹת: הֲרֵי הַכָּתוּב אוֹמֵר (ויקרא יח ג) "כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם וּגוֹ' וּכְמַעֲשֵׂה אֶרֶץ כְּנַעַן" וּגוֹ', הֲשָׁווּ זֶה לָזֶה, וְאִם כֵּן לָמָּה לֹא תָקִיא הָאָרֶץ אֶת יוֹשְׁבֶיהָ אֶרֶץ מִצְרַיִם כַּאֲשֶׁר קָאָה אֶרֶץ כְּנַעַן אֶת הַגּוֹיִ? אֶלָּא לְפִי שֶׁאֶרֶץ מִצְרַיִם גֶּשְׁמָה בְּיוֹם זַעַם וְאֵין לְתָלוֹת עוֹד פִּשְׁעָם בָּאָרֶץ, אִם כֵּן לָמָּה תָקִיא? כִּי דַי בָּזֶה אִם הַגּוֹי הַחוֹטֵא יְקֻבְּלוּ עָנְשָׁם עַל אַרְצָם. אֲבָל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לֹא גֶשְׁמָה, עֲדַיִן יֵשׁ לְתָלוֹת בָּאָרֶץ, לְכָךְ נֶאֱמַר (דברים כט כא) "וְרָאוּ אֶת מַכּוֹת הָאָרֶץ" וּגוֹ', כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בִּמְקוֹמוֹ בְּעֶזְרַת ה'. לְכָךְ נֶאֱמַר אַחַר מַבּוּל זֶה: "לֹא אֹסִף עוֹד לְקַלֵּל אֶת הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם", כִּי מִכָּאן וּלְהַלָּן אֵין לְתָלוֹת פֶּשַׁע הָאָדָם בָּאָרֶץ, כִּי אִם בְּיִצְרוֹ הָרָע הַמּוֹשֵׁךְ כֹּחוֹ מִן הַנָּחָשׁ וּמִן סַמָּאֵל רוֹכְבוֹ. זֶה שֶׁנִּתַּן טַעַם לַדָּבָר: "כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו", שֶׁעִקַּר חֶטְאוֹ יִהְיֶה תָּלוּי בְּיִצְרוֹ וְלֹא בְּחֹמֶר הָאָרֶץ.

וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה, כִּי בְּדוֹר הַמַּבּוּל כְּתִיב "וְכָל יֵצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל הַיּוֹם" (בראשית ו:ה), ר"ל הוֹלֵךְ וְגוֹרֵעַ מִיּוֹם לְיוֹם. וְחֵטְא זֶה תָּלוּי וַדַּאי בְּחֹמֶר הָאָרֶץ, לֹא מִצַּד כֹּחַ הַשִּׂכְלִי

שֶׁבָּאָדָם, כִּי "בִּישִׁישִׁים חָכְמָה וְאֹרֶךְ יָמִים תְּבוּנָה" (איוב יב יב), וְאֵיךְ לֹא יִנָּחֵם הָאָדָם עַל רָעָתוֹ בְּבֹאוֹ בַּשָּׁנִים? אָמְנָם אִם הַחֹמֶר לְבַד סִבָּתוֹ, אָתֵי שַׁפִּיר, כִּי הַחֹמֶר מִצַּד בַּהֲמִיּוּתוֹ, גַּם כִּי יַזְקִין לֹא תָסוּר מִמֶּנּוּ אִוַּלְתּוֹ. אֲבָל אַחַר הַמַּבּוּל שֶׁנִּטְהַר חֹמֶר הָאָרֶץ, מֵאָז אֵין לְתָלוֹת הַחֵטְא כִּי אִם בְּיֵצֶר הָרַע הַמִּתְגַּבֵּר בְּיוֹתֵר בִּימֵי נְעוּרָיו, אֲבָל כִּי יַזְקִין יִפְקַח עֵין שִׂכְלוֹ וְלֹא יָשׁוּב לְכִסְלָה. לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר "כָּל הַיּוֹם", כִּי אִם "מִנְּעוּרָיו" לְבַד. אָמְנָם כִּי יָבֹא לִשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּבָא גַּם רֵעֵהוּ וַחֲקָרוֹ, וְהוּא הַיֵּצֶר טוֹב, וְזֶהוּ סִבַּת קִיּוּמָם.

פרק ט

פסוק ב

וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם וגו'. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר "וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם" וְגוֹ' (בראשית א:כח), מִכָּל מָקוֹם הוֹסִיף כָּאן הַמּוֹרָא וְהַחֲתַת, לְפִי שֶׁהִתִּיר לְהָרְגָם וְלֶאֱכֹל מֵהֶם, וְלָמָּה יֵלֵךְ הַשּׁוֹר לַטֶּבַח וְלֹא יִמְחֶה בְּבְעָלָיו, אִם לֹא כִּי יַד ה' עָשְׂתָה זֹאת, כִּי הִטִּיל מוֹרָאוֹ שֶׁל הָאָדָם עַל כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּה אוֹתָם. וּלְפִי שֶׁהִתִּיר הֲרִיגַת הַבַּעֲלֵי חַיִּים, סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁגַּם הֲרִיגַת אָדָם הוּתְּרָה, תַּלְמוּד לוֹמַר "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם" וְגוֹ' (בראשית ט:ה). וּמַה שֶּׁלֹּא הִתִּיר אֲכִילַת בָּשָׂר לְאָדָם, לְפִי שֶׁכָּל עַם הָאָרֶץ אָסוּר לֶאֱכֹל בָּשָׂר, אֲבָל נֹחַ שֶׁעָסַק בַּתּוֹרָה הוּתְּרָה לוֹ. וְהַמְפָרְשִׁים נָתְנוּ טַעַם לַדָּבָר, לְפִי שֶׁכָּל נִבְרָא נִזּוֹן מִמַּה שֶּׁתַּחְתָּיו, כִּי הַדּוֹמֵם הוּא הַפָּחוּת בְּכָל הַנִּמְצָאִים, נִזּוֹן מֵעֲצָמוּתוֹ. וְהַצּוֹמֵחַ נִזּוֹן מִן הַדּוֹמֵם, כִּי יְנִיקָתוֹ מִן הָאָרֶץ. וְכָל בַּעַל חַי נִזּוֹן מִן הַצּוֹמֵחַ, וְהָאָדָם מִין הַמְדַבֵּר נִזּוֹן מִן הַבַּעֲלֵי חַיִּים. וְהָנֵי מִלֵּי כְּשֶׁהוּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִשְׁלֵמוּתוֹ, אֲשֶׁר עָלָיו הוּא נִקְרָא אָדָם, כִּי זוּלַת זֶה הוּא נִמְשָׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמָה, וְלָמָּה יֹאכַל אֶת בֶּן גִּילוֹ, וּמַה שְּׁלֵמוּת נִתּוֹסֵף לְבֶן גִּילוֹ כְּשֶׁיֹּאכְלֶנּוּ? כִּי כָל מָזוֹן מִתְהַפֵּךְ לְטֶבַע הַנִּזּוֹן, וְאָדָם כְּשֶׁיֹּאכַל מִן הַבַּעֲלֵי חַיִּים נִתּוֹסֵף שְׁלֵמוּת אֶל הַחַי לָבוֹא בְּמַדְרֵגוֹת מִין הַמְדַבֵּר, אֲבָל אָדָם הַנִּמְשָׁל לַבְּהֵמָה, מַה יִּתֵּן וּמַה יּוֹסִיף לַנֶּאֱכָל? וּבְדֶרֶךְ זֶה נֶאֱמַר (דברים ז:טז) "וְאָכַלְתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים", וּכְתִיב (במדבר יד:ט) "כִּי לַחְמֵנוּ הֵם", כִּי אַתֶּם קְרוּיִין אָדָם וְלֹא הָאֻמּוֹת.

פסוק יד

וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן. בְּעִנְיַן הַקֶּשֶׁת רַבּוּ הַדֵּעוֹת וְנִסְתַּפְּקוּ בּוֹ מְפָרְשִׁים שְׁלֵמִים וְכֵן רַבִּים, כִּי לְפוּם רִיהֲטָא מַשְׁמַע שֶׁהַקֶּשֶׁת נִתְחַדֵּשׁ עַתָּה וּמוֹרֶה עַל הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה אַחַר כָּרַת ה' עִם כָּל חָי, וְעֵינֵינוּ הָרוֹאוֹת שֶׁהַקֶּשֶׁת דָּבָר טִבְעִי נוֹלָד מִן הַשֶּׁמֶשׁ כְּשֶׁתַּכֶּה בָּאֲוִיר הַלַּח. וּמַהֲרִי"א פֵּרֵשׁ שֶׁגַּם קֹדֶם זֶה הָיָה הַקֶּשֶׁת יוֹצֵא מִן נִיצוֹצֵי הַשֶּׁמֶשׁ, אַךְ שֶׁלֹּא הָיָה נִרְאֶה לַבְּרִיּוֹת כְּלָל, לֹא בָּעֲנָנִים וְלֹא בָּאֲוִיר, כִּי מִתְּחִלַּת הַבְּרִיאָה

הָיוּ הָאֵדִים עוֹלִים מִן הָאָרֶץ שְׁמֵנִים וְגַסִּים מְאֹד לְחוֹזֶק הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ב ו) "וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת פְּנֵי הָאֲדָמָה", שֶׁאֲפִלּוּ אֵד אֶחָד לְבַד הָעוֹלֶה מִן הָאָרֶץ הָיָה בּוֹ כֹּחַ לְהַשְׁקוֹת אֶת כָּל הָאֲדָמָה. וּלְגֹדֶל רִבּוּי הַמַּיִם הָהֵם שֶׁבָּאֲוִיר, לֹא הָיוּ יְכוֹלִין נִיצוֹצֵי הַשֶּׁמֶשׁ לַעֲבוֹר בָּהּ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה מִתְרַשֵּׁם הַקֶּשֶׁת לֹא בָּעֲנָנִים וְלֹא בָּאֲוִיר. וְזֶה הָיָה סִבַּת הַמַּבּוּל, רְצוֹנִי לוֹמַר רִבּוּי הַמַּיִם שֶׁבְּתוֹךְ הָאֵדִים. וּבְרַחֲמֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַחַר הַמַּבּוּל הִמְעִיט אֶת הָאֵדִים וְזִכֵּךְ אֶת הָאֲוִיר, עַד שֶׁהָיוּ נִיצוֹצֵי הַשֶּׁמֶשׁ יְכוֹלִין לַעֲבוֹר אֶת הָאֲוִיר, וְאָז נִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן לַבְּרִיּוֹת, וְזֶה לָהֶם לְאוֹת עַל מִיעוּט הַמַּיִם בָּאֲוִיר, בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יָבֹא עַל יָדָם עוֹד מַבּוּל לְשַׁחֵת כָּל בָּשָׂר. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם", פֵּרוּשׁ כְּמוֹ "וְהִרְאִיתִיהָ", כְּמוֹ "עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה", פֵּרֵשׁ הָרַמְבָּ"ם כְּמוֹ "עַתָּה הוֹדַעְתִּי". וּלְדֵעָה זוֹ נָטָה גַּם הָרַמְבָּ"ן, וּזֹלֶת שֶׁכָּתַב שֶׁמִּתְּחִלָּה נִרְאֶה הַקֶּשֶׁת בָּאֲוִיר וְלֹא בֶּעָנָן, וְאַחַר הַמַּבּוּל נִרְאֶה גַּם בֶּעָנָן. וְקָשֶׁה עַל פֵּרוּשָׁם מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי ברכות סה. בבלי כתובות עז:) שֶׁבִּימֵי רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי לֹא נִרְאָה הַקֶּשֶׁת, וְאִם כֵּן חָזַר הָאֲוִיר לְקַדְמוּתוֹ, וְאַחַר מוֹתָם חָזַר לִהְיוֹת זַךְ וְדַק כְּבָרִאשׁוֹנָה, וְאֵלּוּ הֵם דְּבָרִים זָרִים אֵצֶל הַשֹּׂכֶל לְקַבְּלָם, שֶׁיִּשְׁתַּנֶּה הָאֲוִיר בְּכַמָּה זְמַנִּים.

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בְּהֶתֵּר סָפֵק זֶה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ שֶׁבִּימֵי הַחֲסִידִים הָאֵלּוּ לֹא נִרְאָה הַקֶּשֶׁת, וְלֹא אָמְרוּ שֶׁלֹּא הָיָה קֶשֶׁת כְּלָל, אֶלָּא וַדַּאי הָיָה קֶשֶׁת וְלֹא נִרְאָה, לְפִי שֶׁהַבְּרִיּוֹת לֹא הָיוּ חוֹקְרִים אַחֲרָיו וְלֹא הִשְׁתַּדְּלוּ לִרְאוֹתוֹ, עַל כֵּן לֹא נִרְאָה. כִּי כָל דּוֹר וָדוֹר שֶׁהָיוּ יְרֵאִים מִן הַפֻּרְעָנִיּוֹת מֵרַעַת יוֹשְׁבֵי בָהּ, כִּי סָר צִלָּם וְלֹא הָיוּ בַּדּוֹר צַדִּיקִים שֶׁיְּגַנּוּ עֲלֵיהֶם, בְּאוֹתָן דּוֹרוֹת תָּלוּ עֵינֵיהֶם בְּאוֹת הַקֶּשֶׁת וְהָיוּ מִסְתַּכְּלִין אַחֲרָיו, אִם לֹא נִשְׁתַּנּוּ הָאֵדִים בְּחֶטְאָם לַחֲזוֹר לְכָמוֹת שֶׁהָיוּ קֹדֶם הַמַּבּוּל, וְתָמִיד הָיוּ עֵינֵיהֶם נְשׂוּאוֹת אֶל אוֹת זֶה לְבִטְחַ עַל הָאוֹת שֶׁלֹּא יָבִיא פֻּרְעָנוּת לָעוֹלָם. אֲבָל הַחֲסִידִים הָלְלוּ, רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, שֶׁהָיוּ מְגַנִּים עַל בְּנֵי דוֹרָם עַד שֶׁכָּל הַבְּרִיּוֹת הָיוּ סְמוּכִים עַל כֹּחָם שֶׁל זַקָּנִים אֵלּוּ, שֶׁזְּכוּתָם יַעֲמוֹד לָהֶם לְהָגֵן בַּעֲדָם, עַל כֵּן לֹא הָיוּ צְרִיכִין לְהִסְתַּכֵּל אַחַר הַקֶּשֶׁת, כִּי הָיוּ בְּטוּחִים שֶׁלֹּא יִשְׁתַּנֶּה עֲלֵיהֶם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' לְכָל בָּשָׂר אַחַר הַמַּבּוּל.

וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: כְּשֶׁאֲנִי חוֹשֵׁב לְהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן לָעוֹלָם כּוּ'. מַה רָאָה רַשִׁ"י עַל כָּכָה לְפָרֵשׁ "בְּעַנְנִי עָנָן" עַל חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן, שֶׁמָּא הוּא עָנָן שֶׁל מָטָר כִּפְשׁוּטוֹ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁקֶּשֶׁה לְרַשִׁ"י, שֶׁאִם פֵּרוּשׁוֹ עָנָן שֶׁל מָטָר, מַשְׁמַע בְּכָל עָנָן שֶׁל מָטָר יִהְיֶה הַקֶּשֶׁת נִרְאֶה, וְזֶה אֵינוֹ, שֶׁהֲרֵי בְּדוֹרָן שֶׁל צַדִּיקִים אֵין הַקֶּשֶׁת נִרְאֶה. אֶלָּא כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: בִּזְמַן שֶׁאֲנִי חוֹשֵׁב לְהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן לָעוֹלָם, וְזֶה דַּוְקָא בִּזְמַן שֶׁאֵין צַדִּיקִים מְצוּיִין בָּעוֹלָם, אָז "וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן", שֶׁהַבְּרִיּוֹת יִסְתַּכְּלוּ בַּקֶּשֶׁת וְיִתְלוּ עֵינֵיהֶם אֶל

אוֹת זֶה, כִּי בוֹ הֵמָּה בְּטוּחִים שֶׁלֹּא יָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם" (בראשית ט:טז): אֲנִי נוֹתֵן עֵינַי בְּאוֹת בְּרִית אֲשֶׁר נָתַתִּי לְכָל בָּשָׂר, שֶׁלֹּא לְהָבִיא מַבּוּל אַף בְּדוֹר שֶׁכֻּלּוֹ חַיָּב הָרְאוּיִים לְהָבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן. אֲבָל בִּזְמַן שֶׁאֵין אֲנִי חוֹשֵׁב לְהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן, דְּהַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁצַּדִּיקִים מְצוּיִים בַּדּוֹר, אָז לֹא נִרְאֶתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן, כִּי לֹא יִסְתַּכְּלוּ הַבְּרִיּוֹת אַחֲרָיו. גַּם אָנֹכִי רוֹאֶה מַעֲשֶׂה הַצַּדִּיקִים וּמוֹנֵעַ אֶת מִדַּת הַדִּין מִלְּהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן, וְאֵין אֲנִי צָרִיךְ לִתֵּן עֵינַי בְּאוֹת בְּרִית הַקֶּשֶׁת. וְאוּלַי שֶׁהוּא עַל דֶּרֶךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה טז.): "כָּל הַמִּסְתַּכֵּל בַּקֶּשֶׁת אֵינוֹ חָס עַל כְּבוֹד קוֹנוֹ", כִּי בְּכָל דּוֹר וָדוֹר רַבִּים הֵמָּה עַמֵּי הָאָרֶץ שֶׁאֵינָם חָסִים עַל כְּבוֹד קוֹנָם וּמִסְתַּכְּלִים בַּקֶּשֶׁת, חוּץ בִּימֵי הַצַּדִּיקִים הָאֵלּוּ שֶׁהָיוּ זוֹכִין וּמְזַכִּין אֶת בְּנֵי דּוֹרָם וּמְנָעוּם מִלְּהִסְתַּכֵּל בַּקֶּשֶׁת. עַל כֵּן לֹא נִרְאָה הַקֶּשֶׁת בִּימֵיהֶם, כִּי לֹא הִסְתַּכְּלוּ בּוֹ מִפְּנֵי כְּבוֹד קוֹנָם, אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת הָיָה קֶשֶׁת בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כִּי הַטֶּבַע לֹא יִשְׁתַּנֶּה. וְגַם פֵּרוּשׁ זֶה נָכוֹן. וְעִנְיַן זְכוּתָּ הָאֲדִים שֶׁהִזְכַּרְתִּי הוּא קְצָת רְאָיָה לְמַה שֶׁכָּתַבְתִּי לְמַעְלָה, שֶׁעַל יְדֵי הַמַּבּוּל נִתְרַכֵּךְ קְשִׁיוּ וְחוֹזֶק הָאָרֶץ, וְזֶה סִבָּה לְרִפְיוֹן הָאֲדִים וּמְעוּטָן.

פסוק כ

וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם. וַיָּחֶל הוּא לְשׁוֹן חוּלִין, שֶׁהַחוּלִין הֶפְקֵר הַקְּדוּשָׁה, וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא גֶּדֶר עֶרְוָה שָׁם תִּמְצָא קְדוּשָׁה. אֲבָל הַיַּיִן מַרְגִּיל לְעֶרְוָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (הושע ד, יא) "זְנוּת וְיַיִן וְתִירוֹשׁ יִקַּח לֵב", וְכָל הָרוֹאֶה סוֹטָה בְּקִלְקוּלָהּ יְזִיר עַצְמוֹ מִן הַיַּיִן. עַל כֵּן הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "וַיָּחֶל", שֶׁעַל יְדֵי נְטִיעָה זוֹ נַעֲשָׂה חוּלִין וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלוֹ. וְכֵן יִתְבָּאֵר לְקַמָּן בְּעֶזְרַת ה' בַּפְּסוּק "וַיָּחֶל הָעָם לִזְנוֹת" (במדבר כה, א), וְעַיֵּן גַּם בְּפָרָשַׁת נָשֹׂא בְּעִנְיַן הַנָּזִיר וְהַסּוֹטָה. וּקְרָאוֹ "אִישׁ הָאֲדָמָה", כִּי פְּעוּלָה זוֹ הָיְתָה מִפְּאַת הַחֹמֶר אֲשֶׁר מִן הָאֲדָמָה מוֹצָאָהּ, אֲבָל הַשֵּׂכֶל שֶׁבָּאָדָם, חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, אֵינוֹ מַסְכִּים בִּנְטִיעָה זוֹ, לְפִי שֶׁהַיַּיִן מְבַלְבֵּל שִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם.

דָּבָר אַחֵר: **קְרָאוֹ אִישׁ הָאֲדָמָה**, שֶׁהָלַךְ בְּדַרְכֵי אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁחָטָא בְּגָפֶן לְמַאן דְּאָמַר עֵץ הַדַּעַת גֶּפֶן הָיָה. דָּבָר אַחֵר: שֶׁהַיַּיִן גּוֹרֵם לוֹ שֶׁיֵּצֵא רוּחוֹ יָשׁוּב לְאַדְמָתוֹ קֹדֶם זְמַנּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יד יב) "יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לְפָנֵי אִישׁ וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי מָוֶת". "יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר" סוֹף תֵּבוֹת "שֵׁכָר", כִּי כָּל שִׂכּוֹר יִתְהַלֵּךְ לְמֵישָׁרִים וְכָל הָעֲרָיוֹת דּוֹמוֹת לוֹ לְמִישׁוֹר, כָּךְ דָּרְשׁוּ בַּגְּמָרָא (יומא עה.) וְלָאו דַּוְקָא עֲרָיוֹת, אֶלָּא כָּל חַטָּאת וְכָל עָוֹן, הַכֹּל יָשָׁר בְּעֵינָיו וְלֹא יֵדַע כִּי בְנַפְשׁוֹ הוּא, כִּי הַיַּיִן מְנַפֵּשׁ עַד בָּשָׂר יְכַלֶּה. לְכָךְ נֶאֱמַר "אַחֲרִיתָהּ", הַיְינוּ סוֹף תֵּבוֹת מִן "יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר" הֵם "דַּרְכֵי מָוֶת", כִּי הַשֵּׂכָר הַמַּשְׁכִּיר הוּא דֶּרֶךְ מָוֶת. וְרֶמֶז לְנֹחַ: כְּשֶׁתִּכְתֹּב

"יַיִן" – יו"ד וְיו"ד נו"ן – סוֹף תֵּבוֹת עוֹלֶה לְמִסְפַּר "נֹחַ", רֶמֶז כִּי הוּא הָיָה הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּתְעַסֵּק בִּנְטִיעָה זוֹ.

וְרז"ל אָמְרוּ (בראשית רבה לו, ד) "וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה", שֶׁגָּרַם לְבָנָיו גָּלוּת בַּעֲוֹן הַשּׁוֹתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן. וְאוּלַי שֶׁזֶּהוּ כַּוָּנַת הַמִּדְרָשׁ שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט (בראשית ט, כ) שֶׁנִּזְדַּוֵּג לְנֹחַ הַשָּׂטָן כְּשֶׁנָּטַע הַכֶּרֶם, וְשָׁחַט לְפָנָיו מִתְּחִלָּה טָלֶה, וְאַחַר כָּךְ אַרְיֵה, וְאַחַר כָּךְ חֲזִיר כוּ'. יֵשׁ בַּנִּסְתָּרוֹת רֶמֶז לִשְׁלֹשָׁה גָּלֻיּוֹת הַיְדוּעִים: גָּלוּת מִצְרַיִם, שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים לַטָּלֶה; וְגָלוּת בָּבֶל, עַל נְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁנִּקְרָא אַרְיֵה, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ד, ז) "עָלָה אַרְיֵה מִסֻּבְכוֹ"; וְגָלוּת שְׁלִישִׁי עַל יְדֵי הָאֻמָּה שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ "יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר" (תהלים פ, יד). וּמִלַּת "עֲנָבִים" שׁוּתְּפוּ שֶׁל סַמָּאֵל בְּאוֹתִיּוֹת שְׁנִיּוֹת בְּאָלֶף־בֵּית, רֶמֶז נָכוֹן שֶׁנִּזְדַּוֵּג לוֹ הַשָּׂטָן עַל יְדֵי נְטִיעַת הָעֲנָבִים.

פסוק כג

וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת הַשִּׂמְלָה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: מִשָּׁם זָכָה לְטַלִּית שֶׁל צִיצִית. וְהִקְשָׁה הָרַא"ם מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יז) שֶׁבִּזְכוּת "אִם מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" זָכוּ לְחוּט שֶׁל תְּכֵלֶת. וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא קָשָׁה מִידִי, כִּי בִּזְכוּת כִּסּוּי שִׂמְלָה זֶה זָכוּ לְשִׂמְלָה, וּבִזְכוּת חוּט זָכוּ לְחוּט, כִּי אֵין הָאָדָם יָכוֹל לְקַיֵּם מִצְוַת צִיצִית עַד שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא תְּחִלָּה שִׂמְלָה, כִּדְאִיתָא בְּמִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא וְהַיַּלְקוּט הֵבִיאוּ סוֹף סֵפֶר אִיּוֹב עַל פָּסוּק "מִי הִקְדִּימַנִי וַאֲשַׁלֵּם" (איוב מא ג) – מִי עָשָׂה צִיצִית עַד שֶׁלֹּא נָתַתִּי לוֹ טַלִּית? זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וְעַל צַד הָרֶמֶז, נִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁיָּדוּעַ שֶׁמִּצְוַת צִיצִית מַצִּילִין אֶת הָאָדָם מִן הַזְּנוּת, כִּדְאִיתָא בְּמָנָחוֹת (מד.) בְּהַהוּא שֶׁשָּׂכַר הַזּוֹנָה בְּעַד אַרְבַּע מֵאוֹת זוּז וּלְסוֹף נִצּוֹל מִן הָעֲבֵרָה עַל יְדֵי הַצִּיצִית. וְהַנִּצּוֹל מִן הַזְּנוּת נִצּוֹל גַּם מִן הָעֲנִיּוּת, כִּי "רֹעָה זוֹנוֹת יֹאבַד הוֹן" (משלי כט ג), וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ד:) כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכַּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא. וְאִם כֵּן הַצִּיצִית מַצִּילִין מִן שְׁנֵי דְּבָרִים: מֵחֵטְא הַזְּנוּת וּמִן הָעֲנִיּוּת. וְזָכוּ יִשְׂרָאֵל לִשְׁנֵי דְּבָרִים אֵלּוּ בִּזְכוּת שְׁנֵי דְּבָרִים, כִּי בִּזְכוּת "וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת הַשִּׂמְלָה" לְכִסּוּת עֲרָוַת אֲבִיהֶם, זָכוּ לְצִיצִית הַמַּצִּילִין מִן הָעֲרָיוֹת. וּבִזְכוּת "אִם מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" (בראשית יד כג) שֶׁלֹּא חָמַד מָמוֹן אֲחֵרִים, זָכָה לְשָׂכָר שֶׁנִּי הַנִּמְשָׁךְ מֵחוּט שֶׁל צִיצִית, וְהוּא הַהַצָּלָה מִן הָעֲנִיּוּת, כִּי אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ. וּבְפָרָשַׁת שְׁלַח לְךָ (במדבר טו לח) יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' טַעַם לְמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מנחות מג:) תְּכֵלֶת דּוֹמֶה לַיָּם וְיָם דּוֹמֶה לָרָקִיעַ כוּ', עַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט פָּרָשַׁת הַאֲזִינוּ: הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם שֶׁמָּא שִׁנּוּ מִדָּתָם כוּ', וְכֵן הִסְתַּכְּלוּ בַּיָּם שֶׁאֵינוֹ יוֹצֵא מִגְּדֵר הַמִּדָּה כוּ'. וְעַל יְדֵי מַרְאֵה הַתְּכֵלֶת יִזְכֹּר הָרָקִיעַ וְהַיָּם, וּמֵהֶם יִרְאֶה וְכֵן יַעֲשֶׂה שֶׁלֹּא לָצֵאת מִן גֶּדֶר הַמִּדָּה אֲפִלּוּ

כְּמִלֹּא חוּט. וְזָכוּ לָזֶה בִּזְכוּת "אִם מִחוּט" וְגוֹ', שֶׁלֹּא יָצָא אַבְרָהָם מִן גֶּדֶר הַהִסְתַּפְּקוּת אֲפִלּוּ כְּמִלֹּא חוּט, וְזֶה רָמְז נָכוֹן.

פסוק כד

וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן. לֹא נִכְתַּב בַּפָּרָשָׁה מִי הִגִּיד לְנֹחַ מָה שֶׁעָשָׂה לוֹ בְּנוֹ, וְכִי רָאָה נֹחַ זֶה בִּנְבוּאָה? וְנִרְאֶה לִי עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קח:) שְׁלֹשָׁה שִׁמְּשׁוּ בַּתֵּבָה: עוֹרֵב, כֶּלֶב וְחָם וכו'. וּלְפִי זֶה, כְּשֶׁעָמַד נֹחַ מִמִּשְׁנָתוֹ הָיָה מִתְבּוֹנֵן בְּעַצְמוֹ מִי עָשָׂה לוֹ הַדָּבָר הַזֶּה, וַדַּאי אֶחָד מִבָּנָיו הֶחְשׁוּד עַל הָעֲרָיוֹת עָשָׂה לוֹ זֶה שֶׁרְבָעוֹ. וּמִתּוֹךְ הַהִתְבּוֹנְנוּת נִזְכַּר בְּמַעֲשֶׂה שֶׁהָיָה, וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן בַּתֵּבָה, כִּי טִמְאָה עַל יְדֵי תַּשְׁמִישׁ בַּזְּמַן הָאָסוּר. אָמַר נֹחַ: מִי שֶׁעָשָׂה זֶה, עָשָׂה גַּם זֶה, וּלְפִיכָךְ קִלְלוֹ. וּמַה שֶּׁקִּלֵּל לִכְנַעַן בְּנוֹ וְלֹא קִלֵּל אֶת חָם עַצְמוֹ, רַבּוּ בָּזֶה הַדֵּעוֹת, כִּי יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁכְּנַעַן רָאָה וְהִגִּיד לְחָם אָבִיו. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְפִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּרַךְ אֶת נֹחַ וּבָנָיו, עַל כֵּן אֵין נָכוֹן לְקַלֵּל אֶחָד מִבָּנָיו אַחַר שֶׁכְּבָר בֵּרְכָם ה'. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁכְּנַעַן הָיָה מְגַלֶּה עֲרָיוֹת, וְאָבִיו לְמַד מִבְּנוֹ כֵּן לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂה כְנַעַן.

וּמַה שֶּׁקִּלְּלוֹ בְּעַבְדוּת, לְפִי שֶׁרוֹעָה זוֹנוֹת יְאַבֵּד הוֹן, וּבְעַל כְּרֵחוֹ עֶבֶד יִהְיֶה עַל פַּת לֶחֶם, וּכְאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ד:) כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכָּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא כוּ'. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו" (בראשית ט:כה), וְאַחַר כָּךְ חָזַר שֵׁנִית וְאָמַר "וְיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ" (בראשית ט:כז) וְלֹא הִזְכִּיר "עֶבֶד עֲבָדִים", נִרְאֶה לִי שֶׁ"עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו" הַיְינוּ שֶׁכְּנַעַן יִהְיֶה עֶבֶד עֲבָדִים שֶׁל אֶחָיו מַמָּשׁ, בְּנֵי חָם, כִּי בְּלָאוֹ הָכֵי אַף הַקָּטָן עֶבֶד לְאֶחָיו הַגְּדוֹלִים מִמֶּנּוּ, וְעַל יְדֵי הַקְּלָלָה נִתּוֹסֵף לוֹ לִהְיוֹת לָהֶם עֶבֶד לַעֲבָדִים. אֲבָל לְשֵׁם וּלְיֶפֶת יִהְיֶה סְתָם עֶבֶד לָמוֹ, כִּי דַּי בָּזֶה, שֶׁהֲרֵי בְּלָאוֹ הָכֵי לֹא הָיָה צָרִיךְ לִהְיוֹת עֶבֶד לְדוֹדוֹ.

פרק יא

פסוק א

וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים. נִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁכָּל מַעֲשֵׂה הַפְּלָגָה הוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צא:) "כְּנוּס לָרְשָׁעִים רַע לָהֶם וְרַע לָעוֹלָם, פְּזוּר לָרְשָׁעִים טוֹב לָהֶם וְטוֹב לָעוֹלָם", וּבַצַּדִּיקִים הַכֹּל בְּהֵפֶךְ זֶה. לְפִי שֶׁהָרְשָׁעִים עַל יְדֵי כְּנוּסָם יַחְשְׁבוּ בֵּינֵיהֶם עֵצוֹת רָעוֹת עַל אֲחֵרִים, נוֹסָף עַל זֶה יִמָּשְׁכוּ בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי רִיבוֹת וּמַחֲלוֹקוֹת וּשְׂנָאוֹת, וְזֹאת תּוֹרַת הַקִּנְאוֹת הַמְצוּיוֹת בֵּין הַכִּתּוֹת אֲשֶׁר כָּל מַעֲשֵׂיהֶם לֹא לְשֵׁם שָׁמַיִם, כִּי אִם כְּדֵי לַעֲשׂוֹת לָהֶם שֵׁם בָּאָרֶץ. וְעִקַּר הַסִּבָּה לָזֶה, שֶׁיֵּשׁ לְכָל אֶחָד מֵהֶם תַּכְלִית

חִיצוֹנִי, חָלוּק לִבָּם זֶה מִזֶּה, כִּי זֶה יִתְאַוֶּה לְעֹשֶׁר וְכָבוֹד, וְזֶה לְרֹב מַאֲכָל, וְזֶה לְרֹב מִשְׁגָּל, וְזֶה יֹאמַר "נַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם" וְרוֹצֶה לִהְיוֹת גָּבוֹהַּ מֵעַל גָּבוֹהַּ. וּמִתּוֹךְ כָּךְ הַמְּרִיבָה מְמַשְׁמֶשֶׁת וּבָאָה, הֵן מִן הַצַּד שֶׁאֵין לָהֶם תַּכְלִית אֶחָד, כִּי הַדְּרָכִים הָרָעִים הֵם רַבִּים, וְהַדֶּרֶךְ הַטּוֹב אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד, הֵן מִצַּד שֶׁכָּל אֶחָד יֵשׁ לוֹ חֵפֶץ וְרָצוֹן לִהְיוֹת בְּמַעֲלָה וְיֶתֶר שְׁאֵת עַל זוּלָתוֹ. וּמִזֶּה זוֹ הֲלֹא הִיא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמֵּנוּ. עַל כֵּן פִּזּוּר כִּתּוֹת אֵלּוּ טוֹב מֵהַקִּבּוּץ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים צב י) "יִתְפָּרְדוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן". אֵין טוֹב כִּי אִם לְתֵן רֶוַח בֵּין הַדְּבֵקִים, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם נה י) "בַּלַּע ה' פַּלֵּג לְשׁוֹנָם, כִּי רָאִיתִי חָמָס וְרִיב בָּעִיר".

אֲבָל הַצַּדִּיקִים כִּנּוּסָם טוֹב, כִּי הַתַּכְלִית מְאֻחָדִם, כִּי אֵין לָהֶם כִּי אִם תַּכְלִית אֶחָד, וְהִיוּ לַאֲחָדִים עַל יָדוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט קסה) "שָׁלוֹם רָב לְאֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ", אֲבָל לֹא לְאוֹהֲבִים הַתַּכְלִית הַחִיצוֹנָה בְּעֶצֶם וְרֹאשׁוֹנָה. וְזֶה טַעַם הַפַּלָּגָה, כִּי מִתְּחִלָּה הָיוּ כֻּלָּם שָׂפָה אַחַת וּדְבָרִים אֲחָדִים וְהָיָה שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, וְחָשְׁשׁוּ הֵמָּה פֶּן עַל יְדֵי שֶׁיִּתְרַבּוּ בָּאָרֶץ יִתְפַּזְּרוּ, כִּי לֹא תִשָּׂא אוֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו בְּמָקוֹם אֶחָד, וְיָבֹאוּ לִידֵי מִלְחָמוֹת, כִּי תָּמִיד מִלְחָמָה מְצוּיָה בֵּין יוֹשְׁבֵי מְדִינָה זוֹ לְיוֹשְׁבֵי מְדִינָה אַחֶרֶת. עַל כֵּן אָמְרוּ הִנֵּה עַכְשָׁיו אֲנַחְנוּ עַם אֶחָד שָׂפָה אַחַת, וְיֵשׁ לָחוּשׁ פֶּן נָפוּץ בְּהֶכְרֵחַ אִישׁ מֵעַל רֵעֵהוּ וְתִפָּסֵק הָאַחְוָה מִבֵּינֵינוּ, לְפִיכָךְ נִבְנֶה מִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם, כִּי בְּנוֹהַג שֶׁבָּעוֹלָם שֶׁכָּל אָדָם יֵשׁ לוֹ חֵשֶׁק וְרָצוֹן לָבֹא לְדוּר בְּעִיר גְּדוֹלָה, מְקוֹם קִבּוּץ אֲנָשִׁים רַבִּים, וְאָז נִהְיֶה לְעַם אֶחָד וְלֹא נָפוּץ אִישׁ מֵעַל אָחִיו. וּבֶאֱמֶת אִלּוּ לֹא הָיוּ אוֹמְרִים "וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם", הֵטִיבוּ אֶת אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ, וְהָיוּ בָּאִים עַד תַּכְלִית הַשָּׁלוֹם מִצַּד מִגְדַּל זֶה. אָמְנָם בְּאָמְרָם "וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם", גִּלּוּ כָּל מִזְמוֹת לִבָּם, כִּי כַּוָּנָתָם שֶׁיֵּצֵא שְׁמָם בָּעוֹלָם וְיִקָּרְאוּ בִּשְׁמוֹתָם עֲלֵי אֲדָמוֹת אַנְשֵׁי הַמַּעֲלָה, וְהָיָה גָּלוּי לְפָנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁעַל יְדֵי שֶׁהֵם מְבַקְּשִׁים לִקְנוֹת שֵׁם בָּעוֹלָם, יָבֹאוּ אֶל הַהֵפֶךְ אֲשֶׁר חָשָׁבוּ.

לְפִיכָךְ "וַיֹּאמֶר ה' הֵן עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת" וְגוֹ' (בראשית יא, ו), יֹאמַר ה' כִּי בְּמִזְמוֹת זוּ אֲשֶׁר חָשְׁבוּ הֵמָּה טוֹעִים בְּעַצְמָם, וְיִפְלוּ בְּרֹשֶׁת הַדָּבָר אֲשֶׁר הֵמָּה בּוֹרְחִים מִמֶּנּוּ, כִּי הֵמָּה חוֹשְׁבִים שֶׁעַל יְדֵי שֶׁיִּתְפַּזְּרוּ יִתְחַלְּקוּ לְאֻמּוֹת רַבּוֹת וְיִפָּסֵק חוּט הַשָּׁלוֹם, כִּי יָבֹאוּ לִידֵי מִלְחָמוֹת רַבּוֹת, וְעַל יְדֵי שֶׁיִּדְּורוּ בְּמָקוֹם אֶחָד יִהְיוּ לְעַם אֶחָד, וְיִהְיֶה הַשָּׁלוֹם מְתֻוָּךְ בֵּינֵיהֶם. הַנִּיחָא אִם לֹא הָיוּ אוֹמְרִים "וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם" (בראשית יא, ד). אָמְנָם בְּאָמְרָם דָּבָר זֶה, יָרַד ה' לְסוֹף דַּעְתָּם כִּי יִהְיֶה הַכֹּל בְּהֵפֶךְ מִמַּה שֶׁחָשְׁבוּ. וְאַדְרַבָּה, יֶשְׁנוֹ עַם אֶחָד, וְאֵימָתַי? כְּשֶׁהוּא מְפֻזָּר וּמְפֹרָד, שֶׁאֵין לְשׁוּם אֶחָד עֵסֶק עִם חֲבֵרוֹ, אָז יִהְיֶה לְעַם אֶחָד. אֲבָל אִם יִתְקַבְּצוּ כֻּלָּם לְמָקוֹם אֶחָד לִבְרֹחַ מִן הַמִּלְחָמָה שֶׁל אֲמָה בְּאֲמָה, אָז יִפְלוּ בְּמִלְחָמָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ, וְהוּא מִלְחָמָה פְּנִימִית, חֶרֶב אִישׁ בְּרֵעֵהוּ, כִּי כִּנּוּס לָרְשָׁעִים רַע לָהֶם. וּמֵאַחַר שֶׁאָמְרוּ

"וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם", אִם כֵּן כָּל אֶחָד יִרְצֶה לְהִשְׁתָּרֵר עַל חֲבֵרוֹ וְלִהְיוֹת גְּבוֹהַּ מִמֶּנּוּ, כִּי זֶה מָצוּי בֵּין הַכִּתּוֹת הָעוֹשִׂים כָּל מַעֲשֵׂיהֶם לְמַעַן סַפֵּר שְׁמָם. עַל כֵּן טוֹב לְפַזְּרָם וּלְמָנְעָם מִבִּנְיָן זֶה. זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמֶר ה' הֵן עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם", כִּי עַכְשָׁו, אַחַר שֶׁהֻמָּה מְפֻזָּרִים קְצָת, אָז הֵם עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת, כִּי כָּל אֶחָד אָמַר "הֵן" עַל מָה שֶׁיֹּאמַר חֲבֵרוֹ "הֵן", וְ"לָאו" עַל מָה שֶׁיֹּאמַר חֲבֵרוֹ "לָאו", שֶׁאֵין כָּל כָּךְ קְנָאָה וְתַחֲרוּת בֵּינֵיהֶם, אַחַר שֶׁלֹּא רָדְפוּ עֲדַיִן אַחַר קְנִיַּת הַשֵּׁם. "וְזֶה הַחֵלָּם לַעֲשׂוֹת" (בראשית יא, ו) זֶה הַמִּגְדָּל, יִהְיֶה הַתְחָלָה אֶל הַדָּבָר אֲשֶׁר הֻמָּה חוֹשְׁבִים לְהַמְלִיט מִמֶּנּוּ, וְיִהְיֶה הֶפְךְ כַּוָּנָתָם. וְיִהְיֶה הַתְחָלָה שֶׁיֵּעָשׂוּ מָה שֶׁלֹּא עָשׂוּ לְפָנֵי זֶה, כִּי קֹדֶם זֶה הָיָה שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, וְעַכְשָׁו יִהְיֶה יַד אִישׁ בְּרֵעֵהוּ, מִצַּד הַמְּנוּיִים וְהַשָּׂרוֹת אֲשֶׁר כָּל יוֹשְׁבֵי עִיר גְּדוֹלָה צְרִיכִין לָהֶם, כִּי זוֹלָתָם אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ חַיִּים בָּלָעוּ. וּמֵאַחַר שֶׁרְצוֹנָם לַעֲשׂוֹת לָהֶם שֵׁם, אִם כֵּן כָּל אֶחָד יִרְצֶה לִהְיוֹת מוֹשֵׁל וְשַׂר בָּעִיר גְּדוֹלָה זוֹ, כְּדֵי שֶׁיֵּצֵא שְׁמוֹ בְּכָל הָעוֹלָם, וְעַל יְדֵי זֶה יִתְרַבּוּ בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי רִיבוֹת, כָּאָמוּר.

וְעַתָּה לֹא יִבָּצֵר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ לַעֲשׂוֹת. אֵין פֵּרוּשׁוֹ בִּלְשׁוֹן תְּמִיהָה, אֶלָּא בֶּאֱמֶת אָמַר כֵּן, יַעַן כִּי הֻמָּה חָשְׁבוּ לַעֲשׂוֹת מַעֲמַד קִיּוּם אֶל הַשָּׁלוֹם, גַּם אֲנִי חוֹשֵׁב כֵּן, אָמְנָם בְּסִבָּה הַפְּכִית מִמַּה שֶׁחָשְׁבוּ. הֵמָּה חָשְׁבוּ לְהַעֲמִיד הַשָּׁלוֹם עַל יְדֵי כְּנוּסָם, בְּחָשְׁבָם כִּי כְּנוּסָם טוֹב לָהֶם, וַאֲנִי רוֹאֶה לְהַעֲמִיד הַשָּׁלוֹם עַל יְדֵי הַפִּזּוּר, כִּי הַפִּזּוּר טוֹב לָהֶם מִן הַקִּבּוּץ. לְפִיכָךְ "הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם" (בראשית יא:ז), כִּי עַל יְדֵי זֶה יִתְפַּזְּרוּ בְּהֶכְרֵחַ, וְאָז טוֹב לָהֶם וּלְכָל הָעוֹלָם, כִּי לְעוֹלָם אֵין שָׁלוֹם בֵּין אֲנָשִׁים אֲשֶׁר כָּל מְגַמַּת פְּנֵיהֶם לַעֲשׂוֹת לָהֶם שֵׁם בָּאָרֶץ, וּבְנֵי עַמֵּנוּ יוֹכִיחוּ.

וְרז"ל אָמְרוּ, (תנחומא נח יח) שֶׁאָמְרוּ לֹא כָּל הַיָּמִנּוּ שֶׁיְּבוֹר לוֹ הָעֶלְיוֹנִים כּוּ', הוֹרוּ בָּזֶה עַד הֵיכָן יַגִּיעַ דַּעַת אֲנָשֵׁי הַשֵּׁם, עַד אֲשֶׁר אֶפְלוּ שִׂכְינָה אֵינָהּ חֲשׁוּבָה כְּנֶגְדּוֹ. כִּי מִתְּחִלָּה לְשׁוֹנָם תֹּהֲלַךְ בָּאָרֶץ לְבַקֵּשׁ לוֹ גְּדוֹלוֹת, וְאַחַר כָּךְ שָׂתוּ גַּם בַּשָּׁמַיִם פִּיהֶם לַחֲלֹק עַל מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ כְּבְיָכוֹל. וְעַתָּה בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה פְּחוּתָה מִדָּה זוֹ, הֲלֹא הִיא הַמַּחֲרֶבֶת שְׁנֵי בָּתֵּי מִקְדָּשִׁים וּמְסַבֶּבֶת אִחוּר בְּנִין הַבַּיִת הַשְּׁלִישִׁי, עַד אֲשֶׁר יָסִיר מִתּוֹכֵנוּ עַלִּיזֵי הַגַּאֲוָה וְיִשָּׁאֵר עַם עָנִי וָדָל וְחָסוּ בְּשֵׁם ה' (צפניה ג יב).

פסוק לא

וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת אַבְרָם בְּנוֹ. הֲצִרְךָ לוֹמַר "אֵשֶׁת אַבְרָם" אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר "כַּלָּתוֹ", לְפִי שֶׁהוּא נִקְרָא אַבְרָם עַל שֵׁם שֶׁהָיָה אַב לָרָם, רוֹצֶה לוֹמַר אֲרָם, אוֹ אַבְרָהָם עַל שֵׁם "אַב הֲמוֹן גּוֹיִם" (בראשית יז:ה), וְהִיא גַּם הִיא נִקְרֵאת שָׂרַי עַל שֵׁם הַשָּׂרָה. וּבְעִנְיַן הַשָּׂרָה וַדַּאי אַבְרָהָם הָעִקָּר וְשָׂרָה טְפֵלָה לוֹ, עַל כֵּן אָמַר "שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם", כְּדֶרֶךְ שֶׁכָּל אִשָּׁה טְפֵלָה לְבַעְלָהּ, כָּךְ בְּעִנְיַן הַשָּׂרָה הִיא טְפֵלָה לוֹ. אֲבָל בְּעִנְיַן רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אָמְרוּ

רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה א, א) שֶׁאַבְרָהָם הָיָה טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבוּאָה, עַל כֵּן כְּשֶׁקְּרָאָהּ בְּשֵׁם "יִסְכָּה" הַמּוֹרֶה עַל שֶׁהָיְתָה סוֹכָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיהָ, לֹא הִזְכִּיר שָׁם "אֵשֶׁת אַבְרָם". אַף עַל פִּי שֶׁרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ "יִסְכָּה" לְשׁוֹן שְׂרָרָה מִלְּשׁוֹן "נְסִיכֵי אָדָם" (מיכה ה, ד), מִכָּל מָקוֹם גַּם סוֹכָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ בְּמַשְׁמָע.

פרק יב

פסוק א

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֶךְ לְךָ וְגוֹ'. מַה הָיָה הַמִּקְרָא חָסֵר אִם הָיָה אוֹמֵר "לֶךְ לְךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ", וְלָמָּה הִזְכִּיר פְּרָטִים אֵלּוּ "מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ"? גַּם מִלַּת "לְךָ" צָרִיךְ בֵּאוּר, כִּי אֵין מַשְׁמָעוּתוֹ "לְךָ לַהֲנָאָתְךָ". גַּם מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן "אֵלֶךָ לִי אֶל הַר הַמּוֹר" (שיר השירים ד, ו) לֹא נִרְאֶה, כִּי גַּם "לִי" גַּם "לְךָ" יִהְיֶה לוֹ בֵּאוּר אַחֵר, הַיְתֵר קָרוֹב לִפְשׁוּטוֹ. וְנִרְאֶה לִי שֶׁהֶעְתִּיקוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵעִנְיָן לְעִנְיָן כְּדֶרֶךְ שֶׁמְּחַנְּכִין הַתִּינוֹק, כִּי אוּלַי יִהְיֶה קָשֶׁה עָלָיו לְקַבֵּל הַכֹּל בְּבַת אַחַת. עַל כֵּן עָשָׂה לוֹ שָׁלֹשׁ חֲלוּקוֹת וְהֶעְתִּיקוֹ אֶל עִנְיָן רְבִיעִי. כִּי מִתְּחִלָּה בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לָעָזֹב אַרְצוֹ, וְזֶה שְׁאֵלָה קְטַנָּה, יַעַן כִּי אֵין לָאָדָם תּוֹעֶלֶת מֵאַרְצוֹ יוֹתֵר מֵאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת, כִּי אִם הַשֵּׁם וְהַכָּבוֹד הַמֻּדָּמֶה שֶׁעוֹשִׁין לוֹ בְּמָקוֹם שֶׁמַּכִּירִין אוֹתוֹ. וּזוֹלַת זֶה אֵין לוֹ שָׁם עֵזֶר וְסַעַד מִכָּל אַנְשֵׁי אַרְצוֹ הָרְחוֹקִים, וּבְנָקֵל יִתְפַּתֶּה לְעָזְבָם. וְאַחַר כָּךְ, כַּאֲשֶׁר הֵסִיחַ מִלִּבּוֹ כָּל אַרְצוֹ, אָמַר: פֶּן יִהְיֶה נַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּאַנְשֵׁי מוֹלַדְתּוֹ שֶׁיֵּשׁ לוֹ קְצָת עֵזֶר וְסַעַד מֵהֶם, כְּדֶרֶךְ הַמִּשְׁפָּחוֹת שֶׁהָאֶחָד נִכְנָס בָּעֲבִי הַקּוֹרָה בְּעַד שְׁאֵר בְּשָׂרוֹ, וְלֹא יִתְּנוּ לְזָרִים מָקוֹם לְמָשׁוֹל בָּהֶם. וְזֶה תּוֹעֶלֶת קְצָת יוֹתֵר מֵהָרִאשׁוֹן. וְאַחַר שֶׁנִּתְפַּתָּה גַּם לָזֶה, חָשַׁשׁ פֶּן תִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּבֵית אָבִיו שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׁם תּוֹעֶלֶת נוֹסָף עַל כָּל אֵלּוּ, וְהוּא תּוֹעֶלֶת מָמוֹן, כִּי "בַּיִת וְהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת" (משלי יט, יד).

נוֹסָף עַל שְׁלֹשָׁה מִינֵי קְרֻבָה אֵלּוּ, יֵשׁ קְרֻבָה רְבִיעִית, כִּי אָדָם קָרוֹב אֵצֶל עַצְמוֹ יוֹתֵר מִכָּל שְׁלֹשָׁה מִינֵי קְרוֹבִים אֵלּוּ. עַל כֵּן נֶאֱמַר "לְךָ לְךָ" – לְעַצְמוּתְךָ, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר לְאָדָם שֶׁיֵּלֵךְ לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם. וּלְמַעְלָה פָּרְשַׁת בְּרֵאשִׁית (בראשית ג:כג) פֵּרַשְׁתִּי שֶׁקְּאֵי עַל הַר הַמּוֹרִיָּה, כִּי אָדָם מִמָּקוֹם כַּפָּרָתוֹ נִבְרָא, וּמְקוֹרוֹ מֵהַר הַמּוֹרִיָּה, כִּי מִשָּׁם לֻקַּח עֲפָרוֹ. וְדֶרֶךְ הַסֵּלֶם שֶׁבְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה, מִכְוָן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַעְלָה, עוֹלִים וְיוֹרְדִים בּוֹ הַנְּשָׁמוֹת הַטְּהוֹרוֹת. אִם כֵּן, שָׁם עַצְמוּת הַגּוּף, וְשָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ שֶׁל הַנְּשָׁמָה. וְאִם כֵּן, אָדָם קָרוֹב אֵצֶל עַצְמוּתוֹ בְּיוֹתֵר מִכָּל מִינֵי קְרוֹבִים שֶׁהִזְכִּיר, עַל כֵּן נֶאֱמַר "לְךָ לְךָ". וְכֵן נֶאֱמַר לָשׁוֹן זֶה בָּעֲקֵדָה (בראשית כב:ב) "וְלֵךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה" וְגוֹ'. וּבִשְׁנֵיהֶם לֹא גִּלָּה לוֹ הַמָּקוֹם מְיָד, כִּי כָּאן נֶאֱמַר "אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ", וּבָעֲקֵדָה נֶאֱמַר "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ". לְפִי

שֶׁלֹּא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְגַלּוֹת לְאַבְרָם מְקוֹם מוֹצָא הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, עַד אֲשֶׁר יַעֲרֶה עָלָיו מִמָּרוֹם רוּחַ קָדְשׁוֹ תְּחִלָּה. כִּי מֵהַיְדוּעַ (תנחומא בא ה) שֶׁאֵין הַנְּבוּאָה שׁוֹרָה בְּחוּצָה לָאָרֶץ. וְאִם כֵּן, כָּל זְמַן הֱיוֹתוֹ בְּחוּצָה לָאָרֶץ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ רוּחַ נְבוּאָה, לֹא יֵדַע וְלֹא יָבִין מַהוּת הַנְּשָׁמָה אֲשֶׁר מְקוֹרָהּ מֵהַר הַמּוֹרִיָּה, וַאֲפִלּוּ מַהוּת יְצִירַת הַחֹמֶר מִשָּׁם לֹא יָבִין, עַד בּוֹאוֹ אֶל תּוֹךְ הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, מָקוֹם מוּכָן אֶל הַנְּבוּאָה. אָז הֶרְאָה לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מַעֲלוֹת הַמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא, וְאֵיךְ הוּא מָקוֹם לְעַצְמוּתוֹ שֶׁל אָדָם, כִּי שָׁם בֵּיתוֹ וּמָקוֹם חָצְבָה שֶׁל הַנְּשָׁמָה, וּמַחְצַב הַחֹמֶר, אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ רָאוּי לוֹ לַעֲזֹב כָּל אֵלּוּ וְלֵילֵךְ לְהִדָּבֵק בְּמָקוֹם קָדוֹשׁ הַהוּא, כִּי שָׁם יַגִּיעַ אֶל דְּבֵקוּת הַשְּׁכִינָה. וְזֶה שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה" – לֵילֵךְ לְדָרוֹמָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם וְהַר הַמּוֹרִיָּה.

וּמִטַּעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר בְּתְחִלַּת מַרְאָה זוֹ "וַיֵּרָא אֵלָיו ה'". כִּי אִם עַד אַחַר שֶׁנִּכְנַס בָּאָרֶץ, כִּי אָז הָיָה מוּכָן לִרְאוֹת בְּמַרְאוֹת הַשְּׁכִינָה. אֲבָל קֹדֶם זֶה, שֶׁהָיָה עֲדַיִן בְּחוּץ לָאָרֶץ, לֹא הָיָה שׁוֹמֵעַ כִּי אִם קוֹל דְּבָרִים, כִּי לֹא נִרְאָה אֵלָיו ה' עֲדַיִן עַד בּוֹאוֹ לָאָרֶץ, וּכְמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ. וְעַל כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא "סוּלָּמָא דְּצוֹר", כִּדְאִיתָא בַּיַּלְקוּט פָּרָשָׁה זוֹ (יב א): "כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ אַבְרָהָם לְסוּלָּמָא דְּצוֹר, אָמַר: יְהֵא חֶלְקִי בְּאֶרֶץ הַזֹּאת". מִי הִגִּיד לְבַעַל הַמִּדְרָשׁ שֶׁהִגִּיעַ אַבְרָהָם לְסוּלָּמָא דְּצוֹר? וַדַּאי כַּוָּנָתוֹ עַל הַר הַמּוֹרִיָּה, כִּי שָׁם מְקוֹם הַסֶּלַע אֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב עוֹמֵד בְּבֵית אֵל, וְדֶרֶךְ אוֹתוֹ סֶלַע עוֹלִים וְיוֹרְדִים הַנְּשָׁמוֹת, וְשָׁם צוּר חָצְבוֹ שֶׁל הַגּוּף, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה נא א): "הַבִּיטוּ אֶל צוּר חֻצַּבְתֶּם". כִּי מֵאוֹתוֹ צוּר שֶׁנִּקְרָא אֶבֶן שְׁתִיָּה הוּשְׁתַּת הָעוֹלָם הַכְּלָלִי, גַּם הָאָדָם שֶׁנִּקְרָא עוֹלָם קָטָן נוֹצַר מִמְּקוֹם אוֹתוֹ צוּר, אֲשֶׁר בּוֹ מְקוֹם הַסֶּלַע גַּם לַנְּשָׁמָה כָּאָמוּר. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "לֶךְ לְךָ" כָּאן, וּבָעֵקֵדָה, וְכֵן בְּפָסוּק "אֵלֶךְ לִי אֶל הַר הַמּוֹר", וְכֵן "הַגֶּשֶׁם חָלַף הָלַךְ לוֹ" – הָלַךְ לִמְקוֹם מְקוֹרוֹ, כִּי "אֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ". וְכֵן (דברים ב יג): "קוּמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת נַחַל זָרֶד" – הֵיינוּ גַּם כֵּן לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְכֵן (ירמיה ה ה): "אֵלְכָה לִּי אֶל הַגְּדוֹלִים" – כִּי שָׁם דִּירַת הַשְּׁלֵמִים. וְכֵן כָּל "לִי" וְ"לוֹ" וּ"לְךָ" וְ"לָהֶם" שֶׁמְּקֹרָא פֵּרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ זֶה. וְהֶבְיַן אַבְרָהָם מִמִּלַּת "לֶךְ לְךָ" לָלֶכֶת לְאֶרֶץ כְּנַעַן, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לְאֵיזֶה אֶרֶץ יֵלֵךְ.

פסוק ב

וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְגוֹ'. הוֹרָה לוֹ שֶׁאֲפִלּוּ אוֹתָן שְׁלֹשָׁה תּוֹעֲלִיּוֹת הַמְדֻמּוֹת שֶׁיֵּשׁ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ יִהְיוּ לְךָ גַּם שָׁמָּה. כִּי אִם תֵּלֵךְ מִמּוֹלַדְתְּךָ, מָקוֹם מִשְׁפַּחְתְּךָ, וְתָחוּשׁ שֶׁבְּעֵת הַצָּרֵךְ לֹא יִהְיוּ לְךָ אַחִים וְלֹא מְרַחֲמִים, עַל זֶה אָמַר "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל", כִּי גַּם שָׁם יֵצְאוּ מֵחֶלְצֶיךָ מִשְׁפָּחוֹת רַבּוֹת. וְאִם תָּחוּשׁ עַל יֶרֶשֶׁת הַמָּמוֹן, הִנֵּה פֹּה "אֲבָרֶכְךָ" גַּם בְּמָמוֹן. וְאִם תָּחוּשׁ אֶל הַשֵּׁם טוֹב שֶׁיֵּשׁ לְךָ בְּאַרְצְךָ מָקוֹם שֶׁמַּכִּירִין אוֹתְךָ, "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ"

גַּם פֹּה. וְכֵנֶגֶד מַאֲמַר "לֶךְ לְךָ", הַיְינוּ לְעַצְמוּתְךָ, אָמַר "וֶהְיֵה בְּרָכָה", אַתָּה תִּהְיֶה מְקוֹר הַבְּרָכוֹת עַל־יְדֵי שֶׁתִּדְבַּק בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצֵא הַשֶּׁפַע לְכָל הָעוֹלָם, וְהוּא מְקוֹר הַבְּרָכוֹת, כִּי מֵימֵי הַבְּרָכוֹת מִן הַמַּקְדָּשׁ יוֹצְאִים, וְעַל יְדֵי דְּרִישַׁת הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דּוֹרֵשׁ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת. נִמְצָא שֶׁעַל יְדֵי שֶׁתִּדְבַּק בַּמָּקוֹם שֶׁהוּא מְקוֹר הַבְּרָכוֹת תִּהְיֶה גַּם אַתָּה מְקוֹר לְכָל הַבְּרָכוֹת, וְעַל־יְדֵי שֶׁתִּדְבַּק שָׁם בַּשְּׁכִינָה יִהְיֶה פִּיךָ כְּפִי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּבְיָדְךָ לְבָרֵךְ לְכָל מִי שֶׁתִּרְצֶה.

וּבְמַסֶּכֶת פְּסָחִים (קיז:) "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל", זֶהוּ שֶׁאוֹמְרִים "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם" כוּ', כִּי אַבְרָהָם הָיָה לְגוֹי גָּדוֹל יוֹתֵר מִכָּל הָאָבוֹת, כִּי כָּל מַה שֶּׁיָּצָא מִן יִצְחָק וְיַעֲקֹב מִתְיַחֵס גַּם כֵּן לְאַבְרָהָם, נוֹסָף לוֹ עַל יִצְחָק וְיַעֲקֹב, כִּי יָצָא מִמֶּנּוּ יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה. "וַאֲבָרֶכְךָ", בְּמָמוֹן, זֶה שֶׁאוֹמְרִים "אֱלֹהֵי יִצְחָק", כִּי הוּא נִתְבָּרֵךְ בְּמָמוֹן יוֹתֵר מִכֻּלָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כו יב) "וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה הַהִוא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה'". "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ", זֶה שֶׁאוֹמְרִים "אֱלֹהֵי יַעֲקֹב", כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יח.) "וַיִּקְרָא לוֹ אֵל" (בראשית לג כ), הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ לְיַעֲקֹב אֵל כוּ'. וְכִפְשׁוּטוֹ נִקְרָא בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְ[עִם] אֲנָשִׁים" (בראשית לב כט), אֲבָל אַבְרָהָם לֹא הָיָה כִּי אִם "אַב הֲמוֹן גּוֹיִם" (בראשית יז ה).

פסוק ג

וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר. מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר "וְאָאֹר מְקַלְלֶיךָ" כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ", כִּי "לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב" (משלי טז א), קוֹדֶם שֶׁמּוֹצִיא אֵיזוֹ דִּבּוּר מִן הַשָּׂפָה וְלַחוּץ, כִּי הוּא מַעֲרִיכוֹ תְּחִלָּה בַּלֵּב וּבַמַּחֲשָׁבָה. וְיָדוּעַ שֶׁלְּטוֹבָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְצָרֵף מַחֲשָׁבָה לְמַעֲשֶׂה, אֲבָל מַחֲשָׁבָה רָעָה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְצָרְפָהּ לְמַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים סו יח) "אָוֶן אִם רָאִיתִי בְלִבִּי לֹא יִשְׁמַע ה'", וּכְתִיב (ישעיה סה כד) "טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה" וְגוֹ'. לְפִי שֶׁקֹּדֶם שֶׁהָאָדָם מוֹצִיא מִפִּיו בִּשְׂאֵלָתוֹ וּבְבַקָּשָׁתוֹ, כְּבָר הָיָה מְחֻשָּׁב בְּלִבּוֹ לְבַקֵּשׁ עַל כָּכָה, עַל כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַעֲנֵהוּ מִשֶּׁמֵּי קָדְשׁוֹ קֹדֶם שֶׁיִּקְרָא, לְאַפּוֹקֵי בְּשֵׂר וָדָם הַשּׁוֹאֵל דָּבָר מֵחֲבֵרוֹ, צָרִיךְ לְפָרֵשׁ בִּשְׂפָתָיו כִּי אֵין אָדָם יוֹדֵעַ מַה בְּלִבּוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹחֵן לְבָבוֹת, מְמַלֵּא כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים כ ה) "יִתֶּן לְךָ כִלְבָבֶךָ" וְגוֹ', וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז א) "לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב וּמֵה' מַעֲנֵה לָשׁוֹן". רָצָה לְתַקֵּן בָּזֶה קֻשְׁיָא זוֹ, וְהוּא: אִם בֶּאֱמֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְמַלֵּא שְׁאֵלָתוֹ אַחַר שֶׁנֶּעֱרַךְ הַדָּבָר בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם, אִם כֵּן לָמָּה זֶה צִוָּה ה' עַל הַתְּפִלָּה בַּפֶּה? עַל זֶה אוֹמֵר "וּמֵה' מַעֲנֵה לָשׁוֹן", כִּי זֹה מַתַּת ה' הוּא שֶׁנָּתַן מַעֲנֵה לָשׁוֹן לָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות סד.) שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַוֶּה לִתְפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים, לְפִי שֶׁנִּמְשָׁלִים אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ

כְּיֶלֶד שֶׁעֲשׁוּעִים אֵצֶל אָבִיו. אִם הוּא מְבַקֵּשׁ דָּבָר מֵאָבִיו, אַף עַל פִּי שֶׁאָבִיו יוֹדֵעַ מַה שֶּׁהַבֵּן צָרִיךְ, מִכָּל מָקוֹם רוֹצֶה הָאָב שֶׁיּוֹצִיא הַבֵּן מִפִּיו מְבֻקָּשׁוֹ, לְפִי שֶׁהָאָב מִשְׁתַּעֲשֵׁעַ בְּדִבּוּר שִׂפְתֵי הַבֵּן. כָּךְ אוֹמֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל (שיר השירים ב יד) "הַשְׁמִיעִינִי אֶת קוֹלֵךְ, כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב" לָגֶשֶׁת לִי. וְאֵין הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רוֹצֶה לְהִתְנַהֵג עִמָּנוּ כְּדֶרֶךְ הַשָּׂרִים שֶׁאֵין מַנִּיחִין לְדַבֵּר בִּפְנֵיהֶם הַרְבֵּה, וּמֵיָּד כַּאֲשֶׁר יָבִינוּ כַּוָּנַת הַשּׁוֹאֵל אוֹמְרִים לוֹ "קַצֵּר דְּבָרֶיךָ" אוֹ "כַּלֵּה מִדַּבְּרוֹתֶיךָ וְצֵא". אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּחַסְדּוֹ אֵינוֹ כֵן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים כא ג) "תַּאֲוַת לִבּוֹ נָתַתָּה לּוֹ", וְאַף עַל פִּי כֵן "וַאֲרֻשַׁת שְׂפָתָיו בַּל מָנַעְתָּ סֶלָה", לְפִי שֶׁאָנוּ בְּעֵינָיו יִתְבָּרַךְ כְּשַׁעֲשׁוּעַ יֶלֶד וּבֵן יַקִּיר. זֶה שֶׁאָמַר: אַף עַל פִּי שֶׁ"טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה", מִכָּל מָקוֹם כָּל "עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וַאֲנִי אֶשְׁמָע", כִּי לֹא מָנַעְתִּי מֵהֶם אֲרֻשַׁת שִׂפְתוֹתֵיהֶם.

וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר, "אָזֹן אִם רָאִיתִי בְלִבִּי לֹא יִשְׁמַע ה'" (תהלים סו:יח). וְשֶׁמָּא תֹּאמַר שֶׁגַּם לְעִנְיַן הַטּוֹבָה הוּא כֵּן, תַּלְמוּד לוֹמַר "אָכֵן שָׁמַע אֱלֹהִים הִקְשִׁיב בְּקוֹל תְּפִלָּתִי" (תהלים סו:יט). כִּי אֵצֶל הַתְּפִלָּה אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא שׁוֹמֵעַ בְּקוֹל תְּפִלָּתִי אַף עַל פִּי שֶׁעֲדַיִן לֹא הוֹצֵאתִי הַדִּבּוּר מִפִּי. וְאִם תֹּאמַר אִם כֵּן אֵיפֹה, לָמָּה בִּקֵּשׁ ה' מִיָּדִי "רִמֹּס חֲצֵרָי" (ישעיהו א:יב) לְהִתְפַּלֵּל לְפָנָיו, עַל זֶה אָמַר "בָּרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא הֵסִיר תְּפִלָּתִי וְחַסְדּוֹ מֵאִתִּי" (תהלים סו:כ). כִּי אֲנִי נוֹתֵן הוֹדָאָה לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁבְּחַסְדּוֹ לֹא הֵסִיר תְּפִלָּתִי וְחִפֵּץ בַּאֲרֻשַׁת שְׂפָתַי כְּאָמוּר. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ" (בראשית יב:ג), כִּי הַמְבָרֵךְ אוֹתְךָ חוֹשֵׁב בָּהּ בְּלִבּוֹ קֹדֶם שֶׁמּוֹצִיא הַבְּרָכָה מִפִּיו, וּמַחֲשָׁבָה טוֹבָה חֲשׁוּבָה כְּמַעֲשֶׂה, עַל כֵּן אֲנִי מְבָרְכוֹ קֹדֶם שֶׁיּוֹצִיא הַבְּרָכָה מִפִּיו. אֲבָל בַּמְקַלְלִים אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא "וּמְקַלֶּלְךָ" – לְאַחַר שֶׁהוֹצִיא הַקְּלָלָה מִפִּיו אָז "אָאֹר אוֹתוֹ", אֲבָל לֹא קֹדֶם שֶׁהוֹצִיאָהּ מִפִּיו, כִּי מַחֲשָׁבָה רָעָה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְצָרְפָהּ לְמַעֲשֶׂה.

טַעַם אַחֵר לַדָּבָר, לְפִי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה מוֹרִיק מִכְּלִי מָלֵא וְנָדוּשׁ לְמוֹרִיק מִכְּלִי חָסֵר, כְּדֶרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בְּבִרְכַּת כֹּהֲנִים (במדבר ו כג) "כֹּה תְבָרְכוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אָמוֹר לָהֶם", שֶׁהַשְׁלִיחַ צִבּוּר אוֹמֵר תְּחִלָּה אֶל הַכֹּהֵן "יְבָרֶכְךָ ה'", כִּי הַשְׁלִיחַ צִבּוּר הוּא סַרְסוּר בֵּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבֵין הַכֹּהֲנִים, וְהוּא אוֹמֵר תְּחִלָּה אֶל הַכֹּהֵן "יְבָרֶכְךָ ה'" וּמוֹרִיד עָלָיו הַשֶּׁפַע דֶּרֶךְ הַצִּנּוֹרוֹת, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הַכֹּהֵן כְּלִי מָלֵא בִּרְכַּת ה', וְאַחַר כָּךְ יוֹרִיק הַכֹּהֵן מִן כְּלִי מָלֵא עַל יִשְׂרָאֵל, כִּי אָז חֶלְקָה הַבְּרָכָה בְּיוֹתֵר כְּשֶׁהַמַּשְׁפִּיעַ נִמְצָא בּוֹ הַבְּרָכָה בְּעֶצֶם וְרֹאשׁוֹנָה, כִּי אֵיךְ יְבָרֵךְ מִי שֶׁאֵינוֹ מְבֹרָךְ בְּעַצְמוֹ. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ", שֶׁקֹּדֶם שֶׁיְּבָרְכוּךָ אֲנִי אֲבָרְכוֹ תְּחִלָּה כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה כְּלִי מָלֵא בִּרְכַּת ה' וְיוֹרִיק עָלֶיךָ מִן כְּלִי מָלֵא וְנָדוּשׁ. אֲבָל בִּקְלָלָה אֵין שַׁיָּךְ דָּבָר זֶה כְּלָל, לְכָךְ נֶאֱמַר "וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר" אַחַר כָּךְ וְלֹא קֹדֶם. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר

"מְבָרְכֶיךָ" לְשׁוֹן רַבִּים וּ"מְקַלֶּלְךָ" לְשׁוֹן יָחִיד, הוֹרָה כִּי רַבִּים יְבָרְכוּהוּ, אֲבָל מְקַלְּלִים לֹא יִהְיוּ רַבִּים אֶלָּא יְחִידִים מוּקָצִים וּפְחוּתִים כְּנִמְרוֹד וַחֲבֵרָיו, שֶׁבָּטְלָה דַּעְתָּם אֵצֶל כָּל אָדָם. **וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר**. הָיָה לוֹ לוֹמַר "וּמְקַלְלֶךָ אֲקַלֵּל" אוֹ "וְאוֹרֶרְךָ אָאֹר", וְשִׁנּוּי זֶה קָשֶׁה. גַּם בַּפָּסוּק (שמואל א ב, ל) "כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד וּבֹזַי יֵקָלּוּ", כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "וּבֹזַי יִתְבַּזּוּ". וְנִרְאֶה כִּי שִׁלְשָׁה לְשׁוֹנוֹת אֵלּוּ כָּל אַחַת קָשָׁה מִשֶּׁל חֲבֶרְתָּהּ, וְסֵדֶר מַדְרֵגָתָן: בִּזָּיוֹן, קְלָלָה, אֲרוּר. כִּי בִּזָּיוֹן לָשׁוֹן קַל מִכֻּלָּם, וְהוּא כְּשֵׁב וְאַל תַּעֲשֶׂה, שֶׁהַמְבַזֶּה אֵינוֹ נוֹהֵג כָּבוֹד בַּמְבֻזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר טו, לא) "כִּי דְבַר ה' בָּזָה". אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות ח.) זֶה הַמַּנִּיחַ סֵפֶר תּוֹרָה וְהוֹלֵךְ לוֹ. וּלְשׁוֹן קְלָלָה מְשַׁמֵּשׁ גַּם כֵּן לְשׁוֹן בִּזָּיוֹן, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "כִּי קְלֻלַת אֱלֹהִים תָּלוּי" (דברים כא, כג), וְיֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ גַּם כֵּן קְלָלָה נִמְרֶצֶת מַמָּשׁ, קָרוֹב לִלְשׁוֹן אָרוּר. אֲבָל לְשׁוֹן אָרוּר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבועות לו.) אָרוּר – בּוֹ נִדּוּי, בּוֹ חֵרֶם, בּוֹ קְלָלָה, כִּי לָשׁוֹן זֶה כֻּלָּהוּ אִיתַּנְהוּ בֵּיהּ. וְיָדוּעַ שֶׁהַכֹּל לְפִי הַמְבַיֵּשׁ וְהַמִּתְבַּיֵּשׁ, כִּי הַפָּחוּת וּשְׁפַל אֲנָשִׁים אִם יְבַזֶּה אוֹ יְקַלֵּל אִישׁ זָקֵן וּנְשׂוּא פָּנִים, אֵין דַּי בָּזֶה כְּשֶׁהוּא יְקַבֵּל גַּם כֵּן בִּזָּיוֹן אוֹ קְלָלָה, כִּי אֵין הַצַּעַר שָׁוֶה בַּנִּזָּק, כִּי הַשָּׁפָל אֵינוֹ מַקְפִּיד עַל בִּזָּיוֹנוֹ וְיִהְיֶה כְּמִצַּחֵק בְּעֵינָיו. לְפִיכָךְ לֹא הָיָה יָכוֹל לוֹמַר אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ "וּבוֹזַי יִתְבַּזּוּ", כִּי אֵין זֶה שָׁוֶה בְּנֶזֶק הַמֶּלֶךְ ה' צְבָאוֹת, שֶׁהָאָדָם הָאוֹחֵז בְּחַבְלֵי בּוּז וּבְזוֹזֵי דְבָזוֹזֵי (כתובות קיב:) וּבָזָה דִּבְרֵי מֶלֶךְ אֵל רָם וְנִשָּׂא ה'. לְפִיכָךְ יוֹסִיף ה' לוֹ קְלָלָה וְקִלְקוֹן עַל כְּבוֹדוֹ, וִיקַלְלֻנּוּ קְלָלָה נִמְרֶצֶת לְפִי עֶרֶךְ הַמְבַזֶּה. וְכֵן אַבְרָהָם שֶׁהָיָה אַב הֲמוֹן גּוֹיִם וְכָל בְּנֵי דּוֹרוֹ כְּאַיִן נֶגְדּוֹ, עַל כֵּן אֵין דַּי כְּשֶׁיְּקַבְּלוּ מְקַלְּלָיו קְלָלָה, אֶלָּא "וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר" – אוֹסִיף לָהֶם מְאֵרָה לְפִי עֶרְכָּם. אֲבָל בַּמְבָרְכִים וּמְכַבְּדִים הַמִּדָּה שָׁוָה, לְבָרֵךְ מְבָרְכָיו וּלְכַבֵּד מְכַבְּדָיו.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר כָּאן "וּמְקַלֶּלְךָ", וְאֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אָמַר "וּבוֹזַי", לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן קְלָלָה אֵינוֹ שַׁיָּךְ כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי מַה יִּתֵּן וּמַה יּוֹסִיף? וְיוֹתֵר שַׁיָּךְ בּוֹ לְשׁוֹן בִּזָּיוֹן בְּמִי שֶׁאֵינוֹ נוֹהֵג כָּבוֹד כָּרָאוּי בִּדְבַר ה'. וּבָשָׂר וָדָם רָאוּי לִהְיוֹת מִן הַנֶּעֱלָבִים שֶׁלֹּא לְהַקְפִּיד עַל בִּזָּיוֹנוֹ, אֲבָל עַל הַקְּלָלָה רָאוּי לְהַקְפִּיד. וּמַה שֶּׁכָּתוּב כָּאן "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ", וּלְהַלָּן (שמואל א ב:ל) נֶאֱמַר "כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד", אֵין שְׁתֵּי הַבְּרָכוֹת דּוֹמִין זֶה לָזֶה, כִּי הַבְּרָכָה לְאָדָם הוּא תּוֹסֶפֶת שֶׁפַע וְרִבּוּי, וְזֶה אֵין שַׁיָּךְ כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי מַה יִּתֵּן לוֹ בְּבִרְכָתוֹ? אֶלָּא עִנְיָנָם בְּרָכָה שֶׁל הוֹדָיָה. וְאִם כֵּן מַה עִנְיַן הַבְּרָכוֹת זוֹ לָזוֹ שֶׁיֹּאמַר "כִּי מְבָרְכַי אֲבָרֵךְ"? וְאֵצֶל הָאָדָם אֵין שַׁיָּךְ לוֹמַר "וַאֲכַבְּדֶךָּ מְכַבֶּדְךָ", כִּי אֵין דִּמְיוֹן לַכָּבוֹד שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה עִם חֲבֵרוֹ אֶל הַכָּבוֹד שֶׁחָכְמִים יִנְחָלוּ מֵאֵת ה', אֲבָל הַבְּרָכוֹת דּוֹמִין זֶה לָזֶה, כִּי וַדַּאי אֵין בְּיַד הָאָדָם לִתֵּן הַבְּרָכוֹת מִיָּדוֹ מַמָּשׁ, זוֹלַת שֶׁהוּא מְבָרְכוֹ "ייטיב ה' עִמָּךְ", וּבְאוֹתָהּ בְּרָכָה שֶׁהוּא מְבָרְכוֹ יְבָרֵךְ ה' גַּם אֶת הַמְבָרֵךְ.

פסוק ה

וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן אָחִיו. וּלְמַעְלָה (בראשית יא לא) נֶאֱמַר "וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת אַבְרָם בְּנוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן הָרָן בֶּן בְּנוֹ וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ". לְפִי שֶׁקּוֹדֶם שֶׁהֶבְטַח אַבְרָם שֶׁיִּהְיוּ לוֹ בָּנִים, הָיָה מִתְרַחֵק מִן שָׂרָה מִצַּד הֱיוֹתָהּ עֲקָרָה, לְפִי שֶׁכָּל אוֹתָן הַבְּעִילוֹת אֵינָן לְקִיּוּם הַמִּין. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה אֵין לָהּ וָלָד", וְסָמוּךְ לֵיהּ "וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת אַבְרָם" וְגוֹ', לְפִי שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה, עַל כֵּן הִכְנִיס אֶת לוֹט בֵּינֵיהֶם. אֲבָל אַחַר שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" וְהֶבְטַח בָּנִים, כְּתִיב "וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת לוֹט", כִּי בִּלְשׁוֹן "וַיִּקַּח" הוֹרָה שֶׁאוֹמֵר כְּאִלּוּ עָשָׂה לִקּוּחִין שְׁנִים, תַּחַת אֲשֶׁר הָיָה פָּרוּשׁ מִמֶּנָּה, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב א) "וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לֵוִי". וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו ה' וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט", הַיְינוּ לוֹט מֵעַצְמוֹ הָלַךְ אַחֲרָיו, אֲבָל אַבְרָם לֹא קֵרְבוֹ, וְאַדְרַבָּא הִרְחִיקוֹ, וַיִּקַּח אֶת שָׂרַי וְגוֹ'. דָּבָר אַחֵר: תֶּרַח הָיָה מְקָרֵב בְּיוֹתֵר קְרוֹבָיו, עַל כֵּן לָקַח תְּחִלָּה אֶת אַבְרָם בְּנוֹ, וְאַחַר כְּךָ לָקַח אֶת לוֹט בֶּן בְּנוֹ, כִּי בְּנֵי בָנִים כִּבָנִים, וְאַחַר כְּךָ לָקַח כַּלָּתוֹ שָׂרַי. אֲבָל אַבְרָם לָקַח תְּחִלָּה אֶת שָׂרַי אִשְׁתּוֹ, כִּי אִשְׁתּוֹ כְּגוּפוֹ, וְאַחַר כְּךָ לָקַח לוֹט שֶׁאֵינוֹ כְּגוּפוֹ.

פסוק ו

עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה. הֶרְאָהוּ קַבָּלַת הַתּוֹרָה וְהַשִּׁבּוּעָה שֶׁבְּהַר גְּרִזִים וְהַר עֵיבָל. הֶרְאָה לוֹ קַבָּלַת הַתּוֹרָה לְהוֹרוֹת שֶׁבִּזְכוּת קַבָּלַת הַתּוֹרָה זָכָה לִירֻשַּׁת "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ" (בראשית יב:ז), כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קה מד) "וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאֻמִּים יִירָשׁוּ בַּעֲבוּר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרֹתָיו יִנְצֹרוּ". וּכְלַפֵּי שֶׁאָמַר לְמַעְלָה "וּמְקַלְלְךָ אָאֹר" (בראשית יב:ג), הוֹרָה שֶׁזֶּה יִהְיֶה עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְלֹא עַד בִּכְלָל, כִּי כָּל הַמְבָרְכִים וְהַמְקַלְלִים שֶׁבְּהַר גְּרִזִים וְהַר עֵיבָל יִהְיוּ בְּהַסְכָּמַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְלֹא יָאוֹר אֶת הַמְקַלְלִים הָהֵם, כִּי קִלְלָתָם הִיא לְשֵׁם הַתַּכְלִית וּבְרָכָה תֵּחָשֵׁב.

פסוק ז

וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם. מַה שֶּׁלֹּא נִרְאָה אֵלָיו ה' מִיָּד כְּשֶׁאָמַר לוֹ לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ, לְפִי שֶׁאָז הָיָה עֲדַיִן בְּחוּצָה לָאָרֶץ כְּדַעַת הָרַאב"ע, וּבְחוּצָה לָאָרֶץ אֵין שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ נִגְלֶה, וּרְאִיָּה מִיּוֹנָה, (מכילתא בא יב ד) וְאִם כֵּן לֹא נִרְאָה אֵלָיו שָׁם ה' בְּמַרְאָה, כִּי אִם קוֹל דְּבָרִים לְבַד הָיָה שׁוֹמֵעַ, וְעַל כֵּן לֹא בָּנָה שָׁם מִזְבֵּחַ, רַק "לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו" (בראשית יב:ז). אֲבָל בְּעוֹד שֶׁלֹּא הָיָה נִרְאָה אֵלָיו, לֹא רָצָה לִבְנוֹת מִזְבֵּחַ בְּמָקוֹם שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר בְּמֹשֶׁה (שמות ד א) "כִּי יֹאמְרוּ לֹא נִרְאָה אֵלֶיךָ ה'" (שמות ד:א), כִּי אֵין דַּרְכּוֹ לְהִתְרָאוֹת בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וּבְזֶה יַכְחִישׁוּ לוֹמַר שֶׁגַּם קוֹל לֹא שָׁמַעְתָּ.

פסוק ט

הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה. אוּלַי רָצָה לְהִתְחַכֵּם בָּאֱלֹהִיוּת, כִּי הָרוֹצֶה לְהִתְחַכֵּם יֵדְרִים (בבא בתרא כה:). אֲבָל עַל הָעִשָּׁר לֹא בִּקֵּשׁ, שֶׁהֲרֵי אָמַר "אִם אֶקַּח מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" (בראשית יד:כג). וְאוֹתָן מַתָּנוֹת שֶׁקִּבֵּל עַל יְדֵי שָׂרָה הָיָה מֻכְרָח לְקַבְּלָם כְּדֵי שֶׁלֹּא יַהֲרְגוּהוּ, שֶׁהֲרֵי כֻּלָּם נָתְנוּ לוֹ דֶּרֶךְ חֲנֻפָּה, אוּלַי יִתְפַּתֶּה לָתֵת לוֹ אֶת אֲחוֹתוֹ לְאִשָּׁה. וְאִלּוּ לֹא הָיָה מְקַבֵּל, הָיוּ חוֹשְׁבִים שֶׁאֵין רְצוֹנוֹ לִתְּנָהּ לָהֶם וְהָיוּ הוֹרְגִים אוֹתוֹ. וּמִכָּל מָקוֹם לֹא רָצָה לֵהָנוֹת מִן אוֹתָן מַתָּנוֹת וּנְתָנָם לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כה:ו) "וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים נָתַן אַבְרָהָם מַתָּנוֹת". הֵיינוּ אוֹתָן מַתָּנוֹת שֶׁקִּבֵּל מִן הַמִּצְרִיִּים, נְתָנָם לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים, דְּהַיְינוּ בְּנֵי קְטוּרָה, וְהֵיא הָגָר הַמִּצְרִית כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י. כִּי מִן הַמִּצְרִיִּים לָקַח הַמַּתָּנוֹת וְהֶחֱזִירָם לְמַטַּעְתָּם, וּנְתָנָם לִבְנֵי הָגָר הַמִּצְרִית.

פסוק יז

עַל דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם. וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ שֶׁשָּׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם? וְעוֹד, מַה פֶּשַׁע שֶׁל פַּרְעֹה, הֲרֵי סָבוּר שֶׁהִיא אֲחוֹתוֹ? וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "עַל דְּבַר שָׂרַי" – שֶׁאוֹמֶרֶת לַמַּלְאָךְ "הִנֵּה" וְהוּא מַכֶּה – לֹא נִזְכַּר בַּפָּסוּק "הִנֵּה". עַל כֵּן נִרְאָה לִי, אַף עַל פִּי שֶׁבִּפְנֵי הֲמוֹן עָם אָמְרָה שָׂרָה "אֲחוֹתוֹ אָנִי", מִכָּל מָקוֹם לְפַרְעֹה הִגִּידָה הָאֱמֶת שֶׁהִיא אֵשֶׁת אַבְרָם, בְּחָשְׁבָהּ שֶׁמֶּלֶךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא דִּין לֹא יַעֲשֶׂה עָוֶל. וּפַרְעֹה לֹא הִשְׁגִּיחַ בָּהּ, כִּי אָמַר "לְדִבָרַיִךְ הָרִאשׁוֹנִים אֲנִי מַאֲמִין". עַל כֵּן נָגַע ה' "עַל דְּבַר שָׂרַי" – בִּשְׁבִיל דִּבּוּרָהּ שֶׁל שָׂרַי. וּמַה הָיָה דִּבּוּרָהּ? "אֵשֶׁת אַבְרָם" – כִּי הִיא דִּבְּרָה אֵלָיו "אֵשֶׁת אַבְרָם אָנִי". וְאָמַר פַּרְעֹה לְאַבְרָם "לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִיא" (בראשית יב:יח), כִּי לְךָ הָיִיתִי מַאֲמִין וְלֹא לָהּ, כִּי חָשַׁבְתִּי אוּלַי אוֹמֶרֶת כֵּן כְּדֵי לְהִנָּצֵל מִן הַתַּשְׁמִישׁ שֶׁהוּא בְּלֹא אֵישׁוּת. דָּבָר אַחֵר: "עַל דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם" – לְפִי שֶׁהָיְתָה אֵשֶׁת אִישׁ, עַל כֵּן בָּאוּ עָלָיו נְגָעִים אֵלּוּ.

פרק יג

פסוק ז

וַיְהִי רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה אַבְרָם וְגוֹ'. רַשִׁ"י פֵּרֵשׁ סְמִיכוּת "וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ" לוֹמַר, שֶׁלֹּא זָכָה בָּהּ אַבְרָם עֲדַיִן. וְקָשֶׁה לָמָּה הִזְכִּיר כָּאן "וְהַפְּרִזִּי", וּלְמַעְלָה (בראשית יב:ו) אָמַר "וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ", וְכָאן הִזְכִּיר "יֹשֵׁב" וְלֹא הִזְכִּיר זֶה לְמַעְלָה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁרָצָה לוֹמַר, אֵלּוּ שְׁנֵי אֻמּוֹת גְּדוֹלוֹת הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי נִתְיַשְּׁבוּ בָּאָרֶץ בְּלֹא מְרִיבָה, וּשְׁנֵי רוֹעִים אֵלּוּ לֹא נָשָׂא אוֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּיו. וְקָשֶׁה עוֹד, וְכִי בַּעֲבוּר זֶה "הִפָּרֵד נָא מֵעָלָי"

(בראשית יג:ט)? הִנֵּה רוֹעֵי אַבְרָם עָשׂוּ אֶת שֶׁלָּהֶם וְהוֹכִיחוּם עַל הַגָּזֵל, וְאִם הֵמָּה לֹא קִבְּלוּ תּוֹכַחְתָּם, הִנֵּה הֵמָּה אֶת נַפְשָׁם הִצִּילוּ.

וְיוֹתֵר קָרוֹב לִשְׁמוֹעַ, שֶׁרוֹעֵי אַבְרָם הוֹכִיחוּם עַל הַגָּזֵל, וְהֵמָּה טָעֲנוּ כָּל הָאָרֶץ הִיא שֶׁל אַבְרָם כוּ', וְחָשַׁב אַבְרָם שֶׁאִם יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ יִרְאוּ שֶׁהוּא מַחֲזִיק בָּאָרֶץ בְּחֶזְקַת שֶׁהִיא שֶׁל אַבְרָם וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר, פְּשִׁיטָא שֶׁיִּתְאַסְּפוּ עָלַי וְהִכּוּנִי. עַל כֵּן הִזְכִּיר גַּם הַפְּרִזִּי, שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁיו גִּבּוֹרִים עַד שֶׁיָּשְׁבוּ בְּעֲרֵי הַפְּרָזוֹת כְּהוֹרָאַת שֵׁם פְּרִזִּי, וְכַסִּימָן שֶׁמָּסַר מֹשֶׁה לַמְרַגְּלִים. וְכֵן יַעֲקֹב הָיָה מִתְיָרֵא מִן הַפְּרִזִּי בְּיוֹתֵר, שֶׁאָמַר (בראשית לד ל) "עֲכַרְתֶּם אוֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בְּיוֹשֵׁב הָאָרֶץ בַּכְּנַעֲנִי וּבַפְּרִזִּי וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר" וְגוֹ'. וּלְכָךְ הִזְכִּיר כָּאן יְשִׁיבָה, לוֹמַר שֶׁעַד עַכְשָׁיו הֵם יוֹשְׁבִים בְּשַׁלְוָה עִמָּדִי, וְעַל יְדֵי שֶׁיִּרְאוּ כִּי רוֹעֵי מַחֲזִיקִים בַּשָּׂדוֹת בְּחֶזְקַת שֶׁהִיא שֶׁלִּי, וְיִלָּחֲמוּנִי חִנָּם. לְפִיכָךְ "הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי". עַל כֵּן הָלַךְ לוֹט וְנִתְיַשֵּׁב אֵצֶל אַנְשֵׁי סְדוֹם שֶׁאֵינָן מַקְפִּידִין עַל הַגָּזֵל. לְפִיכָךְ סָמַךְ לוֹמַר "וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים", לְהוֹרוֹת שֶׁבַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ חַטָּאִים בְּמָמוֹנָם וְלֹא הִקְפִּידוּ עַל הַגָּזֵל, נִתְיַשֵּׁב לוֹט אֶצְלָם.

פסוק יד

וַה' אָמַר אֶל אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד לוֹט מֵעִמּוֹ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: כָּל זְמַן שֶׁהָיָה הָרָשָׁע עִמּוֹ, פֵּרַשׁ מִמֶּנּוּ הַדִּבּוּר. וּמַקְשִׁים כָּאן, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם" (בראשית יב:ז) וְהָיָה לוֹט עִמּוֹ. וְנִרְאֶה לִי שֶׁלֹּא קָשָׁה מִידֵי, כִּי בְּהַבְטָחָה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמַר "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ" (בראשית יב:ז). וְהַבְטָחָה זוֹ הִיא שֶׁעָמְדָה לְרוֹעֵי לוֹט לְהַטְעוֹתָם וְלוֹמַר: כָּל הָאָרֶץ שֶׁל אַבְרָם הִיא, וְלוֹט יוֹרְשׁוֹ, וְעַל כֵּן הָיוּ מַרְעִין בְּהֶמְתָּם בִּשְׂדֵה אַחֵר. וְאִם לַדִּין יֵשׁ תְּשׁוּבָה עַל טַעֲנָתָם, כִּי לֹא זָכָה בָּהּ אַבְרָם כָּל עִקָּר, כִּי לֹא נִתַּן הָאָרֶץ רַק לְזַרְעוֹ וְלֹא לוֹ, וְאִם כֵּן מִסְתַּמָּא לֹא יַסְכִּים לוֹט עִם רוֹעָיו, וְהֵמָּה הָיוּ רוֹעֵי בָּקָר וְלֹא מֵחָכְמָה שָׁאֲלוּ עַל זֶה. אֲבָל בְּהַבְטָחָה זוֹ אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה" (בראשית יג:טו), נִשְׁמַע מִזֶּה כִּי אַבְרָם עַצְמוֹ זָכָה בָּאָרֶץ. עַל כֵּן לֹא נֶאֶמְרָה הַבְטָחָה זוֹ לְאַבְרָם עַד אַחֲרֵי הִפָּרֶד לוֹט מֵעִמּוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְלֶה עַצְמוֹ בְּהַבְטָחָה זוֹ יוֹתֵר מִבְּרֹאשׁוֹנָה, וְיָבֹא לִגְזֹל בְּפַרְהֶסְיָא לֹא יָשׁוּב מִפָּנָיו כֹּל. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה" יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת וָאֵרָא בְּאֵיזוֹ עִנְיָן זָכָה אַבְרָם בָּאָרֶץ.

דָּבָר אַחֵר, כִּי מַה שֶּׁנִּרְאָה אֵלָיו ה', אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה לוֹט עִמּוֹ, לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא הִרְשִׁיעַ לְרָעוֹת בְּשָׂדוֹת אֲחֵרִים, כִּי אוּלַי לֹא הָיוּ לוֹ לְלוֹט עֲדַיִן צֹאן וּבָקָר, אֲבָל אַחַר שֶׁהָלַךְ עִם אַבְרָם נָתְנוּ גַּם לְלוֹט מַתָּנוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְגַם לְלוֹט הַהֹלֵךְ אֶת אַבְרָם הָיָה צֹאן וּבָקָר" (בראשית יג:ה), וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צג) "מִי גָּרַם לוֹ זֹאת? הֲלֵיכָתוֹ עִם אַבְרָם". שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁקֹּדֶם שֶׁהָלַךְ עִם אַבְרָם לֹא הָיָה לוֹ צֹאן וּבָקָר עֲדַיִן, עַד שֶׁבָּא עִמּוֹ מִצְרַיְמָה וְנָתְנוּ לְאַבְרָהָם מַתָּנוֹת וְגַם לְלוֹט, כְּדֵי שֶׁיִּסְכִּים עַל נְתִינַת שָׂרָה לוֹ לְאִשָּׁה. וְאָז

הִתְחִיל לִרְעוֹת בַּהֲמוֹתָיו בִּשְׂדֵה אַחֵר, וְאָז נַעֲשָׂה רָשָׁע, וּבַעֲבוּרוֹ פֵּרַשׁ הַדִּבּוּר גַּם מִן אַבְרָם, כִּי הַגֶּזֶל גּוֹרֵם סִלּוּק הַשְּׁכִינָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים יב ו) "מִשֹּׁד עֲנִיִּים מֵאַנְקַת אֶבְיוֹנִים, עַתָּה אָקוּם יֹאמַר ה'".

פסוק יז

קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ. הַבֵּט יָמִין וּרְאֵה, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד שָׁם צָפוֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה, כִּי כָל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם" (בראשית יג:יד-טו), שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁבִּרְאִיָּה לְחוּד סָגֵי וְקָנֵי לַהּ. וְאַחַר כָּךְ חָזַר מִזֶּה וְאָמַר "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה", שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת חֲזָקָה מַמָּשׁ מִכִּי דַּיֵּשׁ אַמַּצְרֵי, (בבא קמא ט.) וּבִרְאִיָּה לְחוּד לָא קָנֵי לַהּ. וְעוֹד, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "לְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה", וְלֹא הִזְכִּיר זַרְעֲךָ וְלֹא "עַד עוֹלָם". וְעוֹד, שֶׁאָמַר "שָׂא נָא", אֵין "נָא" אֶלָּא בַּקָּשָׁה. וּבְאָמְרוֹ "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ" לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא". וְאֵצֶל מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם מָחֳלֶפֶת הַשִּׁיטָה, שֶׁאָמַר (דברים ג:כה) "אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ", הֲרֵי שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא" אֵצֶל הַעֲבָרָה מַמָּשׁ שֶׁהִיא דּוּגְמַת "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ", אֲבָל אֵצֶל הָרְאִיָּה לֹא הִזְכִּיר "נָא", כִּי לֹא אָמַר "וְאֶרְאֶה נָּא". וְעוֹד, מַהוּ שֶׁאָמַר כָּאן "וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד שָׁם", וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁיִּרְאֶה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֵינוֹ עוֹמֵד שָׁם?

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בְּכָל זֶה, שֶׁהִקְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶל אַבְרָהָם אֶת הָאָרֶץ לְקִנְיַן שְׁמָהּ שְׁנֵי מִינֵי תּוֹעֶלֶת: הָאֶחָד, רוּחָנִי, וְהוּא נִקְנֶה בִּרְאִיָּה לְבַד; וְאֶחָד, גּוּפָנִי, וְהוּא נִקְנֶה מִכִּי דַּיֵּשׁ אַמַּצְרֵי. הָרוּחָנִי הוּא, כִּי שָׁם מָקוֹם מִקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה מִכֶּנֶד כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה, וְשָׁם פָּעַל ה' מָכוֹן לְשִׁבְתּוֹ יִתְבָּרַךְ, וְשָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ יִתְבָּרַךְ. וְכָל הַמִּסְתַּכֵּל בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא מִיָּד נִתְלַבֵּשׁ רוּחַ טָהֳרָה וּקְדֻשָּׁה, וּמֶלֶךְ עֶלְיוֹן בְּיָפְיוֹ יִתְבָּרַךְ תֶּחֱזֶינָה עֵינָיו, וּבִרְאִיָּה לְחוּד סָגֵי לְאָדָם לִקְנוֹת הַשְּׁלֵמוּת הַהוּא בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר קָרָא לוֹ אַבְרָהָם (בראשית כב יד) "ה' יִרְאֶה", וְקָרֵי בֵּהּ "יִרְאֶה" הַיּוּ"ד בְּחִירִיק וְ"יֵרָאֶה" הַיּוּ"ד בְּצֵירֵי", כִּי כְּדֶרֶךְ שֶׁבָּא לְרָאוֹת כָּךְ בָּא לְהֵרָאוֹת, כִּי מִיָּד בְּבוֹאוֹ שָׁמָּה, כְּשֶׁם שֶׁהַשְּׁכִינָה רוֹאָה אוֹתוֹ כָּךְ הוּא רוֹאֶה פְּנֵי הַשְּׁכִינָה, וּמִיָּד נַעֲשָׂה מַשְׁפֵּעַ וּמְאֻצָּל וְדָבֵק בְּזִיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ מֵעֵין עוֹלָם הַבָּא, כִּי גַּם שָׁם הַצַּדִּיקִים יוֹשְׁבִים וְנֶהֱנִים מִזִּיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ. וְלֹא בְּכָל מָקוֹם בָּאָרֶץ הָאָדָם זוֹכֶה לְשִׁלֵּמוּת זֶה, כִּי אִם בַּמָּקוֹם הַנִּקְרָא "ה' יִרְאֶה" וְהוּא הַר הַמּוֹרִיָּה וּבֵית אֵל, כִּי לְמַעְלָה כְּתִיב (בראשית יג ג-ד) "עַד בֵּית אֵל, אֶל מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ" וְגוֹ', וּלְקַמָּן פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (בראשית כח יז) פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁבָּא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לִקְרָאתוֹ עַד בֵּית אֵל, וּפֵרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁמֵּאוֹתוֹ זְמַן וְהָלְאָה נִתְחַבְּרוּ שְׁנֵי הַמְּקוֹמוֹת, מְקוֹם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּבֵית אֵל, וְהָיוּ לְמָקוֹם אֶחָד. עַל

כֵּן נֶאֱמַר כָּאן לְאַבְרָם "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם", הוֹרָה בְּאֶצְבַּע שֶׁשְּׁלֵמוּת זֶה הָרוּחָנִי הַנִּקְנֶה לוֹ בִּרְאִיָּה לְחוּד לֹא נִקְנֶה לוֹ כִּי אִם מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד בּוֹ, וְהֵינוּ בֵּית אֵל. כִּי כָּךְ מַשְׁמַע פְּשַׁט הַמִּקְרָאוֹת "וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב עַד בֵּית אֵל" וְגוֹ', וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ", שֶׁאֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ שָׁמָּה, וְסִבָּה זוֹ "מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ".

וְתוֹעֶלֶת רוּחָנִי זֶה לֹא יָסִיר מִזַּרְעוֹ עַד עוֹלָם, כִּי אַף בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה אֵינוֹ בְּבִנְיָנוֹ, מִכָּל מָקוֹם הַבַּיִת הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַעְלָה הַמְכֻוָּן נֶגְדּוֹ נִצְחִי, לֹא יָסוּר לְעוֹלָם. וּבְכָל זְמַן יוֹרֵד מִמֶּנּוּ הַשֶּׁפַע עַל זֶרַע אַבְרָהָם הַמְקֻדָּשׁ. וּמִטַּעַם זֶה שְׁלֵמִים וְכֵן רַבִּים נִכְסְפָה נַפְשָׁם לַעֲמֹד בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא, "כִּי רָצוּ אֶת אֲבָנֶיהָ" וְגוֹ' (תהלים קב:טו). וּכְנֶגֶד תּוֹעֶלֶת רוּחָנִי זֶה אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם" (בראשית יג:יד), רוֹצֶה לוֹמַר: מִן הַמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד בּוֹ, כִּי בוֹ תִּקְנֶה הַשְׁלֵמוּת הָרוּחָנִית וְתִזְכֶּה לִרְאוֹת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה. וְעַל אוֹתוֹ שְׁלֵמוּת אָמַר "לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם" (בראשית יג:טו), כִּי שְׁלֵמוּת רוּחָנִי זֶה לֹא יָמוּשׁ לְעוֹלָם. וְאַחַר כָּךְ אָמַר כְּנֶגֶד הַשְׁלֵמוּת הַגַּשְׁמִי הַנִּקְנֶה לוֹ בָּאָרֶץ, וְהֵינוּ סְתָם נַחֲלַת שָׂדֶה וְכֶרֶם. וּסְתָם קַרְקַע אֵינָהּ נִקְנֵית כִּי אִם בַּחֲזָקָה גְּמוּרָה, מִכְּי דַּיֵּשׁ אַמַּצְרֵי. אָמַר "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה" (בראשית יג:יז), וְלֹא הִזְכִּיר "לְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם", כִּי הָאָרֶץ נִתְּנָה לְיִשְׂרָאֵל עַל תְּנַאי: אִם יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרוֹתָיו יִנְצֹרוּ.

וְעַל קְנִיַּת שְׁנֵי מִינֵי שְׁלֵמוּת אֵלּוּ אָמַר מֹשֶׁה "אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה" (דברים ג:כה), כִּי בְּאָמְרוֹ "אֶעְבְּרָה נָּא" בְּקֵשׁ עַל קְנִיַּת סְתָם חֵלֶק בָּאָרֶץ, אֲשֶׁר לָזֶה צָרִיךְ הַעֲבָרָה מַמָּשׁ, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ" (בראשית יג:יז). וּבְאָמְרוֹ "וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ" בְּקֵשׁ עַל קְנִיַּת הַשְׁלֵמוּת הָרוּחָנִי הַנִּקְנֶה בִּרְאִיָּה לְבַד. וְכָנֶגֶד מַה שֶּׁנֶּאֱמַר כָּאן "מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם" (בראשית יג:יד), דְּהֵינוּ בֵּית אֵל מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ, אָמַר לְהַלָּן "הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן" (דברים ג:כה). וּמַה שֶּׁכָּתוּב כָּאן "שָׂא נָא עֵינֶיךָ" (בראשית יג:יד), הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא" דַּוְקָא בְּאוֹתוֹ שְׁלֵמוּת הַנִּקְנֶה בִּרְאִיָּה, אֲבָל בַּשְׁלֵמוּת הַגּוּפָנִי לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא", וְאֵצֶל מֹשֶׁה כְּתוּב חִלּוּף הַדְּבָרִים, הַכֹּל חַד טַעְמָא הוּא, לְפִי שֶׁהַשְׁלֵמוּת הַגּוּפָנִי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינַיִם אֵלּוּ בְּיוֹתֵר, עַל כֵּן אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ מִן הָאָדָם בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים שֶׁיְּקַבְּלוֹ מִיָּדוֹ, אֶלָּא אַדְרַבָּה, הָאָדָם מְבַקְּשׁוֹ בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי תַּאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם לִרְאוֹת בְּחֶמְדַּת הָעוֹלָם הַזֶּה. אֲבָל הַחֶמְדָּה הָרוּחָנִית אֲשֶׁר "עַיִן לֹא רָאָתָה" (ישעיהו סד:ג), אֵין הַשָּׂבַע נִכְסָף אֵלָיו כָּל כָּךְ, וְאֵין הָאָדָם מְבַקֵּשׁ עָלָיו בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים כְּפִי טִבְעוֹ, אֶלָּא אַדְרַבָּה, ה' מְבַקֵּשׁ מִן הָאָדָם בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים שֶׁיְּדַבֵּק בִּשְׁלֵמוּת

רוּחֲנִי זֶה. עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָם "שָׂא נָא", אֵין נָא אֶלָּא בַּקָּשָׁה וּתְחִנָּה, שֶׁבִּקֵּשׁ ה' מִמֶּנּוּ שֶׁיְּדַבֵּק בְּקִנְיָן רוּחֲנִי זֶה. אֲבָל "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ" כְּדֵי לִקְנוֹת נַחֲלַת עָדֶה וָכֶרֶם, לֹא הֶצְרֵךְ לְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ. אֲבָל מֹשֶׁה כְּשֶׁבִּקֵּשׁ עַל שְׁתַּיִם אֵלּוּ מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא" בְּאָמְרוֹ "אֶעְבְּרָה", דְּהַיְנוּ קִנְיַת חֵלֶק בָּאָרֶץ שֶׁהַטֶּבַע נִכְסָף אֵלָיו וּמְבַקֵּשׁ עַל כָּכָה. אֲבָל בְּאָמְרוֹ "וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ" לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא", כִּי הַכֹּל חַד טַעְמָא. וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין זֶה נָאוֹת לֶאֱמְרוֹ עַל שְׁנֵי צַדִּיקִים כְּאַבְרָהָם וּמֹשֶׁה, מִכָּל מָקוֹם דִּבְּרָה תוֹרָה בִּלְשׁוֹן סְתָם בְּנֵי אָדָם, וְאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָם "שָׂא נָא" וְ"קוּם הִתְהַלֵּךְ" כִּמְדַבֵּר לְסְתָם אָדָם, וּמֹשֶׁה גַּם כֵּן לֹא רָצָה לְהַחֲזִיק אֶת עַצְמוֹ לְצַדִּיק גָּמוּר.

דָּבָר אַחֵר, אַבְרָהָם לֹא הָיָה לוֹ עֵינַיִם רְמוֹת וְהָיָה תּוֹלֶה עֵינָיו תָּמִיד לְמַטָּה, עַל כֵּן נֶאֱמַר לוֹ "שָׂא נָא עֵינֶיךָ" (בראשית יג:יד). "נָא" לְשׁוֹן עַתָּה, כִּי עַתָּה לְפִי שָׁעָה שָׂא נָא עֵינֶיךָ לְמַעְלָה וּרְאֵה.

פרק יד

פסוק יד

וַיָּרֶק אֶת חֲנִיכָיו וְגוֹ'. רַשִׁ"י פֵּרֵשׁ אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ הָיָה שָׁם, כִּי שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר הוּא מִנְיַן שֵׁם אֱלִיעֶזֶר. וְכִי דֶּרֶךְ הַמִּקְרָא לוֹמַר מִסְפַּר הַמּוֹרֶה עַל אִישׁ אֶחָד? וּמַהוּ שֶׁאָמַר "וְחֻלֶּק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי" (בראשית יד:כד), וַהֲלֹא לֹא הָלַךְ עִמּוֹ כִּי אִם אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁגַּם רַשִׁ"י מוֹדֶה שֶׁלָּקַח עִמּוֹ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר אֲנָשִׁים מַמָּשׁ, כִּי חַיָּב כָּל אָדָם לַעֲשׂוֹת בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וּמַה שֶּׁיֶּחְסַר הַטֶּבַע יַשְׁלִים הַנֵּס. אַךְ שֶׁקָּשֶׁה, לָמָּה לָקַח אַבְרָם דַּוְקָא מִסְפָּר שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר? וּמַה הִגִּיד לָנוּ בָּזֶה הַכָּתוּב? אֶלָּא לְהוֹרוֹת שֶׁהָיְתָה הַמִּלְחָמָה כָּכָה חֲזָקָה עָלָיו, עַד שֶׁלֹּא הָיָה שׁוּם אֶפְשָׁרִי בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע לְנַצְּחָם, וּמִכָּל מָקוֹם הָלַךְ אַבְרָהָם לְמִלְחָמָה, כִּי סָמַךְ שֶׁאֱלֹהָיו יִהְיֶה בְּעֶזְרוֹ. וְסִימָנָא מִלְּתָא הִיא, כִּי לָקַח עִמּוֹ אֲנָשִׁים כְּמִסְפַּר "אֱלִיעֶזֶר", לְהוֹרוֹת כִּי אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ הָיָה שָׁם, כִּי לֹא נַעֲשָׂה הַנִּצָּחוֹן הַהוּא בְּשׁוּם פְּעוּלָה אֱנוֹשִׁית כִּי אִם בְּעֶזְרַת אֱלֹהֵי לְבַד. לְפִיכָךְ לֹא רָדַף כִּי אִם עַד דָּן, וְשָׁם נִסְתַּלְּקָה הַשְּׁכִינָה בַּעֲבוּר הֶעָנָל שֶׁעָתִידִין לְהַעֲמִיד בְּדָן, לְפִיכָךְ תִּשַּׁשׁ כֹּחוֹ שָׁם בְּהִסְתַּלְּקוּת הֶעָזֶר הָאֱלֹהִי. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם לַיְלָה" (בראשית יד:טו), שֶׁחָצְיוֹ הַשֵּׁנִי נִשְׁאַר לוֹ לַחֲצוֹת לַיִל שֶׁל מִצְרִים, כִּי אָז יָצָא ה' בְּעַצְמוֹ בְּתוֹךְ מִצְרַיִם. כָּךְ בְּמִלְחָמָה זוֹ לֹא הָיָה כִּי אִם עֶזֶר שֶׁל אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר מִגֵּן צָרָיו בְּיָדוֹ.

דָּבָר אַחֵר: **שְׁלֹקַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר אֲנָשִׁים כְּמִסְפַּר אֱלִיעֶזֶר**, לְהוֹרוֹת שֶׁאֱלִיעֶזֶר שָׁקוּל כְּנֶגֶד כֻּלָּם, כִּי זְכוּתוֹ שֶׁל אַבְרָם דָּבֵק בּוֹ, כִּי יָפָה שִׂיחָתָן שֶׁל עַבְדֵי אָבוֹת מִתּוֹרָתָן שֶׁל בָּנִים כוּ'. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "וַיָּרֶק" – שֶׁהוֹרִיק מֵהֶם כָּל כְּלֵי זַיִן, וְהָלְכוּ בְּלֹא כְּלֵי זַיִן וְסָמְכוּ עַל תְּשׁוּעַת ה', מִלְּשׁוֹן "אָרִיק חַרְבִּי תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי" (שמות טו, ט), כִּי אָמַר פַּרְעֹה: אֲפִלּוּ אִם אָרִיק חַרְבִּי לְסַלְּקוֹ מִכָּל וְכֹל, מִכָּל מָקוֹם "תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי" לְבַד בְּלֹא חֶרֶב.

פסוק יט

בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. לְמַעְלָה נֶאֱמַר "וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן", וְלֹא הִזְכִּיר "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ", לְפִי שֶׁקֹּדֶם שֶׁבָּא אַבְרָם הָיָה נִקְרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אֵל עֶלְיוֹן", כִּי לֹא הָיְתָה מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ נִכֶּרֶת בַּתַּחְתּוֹנִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשְׁ"י עַל פָּסוּק "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לָקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד ז). וְאַבְרָם הִקְנָה שָׁמַיִם וָאָרֶץ לַה', כִּי פִּרְסֵם לַכֹּל מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ בַּתַּחְתּוֹנִים, עַל כֵּן הִזְכִּיר אֵצֶל אַבְרָם תָּמִיד "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ". דָּבָר אַחֵר: לְפִי שֶׁכָּל הַבְּרָכוֹת בָּאוֹת מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, עַל כֵּן הִזְכִּיר אֵצֶל הַבְּרָכָה "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ". וְכֵן כְּשֶׁאָמַר לְמַטָּה (בראשית יד כב) "הֲרִימֹתִי יָדִי אֶל ה' אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ", אִם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" וְגוֹ', אָמַר כֵּן לְפִי שֶׁיָּכוֹל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָתֵת לוֹ מִשֶּׁלּוֹ מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מֵעָל וּמִתְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת, עַל כֵּן לֹא אָקַח מִשֶּׁלְּךָ כְּלוּם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים מַה שֶּׁאָמַר "וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת אַבְרָם". אֵין פֵּרוּשׁוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא תֹּאמַר, אֶלָּא בֶּאֱמֶת אָמַר: יוֹדֵעַ אֲנִי בְּךָ שֶׁלֹּא תֹּאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת אַבְרָם, וְאַף עַל פִּי כֵן אֵין רְצוֹנִי לִקַּח כְּלוּם. דָּבָר אַחֵר, שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיָה עֶלְיוֹן, כִּי אָמְרוּ שֶׁאֵין הַשְׁגָּחָתוֹ יִתְבָּרַךְ בְּמַה שֶּׁלְּמַטָּה מִגַּלְגַּל הַיֵּרֵחַ, וְעַל יְדֵי מִלְחָמָה זוֹ רָאוּ עַיִן בְּעַיִן כִּי הוּא גַּם אֱלֹהֵי הָאָרֶץ וְהַשְׁגָּחָתוֹ גַּם בַּתַּחְתּוֹנִים, כִּי לֹא בְכֹחַ יִגְבַּר אִישׁ כִּי אִם בְּהַשְׁגָּחָתוֹ יִתְבָּרַךְ.

פרק טו

פסוק א

אַל תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ. בַּיְלְקוּט מַסִּיק, לְפִי שֶׁהָיָה אַבְרָם מְפַחֵד שֶׁמָּא קִבַּלְתִּי שְׂכָרִי בָּעוֹלָם הַזֶּה וְאֵין לִי כְּלוּם לָעוֹלָם הַבָּא, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אַל תִּירָא, שְׂכָרְךָ מְתֻקָּן לֶעָתִיד לָבוֹא", זֶהוּ שֶׁאָמַר "הַרְבֵּה מְאֹד", כְּדִכְתִיב (תהלים לא כ) "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ" עַד כָּאן. וְקָשֶׁה עַל זֶה הַמִּדְרָשׁ, אִם כֵּן מַהוּ שֶׁאָמַר "מַה תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי" וְגוֹ', מַה עִנְיַן הַבָּנִים לִשְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא? וְיֵשׁ לְיַשְּׁבוֹ עַל דֶּרֶךְ שֶׁמַּסִּיק בְּפֶרֶק "יֵשׁ נוֹחֲלִין" (בבא בתרא קיז.) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ מַנִּיחַ בֵּן לְיָרְשׁוֹ, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָלֵא עָלָיו עֶבְרָה. כְּתִיב הָכָא (במדבר כז ח) "וְהַעֲבַרְתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְבִתּוֹ", וּכְתִיב

הָתָם (צפניה א טו) "יוֹם עֶבְרָה הַיּוֹם הַהוּא". וְקָשֶׁה, לָמָּה הֵבִיא רְאָיָה מִדִּבְרֵי קַבָּלָה לְדִבְרֵי תּוֹרָה? הָיָה לוֹ לְהָבִיא רְאָיָה מִן פָּסוּק (דברים ג כו) "וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם". אֶלָּא שֶׁרָצָה לְהָבִיא רְאָיָה גַּם עַל הָעִנְיָן וְלֹא עַל הַלָּשׁוֹן לְבַד, כִּי רַבִּי יוֹחָנָן סָבַר שֶׁכָּל מִי שֶׁאֵינוֹ מַנִּיחַ בֵּן לְיוֹרְשׁוֹ אֵינוֹ פָּטוּר בְּלֹא גֵּיהִנֹּם שֶׁנִּקְרָא "יוֹם עֶבְרָה הַיּוֹם הַהוּא". וְאָזַיל רַבִּי יוֹחָנָן לְטַעְמֵיהּ שֶׁדָּרַשׁ פָּסוּק (תהלים נה כ) "אֲשֶׁר אֵין חֲלִיפוֹת לָמוֹ וְלֹא יָרְאוּ אֱלֹהִים" עַל מִי שֶׁאֵינוֹ מַנִּיחַ בֵּן, כִּי זֶה וַדַּאי מִצַּד שֶׁלֹּא הָיָה יָרֵא אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים קכח א) "אַשְׁרֵי כָּל יְרֵא ה'" וְגוֹ', וּסְמִיךְ לֵיהּ "בָּנֶיךָ כִּשְׁתִלֵי זֵיתִים" וְגוֹ', "הִנֵּה כִי כֵן יְבֹרַךְ גָּבֶר יְרֵא ה'". לָכֵךְ אָמַר אַבְרָם "מַה שָּׁכָר תִּתֶּן לִי לְעוֹלָם הַבָּא וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי", שֶׁדִּינוֹ בְּגֵיהִנֹּם כָּאָמוּר? וְאִם תֹּאמַר לִתֵּן שָׂכָרִי בָּעוֹלָם הַזֶּה, עַל זֶה כְּתִיב "וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי". וְעַיֵּן כָּל הַדְּרוּשׁ הַזֶּה בְּפָרָשַׁת פִּינְחָס בְּפָסוּק "עֲלֵה הַר הָעֲבָרִים" (במדבר כז יב), כִּי הוּא דְּרוּשׁ יָקָר.

פסוק ח

בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה. רז"ל אָמְרוּ (נְדָרִים לב) בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר אַבְרָם "בַּמָּה אֵדַע" נֶעֱנַשׁ בְּ"יָדֹעַ תֵּדַע", וְהַשֵּׂכֶל יְמָאֵן לְקַבֵּל דְּרוּשׁ זֶה שֶׁיִּסְבְּלוּ בָּנָיו עֹנֶשׁ גָּדוֹל כָּזֶה בַּעֲבוּר הָאוֹת שֶׁשָּׁאַל אַבְרָם, וְאַבְרָם עַצְמוֹ לֹא קִבֵּל שׁוּם עֹנֶשׁ וְשִׁנֵּי בָנָיו תִּקְהֶינָה. עַל כֵּן לִבִּי אוֹמֵר וְגוֹמֵר שֶׁגָּלוּת מִצְרַיִם הָיוּ לוֹ סִבּוֹת אֲחֵרוֹת וְנֶחְלְקוּ בּוֹ רז"ל, וְתִמְצָא כָּל הַדֵּעוֹת בַּמַּהֲרִי"א כִּי יָדוֹ קִבְּצָם, הֵן קְצָרָה אֹרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת מֵהַעֲלוֹת עָלֶיהָ כָּל הַדֵּעוֹת הֶהֵם. אַךְ שֶׁבַּעַל מִדְרָשׁ זֶה קָשֶׁה לוֹ: יִהְיֶה הַטַּעַם אֶל הַגָּלוּת מַה שֶּׁיִּהְיֶה, לָמָּה זֶה הִגִּיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשׁוֹרָה רָעָה זוֹ לְאַבְרָם לְצַעֲרוֹ בְּחִנָּם? עַל זֶה אָמַר שֶׁבַּעֲוֹן "בַּמָּה אֵדַע" שֶׁרָצָה לֵידַע דָּבָר שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ צֹרֶךְ לֵידַע, כִּי מַה לּוֹ לְבַקֵּשׁ אוֹת עַל דָּבָר ה', עַל כֵּן נֶעֱנַשׁ בְּ"יָדֹעַ תֵּדַע" שֶׁהוֹדִיעוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דָּבָר לְצַעֲרוֹ, וְזֶה גַּם כֵּן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

וּבְעִנְיָן זֶה שֶׁשָּׁאַל אַבְרָם, תָּמְהוּ רַבִּים לָמָּה שָׁאַל אוֹת עַל יְרֻשַּׁת הָאָרֶץ וְלֹא שָׁאַל אוֹת עַל הַבְטָחַת הַזֶּרַע. וַאֲנִי שׁוֹאֵל עוֹד שְׁאֵלָה אַחַת, לָמָּה לֹא שָׁאַל אוֹת עַל הָאָרֶץ מִיָּד כְּשֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּפַעַם רִאשׁוֹן "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ" וְגוֹ' (בראשית יב:ז). גַּם בִּסְפֵקוֹת אֵלּוּ רַבּוּ הַדֵּעוֹת. וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁהָאוֹת אֲשֶׁר שָׁאַל לֹא שֶׁהָיָה אַבְרָם מְסַפֵּק בְּיִעוּד הָאֵל יִתְבָּרַךְ, זוֹלַת שֶׁרָצָה שֶׁיִּכָּרוֹת לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּרִית לְסַלֵּק מֵעָלָיו כָּל טוֹעַן וּמְעָרְעֵר. לְפִי שֶׁלְּמַעְלָה אָמַר לוֹ "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן", מַשְׁמַע מַתָּנָה בְּעָלְמָא, וְעַל זֶה לֹא הָיָה מְבַקֵּשׁ אַבְרָהָם כְּרִיתוּת בְּרִית, כִּי מִי יַעֲרְעֵר עַל הַמַּתָּנָה אֲשֶׁר נָתַן לוֹ ה', כִּי לוֹ יִתְבָּרַךְ תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ וּבְיָדוֹ לָתֵת הָאָרֶץ לְכָל מִי שֶׁיִּרְצֶה. אֲבָל אַחַר שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ" (בראשית טו:ז), מַשְׁמַע שֶׁנִּתְּנָה זוֹ שֶׁהַזְכִּיר הַיְינוּ תּוֹרַת יְרֻשָּׁה. לְפִי שֶׁנִּתַּן

כְּשֶׁחִלֵּק הָאָרֶץ לְבָנָיו נָתַן אֶרֶץ כְּנַעַן לִבְנֵי שֵׁם, וְעַתָּה בָּא אֵלֶיהָ בְּתוֹרַת יְרֻשָּׁה. אָז חָשַׁב אַבְרָם שֶׁמָּא שְׁאָר יוֹרְשָׁיו שֶׁל שֵׁם יֶעֱרְרוּ עַל חֶלְקָם, כִּי בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַרְפַּכְשַׁד וְאַשּׁוּר וְלוּד וַאֲרָם (בראשית י:כב), וְאַבְרָם יָצָא מִן אַרְפַּכְשָׁד, וְשֶׁמָּא שְׁאָר בְּנֵי שֵׁם יֶעֱרְרוּ עַל הַיְרֻשָּׁה. עַל כֵּן אָמַר "בַּמֶּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה" (בראשית טו:ח) – מַה הָאוֹת שֶׁאֲנִי לְבַד הַיּוֹרֵשׁ בְּלִי עֵרְעוּר. וּבָאָה לוֹ הַתְּשׁוּבָה "קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת" וְגוֹ' (בראשית טו:ט). כְּדֶרֶךְ שֶׁכָּרַת ה' לְאַהֲרֹן בְּרִית מֶלַח עוֹלָם (במדבר יח:יט) לְסַלֵּק מֵעָלָיו עֵרְעוּר שֶׁל קֹרַח, כָּךְ כָּרַת ה' בְּרִית לְאַבְרָם לְסַלֵּק מֵעָלָיו כָּל טוֹעַן וּמְעָרְעֵר, כִּי זֹאת לְפָנִים לְחֹק שֶׁכָּל כּוֹרְתֵי בְּרִית עוֹבְרִים בֵּין הַגְּזָרִים כַּנּוֹדָע.

פסוק ט

קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת. בְּעִנְיַן מַרְאָה זוֹ רַבּוּ הַדֵּעוֹת, אֶעֱנֶה גַּם אֲנִי חֶלְקִי וְאוֹמַר: לְפִי שֶׁמְּצִינוּ בְּהַבְטָחַת הָאָרֶץ שֶׁמַּזְכִּיר לִפְעָמִים הָאָבוֹת וְלִפְעָמִים זַרְעָם, וְהֵיכָן מָצִינוּ שֶׁהָיָה לָאָבוֹת חֵלֶק בָּאָרֶץ, הֲלֹא הָיוּ כֻּלָּם גֵּרִים בָּאָרֶץ, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה" (בראשית טו:ז), וּכְתִיב (שמות ו ח) "לָתֵת אוֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב" וְגוֹ'. עַל כֵּן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צ:) מִכָּאן לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ו ד) "לָתֵת לָהֶם", "לָכֶם" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "לָהֶם". וְגַם זֶה מְחֻסַּר בֵּאוּר, וְכִי לִתְחִיַּת הַמֵּתִים יִנָּחֲלוּ הָאָבוֹת חֵלֶק בָּאָרֶץ בָּעוֹלָם הַזֶּה?

אֶלָּא אֵין זֶה כִּי אִם הַקִּבּוּרָה, שֶׁיִּקָּבְרוּ חֶלְקָם לִהְיוֹת לָהֶם מָקוֹם קְבוּרָה בָּאָרֶץ, לְפִי שֶׁכָּל מֵתֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חַיִּין תְּחִלָּה לֶעָתִיד, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בָּעֶזְרַת ה' בְּפָרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ו, ג). אֲבָל זַרְעָם קִבְּלוּ חֶלְקָם גַּם בַּחַיִּים בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְהָאָבוֹת דַּוְקָא לְאַחַר מִיתָה שֶׁיִּחְיוּ תְּחִלָּה. עַל כֵּן הֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַרְאָה זוֹ: עֶגְלָה כְּנֶגֶד אַבְרָם, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (בראשית יח, ז) "וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם". וְעֵז כְּנֶגֶד יַעֲקֹב, שֶׁהִלְבִּישׁ עַל צַוָּארָיו עוֹרוֹת גְּדָיֵי עִזִּים. וְאַיִל כְּנֶגֶד יִצְחָק, שֶׁהִקְרִיב תְּמוּרָתוֹ אַיִל. וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בְּפָרָשַׁת נָשֹׂא בְּקָרְבְּנוֹת הַנְּשִׂיאִים (במדבר ז, כא). וְתוֹר וְגוֹזָל, אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל. "וַיִּבַּתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ" — רָמַז כִּי שְׁלֹשָׁה אָבוֹת אֵלּוּ דַּוְקָא אַחַר בְּתוֹר, דְּהַיְנוּ אַחַר מִיתָה, יְקֻבְּלוּ חֶלְקָם בָּאָרֶץ, כִּי מֵתֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חַיִּין תְּחִלָּה, אֲבָל לֹא בְּחַיֵּיהֶם. "וְאֶת הַצִּפּוֹר לֹא בָתָר" — כִּי יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְתוֹר וְגוֹזָל יָבוֹאוּ חַיִּים לָאָרֶץ, כִּי בָּזֶה הֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִי וָמִי הַהוֹלְכִים לָאָרֶץ, וּבְאֵיזֶה אֹפֶן יִהְיֶה לָאָבוֹת חֵלֶק בָּאָרֶץ, וְהוּא אַחַר בְּתוֹר וּמִיתָה, דְּהַיְנוּ אַחַר הַעֲרֵב שִׁמְשָׁם בָּעוֹלָם הַזֶּה, בִּנְפֹל תַּרְדֵּמַת הַמָּוֶת עֲלֵיהֶם. זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל אַבְרָם", כִּדְאִיתָא (קהלת יב, ב) "עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ", לְהוֹרוֹת, כַּד נַיְים וְשָׁכִיב אַבְרָם, אָז

יְקַבֵּל חֶלְקוֹ בָּאָרֶץ, אֲבָל לֹא עַכְשָׁיו, כִּי "לֹא שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה". וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִהְיוּ בָּאֵי הָאָרֶץ אַחַר הָעֲרֵב שִׁמְשׁוֹ שֶׁל אַבְרָם וְתַרְדֵּמַת הַמָּוֶת, כָּאָמוּר.

אַךְ בְּתַנַּאי זֶה, כִּי גֵּר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם תִּחְלָה, וַעֲבָדוּם. וּמַה שֶּׁהִתְחִיל בִּלְשׁוֹן יָחִיד "זַרְעֲךָ", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וַעֲבָדוּם" לְשׁוֹן רַבִּים, לְפִי שֶׁהַגֵּרוּת הִתְחִיל מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק וְהָאָבוֹת הָיוּ יְחִידִים, אֲבָל הָעַבְדוּת הִתְחִיל אַחַר שֶׁנִּתְרַבּוּ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם", יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁקְּאֵי עַל אַנְשֵׁי הָאָרֶץ, כִּי גַּם הֵמָּה גֵּרִים בְּאַרְצָם, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִן הַפָּסוּק (בראשית מז כא) "וְאֶת הָעָם הֶעֱבִיר אֹתוֹ לֶעָרִים", כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקְרְאוּ אֶת יִשְׂרָאֵל גּוֹלִים. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר אַרְבָּעָה דְּבָרִים: גֵּרוּת, וַעֲבָדוּת, וְעִנּוּי, וְרִחוּק הַשְׁכִינָה בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' לְקַמָּן פָּרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ו ו). וְטַעַם לְמִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת חַיֵּי שָׂרָה (בראשית כג טז).

פרק יז

פסוק ד

אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ. לְשׁוֹן "הִנֵּה" מוֹרֶה עַל דָּבָר הַמָּצוּי כְּבָר, וְיֵשׁ לוֹמַר כְּבָר בְּרִיתִי מָצוּי בְּךָ, וְהָאֱמֶת כֵּן הוּא כִּי סְתָם מִילָה חִיצוֹנִית זוֹ, הִיא לְתַכְלִית נִכְבָּד וְהוּא שֶׁמְּמֻנָּה יַקַּח מוֹפֵת עַל מִילַת עָרְלַת הַלֵּב וְטָהֳרָתוֹ. וּבְלִי סָפֵק שֶׁקֹּדֶם סְתָם מִילָה כְּבָר הָיָה לְאַבְרָהָם לֵב טָהוֹר וְנִמּוֹל, עַל כֵּן אָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יוֹדֵעַ אֲנִי בְּךָ שֶׁכְּבָר הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ כִּי טָהוֹר לֵב אַתָּה. אָמְנָם לְפִי שֶׁעַכְשָׁו אֲנִי רוֹצֶה לַעֲשׂוֹתְךָ אַב הֲמוֹן לְכָל גּוֹיִם, צָרִיךְ אֲנִי לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְכָל בָּאֵי עוֹלָם לְמָה אֲנִי מְמַנֶּה אוֹתְךָ אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, וְזֶהוּ לְפָרְסֵם מַעֲלָתְךָ וְטוֹהַר לְבָבְךָ נֶגֶד עֵינֵי כָּל הָעַמִּים, עַל יְדֵי מִילָה חִיצוֹנִית זוֹ הַמְּעִידָה עַל טָהֳרַת הַלֵּב, לְמַעַן יֵדְעוּ דּוֹרוֹתֵיכֶם כִּי בְּדִין עָשִׂיתִיךָ אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ", רוֹצֶה לוֹמַר אוֹתוֹ בְּרִית לְבָבִי פְּנִימִי אֲשֶׁר הָיָה כְּבָר כָּמוּס בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְלֹא יָדְעוּ בוֹ כָּל בָּאֵי עוֹלָם, הִנֵּה עַכְשָׁו הֲקִימוֹתִי דָּגֶל נֵס הַבְּרִית הַהוּא לְמַעַן יֵדְעוּ בוֹ כָּל בָּאֵי עוֹלָם. וְזֶה שֶׁאָמַר "לִבְרִית עוֹלָם", רוֹצֶה לוֹמַר אוֹתוֹ בְּרִית שֶׁהָיָה בֵּינִי וּבֵינְךָ יִהְיֶה עַתָּה לִבְרִית כָּל הָעוֹלָם, כִּי כָּל בָּאֵי עוֹלָם יֵדְעוּהוּ וְיִסְתַּכְּלוּ בוֹ.

פסוק ט

וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר. מַהוּ "וְאַתָּה", וּמַהוּ שֶׁחָזַר וְאָמַר "אַתָּה וְזַרְעֲךָ"? כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: שֶׁעִקַּר הַצִּוּוּי הָיָה בַּעֲבוּר זַרְעוֹ, כִּי הֵם צְרִיכִין לְמִילָה חִיצוֹנִית זוֹ כְּדֵי שֶׁעַל יָדָהּ יַגִּיעוּ אֶל הַמִּילָה הַפְּנִימִית וְטָהֳרַת הַלֵּב. אֲבָל אַתָּה, שֶׁיֵּשׁ לְךָ לֵב טָהוֹר כְּבָר, לֹא הָיָה צָרִיךְ לְמִילָתוֹ מִצַּד עַצְמוֹ, כִּי אִם מִצַּד כָּל הָעוֹלָם כָּאָמוּר. אֲבָל זַרְעוֹ שֶׁלְּאַחֲרָיו צְרִיכִין אֶל הַמִּילָה

מִצַּד עַצְמָם. לָכֵן אָמַר "וְאַתָּה" בְּוָא"ו הָעִטּוּף, שֶׁגַּם אַתָּה תִּשְׁמֹר בְּרִית חִיצוֹנִי זֶה. וְנָתַן טַעַם שֵׁנִי לַדָּבָר: שֶׁאִם גַּם אַתָּה תִּשְׁמֹר בְּרִיתִי, אָז זַרְעֲךָ מִמְּךָ יִרְאוּ וְכֵן יַעֲשׂוּ, זֶהוּ שֶׁאָמַר "אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם". וְאָמַר "זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (בראשית יז:י), יֹאמַר: לְדוֹרוֹת, אֵין תַּכְלִית הַמִּילָה כִּי אִם לַהֲבִיאָם לִידֵי מִילַת עָרְלַת הַלֵּב, דָּבָר הַמָּסוּר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְבַד. "וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (בראשית יז:יא), שֶׁזּוֹ הַמִּילָה הַחִיצוֹנִית הִיא אוֹת נִגְלֶה עַל הַבְּרִית הַפְּנִימִי הַמָּסוּר לַלֵּב אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם. "וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם לִבְרִית עוֹלָם" (בראשית יז:יג) – רוֹצֶה לוֹמַר: לִבְרִית שֶׁיַּכִּירוּ בוֹ כָּל בָּאֵי עוֹלָם. וְכָפַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִנְיָן זֶה כַּמָּה פְּעָמִים, לְהוֹרוֹת שֶׁעִקַּר טַעַם מִילָה חִיצוֹנִית זוֹ הִיא לְהַגִּיעַ עַל יָדָהּ אֶל טֹהַר הַלֵּב הַפְּנִימִי.

פסוק טו

לֹא תִקָּרֵא שְׁמָהּ שָׂרַי. לְפִי שֶׁכָּל יו"ד תֹּאַר לְזָכָר, וּמְצִינוּ לָשׁוֹן זֶה בְּזָכָר שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ה טו) וְשָׂרֵי בִּיְשָׂשכָר, לְפִי שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה כִּזְכָרִים לֹא יוֹלְדִים, וַעֲכְשָׁיו נִתַּן לָהּ ה"א בְּמִקּוֹם יו"ד, כִּי כָל ה"א תֹּאַר לִנְקֵבָה לְהוֹרוֹת שֶׁמֵּעַתָּה תִּהְיֶה נְקֵבָה יוֹלֶדֶת. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יְהֶיהָ לַיו"ד תִּרְעֹמֶת לוֹמַר שֶׁנֶּעֱקַר מִן הַתּוֹרָה חֲצִי מִסְפָּרָהּ, עַל כֵּן הוֹסִיף ה"א לְאַבְרָהָם לְהַשְׁלִיטוֹ עַל כָּל הֲמוֹן גּוֹיִם וְעַל חֲמִשָּׁה רְאשֵׁי אֲבָרִים. וּלְדַעַת חַכְמֵי הַקַּבָּלָה יֵשׁ בַּה"א כֹּחַ הַתּוֹלָדָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מז כג) "הֵא לָכֶם זֶרַע", וּכְמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית ל ב) "הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי" וְגוֹ'. וְזֶהוּ טַעַם לִשְׁנֵי ה"א שֶׁל בִּלְהָה. עַל כֵּן נִתְּנוּ כָּאן שְׁנֵי הַה"א, אַחַת לְאַבְרָהָם וְאַחַת לְשָׂרָה. וְנִלְקְחָה הַה"א מִן שָׂרָה לְאַבְרָהָם, לְהוֹרוֹת שֶׁזְּכוּת שֶׁל שָׂרָה גָּרַם לָהֶם לְתוֹלָדָה זוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית ל ג) "וְאִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי מִמֶּנָּה", בִּזְכוּת שֶׁהִכְנִיסָה צָרָתָהּ לְבֵיתָהּ. וְאִם כֵּן זְכוּתָהּ שֶׁל שָׂרָה גָּרַם לְאַבְרָהָם שֶׁיּוֹלִיד. דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ נִתַּן לָהֶם הַה"א, כִּי בְּה"א בָּרָא ה' אֶת הָעוֹלָם, וְלֹא לְתֹהוּ בְּרָאָהּ כִּי אִם לָשֶׁבֶת יְצָרָהּ, עַל כֵּן תִּהְיֶה הַה"א סִבָּה לְתוֹלְדוֹתָם לְצֹרֶךְ יִשּׁוּב הָעוֹלָם. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁמַּה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יב ב) "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ", בְּתוֹסֶפֶת ה"א, רָמַז שֶׁיּוֹסִיף ה"א עַל שְׁמוֹ, וּבְסִבָּה זוֹ "אֶעְשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל".

פסוק יט

אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן. יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן, וַהֲלֹא כְּבָר אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "וְגַם נָתַתִּי לְךָ מִמֶּנָּה בֵּן" (בראשית יז טז), וּמִלַּת "נָתַתִּי" אַף עַל פִּי שֶׁהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הִיא נְתוּנָה כְּבָר, מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן עָבָר כִּי כְּבָר נָתַן לְשָׂרָה הַה"א אֲשֶׁר הִיא סִבָּה לְתוֹלְדָה כָּאמוּר. וְעוֹד מַה שֶּׁאָמַר "הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד", וְכִי הָיָה אַבְרָהָם מְסָפָּק בְּיכֹלֶת הָאֵל, חָלִילָה? כִּי פְּשׁוּטוֹ מַשְׁמָע שֶׁאֵין זֶה תְּמִיהָה קַיֶּמֶת, וַיַּגֶּד עָלָיו רֵעוֹ "וְאִם שָׂרָה הֲבַת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד". וְהַקָּרוֹב אֵלַי בָּזֶה, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לְשׁוֹן "בֵּן"

אַף בְּלֹא לֵידָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שמות ב י) "וַיְהִי לָהּ לְבֵן". כָּךְ חָשַׁב אַבְרָהָם, מֵאַחַר שֶׁנֶּאֱמַר "גַּם נָתַתִּי לְךָ מִמֶּנָּה בֵּן" וְלֹא הוּזְכְּרָה הַלֵּדָה, וַדַּאי כַּוָּנָתוֹ שֶׁתָּבִיא אֲסוּפֵי מִן הַשּׁוּק וּתְגַדְּלֵנוּ עַל בִּרְכָּהּ, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הָיָה בְּנוֹ וּבְנָהּ מַמָּשׁ, כִּי לָמָּה יְשַׁנֶּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַטֶּבַע בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְפָרֵשׁ דִּבְרֵי הַשֵּׁם מַסְכִּימִים עִם הַטֶּבַע. לָכֵן אָמַר בִּלְשׁוֹן תְּמִיָּה "הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד". עַל כֵּן הֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אֶבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת בֵּן", לֵדָה מַמָּשׁ.

וּמַה שֶּׁאָמַר "וְהָיְתָה לְגוֹיִם" לְשׁוֹן רַבִּים, יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ שֶׁרְמַז לוֹ שֶׁבִּזְכוּתָהּ נִפְקְדוּ כָּל הָעֲקָרוֹת שֶׁבְּכָל הָעוֹלָם, וְעַל יְדֵי זֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ יָצְאוּ גּוֹיִם רַבִּים מִמֶּנָּה, שֶׁהֲרֵי מִשָּׂרָה לֹא יָצְאוּ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ, שֶׁהֲרֵי עֵשָׂו אֵינוֹ בַּכְּלָל, כִּי כְבָר נֶאֱמַר "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כא:יב).

פסוק כב

וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: לְמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁהָאָבוֹת הֵן הֵן מֶרְכָּבָתוֹ שֶׁל מָקוֹם. הוֹרָה בָּזֶה שֶׁאֵין שׁוּם אֶמְצָעִי בֵּין הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא וּבֵין הָאָבוֹת, וְיִהְיֶה מְחִצָּתָם לִפְנִים מִמְּחִצַּת מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "כְּעֵת יֵאָמֵר לְיַעֲקֹב" וְגוֹ' (במדבר כג, כג), וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג, כז) "מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם". כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְעוֹנוֹ לְמַעְלָה, וּמִתַּחְתָּיו הָאָבוֹת שֶׁהֵם זְרוֹעוֹת עוֹלָם, כִּי הֵמָּה מַחֲזִיקִים הַכִּסֵּא כְּבְיָכוֹל, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג, כו) "רֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ", רוֹצֶה לוֹמַר: אַתָּה עוֹזֵר לִי כְּבְיָכוֹל, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמְרוּ (ילקוט שמעוני תהלים רמז תתע"ט) שֶׁהַצַּדִּיקִים מוֹסִיפִין כֹּחַ בִּגְבוּרָה שֶׁלְּמַעְלָה כוּ'. וְטַעַם לָמָּה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעַל אֱלֹהִים", הַיְינוּ שֶׁיִּתְעַסֵּק אַבְרָהָם בַּמִּילָה וְלֹא יִתְעַכֵּב כָּל זְמַן שֶׁהַשְׁכִינָה אֶצְלוֹ.

פסוק כו

בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם וְגוֹ'. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר "וַיָּמָל בְּשַׂר עָרְלָתָם" (בראשית יז:כג) וּכְתִיב "בְּהִמּוֹלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ" (בראשית יז:כה), מִכָּל מָקוֹם חָזַר וּפֵרֵשׁ לוֹמַר שֶׁעָשָׂה גַּם מִילָתוֹ בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה לְעֵין כֹּל וְלֹא הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ מִפְּנֵי הָרוֹאִים. כִּי עַל פֵּרוּשׁ רַשִׁ"י קָשֶׁה, לָמָּה יִמְחוּ בּוֹ לֵיצָנֵי הַדּוֹר, וּלְמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פרקי דרבי אליעזר כט) נִמּוֹל בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִגְּזֵרָה שָׁוָה "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה".

פרק יח

פסוק א

וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא. לֹא נֶאֱמַר "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָהָם", לְפִי שֶׁשָּׁמוֹ וְעַצְמוּתוֹ הָיוּ שְׁנֵי הֲפָכִים, כִּי שְׁמוֹ "אַבְרָהָם" עַל שֵׁם "אַב הֲמוֹן גּוֹיִם" מוֹרֶה עַל הַשְׂרָרָה וְהַהִתְנַשְּׂאוּת, וְעַצְמוּתוֹ הָיָה עָנִיו מִכֹּל, כִּי כֵן מוֹרֶה מַה שֶּׁאָמַר "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר" (בראשית יח:כז). וּכְדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִגְלָה בְּיוֹתֵר עַל הַגְּדוֹלִים מִצַּד גְּדֻלָּתָם, עַל כֵּן לֹא אָמַר "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָהָם" לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא מִצַּד הֱיוֹתוֹ אַב הֲמוֹן גּוֹיִם נִרְאָה אֵלָיו ה', כִּי אִם מִצַּד מַהוּת עַצְמוּתוֹ, כִּי הָיָה עָנָו וּשְׁפַל בֶּרֶךְ. וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת צב.) "אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׂרֶה שְׁכִינָתוֹ כִּי אִם עַל חָכָם, גִּבּוֹר, עָשִׁיר וְעָנִי". לָכֵן נֶאֱמַר "וַיֵּרָא אֵלָיו" בִּשְׁבִיל עַצְמוּתוֹ הַמּוֹרָה עַל הָעֲנָוָה, וְלֹא בַּעֲבוּר שְׁמוֹ הַמּוֹרֶה עַל הַהֵפֶךְ.

דָּבָר אַחֵר, בְּהֵפֶךְ זֶה, כִּי מִתְּחִלָּה נִגְלָה ה' אֵלָיו מִצַּד הֱיוֹתוֹ אַבְרָם אָב לַאֲרָם, מִצַּד שֶׁהִכְנִיסָם תַּחַת כַּנְפֵי הַשְׁכִינָה, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ יְלָדָם. וּמִצַּד שֶׁהָיָה אָב לְכוּלָּם נִגְלָה אֵלָיו ה', אֲבָל מִצַּד עַצְמוּתוֹ לֹא הָיָה רָאוּי עֲדַיִן לִרְאוֹת פְּנֵי הַשְׁכִינָה, לְפִי שֶׁהָיָה עָרֵל וּבַעַל מוּם. וְעַכְשָׁיו שֶׁנִּמּוֹל, נִרְאָה אֵלָיו ה' אֲפִלּוּ מִצַּד עַצְמוּתוֹ. וּלְהוֹרוֹת עַל זֶה שֶׁמַּרְאָה זוֹ הָיְתָה בַּעֲבוּר הַמִּילָה, נִרְאָה אֵלָיו בְּאֵלוֹנֵי מַמְרֵא, כִּי לְדַעַת רַשִׁ"י הוּא שֶׁנָּתַן לוֹ עֵצָה עַל הַמִּילָה. וְנִרְאֶה שֶׁלָּמַד זֶה מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר "בְּאֵלוֹנֵי" לְשׁוֹן רַבִּים, וְכִי הָיָה בַּפַּעַם הַהוּא בְּהַרְבֵּה אֵלוֹנִים? הָיָה לוֹ לוֹמַר "בְּאֵלוֹן מַמְרֵא", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאֵלוֹנִים הַרְבֵּה הָיוּ לְמַמְרֵא וְהָיוּ אָהֳלֵי אַבְרָהָם מִתְפַּשְּׁטִים בְּכוּלָּם, מִכָּל מָקוֹם הָיָה דַּי כְּשֶׁיִּתְפַּשֵּׁט זֹהַר זִיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ בְּאוֹתוֹ אֵלוֹן שֶׁהָיָה אַבְרָהָם בְּעַצְמוֹ שׁוֹכֵן בּוֹ. אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁהָיָה לְמַמְרֵא אֵיזוֹ זְכוּת וְחֵלֶק בְּמִצְוֹת הַמִּילָה, עַל כֵּן נִרְאָה ה' בְּכָל אֵלוֹנָיו. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר גַּם כֵּן "וַיֵּרָא אֵלָיו", כְּדֵי שֶׁלֹּא תֹּאמַר שֶׁמָּא כָּל יְלִידֵי בֵּיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הָיוּ בְּאוֹתָן אֵלוֹנִים וְכוּלָּם נִמּוֹלוּ, עַל כֵּן יִזָּרַח אוֹר ה' עַל כּוּלָּם וְלֹא בַּעֲבוּר מַמְרֵא, תַּלְמוּד לוֹמַר "וַיֵּרָא אֵלָיו" ה', לְמַעֵט כָּל יְלִידֵי בֵּיתוֹ וּמִקְנַת כַּסְפּוֹ. וְאִם כֵּן וַדַּאי זְכוּתוֹ שֶׁל מַמְרֵא גְּרָמָה, כָּאמוּר.

וְיִתָּכֵן לוֹמַר בְּאֵלוֹנֵי אֵינוֹ לְשׁוֹן מִישׁוֹר, אֶלָּא מָקוֹם שֶׁהָיָה בּוֹ אֵילָנוֹת שֶׁל מַמְרֵא, וְיוֹכִיחַ עַל זֶה מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ" (בראשית יח:ד), כִּי הָיוּ שָׁם אֵילָנוֹת הַרְבֵּה. וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קח) מִנַּיִן לַמִּילָה שֶׁהִיא בְּאוֹתוֹ מָקוֹם, נֶאֱמַר עָרְלָה בָּאֵילָנוֹת וְנֶאֱמַר עָרְלָה כָּאן, מַה לְּהַלָּן מָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת אַף הַמִּילָה בְּמָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה מו ה) שֶׁהָיָה אַבְרָהָם מְסַפֵּק מֵהֵיכָן יָמוּל, אִם מִן הַפֶּה אוֹ מִן הָאֹזֶן אוֹ מִן הַלֵּב כּוּ', עַל כֵּן נִגְלָה אוֹר ה' אֶל כָּל הָאֵילָנוֹת כְּמַרְאֶה מָקוֹם לוֹמַר הִסְתַּכֵּל בְּאֵילָנוֹת אֵלּוּ וְתִלְמַד מֵהֶם, כִּי עִקַּר זְרִיחַת כְּבוֹד ה' עַל מָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת, וּמִזֶּה לְמוֹד

הֶקֵּשׁ שֶׁתֶּחֱזֶה אֱלוֹהַּ מִבְּשָׂרְךָ (איוב יט:כו) מִצַּד מָקוֹם הַדּוֹמֶה לְאֵילָנוֹת. וּמִכָּל מָקוֹם קָשֶׁה לָמָּה הִזְכִּיר הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ אֵילָנוֹת שֶׁל מַמְרֵא, וְעוֹד אֵיךְ עָשָׂה אַבְרָהָם קֹדֶם שֶׁזֵּרְחָה עָלָיו כְּבוֹד ה'? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁמַּמְרֵא נָתַן לוֹ עֵצָה מִסְּבָרָא שֶׁהַמִּילָה בְּמָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת, וְהִסְכִּים ה' עַל יָדוֹ שֶׁנִּרְאָה אֲלָיו כְּבוֹד ה' בְּאֵלוֹנֵי מַמְרֵא, וּבָזֶה מְיֻשָּׁב הַכֹּל, כִּי פֵּרוּשׁ יָקָר הוּא.

וְהוּא יוֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם. הוֹרָה שֶׁמִּשְׁנֵי צְדָדִים הָיָה רָאוּי לְרֹאוֹת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה. הָאֶחָד הוּא, שֶׁיֵּשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל לִרְאוֹת אִם יָבוֹאוּ אוֹרְחִים, וּבִזְכוּת הַצְּדָקָה הָאָדָם זוֹכֶה וְרוֹאֶה פְּנֵי הַשְּׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יז טו) "אֲנִי בְּצֶדֶק אֶחֱזֶה פָנֶיךָ". וּבָזֶה מְיֻשָּׁב כַּ"ף שֶׁל כְּחֹם הַיּוֹם, כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר בְּחֹם הַיּוֹם, אֶלָּא שֶׁעָשָׂה כְּמַעֲשֵׂה חֹם הַשֶּׁמֶשׁ הַמְצַפֶּה לַעֲשׂוֹת צְדָקָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג כ) "שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ", כִּי בְּחַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קלו ז) "לְעֹשֵׂה אוֹרִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ".

ב' מִצַּד שֶׁיֵּשֵׁב בְּחֹם הַיּוֹם לְבַקֵּשׁ שֶׁמֶשׁ מַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ, עַל כֵּן הָיָה מִן הָרָאוּי לְהִגָּלוֹת אֵלָיו כְּבוֹד ה' לְבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה.

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ (ב"מ פו:) יוֹם שְׁלִישִׁי לְמִילָתוֹ הָיָה כוּ', נִרְאֶה שֶׁבַּעַל מִדְרָשׁ זֶה סוֹבֵר שֶׁאַבְרָהָם נִמּוֹל בְּיוֹם כִּפּוּר, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ (בפרקי דרבי אליעזר כט) מִן פָּסוּק "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה" (בראשית יז:כו). וְאִם כֵּן, עַל כָּרְחֲךָ לֹא נִרְאָה אֵלָיו ה' בְּיוֹם רִאשׁוֹן לְמִילָה, כִּי אַבְרָהָם עָשָׂה סְעוּדָה לַמַּלְאָכִים וְהֶאֱכִילָם וְגַם בְּנֵי בֵיתוֹ בִּשְּׁלוּ וְעָשׂוּ מְלָאכָה בַּיּוֹם הַהוּא, שֶׁהֲרֵי לְמַאן דְּאָמַר פְּרוֹס הַפֶּסַח הָיָה וְהֶאֱכִילָם מַצּוֹת, אִם כֵּן וַדַּאי לֹא רָצָה לְהַעֲבִירָם מֵעַל מִצְוֹת ה', וְאִם תֹּאמַר שֶׁיּוֹם זֶה הָיָה יוֹם רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, מִכָּל מָקוֹם הֲרֵי אֵין מְבַשְּׁלִים בְּיוֹם טוֹב לְצֹרֶךְ גּוֹי. וְהוּא הָיָה מְסֻפָּק שֶׁמָּא הֵם עַרְבִיִּים, וְאֵיךְ בִּשְּׁלוּ לָהֶם וְאֵיךְ הֶאֱכִילָם, כִּי שֶׁמָּא הֵם צַדִּיקִים? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבְּיוֹם רִאשׁוֹן לַמִּילָה לֹא נִגְלָה אֵלָיו ה'. וְאִם כֵּן קָשֶׁה, לָמָּה לֹא נִגְלָה אֵלָיו בְּיוֹם רִאשׁוֹן? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּפִי שֶׁעֲדַיִן אֵין הַכְּאֵב גָּדוֹל כָּל כָּךְ, וְאִם כֵּן גַּם בַּשֵּׁנִי לֹא נִגְלָה אֵלָיו, כִּי אִם בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כִּי אָז הַכְּאֵב גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (בראשית לד:כה) "וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים". אֲבָל מִסְּבָרָא הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁגַּם בְּיוֹם רִאשׁוֹן בְּקֹרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַכְּאֵב גָּדוֹל כָּל כָּךְ, אֶלָּא מִמַּה שֶּׁיּוֹם רִאשׁוֹן הָיָה יוֹם כִּפּוּר אוֹ פֶּסַח, אָנוּ לְמֵדִין שֶׁהִקְפִּיד דָּוְקָא עַל יוֹם שֶׁהַכְּאֵב גָּדוֹל בּוֹ בְּיוֹתֵר.

וְהוּא יֹשֵׁב. פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י: חָסֵר כְּתִיב, בִּקֵּשׁ לַעֲמוֹד, אָמַר לֵיהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: שֵׁב, וְאַתָּה סִימָן לְבָנֶיךָ כוּ'. וְכָל מַשְׂכִּיל יִשְׁתּוֹמֵם עַל הַמַּרְאֶה, מָה עִנְיַן יְשִׁיבָה זוֹ לִישִׁיבַת הַדַּיָּנִים, וְלָמָּה הֶרְאָה לוֹ ה' כָּזֹאת בִּישִׁיבָה זוֹ דַּוְקָא? עַל כֵּן אוֹמֵר אֲנִי, מִדְּלֹא הִזְכִּיר בְּמַרְאֶה זוֹ שׁוּם דִּבּוּר אוֹ צִוּוּי, וַדַּאי תַּכְלִית מַרְאֶה זוֹ הָיְתָה לְאַבְרָהָם לְהוֹדִיעוֹ רִשְׁעַת אַנְשֵׁי סְדוֹם. וְהִפְסִיק בְּאָמְרוֹ "וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו", דְּהַיְנוּ הַכְנָסַת אוֹרְחִים, כִּי עַל יְדֵי זֶה יִסְכְּמוּ

אַבְרָהָם עִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַהֲפוֹךְ אֶת סְדוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (יחזקאל טז מט) "הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדוֹם אֲחוֹתֵךְ" וְגוֹ' "וְיַד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הֶחֱזִיקָה". וְיָדוּעַ שֶׁאוֹרַח בְּרַגְלָיו לֹא יָבֹא, וּרְאָיָה מִן הַמַּלְאָכִים שֶׁלֹּא רָצוּ לִתֵּן לָהֶם אַכְסַנְיָא. וְרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְגַלּוֹת לְאַבְרָהָם עַל יְדֵי הַמַּלְאָכִים שֶׁנִּזְדַּמְּנוּ לוֹ, כִּי הָיָה גָּלוּי לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ שֶׁלֹּא יִתְּנוּ לַמַּלְאָכִים אַכְסַנְיָא, וְעַל כֵּן יָדַע אַבְרָהָם בָּזֶה כִּי בַּדִּין הֵם חַיָּבִים כְּלָיָה. וְקָרוֹב לִשְׁמוֹעַ שֶׁהוֹשִׁיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה וּבֵית דִּין שֶׁלְּמַטָּה עַל אַנְשֵׁי סְדוֹם, לַעֲשׂוֹת בָּהֶם מִשְׁפָּט מֻסְכָּם מִשָּׁתֵּי בָּתֵּי דִינִין אֵלּוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַה' הִמְטִיר עַל סְדוֹם" וְגוֹ' "מֵאֵת ה'". וְכָל מָקוֹם שֶׁכָּתוּב "וַה'", הוּא וּבֵית דִּינוֹ, וְעַל כֵּן נֶאֱמַר "מֵאֵת ה'", שֶׁבֵּית דִּינוֹ לְקֻחוּ הַמָּטָר הַהוּא מֵאֵת ה'. וְאֶת אַבְרָהָם הוֹשִׁיב בְּבֵית דִּין שֶׁלְּמַטָּה, כִּי מָצִינוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹשִׁיב אֶת הָאָבוֹת בַּדִּין, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מיכה ו ב) "שִׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב ה' וְהָאֵתָנִים מוֹסְדֵי אָרֶץ". וּכְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת פט:): לֶעָתִיד יֹאמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם: בָּנֶיךָ חָטְאוּ כוּ'. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב "הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם" וְגוֹ' "כִּי יְדַעְתִּיו" וְגוֹ' "לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט". כִּי בְּסִבָּה זוֹ יַסְכִּים עֲלֵיהֶם לְאַבְּדָן, יַעַן כִּי לֹא עָשׂוּ צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, כַּאֲשֶׁר סֵפֶר מִדְּיָנֵי שֶׁקֶר שֶׁל סְדוֹם (סנהדרין קט:). אוֹ יֹאמַר, מֵאַחַר שֶׁאַבְרָהָם אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, אוּלַי יְהַפֵּךְ בִּזְכוּתָם לַעֲשׂוֹת פִּשְׁרָה, וְזֶהוּ צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, כִּי אֵיזוֹ מִשְׁפָּט שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צְדָקָה, הֱוֵי אוֹמֵר: זֶה בִּצּוּעַ. וְאַחַר שֶׁהוֹשִׁיב אֶת אַבְרָהָם בַּדִּין עַל אַנְשֵׁי סְדוֹם, עַל כֵּן אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: שֵׁב, וְאַתָּה סִימָן לְבָנֶיךָ כוּ'.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹמֵד וְהֵם יוֹשְׁבִים, נִרְאֶה שֶׁלְּמַד זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְהוּא יוֹשֵׁב", כִּי מִלַּת "וְהוּא" נִרְאֵית מְיֻתֶּרֶת, כִּי הָוֶה לֵיהּ לְמֵימַר "וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם" בִּתְחִלַּת הָעִנְיָן, וְאַחַר כָּךְ הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיֵּרָא אֵלָיו ה'". אֶלָּא "וְהוּא יוֹשֵׁב" בָּא לְמַעֵט הַשְׁכִּינָה מִיּשִׁיבָה, כִּי "יֵשֵׁב" חָסֵר יֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ לְשׁוֹן עָבָר, כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁיָּשַׁב לְשֶׁעָבַר אֲבָל עַכְשָׁו לֹא יָשַׁב, וּקְרֵי בֵּיהּ גַּם "יוֹשֵׁב", וְאִם כֵּן הַכֹּל בְּמַשְׁמָע. וְטַעַם לַדָּבָר, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ד, כב)

כְּחֹם הַיּוֹם. כְּבָר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה כִּי בִּישִׁיבָה זוֹ הוֹשִׁיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּדִּין אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר "שִׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב ה'" (מיכה ו, ב), כִּי אֵין דּוֹרֵשׁ אֶת אֱלֹהִים בָּאָרֶץ. וּמְצִינוּ שֶׁרֹב מִשְׁפַּט הָרְשָׁעִים בַּבֹּקֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קא, ח) "לַבְּקָרִים אַצְמִית כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ". וְכֵן נֶאֱמַר בְּאַנְשֵׁי סְדוֹם (בראשית יט, כג-כד) "הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעָרָה, וַה' הִמְטִיר עַל סְדֹם". וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי מָצִינוּ שֶׁאַבְרָהָם בָּא לִכְלַל יְדִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִתּוֹךְ מַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ וּתְנוּעָתוֹ.

וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעֲקֵידָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית עַל פָּסוּק "וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים" (דברים ד לט), כְּשֶׁתֵּדַע מַהֲלַךְ הַגַּלְגַּל הַיּוֹמִי וּתְנוּעוֹתָיו, תַּכִּיר וְתֵדַע כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים. וּפֵרֵשׁ הָרַב שֶׁזֶּהוּ הַמַּרְגָּלִית הַטּוֹבָה שֶׁהָיְתָה תְּלוּיָה בְּצַוָּארוֹ שֶׁל אַבְרָהָם (בבא בתרא טז:), כִּי הוּא הָיָה קוֹרֵא בְּגָרוֹן מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּבְמוֹתוֹ תָּלָה יְדִיעָה זוֹ בְּגַלְגַּל חַמָּה כָּאָמוּר. אִם כֵּן, בֹּקֶר וְיוֹדֵעַ מְצִיאוּתוֹ לְכָל בְּרִיָּה, וְהָרְשָׁעִים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ אֶל פְּעֻלַּת ה' וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא רָאוּ, דִּינָם גָּרְמוּ לַבֹּקֶר, כִּי הַבֹּקֶר מְחַיְּבָם וּמְקַטֵּג רַגְלֵיהוֹן דְּרַשִׁיעֵי. עַל כֵּן אָמַר שֶׁאַבְרָהָם נִרְאָה אֵלָיו ה', שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּרָא אֵלָיו ה'", וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם, כִּי הָיָה מְחַשֵּׁב בְּמַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ הַמְחַמֵּם הַיּוֹם, וּמִתּוֹךְ חֲקִירָה נִרְאָה אֵלָיו ה'. אֲבָל אַנְשֵׁי סְדוֹם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ אֶת ה' נִדּוֹנוּ כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ, לָכֵן נֶאֱמַר "כְּחֹם הַיּוֹם", כִּי זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר עָלָיו נָחְתַּם גְּזַר דִּין שֶׁל סְדוֹם. דָּבָר אַחֵר: לָכֵן הִזְכִּיר "כְּחֹם הַיּוֹם", כִּי כָּל דַּיָּן צָרִיךְ שֶׁיִּרְאֶה כְּאִלּוּ הַגֵּיהִנֹּם פְּתוּחַ תַּחְתָּיו (זהר שמות קיז.), וּכְבָר יָדַעְתָּ שֶׁלְּשׁוֹן "כְּחֹם הַיּוֹם" נִדְרָשׁ עַל הַגֵּיהִנֹּם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג יט) "וְלִהַט אוֹתָם הַיּוֹם הַבָּא" וְגוֹ'. וְלָמְדוּ מִכָּאן שֶׁאַבְרָהָם אֵינוֹ מַנִּיחַ לְגֵיהִנֹּם כָּל הַנִּמּוֹלִים. כָּךְ לְפִי דַּרְכֵּנוּ יְפֹרַשׁ זֶה עַל זֶה הַדַּיָּנִים.

פסוק ד

יֻקַּח נָא מְעַט מַיִם. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁלֹּא רָצָה לְהַכְנִיס עֲבוֹדָה זָרָה לְבֵיתוֹ. וְזֶה רָחוֹק מִן הַדַּעַת, וְכִי מִפְּנֵי שׁוֹטִים שֶׁקִּלְקְלוּ לֹא יַכְנִיס שׁוּם אָבָק לְבֵיתוֹ? וְלָמָּה יַכְנִיס אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לְבֵיתוֹ, וַהֲלֹא יֵשׁ הַרְבֵּה שֶׁעוֹבְדִין לַשֶּׁמֶשׁ? אֶלָּא שֶׁמִּכָּל מָקוֹם אֵינָהּ נֶאֱסֶרֶת, כָּךְ קַרְקַע עוֹלָם אֵינָהּ נֶאֱסֶרֶת. וְיוֹתֵר קָרוֹב לִשְׁמוֹעַ שֶׁלֹּא רָצָה לִיתֵּן מִפִּתּוֹ לִבְלְתִּי הֱגוּנִים, כִּי שָׁמָא עֵרְבִיִּים הֵמָּה, עַל כֵּן רָצָה לְהַחֲזִירָם בִּתְשׁוּבָה עַל יְדֵי שֶׁיִּסְיְרוּ אֱלֹהֵי הַנֵּכָר מִקִּרְבָּם, כִּי הָעֲבוֹדָה זָרָה בְּבִטּוּל כָּל דְּהוּא סָגֵי, לְכָךְ נֶאֱמַר "מְעַט מַיִם", וְנֶאֱמַר "יֻקַּח" – עַל יְדֵי אַחֵר מַשְׁמָע, כִּי אַף אִם יָסִירוּ הָאָבָק, מַה בְּכָךְ אִם אֻמּוָנָה נִפְסֶדֶת זוֹ נִשְׁאֶרֶת קְבוּעָה בְּלִבָּם? וְטָהֳרַת הַלֵּב הוּא דָּבָר שֶׁאֵין בְּיָדוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, עַל כֵּן "יֻקַּח מְעַט מַיִם" טְהוֹרִים לְטַהֵר הַלְּבָבוֹת, כִּי דָּבָר זֶה מָסוּר לָהֶם וְלֹא לוֹ.

וְעַל צַד הָרֶמֶז נִרְאֶה לוֹמַר, כִּי עַל זֶה אָמַר "וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ", כִּי הֶוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְהִשָּׁעֲנוּ בָּעֵץ", אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר "בֹּאוּ חֲסוּ בְּצֵל שַׁדַּי", כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "סָר צִלָּם" (במדבר יד ט), הַיְינוּ צִלּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְכֵן יֵשׁ מְפָרְשִׁים עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה שֶׁמַּאֲמָר "הֲיֵשׁ בָּהּ עֵץ אִם אַיִן" (במדבר יג כ) דּוֹמֶה לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (שמות יז ז) "הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ אִם אָיִן". כָּךְ אָמַר לָהֶם הִשָּׁעֲנוּ לָכֶם תַּחַת הָעֵץ הָעוֹשֶׂה צֵל, וְרָמַז לַצֵּל הָאֱמִתִּי אֲשֶׁר בְּצִלּוֹ יִחְיוּ כָּל הַנִּמְצָאִים, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְפִי שֶׁהָאָרֶץ מְהַוֶּה אֶת הַכֹּל, כִּי הַכֹּל בָּא מִן הֶעָפָר וְשָׁמָּה יָשׁוּב הַכֹּל, עַל כֵּן טָעוּ לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ בָּהּ צַד אֱלֹהוּת.

פסוק ו

מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח סֹלֶת. בְּפֶרֶק הַפּוֹעֲלִים (בבא מציעא פז.) מַסְקִינַן: כְּתִיב "קֶמַח" וּכְתִיב "סֹלֶת". אָמַר רַבִּי יִצְחָק: מִכָּאן שֶׁהָאִשָּׁה עֵינֶיהָ צָרָה בָּאוֹרְחִים יוֹתֵר מִן הָאִישׁ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: הוּא אָמַר "סֹלֶת" וְהִיא אָמְרָה "קֶמַח". כִּי בְּהֵפֶךְ זֶה אֵין לְמוּד כָּלָל, כִּי אִם הוּא יֹאמַר "קֶמַח", אֵיךְ תִּהְיֶה הִיא רַשָּׁאָה וְשָׁלְטָא לְקַח יוֹתֵר מִמָּה שֶׁצִּוָּה לָהּ בַּעְלָהּ, שֶׁהֲרֵי הַכֹּל שֶׁלּוֹ? אֲבָל לְמַעַט בְּהוֹצָאַת דָּבָר אֶפְשָׁר, שֶׁהִיא כְּמְחַנֶּפֶת לְבַעְלָהּ בָּזֶה. אַף עַל פִּי שֶׁלְּשׁוֹן הַכָּתוּב מַשְׁמַע שֶׁאַבְרָהָם אָמַר "קֶמַח סֹלֶת", מִכָּל מָקוֹם הוּא אָמַר "קֶמַח" לַעֲמִילָן שֶׁל טַבָּחִים, וְ"סֹלֶת" לְעוּגוֹת. וְשָׁמַעְתִּי אוֹמְרִים, כִּי "קֶמַח" שֵׁם כּוֹלֵל לְיָפוֹת וּלְבִלְתִּי יָפוֹת, וְאַבְרָהָם הוֹצִיא בְּאַקְרַאי מִפִּיו לְשׁוֹן "קֶמַח", וְהָיָה דַּעְתּוֹ לֵאמוֹר: "קְחִי אֶצְלֵךְ יָפוֹת". וְאַחַר כָּךְ חָשַׁב בְּלִבּוֹ: שֶׁמָּא תִּקַּח הִיא מִן הַבִּלְתִּי נָאוֹת, כִּי יָדַע בָּהּ אַבְרָהָם כִּי עֵינֶיהָ צָרוֹת בָּאוֹרְחִים. עַל כֵּן מְהֵר וּפֵרֵשׁ דְּבָרָיו וְאָמַר: "סֹלֶת" אֲנִי חָפֵץ. אוֹ מִתְּחִלָּה אָמַר "קֶמַח" לַעֲמִילָן, וְהָיָה יָרֵא פֶּן תִּקַּח קֶמַח גַּם לָעוּגוֹת, עַל כֵּן פֵּרֵשׁ "סֹלֶת". וּלְפִי שֶׁהָיְתָה עֵינֶיהָ צָרָה, עַל כֵּן לֹא נִזְכַּר בְּכָל עֲשִׂיָּה זוֹ שָׂרָה, כִּי לֹא עָשְׂתָה כְּלוּם. עַל כֵּן נֶאֱמַר "שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ" וְלֹא אֵלֶיהָ, כִּי הִיא עֵינֶיהָ צָרָה בָּאוֹרְחִים. גַּם לְעִנְיַן הַבֵּן אָמַר "שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ", כִּי זְכוּתוֹ לְבַד גָּרַם לָהּ לֵילֵד בֵּן בִּזְכוּת הַכְנָסַת אוֹרְחִים, כְּמוֹ שֶׁמְּצִינוּ בַּשּׁוּנַמִּית, בִּזְכוּת "נַעֲשֶׂה נָּא עֲלִיַּת קִיר קְטַנָּה" וְגוֹ', וְהָיְתָה מַכְנֶסֶת אוֹרְחִים, עַל כֵּן נֶאֱמַר לָהּ "כָּעֵת חַיָּה אַתְּ חֹבֶקֶת בֵּן" (מלכים ב ד, י-טז). תְּלָה הַדָּבָר בָּהּ וְלֹא בְּבַעְלָהּ, כִּי הִיא הָיְתָה שְׁלֵמָה בְּהַכְנָסַת אוֹרְחִים וְלֹא הוּא, הֵפֶךְ מִמָּה שֶּׁנֶּאֱמַר כָּאן "שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ". וְכֵן בְּלוֹט נֶאֱמַר "וּמַצּוֹת אָפָה", מַשְׁמַע הוּא וְלֹא אִשְׁתּוֹ, עַל כֵּן נַעֲשֵׂית נְצִיב מֶלַח, כִּי לֹא הָיְתָה שְׁלֵמָה בְּמִדַּת הַצְּדָקָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמֶּלַח, עַל דֶּרֶךְ (כתובות סו:) "מֶלַח מָמוֹן חָסֵר".

פסוק ט

אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְהוֹדִיעַ שֶׁצְּנוּעָה הָיְתָה, כְּדֵי לְחַבְּבָהּ עַל בַּעְלָהּ. וְקָשֶׁה, וְכִי עַד עַכְשָׁו לֹא יָדַע אַבְרָהָם שֶׁצְּנוּעָה הִיא. וְנִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁרָצָה לוֹמַר "שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ"

(בראשית יח:י), מַשְׁמָע אֲבָל לֹא אֱלֹהָה, וְיֵשׁ לְחוּשׁ שֶׁמָּא בַּעֲבוּר זֶה יַטִּיל שִׂנְאָה עָלֶיהָ לוֹמַר שֶׁהִיא הָיְתָה הַסִּבָּה אֲשֶׁר מָנַע ה' מֵהֶם פְּרִי בָּטֶן. עַל כֵּן רָאָה הַמַּלְאָךְ לְתַקֵּן זֶה וְאָמַר "אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ", אַף עַל פִּי שֶׁיָּדַע הַמַּלְאָךְ הֵיכָן הִיא, מִכָּל מָקוֹם אָמַר: אֵי אַתָּה מוֹדֶה שֶׁהִיא בָּאֹהֶל תָּמִיד מֵחֲמַת שֶׁהִיא צְנוּעָה? וְאִם כֵּן, וַדַּאי לֹא יְקַפֵּחַ לָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׂכַר צְנִיעוּתָהּ, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה י:) "כָּל כַּלָּה שֶׁהִיא צְנוּעָה זוֹכָה וְיוֹצְאִין מִמֶּנָּה מְלָכִים, וּרְאָיָה מִן תָּמָר" כוי'. וְהִיא גַּם הִיא צְנוּעָה, עַל כֵּן זָכוּתָהּ גָּרַם לְיִעוּד "וּמְלָכִים מִמֵּךְ יֵצֵאוּ" (בראשית יז:ו) "וּמַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ" (בראשית יז:טז). וְעַל יְדֵי זֶה יְחַבְּבָהּ בַּעְלָהּ, כִּי זְכוּת צְנִיעוּתָהּ גָּרַם לָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה מח:טו) שֶׁנָּקוּד עַל אי"ו, לְפִי שֶׁשָּׁאֲלוּ גַּם לְשָׂרָה "אַיּוֹ". וְדוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת אָמְרוּ (בעל הטורים) כִּי "אֵלָיו אַיֵּה" הֵם אוֹתִיּוֹת "אֵלֶיהָ אַיּוֹ". וְעַל זֶה קָשָׁה וַדַּאי, אֵיךְ שָׁאֲלוּ לְשָׂרָה "אַיּוֹ", וְהֲלֹא אַבְרָהָם הָיָה עוֹמֵד עֲלֵיהֶם.

עַל כֵּן לִבִּי אוֹמֵר, שֶׁשְּׁאֵלַת "אַיֵּה" וְ"אַיּוֹ" אֵינָהּ שְׁאֵלָה מְקוֹמִית לוֹמַר אֵיפֹה הוּא אוֹ הִיא, אֶלָּא שְׁאֵלַת הַמַּדְרֵגוֹת, כִּי לְשׁוֹן "מָקוֹם" מוֹרֶה עַל הַמַּדְרֵגָה. וְלֹא שָׁאֲלוּ כְּלָל בְּאֵיזֶה מָקוֹם הוּא אוֹ הִיא, אֶלָּא שָׁאֲלוּ עַל מְקוֹם מַדְרֵגָתָם וּמַעֲלָתָם בְּעִנְיַן מַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָם יִזְכּוּ שְׁנֵיהֶם לְבֵן, כִּי הִיא זָכְתָה לְבֵן בַּעֲבוּר שֶׁהִיא צְנוּעָה, וְהוּא זָכָה לְבֵן בִּזְכוּת הַצְּדָקָה וְהַכְנָסַת אוֹרְחִים. וּכְשֶׁם שֶׁרָמוּז בִּשְׁתֵּי תֵּיבוֹת אֵלּוּ "אֵלָיו אַיֵּה" – כְּאֵלּוּ אָמַר "אֵלֶיהָ אַיּוֹ" – כְּדֵי רָמַז בִּשְׁתֵּי תֵּיבוֹת אֵלּוּ "אִשְׁתְּךָ וַיֹּאמֶר", "אֵישֵׁךְ וַתֹּאמֶר". וַהֲרֵי כְּאֵלּוּ נִכְתָּב "וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ אַיּוֹ אִישֵׁךְ, וַתֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל", כִּי גַּם הִיא הֵשִׁיבָה עַל שְׁאֵלַת מַעֲלַת מַדְרֵגָתוֹ "הִנֵּה בָאֹהֶל", כִּי זוֹ הִיא מַדְרֵגָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם – לֵישֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל וּלְצַפּוֹת עַל אוֹרְחִים, וְתָמִיד הוּא מִתְעַסֵּק לְהָיוֹת נוֹטֵעַ אָהֳלֵי אַפַּדְנוֹ לָאוֹרְחִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית כא:לג) "וַיִּטַּע אֶשֶׁל" – הַיְינוּ פֻּנְדָּק (סוטה י.), כִּדְאִיתָא (דניאל יא מה) "וְיִטַּע אָהֳלֵי אַפַּדְנוֹ". וְאִם כֵּן פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא כּוֹלֵל שְׁנֵי עִנְיָנִים: כִּי פְּשׁוּטוֹ "וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ" – אֵיזוֹ מְקוֹם מַדְרֵגַת מַעֲלָתָהּ אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָהּ תִּזְכֶּה לְבֵן, וְהֵשִׁיב "הִנֵּה בָאֹהֶל" – שֶׁבִּזְכוּת שֶׁצְּנוּעָה הִיא תִּזְכֶּה שֶׁיֵּצְאוּ מִמֶּנָּה מְלָכִים. וּמִדְרָשׁוֹ "וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ אַיּוֹ אִישֵׁךְ, וַתֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל", כִּי שְׁאֵלַת "אַיּוֹ" – בְּאֵיזוֹ מַדְרֵגָה הוּא שֶׁיִּזְכֶּה לְבֵן, וַתֹּאמֶר "הִנֵּה בָאֹהֶל" – שֶׁהוּא נוֹטֵעַ תָּמִיד אָהֳלֵי אַפַּדְנוֹ לָאוֹרְחִים, אֲשֶׁר מִן הָרָאוּי שֶׁזְּכוּת הַצְּדָקָה יַעֲמֹד לוֹ לְהוֹלִיד בֵּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים יז יד-טו) "יִשְׂבְּעוּ בָנִים וְהִנִּיחוּ יִתְרָם לְעוֹלְלֵיהֶם, אֲנִי בְּצֶדֶק אֶחֱזֶה פָּנֶיךָ".

פסוק יב

אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה לִּי עֶדְנָה וְגוֹ'. יֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה צָחֲקָה שָׂרָה, שֶׁהֲרֵי רָאֲתָה שֶׁנַּעֲשָׂה לָהּ נֵס כְּנֶגֶד הַטֶּבַע וְחָזְרָה לִימֵי עֲלוּמֶיהָ, וְהָיָה לָהּ לְהָבִין כִּי לֹא לְחִנָּם נַעֲשָׂה לָהּ נֵס זֶה. וְכָל שֶׁכֵּן אַבְרָהָם, כִּי אֵין הַדָּבָר נִמְנָע, כִּי זָקֵן הָרַבֵּה יָכוֹל לְהוֹלִיד. וְאִם רָאֲתָה בּוֹ חֻלְשָׁה גְּדוֹלָה עַד שֶׁחָשְׁבָה שֶׁהַתּוֹלָדָה נִמְנַעַת מִצִּדּוֹ, אִם כֵּן לָמָּה שִׁנָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם? כִּי לָמָּה יֵרַע בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל שֶׁאָמְרָה הֲאֶמֶת? וּלְשׁוֹן "הַאַף אָמְנָם אֵלֵד" אֵינוֹ מְחֻוָּר לְפֵרוּשׁ רַשִׁ"י.

וְהִנֵּה קָרוֹב לִשְׁמוֹעַ בְּעִנְיָן זֶה, שֶׁשָּׂרָה לֹא נִסְתַּפְּקָה בִּיכֹלֶת הָאֵל יִתְבָּרַךְ וְצָחֲקָה עַל הַיִּעוּד, "שְׁכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד" (בראשית טו:א), וְחָשְׁבָה מֵאַחַר שֶׁהֵם קְרוֹבִים לְשַׁעֲרֵי מָוֶת וְלֹא הַרְבֵּה יִזְכְּרוּ יְמֵי חַיֵּיהֶם, וַדַּאי בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע לֹא יִזְכּוּ לְגַדֵּל הַבֵּן וּלְהַשִּׂיאוֹ אִשָּׁה, וְאֵין זֶה יְעוּד שֶׁלֵּם כִּי לֹא הַרְבֵּה יִשְׂמְחוּ בּוֹ. עַל כֵּן צָחֲקָה וְאָמְרָה, בִּשְׁלָמָא אֲנִי, אַחַר שֶׁנַּעֲשָׂה לִי נֵס שֶׁ"אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה לִּי עֶדְנָה" (בראשית יח:יב), וַדַּאי זְכוּתִי גָּרַם לִי, וְזֶה הַזְּכוּת יַעֲמֹד לִי גַּם לְחִיּוֹת יָמִים רַבִּים. אֲבָל "אֲדֹנִי זָקֵן" (בראשית יח:יב) וְלֹא חָזַר לִימֵי עֲלוּמָיו, כִּי אֵין אֲנִי מַרְגֶּשֶׁת בּוֹ תּוֹסֶפֶת כֹּחַ, וְאִם כֵּן וַדַּאי אֵין לוֹ זְכוּת גָּדוֹל, כִּי כְּבָר אָכְלוּ בְּנִצְחוֹן הַמְּלָכִים, וְלֹא יַרְבֶּה יָמִים כְּנֶגֶד הַטֶּבַע, וְאִם כֵּן לָמָּה זֶּה לוֹ בֵּן. וַיֹּאמֶר ה' "לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אָמְנָם אֵלֵד" (בראשית יח:יג) – אִם אֱמֶת הוּא שֶׁוַּדַּאי אֵלֵד, מִכָּל מָקוֹם מַה בְּכָךְ, הֲרֵי "אֲנִי זְקַנְתִּי" (בראשית יח:יג), כִּי אֵין לִי זְכוּת אֲשֶׁר יוֹסִיף עַל יָמַי. וּבָזֶה שִׁנָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם, שֶׁהֲרֵי הִיא הָיְתָה תּוֹלָה מִעוּט הַזְּכוּת בּוֹ וְלֹא בָּהּ. "הֲיִפָּלֵא מֵה' דָּבָר" (בראשית יח:יד) – כִּי יוֹדֵעַ אֲנִי מִסְפַּר חַיֵּיהֶם, כִּי יִזְכּוּ לְגַדְּלוֹ. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ" (בראשית יח:יב), מַשְׁמַע בְּמַחֲשָׁבָה צָחֲקָה, כִּי מִירְאָה לֹא הוֹצִיאָה מִן הַשָּׂפָה לַחוּץ כָּל הַצְּחוֹק שֶׁבִּלְבָּהּ. עַל כֵּן אָמַר "הֲיִפָּלֵא מֵה' דָּבָר", וְכִי אֵין אֲנִי יוֹדֵעַ מַה שֶּׁבְּסֵתֶר לִבָּהּ.

פסוק כ

זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה. לְפִי שֶׁחָטְאוּ בִּזְנוּת, שֶׁתַּאֲוַת הָאָדָם רַבָּה וְהוֹלֶכֶת, כִּי אֵבֶר קָטָן בָּאָדָם מַשְׁבִּיעוֹ רָעֵב. וְכֵן חָטְאוּ בְּגָזֵל וְחָמָס, כִּי עַל כֵּן שָׂמוּ בֵּינֵיהֶם חֻקִּים לֹא טוֹבִים, מִשְׁפָּטִים בַּל יִחְיוּ בָּהֶם, כַּנּוֹדָע מִדַּיְנֵי שֶׁקֶר דְּסְדוֹם. וְחֶמְדַּת הַמָּמוֹן גַּם כֵּן רַבָּה וְהוֹלֶכֶת, כִּי "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף" (קהלת ה:ט). עַל כֵּן הִזְכִּיר לְשׁוֹן "כִּי רָבָּה", כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בְּדוֹר הַמַּבּוּל "וַיַּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם" (בראשית ו:ה), כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בִּמְקוֹמוֹ (בראשית ו:ה). וְכֵן כָּאן פֵּרוּשׁוֹ גְּדֵלָה וְהוֹלֶכֶת, וְלֹא כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה מט:ו) עַל עִסְקֵי רִיבָה אַחַת כּוּ'. גַּם לְמִדְרָשׁ זֶה שְׁנֵיהֶם בְּמַשְׁמָע, כִּי רִיבָה

זוֹ צָעֲקָה עַל מָה שֶׁעָשׂוּ בָּהּ עַל שֶׁנִּתְּנָה קֶמַח לֶעָנִי, וְהַיְינוּ רִבּוּי חֻמְדַּת הַמָּמוֹן אֲשֶׁר הֶבִיאָם לִידֵי מִדָּה זוֹ. הֵן צָעֲקַת רִיבָה נַעֲרָה מְאֹרָשָׂה אֲשֶׁר צָעֲקָה בָּעִיר וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "זַעֲקַת סְדֹם": הֵן זַעֲקַת הַנְּעָרוֹת הָאֲנוּסוֹת, הֵן זַעֲקַת רַבִּים לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׁפָּח (ישעיהו ה:ז).

וּרְאָיָה לִדְבָרֵינוּ מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר, "הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע?" מֵהֵיכָן לָמַד אַבְרָהָם זֶה? אֶלָּא לְפִי שֶׁהֵבִין מִמַּאֲמַר "זַעֲקַת סְדֹם כִּי רָבָּה" עֵסֶק הַזְּנוּת, וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא זְנוּת אַנְדְּרְלְמוּסְיָא בָּא לְעוֹלָם וְהוֹרֵג טוֹבִים וְרָעִים (ירושלמי סוטה פ"א ה"ה), לְפִי שֶׁהָיָה לָהֶם לַצַּדִּיקִים לָצֵאת מִן הַמָּקוֹם הַטָּמֵא הַהוּא, כִּי אֵין לְךָ עָוֹן הַמְטַמֵּא גַּם הָאָרֶץ כְּמוֹ הַזְּנוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּפָרָשַׁת עֲרָיוֹת (ויקרא יח כז) "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ". כִּי אֲפִלּוּ עֲבוֹדָה זָרָה אֵינוֹ מְטַמֵּא הָאָרֶץ, כִּי קַרְקַע עוֹלָם אֵינָהּ נֶאֱסֶרֶת, כִּי לֹא הֶהָרִים אֱלֹהֵיהֶם (עבודה זרה מה.). וְעַל שֶׁלֹּא יָצְאוּ הַצַּדִּיקִים מִתּוֹךְ מָקוֹם טָמֵא זֶה, דִּין הוּא שֶׁיֵּעָנְשׁוּ עִמָּהֶם, כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ גֶּדֶר עֶרְוָה שָׁם אַתָּה מוֹצֵא קְדֻשָּׁה. וְכָאן נֶאֱמַר "וְנִדְעָה אֹתָם", הֲרֵי שֶׁהָיוּ טְמֵאִים גַּם עַל יְדֵי מִשְׁכַּב זָכָר. וְטַעַן אַבְרָהָם עַל זֶה: בִּשְׁלָמָא אִם אַתָּה מַעֲנִישׁ עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, דְּהַיְינוּ אַנְדְּרְלְמוּסְיָא, אֵינוֹ מַבְחִין בֵּין טוֹבִים לְרָעִים מֵאַחַר שֶׁיֵּשׁ גַּם בַּטּוֹבִים צַד חֵטְא שֶׁדָּרוּ בֵּינֵיהֶם, אֲבָל אַתָּה אָמַרְתָּ "אֵרְדָה נָּא וְאֶרְאֶה" וְגוֹ', אִם כֵּן וַדַּאי אֵין הַזְּנוּת עִקָּר, כִּי אֵין שָׁם מָקוֹם כְּלָל לַשְׁכִּינָה, וְאִם כֵּן חָלִילָה לְךָ, חָלִילָה הוּא לְךָ שֶׁלֹּא לְהַבְחִין בֵּין צַדִּיק לְרָשָׁע, כִּי אַף אִם יֵשׁ צַד חֵטְא גַּם בַּצַּדִּיקִים, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַדִּין נוֹתֵן שֶׁיִּהְיוּ שָׁוִים בָּעֹנֶשׁ אֶל הָרְשָׁעִים, "וְהָיָה כַּצַּדִּיק כָּרָשָׁע".

פסוק כז

הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל ה' וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר. הוֹאַלְתִּי לְשׁוֹן הַתְחָלָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשְׁ"י עַל פָּסוּק "הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת הַתּוֹרָה" (דברים א ה), וְהֵבִיא רְאָיָה מִן "הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי". וּכְבָר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה שֶׁהוֹשִׁיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת אַבְרָהָם בְּדִין עַל אַנְשֵׁי סְדוֹם, וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת מַתְחִילִין מִן הַצַּד, עַל כֵּן אָמַר "הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי". וְלָמָּה אֲנִי מַתְחִיל לְהַגִּיד דַּעְתִּי? לְפִי שֶׁאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר, וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת מַתְחִילִין מִן הַצַּד. וּלְכָךְ פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י דָּוְקָא בְּ"הוֹאַלְתִּי" הַנֶּאֱמָר בְּפַעַם שֵׁנִי (פסוק לא) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ "רָצִיתִי", כְּמוֹ "וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה" (שמות ב כא). וּבְפָרָשַׁת דְּבָרִים פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י "הוֹאִיל מֹשֶׁה" – הִתְחִיל, כְּמוֹ "הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר", קַשְׁיָא אַהֲדָדֵי. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁכָּאן פֵּרֵשׁ עַל "הוֹאַלְתִּי" שֶׁנֶּאֱמַר בְּפַעַם שֵׁנִי, וּלְהַלָּן פֵּרֵשׁ עַל "הוֹאַלְתִּי" שֶׁנֶּאֱמַר פַּעַם רִאשׁוֹן, כִּי הַלָּשׁוֹן סוֹבֵל שְׁנֵיהֶם. וּמֵיָּשָׁב גַּם כֵּן מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר" בְּ"הוֹאַלְתִּי" שֵׁנִי, וְקַל לְהָבִין.

פסוק כח

אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם חֲמִשָּׁה. הָיָה לוֹ לוֹמַר מֵחֲמִשִּׁים בְּמֵ״ם, אוֹ הָיָה צָרִיךְ לוֹמַר אוּלַי יִהְיוּ שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה. וּמַה שֶּׁפָּרַשׁ רַשִׁ״י שֶׁבִּקֵּשׁ עַל יְדֵי צָרוּף — עִקַּר חָסֵר מִן הַסֵּפֶר, כִּי צָרוּף מַאן דְּכַר שְׁמֵיהּ. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, לְפִי שֶׁבְּכָל הַשְּׁאֵלוֹת הָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁיִּהְיוּ עֲשָׂרָה לְכָל כְּרָךְ, וּבְשְׁאֵלָה רִאשׁוֹנָה רָצָה לְהַצִּיל כָּל חֲמֵשׁ כְּרַכִּים, כִּי כֵן מַשְׁמַע הַלָּשׁוֹן ״וְנָשָׂאתִי לְכָל הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם״ (בראשית יח:כו) — מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר כֵּן אַחַר כָּךְ. וְהִנֵּה בִּשְׁאֵלָה שְׁנִיָּה הָיָה גַּם כֵּן מִתְכַּוֵּן לְהַצִּיל אֶת כֻּלָּם, אַךְ שֶׁהֵשִׁיב עַל דִּבְרֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁאָמַר ״אִם אֶמְצָא בִסְדֹם״ (בראשית יח:כו) — מַשְׁמַע שֶׁיִּהְיוּ לְעֵת עַתָּה כֻּלָּן מְצוּיִים בְּבֵיתָם דַּוְקָא. עַל כֵּן בִּקֵּשׁ: אוּלַי הָלְכוּ מִן אוֹתָן חֲמִשִּׁים חֲמִשָּׁה וְיִהְיוּ תִּשְׁעָה לְכָל כְּרָךְ, הֲלֹא דַּי הוּא מֵאַחַר שֶׁיֵּשׁ חֲמִשִּׁים שָׁמָּה זוּלַת שֶׁחָסְרוּ מֵהֶן מִקְצָתָן? כִּי כְּךְ הַדִּין בְּכָל דָּבָר שֶׁבִּקְדוּשָּׁה הַצָּרִיךְ עֲשָׂרָה: אִם הִתְחִילוּ בַּעֲשָׂרָה וְיָצְאוּ קְצָתָם — גּוֹמְרִין. וְיֵשׁ מַכְשִׁירִין אֲפִלּוּ לְהַתְחִיל בְּתִשְׁעָה עַל יְדֵי צָרוּף קָטָן כִּדְאִיתָא בְּטוּר אוֹרַח חַיִּים סִימָן נה. וּמְדַקְדֵּק הַלָּשׁוֹן שֶׁאָמַר ״אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם״ — מַשְׁמַע שֶׁיֵּשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִים בְּנִמְצָא, אַךְ שֶׁחָסְרוּ מֵהֶם חֲמִשָּׁה וְהָלְכוּ לָהֶם כָּאמוּר. ״וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית אִם אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה״ (בראשית יח:כח). לֹא אָמַר שֶׁלֹּא יַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה, לְפִי שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁבַּעֲבוּר הַחֲמִשִּׁים לֹא יַשְׁחִית, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָם כֻּלָּם שָׁם, כִּי לֹא יִמָּצֵא שָׁם בְּבֵיתָם רַק אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה. וּבָזֶה מְדֻקְדָּק מַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים״ (בראשית יח:כט), ״בַּעֲבוּר הָעֶשְׂרִים״ (בראשית יח:ל), ״בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה״ (בראשית יח:לב), וְכָאן שִׁנָּה וְאָמַר ״אִם אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה״. אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁאֲלוּ יִהְיוּ שָׁם, אַף עַל פִּי שֶׁהַחֲמִשָּׁה אֵינָן שָׁם — וּמִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ שֶׁיִּהְיוּ שָׁם וְהָלְכוּ.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר אֵצֶל מִסְפַּר שְׁלֹשִׁים, ״אִם אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים״ מַשְׁמַע שֶׁכֻּלָּם יִהְיוּ שָׁם, נוּכַל לְתָרֵץ שֶׁמִּמִּסְפַּר שְׁלֹשִׁים לְהַצִּיל בּוֹ שְׁלֹשָׁה כְּרָכִים הוּא גָּרוּעַ מִכֻּלָּם, כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בּוֹ ״אַל יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבְּרָה״, מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר כָּךְ בְּכֻלָּם, שֶׁמַּשְׁמַע שֶׁאֵין מָקוֹם לְבַקָּשָׁה זוֹ, לְפִי שֶׁכָּל הַמִּסְפָּרִים שֶׁהִזְכִּיר יֵשׁ בָּהֶם צַד מַעֲלָה וְצַד זְכוּת שֶׁיָּגִינוּ, כִּי מָצִינוּ חֲמִשִּׁים שֶׁעָרֵי בֵּינָה בָּעוֹלָם, וּמָצִינוּ שֶׁנִּתְּנָה הַתּוֹרָה בְּאַרְבָּעִים יוֹם, וּמָצִינוּ עֶשְׂרִים צַדִּיקִים מִן אָדָם הָרִאשׁוֹן עַד אַבְרָהָם, דְּהַיְנוּ כָּל הַשַּׁלְשֶׁלֶת שֶׁהִזְכִּיר סוֹף בְּרֵאשִׁית וְסוֹף פָּרָשַׁת נֹחַ, וּמָצִינוּ עֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת שֶׁבָּהֶם נִבְרָא הָעוֹלָם. וְאִם כֵּן וַדַּאי יֵשׁ צַד קְדֻשָּׁה בְּמִסְפָּרִים אֵלּוּ, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁיָּגִינוּ עַל מִסְפַּר צַדִּיקִים בְּשָׁוֶה לָהֶם. אֲבָל בְּמִסְפַּר שְׁלֹשִׁים לֹא מָצָא אַבְרָהָם בְּשִׂכְלוֹ צַד קְדֻשָּׁה יְתֵרָה, עַל כֵּן אָמַר בּוֹ ״אַל יִחַר לַאדֹנָי״, וְהִסְכִּים ה׳ עַל יְדוֹ בְּאָמְרוֹ ״אִם אֶמְצָא שָׁם״, צָרִיךְ שֶׁכֻּלָּם יִהְיוּ שָׁם, כִּי אֵין לָהֶם עַל מָה שֶׁיִּסְמְכוּ כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לְכָל הַמִּסְפָּרִים

הָאֲחֵרִים שֶׁיֵּשׁ לָהֶם צַד קְדֻשָּׁה מִמָּקוֹם אַחֵר. וְהַמִּסְפָּר הַשָּׁלֵם הַקָּדוֹשׁ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם מִמָּקוֹם אַחֵר גּוֹרֵם לְהָגִין עַל הַמִּסְפָּרִים הַדּוֹמִים לָהֶם, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין כֻּלָּם בְּבֵיתָם.

וּבָזֶה מְיוּשָּׁב, מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּכוּלָּם "לֹא אַשְׁחִית", וּבְמִסְפַּר שְׁלֹשִׁים אָמַר "לֹא אֶעֱשֶׂה", כִּי "לֹא אַשְׁחִית" תַּרְגּוּמוֹ "לָא אֲחַבֵּל", וְרוֹצֶה לוֹמַר אֲפִלּוּ חַבָּלָה כָּל דְּהוּא וְהַשְׁחָתָה כָּל דְּהוּא, אֲפִלּוּ בְּיִסּוּרִין לֹא אֶעֱשֶׂה, לְקַדֵּשׁ הַמִּסְפָּר הַהוּא. אֲבָל "לֹא אֶעֱשֶׂה" תַּרְגּוּמוֹ "לָא אֲעֲבֵיד גְּמֵירָא", וְרוֹצֶה לוֹמַר לֹא אֲכַלֶּה אוֹתָם עַד גְּמִירָא, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אֶעֱשֶׂה בָּהֶם קְצָת חַבָּלָה וְהַשְׁחָתָה עַל יְדֵי יִסּוּרִין, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "עֲשׂוּ כָלָה וְאַם לֹא אֵדָעָה" (ירמיהו ה:א). וְהַיְנוּ לְפִי שֶׁאֵין מִסְפַּר שְׁלֹשִׁים סָפוּן וְחָשׁוּב כָּל כָּךְ לְהָגֵן אֲפִלּוּ בְּעַד הַיִּסּוּרִין.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּמִסְפַּר אַרְבָּעִים, "לֹא אֶעֱשֶׂה", אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מִסְפָּר חָשׁוּב מִצַּד הַתּוֹרָה הַנְּתוּנָה לְאַרְבָּעִים יוֹם, מִכָּל מָקוֹם אַחַר שֶׁעֲדַיִן לֹא נִתְּנָה הַתּוֹרָה וְהִיא עֲתִידָה לְהִנָּתֵן, עַל כֵּן אֵין מִסְפָּר זֶה מֻגָּן גַּם בְּעַד הַיִּסּוּרִין כְּמוֹ שְׁאָר הַמִּסְפָּרִים. עַל כֵּן הוּא כְּמוֹ הָאֶמְצָעִי בֵּין שְׁאָר הַמִּסְפָּרִים שֶׁכְּבָר יָצָא טִבְעָם בָּעוֹלָם לְקַדֵּשׁ וּלְתִפְאֶרֶת. וְעוֹד שֶׁמָּצִינוּ בְּהֵפֶךְ, "אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ" (דברים כה ג), וְהוּא קָטֵגוֹר וְלֹא סָנֵגוֹר, עַל כֵּן מִסְפָּר זֶה מְמֻצָּע, וְקַל לְהָבִין.

וּמָצִינוּ לַמְפָרְשִׁים הַרְבֵּה דֵּעוֹת בְּיִשּׁוּב סְפֵקוֹת אֵלּוּ, גַּם מָצָאנוּ לָהֶם שֶׁנָּתְנוּ כַּמָּה רְמָזִים בְּדֶרֶךְ דְּרָשׁ לְמִסְפָּרִים אֵלּוּ. עַל כֵּן מְלַאנִי לִבִּי לָלֶכֶת בְּעִקְבוֹתָם לַעֲשׂוֹת בּוֹ רְמָזִים קְרוֹבִים אֶל הַשֵּׂכֶל כְּדֵי לְתָרֵץ בָּהֶם כָּל הַשְּׁנוּיִים שֶׁמָּצָאנוּ בְּבַקָּשׁוֹת אֵלּוּ, כִּי לֹא דָבָר רֵיק הוּא. וְאַף אִם אָמְנָם שָׁשָׁגִיתִי בְּרוֹאֶה, לֹא נוֹפֵל אָנֹכִי מִמַּה שֶּׁכָּתַב מהרי"א זַצַ"ל שֶׁעָשָׂה גַּם כֵּן רְמָזִים רְחוֹקִים וְחָתַם דְּבָרָיו וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: "וְאָפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה בָּזֶה טְעָמִים אֲחֵרִים, וְגַם אֵלֶּה אֵינָם אֶלָּא דֶּרֶךְ אַסְמַכְתָּא וְהַדְרָשׁ, כִּי לֹא יִסְבֹּל חוֹמֶר הַדְּרוּשׁ יוֹתֵר מִזֶּה", עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

פרק יט

פסוק ט

הָאֶחָד בָּא לָגוּר וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט. הֲרֵי בְּאוֹתוֹ יוֹם מִנּוּהוּ שׁוֹפֵט עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, וְלָמָּה הִתְרַעֲמוּ עָלָיו? וְהַנָּכוֹן הוּא כְּפֵרוּשׁ הַמְפָרְשִׁים בְּכֶפֶל לָשׁוֹן "וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט", שֶׁאַתָּה רוֹצֶה לִשְׁפֹּט דָּבָר שָׁפוּט כְּבָר, כִּי כְּבָר שָׁם שָׁם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט שֶׁאוֹרַח בְּרַגְלָיו לֹא יָבֹא אֶל הֵיכָלוֹ שֶׁל שׁוּם אֶחָד, וְאֵיךְ אַתָּה רוֹצֶה לְשַׁנּוֹת הַחֹק הַשָּׁפוּט כְּבָר? כִּי אַדַּעְתָּא דְּהָכֵי לֹא קִבַּלְנוּךָ לַעֲשׂוֹת חֻקִּים חֲדָשִׁים. וּמַה שֶּׁתִּלּוּ הַדָּבָר בְּ"אֶחָד בָּא לָגוּר", כִּי אָמְרוּ שֶׁאֵין לְךָ דִּין תּוֹשָׁב אֲשֶׁר בְּיָדוֹ לְשַׁנּוֹת הַחֻקִּים כְּפִי צָרְכְּךָ הַשָּׁעָה, אֶלָּא גֵּר אַתָּה, וְאַדַּעְתָּא דְּהָכֵי קִבַּלְנוּךָ לְהִתְיַשֵּׁב עִמָּנוּ, כְּדֵי שֶׁתַּסְכִּים עַל כָּל הַחֻקִּים שֶׁלָּנוּ.

פסוק יד

וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו. לְפִי שֶׁאָמַר לָהֶם "כִּי מַשְׁחִית ה' אֶת הָעִיר" (בראשית יט:יד), הִזְכִּיר שָׁם שֶׁל רַחֲמִים, עַל כֵּן הָיָה כִּמְצַחֵק בְּעֵינֵיהֶם, כִּי אָמְרוּ: וְכִי שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים יַשְׁחִית וְיחַבֵּל? אֲבָל הָאֱמֶת כֵּן הוּא, כִּי רְשָׁעִים מְהַפְּכִים מִדַּת רַחֲמִים לְמִדַּת הַדִּין.

פסוק יז

אַל תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ. לְפִי שֶׁלּוֹט וְאִשְׁתּוֹ הָיוּ מִצְטַעֲרִים עַל שֶׁלֹּא הִצִּילוּ גַּם אֶת כָּל מָמוֹנָם, לְכָךְ נֶאֱמַר "וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח" (בראשית יט:כו). "מֵאַחֲרֶיהָ" מִבְּעִי לֵיה לְהַבִּיט. וְאִם כְּדִבְרֵי רז"ל (בר"ר נ ד) שֶׁנַּעֲשֵׂית נְצִיב מֶלַח לְפִי שֶׁחָטְאָה בְּמֶלַח שֶׁלֹּא נָתְנָה לָעָנִי, קָשֶׁה, לָמָּה נֶעֱנְשָׁה דָּוְקָא בַּפַּעַם הַזֹּאת? אֶלָּא לְפִי שֶׁעַכְשָׁיו נִצְטַעֲרָה עַל אִבּוּד מְמוֹנָהּ וְהִבִּיטָה בְּמַה שֶּׁיִּהְיֶה אַחֲרֵי מוֹת בַּעְלָהּ, זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "מֵאַחֲרָיו", כִּי אָמְרָה שֶׁבַּעְלָהּ לֹא יַשְׁאִיר אַחֲרָיו מְאוּמָה וְלֹא יִהְיֶה לָהּ מָקוֹם לִגְבּוֹת כְּתוּבָּתָהּ מִמֶּנּוּ. עַל כֵּן הָיְתָה הַבָּטָה זוֹ לָהּ לְמִזְכֶּרֶת עָוֹן, כִּי מִדַּת הַדִּין קְטֶרְגָה לֵאמֹר: לֹא דַּי שֶׁלֹּא עָשְׂתָה מִן מָמוֹנָהּ צְדָקָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמֶּלַח עַל דֶּרֶךְ (כתובות סו:) "מֶלַח מָמוֹן חָסֵר", וְהָיְתָה עֵינָהּ צָרָה גַּם בָּאוֹרְחִים, כִּי "מְצוֹת אָפָה" מַשְׁמָע הוּא וְלֹא הִיא, וְאִם כֵּן חֵטְא חָטְאָה אִשְׁתּוֹ, כִּי בְּתוֹךְ הַהֲפֵכָה הַגְּדוֹלָה הַהִיא נִצְטַעֲרָה עַל מָמוֹנָהּ לֹא כְּדֵי לַעֲשׂוֹת בּוֹ צְדָקָה, כִּי לָאו בַּת הָכֵי הָיְתָה. עַל כֵּן נֶעֱנְשָׁה וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח, כִּי בְּ"מֶלַח מָמוֹן חָסֵר" חָטְאָה וּבְמֶלַח נִדּוֹנָה. אֲבָל לְלוֹט אָמַר דֶּרֶךְ מוּסָר: דַּיְּךָ שֶׁהִצַּלְתָּ נַפְשְׁךָ, וְאַל תָּחוּשׁ עַל אֲבֵדַת הַמָּמוֹן שֶׁתַּעֲזֹב אַחֲרֶיךָ לַיּוֹרְשִׁים, כִּי לָמָּה תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ בְּמַה שֶּׁיִּהְיֶה אַחֲרֶיךָ וְתִדְאַג עַל עוֹלָם שֶׁאֵינוֹ שֶׁלְּךָ, כִּי סוֹף שֶׁתַּעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵילֶךָ. וּבְדֶרֶךְ זֶה נִפְרַשׁ בְּעֶזְרַת ה' גַּם פָּסוּק "לֹא תִפְאַר אַחֲרֶיךָ" (דברים כד:כ). וְאִם עֲדַיִן תִּצְטַעֵר, סוֹף סוֹף הֲרֵי בְּחַיֶּיךָ מֵאַיִן תֹּאכַל, הֲמִן הַגֶּרֶן אוֹ מִן הַיֶּקֶב? עַל זֶה נֶאֱמַר "הָהָרָה הַמָּלֵט" אֵצֶל אַבְרָהָם הַיּוֹשֵׁב בָּהָר, כִּי סוֹפְךָ כִּתְחִלָּתֶךָ, כְּמוֹ שֶׁבַּתְּחִלָּה מִי גָּרַם לְלוֹט לִהְיוֹת לוֹ צֹאן וּבָקָר וְאֹהָלִים – יְשִׁיבָתוֹ עִם אַבְרָהָם גָּרְמָה לוֹ, כָּךְ גַּם עַתָּה הַמָּלֵט אֵלָיו וּקְרֵב לְגַבֵּי דָּהִינָא וְאִדְהַן.

פרק כא

פסוק א

וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר. יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין לְשׁוֹן פְּקִידָה לְלְשׁוֹן עֲשִׂיָּה, כִּי הַפְּקִידָה אֵינָהּ כִּי אִם זְכִירָה בְּעָלְמָא, וְהָעֲשִׂיָּה הִיא פְּעוּלָּה מַמָּשִׁית, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (בראשית יב:ב). וּמַסִּיק בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (לט:יא) שֶׁלְּשׁוֹן דִּבּוּר

מוֹרֶה יוֹתֵר חִבָּה מִן לְשׁוֹן אֲמִירָה, לְפִי שֶׁהַדִּבּוּר מוֹרֶה עַל בֵּרוּר הַדְּבָרִים בְּפֵרוּשׁ בַּחֲתִיכַת הַלָּשׁוֹן, וְזֶה מִתְיַחֵס אֶל לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה.

וּבֵאוּר הָעִנְיָן הוּא, שֶׁכַּאֲשֶׁר נִפְקְדָה שָׂרָה נִפְקְדוּ כָּל הָעֲקָרוֹת עִמָּהּ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ עַל פָּסוּק "וַיהוָה פָּקַד" (בראשית יז טז). וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּפְקְדוּ עִמָּהּ, מִכָּל מָקוֹם לֹא הָיוּ שָׁוִים לְשָׂרָה, כִּי פְּקִידַת שָׂרָה בִּלְשׁוֹן עֲשִׂיָּה מַמָּשׁ בְּפֹעַל יְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מדרש תהלים קלט ה) "גְּדוֹלִים צַדִּיקִים מִמַּעֲשֶׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, כִּי הַצַּדִּיקִים נִבְרְאוּ בִּשְׁתֵּי יָדַיִם" כוי, דְּהַיְנוּ עֲשִׂיָּה מַמָּשׁ, וּבִלְשׁוֹן דִּבּוּר הַמּוֹרֶה עַל חִבָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית טו ד) "וְהִנֵּה דְבַר ה' אֵלָיו לֹא יִירָשְׁךָ זֶה, כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ" וְגוֹ'. אֲבָל שְׁאָר הָעֲקָרוֹת בִּלְשׁוֹן פְּקִידָה לְבַד וּבִלְשׁוֹן אֲמִירָה שֶׁאֵין בּוֹ חִבָּה כָּל כָּךְ, כִּי פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ מַתְחִיל בִּלְשׁוֹן אֲמִירָה, וְשָׁם נֶאֱמַר (בראשית יז טז) "וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ וְהָיְתָה לְגוֹיִם", רָצָה לוֹמַר שֶׁתִּהְיֶה לְעֵזֶר לְכָל הַגּוֹיִם, כִּי יִפָּקְדוּ עֲקָרוֹת שֶׁל גּוֹיֵי הָאֲרָצוֹת עִמָּהּ. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה", כְּאִלּוּ אָמַר עִם שָׂרָה, פֵּרוּשׁ "אֶת" מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן עִם, כְּמוֹ "הַבָּאִים מִצְרַיְמָה אֵת יַעֲקֹב" (שמות א א), שֶׁאוֹתָן הָעֲקָרוֹת שֶׁנִּפְקְדוּ עִם שָׂרָה לֹא נִפְקְדוּ אֶלָּא בִּלְשׁוֹן פְּקִידָה וּבִלְשׁוֹן אֲמִירָה. אָמְנָם "וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה", פֵּרוּשׁ לְשָׂרָה עַצְמָהּ, בִּלְשׁוֹן דִּבּוּר "כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר" וַעֲשִׂיָּה מַמָּשׁ. דֶּרֶךְ מָשָׁל, מִי שֶׁאֵינוֹ אוֹהֵב גָּדוֹל לַחֲבֵרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁלִּפְעָמִים הוּא זוֹכְרוֹ, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ עוֹשֶׂה כָּל כָּךְ בַּעֲבוּרוֹ, אֲבָל בִּשְׁבִיל אוֹהֲבוֹ הוּא נִכְנָס בָּעֲבִי הַקּוֹרָה וְעוֹשֶׂה בַּעֲבוּרוֹ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַה'" בְּוָא"ו, רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה נג ב) "כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר יַ"ה הוּא וּבֵית דִּינוֹ". סָמָךְ מִכָּאן לְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה יא.) שֶׁפְּקִידָה זוֹ הָיְתָה בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה, אֲשֶׁר בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹשֵׁב בַּדִּין עִם כָּל בֵּית דִּינוֹ שֶׁלְּמַעְלָה, לְכָךְ קוֹרִין פָּרָשָׁה זוֹ בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה.

פסוק י

כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת. וְכִי בַּעֲבוּר שֶׁגֵּרְשׁוֹ אִי אֶפְשָׁר לוֹ לַחֲזוֹר לִירֻשָּׁתוֹ אַחֲרֵי מוֹת אֲבִיו? וְנִרְאֶה שֶׁעַל יְרֻשַּׁת הַמַּעֲשִׂים הוּא מְדַבֵּר, כִּי רָאֲתָה שָׂרָה אֶת בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת, מִצַּד שֶׁהָיָה בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית הוֹלִידָה בְּדוֹמָה לָהּ, כִּי כָּל הַמִּצְרִיִּים שְׁטוּפֵי זִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כג כ) "וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם", וְתוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶם. עַל כֵּן אָמְרָה שָׂרָה לְגָרְשׁוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִלְמַד יִצְחָק מִמַּעֲשָׂיו. וְאִם תֹּאמַר אַדְרַבָּה, שֶׁמָּא יִצְחָק יַהֲפֹכוֹ וְיַחֲזִירוֹ לַמּוּטָב, עַל זֶה אָמְרָה יָדַעְתִּי בִּנְבוּאָה כִּי לֹא יִירַשׁ עִם בְּנֵי מִמַּעֲשֵׂה אֲבִיו אַבְרָהָם הַטּוֹבִים, וְעַל כֵּן נִשְׁאַר הַחֶשְׁשׁ שֶׁמָּא יִלְמַד יִצְחָק מִמֶּנּוּ. וְיוֹתֵר עִנְיַן פָּרָשָׁה זוֹ עַיֵּן לְהַלָּן פָּרָשַׁת חַיֵּי שָׂרָה בְּפָסוּק "וּשְׁמָהּ קְטוּרָה" (בראשית כה א).

פרק כב

פסוק ב

וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמּוֹרִיָּה. הִזְכִּיר "לֶךְ לְךָ" הַיְינוּ אֶל עַצְמוּתְךָ, כִּי מִשָּׁם תּוֹצְאוֹת הַחוֹמֶר, אֲשֶׁר לֵקַח מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שמות כ כא) "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי", כַּמְבֹאָר פָּרָשַׁת לְךָ לְךָ (בראשית יב א). וּבְמִדְרַשׁ "הַמּוֹרִיָּה" נִרְאָה "יְי"ה" מְיֻתָּר, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "אֵלֶךְ לִי אֶל הַר הַמּוֹר" (שיר השירים ד ו). אֶלָּא לְפִי שֶׁשָּׁם מָקוֹם אֶבֶן שְׁתִיָּה, אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ הוּשְׁתְּתוּ שְׁנֵי עוֹלָמוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ בְּשֵׁם שֶׁל יְ"ה, כִּי שַׁעַר הַשָּׁמַיִם שָׁם הוּא, וְשָׁם נִשְׁלַם הַזִּוּוּג בֵּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, כְּדִבּוּק בַּעַל בְּאִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר שֵׁם "יְ"ה" מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם, וְיַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה מַעֲלוֹת שֶׁהָיוּ מֵעֻזָּרת נָשִׁים כְּמִסְפַּר שֵׁם יְ"ה. וְהָיָה סִימָן לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁיִּבָּנֶה בּוֹ אַחַר חֲמִשָּׁה עָשָׂר דּוֹרוֹת, שֶׁמֵּאַבְרָהָם עַד שְׁלֹמֹה.

וּמַה שֶּׁאָמַר, עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ, לְפִי שֶׁהַמָּקוֹם הַהוּא לֹא גִּלָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשׁוּם בְּרִיָּה שֶׁבּוֹ יִבָּנֶה הַמִּקְדָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר טַעֲמוֹ לְקַמָּן פָּרָשַׁת רְאֵה (דברים יב, ד) בְּעֻזָּרת ה', זוֹלַת אַבְרָהָם יָדַע סוֹד זֶה, כִּי עַל כֵּן קָרָאוֹ "ה' יִרְאֶה", כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסִמּוּךְ בְּעֻזָּרת ה' בַּפָּסוּק "ה' יִרְאֶה" (בראשית כב, יד). דָּבָר אַחֵר, "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ", כִּי לֶעָתִיד יִהְיֶה דִּבֵּר ה' אֶל נְבִיאָיו מִשָּׁם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כה, כב) "וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת". וְיֵשׁ אוֹמְרִים "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ" קָאֵי עַל "וְהַעֲלֵהוּ לְעֹלָה", לֹא אָמַר "וְהַעֲלֵהוּ עוֹלָה" אֶלָּא "לְעֹלָה", הַיְינוּ לְהַעֲלוֹת עוֹלָה אַחֶרֶת אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ מִי יִהְיֶה הָעוֹלָה, אוֹ בְּנְךָ אוֹ אֵיזֶה דָּבָר אַחֵר.

פסוק ד

וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחוֹק. אָבָל לֹא מִקָּרוֹב, כִּי רָאָה זִיו שְׁכִינַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּקְרָא מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם, מֵרָחוֹק דַּוְקָא, רְאִיָּה חוּשִׁית כְּהִסְתַּכְּלוּת בַּשֶּׁמֶשׁ, שֶׁמֵּרָחוֹק יָכוֹל הָאָדָם לְהִסְתַּכֵּל בָּהּ אֲבָל לֹא מִקָּרוֹב, כִּי אֵין כֹּחַ בְּחוּשׁ הָרְאוּת לְהִסְתַּכֵּל בַּשֶּׁמֶשׁ בִּהְיוֹתָהּ קְרוֹבָה לָאָדָם. קַל וָחֹמֶר בֶּן בְּנוֹ שֶׁל קַל וָחֹמֶר, זֹהַר זִיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ. וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה (שמות ג ג) "אָסוּרָה נָּא וְאֶרְאֶה" וְגוֹ', "אָסוּרָה נָּא" – הַיְינוּ לְהִתְרַחֵק מִן הַמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ וְלֹא לִהְיוֹת קָרוֹב לוֹ, וְהַכֹּל כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לִרְאוֹת. וְכֵן אָמַר יִרְמְיָה (ירמיה לא ג) "מֵרָחוֹק ה' נִרְאָה לִי", מַשְׁמָע אֲבָל לֹא מִקָּרוֹב.

פסוק ה

שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר. עִם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר, דְּאִם לֹא כֵּן הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "יֵשֵׁב הַחֲמוֹר עִמָּכֶם", וְלָמָּה עָשָׂה אוֹתָם טְפֵלָה אֶל הַחֲמוֹר? כִּי הַחֲמוֹר פּוֹעֵל בְּטָבַע וְהֵמָּה חוֹטְאִים בְּרָצוֹן, עַל כֵּן עָשָׂה אוֹתָם טְפֵלָה אֶל הַחֲמוֹר.

פסוק ז

וַיֹּאמֶר אָבִי וגו'. וְלֹא אָמַר לוֹ יִצְחָק עֲדַיִן כְּלוּם, אֶלָּא קָרָאוֹ "אָבִי" וְשָׁתַק, לְפִי שֶׁהִרְגִּישׁ יִצְחָק שֶׁרְצוֹן אָבִיו לְהַעֲלוֹתוֹ לְעוֹלָה וְחָשַׁב "אִם כֵּן אֵינוֹ מְרַחֵם עָלַי כְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים וְנֶהְפַּךְ לִי לְאַכְזָר", כִּי לֹא יָדַע עֲדַיִן שֶׁזֶּה רְצוֹן בּוֹרְאוֹ. עַל כֵּן קָרָאוֹ "אָבִי" לְנַסּוֹתוֹ אִם יַעֲנֶנּוּ, שֶׁעֲדַיִן קָבוּעַ בְּלִבּוֹ שֶׁהוּא אָבִיו, אוֹ אִם כְּבָר הֵסִיחוֹ מִלִּבּוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ בְּנוֹ, כִּי בָּזֶה רָצָה לֵידַע מִי יִהְיֶה הַנִּשְׁחָט. וְכַאֲשֶׁר עָנָה לוֹ "הִנֶּנִּי בְנִי" וְהוֹרָה לוֹ שֶׁעֲדַיִן כָּל גַּעֲגוּעָיו עָלָיו, אָמַר לוֹ "אִם כֵּן אַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה?" וְאָמַר לוֹ "אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי" – לֹא אֲנִי בָּחַרְתִּי בְּךָ כִּי אִם אֱלֹהִים, וַאֲנִי וְאַתָּה שְׁנֵינוּ חַיָּבִים בִּכְבוֹדוֹ. אָז "וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּיו" (בראשית כב:ח) בְּכַוָּנָה אַחַת, לְאַפּוֹקֵי עַד הֵנָּה הָיוּ חֲלוּקִים בְּדַעְתָּם.

פסוק יא

אַבְרָהָם אַבְרָהָם. לְשׁוֹן חִבָּה, וּמַה שֶּׁלֹּא קָרָאוֹ בְּפַעַם רִאשׁוֹן שְׁתֵּי פְּעָמִים לְשׁוֹן חִבָּה, לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא נוֹדַע חִבָּתוֹ לְכָל בָּאֵי עוֹלָם, כִּי שָׁמָּא לֹא יַעֲמוֹד בַּנִּסָּיוֹן. וְאַחַר שֶׁעָמַד בַּנִּסָּיוֹן, אָז נִרְאָה לְעַיִן כֹּל בְּיֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עֹז עַל זוּלָתוֹ, עַל כֵּן קָרָאוֹ "אַבְרָהָם אַבְרָהָם" שְׁנֵי פְּעָמִים לְשׁוֹן חִבָּה, כִּי נִסָּיוֹן זֶה הָיָה לְתוֹעֶלֶת הַמְנֻסֶּה לְהוֹדִיעַ חִבָּתוֹ.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁעָסַק בְּמִצְוָה בַּעֲקֵדַת בְּנוֹ הָיָה כָּל כָּךְ טָרוּד בַּמִּצְוָה לְגָמְרָהּ כְּהִלְכָתָהּ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה נוֹתֵן לֵב לְקוֹל הַקְּרִיאָה, לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ לִקְרוֹתוֹ שֵׁנִית, וְזֶהוּ טַעַם לְכֶפֶל "אַבְרָהָם אַבְרָהָם", מַה שֶּׁאֵין כֵּן בָּרִאשׁוֹנָה (בראשית יב:א) שֶׁלֹּא הָיָה עֲדַיִן טָרוּד בְּמִצְוָה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאַבְרָהָם הֵבִין בִּקְרִיאָה זוֹ שֶׁמִּן הַשָּׁמַיִם יְעַכְּבוּהוּ, לְפִיכָךְ עָשָׂה אֶת עַצְמוֹ כְּאִישׁ נִדְהָם וּכְאִישׁ אֲשֶׁר לֹא שׁוֹמֵעַ, כְּדֵי לִגְמוֹר הַמִּצְוָה, עַד שֶׁקְּרָאוֹ שֵׁנִית.

פסוק יב

עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אָתָּה. אֵין כָּל לְשׁוֹן "עַתָּה" מְמַעֵט הַזְּמַן הַקּוֹדֵם לוֹ, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ (דברים י יב) "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' שׁוֹאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם לְיִרְאָה", וְכִי קֹדֶם זֶה לֹא שָׁאַל מִמֶּנּוּ הַיִּרְאָה? אֶלָּא שֶׁהוּא כְּאִלּוּ אָמַר "וְהִנֵּה יִשְׂרָאֵל". כָּךְ "עַתָּה יָדַעְתִּי" כְּאִלּוּ אָמַר "הִנֵּה יָדַעְתִּי".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, יָדַעְתִּי כְּמוֹ הוֹדַעְתִּי, כִּי תַּכְלִית נִסָּיוֹן זֶה הָיָה כְּדֵי לְהָרִים דֶּגֶל נֵס לְהַרְאוֹת הָעַמִּים יְפִי מַעֲשָׂיו, וְיִהְיֶה מַאֲמַר "וְהָאֱלֹהִים נִסָּה" לְשׁוֹן הֶרֶמַת נֵס הַנִּרְאֶה לְכָל אָדָם,

כִּי טוֹבָה תּוֹכַחַת מְגֻלָּה מֵאַהֲבָה מְסֻתֶּרֶת (משלי כז ה), כְּשֶׁהָאַהֲבָה גְּדוֹלָה וְהִיא נִסְתָּרָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹלֵחַ עָלָיו תּוֹכַחַת מְגֻלָּה, וְעַל יְדֵי שֶׁיִּקָּבְלָהּ מֵאַהֲבָה תִּגָּלֶה וְתֵרָאֶה אַהֲבָתוֹ לְעֵין כֹּל. וְהִנֵּה בְּעִנְיַן יְדִיעַת ה' כָּל דָּבָר טֶרֶם הֱיוֹתוֹ, וְשֶׁיִּשָּׁאֵר הָאָדָם עַל בְּחִירָתוֹ, נָבוֹכוּ רַבִּים בַּחֲקִירָה זוֹ, וְרוֹב הַחוֹקְרִים יָצְאוּ לְלִקּוֹט וְלֹא מָצְאוּ דֶּרֶךְ מַסְפִּיק לְהֻתַּר סָפֵק זֶה, כִּי נִרְאִין מַכְחִישִׁין זֶה אֶת זֶה, וְהוּא דְּרוּשׁ עָמֹק מִי יִמְצָאֶנּוּ. וְעָלָיו פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ם אִמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג טו) "הַכֹּל צָפוּי וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהַכֹּל צָפוּי לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, מִכָּל מָקוֹם הָרְשׁוּת נְתוּנָה לָאָדָם וְנִשְׁאָר עַל בְּחִירָתוֹ.

פסוק יג

וְהִנֵּה אַיִל אַחַר נָאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו. מִלַּת "אַחַר" מַשְׁמָעוּתוֹ הוּא כְּאִלּוּ הָיָה כָּאן שְׁנֵי אֵילִים, וְרָצָה לְהַבְדִּיל בֵּינֵיהֶם וְאָמַר שֶׁזֶּה אַיִל אַחֵר מִן הָרִאשׁוֹן. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁלְּפִי זֶה הָיָה לִנְקֹד צֵירֵי תַּחַת הַחֵי"ת, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לְפָרְשׁוֹ כְּאִלּוּ הוּא נָקוּד צֵירֵי, כִּי נְקֻדַּת הַחֵי"ת בְּפַתָּח אֵינוֹ מִתְיַשֵּׁב כָּל כָּךְ, מִדְּכְתִיב מִלַּת "אַחַר" בֵּין "אַיִל" וּבֵין "נֶאֱחַז". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵין אַיִל זֶה מִן אוֹתָן אֵילִים שֶׁנִּבְרְאוּ בְּשִׁשֶּׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית, אֶלָּא אַיִל אַחֵר הוּא, כִּי אֵילוֹ שֶׁל יִצְחָק נִבְרָא בְּעֶרֶב שַׁבָּת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת (אבות ה ח).

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא חוֹטֵא וְרַב מָרִי נִמְשָׁל לְאִישׁ בַּעַל קַרְנַיִם מְנֻגָּחַ כְּלַפֵּי מַעְלָה, בַּעֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ (בראשית יד, ב) שֶׁמְּאֵבֶר, שָׁם אֵבֶר, לִקְפּוֹץ וְלָעוּף כְּלַפֵּי מַעְלָה. וְכֵן בָּאֱמוּת נֶאֱמַר (דניאל ח, כ) "הָאַיִל אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּעַל הַקְּרָנַיִם" וְגוֹ'. כָּךְ נָשָׂא הַמָּשָׁל כָּאן בְּאַיִל בַּעַל קַרְנַיִם זֶה, כִּי יֵשׁ מְנֻגָּחַ כְּלַפֵּי מַעְלָה, זֶהוּ הַחוֹטֵא לַשָּׁמַיִם, וְרוֹב קַרְנֵי הַבְּהֵמוֹת פּוֹנִין לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, כִּי כָּךְ הָאָדָם הַחוֹטֵא לַחֲבֵרוֹ מַזִּיקוֹ, הֵן בְּאֹרֶךְ יָמִים שֶׁבִּימֵינוּ, הֵן בְּעֹשֶׁר וְכָבוֹד שֶׁבִּשְׂמֹאלוֹ. לְפִיכָךְ אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁהָיָה יְחִידִי בָּעוֹלָם וְחָטָא לַשָּׁמַיִם לְבַד, עַל כֵּן נִזְדַּמֵּן לוֹ לְכַפָּרָה שׁוֹר שֶׁהָיָה לוֹ קֶרֶן אֶחָד בְּמִצְחוֹ, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁמִּצַּד הֱיוֹתוֹ בְּמִצְחוֹ הָיָה פּוֹנֶה כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי בְּמֶה שֶׁחָטָא יִתְקַן. וּמִכָּאן לְמָדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין ס.) לוֹמַר כֵּן שֶׁהָיָה לוֹ קֶרֶן אֶחָד וְדָוְקָא בְּמִצְחוֹ. אֲבָל לְדוֹרוֹת, כָּל חוֹטֵא מֵבִיא שׁוֹר אוֹ כֶּשֶׂב אוֹ עֵז בַּעַל קַרְנַיִם לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, לְכַפֵּר עַל אֲשֶׁר חָטָא לַחֲבֵרוֹ, כִּי אֶפְלּוּ הַחוֹטֵא בִּדְבָרִים שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, מִכָּל מָקוֹם הוּא מַזִּיק גַּם לַבְּרִיּוֹת, הֵן מִצַּד שֶׁכָּל יִשְׂרָאֵל עֲרֵבִים זֶה בְּעַד זֶה, וְרַבִּים נָשְׂאוּ עֹנֶשׁ חֶטְאוֹ כַּנּוֹדָע, הֵן מִצַּד שֶׁגּוֹרֵם שֶׁאֲחֵרִים לוֹמְדִים לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשָׂיו. עַל כֵּן דִּינוֹ לְהָבִיא בְּהֵמָה בַּעֲלַת קַרְנַיִם לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, לְכַפֵּר עַל מַה שֶׁחָטָא לַבְּרִיּוֹת, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹחֵל חֶלְקוֹ, כִּי אִם רַבּוּ פְּשָׁעָיו מַה יַּעֲשֶׂה לוֹ יִתְבָּרַךְ. אֲבָל לְאָדָם הַדּוֹמֶה לוֹ הָיָה יָכוֹל לְהַכּוֹת בּוֹ מַכָּה רַבָּה כְּפִי גֹּדֶל כֹּחוֹ, עַל כֵּן דִּינָם חֲלוּקִים בְּקָרְבָּנוֹת, כִּי הַכֹּהֵן

מָשִׁיחַ וְסַנְהֶדְרִין כֹּחָם גָּדוֹל וּבְיָדָם הָיָה לְהַכּוֹת מַכָּה רַבָּה בְּזוּלָתָם, עַל כֵּן דִּינָם לְהָבִיא פָּר שֶׁנִּגְיחָתוֹ גְּדוֹלָה וּמְסֻכָּנָת בְּיוֹתֵר. וְכָל סְתָם יָחִיד אֵין נְגִיחָתוֹ גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ לַחֲבֵרוֹ, וְדוֹמֶה לְכֶבֶשׂ אוֹ עֵז שֶׁאֵין נְגִיחָתָם גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ, עַל כֵּן דִּינָם לְהָבִיא כֶּבֶשׂ אוֹ עֵז. אֲבָל הָעָנִי שֶׁכֹּחוֹ חָלוּשׁ מִלְהַזִּיק וְדוֹמֶה לְעוֹף הַמַּכָּה בִּכְנָפָיו עַל דֶּרֶךְ שֶׁמְּאַבֵּר, עַל כֵּן דִּינוֹ לְהָבִיא תּוֹרִים וּבְנֵי יוֹנָה, לוֹמַר כִּי הוּא נִרְדָּף כְּמוֹתָם וְאַף עַל פִּי כֵן הוּא מַכֶּה עִם כְּנָפָיו בְּזוּלָתָם. וּבְדַלֵּי דַלּוּת הֶחָשׁוּב כְּמֵת, עַל כֵּן קָרְבָּנוֹ סֹלֶת שֶׁאֵין בּוֹ נֶפֶשׁ הַחִיּוּנִי. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּעֶזְרַת ה' (ויקרא ד) לְפִי שֶׁכָּל מְכַפֵּר צָרִיךְ שֶׁיִּתְדַּמֶּה בְּתָאֳרָיו אֶל הַמִּתְכַּפֵּר. זֶהוּ שֶׁאָמַר (תהלים עה, ה) "אָמַרְתִּי לַהוֹלְלִים אַל תָּהֹלּוּ וְלָרְשָׁעִים אַל תָּרִימוּ קָרֶן, אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם". "אַל תָּרִימוּ קָרֶן" אַחַת בְּמַשְׁמָע, שֶׁלֹּא יֶחֱטְאוּ לַשָּׁמַיִם לְבַד. "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם", שְׁנַיִם בְּמַשְׁמָע, כְּנֶגֶד הַחוֹטֵא גַּם לָאָדָם. לְכָךְ אָמַר "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם", שְׁנֵי הֲרָמוֹת, אַחַת לְיָמִין וְאַחַת לְשְׂמֹאל כָּאָמוּר.

וְדָבָר זֶה נִרְמַז לְאַבְרָהָם, יַעַן כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יֶחֱטָא, וְכָל שֶׁכֵּן לְדַעַת הָאוֹמְרִים (נדרים לב) שְׁגָלוּת מִצְרַיִם הָיָה בְּחֶטְאוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁאָמַר "בַּמָּה אֵדָע" (בראשית טו:ח), וְגָרַם לְבָנָיו עִנּוּי וַעֲבוֹדָה וּמִיתַת הַבָּנִים בְּמִצְרַיִם, כְּאִלּוּ הָיָה מְנַגֵּחַ בָּהֶם יָמִין וּשְׂמֹאל. עַל כֵּן דִּינוֹ לְהַקְרִיב אַיִל אֶחָד, וְהוּא אַחַר מִן הָרִאשׁוֹן, כִּי הָאַיִל הָרִאשׁוֹן הוּא הָאָדָם הַחוֹטֵא הַמְנַגֵּחַ צָפוֹנָה וָנֶגְבָּה, וּבְחָמְלַת ה' לְקַח תְּמוּרָתוֹ אַיִל אֶשֶׁר הָיָה נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו. עִנְיַן הֱיוֹתוֹ נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ, הַיְינוּ אִילָן, רֶמֶז שֶׁכָּכָה הַחוֹטֵא נִסְתַּבֵּךְ בַּחֵטְא הַנִּמְשָׁךְ מֵאֲכִילַת עֵץ הַדַּעַת, אֲשֶׁר הָיָה סִבָּה לְכָל חַטָּאת. וְעִנְיַן "בְּקַרְנָיו", כִּי קַרְנֵי הַחוֹטֵא גָּרְמוּ לוֹ לְהִסְתַּבֵּךְ בַּחֵטְא, כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁהָאָדָם נִתְפַּשׂ וְנֶאֱחַז בַּמְּצוּדָה בַּעֲבוּר הֱיוֹת לוֹ קַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו, מֵרִים קֶרֶן לַמָּרוֹם אוֹ לִימִין וְלִשְׂמֹאל. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (נו ט) אָמְרוּ "וְהִנֵּה אַיִל אַחַר", מַהוּ "אַחַר"? כָּל הַיָּמִים יִשְׂרָאֵל נֶאֱחָזִים בַּעֲבֵרוֹת וּמִסְתַּבְּכִים בְּצָרוֹת, וְסוֹפָן לְהִגָּאֵל בְּקַרְנָיו שֶׁל אַיִל. הִנֵּה פְּשׁוּטוֹ שֶׁל הַמִּדְרָשׁ זֶה מַסְכִּים לִדְבָרֵינוּ, שֶׁפָּסוּק זֶה מְדַבֵּר בְּחוֹטֵא וְרַב מֶרִי אֲשֶׁר קַרְנַיִם מֵיָדוֹ לוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר "וְסוֹפָן לְהִגָּאֵל בְּקַרְנָיו שֶׁל אַיִל", נִרְאֶה לִי לְפָרֵשׁ עַל שׁוֹפָר שֶׁל רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁהוּא בְּקֶרֶן שֶׁל אַיִל, וְעַל יָדוֹ יִגָּאֲלוּ יִשְׂרָאֵל מִיַּד יִצְרָם הָרָע אֲשֶׁר מְצוּדָתוֹ פְּרוּסָה עַל כָּל הַחַיִּים, וְעַל יְדֵי הַשּׁוֹפָר הַבָּא לְעַרְבֵּב הַשָּׂטָן יִגָּאֲלוּ מִיָּדוֹ, כִּי הַשּׁוֹפָר מְעוֹרֵר אֶת הָאָדָם עַל הַתְּשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (עמוס ג ו) "אִם יִתָּקַע שׁוֹפָר בְּעִיר וְהָעָם לֹא יֶחֱרָדוּ".

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה טז:) שֶׁשּׁוֹפָר מְעַרְבֵּב הַשָּׂטָן, מִצַּד הֱיוֹתוֹ סָבוּר שֶׁמָּא הוּא שׁוֹפָר שֶׁל מָשִׁיחַ, אֵין הַשָּׂטָן נִבְעָר מִדַּעַת כָּל כָּךְ, וְכִי לֹא יֵדַע שֶׁחֹק הוּא לְיִשְׂרָאֵל מִיָּמִים יָמִימָה וַעֲדַיִן מָשִׁיחַ לֹא בָּא, וְקָרוֹב לוֹמַר כֵּיוָן דְּדָשׁ דָּשׁ? אֶלָּא שֶׁהוּא יוֹדֵעַ

כִּי מִצְוַת ה' עָלֵינוּ, וְגַם הוּא יוֹדֵעַ טַעַם הַמִּצְוָה כְּדֵי לְעוֹרֵר עַל הַתְּשׁוּבָה, וְהַתְּשׁוּבָה מְקֹרֶבֶת הַגְּאוּלָה. עַל כֵּן הוּא בָּהִיל דִּלְמָא אָתֵי מְשִׁיחָא, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁבַּשָּׁנִים הַקּוֹדְמִים לֹא נִתְעוֹרְרוּ עַל הַתְּשׁוּבָה כְּהִלָּתָם, סוֹף סוֹף יִהְיֶה הַזְּמַן שֶׁיִּתְחָרְטוּ עַל רָעָתָם וְיֵעָשׂוּ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה. לְכָךְ הוּא מִתְיָרֵא בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה שֶׁמָּא עַכְשָׁיו יֶחֱרְדוּ וְיָשׁוּבוּ. וּלְפִי שֶׁהַקֶּרֶן הוּא מְקוֹם הַחֵטְא, עַל כֵּן יְהִיֶה גַּם מְקוֹם הַתִּקּוּן, דּוּגְמַת עֲלֵי תְּאֵנָה שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, כִּי בְּמָה שֶׁקִּלְקֵל נִתְקַן. כְּךְ בַּקֶּרֶן נִתְקַלְקֵל וְעַל יָדוֹ יִתְקַן, וְהַקִּטְגּוֹר יֶהֱפֹךְ לְסָנֵגוֹר, כִּי כָל בַּעַל תְּשׁוּבָה הַזְּדוֹנוֹת נֶהֱפָכִים לוֹ לִזְכִיּוֹת. כְּךְ קֶרֶן זָה מְקוֹם הַזְּדוֹנוֹת, וְעַל יָדוֹ יָבוֹא אֶל הַזְּכִיּוֹת.

פסוק יד

וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם ה' יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר ה' יֵרָאֶה. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לד כג) "יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ", קְרִי בֵּיהּ "יִרְאֶה" וְ"יֵרָאֶה", הַיּוּ"ד בְּצֵירֵי, לוֹמַר שֶׁכְּדַרְכְּךָ שֶׁבָּא לֵרָאוֹת כָּךְ בָּא לְרָאוֹת. כָּךְ נֶאֱמַר כָּאן מִזֶּה הַטַּעַם "יִרְאֶה" וְ"יֵרָאֶה", כִּי הַכֹּל עִנְיָן אֶחָד. אַךְ כְּדֵי לְיַשֵּׁב לְשׁוֹן "אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם", אוֹמֵר אֲנִי שֶׁלְּכָךְ קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם "ה' יִרְאֶה" מַשְׁמַע לְהַבָּא, לְפִי שֶׁמָּקוֹם קָדוֹשׁ זֶה לֹא גִּלָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשׁוּם בְּרִיָּה, כִּי אֲפִלּוּ לְאַבְרָהָם נֶאֱמַר "עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ" (בראשית כב ב), וְלֹא מָצִינוּ שֶׁאָמַר לוֹ כְּלוּם זוּלַת מַה שֶּׁהִרְגִּישׁ אַבְרָהָם בְּמַה שֶּׁרָאָה עָנָן קָשׁוּר עַל הָהָר, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים כִּי זֶה הָהָר אֲשֶׁר חָמַד אֱלֹהִים לְשִׁבְתּוֹ. כִּי הֶעֱלִימוֹ ה' מִן הַטַּעַם שֶׁיִּתְבָּאֵר (דברים יב ד) בעזה"י. לְכָךְ קָרְאוֹ "ה' יִרְאֶה", מִלְּשׁוֹן "אֱלֹהִים יִרְאֶה לוֹ הַשֶּׂה" (בראשית כב ח), כָּךְ אָמַר שֶׁיָּבוֹא הַזְּמַן אֲשֶׁר ה' יִרְאֶה וְיִבָּחֵר בַּמָּקוֹם הַזֶּה, וּבְאוֹתוֹ זְמַן יֵאָמֵר לַדּוֹרוֹת "הַיּוֹם בְּהַר ה' יֵרָאֶה", הַיּוֹם וְלֹא קֹדֶם, כִּי עַד הַיּוֹם שֶׁנִּבְחַר לֹא גִּלָּה אוֹתוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

פסוק טז

יַעַן כִּי עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְגוֹ'. מִדְּקָאָמַר "וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ", שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁמַּאֲמַר "כִּי עָשִׂיתָ" הוּא עִנְיָן אַחֵר. וְעוֹד, כִּי לְמַעְלָה אָמַר "וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ מִמֶּנִּי" (בראשית כב, יב), וְכָאן לֹא הִזְכִּיר "מִמֶּנִּי". וְעוֹד, כֻּלָּם הַלָּשׁוֹן "כִּי בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ" צָרִיךְ יִשּׁוּב, כִּי לְפֵרוּשׁ רַשִׁ"י אַחַת לָאָב וְאַחַת לַבֵּן, קָשֶׁה כֻּלָּם "הַרְבָּה אַרְבֶּה". עַל כֵּן נִרְאֶה לִי, לְפִי שֶׁבְּכָל עֲבוֹדָה אָמַר "יְהִי רָצוֹן כְּאִלּוּ בָּנִי שָׁחוּט" כוּ', הֲרֵי כְּאִלּוּ עָשָׂה שְׁנֵי מַעֲשִׂים, כִּי הַקְרָבַת הָאֵיל עָשָׂה בִּפְעַל מַמָּשׁ, וְהַקְרָבַת בְּנוֹ בְּמַחֲשָׁבָה. לְכָךְ נֶאֱמַר "יַעַן כִּי עָשִׂיתָ הַדָּבָר הַזֶּה", הַיְינוּ עֲשִׂיַּית הַהַקְרָבָה, כִּי בִּזְכוּת הַקְרָבָנוֹת נֶאֱמְרוּ לוֹ כָּל הַהַבְטָחוֹת. "וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ", הַיְינוּ מִלְּהַזְכִּירוֹ בְּכָל עֲבוֹדָה וַעֲבוֹדָה. לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר "מִמֶּנִּי" הַמּוֹרֶה עַל הַהַקְרָבָה מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי עַכְשָׁו לֹא חִשֵּׁב לְהַקְרִיבוֹ מַמָּשׁ. עַל כֵּן "בָּרֵךְ אֲבָרֶכְךָ" – בְּרָכָה כְּפוּלָה, אַחַת כְּנֶגֶד הַמַּעֲשֶׂה וְאַחַת כְּנֶגֶד הַמַּחֲשָׁבָה, וְזֶהוּ טַעַם "וְהַרְבָּה אַרְבֶּה".

פסוק יז

כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל וגו'. מָצִינוּ לִפְעָמִים שֶׁמְּדַמֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל לְכוֹכָבִים, וְלִפְעָמִים לַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם, וְלִפְעָמִים לֶעָפָר, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כח יד) וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. כִּי הַכֹּל מוֹרֶה עַל זְמַן אַחֵר, כִּי בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה וְהַהַצְלָחָה הוּא מַמְשִׁילָם לְכוֹכָבִים, לְשׁוֹן גְּדוּלָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב" (דברים א י), הִרְבָּה וְהִגְדִּיל אֶתְכֶם. כָּךְ הַרְבָּה אַרְבֶּה הָאָמוּר כָּאן הוּא לְשׁוֹן גְּדוּלָה.

וְדִמְיוֹן הַחוֹל הוּא מוֹרֶה עַל הַזְּמַן שֶׁהָאֻמּוֹת קָמִים עַל יִשְׂרָאֵל לְכַלּוֹתָם וְלֹא יוּכְלוּ לָהֶם, כְּמוֹ הַגַּלִּים הַמִּתְנַשְּׂאִים כְּאִלּוּ רָצוּ לִשְׁטוֹף אֶת כָּל הָעוֹלָם, וּמִיָּד כַּאֲשֶׁר יַגִּיעוּ אֶל הַחוֹל הֵם נִשְׁבָּרִים. כָּךְ בָּאֻמּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מב ח) "כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ". אָמְנָם לֹא יוּכְלוּ לָהֶם, כִּי שָׁם נָפְלוּ וְנִשְׁבְּרוּ, לְכָךְ קָרָאם "מִשְׁבָּרֶיךָ". לְכָךְ נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לְחוֹל זֶה הַשּׁוֹבֵר הַגַּלִּים, שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לַעֲבוֹר אֶת הַחוֹל, כִּי הַחוֹל הוּא חֹק וּגְבוּל הַיָּם. כָּךְ לֹא יוּכְלוּ הָאֻמּוֹת לְיִשְׂרָאֵל לְכַלּוֹתָם. לְפִיכָךְ כְּשֶׁבָּא עֵשָׂו לִקְרַאת יַעֲקֹב, אָמַר יַעֲקֹב בִּתְפִלָּתוֹ (בראשית לב יג) "וְאַתָּה אָמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם". לָמָּה זָכַר דַּוְקָא הַבָּטָחַת הַחוֹל וְלֹא הִזְכִּיר הַכּוֹכָבִים, שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם תַּרְתֵּי לְטֵבוּתָא, הָרְבּוּי וְהַגְּדוּלָה? גַּם לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן רִבּוּי, אֶלָּא "וְשַׂמְתִּי זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם". אֶלָּא שֶׁלְּפִי שֶׁזֶּה הַבָּטָחָה שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לָהֶם שׂוֹנְאֵיהֶם, כָּךְ לֹא יוּכַל עֵשָׂו לְהַזִּיקוֹ. וּמִטַּעַם זֶה הִזְכִּיר דַּוְקָא הַחוֹל שֶׁעַל שְׂפַת הַיָּם. וְכִי אֵין חוֹל אַחֵר בָּעוֹלָם זוּלָתוֹ? אֶלָּא לְפִי שֶׁהוּא שׁוֹבֵר הַגַּלִּים כָּאָמוּר, לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן "וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם". "וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו" – מָה עִנְיָן זֶה לָזֶה? אֶלָּא שֶׁהוּא דֶּרֶךְ לֹא זוֹ אַף זוֹ, כִּי לֹא זוֹ שֶׁיִּהְיוּ כַּחוֹל שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לָהֶם הַגַּלִּים, דְּהַיְנוּ הַשּׂוֹנְאִים, אֶלָּא אַף זוֹ, שֶׁהֵמָּה יִרְשׁוּ שַׁעַר אוֹיְבֵיהֶם וְיוּכְלוּ לָהֶם.

וְדִמְיוֹן הֶעָפָר מוֹרֶה עַל זְמַן הַשִּׁפְלוּת, כִּי בִּזְמַן שֶׁיִּהְיוּ בֶּעָפָר לְדוּשׁ בִּדְיוֹטָה תַּחְתּוֹנָה, מִשָּׁם יַעֲלוּ מְשֻׁפָּל מַצָּבָם וְיִפְרְצוּ לְכָל רוּחַ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כח יד) "וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים מד כו) "כִּי שָׁחָה לֶעָפָר נַפְשֵׁנוּ", וּמָה כְּתִיב בַּתֲרֵיהּ "קוּמָה עֶזְרָתָה לָנוּ". וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר, לְפִי שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל דּוֹרְשִׁים אֶת ה' בְּכָל לְבָבָם כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁהֵם בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת, כַּיָּדוּעַ מִדַּרְכֵי כָּל הַדּוֹרוֹת וְדוֹרֵינוּ. וְאוּלַי רָמַז בְּדִמְיוֹן הֶעָפָר אֶל גָּלוּת מִצְרַיִם, שֶׁהָיוּ הַמִּצְרִים חוֹרְשִׁים עַל גַּבָּם כְּמוֹ הֶעָפָר שֶׁחוֹרְשִׁים עָלֶיהָ. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד לְקַמָּן פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (בראשית כח יד) בְּעֶזְרַת ה'.

פרק כג

פסוק א

וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְגוֹ'. בְּאַבְרָהָם נֶאֱמַר "אֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חָי" (בראשית כה:ז), הוֹסִיף לוֹמַר "אֲשֶׁר חָי", כִּי הָיָה אִישׁ חַי רַב פְּעָלִים בִּידִיעַת ה' כָּל יְמֵי חַיָּיו, כִּי בֶּן שְׁלֹשׁ שָׁנִים הִכִּיר בּוֹרְאוֹ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּישְׁמָעֵאל שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה בְּבוֹאוֹ בַּיָּמִים. וּבְשָׂרָה לֹא נֶאֱמַר "אֲשֶׁר חָיְתָה", כִּי הָאִשָּׁה יֵשׁ לָהּ צַעַר לֵדָה וְהֵרָיוֹן וּרְשׁוּת בַּעְלָהּ עָלֶיהָ, וְאֵין כָּל יָמֶיהָ נִקְרָאוּ חַיִּים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאַבְרָהָם לֹא חַי כָּל יָמָיו הַקְּצוּבִים לוֹ, שֶׁהֲרֵי נֶחְסְרוּ מִן יָמָיו חֲמֵשׁ שָׁנִים כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה אֶת עֵשָׂו יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה, לְכָךְ נֶאֱמַר "אֲשֶׁר חָי", כִּי אֵלּוּ הַשָּׁנִים הָיָה חַי, מִכָּלָל שֶׁיֵּשׁ עוֹד יָמִים אֲחֵרִים שֶׁהָיוּ רְאוּיִין אֵלָיו כְּפִי טִבְעוֹ וְלֹא הָיָה חַי בָּהֶם, לְפִי שֶׁנִּתְקַצְּרוּ יָמָיו כָּאָמוּר.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּמִסְפָּר גָּדוֹל, שָׁנָה שָׁנָה לְשׁוֹן יָחִיד, מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה, וּבְמִסְפָּר קָטָן שָׁנִים, וְשֶׁבַע שָׁנִים, לְפִי שֶׁהַחֲסִידִים אַף עַל פִּי שֶׁכָּל יְמֵיהֶם שְׁלֵמִים, מִכָּל מָקוֹם יוֹתֵר הֵם קוֹנִין שְׁלֵמוּת בַּשָּׁנִים הָאַחֲרוֹנִים הַקְּרוֹבִים לְשַׁעֲרֵי מָוֶת מִבַּיָּמִים הַקּוֹדְמִים, הֵן מִצַּד שֶׁזִּקְנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מוֹסִיפִין חָכְמָה, הֵן מִצַּד שֶׁאָז הֵם הוֹלְכִים וּמִתְקָרְבִים בְּיוֹתֵר אֶל הָאוֹר הַנִּצְחִי. עַל כֵּן כָּל הַשָּׁנִים הַקּוֹדְמִים הֵם נֶחְשָׁבִים לְשָׁנָה אַחַת בְּעֵרֶךְ הַשָּׁנִים הָאַחֲרוֹנִים, לְפִי שֶׁמִּצַּד רִבּוּי הַשְׁלֵמוּת שָׁנְקְנָה בָּהֶם, גַּם הַשָּׁנִים דּוֹמוֹת לִמְרֻבּוֹת. לְכָךְ נֶאֱמַר לְשׁוֹן זֶה גַּם בְּאַבְרָהָם וְיִצְחָק, וְאֵצֶל יִשְׁמָעֵאל אָתֵי שַׁפִּיר יוֹתֵר מִכֻּלָּם, כִּי עָשָׂה תְּשׁוּבָה סוֹף יָמָיו. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁיָּמִים הָאַחֲרוֹנִים הֵם יְמֵי צַעַר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת יב א) "וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בָּהֶם חֵפֶץ", עַל כֵּן נִקְרְאוּ שָׁנִים הָאַחֲרוֹנִים לְשׁוֹן רַבִּים, לְפִי שֶׁהֵם יְמֵי צַעַר. אֲבָל הַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנִים נִמְשְׁלוּ לְיָמִים אֲחָדִים בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתָם.

פסוק ב

וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן. בַּיְלְקוּט מַסִּיק שֶׁהָיָה לְמָקוֹם זֶה אַרְבַּע שֵׁמוֹת, וְאֵלּוּ הֵן: אֶשְׁכּוֹל, מַמְרֵא, קִרְיַת אַרְבַּע, חֶבְרוֹן. וְאָמַרְתִּי לִתֵּן טוּב טַעַם וָדַעַת עַל אַרְבַּע שֵׁמוֹת אֵלּוּ, לְפִי שֶׁמָּקוֹם זֶה הוּקְצָה לִקְבָרוֹת, עַל כֵּן נִקְרָא בְּאַרְבַּע שֵׁמוֹת הַמּוֹרִים עַל אַרְבַּע דְּרָכִים שֶׁהַמִּיתָה מְצוּיָה בָּהֶם. כִּי יֵשׁ מִיתָה שֶׁהָאָדָם מֵת בְּחֶטְאוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כז, ג) "כִּי בְחֶטְאוֹ מֵת". וְיֵשׁ מִיתָה בַּעֲוֹן אֲחֵרִים, כְּמוֹ הַבָּנִים הַנִּתְפָּסִים בַּעֲוֹן אֲבִיהֶם, וְצַדִּיק הַנִּתְפָּס בַּעֲוֹן הַדּוֹר. וְיֵשׁ אֲשֶׁר בְּלִי עָוֹן יְרוּצוּן מִן הָעוֹלָם, מִצַּד הַמִּיתָה הַטִּבְעִית וּפֵרוּד אַרְבַּע יְסוֹדוֹת, כִּי זֶה דָּבָר טִבְעִי שֶׁכָּל מוּרְכָּב סוֹפוֹ לְהִפָּרֵד. וְיֵשׁ מִיתַת נְשִׁיקָה, וְהוּא מִיתַת הַצַּדִּיקִים שֶׁמֵּתִים בִּנְשִׁיקָה, וְהוּא לְשׁוֹן חִבּוּר, וְעִנְיָנָהּ כַּאֲשֶׁר תַּעֲלֶה מַחֲשַׁבְתָּם וְנִשְׁמָתָם וְתִדְבַּק לְמַעְלָה בַּשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל, כֵּיוָן שֶׁעָלָה שׁוּב לֹא יֵרֵד, כִּי תִּשָּׁאֵר נִשְׁמָתוֹ מְחוּבֶּרֶת שָׁמָּה.

וּכְנֶגְדָּם בָּאוּ אַרְבַּע שֵׁמוֹת אֵלּוּ, הַהוֹלְכִים עַל מִינֵי מִיתָה אֵלּוּ: מַמְרֵא, כְּנֶגֶד הַמִּת בְּחֶטְאוֹ, מִלְּשׁוֹן "מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם ה'" וּמִלְּשׁוֹן "יָזֵן מַמְרֵא". אֶשְׁכּוֹל, כְּנֶגֶד הַמֵּת בַּעֲוֹן אֲחֵרִים הַנַּעֲשִׂין שַׁכּוּלִים מִמֶּנּוּ, כִּי הַקּוֹבֵר בָּנָיו קָרוּי שַׁכּוּל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כז מה) "לָמָּה אֶשְׁכַּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד". כִּי זֶה הַחוֹטֵא וְרַב מְרִי נִשְׁאָר שַׁכּוּל וִיחִידִי מִן זֶה אֲשֶׁר הוּמַת בַּעֲוֹנוֹ, עַל כֵּן קָרְאוּ לַמָּקוֹם הַהוּא "אֶשְׁכּוֹל", עַל אוֹדוֹת הַשַּׁכּוּל אֲשֶׁר כָּרְתוּ מִן הָעוֹלָם בַּעֲוֹנוֹ שֶׁל זֶה. קִרְיַת אַרְבַּע, עַל שֵׁם הַמִּיתָה הַטִּבְעִית, פְּרוּד אַרְבַּע יְסוֹדוֹת, כִּי הָאָדָם עִיר קְטַנָּה וְקִרְיַת אַרְבַּע. חֶבְרוֹן, עַל שֵׁם הַחִבּוּר וּמִיתַת נְשִׁיקָה. וּמִיתַת הַצַּדֶּקֶת שָׂרָה לֹא הָיְתָה מִצַּד שְׁנֵי מִינִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם צַד עָוֹן, אֶלָּא מִצַּד שְׁנֵי הַמִּינִים אֲשֶׁר בְּלִי עָוֹן יְרוּצוּן, לָכֵךְ נֶאֱמַר "וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן" – לֹא הִזְכִּיר כִּי אִם שְׁנֵי שֵׁמוֹת אֵלּוּ, לְפִי שֶׁמִּיתָתָהּ הָיְתָה מִמִּינָם, דְּהַיְנוּ עַל יְדֵי פֵּרוּד אַרְבַּע יְסוֹדוֹת וּבִנְשִׁיקָה וְחִבּוּר כָּאָמוּר.

וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ. מִלַּת "לִשָּׂרָה" הִכְנִיס בֵּין הַדְּבֵקִים, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "לִסְפֹּד וְלִבְכּוֹת לְשָׂרָה". גַּם כֵּלּוּ מֵיֶתֶר, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר "לִסְפְּדָהּ וְלִבְכּוֹתָהּ". גַּם בְּכָל מָקוֹם הַבְּכִי קוֹדֵם לְהֶסְפֵּד, וְכָאן מוּחְלֶפֶת הַשִּׁיטָה, כִּי בְּכָל מָקוֹם שְׁלשָׁה לִבְכִי וְשִׁבְעָה לְהֶסְפֵּד (מוֹעֵד קָטָן כ"ז:). וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁבְּכָל מֵת הָאֵבֶל הוֹלֵךְ וּמִתְמַעֵט, כִּי בִּרְבוֹת הַיָּמִים הַכֹּל נִשְׁכָּח. אָמְנָם צַדֶּקֶת זוֹ, בְּכָל יוֹם וְיוֹם הִרְגִּישׁוּ בְּיוֹתֵר בְּהֶעְדֵּר שֶׁלָּהּ, מִצַּד הֶעְדֵּר תּוֹרָתָהּ וּמַעֲשֶׂיהָ הַטּוֹבִים שֶׁנֶּאֶבְדוּ לְדוֹרָהּ. עַל כֵּן הִקְדִּים הַהֶסְפֵּד לִבְכִי. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין כ"ב.) "כָּל מִי שֶׁמֵּתָה אִשְׁתּוֹ רִאשׁוֹנָה כְּאִלּוּ חָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו" כוּ'. עַל כֵּן מִתְחִלָּה בָּא לְהִסְפֵּד לְשָׂרָה בַּעֲבוּרָהּ, אֲבָל לֹא בָּכָה עָלֶיהָ, כִּי יָדַע שֶׁעָלְתָה לָהּ לַמָּרוֹם לְמָקוֹם יְקָר וְנִכְבָּד מֵאֲשֶׁר הָיְתָה בּוֹ בְּאֶרֶץ מַאְפֵּלְיָה זוֹ (על פי ירמיהו ב' ל"א). וְאַחַר כָּךְ בָּכָה עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁנֶּחֱרַב בְּיָמָיו, כִּי גַּם מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם מַר יִבְכְּיוּן עַל חָרְבָּנוֹ, וְכֵן דָּרְשׁוּ עָלָיו פָּסוּק "וְדִמְעִי תֹּרַדְנָה עֵינִי" וְגוֹ' (ירמיהו י"ג י"ז). וְעַל כֵּן הִפְסִיק בְּמִלַּת "לְשָׂרָה", לְפִי שֶׁהַבְּכִי הָיָה עַל שֶׁנִּדְמֶה לוֹ כְּאִלּוּ נֶחֱרַב הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו אֲשֶׁר הָיָה גְּבֹהוֹ מֵאָה אַמָּה. עַל כֵּן בָּא הֶרֶמֶז בְּכָ"ף קְטַנָּה, כִּי כָ"ף עוֹלֶה מֵאָה, וְרוֹצֶה לוֹמַר כְּאִלּוּ נִתְמַעֲטוּ אוֹתָן מֵאָה אַמָּה וְנַעֲשׂוּ קְטַנִּים. וְזֶה רֶמֶז יָקָר.

וּבַגְּמָרָא דְּסַנְהֶדְרִין (מו:) אִיבָּעֵי לְהוּ, הֶסְפֵּדָהּ יְקָרָא דְּחַיֵּי אוֹ דְמוֹתָא, וּמַסְקְנָא שֶׁהַהֶסְפֵּדָא יְקָרָא דְּמוֹתָא. לְכָךְ נֶאֱמַר "לִסְפּוֹד לְשָׂרָה", לְהוֹרוֹת שֶׁהַהֶסְפֵּד יְקָרָא דִּידֵהּ הוּא. דָּבָר אַחֵר: הִזְכִּיר "לְשָׂרָה" לוֹמַר לְךָ שֶׁעַל עַצְמוּתָהּ לֹא הִסְפִּיד, כִּי יָדַע שֶׁרַק הֶעָרֵב שִׁמְשָׁהּ הָיָה בְּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל אוֹכֶלֶת הִיא בִּתְרוּמַת פְּרִי מַעֲשֶׂיהָ לְעוֹלָם הַבָּא, רַק עַל שְׁמָהּ הִסְפִּיד, כִּי הָיְתָה "שָׂרָה" עַל כָּל הָעוֹלָם בְּחָכְמָתָהּ, וְאוֹי לְדוֹרָהּ שֶׁאִבְּדוּ שָׂרָה זוֹ מִצַּד חָכְמָתָהּ וּמַעֲשֶׂיהָ. אֲבָל לִבְכּוֹתָהּ בָּכָה בְּכִי קָטָן, מִצַּד שֶׁצַּדֶּקֶת הָיְתָה וְהָיְתָה מִסְתַּפֶּקֶת בִּמְלֹא כַף נַחַת קְטַנָּה.

עַל כֵּן הֵם אוֹכְלִים בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנוֹחֲלִין הָעוֹלָם הַבָּא, וּלְפִיכָךְ אֵינָן בִּכְלַל עוֹנֶשׁ כַּף הַקֶּלַע, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמואל א כה כט) "וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים וְגוֹ', וְאֵת נֶפֶשׁ אֹיְבֶיךָ יְקַלְּעֶנָּה בְּתוֹךְ כַּף הַקֶּלַע", דְּהַיְינוּ בְּגֵיהִנֹּם.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁרְמַז בְּכָ"ף קְטַנָּה שֶׁמֵּתָה בְּעֶטְיוֹ שֶׁל נָחָשׁ, אֲשֶׁר גָּרַם מִיתָה לְאָדָם שֶׁנִּבְרָא מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם עַד קְצֵהוּ, וּבְחֵטְא הַנָּחָשׁ נִתְמַעֵט וְהֶעֱמִידוֹ עַל מֵאָה אַמָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלט ה) "וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה", כָּ"ף הַיְינוּ מֵאָה. וּלְפִי שֶׁנִּתְמַעֵט וְהֶעֱמַד עַל מִסְפַּר כָּ"ף, מֵאָז נֶחֱלַשׁ כֹּחוֹ וְנַעֲשָׂה מוּכָן לַמִּיתָה.

פסוק טז

וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן. חָסֵר וַי"ו. כָּתַב בַּעַל הַטּוּרִים לְפִי שֶׁהָיָה רַע עַיִן, וְעֶפְרֹן חָסֵר וַי"ו עוֹלֶה לְמִסְפַּר ר"ע עַ"יִן. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁאָמְרוּ רז"ל (בבא בתרא ט:) כָּל הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה לְעָנִי מִתְבָּרֵךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת כוּ', וְכָל מִי שֶׁרָעָה עֵינוֹ בְּאָחִיו הָאֶבְיוֹן וְאֵינוֹ נוֹתֵן לוֹ כְּלוּם אֵינוֹ מִתְבָּרֵךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת אֵלּוּ, עַל כֵּן חָסְרָה וַי"ו דְּעֶפְרֹן, כִּי מִצַּד שֶׁהָיָה רַע עַיִן חָסְרוּ מִמֶּנּוּ שִׁשָּׁה בְּרָכוֹת אֵלּוּ. וְרז"ל אָמְרוּ (סוטה לח:) אֵין נוֹתְנִין כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה כִּי אִם לְטוֹב עַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב, ט) "טוֹב עַיִן הוּא יְבֹרָךְ", אַל תִּקְרֵי "יְבֹרָךְ" אֶלָּא "יְבֹרַךְ". וּמִכָּל מָקוֹם מַרְאֶה שְׁנֵיהֶם אֱמֶת, ר"ל הַקְּרִי וְהַכְתִיב, כִּי מִי שֶׁהוּא טוֹב עַיִן מְבָרֵךְ לַאֲחֵרִים בְּעַיִן יָפָה, עַל כֵּן יְבֹרַךְ גַּם הוּא בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת כְּהוֹרָאַת וַי"ו שֶׁל "יְבֹרַךְ", כִּי הוּא כְּתִיב מָלֵא.

וְתֵדַע עוֹד. כִּי רַע עַיִן עוֹלֶה לְמִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת, עַל כֵּן מָצִינוּ בְּאַרְבָּעָה מְקוֹמוֹת מִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת אֵצֶל בַּעַל עַיִן רַע: א' בְּעֶפְרוֹן שֶׁהָיָה רַע עַיִן, עַל כֵּן לָקַח אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף. ב' אֵצֶל אֲחֵי יוֹסֵף שֶׁהָיָה עֵינָם רָעָה בַּאֲחִיהֶם יוֹסֵף הַצַּדִּיק וְנִתְקַנְּאוּ בּוֹ עֶבוּר כְּתֹנֶת הַפַּסִּים שֶׁעָלָיו, עַל יְדֵי כָּךְ נִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר וְיָרְדוּ לְמִצְרַיִם וְהָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה בְּגֵרוּת וְעִנּוּי וַעֲבֹדוּת. ג' אֵצֶל עֵשָׂו שֶׁרָעָה עֵינוֹ בְּאָחִיו יַעֲקֹב וְנִתְקַנֵּא בּוֹ עַל הַבְּרָכוֹת אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ אָבִיו, כִּי עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב (בראשית לב:יז) "וְרֶוַח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר לְעֵדֶר", כְּדֵי לְמַלֹּאות עֵינָיו שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע, עַל כֵּן בָּא עֵשָׂו וְאַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ. ד' נָבָל הַכַּרְמְלִי הָיָה אִישׁ כִּילִי וְרַע עַיִן כַּנּוֹדָע, עַל כֵּן בָּא עָלָיו דָּוִד עִם אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ לְשַׁלֵּם לוֹ כְּמִדָּתוֹ.

פרק כד

פסוק א

וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים. הַרְבֵּה מְפָרְשִׁים תָּמְהוּ, הֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים בַּיָּמִים" (בראשית יח:יא), וְהָיָה כְּמוֹ שִׁלְשִׁים וְשֶׁבַע שָׁנָה בֵּין שְׁנֵי זְמַנִּים אֵלּוּ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (מח טז) מַסִּיק שֶׁהֶחֱזִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת שְׁנֵיהֶם לִימֵי נַעֲרוּתָן, וְתַרוּץ

וֶה מַסְפִּיק, אַךְ שֶׁאֵין לוֹ סֶמֶךְ מִן הַמִּקְרָא. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "בָּאִים" מוֹרֶה עַל הַזְּמַן הַהוּא, כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "בָּאוּ". אֶלָּא "בָּאִים" מַשְׁמָעוּתוֹ שֶׁאָז הָיוּ בָּאִים וְהוֹלְכִים בַּיָּמִים, אֲבָל כָּאן נֶאֱמַר "בָּא", מַשְׁמָע שֶׁכְּבָר בָּא בַּיָּמִים, וְזֶה דְּקְדּוּק נָכוֹן.

וְכִפְשׁוּטוֹ נוֹכַל לוֹמַר, שֶׁטּוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ לֹא בִמְהֵרָה יִנָּתֵק. וְזֶה כִּי הָאִשָּׁה הַטּוֹבָה מוֹסֶפֶת לְבַעְלָהּ חַיִּים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (קהלת ט, ט) "רְאֵה חַיִּים עִם אִשָּׁה", וְהַבֵּן הַטּוֹב מוֹסִיף גַּם כֵּן חַיִּים לְאָבִיו, כִּי כָּל הַמַּעֲמִיד בֵּן צַדִּיק כְּאִלּוּ לֹא מֵת, קַל וָחֹמֶר בְּחַיָּיו. לְפִיכָךְ מִלֵּידַת יִצְחָק עַד מִיתַת שָׂרָה הָיָה הַחוּט מְשֻׁלָּשׁ, כִּי נִתּוֹסְפָה לְאַבְרָהָם חִיּוּת מִצַּד הָאִשָּׁה וּמִצַּד בְּנוֹ יִצְחָק. וּבְכָל הַיָּמִים הַלָּלוּ הָיָה עוֹמֵד בְּמַעֲמָד אֶחָד, לֹא נִתּוֹסְפָה בּוֹ חֻלְשָׁה כְּמִנְהַג הַזְּקֵנִים, כִּי הָיוּ לוֹ יְמֵי שִׂמְחָה וּבְרָכָה. אֲבָל קֹדֶם לֵידַת יִצְחָק לֹא הָיְתָה לוֹ שִׂמְחָה כִּי אִם מֵאִשְׁתּוֹ, וְאַחַר מִיתַת שָׂרָה לֹא הָיְתָה לוֹ שִׂמְחָה כִּי אִם בִּבְנוֹ. עַל כֵּן הָיוּ שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ שָׁוִים, כְּמוֹ שֶׁהָיָה סָמוּךְ לְלֵידַת יִצְחָק כָּךְ נַעֲשָׂה אַחַר מִיתַת שָׂרָה. לְפִיכָךְ נֶאֱמַר לָשׁוֹן אֶחָד עַל שְׁנֵי זְמַנִּים אֵלּוּ, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה מֻרְחָק רַב בֵּינֵיהֶם. לְפִיכָךְ הָיָה מְהַדֵּר תֵּכֶף לְהַשִּׂיאוֹ אִשָּׁה, כִּי חָשַׁב אוּלַי אִשְׁתּוֹ תִּמָּלֵא מִקּוֹמָהּ שֶׁל שָׂרָה וְיִהְיֶה שָׂמֵחַ בָּהּ כְּמוֹ בְּאִשְׁתּוֹ מַמָּשׁ. וְכָךְ הָיָה, שֶׁעַד שֶׁלֹּא שָׁקְעָה שִׂמְשָׂהּ שֶׁל שָׂרָה זָרְחָה שִׂמְשָׂהּ שֶׁל רִבְקָה, וְנַעֲשֵׂית דּוּגְמַת שָׂרָה מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בְּסָמוּךְ (בראשית כד, סז) "וַיְבִאֶהָ הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ", וַהֲרֵי הִיא אִמּוֹ כּוּ'. וְזֶהוּ קְשׁוּר נָכוֹן בְּסָמִיכוּת פָּסוּק זֶה אֶל הַזִּוּוּג שֶׁל יִצְחָק.

וּמַה שֶּׁכָּתַב "בָּא בַּיָּמִים", כִּי לְפִי הַנִּרְאֶה "יָצָא מִן הַיָּמִים" מִבַּעֲלֵי לֵיהּ, אֶלָּא לְפִי שֶׁהַמִּדָּה בָּרְשָׁעִים שְׁיָמֵי הַיַּלְדוּת הֵם לָהֶם יְמֵי אוֹר וְיוֹם בָּהִיר, כִּי טוֹבִים הַמָּה לָהֶם אֶל הַשִּׁמּוּשִׁים הַגּוּפָנִיִּים, כִּי זֶה כָּל עִקַּר תַּכְלִיתָם. וִימֵי הַזִּקְנָה הֵם אֻצְלָם לַיְלָה וְלֹא יוֹם, כִּי הָעוֹלָם חָשַׁךְ בַּעֲדָם, יַעַן כִּי לֹא יִטְעֲמוּ עוֹד מִן הַדָּבַשׁ אֲשֶׁר בְּקִצֵּה הַמַּטֶּה. וְעַל כֵּן הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים טוֹבִים לָהֶם מֵאֵלֶּה, וּכְאִלּוּ יָצְאוּ מִיָּמִים אֶל הַלֵּילוֹת. אֲבָל בַּצַּדִּיקִים מוּחְלֶפֶת הַשִּׁיטָה, שֶׁבָּאִים מִן הַלֵּילוֹת אֶל הַיָּמִים, כִּי יְמֵי הַזִּקְנָה טוֹבִים לָהֶם אֶל קִנְיַת הַחָכְמָה. וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ז י) "אַל תֹּאמַר מֶה הָיָה שֶׁהַיָּמִים הָרִאשֹׁנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה, כִּי לֹא מֵחָכְמָה שְׁאֵלְתָּ עַל זֶה", כִּי הָאוֹמֵר כֵּן אֵינוֹ מַקְפִּיד עַל הַחָכְמָה. לָכֵן נֶאֱמַר בַּצַּדִּיקִים "בָּא בַּיָּמִים" לְזִקְנָתָם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לָכֵךְ הִזְכִּיר "בָּא בַּיָּמִים" לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא מֵחֲמַת צַעַר קִפְצָה עָלָיו זִקְנָה, כִּי אִם מֵחֲמַת שֶׁבָּא בַּיָּמִים, שֶׁהֲרֵי בֵּרְכוֹ ה' בַּכֹּל וְלֹא הָיָה לוֹ שׁוּם צַעַר. וְנוֹכַל לוֹמַר שֶׁלָּכֵךְ קָרָא אֶת אֱלִיעֶזֶר "זְקַן בֵּיתוֹ", שֶׁהָיָה זָקֵן מִצַּד שֶׁצַּרְכֵי הַבַּיִת הָיוּ מֻטָּלִים עָלָיו. וְהוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁמִּצַּד שֶׁהָיָה אַבְרָהָם זָקֵן, לֹא הָיָה בְּכֹחוֹ לֵילֵךְ לְבַדּוֹ, גַּם אֶת יִצְחָק לֹא רָצָה לִשְׁלֹחַ, כִּי אָמַר "פֶּן אָמוּת פִּתְאוֹם, וּמִי יָשִׂים יָדוֹ עַל עֵינָי".

פסוק ב

הַמּוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ. כִּי רָאָה אוֹתוֹ נֶאֱמָן בְּכָל בֵּיתוֹ הוּא, עַל כֵּן הֶאֱמִינוֹ שֶׁלֹּא יִקַּח שׁוֹחַד וְיִשָּׂא לִבְנוֹ אִשָּׁה שֶׁאֵינָהּ הֲגוּנָה לוֹ, כִּי לְמָה יִקַּח מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי לוֹ וַהֲלֹא הוּא מוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ. וְנוֹכַל לוֹמַר שֶׁמִּלַּת "לוֹ" שָׁב אֶל אֱלִיעֶזֶר, לְפִי שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא לְהוֹט אַחַר חֶמְדַּת הַמָּמוֹן, הֲרֵי מָמוֹנוֹ שַׁלִּיט עָלָיו אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּנּוּ, אֲבָל הוּא אֵינוֹ שַׁלִּיט עַל מָמוֹנוֹ כְּלָל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ו, ב) "אִישׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד וְגוֹ' וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ" וְגוֹ'. וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "אִישׁ אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים", כִּי "יִתֵּן" לְהַבָּא מַשְׁמָע, וְזֶה לְפִי שֶׁהַפָּסוּק מְדַבֵּר בְּמִי שֶׁאֵינוֹ שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ וְהוּא מְצַפֶּה תָּמִיד שֶׁיִּתֵּן לוֹ ה' עוֹד נוֹסָף עַל מַה שֶּׁבְּיָדוֹ, כִּי תָּמִיד אֵין לוֹ דַי, וְזֶהוּ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, כִּי עֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁלּוֹ. אָמְנָם לְמַעְלָה מִן פָּסוּק זֶה אָמַר (קהלת ה, יח) "גַּם כָּל הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְהִשְׁלִיטוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ וְגוֹ' זֹה מַתַּת אֱלֹהִים הִיא". הִזְכִּיר "נָתַן" לְשׁוֹן עָבָר, זֶה הַמִּסְתַּפֵּק וְשָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, הוּא הָאִישׁ הַשַּׁלִּיט וּמוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ, וְזֶה לֹא יִקַּח בְּוַדַּאי מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי לוֹ. וּמִזֶּה הַצַּד הֶאֱמִינוֹ לֶאֱלִיעֶזֶר, כִּי יָדַע בּוֹ שֶׁהוּא מוֹשֵׁל עַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְאֵין מָמוֹנוֹ מוֹשֵׁל בּוֹ, עַל כֵּן לֹא יַכְרִיחוֹ הַמָּמוֹן לַעֲשׂוֹת בַּעֲבוּרוֹ מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי וְנָכוֹן, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי. הִשְׁבִּיעוֹ בַּמִּילָה, כִּי מִצַּד הַמִּילָה נַעֲשָׂה הָאָדָם גָּדוֹר מֵעֲרָיוֹת, עַל כֵּן אָמַר "לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי" (בראשית כד:ג), כִּי הַזִּמָּה יֵרָשֶׁה אֶצְלָם מִן חָם אֲבִי כְנַעַן, כִּי יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁרָבָעוֹ לְנֹחַ (סנהדרין ע.). לְפִיכָךְ אֵין רָאוּי שֶׁיְּזַוֵּג הַנִּמּוֹל לְבַעֲלֵי הַזִּמָּה, כִּי מִצַּד הַמִּילָה בֵּרַךְ ה' אֶת אַבְרָהָם, וּמִצַּד שֶׁרָבַע חָם לְנֹחַ קָם לוֹ בְּ"אָרוּר כְּנָעַן" (בראשית ט:כה), וְאֵין בָּרוּךְ מִדָּבֵק בְּאָרוּר.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר, "וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ" – לְפִי שֶׁאָמְרוּ רז"ל (נדרים לא:) גְּדוֹלָה מִילָה, שֶׁאִלְמָלֵא מִילָה לֹא נִתְקַיְּמוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לג כה) "אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וָלָיְלָה, חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׂמְתִּי". לְכָךְ הִזְכִּיר בִּשְׁבוּעַת הַמִּילָה "אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ". וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא, לְפִי שֶׁהַמִּילָה מַשְׁלֶמֶת שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי, וּבְאוֹתוֹ שֵׁם אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְעוֹלָמוֹ "דַּי", כְּשֶׁהָיוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ מִתְפַּשְּׁטִין וּמַרְחִיבִים וְהוֹלְכִים, כִּדְאִיתָא פֶּרֶק אֵין דּוֹרְשִׁין (חגיגה יב.). וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁאָמְרוּ "לֹא נִתְקַיְּמוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ" – מַשְׁמַע אַחַר שֶׁנִּבְרְאוּ לֹא הָיוּ יְכוֹלִין לְהִתְקַיֵּם, וְהַפָּסוּק אוֹמֵר "לֹא שָׂמְתִּי" – מַשְׁמַע לְכַתְּחִלָּה. אֶלָּא לְפִי שֶׁקַּאי עַל "חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ", עַל הַחֹק הַנִּתָּן לָהֶם שֶׁלֹּא יִתְפַּשְּׁטוּ לְאֵין תַּכְלִית, וְנָעַר בָּהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשֵׁם שַׁדַּי, כִּי בּוֹ אָמַר לְעוֹלָמוֹ "דַּי", וְאִלְמָלֵא זֶה לֹא הָיוּ יְכוֹלִין לְהִתְקַיֵּם אִם הָיוּ מִתְפַּשְּׁטִין לְאֵין תַּכְלִית, וְכָל זֶה בָּא מִצַּד

הַמִּילָה הַמַּשְׁלֶמֶת שֵׁם זֶה. אֲבָל "כְּשֶׁלִּקָּחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד:ז) – זֶהוּ קוֹדֶם הַמִּילָה – הָיָה "אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם" לְבַד, כִּי לֹא הָיָה שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי מִתְפַּשֵּׁט בַּתַּחְתּוֹנִים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִקְרָא "אֱלֹהֵי הָאָרֶץ" בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל דַּוְקָא, כִּי הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ כּוֹ' (כתובות קי:), וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יז כו) "לֹא יָדְעוּ אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ". לָכֵךְ אָמַר עַל חוּצָה לָאָרֶץ "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד:ז), אֲבָל כָּאן שֶׁעָמַד בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אָמַר "בַּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ" (בראשית כד:ג).

פסוק ג

לֹא תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ. וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ שֶׁהוּא יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ, אֶלָּא שֶׁבָּא לְתֵּרֶץ בְּזֶה קֻשְׁיָא, וְזֶה כִּי מִסְתָּמָא צִוָּה שֶׁלֹּא יִתְחַתֵּן בִּבְנוֹת הַכְּנַעֲנִי פֶּן יִלְמוֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה (דברים ז ג) "וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם" וְגוֹ' "כִּי יָסִיר אֶת בִּנְךָ מֵאַחֲרַי" וְגוֹ'. וְאִם כֵּן, מַה יְרוִיחַ אִם יִשָּׂא אִשָּׁה מִבְּנוֹת לָבָן וּבְתוּאֵל, כִּי גַּם הֵמָּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה כְּמוֹ הַכְּנַעֲנִי? עַל כֵּן אָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ", וְאָמַר "פֶּן תָּשִׁיב אֶת בְּנִי שָׁמָּה", כִּי אָמַר: פְּשִׁיטָא, אִם יִשָּׂא בְּנִי אִשָּׁה מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי, מֵאַחַר שֶׁאָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ, מִסְתָּמָא גַּם בְּנֵי יָגוּר אֶצְלָם, וְאָז יֵשׁ לְחוּשׁ שֶׁמָּא יִלְמוֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. וְאִם יִשָּׂא מִבְּנוֹת לָבָן וּבְתוּאֵל וְיָדוּר אֶצְלָם, אָז יֵשׁ גַּם כֵּן לְחוּשׁ שֶׁמָּא יִלְמוֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. אֲבָל כְּשֶׁיִּשָּׂא אִשָּׁה מִשָּׁם וְיָדוּר כָּאן, אָז מִמַּה נַּפְשָׁךְ אֵין כָּאן בֵּית מַחוּשׁ, כִּי מִלָּבָן וּבְתוּאֵל לֹא יִלְמוֹד, שֶׁהֲרֵי לֹא יָדוּר אֶצְלָם, וּמִן הַכְּנַעֲנִי לֹא יִלְמוֹד, כִּי לֹא יִהְיֶה לוֹ הִתְעָרְבוּת עִמָּהֶם, וְאַדְרַבָּה יִשְׁטְמוּ אוֹתוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא רָצָה לְהִתְחַתֵּן בָּם. אָמְנָם יֵשׁ חֲשָׁשָׁא אַחֶרֶת, וְהוּא שֶׁטֶבַע הָאָבוֹת נִמְשָׁךְ גַּם לַבָּנִים, וְזֶה דָּוְקָא בְּאוֹתָן עֲבֵרוֹת הַבָּאִים מִפְּאַת הַחוֹמֶר, כַּאֲכִילָה וְזִמָּה וְכֵילוּת וְקִנְאָה וְכָל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת הַנִּתְלִין בַּחוֹמֶר, נִגְעִים אֵלּוּ מִתְפַּשְׁטִים מֵהָאָבוֹת לַבָּנִים, וְתוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶם. אֲבָל הָעֲבוֹדָה זָרָה, דָּבָר הַתְּלוּי בְּשִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם, אֵינוֹ מִתְפַּשֵּׁט מֵאָבוֹת לַבָּנִים, כִּי שְׁלֹשָׁה שֻׁתָּפִין בָּאָדָם: הַחוֹמֶר בָּא מִן אָב וְאֵם, לְפִיכָךְ כָּל מַעֲשֵׂה אָבוֹת הַתְּלוּיִין בַּחוֹמֶר יִירְשׁוּ בָּנִים. אֲבָל הָאֱמוּנָה הִיא תְּלוּיָה בְּשִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם, וַהֲרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן בּוֹ נְשָׁמָה וְשֵׂכֶל, לָמָּה יִתְפַּשֵּׁט זֶה מֵאָבוֹת לַבָּנִים? עַל כֵּן הָיָה מַרְחִיק הַכְּנַעֲנִים שֶׁהָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה וְכַמָּה מִינֵי עֲבֵרוֹת הַנִּתְלִים בְּחוֹמֶר הָאָדָם זוּלַת עֲבוֹדָה זָרָה, וְלֹא הִרְחִיק לָבָן וּבְתוּאֵל שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם כִּי אִם פְּחִיתוּת הָעֲבוֹדָה זָרָה לְבַד.

דָּבָר אַחֵר, לָכֵךְ אָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ", רְצוֹנוֹ לוֹמַר בְּתַבְנָא דִלְבָּא אֲנִי יְתִיב, וַאֲנִי כָּל מַעֲשֵׂיהֶם וּמַחְשְׁבוֹתֵיהֶם לְפָנַי בָּאָה, כִּי אוּלַי לְמַרְאֵה עֵינַיִם תִּשְׁפּוֹט, כִּי יֵשׁ בֵּינֵיהֶם צְבוּעִים הָעוֹשִׂים מַעֲשֵׂה זִמְרִי וּמְבַקְשִׁים שָׂכָר כְּפִנְחָס, וְתַחְשׁוֹב כִּי כְּשֵׁרִים הֵמָּה וּרְאוּיִים לְהִתְחַתֵּן בָּם. עַל כֵּן אָמַר כִּי מִבְּשָׂרִי אֶחֱזֶה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלַי, שֶׁאֵין בָּהֶם עוֹשֶׂה טוֹב גַּם

אֶחָד, כִּי אָנֹכִי דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֲנִי יוֹשֵׁב בְּקֶרֶב לִבָּם וְיוֹדֵעַ תּוֹכָם כְּבָרָם. וְעַל כֵּן שִׁנָּה אֱלִיעֶזֶר וְאָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ", כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ לָבָן וּבְתוּאֵל: "אִם כֵּן הוּא שֶׁנִּבְיא הוּא וּבוֹחֵן לְבָבוֹת, וַאֲנַחְנוּ רַמָּאִים, אֲבָל לֹא יוֹעִיל לָנוּ רַמָּאוּת שֶׁלָּנוּ, כִּי הוּא יוֹדֵעַ כָּל מַה שֶּׁבְּלִבֵּנוּ", וְאוּלַי מֵחֲמַת זֶה יִמָּנְעוּ מִלְּהִתְחַתֵּן בּוֹ. עַל כֵּן שִׁנָּה וְאָמַר שֶׁאַבְרָהָם אָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ" לְמַעַט גַּם בְּנוֹת עָנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא אֲשֶׁר בְּקִרְבָּם הוּא יוֹשֵׁב, כִּי סוֹף סוֹף הֵם מִזֶּרַע אַרְוִר. וֶאֱלִיעֶזֶר חָשַׁב שֶׁאִם אוֹמֵר כֵּן תְּזוּחַ דַּעְתָּם, כִּי יֹאמְרוּ "מֻכְרָח הוּא לְהִתְחַתֵּן בָּנוּ, כִּי אֵין לוֹ דֶּרֶךְ לִנְטוֹת יָמִין וּשְׂמֹאל", וְיִכְרִיחוּהוּ לָבֹא אֶצְלָם. עַל כֵּן אָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ", דְּהַיְנוּ סְתָם כְּנַעֲנִים, אֲבָל אוֹתָן אֲשֶׁר בְּקִרְבָּם הוּא יוֹשֵׁב מֻתָּר לוֹ לְהִתְחַתֵּן בָּם, עַל יְדֵי כָךְ לֹא תְּזוּחַ דַּעְתָּם עֲלֵיהֶם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְאֶפְנֶה עַל יָמִין אוֹ עַל שְׂמֹאל" (בראשית כד:מט), לְהוֹרוֹת שֶׁיֵּשׁ יָמִין וּשְׂמֹאל לְפָנָיו. אֲבָל הָאֱמֶת שֶׁלֹּא הִתִּיר לוֹ מִבְּנוֹת עָנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא, וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן.

פסוק י

וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ. מִדְּלָא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַה הָיָה בְּיָדוֹ, עַל כֵּן קָרוֹב לִשְׁמֹעַ שֶׁקָּאֵי עַל מַה שֶּׁמָּצִינוּ שֶׁלָּקַח בְּיָדוֹ, וְהַיְינוּ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם (בראשית כד:כב), וְקָרָאָם "כָּל טוּב אֲדֹנָיו" לְפִי שֶׁאַבְרָהָם עָשָׂה מֵהֶם סִימָן עַל הַשְּׁקָלִים וְעַל עֶשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁבִּשְׁנֵי הַלּוּחוֹת, וְאֵין טוֹב אֶלָּא תּוֹרָה. עַל כֵּן קָרָאָם "כָּל טוּב אֲדֹנָיו", כִּי זֶהוּ הַטּוֹבָה הָאֲמִתִּית. לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר "כָּל רְכוּשׁ אֲדֹנָיו". וְיִתְבָּאֲרוּ כָּל הָרְמָזִים בָּהֶם בְּעֶזְרַת ה' בְּסָמוּךְ.

פסוק יב

הַקְרֶה נָא לְפָנַי הַיּוֹם. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר שֶׁיְּזַמִּין לוֹ ה' נַעֲרָה חֲשׁוּבָה שֶׁאֵין דַּרְכָּהּ לָצֵאת כְּלָל, וּלְפִי שָׁעָה בְּמִקְרֶה תֵּצֵא עַכְשָׁיו לְפָנָיו דַּוְקָא, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מִן הַיְצָאָנִיּוֹת. לְכָךְ נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה "וְאִישׁ לֹא יְדָעָהּ" (בראשית כד, טז), שֶׁלֹּא הָיָה שׁוּם אָדָם מַכִּירָהּ, כִּי לֹא יָצְאָה מֵעוֹלָם כִּי אִם בַּפַּעַם הַזֶּה. וְעַל כֵּן הֲצֵרֵךְ לִשְׁאוֹל אֶת פִּיהָ "בַּת מִי אַתְּ" (בראשית כד, כג), וְלָמָּה לֹא שָׁאַל לִשְׁאָר נְעָרוֹת שֶׁהָיוּ שָׁמָּה, כִּי בְּלִי סָפֵק לֹא הָלְכָה לְבַדָּהּ, אֶלָּא לְפִי שֶׁ"אִישׁ לֹא יְדָעָהּ", רוֹצֶה לוֹמַר לֹא הִכִּירָהּ.

פסוק יד

אֹתָהּ הוֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: רְאוּיָה הִיא לוֹ שֶׁתִּהֵא גּוֹמֶלֶת חֲסָדִים. סָמַךְ פָּרָשָׁה זוֹ לְפָרָשַׁת עָפְרוֹן הַחִתִּי, כִּי גַּם הוּא הָיָה מִזֶּרַע כְּנַעַן, שֶׁנֶּאֱמַר "וּכְנַעַן יָלַד אֶת צִידֹן בְּכֹרוֹ וְאֶת חֵת" (בראשית י:טו), וְעֶפְרוֹן הָיָה רַע עַיִן. עַל כֵּן צִוָּה לְהַרְחִיק הַכְּנַעֲנִים שֶׁהֵם

בַּעֲלֵי עַיִן הָרָע, כִּי הַכֶּסֶף יַעֲנֶה וְיָעִיד עַל הַכֹּל, וְכָל אָדָם נִכָּר בְּכִיסוֹ אִם זַךְ וְיָשָׁר פָּעֳלוֹ. וְאֵין לְךָ מַצֵּרֶף וְכוּר הַבְּחִינָה עַל הָאָדָם כִּי אִם הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב, וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי יז ג) "מַצֵּרֶף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב", כִּי הָרוֹצֶה לִצְרֹף הָאָדָם וּלְבָחֳנוֹ יֵלֵךְ אֶל הַכֶּסֶף וְיִרְאֶה מַה טִּיבוֹ, וְכֵן הָרוֹצֶה כּוּר לְהַבְחִין בּוֹ הָאָדָם, יֵלֵךְ לַזָּהָב וְיִרְאֶה אֵיךְ הָאָדָם מִתְנַהֵג בּוֹ. כִּי אִם יַעֲמֹד בְּצִדְקָתוֹ בְּעֵסֶק מָמוֹן, בְּכָל תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלֶּה כִּי שָׁלֵם הוּא, וְכֵן לְהֶפֶךְ. וּמִכָּאן לָמַד אֱלִיעֶזֶר שֶׁלֹּא בָּדַק אֶת רִבְקָה כִּי אִם בְּמִדָּה זוֹ, אִם יֵשׁ לָהּ עַיִן טוֹבָה וְגוֹמֶלֶת חֲסָדִים. לְכָךְ אָמַר: אֲנִי לֹא אֶתְבַּע מִמֶּנָּה כִּי אִם שֶׁתִּתֵּן לִי לִשְׁתּוֹת, וְהָיָה אִם תְּשִׁיב לִי "שְׁתֵה וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה" (בראשית כד:יד), אָז בְּוַדַּאי הִיא בַּעֲלַת גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁתִּתֵּן לִי יוֹתֵר מִמַּה שֶׁאֲנִי שׁוֹאֵל. וְאִם כֵּן, "אֹתָהּ הוֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק", כִּי כָל בֵּיתוֹ לָבוּשׁ בִּגְדֵי יֶשַׁע לַבְּרִיּוֹת.

וְעַל צַד הָרֶמֶז הִזְכִּיר "גְּמַלֶּיךָ", לְשׁוֹן גְּמִילוּת חֶסֶד קָרוֹב לִלְשׁוֹן "גְּמַלֶּיךָ", וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא שמיני ח) "אֶת הַגָּמָל" – זוֹ בָּבֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלז ח) "אֶת גְּמוּלֵךְ שֶׁגָּמַלְתְּ לָנוּ". וְרָצָה בָּזֶה: אִם הִיא תּוֹסִיף לוֹמַר "וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה", סִימָנָא מִלְּתָא הִיא, שֶׁכָּל כָּךְ הִיא אוֹהֶבֶת מִדַּת הַגְּמִילוּת חֶסֶד עַד אֲשֶׁר הִיא אוֹהֶבֶת כָּל הַנִּקְרָא בְּשֵׁם מִדָּה זוֹ, כִּי זֶה דָּבָר טִבְעִי. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (חולין סג.) "אֶת הַחֲסִידָה" – שֶׁעוֹשָׂה חֲסִידוּת עִם חֲבֵרוֹתֶיהָ, עַל כֵּן אֵין רָחוֹק לְפָרֵשׁ גַּם כֵּן מִלַּת "גְּמַל", כִּי אוּלַי טִבְעוֹ לִגְמֹל חֶסֶד וְזֶה לָזֶה, עַל כֵּן תּוֹסִיף בְּהֶם אַהֲבָה בְּאָמְרָהּ "וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה", כִּי כָל זֶה סִימָן שֶׁהִיא אוֹהֶבֶת מִדַּת הַגְּמִילוּת חֶסֶד. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (תענית כד.) "כָּל כַּלָּה שֶׁעֵינֶיהָ יָפוֹת, כָּל גּוּפָהּ אֵין צְרִיכָה בְּדִיקָה". וְזֶה דָּבָר שֶׁהַחוּשׁ מַכְחִישׁ, כִּי כַּמָּה מְכוֹעָרוֹת בָּעוֹלָם שֶׁעֵינֵיהֶן יָפוֹת. וְעוֹד קָשָׁה: מָה רָאוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל כָּכָה לִתֵּן עֵצָה לְבַדֹּק אַחַר יְפִי חִיצוֹנִי זֶה, וַהֲלֹא "שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי" (משלי לא ל)? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁנָּתְנוּ עֵצָה לְבַדֹּק אַחַר מַעֲשֶׂיהָ, וְזֹאת הָעֵצָה הַיְעוּצָה: שֶׁיְּבַדֹּק אִם הִיא בַּעֲלַת עַיִן יָפָה וְגוֹמֶלֶת חֲסָדִים, כִּי אִם עֵינֶיהָ יָפוֹת בַּבְּרִיּוֹת, אָז הִיא בְּלִי סָפֵק שְׁלֵמָה בְּכָל הַמִּדּוֹת. וְלָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מִן אֱלִיעֶזֶר, שֶׁלֹּא בָּדַק אֶת רִבְקָה כִּי אִם בְּמִדָּה זוֹ, כִּי מִדָּה זוֹ בִּנְיַן אָב עַל כָּל הַמִּדּוֹת.

וּבְדֶרֶךְ פְּשׁוּטוֹ נִרְאֶה, שֶׁלָּקַח לוֹ אֱלִיעֶזֶר סִימָן זֶה לוֹמַר: אֲנִי אֶשְׁאַל מִמֶּנָּה כִּי אִם "הַטִּי נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה" (בראשית כד:יד), וְלֹא אַזְכִּיר לָהּ הַגְּמַלִּים וְלֹא אֲבַקֵּשׁ עֲלֵיהֶם, וְאִם הִיא תָּשִׁיב אֲמָרֶיהָ וְתֹאמַר "שְׁתֵה וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה" (בראשית כד:יד) וְתִהְיֶה חָסָה עַל הַגְּמַלִּים יוֹתֵר מִמֶּנִּי, וַדַּאי רוּחַ אֱלֹהִים דִּבֶּר בָּהּ שֶׁהַגְּמַלִּים יִהְיוּ שֶׁלָּהּ כְּשֶׁיִּשָּׂא אוֹתָהּ יִצְחָק, וְעַל כֵּן הִיא חָסָה עַל הַגְּמַלִּים יוֹתֵר מִמֶּנִּי, כִּי אֵינָם שֶׁלִּי וּלְסוֹף יִהְיוּ שֶׁלָּהּ וְחָסָה עֲלֵיהֶם כִּי יִהְיוּ מָמוֹנָהּ. וּמַה שֶּׁאָמַר "מַחֲרִישׁ לָדַעַת הַהִצְלִיחַ ה' דַּרְכּוֹ אִם לֹא" (בראשית כד:כא), כִּי יֵשׁ

לְךָ אָדָם מַבְטִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה וּמִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שֶׁקֶר (משלי כה:יד), עַל כֵּן לֹא הָיָה בָּטוּחַ בְּסִימָן זֶה עַד אִם כָּלוּ לִשְׁתּוֹת, אָז סָמַךְ עַל הַסִּימָן וְנָתַן לָהּ הַנֶּזֶם וְהַצְּמִידִים.

פסוק כב

וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: בֶּקַע רֶמֶז לְשִׁקְלֵי יִשְׂרָאֵל בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת, וּשְׁנֵי צְמִידִים רֶמֶז לִשְׁנֵי לוּחוֹת, עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם כְּנֶגֶד עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁבָּהֶם. וְכָל אֵלּוּ הַדְּבָרִים צְרִיכִין בְּאוּר מַסְפִּיק: מָה עִנְיַן הַשְּׁקָלִים וְהַלּוּחוֹת זֶה לָזֶה? וְאוּלַי צָפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעֲתִידִין הַלּוּחוֹת לְהִשְׁתַּבֵּר עַל יְדֵי שֶׁשָּׁלְטָה בְּלוּחוֹת רְאשׁוֹנוֹת עַיִן הָרַע, לְפִי שֶׁנִּתְּנוּ בְּפוּמְבֵּי וּבְקוֹלֵי קוֹלוֹת. וְאוּלַי נוֹתְנֵי עַיִן הָרַע בַּלּוּחוֹת יֵעָנְשׁוּ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, וְהַיְינוּ בְּעַיִן הָרַע. עַל כֵּן נִרְמַז לָהּ הַשְּׁקָלִים הַמְּגִינִים בְּעַד עַיִן הָרַע. וּלְפִי שֶׁאֱלִיעֶזֶר בָּדַק אֶת רִבְקָה אִם הִיא בַּעֲלַת עַיִן טוֹבָה וּמְצָאָהּ כֵּן, עַל כֵּן נָתַן לָהּ הַבֶּקַע הַמְכַפֵּר עַל עַיִן הָרַע וּמֵגִין עָלָיו. כִּי כָל בַּעַל עַיִן יָפָה נִצּוֹל מֵעַיִן הָרַע, רְאֵיָה מִיּוֹסֵף שֶׁהָיָה בַּעַל עַיִן יָפָה, וּמִשָּׁם רֹאשׁ אֶבֶן יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן נִתְבָּרֵךְ בִּבְרָכַת "בֵּן פֹּרָת עָלַי עָיִן" (בראשית מט, כב), קְרֵי בֵּיהּ "עוֹלֵי עָיִן", שֶׁהֵם עוֹלִים לְמַעְלָה מִן הָעַיִן, דְּלֹא שָׁלְטָה עֵינָא בִּישָׁא בְּכָל מִי שֶׁבָּא מִזַּרְעוֹ שֶׁל יוֹסֵף. וְכֵן רִבְקָה, בִּזְכוּת שֶׁהָיְתָה בַּעֲלַת עַיִן טוֹבָה, תִּזְכֶּה לְמִצְוַת הַשְּׁקָלִים שֶׁטַּעֲמָם לְהַצִּיל מִן עַיִן הָרַע בִּשְׁעַת הַמִּסְפָּר.

וְעוֹד הִיא רְאוּיָה לְקַבֵּל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, כְּדֶרֶךְ שֶׁיֵּשׁ הַפַּיְט שֶׁל שְׁבוּעוֹת וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: "אֵלֶּה הַדִּבְּרוֹת בְּלֹא תַחְמֹד כְּלוּלִים", כִּי כָל בַּעַל עַיִן טוֹבָה הַנּוֹתֵן מִשֶּׁלּוֹ, פְּשִׁיטָא שֶׁאֵינוֹ חוֹמֵד לִקַּח מִשֶּׁל אֲחֵרִים. וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע אֵיךְ כְּלוּלִים כָּל הַדִּבְּרוֹת בְּלֹא תַחְמֹד, כִּי תֵּנַח דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת מִן "לֹא תִרְצָח" וְהָלְאָה, שֶׁהֲרֵי אַחְאָב עַל יְדֵי נָבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי חָמַד, וְגַם רָצַח, וְשָׂכַר עֲדֵי שֶׁקֶר, וְגָנַב דַּעַת בֵּית דִּין, וְ"לֹא תִנְאָף" הַיְינוּ "לֹא תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ". אֲבָל דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת מַה עִנְיָנָם אֶל "לֹא תַחְמֹד"? וְנִרְאֶה לִי, לְפִי שֶׁמְּצִוַּת "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ" חוֹתֶמֶת כָּל חֲמֵשׁ דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת וְכוֹלֶלֶת אוֹתָם יַחַד, כִּי כֻּלָּם מְדַבְּרִים בִּכְבוֹד שָׁמַיִם, וּמִסּוֹף דְּבָרוֹ נָכַר שֶׁרֹאשׁ דְּבָרוֹ אֱמֶת, כִּי כְבוֹד שָׁמַיִם בָּא בְּקַל וְחֹמֶר מִכְּבוֹד אָב וָאֵם, וְהַלּוּחוֹת הָיוּ חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה, וְאִם כֵּן כְּשֵׁם שֶׁחֲמִשָּׁה דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת כְּלוּלוֹת בְּ"לֹא תַחְמֹד", כָּךְ כֻּלָּם כְּלוּלוֹת בּוֹ, שֶׁהֲרֵי הַדִּבְּרוֹת כֻּלָּם זֶה לְעֻמַּת זֶה הָיוּ. וְאִם כֵּן לְהַנָּחָה זוֹ אֵין דִּבּוּר "לֹא תַחְמֹד" כּוֹלֵל אוֹתָם יַחַד כִּי אִם עַל יְדֵי חִבּוּר שְׁנֵי הַלּוּחוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר "וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל יָדֶיהָ", רוֹצֶה לוֹמַר מְצוּמָּדִים דָּוְקָא, כִּי עַל יְדֵי חִבּוּר הַלּוּחוֹת חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה כְּלוּלִים כָּל הַדִּבְּרוֹת בְּ"לֹא תַחְמֹד".

וְאִם תְּדַקְדֵּק בִּלְשׁוֹן צְמִידִים וּבִלְשׁוֹן בֶּקַע, תִּמְצָא שֶׁהֵם שְׁנֵי הֲפָכִים, כִּי בֶּקַע הוּא דָּבָר אֶחָד שֶׁנִּבְקַע לִשְׁנַיִם, וּשְׁנֵי צְמִידִים הַיְינוּ שְׁנֵי דְּבָרִים נִפְרָדִים יִהְיוּ צְמוּדִים וּמְחֻבָּרִים. רָמַז

בָּזֶה שֶׁטּוֹב סַחְרָהּ מִסְּחַר כֶּסֶף וְנַחְמָדִים, כִּי קִנְיַן הַכֶּסֶף תָּמִיד בָּקוּעַ לַחֲצָאִין, כִּי אֵין אָדָם נִפְטָר מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנֶה מִתְאַוֶּה לְמָאתַיִם, כִּי עַל כֵּן נִקְרָא מָמוֹן, כִּי הַנִּגְלֶה חֲצִי מִן הַנִּסְתָּר, כְּשֶׁתִּכְתּוֹב מ״ם מ״ם וי״ו נו״ן, רָמְז: אִם יֵשׁ בְּיָדוֹ מ׳ זוּז, הוּא מִתְאַוֶּה עוֹד מ׳, וְכֵן כֻּלָּם. אֲבָל קִנְיַן הַתּוֹרָה כֻּלּוֹ צָמוּד וּמְחֻבָּר וּמַרְבֶּה הַשָּׁלוֹם לְחַבֵּר שְׁנַיִם הַנִּפְרָדִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט קסה) ״שָׁלוֹם רָב לְאֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ״. וּבִשְׁעַת פִּטִּירָתוֹ אֵין מְלַוִּין לוֹ לָאָדָם אֶלָּא תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּמְלַוִּין הַיִּינוּ לְשׁוֹן חִבּוּר וְצָמִיד. וְאִם כֵּן הַמָּמוֹן נִרְמָז בְּבֶקַע, כִּי לְעוֹלָם אֵין בְּיַד הָאָדָם אֶלָּא הַחֲצִי, וְהַמְּצָוָה שְׁנֵי צְמִידִים, כִּי אַדְרַבָּה, מִצְוָה גּוֹרֶרֶת עוֹד מִצְוָה שְׁלֵמָה. וְהַמָּמוֹן עַל פִּיו יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נֶגַע וּבִין אַחִים יַפְרִיד, וְהַתּוֹרָה כָּל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם, וְהַמָּמוֹן נִפְרָד וּבָקוּעַ מִן הָאָדָם וְאֵינוֹ מְלַוֶּה אוֹתוֹ, וְקִנְיַן הַתּוֹרָה הוּא יְלַוֶּנּוּ בְּכָל עֲמָלוֹ.

פסוק לט

וָאֹמַר אֶל אֲדֹנִי אוּלַי לֹא תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי. פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י אֵלַי חָסֵר כְּתִיב, לְפִי שֶׁבַּת הָיְתָה לוֹ לֶאֱלִיעֶזֶר כוּ׳. וּמַקְשִׁים עַל זֶה לָמָּה לֹא נִכְתַּב ״אוּלַי״ חָסֵר הַנֶּאֱמָר אֵצֶל סִפּוּר אֱלִיעֶזֶר עִם אַבְרָהָם. וְאוֹמֵר אֲנִי: אִלּוּ כָּתַב שָׁם, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁלְּכָךְ נִכְתַּב חָסֵר, כִּי אָמַר אֱלִיעֶזֶר ״אֻלַי לֹא תֹאבֶה״, וְ״אֻלַי״ הַיִּינוּ בִּשְׁבִילִי, כִּי לֹא תִרְצֶה לֵילֵךְ עִם עֶבֶד כְּמוֹנִי אֶלָּא עִם שָׂרִים וְנִכְבָּדִים. אֲבָל עַכְשָׁו שֶׁנִּכְתַּב חָסֵר בְּסִפּוּר אֱלִיעֶזֶר עִם לָבָן וּבְתוּאֵל, אֵין לְפָרֵשׁ כָּךְ, כִּי אֵיךְ יַזְכִּיר גְּנוּתוֹ לְפָנֵיהֶם וְיִתֵּן לָהֶם פִּתְחוֹן פֶּה בָּזֶה, שֶׁבֶּאֱמֶת לֹא תִּתְרַצֶּה לֵילֵךְ עִם שִׁפַּל אֲנָשִׁים כָּמוֹהוּ? וְעוֹד, לָמָּה יַזְכִּיר בִּפְנֵיהֶם שֶׁאָמַר כָּךְ לְאַבְרָהָם? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאָמַר כִּי בַּת יֵשׁ לוֹ, וְהִזְכִּיר זֶה כְּדֵי לְאַיֵּם עֲלֵיהֶם, שֶׁאִם לֹא תִּרְצֶה לָלֶכֶת עִמּוֹ יִתְרַצֶּה אַבְרָהָם לְבִתּוֹ אַחַר שֶׁלֹּא יִמְצָא מִשָּׁם כִּרְצוֹנוֹ. וּמַה שֶּׁהֵשִׁיב לֶאֱלִיעֶזֶר עַל זֶה ״הִשָּׁמֶר לְךָ״ (בראשית כד, ו) עַל כָּל פָּנִים, מַשְׁמַע שֶׁאַף אִם לֹא תֵּלֵךְ אַחֲרָיו, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ מַסְכִּים לְהַשִּׂיאוֹ בִּתּוֹ שֶׁל אֱלִיעֶזֶר. יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאָמַר כֵּן כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְרַשֵּׁל אֱלִיעֶזֶר בַּדָּבָר וְיִסְמוֹךְ עַל זֶה, וְקַל לְהָבִין.

פסוק ס

וַיְיַרֵּשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר שֹׂנְאָיו. גַּם לְאַבְרָהָם נֶאֱמַר לָשׁוֹן זֶה ״וְיִירַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו״, כִּי כָּךְ הַמִּדָּה בְּכָל גּוֹמְלֵי חֶסֶד שֶׁיֵּשׁ לָהֶם אוֹהֲבִים רַבִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יט ו) ״רַבִּים יְחַלּוּ פְּנֵי נָדִיב וְכָל הֵרֵעַ לְאִישׁ מַתָּן״. וְאַבְרָהָם הָיָה גּוֹמֵל חֶסֶד לַכֹּל, לַקְּרוֹבִים וְלָרְחוֹקִים, וְכֵן רִבְקָה. עַל כֵּן בְּדַרְכָּךְ טֶבַע יִירְשׁוּ שַׁעַר אוֹיְבֵיהֶם, כִּי יֵשׁ לָהֶם רֵעִים רַבִּים הָעוֹמְדִים לָהֶם בְּעֵת צָרָתָם, וּכְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא יז.) ״כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים זוֹכֶה לְנַחֲלַת שְׁנֵי שְׁבָטִים״ כוּ׳. וּמְסִיק שָׁם ״אִכָּא דְּאָמְרֵי אוֹיְבָיו נוֹפְלִים לְפָנָיו חֲלָלִים כְּיוֹסֵף״, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג יז) ״בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו״ וְגוֹ׳. כִּי גַּם

יוֹסֵף הָיָה גּוֹמֵל חֶסֶד עִם כָּל בֵּית אָבִיו וְעִם הָרְחוֹקִים בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן, וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קיב ה) "טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמַלְוֶה" וְגוֹ' "סָמוּךְ לִבּוֹ לֹא יִירָא עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה בְצָרָיו, פִּזַּר נָתַן לָאֶבְיוֹנִים, קַרְנוֹ תָּרוּם בְּכָבוֹד", כִּי בְּקַרְנוֹ יְנַגַּח עַמִּים כְּיוֹסֵף. לְפִיכָךְ אָמְרוּ לָהּ "הֱיִי לְאַלְפֵי רְבָבָה", וְכִי נָתְנוּ קְצָבָה לִבְרָכָתָהּ? וּמַאי רְבוּתָא, כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ בָּנִים בִּרְבוֹת הַיָּמִים יֵצֵא מִמֶּנּוּ מִסְפָּר זֶה וְיוֹתֵר מֵהֶמָּה? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלֹּא דִּבְּרוּ בְּיוֹצְאֵי חֲלָצֶיהָ, כִּי הָיוּ בְּטוּחִים עַל כֹּחוֹ שֶׁל זָקֵן זֶה אַבְרָהָם שֶׁנִּתְבָּרֵךְ כְּבָר שֶׁיִּהְיֶה זַרְעוֹ כְּחוֹל הַיָּם. וּמַהוּ שֶׁאָמְרוּ "לְאַלְפֵי רְבָבָה"? לְמֶ"ד שֶׁל "לְאַלְפֵי" מַה טִּיבָהּ? אֶלָּא שֶׁאָמְרוּ יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּזְכֶּה לְהֵיטִיב וְלִגְמֹל חֶסֶד לְאַלְפֵי רְבָבָה, כִּי יִהְיֶה רַב חֵילֵךְ, וְעַל יְדֵי זֶה יִהְיוּ לָךְ אוֹהֲבִים רַבִּים, וּבְסִבָּה זוֹ יִירַשׁ זַרְעֵךְ אֶת שַׁעַר אוֹיְבָיו, כִּי רַבִּים יַעַמְדוּ בְּעֶזְרָתֵךְ כִּי תֵּצֵא לַמִּלְחָמָה. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁנִּדְרֵךְ עֵצָה אָמְרוּ לָהּ כֵּן, וּבָזֶה מְדֻקְדָּק הַלָּשׁוֹן "הֱיִי לְאַלְפֵי רְבָבָה". וּמִדְּנָקַט לְשׁוֹן "וְיִירַשׁ", שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁאָמְרוּ לָהּ אַל תִּדְאֲגִי עַל הַהוֹצָאָה, אֶלָּא "שַׁלַּח לַחְמְךָ עַל פְּנֵי הַמַּיִם" לְאַלְפֵי רְבָבָה אֲנָשִׁים, וְסוֹף תִּקַּבֵּל יְרֻשָּׁה בְּשַׁעַר שׂוֹנְאַיִךְ פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם, כִּי יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסֵף עוֹד.

פסוק סג

וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה לִפְנוֹת עָרֶב. רז"ל (ברכות כו:) לָמְדוּ מִכָּאן שֶׁיִּצְחָק תִּקֵּן תְּפִלַּת מִנְחָה, שֶׁהוּא לִפְנוֹת עֶרֶב סָמוּךְ לְהַעֲרֵב שֶׁמֶשׁ. וּמִכָּאן סָמֶךְ לָמָה שֶׁאָמְרוּ רז"ל (ברכות ו:) לְעוֹלָם יְזַהֵר אָדָם בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה, שֶׁכֵּן אֵלִיָּהוּ לֹא נֶעֱנָה כִּי אִם בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁאַבְרָהָם וְיַעֲקֹב תִּקְּנוּ גַּם תְּפִלַּת שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, מִכָּל מָקוֹם לֹא מָצִינוּ שֶׁנֶּעֶנוּ מִיָּד וְתֵכֶף, אֲבָל בִּתְפִלַּת מִנְחָה מָצִינוּ שֶׁיִּצְחָק נֶעֱנָה מִיָּד. כִּי מִסְתָּמָא הִתְפַּלֵּל יִצְחָק עַל הַזִּוּוּג בְּעוֹד הֱיוֹת אֱלִיעֶזֶר בַּדֶּרֶךְ, כִּי "עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד לְעֵת מְצֹא" — זוֹ אִשָּׁה (ברכות ח.). וּלְכָךְ הָלַךְ לְהִתְפַּלֵּל תְּפִלָּה זוֹ בַּשָּׂדֶה, שֶׁאִם נָתַן לוֹ ה' הַשָּׂדֶה הַמּוּכָן לִזְרִיעָה בְּיֶתֶר שְׂאֵת עַל שְׂאָר כָּל הַשָּׂדוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כו יב) "וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא מֵאָה שְׁעָרִים", קַל וָחֹמֶר שֶׁיִּתֵּן לוֹ אִשָּׁה קַרְקַע עוֹלָם, אֲשֶׁר תּוֹצִיא זֶרַע טוֹב וְיָשָׁר בְּעֵינֵי אֱלֹהִים. וּמִיָּד כַּאֲשֶׁר הִתְפַּלֵּל עָלֶיהָ כְּתִיב: "וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים", כִּי בְּשִׁעַת הַתְּפִלָּה הָיָה נוֹתֵן עֵינָיו לְמַטָּה, וּמִיָּד אַחַר סִיּוּם הַתְּפִלָּה נָשָׂא עֵינָיו לְמַעְלָה וַיַּרְא כִּי הָיָה נֶעֱנָה מִיָּד, וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים נוֹשְׂאִים אֶת בַּת זוּגוֹ. וּמִזֶּה לָמְדוּ שֶׁיּוֹתֵר הָאָדָם נֶעֱנֶה בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, לְפִי שֶׁמִּדַּת הַדִּין מִקְטָרֶגֶת דַּוְקָא בַּלַּיְלָה, וְעַל כֵּן תְּפִלַּת עַרְבִית הַסְמוּכָה לַלַּיְלָה, וְכֵן תְּפִלַּת שַׁחֲרִית גַּם כֵּן סְמוּכָה לַלַּיְלָה שֶׁעָבְרָה, אֲבָל מִנְחָה רָחוֹק מִשְּׁנֵי לֵילוֹת, עַל כֵּן אֵין בִּתְפִלָּה זוֹ שׁוּם קַטֵּיגוֹר.

טַעַם אַחֵר. לְכָךְ הָיְתָה תְּפִלָּה זוֹ סָמוּךְ לְהַעֲרֵב שֶׁמֶשׁ, לְפִי שֶׁעַד שֶׁלֹּא שָׁקְעָה שִׁמְשָׁהּ שֶׁל שָׂרָה זָרְחָה שִׁמְשָׁהּ שֶׁל רִבְקָה, עַל כֵּן הוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁבָּאָה רִבְקָה סָמוּךְ לְהַעֲרֵב שֶׁמֶשׁ,

לְהוֹדִיעַ שֶׁקֶדֶם הָעֶרֶב שִׁמְשָׁהּ שֶׁל שָׂרָה כְּבָר זָרְחָה שִׁמְשָׁהּ שֶׁל רִבְקָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֶחְסַר הָעוֹלָם מִן נָשִׁים צַדְּקָנִיּוֹת אֵלּוּ שֶׁהֵם לָעוֹלָם כְּנֶגֶד חַמָּה, וּכְדֵי שֶׁלֹּא יֶחְסַר נֵר דָּלוּק בָּאֹהֶל וְעָנָן קָשׁוּר עָלָיו וּבִרְכַּת הָעִסָּה, וְקֶל לְהָבִין.

פרק כה

פסוק א

וַיֹּסֶף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וּשְׁמָהּ קְטוּרָה. חָזַר וְנָשָׂא אֶת הַגֵּר וּקְרָאהּ קְטוּרָה עַל שֵׁם שֶׁמַּעֲשֶׂיהָ נָאִים כְּקִטֹּרֶת, וְכֵן מַשְׁמַע לְשׁוֹן "וַיֹּסֶף" שֶׁנִּשְׂאָהּ שֵׁנִית. וְיֵשׁ לָנוּ לִתֵּן טַעַם לָמָּה קְרָאהּ עַכְשָׁיו קְטוּרָה עַל שֵׁם מַעֲשֶׂיהָ, וְעוֹד שֶׁזֶּה סוֹתֵר לְמַה שֶּׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת וַיֵּרָא (בראשית כא, יד) "וַתֵּלֶךְ וַתַּתַע" שֶׁחָזְרָה לְגִלּוּלֵי בֵּית אָבִיהָ. וְהַקְּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁמִּתְחִלָּה גֵּרְשָׁהּ עַל פִּי בַּקָּשַׁת שָׂרָה, כִּי אַבְרָהָם הָיָה טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבוּאָה, וְיָדְעָה שָׂרָה בִּנְבוּאָה שֶׁסּוֹפָהּ לַחֲזוֹר לְגִלּוּלֵי בֵּית אָבִיהָ, וְגַם רָאֲתָה בְּיִשְׁמָעֵאל בְּנָהּ שֶׁהָיָה מְצַחֵק שֶׁיֵּשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ גַּם עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לב, ו) "וַיָּקוּמוּ לְצַחֵק". עַל כֵּן אָמְרָה "גָּרֵשׁ (אֶת) הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ", כִּי מַעֲשֵׂה שְׁנֵיהֶם שָׁוִים, "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת עִם בְּנִי עִם יִצְחָק", כִּי לֹא יִירַשׁ מִמַּעֲשֵׂה אַבְרָהָם. וַיֵּרַע הַדָּבָר בְּעֵינֵי אַבְרָהָם כִּי לֹא יָדַע בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ אֱמוּנַת הָעֲבוֹדָה זָרָה אֲשֶׁר בְּלִבָּם, לְפִיכָךְ נֶאֱמַר לוֹ "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ", וּמִכָּאן לְמָדוּ שֶׁאַבְרָהָם טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבוּאָה. מִיָּד "וַיִּשְׁלְחֶהָ" בְּגֵרוּשִׁין, "וַתֵּלֶךְ וַתַּתַע" כַּאֲשֶׁר אָמְרָה שָׂרָה. וְאִם כֵּן, מֵאַחַר שֶׁגֵּרְשָׁהּ מַחֲמַת עֲרָוֹת דָּבָר שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה, קָשֶׁה אֵיךְ חָזַר וּלְקָחָהּ. עַל כֵּן בָּא לְתָרֵץ וְלוֹמַר שֶׁעָשְׂתָה תְּשׁוּבָה, כְּמוֹ יִשְׁמָעֵאל בְּנָהּ שֶׁעָשָׂה גַּם כֵּן תְּשׁוּבָה, וּכְדֵי לְפָרְסֵם זֶה קָרָא אַבְרָהָם שְׁמָהּ קְטוּרָה, עַל שֵׁם הַקְּטֹרֶת, כִּי פִּרְסֵם לַכֹּל שֶׁעָשְׂתָה תְּשׁוּבָה. וְכָל בַּעַל תְּשׁוּבָה נַעֲשִׂים לוֹ הַזְּדוֹנוֹת כִּזְכֻיּוֹת, וְהַזְּדוֹנוֹת עוֹלִים לְרֵיחַ נִיחוֹחַ כְּמוֹ הַזְּכֻיּוֹת. עַל כֵּן הִמְשִׁילָהּ לִקְטֹרֶת, שֶׁהַחֶלְבְּנָה שֶׁרֵיחָהּ רַע עוֹלָה לְרֵיחַ נִיחוֹחַ כְּכָל שְׁאָר הַבְּשָׂמִים, וְזֶה דִּמְיוֹן נָאוֹת עַל חֲטָאֵי הַבַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה שֶׁעוֹלִין לְרֵיחַ נִיחוֹחַ, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מ, ב) "כִּי נִרְצָה עֲוֹנָהּ", שֶׁאַחַר הַתְּשׁוּבָה גַּם הֶעָוֹן נִרְצֶה וּמְקֻבָּל, עַל כֵּן נִקְרֵאת קְטוּרָה.

פסוק ה

וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק. הֶעֱבִיר נַחֲלָה מִכָּל בָּנָיו, כִּי כָּךְ רָצְתָה שָׂרָה בְּאָמְרָהּ "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה" וְגוֹ' (בראשית כא:י), וְהִסְכִּים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יָדָהּ וְאָמַר "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ, כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כא:יב). וּמַה שֶּׁנִּקַט "כָּל אֲשֶׁר לוֹ", הֵיְינוּ כָּל מַה שֶּׁהִשְׁתַּדֵּל אַבְרָהָם מִכֹּחַ טָרְחוֹ וַעֲמָלוֹ וּבָא לוֹ בְּזַעַת

אַפּוֹ וּבִיגִיעַת כַּפּוֹ, זֶה הַדָּבָר הַמְיוּחָד לוֹ לְעַצְמוֹ, כִּי "מִי יֹאכַל וּמִי יָחוּשׁ חוּץ מִמֶּנִּי" (קהלת ב:כה), אֶת הַכֹּל נָתַן לְיִצְחָק. אֲבָל לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים, דְּהַיְינוּ בְּנֵי הָגָר, כִּי "פִּלַגְשִׁם" חָסֵר כְּתִיב, עַל כֵּן נָתַן לָהֶם אוֹתָן מַתָּנוֹת שֶׁקִּבֵּל מִן הַמַּצְרִיִּים עַל יְדֵי שָׂרָה, בְּאָמְרוֹ "אֲחוֹתִי הִיא" (בראשית יב:יג), וְאָז נָתְנוּ לוֹ מַתָּנוֹת, וְאוֹתָן מַתָּנוֹת נָתַן לִבְנֵי הָגָר הַמִּצְרִית, כִּי דִּין הוּא שֶׁמִּמְּקוֹם שֶׁבָּאוּ שָׁם הֵם שָׁבִים לָלֶכֶת, וְחָזְרוּ לְמַטְעָתָן.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁנָּתַן לְיִצְחָק חֶלְקוֹ לָעוֹלָם הַבָּא, וְהוּא נִקְרָא "אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ", כִּי מַה שֶּׁבַּחַר אַבְרָהָם לְחֶלְקוֹ הַיְינוּ שִׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁכֵּן הוּבְטַח בַּפָּסוּק "שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד" (בראשית טו א), וְזֶה נִקְרָא "אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ" בְּהֶחְלֵט וְאֵין לְזָרִים אִתּוֹ, לְאַפּוֹקֵי מַה שֶּׁיֵּשׁ בְּיַד הָאָדָם מִן הַדָּבָר הַנִּתָּן מִיָּד לְיָד, אֵינוֹ שָׁלוֹ בְּהֶחְלֵט, כִּי יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁיְּבוֹזּוּ זָרִים יְגִיעוֹ. וְכֵן אָמַר מוּנְבַז (בבא בתרא יא.): "אֲבוֹתַי נָּנְזוּ בְּמָקוֹם שֶׁהַיָּד שׁוֹלֶטֶת, אֲנִי גָּנַזְתִּי בְּמָקוֹם שֶׁאֵין הַיָּד שׁוֹלֶטֶת", רְצוֹנוֹ לוֹמַר: אוֹצְרֵי מֶנַח לָעוֹלָם הַבָּא, מָקוֹם שֶׁאֵין יַד הָאָדָם שׁוֹלֶטֶת שָׁם. וְעוֹד, שֶׁיָּכוֹל לִהְיוֹת שֶׁבַּחֲצִי יָמָיו יַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵיל וְחוֹמָה אֲשֶׁר בָּנָה וַאֲשֶׁר נָטָע, עַל כֵּן אֵין שִׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה לוֹ בְּהֶחְלֵט, זוּלַת שִׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא הוּא לוֹ לְבַדּוֹ. וְחֶלֶק זֶה נָתַן לְיִצְחָק שֶׁיְּקַבֵּל גַּם הוּא חֶלְקוֹ לָעוֹלָם הַבָּא, כִּי שִׂכַר מִצְוָה לַצַּדִּיקִים בְּהַאי עָלְמָא לֵיכָּא. אֲבָל לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים נָתַן מַתָּנוֹת, דָּבָר הַנִּתָּן מִיָּד לְיָד, וְהוּא שֶׁיְּקַבְּלוּ חֶלְקָם בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ז י): "וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ", שֶׁאִם רָשָׁע עוֹשֶׂה אֵיזוֹ מִצְוָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן לוֹ שְׂכָרוֹ מְשֻׁלָּם בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁעַל זֶה אָמְרָה שָׂרָה בִּנְבוּאָה: "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת עִם בְּנִי יִצְחָק" (בראשית כא י), כִּי לְפוּם רִיהֲטָא נִרְאֶה שֶׁהָיָה לָהּ לוֹמַר סְתָם "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה זוֹ מִמְּךָ", אֶלָּא שֶׁרָצְתָה לוֹמַר בָּזֶה שֶׁרָאוּי הוּא שֶׁיִּירַשׁ גַּם בֶּן הָאָמָה, אָמְנָם "לֹא יִירַשׁ עִם בְּנִי" שָׁוֶה בְּשָׁוֶה, כִּי אֵין הַיְרֻשׁוֹת שָׁווֹת, כִּי בֶּן הָאָמָה יִירַשׁ חֶלְקוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם כא יג): "וְגַם אֶת בֶּן הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ", דְּהַיְינוּ חֶלְקוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל יִצְחָק יְקַבֵּל חֶלְקוֹ בָּעוֹלָם הַנִּצְחִי, אַחַר שֶׁכְּבָר קִבֵּל יִשְׂמָעֵאל חֶלְקוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיִּשְׁלְחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ קֶדְמָה", שֶׁהָיוּ מֻקְדָּמִים בְּקִבּוּל שְׂכָרָם, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בְּיַעֲקֹב (שם כה כו): "וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו", שֶׁיַּד מֻמְשַׁלְתּוֹ יֶאֱחֹז בְּסוֹף גְּבוּלוֹ שֶׁל עֵשָׂו הַנִּרְמָז בָּעֲקֵב שֶׁהוּא סוֹף הָרֶגֶל, לוֹמַר שֶׁאַחַר שֶׁתִּכְלֶה רֶגֶל גַּאֲוָתוֹ מִן הַשּׁוּק בָּעוֹלָם הַזֶּה, אָז הַתְחָלַת מֶמְשֶׁלֶת יַעֲקֹב, וְנִמְצָא שֶׁעֵשָׂו מֻקְדָּם בְּקִבּוּל שְׂכָרוֹ. כָּךְ בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים שָׁלַח קֶדְמָה לְהַקְדִּימָם בְּקִבּוּל שְׂכָרָם בָּעוֹלָם הַזֶּה, דָּבָר הַנִּתָּן מִיָּד לְיָד, לְאַפּוֹקֵי שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא לֶהָנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, אֵין לְשׁוֹן נְתִינָה שַׁיָּךְ בּוֹ.

פסוק ח

וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשֵׂיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשָׂבֵעַ. פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן וְכֵן רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי, שֶׁהָיָה שָׂבֵעַ מִכָּל תַּאֲוֹוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, לֹא כֵן הָרְשָׁעִים שֶׁאֵין נִפְטָרִין מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתָם בְּיָדָם, אֲבָל הוּא הָיָה שָׂבֵעַ מִכֹּל. אֲבָל אֵצֶל יִצְחָק שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לה:כט) "זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים", אֵין הַלָּשׁוֹן מַשְׁמַע כֵּן, כִּי מִלַּת "שָׂבֵעַ" מוּסָב עַל הַיָּמִים, שֶׁהָיָה שָׂבֵעַ יָמִים וְלֹא תַּאֲוֹוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה. גַּם כָּאן לָמָּה תָּלָה הַדָּבָר בְּזִקְנָתוֹ, כִּי גַּם בַּיָּמִים הַקּוֹדְמִים לֹא חָסַר דָּבָר, וְעוֹד לָמָּה הִזְכִּיר תְּחִלָּה הַשֵּׂיבָה וְאַחַר כָּךְ הַזִּקְנָה, הֲלֹא יָמֵי הַזִּקְנָה קוֹדְמִין לִימֵי הַשֵּׂיבָה?

עַל כֵּן נִרְאֶה יוֹתֵר נָכוֹן לוֹמַר, שֶׁגַּם בְּאַבְרָהָם קָאֵי "וְשָׂבֵעַ" עַל הַיָּמִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ כָּאן "יָמִים", מִכָּל מָקוֹם מִדְּהִזְכִּיר הַשֵּׂיבָה, גַּם הַזִּקְנָה נִרְמָז שֶׁקָּאֵי עַל הַיָּמִים, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ. אֲבָל גַּבֵּי יִצְחָק שֶׁלֹּא הִזְכִּיר הַשֵּׂיבָה, הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ "יָמִים", שֶׁלְּפִי שֶׁעִקַּר שִׂכְרָם שֶׁל צַדִּיקִים לְעוֹלָם הַבָּא, עַל כֵּן הֵם קְצִים וּמוֹאָסִים בְּחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְכָל יִשְׂעָם וְחֶפְצָם לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים הַנִּצְחִיִּים וְלֶהֱנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, כִּי בָּעוֹלָם הַזֶּה "לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי" (שמות לג:כ). לְפִיכָךְ הָרְשָׁעִים אֲשֶׁר בַּחֹשֶׁךְ יִדַּמּוּ לָעוֹלָם הַבָּא, וְעִקַּר שַׁלְוָתָם בָּעוֹלָם הַזֶּה, לְעוֹלָם אֵינָן שְׂבֵעִים יָמִים, כִּי יוֹדְעִים הַמָּה שֶׁחֵלֶק אֵין לָהֶם עוֹד שָׁמָּה, וְכָל חֶפְצָם יְמֵי הָעוֹלָם הַזֶּה. אֲבָל הַצַּדִּיקִים שְׂבֵעִים בַּיָּמִים וְאֵין לָהֶם חֵפֶץ בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים לט:ה): "הוֹדִיעֵנִי ה' קִצִּי וּמִדַּת יָמַי מַה הִיא, אֵדְעָה מֶה חָדֵל אָנִי". רוֹצֶה לוֹמַר, שֶׁאֵדַע עַד כַּמָּה אֶהְיֶה חָדֵל מִן הַטּוֹבָה הָאֲמִתִּית שֶׁל עוֹלָם הַבָּא. עַל כֵּן אָמַר בַּצַּדִּיקִים שֶׁהֵם "שְׂבֵעֵי יָמִים", כִּי כָּל שְׂבִיעָה הוּא הַדָּבָר שֶׁאֵין הָאָדָם חָפֵץ בּוֹ עוֹד. עַל כֵּן הִקְדִּים "יְמֵי הַשֵּׂיבָה" לוֹמַר לְךָ, לֹא זוֹ שֶׁבִּימֵי הַשֵּׂיבָה הָיָה שְׂבַע יָמִים, אֶלָּא אֲפִלּוּ בִּימֵי הַזִּקְנָה הָיָה שְׂבֵעַ מֵהֶם, כִּי כָּל כָּךְ הָיָה לוֹ חֵפֶץ גָּדוֹל לֶהֱנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, וְהָיָה מוֹאֵס בְּחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה כָּל יָמָיו, כִּי נִכְסַף נִכְסַף לְבֵית אָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם.

וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו. רז"ל אָמְרוּ (בבא בתרא טז:) שֶׁלֹּא נֶאֱמְרָה גְּוִיעָה וַאֲסִיפָה כִּי אִם בַּצַּדִּיקִים. וְעִנְיַן אֲסִיפָה זוֹ נִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה יז.) שֶׁהָרְשָׁעִים נִדּוֹנִים בְּגֵיהִנֹּם שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ, גּוּפָן כָּלָה וְנִשְׁמָתָן נִשְׂרֶפֶת וְרוּחַ מְפַזַּרְתָּן וְנַעֲשִׂין אֵפֶר כּוּ', וְהָאֲסִיפָה עִנְיָנָהּ הֵפֶךְ הַפִּזּוּר, שֶׁאֵין הָרוּחַ מְפַזַּרְתָּן. וּמָצִינוּ לְשׁוֹן אֲסִיפָה אֶל תּוֹךְ הַבַּיִת, כְּמוֹ "וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ" (דברים כב, ב), "וְאֵין אִישׁ מְאַסֵּף אוֹתָם הַבָּיְתָה" (שופטים יט, טו). וְזֶה שֶׁכְּבוֹד ה' יֵאָסֵף אוֹתָם אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, לְאַפּוֹקֵי הָרְשָׁעִים הַנִּדָּחִים מִמְּחִיצַת הַשְּׁכִינָה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמְרָה אֲסִיפָה בְּיִשְׁמָעֵאל, לְפִי שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, מִדִּכְתִיב "וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל" (בראשית כה, ט), שֶׁהוֹלִיךְ אֶת יִצְחָק לְפָנָיו. וְאִם קַבָּלַת רז"ל קַבָּלָה, נְקַבֵּל, וְאִם לַדִּין יֵשׁ תְּשׁוּבָה, כִּי יֵשׁ לְפָרֵשׁ הַפָּסוּק לְאַדְּךָ גִּיסָא שֶׁהָיָה כָּל כָּךְ רָשָׁע עַד

שֶׁלֹּא הָיָה חָס עַל כְּבוֹד אָבִיו וְלֹא נִתְעַסֵּק בִּקְבוּרָתוֹ עַד שֶׁהִתְחִיל יִצְחָק תְּחִלָּה לְהִתְעַסֵּק בַּקְּבוּרָה תְּחִלָּה, וְעַל כֵּן מֵחֲמַת הַבּוּשָׁה נִתְעַסֵּק גַּם הוּא בַּקְּבוּרָה. אָמְנָם אֵין לָזוּז מִקַּבָּלַת רז"ל, וּרְאָיָה לִדְבְרֵיהֶם שֶׁהֲרֵי כָּל בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים שָׁלַח מֵעַל יִצְחָק בְּעוֹדֶנּוּ חַי, וּבַוַּדַּאי לֹא שָׁלַח אֶת יִשְׁמָעֵאל, דְּאִי לָאו הֲכֵי אֵיךְ הָיָה שָׁם בִּשְׁעַת קְבוּרָתוֹ, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה וְנִתְחַבֵּר עִם יִצְחָק וְהוֹלִיכוֹ לְפָנָיו.

פסוק יא

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ. לֹא רָצָה לְבָרְכוֹ בְּחַיֵּי אַבְרָהָם, לְפִי שֶׁכְּבָר אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם "וֶהְיֵה בְּרָכָה" (בראשית יב:ב), הַבְּרָכוֹת מְסוּרוֹת בְּיָדְךָ, וְאֵיךְ יִקַּח הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִיָּדוֹ מַה שֶּׁכְּבָר נָתַן לוֹ? וְאַבְרָהָם לֹא רָצָה לְבָרֵךְ אֶת יִצְחָק, כִּי הָיָה יָרֵא פֶּן יִהְיֶה גַּם עֵשָׂו בִּכְלַל הַבְּרָכָה. וְיַעַן כִּי לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא בַּמֶּה בֵּרְכוֹ, וְעוֹד מִלַּת "בְּנוֹ" מְיֻתֶּרֶת, וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ שֶׁיִּצְחָק הָיָה בְּנוֹ, נוּכַל לוֹמַר שֶׁבֵּרְכוֹ שֶׁיִּהְיֶה בְּנוֹ לְכָל דָּבָר הוּא לְבַדּוֹ וְלֹא בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים, כִּי הֵמָּה דּוֹמִים כְּאִלּוּ אֵינָן בָּנָיו, רַק יִצְחָק לְבַדּוֹ יִקָּרֵא בְּנוֹ וְלוֹ מִשְׁפַּט הַיְרֻשָּׁה.

פסוק יח

עַל פְּנֵי כָל אֶחָיו נָפָל. וּלְהַלָּן אָמַר "יִשְׁכֹּן" (בראשית טז יב). פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: עַד שֶׁלֹּא מֵת אַבְרָהָם יִשְׁכֹּן, מִשֶּׁמֵּת אַבְרָהָם נָפָל. וְאִם נְקַבֵּל שֶׁיִּשְׁמָעֵאל עָשָׂה תְּשׁוּבָה אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם, שֶׁהֲרֵי לֹא מָצִינוּ שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה כִּי אִם בָּזֶה שֶׁהוֹלִיךְ אֶת יִצְחָק לְפָנָיו, וְאִם כֵּן אֵיפְכָא מִבַּעְיָא לֵיהּ: בְּחַיֵּי אַבְרָהָם הָיָה רָאוּי לוֹ לִפּוֹל, וְלֹא בְּמוֹתוֹ, שֶׁהֲרֵי עָשָׂה אַחַר כָּךְ תְּשׁוּבָה, וְלָמָּה יִפּוֹל? וְהַבֵּט יָמִין וּרְאֵה: כָּל "נָפָל" מַשְׁמַע לְשֶׁעָבַר, וְ"יִשְׁכֹּן" מַשְׁמַע לְהַבָּא. אִם כֵּן, וַדַּאי פֵּרוּשׁוֹ "נָפָל" לְשֶׁעָבַר, הַיְינוּ קֹדֶם שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וְ"יִשְׁכֹּן" לְהַבָּא, לוֹמַר שֶׁעָתִיד שֶׁיִּשְׁכֹּן אַחַר שֶׁיַּעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה. וְנוּכַל לְפָרֵשׁ "נָפָל" לְשׁוֹן הַכְנָעָה, כִּי כֵן דֶּרֶךְ כָּל מַכְנִיעַ שֶׁנּוֹפֵל לִפְנֵי כָּל אָדָם, כַּאֲשֶׁר הֵחֵל לִפּוֹל לִפְנֵי יִצְחָק – אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה קָטָן מִמֶּנּוּ, מִכָּל מָקוֹם הוֹלִיכוֹ לְפָנָיו וְנִכְנַע לוֹ – כָּךְ גַּם לִפְנֵי כָל אֶחָיו נִכְנַע, וַהֲיִינוּ נְפִילָה. וּבָזֶה יִתּוֹרַץ גַּם כֵּן קֻשְׁיַת רַשִׁ"י, כִּי קֹדֶם שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה "יִשְׁכֹּן", כִּי לֹא נִכְנַע, וְאַחַר שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה "נָפָל", רְצוֹנִי לוֹמַר נִכְנַע מִפְּנֵי כָל אֶחָיו, וּנְפִילָה זוֹ הִיא תַּקָּנָתוֹ.

פסוק יט

וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם. אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר שֶׁהָיָה בֶּן אַבְרָהָם, מִכָּל מָקוֹם הֻצְרַךְ לוֹמַר "אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּיִשְׁמָעֵאל "בֶּן אַבְרָהָם אֲשֶׁר יָלְדָה הָגָר הַמִּצְרִית" (בראשית כה יב), הֲרֵי שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן "בֵּן" אֵצֶל אַבְרָהָם, אֲבָל הַתּוֹלְדָה תָּלָה בְּהָגָר. הֻצְרַךְ לוֹמַר כָּאן שֶׁתֹּאַר הַבֵּן וְהַתּוֹלְדָה, הַכֹּל מִתְיַחֵס אַחַר אַבְרָהָם. כִּי בְּלְשׁוֹן עִבְרִי יֵשׁ חִלּוּק בֵּין לְשׁוֹן "בֵּן" לִלְשׁוֹן "תּוֹלְדָה", כִּי לְשׁוֹן "בֵּן" יֵאָמֵר לִפְעָמִים אַף בְּלֹא תּוֹלְדָה,

כִּי הַתַּלְמִידִים קְרוּיִין בָּנִים אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָלָדָם מַמָּשׁ, וּכְמוֹ "וַיְהִי לָהּ לְבֵן" דִּמְשֶׁה, "וַתְּהִי לוֹ לְבַת" דְּאֶסְתֵּר, וְאַבְרָהָם נִקְרָא "אַב הֲמוֹן גּוֹיִם" אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָלָדָם. וְכֵן יֵשׁ הֶבְדֵּל בֵּין הַמַּלְמֵּדוֹ וּבֵין הַמּוֹלִידוֹ מַמָּשׁ, כִּי מַה שֶּׁהָאָדָם מְקַבֵּל טֶבַע מִמַּלְמְּדוֹ, זֶהוּ בְּמִקְרֶה וְלֹא בְּעֶצֶם, וְהַמִּקְרֶה מִשְׁתַּנֶּה מִצַּד הַמְקַבֵּל. אֲבָל מַה שֶּׁהָאָדָם מְקַבֵּל טֶבַע מִמּוֹלִידוֹ, זֶהוּ בְּעֶצֶם וְלֹא יִשְׁתַּנֶּה אִם יֻנַּח כָּךְ עַל טִבְעוֹ, אִם לֹא מִצַּד רֹב חֲרִיצוּת וְהִשְׁתַּדְּלוּת וְהֶרְגֵּל יָכוֹל לְבֹא לִידֵי טֶבַע שֵׁנִי. אֲבָל טֶבַע מִמַּלְמְּדוֹ יִשְׁתַּנֶּה בְּנָקֵל. לְכָךְ אָמַר מֹשֶׁה (במדבר יא יב) "הֶאָנֹכִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה, אִם אָנֹכִי יְלִדְתִּיהוּ", וְאָמַר: אַף עַל פִּי שֶׁהֵם תַּלְמִידַי וְהַתַּלְמִידִים קְרוּיִין בָּנִים, מִכָּל מָקוֹם הֲרֵי לֹא יְלִדְתִּים מַמָּשׁ, וּמָה אֶעֱשֶׂה אִם מַעֲשֵׂיהֶם מְשֻׁתָּנִים מִטּוֹבָה לְרָעָה, כִּי הֶעֱרִימוּ עֵצָה וְלֹא מִנִּי, וְלֹא מִמֶּנִּי יָצָא הַדָּבָר? וְאִם כֵּן, לָמָּה זֶה תַּטִּיל כָּל הַטֹּרַח הַזֶּה עָלַי כְּאִלּוּ אַשְׁמָתָם תְּלוּיָה בִּי? וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (במדבר ג א) "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה" וְקָחְשִׁיב נָדָב וַאֲבִיהוּא, הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר לְשׁוֹן "תּוֹלְדוֹת" מִשּׁוּם אַהֲרֹן שֶׁהִזְכִּיר.

לְפִיכָךְ יִשְׁמָעֵאל, לֹא נִקְרָא כִּי אִם בֶּן אַבְרָהָם, כִּי לֹא קִבֵּל טִבְעוֹ זוֹלַת מַה שֶּׁלִּמְּדוֹ אַבְרָהָם מִמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וְזֶה הָיָה אֶצְלוֹ בְּמִקְרֶה וְנִשְׁתַּנָּה, שֶׁהֲרֵי לַסּוֹף יָצָא לְתַרְבּוּת רָעָה. לְפִיכָךְ תְּלָה הַתּוֹלָדָה בְּהֶגֶר, כִּי קִבֵּל טֶבַע הֶגֶר הַמִּצְרִית, וְהַמִּצְרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה, עַל כֵּן הָיָה גַּם הוּא מְצַחֵק בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת וְלֹא נִשְׁתַּנָּה, כִּי קִבֵּל טִבְעָהּ בְּעֶצֶם. עַל כֵּן תְּלָה הַמִּקְרֶה בְּאַבְרָהָם וְהָעֶצֶם בְּהֶגֶר, אֲבָל יִצְחָק קִבֵּל טֶבַע אַבְרָהָם וְלִמַּד גַּם מִמַּעֲשָׂיו, עַל כֵּן תְּלָה הַכֹּל בְּאַבְרָהָם, הֵן לְשׁוֹן בֵּן, הֵן לְשׁוֹן תּוֹלָדָה. וְעַל כֵּן לֹא הָיָה כְּיִשְׁמָעֵאל שֶׁהָיָה מְצַחֵק בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת גַּם בִּהְיוֹתוֹ נַעַר, כִּי כָךְ קָרָאוֹ הַכָּתוּב בְּאוֹתוֹ זְמַן (בראשית כא יב), וְהִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב בְּיִצְחָק שֶׁקִּבֵּל טֶבַע אָבִיו מִכָּל וְכֹל וְהָיָה גָּדוּר מֵעֲרָיוֹת כָּל כָּךְ, עַד שֶׁכְּבָשׁ מַעְיָנוֹ וְלֹא נָשָׂא אִשָּׁה עַד הֱיוֹתוֹ בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה, כִּי הִמְתִּין עַד שֶׁיִּמְצָא אֶת רִבְקָה בַּת זוּגוֹ, וְלֹא רָצָה לְהִתְחַתֵּן עִם הַכְּנַעֲנִים שֶׁיָּרְשׁוּ הַזִּמָּה מִן חָם אֲבִיהֶם שֶׁרָעוּ לְנֹחַ אָבִיו. עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַמְתִּין אַרְבָּעִים שָׁנָה, כִּי בְּלִי סָפֵק בֵּן יָחִיד כְּמוֹתוֹ הָיוּ לוֹ קוֹפְצִים רַבִּים, וְאֵיךְ יָשַׁב בְּלֹא אִשָּׁה זְמַן רַב כָּזֶה, אֶלָּא וַדַּאי מִן הַטַּעַם שֶׁהִזְכַּרְנוּ.

וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִמְצָא הַמְעָרְעֵר מָקוֹם לַחֲלוֹק וְלוֹמַר, אִם יִצְחָק נוֹלַד כָּכָה בְּקֻדֻּשָּׁה וְטָהֳרָה, אִם כֵּן לָמָּה יָצָא מִמֶּנּוּ עֵשָׂו שֶׁהָיָה צַד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן, וַדַּאי מֵאֲבִימֶלֶךְ נִתְעַבְּרָה שָׂרָה, עַל כֵּן נִמְשַׁךְ בֵּן אֶחָד אַחַר טִבְעָהּ שֶׁל שָׂרָה, וְהַשֵּׁנִי אַחַר טֶבַע אֲבִימֶלֶךְ. כִּי מִטַּעַם זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא פז) שֶׁהָיָה צָר קְלַסְתֵּר פָּנָיו דּוֹמֶה לְאַבְרָהָם. הִנֵּה לְפִי דַּרְכֵּנוּ, כְּדֵי לְהָסִיר הִרְהוּר זֶה, אָמַר הַכָּתוּב "בְּקַחְתּוֹ אֶת רִבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי מִפַּדַּן אֲרָם אֲחוֹת לָבָן הָאֲרַמִּי" (בראשית כה:כ). וְרוֹב בָּנִים אַחַר אֲחֵי הָאֵם, עַל כֵּן קִבֵּל אֶחָד מִן הַבָּנִים טֶבַע שֶׁל לָבָן צַיָּד הָרַמַּאי. וּלְפוּם רִיהֲטָא נִרְאֶה שֶׁלְּכָךְ הִזְכִּיר שִׁלְשְׁתָּן לְתֶרֶץ

עַל מַה שֶּׁמָּצִינוּ שְׁלֹשָׁה מִדּוֹת פְּחוּתוֹת שֶׁהָיוּ בְּעֵשָׂו מֵאַיִן מְקוֹרָם: כִּי מַה שֶּׁהָיָה צָד נְשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן, יָרַשׁ מִן בְּתוּאֵל אֲבִי אִמּוֹ שֶׁהָיָה בּוֹעֵל כָּל הַבְּתוּלוֹת תְּחִלָּה כִּדְאִיתָא בַּיַּלְקוּט (שמעוני חיי שרה קט), וְכֵן בַּחֲזָקוּנִי מֵבִיא מִדְרָשׁ זֶה. וּמַה שֶּׁאָמַר "הַלְעִיטֵנִי נָא" וְגוֹ' וְהָיָה מִן הָאוֹכָלִים וְשׁוֹתִים וּפוֹחֲזִים, מִדָּה זוֹ יָרְשָׁה לוֹ מִצַּד הֱיוֹת מִשְׁפַּחַת אִמּוֹ מִן פַּדַּן אֲרָם, כִּדְמַסִּיק בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ (לט ח): "בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה אַבְרָהָם מְהַלֵּךְ בַּאֲרָם נַהֲרַיִם וּבַאֲרָם נָחוֹר, רָאָה אוֹתָם אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים וּפוֹחֲזִים, אָמַר: אַל יְהִי חֶלְקִי בָּאָרֶץ הַזֹּאת". וּמַה שֶּׁהָיָה עֵשָׂו רַמַּאי מְרַמֶּה אֶת אָבִיו, יָרַשׁ מִן לָבָן הָאֲרַמִּי שֶׁהָיָה נָבָל וְרַמַּאי כַּנּוֹדָע.

אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק. הוֹלִיד לְשׁוֹן הַפְעִיל, אַף עַל פִּי שֶׁהַלְשׁוֹן מְדֻקְדָּק כִּי הַזָּכָר מוֹלִיד אֶת הַנְּקֵבָה, מִכָּל מָקוֹם כְּבָר מָצִינוּ לְשׁוֹן יָלַד גַּם בִּזְכָרִים, כְּמוֹ "וּכְנַעַן יָלַד" (בראשית י:טו) וְכֵן רַבִּים בְּפָרָשַׁת נֹחַ, וְלָמָּה כָּתַב כָּאן הוֹלִיד? אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר שֶׁאַבְרָהָם גָּרַם לְיִצְחָק שֶׁיִּהְיוּ לוֹ בָּנִים וְזֶרַע, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה'" וְגוֹ' (בראשית כה:כא) וּכְתִיב "וַיֵּעָתֶר לוֹ ה'", מַשְׁמַע לוֹ וְלֹא לָהּ, לְפִי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה תְּפִלַּת צַדִּיק בֶּן צַדִּיק כוּ'. וּלְפִי זֶה, מִצַּד הֱיוֹת יִצְחָק בֵּן לְצַדִּיק זֶה אַבְרָהָם, עַל כֵּן עָמַד לוֹ זְכוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁשָּׁמַע ה' תְּפִלָּתוֹ. וּלְפִי זֶה שַׁפִּיר קָאָמַר "אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק" – אַבְרָהָם גָּרַם שֶׁיִּצְחָק הוֹלִיד זֶרַע. וַעֲדַיִן לֹא פֵּרֵשׁ אֵיךְ הָיָה אַבְרָהָם הַגּוֹרֵם, לְפִיכָךְ פֵּרֵשׁ הַדָּבָר בְּאָמְרוֹ "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה' לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ" וְגוֹ', כִּי מִמֶּנּוּ לָקַח רְאָיָה עַל מַאֲמַר "אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק".

פסוק כב

וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ וְגוֹ'. רְצִיצָה זוֹ הָיָה שֶׁבְּעָבְרָהּ עַל פֶּתַח בֵּית הַמִּדְרָשׁ שֶׁל שֵׁם וְעֵבֶר, יַעֲקֹב מִפְּרִכֵּס לָצֵאת וְעֵשָׂו מְעַכֵּב עַל יָדוֹ. וּבְעָבְרָהּ עַל פֶּתַח עֲבוֹדָה זָרָה, עֵשָׂו מְפַרְכֵּס לָצֵאת וְיַעֲקֹב מְעַכֵּב עַל יָדוֹ. וְהִיא סָבְרָה שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא וָלָד אֶחָד בְּבִטְנָהּ וְרוֹצֶה לָצֵאת בֵּין לְפִתְחֵי בָתֵּי מִדְרָשׁוֹת בֵּין לְפֶתַח עֲבוֹדָה זָרָה, וְאִם כֵּן חָס וְשָׁלוֹם שֶׁמָּא שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת יֵשׁ. לְפִיכָךְ אָמְרָה "לָמָּה זֶּה אָנֹכִי", כִּי כְּמוֹנִי כִּשְׁאָר נָשִׁים עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, וּמַה יִּתְרוֹן יֵשׁ לִי עֲלֵיהֶם אִם חָס וְשָׁלוֹם שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת יֵשׁ. לְפִיכָךְ "וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה'", רוֹצָה לוֹמַר לִדְרוֹשׁ אַחַר מְצִיאוּת ה' מַמָּשׁ מַהוּ.

פסוק כג

וַיֹּאמֶר ה' לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ. הֵפֶךְ מִמַּה שֶּׁחָשְׁבָה, אֲבָל רְשׁוּת אֶחָד יֵשׁ. אָמְנָם שְׁנֵי יְלָדִים בְּבִטְנֵךְ, אֶחָד יִהְיֶה עוֹבֵד ה' וְאֶחָד עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה, וּלְעוֹלָם ה' אֶחָד וְאֵין זוּלָתוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כה:כא) "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה' לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ", לְפִי שֶׁהוּא הָיָה צַדִּיק בֶּן צַדִּיק, עַל כֵּן הָיָה מֻבְטָח שֶׁמִּצִּדּוֹ יִהְיֶה לוֹ זֶרַע הָגוּן. אַף הָיָה יָרֵא מִצַּד אִשְׁתּוֹ, כִּי הִיא בַּת בְּתוּאֵל וַאֲחוֹת לָבָן, שֶׁלֹּא יֵצֵא מִמֶּנָּה אֵיזֶה זֶרַע פָּסוּל, שֶׁהֲרֵי עֲקָרָה הִיא, מִמֶּנָּה

נִמְשַׁךְ הָעַקְרוּת. עַל כֵּן הָיָה יָרֵא פֶּן יֵצֵא מִמֶּנּוּ זֶרַע בִּלְתִּי הָגוּן, כְּמוֹ שֶׁיָּצָא יִשְׁמָעֵאל מֵהָגָר, וְאוּלַי זֶה סִבַּת עַקְרוּתָהּ. וְכַאֲשֶׁר נִתְרוֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ, אֶחָד מְפַרְכֵּס לָצֵאת עַל פֶּתַח בֵּית הַמִּדְרָשׁ וְאֶחָד מְפַרְכֵּס לָצֵאת עַל פֶּתַח עֲבוֹדָה זָרָה, בָּזֶה הִרְגִּישָׁה שֶׁוַּדַּאי אֶחָד יִהְיֶה צַדִּיק וְאֶחָד רָשָׁע. עַל כֵּן אָמְרָה "לָמָּה זֶּה אָנֹכִי", כִּי כָמוֹנִי כְּהָגָר, וּמַה אָנֹכִי טוֹב מִמֶּנָּה? וְלָמָּה זֶּה הִתְפַּלַּלְתִּי? וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה', מַה הוֹעִילָה תְּפִלָּתִי? וַיֹּאמֶר ה' לָהּ "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ", זֶה רַבִּי וַאֲנְטוֹנִינוּס. וְהוֹעִילָה תְּפִלָּתָהּ שֶׁגַּם עֵשָׂו יָצָא מִמֶּנּוּ זֶרַע כָּשֵׁר כְּאַנְטוֹנִינוּס וּשְׁאָר גֵּרֵי צֶדֶק, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּיִשְׁמָעֵאל, וּבָזֶה אַתְּ טוֹבָה מֵהָגָר.

פסוק כה

וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי כֻּלּוֹ וְגוֹ'. זֶה הָיָה סִימָן שֶׁיִּהְיֶה צַיָּד הָרַמַּאי לְרַמּוֹת אֶת אָבִיו כְּדֶרֶךְ הַצָּבוּעִים הַמַּרְאִים אֶת עַצְמָם כִּצְנוּעִים, וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר לֶעָתִיד (זכריה יג, ד) "וְלֹא יְלַבְּשׁוּ אַדֶּרֶת שֵׂעָר לְמַעַן כַּחֵשׁ", כִּי כָּךְ הָיָה הַמִּנְהָג בַּזְּמַן הַהוּא שֶׁהַצְּנוּעִים לוֹבְשִׁים אַדֶּרֶת שֵׂעָר, וְאוּלַי גַּם בִּימֵי יִצְחָק הָיָה הַמִּנְהָג כֵּן. עַל כֵּן נוֹלַד כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה נְזִיר אֱלֹהִים מִבֶּטֶן וְיִהְיֶה מִכַּת הַצְּבוּעִים. גַּם סִימָן זֶה לוֹ שֶׁיִּהְיֶה רוֹעֶה זוֹנוֹת, שֶׁהַסִּימָן לָזֶה שֶׁשּׂוֹעֲרוֹתָיו גְּדוֹלִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ם בְּהִלְכוֹת דֵּעוֹת (פ"ד הל' יט).

וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו. שֶׁנַּעֲשָׂה וְנִגְמַר בְּשִׂעָרוֹ, זֶה הוּא סִימָן שֶׁיִּהְיֶה הָעוֹלָם הַזֶּה חֶלְקוֹ וְגוֹרָלוֹ, וְלֹא יִהְיֶה לוֹ עוֹד חֵלֶק בָּעוֹלָם הַנִּצְחִי. כִּי הַהֶבְדֵּל בֵּין קְנִיַּת שְׁנֵי מִינֵי שְׂלֻמּוּת אֵלּוּ הוּא זֶה: כִּי מִיָּד כְּשֶׁנּוֹלַד הָאָדָם הוּא מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל הַכֵּלִים הַגַּשְׁמִיִּים, וְכָל הַחֻמְשָׁה חוּשִׁים פּוֹעֲלִים פְּעֻלָּתָם, וְיֵשׁ לוֹ מִיָּד חֵשֶׁק וְרָצוֹן אֶל כָּל הַתַּאֲוֹות שֶׁהַחֹמֶר חוֹמֵד וּמִתְאַוֶּה — אֲכוֹל וּשְׁתֹה וְיֶתֶר שְׁמוּשֵׁי הַגּוּף הַהֻכְרָחִיִּים. אֲבָל בַּכֵּלִים הַשִּׂכְלִיִּים, כְּמוֹ הַמֹּחַ וְהַלֵּב וְהַשֵּׂכֶל עַצְמוֹ, אֵין הָאָדָם מִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ בְּיוֹם הִוָּלְדוֹ כְּלָל, כִּי אָדָם עַיִר פֶּרֶא יִוָּלֵד (איוב יא יב). אַךְ בְּבוֹאוֹ בַּיָּמִים יִפָּקַח עֵין שִׂכְלוֹ וְיִקָּנֶה זֶה הַשְּׂלֵמוּת הַמַּעֲלֶה מַעַט מַעַט, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בְּפָסוּק "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב ז). וּלְפִי זֶה, מַה שֶּׁנּוֹלַד עֵשָׂו נִגְמַר בְּשִׂעָרוֹ, זֶה מוֹפֵת עַל שֶׁכָּל עִקַּר תַּשְׁמִישָׁיו יִהְיוּ בִּכְלֵי הַחֹמֶר הַנַּעֲשִׂים וְנִגְמָרִים בְּעֵת הִוָּלְדוֹ, וְאֵינָן מוֹסִיפִים בְּעַצְמוּתָם שׁוּם תּוֹסֶפֶת.

פסוק כו

וְאַחֲרֵי כֵן יָצָא אָחִיו וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו. כִּי יַד מֻמְשַׁלְתּוֹ לֹא יִהְיֶה לוֹ מִיָּד בְּיוֹם הִוָּלְדוֹ, כִּי אִם בַּסּוֹף בְּבוֹאוֹ בַּיָּמִים, כְּהוֹרָאַת שֵׁם "עֲקֵב" הַמּוֹרֶה עַל הַסּוֹף. כָּךְ הַשְּׂלֵמוּת הַנַּפְשִׁי נִקְנֶה בְּיוֹתֵר בְּסוֹף יְמֵי חֶלְדּוֹ שֶׁל הָאָדָם, כִּי "סוֹף כָּל דָּבָר הִכֹּל נִשְׁמָע" (קהלת יב, יג), וְזִקְנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מוֹסִיפִין חָכְמָה. אֲבָל בְּיוֹם הִוָּלְדוֹ אֵין בּוֹ רֹשֶׁם כְּלָל מִן אוֹתוֹ שְׂלֵמוּת הַנַּפְשִׁי, וְאִם כֵּן מַכְרָח הַדָּבָר לוֹמַר שֶׁאֵין שָׂכָר לַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁהֲרֵי עִקַּר זְמַן קִנְיַת

הַשְׁלֵמוּת הוּא בִּימֵי הַזִּקְנָה, בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב לְשַׁעֲרֵי מָוֶת, כִּי אָז שִׂכְלוֹ הוֹלֵךְ וּמִתְגַּבֵּר. וְאֵימָתַי יְקַבֵּל שְׂכָרוֹ? כִּי יְמֵי הַזִּקְנָה אֵינָן מוּכָנִים לְקַבָּלַת הַשָּׂכָר, כִּי כְּבָר בָּטְלוּ אֶצְלוֹ כָּל הַחֲמָדוֹת, "וְתָפֵר הָאֶבְיוֹנָה" (קהלת יב, ה). אִם כֵּן עַל כָּרְחֲךָ אַתָּה צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁיַּד הַשְׁלֵמִים אוֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו, דְּהַיְנוּ סוֹף מֶמְשַׁלְתּוֹ שֶׁל עֵשָׂו.

וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו. זֶה הָיָה סִימָן שֶׁלֶּעָתִיד יִבַּזֶּה עֵשָׂו אֶת הַבְּכוֹרָה כְּדָבָר שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו וּמְבַזֶּה אוֹתוֹ, וּבְאוֹתוֹ עֶקֶב יֶאֱחֹז יַעֲקֹב, ר"ל מַה שֶּׁעֵשָׂו דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו יֶאֱחֹז בּוֹ יַעֲקֹב. וְכֵן כָּל הַמִּצְוֹת קַלּוֹת שֶׁבָּנֵי אָדָם דָּשִׁים בְּעִקְּבֵיהֶם וְהַשָּׂטָן מוֹנֶה עֲלֵיהֶם, יֶאֱחֹז בָּהֶם יַעֲקֹב וְיַקְיֵמֵם. וּלְשׁוֹן "עֵקֶב" מְשַׁמֵּשׁ גַּם לְשׁוֹן עֲקֵבָה וּמִרְמָה, לוֹמַר לְךָ שֶׁיַּעֲקֹב תָּפֵס עָלָיו מִצַּד הֱיוֹת עֵשָׂו רַמַּאי וְצַיָּד וְכָל מַעֲשָׂיו בְּעֲקֵבָה וּמִרְמָה, עַל כֵּן אֵינוֹ רָאוּי לִהְיוֹת בְּכוֹר, כִּי עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הָיְתָה בַּבְּכוֹרוֹת. עַל כֵּן אֲחָזוֹ יַעֲקֹב בַּעֲקֵבָיו לְעַכֵּב עַל יָדוֹ שֶׁלֹּא יֵצֵא רִאשׁוֹנָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁיַּעֲקֹב בָּא לְעַכְּבוֹ שֶׁיְּהֵא רִאשׁוֹן לַלֵּדָה כוּ'. וּמִטַּעַם זֶה אֲחָזוֹ דַּוְקָא בַּעֲקֵבָיו, כִּי "אָרוּר עֹשֶׂה מְלֶאכֶת ה' רְמִיָּה" (ירמיהו מח:י) בִּרְמִיָּה וְעָקְבָה, וְזֶה רָמָה נָכוֹן. **וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב**. וּבְעֵשָׂו נֶאֱמַר "וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו" (בראשית כה:כה), כִּי רַבִּים קְרְאוּ לוֹ עֵשָׂו, לְפִי שֶׁהַדְּרָכִים הָרָעִים הֵם רַבִּים וְהַדֶּרֶךְ הַטּוֹב אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד, עַל כֵּן הָיוּ רַבִּים אֲשֶׁר הִסְכִּימוּ עַל שְׁמוֹ שֶׁל עֵשָׂו. אָמְנָם עַל יַעֲקֹב לֹא יַסְכִּימוּ כִּי אִם יְחִידֵי הַדּוֹר וְאַנְשֵׁי סְגֻלָּה, וּבְנֵי עֲלִיָּה מוּעָטִים הֵם. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי שֵׁם עֵשָׂו מוֹרֶה עַל קִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁנַּעֲשׂוּ וְנִגְמְרוּ מִיָּד בְּלִידָתוֹ, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (בראשית כה:כה:ב). וְשֵׁם יַעֲקֹב מוֹרֶה עַל הַשְׁלֵמוּת הָרוּחָנִי הַנִּקְנֶה בַּסּוֹף, עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּעֵשָׂו "וַיִּקְרְאוּ" וּבְיַעֲקֹב "וַיִּקְרָא", וְקַל לְהָבִין.

פסוק כז

וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יֹדֵעַ צַיִד אִישׁ שָׂדֶה. שֶׁהָיָה צָד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶם כָּל אַרְבָּעִים שָׁנָה, וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא טז:) בָּא עַל נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה. עַל כֵּן קָרְאוֹ "יוֹדֵעַ צַיִד", הַיְינוּ לָצוּד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן, רוֹצֶה לוֹמַר הַיּוֹשְׁבוֹת תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן. אָבָל לְעוֹלָם הָלַךְ לְצוּדָם בַּשָּׂדוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אֵצֶל נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה "כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ" (דברים כב, כז). עַל כֵּן קָרָא לְעֵשָׂו "אִישׁ שָׂדֶה", כִּי הָלַךְ לְבַקְּשָׁם שָׁם כְּדֵי שֶׁקּוֹלָהּ לֹא יִשָּׁמַע כְּשֶׁתִּצְעַק. וְיִהְיֶה "צַיִד" לְשׁוֹן צֵידָה מַמָּשׁ, אוֹ לְשׁוֹן צַיִד בְּפִיו עַל יְדֵי פִּתּוּי, כְּדֶרֶךְ כָּל מְפַתֶּה. **וְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם**. שֶׁנּוֹלַד מָהוּל לְדַעַת רז"ל (אבות דרבי נתן ב ה), עַל כֵּן הָיָה גָּדוֹר מֵעֲרָיוֹת וְהָיָה יוֹשֵׁב אֹהָלִים וְדָבֵק בְּאִשְׁתּוֹ וְלֹא בְּאֲחֶרֶת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ה כז) "שׁוּבוּ לָכֶם לְאָהֳלֵיכֶם", שֶׁדִּרְשׁוּ רז"ל (שבת פז.) עַל הֶתֵּר תַּשְׁמִישׁ.

פסוק כח

וַיֶּאֱהַב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צַיִד בְּפִיו. לְפִי כְּשֶׁהָיָה שׁוֹאֲלוֹ אָבִיו מָה אַתָּה עוֹשֶׂה בַּשָּׂדֶה כָּל הַיּוֹם, הָיָה מִתְנַצֵּל וְאוֹמֵר כְּדֵי לְצוּד צַיִד לְהָבִיא טֶרֶף לְפִיו שֶׁל אָבִיו. וּלְפִי שֶׁלֹּא הָיָה מָצוּי אֵצֶל אִמּוֹ, עַל כֵּן לֹא אֲהֵבָה אוֹתוֹ רִבְקָה, וְהָיְתָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב שֶׁהָיָה מָצוּי אֵצֶל אִמּוֹ וְכָל גַּעֲגוּעֶיהָ עָלָיו. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי מוֹרֶה עַל הַזְּמַן, לוֹמַר לְךָ כִּי בְּאוֹתוֹ זְמַן שֶׁהָיָה נוֹתֵן צַיִד בְּפִיו, בְּאוֹתוֹ זְמַן לְבַד אֲהֵבוֹ, אֲבָל אַחַר שֶׁכְּבָר אָכַל מִצֵּידוֹ בָּטַל דָּבָר בָּטַל אַהֲבָה. אֲבָל רִבְקָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב עַל לֹא דָּבָר, וְאַהֲבָה כָּזוֹ אֵינֶנָּה בְּטֵלָה.

פסוק ל

עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם. מַה שֶּׁלֹּא קָרְאוּהוּ אֱדוֹם מִיָּד כְּשֶׁנּוֹלַד עַל שֵׁם "וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי", לְפִי שֶׁאֵין זֶה חִדּוּשׁ תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי כַּמָּה יְלָדִים נוֹלְדִים אֲדֻמִּים לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא נִבְלַע דָּמָם, כְּהַהוּא דְּרַבִּי נָתָן (שבת קלד), וּלְסוֹף יִשְׁתַּנֶּה וְיַחֲזוֹר לְמַרְאֵהוּ. עַל כֵּן חָשְׁבוּ מוֹלִידָיו שֶׁמָּא מַרְאֶה אֲדֻמָּה זֶה בְּמִקְרֶה וְלֹא בְּטֶבַע. אַף כְּשֶׁאָמַר "הַלְעִיטֵנִי נָא מִן הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה", קָשֶׁה לָמָּה לֹא קָרָאם עֲדָשִׁים בִּשְׁמָם, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁגִּלָּה דַּעְתּוֹ שֶׁלֹּא הָיָה מִתְאַוֶּה אֲלֵיהֶם מִצַּד עַצְמָם כִּי אִם מִצַּד מַרְאֵיהֶם הָאֲדֻמָּה, וְהוֹרָה בָּזֶה כִּי מֻזָּג טִבְעוֹ נוֹטֶה אֶל הָאַדְמוּמִיּוּת בְּיוֹתֵר מִצַּד תִּגְבֹּרֶת מָרָה הָאֲדֻמָּה שֶׁבּוֹ. עַל כֵּן הָיָה אוֹהֵב כָּל דָּבָר הַמִּתְיַחֵס לְמִזְגּוֹ, וְהוּא כָּל דָּבָר אָדֹם. עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם, כִּי אָז נוֹדַע בֶּאֱמֶת שֶׁטִּבְעוֹ אֲדֻמָּה וְהוּא יוֹשֵׁב תַּחַת מַזַּל מַאְדִּים, וְעַל שֵׁם הֱיוֹתוֹ גַּבְרָא אָשֵׁד דְּמָא. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי עָיֵף אָנֹכִי", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עָיֵף בְּרִצְיחָה, כְּמוֹ "כִּי עָיְפָה נַפְשִׁי לְהוֹרְגִים" (ירמיהו ד לא). וּמַה הִגִּיד לָהֶם עֲשָׂו בָּזֶה שֶׁהוּא עָיֵף בִּרְצִיחָה? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁנָּתַן לִדְבָרָיו טַעַם לָמָּה קָרָא הָעֲדָשִׁים אָדֹם, לְפִי שֶׁהָיָה מִתְעַסֵּק בְּאוֹתוֹ זְמַן בִּכְלֵי אֻמָּנוּתוֹ בִּרְצִיחָה כְּפִי טִבְעוֹ, עַל כֵּן בִּקֵּשׁ שֶׁיַּלְעִיטוּהוּ מִן הַמַּאֲכָל הַנָּאוֹת לְמִזְגּוֹ. וּבַעֲקֵדָה נָתַן שְׁנֵי טְעָמִים עַל אָמְרוֹ "עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם", אֲבָל מַה שֶּׁכָּתַבְתִּי מִתְיַשֵּׁב יוֹתֵר עַל פְּשַׁט הַמִּקְרָא.

פסוק לא

מִכְרָה כַּיּוֹם אֶת בְּכֹרָתְךָ לִי. בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין פֶּרֶק חֵלֶק (קי:) ר' עֲקִיבָא אוֹמֵר עֲשֶׂרֶת הַשְׁבָטִים אֵינָן עֲתִידִין לַחֲזוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כט כז) "וַיַּשְׁלִכֵם אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת כַּיּוֹם הַזֶּה", מַה הַיּוֹם הוֹלֵךְ וְאֵינוֹ חוֹזֵר, כָּךְ עֲשֶׂרֶת הַשְׁבָטִים. כָּךְ אָמַר יַעֲקֹב "מִכְרָה כַּיּוֹם" שֶׁלֹּא תַּחֲזֹר בְּךָ, כַּיּוֹם הַזֶּה שֶׁהוֹלֵךְ וְאֵינוֹ חוֹזֵר, כָּךְ אַתָּה לֹא תַּחֲזֹר בְּךָ, וְכֵן "הִשָּׁבְעָה לִי כַּיּוֹם". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר "מִכְרָה כַּיּוֹם" כְּפִי מַעֲלַת הַבְּכוֹרָה בְּאוֹתוֹ יוֹם, כִּי בַּזְּמַן הַהוּא עִקַּר מַעֲלַת הַבְּכוֹרָה מַה שֶּׁהָעֲבוֹדָה בַּבְּכוֹרוֹת, וְהָעֲבוֹדָה הָיְתָה קַלָּה בְּעֵינֵי עֵשָׂו לְהוֹצִיאָהּ מִתַּחַת יָדוֹ.

עַל כֵּן אָמַר "כַּיּוֹם", כְּקוֹנֶה דָּבָר הַשַּׁיָּךְ גַּם בַּיּוֹם הַהוּא, וְזֶהוּ הָעֲבוֹדָה, לְאַפּוּקֵי הַיֵּרֻשָּׁה עֲדַיִן לֹא בָּאָה לָעוֹלָם, כִּי מַה שֶּׁיִּהְיֶה מִי יַגִּיד לוֹ.

וּבְתוֹלְדוֹת יִצְחָק וְכֵן בְּסֵפֶר עוֹלַת שַׁבָּת מָצָאתִי שֶׁאָמַר "מִכָּרָה כַּיּוֹם" – כְּמוֹ שֶׁהַבְּכוֹרָה שָׁוָה הַיּוֹם, כִּי אֵין זְמַן לְקִיחַת פִּי שְׁנַיִם בְּנִכְסֵי אָבִיו כִּי אִם אַחַר מוֹת אָבִיו, וְאוּלַי לֹא יִהְיֶה לְיִצְחָק שׁוּם נְכָסִים בַּזְּמַן הַהוּא, וְאִם כֵּן אֵין הַבְּכוֹרָה שָׁוָה כְּלוּם, עַל כֵּן דִּין לְמִכֹּר הַבְּכוֹרָה בְּדָבָר מוּעָט, כְּקוֹנֶה דָּבָר שֶׁהוּא בְּסֵפֵק, כִּי שֶׁמָּא יִהְיוּ לְיִצְחָק נְכָסִים אוֹ לֹא יִהְיֶה. לָכֵן לֹא תִּהְיֶה הַמְּכִירָה כְּקוֹנֶה לְמָחָר, כִּי אִם כְּקוֹנֶה הַיּוֹם. וּלְכָל פֵּרוּשִׁים אֵלּוּ קָשֶׁה, מַהוּ "כַּיּוֹם"? הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "כְּהַיּוֹם"! וּמַה שֶּׁכָּתַבְתִּי הוּא הָעִקָּר. דָּבָר אַחֵר: לְפִי שֶׁאֵין אָדָם מַקְנֶה דָּבָר שֶׁלֹּא בָּא לָעוֹלָם, עַל כֵּן אָמַר "מִכָּרָה כַּיּוֹם" – רוֹצֶה לוֹמַר מֵהַיּוֹם וּלְאַחַר מִיתָה, וְ"הִשָּׁבְעָה לִי כַּיּוֹם" – שֶׁלֹּא תַּחֲזֹר בָּךְ מִצַּד שֶׁלֹּא הָיָה הַדָּבָר בָּעוֹלָם, כִּי אִם כְּמוֹכֵר מֵהַיּוֹם וּכְאִלּוּ יֶשְׁנוֹ בָּעַיִן בְּיוֹם זֶה. וְלִדְבָרֵי הַמְפָרְשִׁים שֶׁהִזְכַּרְנוּ לֹא יִתְיַשֵּׁב כְּלָל אֲמִירָתוֹ "הִשָּׁבְעָה לִי כַּיּוֹם".

פסוק לב

הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת. הִסְכִּים לִדְבָרֵי יַעֲקֹב, כִּי נִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁבְּכַוָּנָה וְלֹא בְּמִקְרֶה יָזֵד יַעֲקֹב נָזִיד, כִּי יָדַע שֶׁיָּבוֹא עֵשָׂו מִן הַשָּׂדֶה וְהָיָה רְצוֹנוֹ לִקְנוֹת מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְלִטְעוֹן עָלָיו "הֲרֵי אַתָּה הוֹלֵךְ בְּכָל יוֹם בְּמָקוֹם גְּדוֹדֵי חַיּוֹת וְחַיֶּיךָ תְּלוּיִן לְךָ מְנֻגָּד, וְלָמָּה זֶּה לְךָ בְּכוֹרָה? כִּי בְּעֵינַי אַתָּה חָשׁוּב כְּמֵת בְּכָל יוֹם". וְעַל כֵּן עָשָׂה תַּבְשִׁיל שֶׁל עֲדָשִׁים שֶׁעוֹשִׁין לְהַבְרוֹת אֶת הָאֵבֶל, עַל דֶּרֶךְ שֶׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י בַּפָּסוּק (בראשית כז:מב) "מִתְנַחֵם לְךָ לְהָרְגֶךָ" – כְּבָר שָׂתָה עָלֶיךָ כּוֹס שֶׁל תַּנְחוּמִין. כָּךְ עָשָׂה יַעֲקֹב סְעוּדַת הַבְּרָאָה עַל עֵשָׂו, לוֹמַר לוֹ "הֲרֵי אַתָּה דּוֹמֶה בְּעֵינַי כְּאִלּוּ אַתָּה כְּבָר מֵת, וְלָמָּה זֶּה לְךָ בְּכוֹרָה?" וְהוֹדָה עֵשָׂו לִדְבָרָיו וְאָמַר "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת", וַאֲנִי קָרוֹב יוֹתֵר אֶל הַמִּיתָה מִן הַחַיִּים, אִם כֵּן לָמָּה זֶּה לִי בְּכוֹרָה. בְּמִלַּת "זֶּה לִי", הוּא כְּמַרְאֶה בְּאֶצְבַּע עַל דָּבָר שֶׁשַּׂיָּכֶת בּוֹ הַבְּכוֹרָה גַּם בַּיּוֹם הַהוּא, וְזֶהוּ הָעֲבוֹדָה שֶׁהָיְתָה בַּבְּכוֹרוֹת.

פסוק לד

וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלַךְ וַיִּבֶז. בַּחֲמִשָּׁה תֵּיבוֹת אֵלּוּ יֵשׁ רֶמֶז לְדִבְרֵי רז"ל (בבא בתרא טז:) שֶׁאָמְרוּ חֲמִשָּׁה עֲבֵרוֹת עָבַר אוֹתוֹ רָשָׁע בְּאוֹתוֹ יוֹם כוּ'. "וַיֹּאכַל" הַיְינוּ גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ב כ) "קְרָאן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם", "כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל" (בראשית לט ו). "וַיֵּשְׁתְּ" זֶהוּ שֶׁהָיָה שׁוֹפֵךְ דְּמִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כג כד) "וְדַם חֲלָלִים יִשְׁתֶּה". "וַיָּקָם" שֶׁכָּפַר בָּעִקָּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לא טז) "וְקָם הָעָם וְזָנָה אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֵכַר הָאָרֶץ", וְשַׁיָּךְ בָּזֶה לְשׁוֹן "וַיָּקָם", כִּי הַהוֹלֵךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה כְּאִלּוּ דּוֹחֵק רַגְלֵי הַשְּׁכִינָה (ברכות מג:).

"וַיֵּלַךְ" שֶׁכָּפַר בַּתְּחִיָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת" וְגוֹ' (בראשית כה לב), וְכֵן אָמַר אִיּוֹב (ז ט) "כָּלָה עָנָן וַיֵּלַךְ, כֵּן יוֹרֵד שְׁאוֹל לֹא יַעֲלֶה". "וַיִּבֶז" הַיְינוּ שֶׁהָיָה שָׂט אֶת הַבְּכוֹרָה וּבִזָּה עֲבוֹדָתוֹ שֶׁל מָקוֹם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ" שֶׁהָלַךְ לְכָאן וּלְכָאן, לְהוֹרוֹת שֶׁהוּא בָּרִיא, שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מְכִירָתוֹ כְּמִכְירַת שְׂכִיב מְרַע.

פרק כו

פסוק ב

שְׁכוֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ. וְאַחַר כְּךָ אָמַר מִיָּד "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת", וְאִם כֵּן מַהוּ זֶה שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ", מַשְׁמָע לְאַחַר זְמַן אוֹמַר אֵלֶיךָ בְּאֵיזוֹ אָרֶץ תִּשְׁכּוֹן, וּמִיָּד וְתֵכֶף אָמַר לוֹ אֵיזֶה אֶרֶץ הוּא, וְהוּא דָּבָר תָּמוּהַּ בַּפָּסוּק. וְהַקָּרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁמָּנַע מִמֶּנּוּ הֲלִיכַת חוּץ לָאָרֶץ, לְפִי שֶׁשָּׁם אֵין מָקוֹם לְגִלּוּי הַשְּׁכִינָה, וְאִם כֵּן לֹא יוּכַל לֵאמֹר אֵלָיו שָׁם בִּנְבוּאָה אֵיזֶה דָּבָר לְפִי צָרֶךְ הַשָּׁעָה. לְפִיכָךְ "שְׁכוֹן בָּאָרֶץ" אֲשֶׁר שָׁם גִּלּוּי שְׁכִינָתִי, וְשָׁם "אֹמַר אֵלֶיךָ" בְּעֵת אֲשֶׁר אֶרְצֶה לֵאמֹר לְךָ אֵיזֶה דָּבָר נְבוּאָה. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁאָמַר מִתְּחִלָּה "שְׁכוֹן בָּאָרֶץ", וְאַחַר כְּךָ אָמַר "גּוּר בָּאָרֶץ", כִּי "שְׁכוֹן" מַשְׁמָע יוֹתֵר דִּירַת קֶבַע מִן "גּוּר" שֶׁהוּא לְשׁוֹן גֵּרוּת, לְפִי שֶׁמְּצַד קְנַיַּת הַשְּׁלֵמוּת הָרוּחָנִית בָּאָרֶץ הַזֹּאת תִּשְׁכּוֹן בָּהּ כְּתוֹשָׁב, אֲבָל מִצַּד קְנַיַּת הַבְּרָכוֹת הַגּוּפָנִית תִּהְיֶה בּוֹ כְּגֵר. זֶהוּ שֶׁאָמַר "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת" וְגוֹ', כִּי כָּל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו מְדַבֵּר בְּיִיעוּדֵי הַגּוּפָנִיּוּת. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם" (בראשית כג:ד) – גֵּר מִצַּד, וְתוֹשָׁב מִצַּד.

פסוק ח

וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וְגוֹ'. לְפִיכָךְ הִרְהֵר אֲבִימֶלֶךְ בְּלִבּוֹ לֵאמֹר: אִם בֶּאֱמֶת שֶׁאֲחוֹתוֹ הִיא, אִם כֵּן לָמָּה אֵינוֹ נוֹשֵׂא אִשָּׁה כָּל הַזְּמַן הָאָרֹךְ הַזֶּה? הִנֵּה וַדַּאי יֵשׁ דְּבָרִים בְּגוֹ. עַל כֵּן "וַיַּשְׁקֵף אֲבִימֶלֶךְ בְּעַד הַחַלּוֹן" לִרְאוֹת מַה טִּיבוֹ וְעִנְיָנָיו.

פסוק י

וַיֹּאמֶר מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ וְגוֹ'. כְּתִיב בַּאֲבִימֶלֶךְ "עָשִׂיתָ לָּנוּ" לְשׁוֹן רַבִּים, וְכֵן אָמַר אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם (בראשית כ:ט) "מַה עָשִׂיתָ לָּנוּ" וְגוֹ', וּפַרְעֹה אָמַר לְאַבְרָהָם "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי" (בראשית יב:יח) לְשׁוֹן יָחִיד. וּבְסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק כָּתַב בְּהֶתֵּר סָפֵק זֶה, לְפִי שֶׁהַמַּצְרִיִּים שְׁטוּפֵי זִמָּה, עַל כֵּן אֵין חִלּוּק שָׁם אִם אָמַר "אֲחוֹתִי הִיא" אוֹ "אִשְׁתִּי הִיא", עַל כָּל פָּנִים הָיוּ מְזַנִּים בָּהּ. אֲבָל לִי לְבַד חָטָאתָ, כִּי אֲנִי מֶלֶךְ, הַשּׁוֹפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט, עַל כֵּן הָיָה לְךָ לְהַגִּיד לִי הָאֱמֶת. אֲבָל אֲבִימֶלֶךְ אָמַר "לָּנוּ" – לְכָלְנוּ חָטָאתָ, כִּי אֲנִי וְעַמִּי כֻּלָּנוּ צַדִּיקִים, וְלֹא הָיוּ נוֹגְעִים בָּהּ כְּלָל אִלּוּ הִגַּדְתָּ הָאֱמֶת.

וְתֵרוּץ זֶה אֵינוֹ מַסְפִּיק, שֶׁהֲרֵי אָנוּ רוֹאִין שֶׁהַמִּצְרִים אַף עַל פִּי שֶׁהֵם שְׁטוּפֵי זִמָּה, הֲרֵי לֹא נִגְּעוּ בָּהּ, אֶלָּא אָמְרוּ הֲגוּנָה זוֹ לַמֶּלֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ אֶל פַּרְעֹה". וְנִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁהַמִּצְרִים אֲחֵיהֶם שֶׁל כּוּשִׁים וְהֵם שְׁחוֹרִים, לֹא הֶרְגִּלוּ בְּאִשָּׁה יָפָה כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרַשַׁת לֶךְ לְךָ (בראשית יב, יא), מִסְתָּמָא שֶׁאֵינָן שׁוֹלְחִים יָד בְּאִשָּׁה יָפָה. וְרָאִינוּ שֶׁכֵּן הוּא, שֶׁהֲרֵי כַּאֲשֶׁר רָאוּ אֶת שָׂרָה אָמְרוּ בֵּינֵיהֶם "הֲגוּנָה זוֹ לַמֶּלֶךְ", אִם כֵּן לֹא רָצוּ לִקַּח מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי לָהֶם. וְאִם כֵּן יָפָה אָמַר פַּרְעֹה "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי", אֲבָל לֹא "לְעַמִּי", כִּי בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ לֹא הָיוּ נוֹגְעִים בָּהּ, כִּי מִיִּרְאַת הַמַּלְכוּת וַדַּאי לֹא יִגְּעוּ בַּדָּבָר הָרָאוּי לַמֶּלֶךְ לְבַד וְלֹא לָהֶם. אֲבָל עַמּוֹ שֶׁל אֲבִימֶלֶךְ לֹא הָיוּ שְׁחוֹרִים וְהֻרְגְּלוּ בְּנָשִׁים יָפוֹת, וְאֵין מוֹרָא מַלְכוּת עֲלֵיהֶם בַּדָּבָר הַזֶּה, וְהַכֹּל שׁוֹלְחִים יָד בְּאִשָּׁה יָפָה פְּנוּיָה, אִם כֵּן לָנוּ לְכָלְנוּ חֲטָאתָ. וּרְאִיָּה לָזֶה, שֶׁהֲרֵי אֲצֶל אֲבִימֶלֶךְ לֹא נֶאֱמַר "וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ אֶל אֲבִימֶלֶךְ" לֵאמֹר הֲגוּנָה זוֹ אֵלָיו, וַדַּאי בְּעִנְיָן כָּזֶה הָעָם כַּמֶּלֶךְ, לָכָךְ אָמַר "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לָנוּ". וּמַה שֶּׁאָמַר פַּרְעֹה "הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ", לְפִי שֶׁחָשַׁשׁ שֶׁאַחַר שֶׁפִּטְרָהּ הַמֶּלֶךְ מִבֵּיתוֹ יֹאמְרוּ שֶׁלֹּא חָפַץ בָּהּ הַמֶּלֶךְ וְיִשְׁלְחוּ בָּהּ יָד, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בַּאֲבִימֶלֶךְ, כִּי דַּוְקָא הַמִּצְרִים הָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה.

פסוק יט

וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בַּנָּחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים. כָּתַב הָרַמְבָּ"ן וְכֵן בְּסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק וְכֵן בְּסֵפֶר מְנוֹרַת הַמָּאוֹר, לְפִי שֶׁכָּל מַה שֶּׁאֵרַע לָאָבוֹת הָיָה סִימָן לַבָּנִים, עַל כֵּן מָצְאוּ מָקוֹם לִדְרוֹשׁ כָּל עִנְיְנֵי בְּאֵרוֹת אֵלּוּ עַל שִׁלְשָׁה בָּתֵּי מִקְדָּשִׁים שֶׁנִּקְרְאוּ בְּאֵר מַיִם חַיִּים, כִּי כְּשֵׁם שֶׁעָשׂוּ מְרִיבָה עַל שְׁנֵי בְּאֵרוֹת, וְהַשְּׁלִישִׁי קָרָא רְחוֹבוֹת, כָּךְ בְּמִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן וְשֵׁנִי עָשׂוּ הָאֻמּוֹת מְרִיבָה עִם יִשְׂרָאֵל עַד שֶׁהֶחֱרִיבוּהָ, אֲבָל הַשְּׁלִישִׁי שֶׁיִּבָּנֶה בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ קָרָא רְחוֹבוֹת.

וְאוֹסִיף אֲנִי מִשֶּׁלִּי, לְהַרְחִיב פְּרָטֵי הָעִנְיָנִים שֶׁיִּסְכִּימוּ עִם דְּרוּשׁ זֶה, וּבוֹ יְתוֹרַץ מַה שֶּׁנֶּאֱמַר, כִּי עַתָּה הִרְחִיב ה' לָנוּ וּפָרִינוּ בָאָרֶץ. כִּי כְּפִי הַנִּרְאֶה שֶׁמַּאֲמַר "וּפָרִינוּ בָאָרֶץ" אֵינוֹ טַעַם לְלִשּׁוֹן רְחוֹבוֹת, עַל כֵּן אַרְחִיב בּוֹ הַדִּבּוּר בִּפְרָטֵי הָעִנְיָנִים שֶׁכְּלָם מַתְאִימִים עִם מַה שֶּׁקָּרָה לָנוּ וּמַה שֶּׁיִּהְיֶה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים. כִּי יָדוּעַ מַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא ט:) שֶׁבְּבֵית רִאשׁוֹן הָיָה מַצָּה וּמְרִיבָה וְשִׁנְאַת חִנָּם בֵּין נְשֵׂיאֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ רוֹעִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה כג ד) "וַהֲקִימוֹתִי עֲלֵיהֶם רֹעִים". וְנֶחֱרַב הַבַּיִת בְּסִבַּת הַמְּרִיבָה שֶׁהָיְתָה בֵּין מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל וּמַלְכֵי יְהוּדָה. וּבְבֵית שֵׁנִי הָיְתָה מִדַּת הַשִּׂנְאַת חִנָּם בֵּין כָּל יִשְׂרָאֵל, כִּי פָּשָׂה הַנֶּגַע בְּכֻלָּם עַד לְאֵין מַרְפֵּא. וְעַל כֵּן כְּתִיב בִּבְאֵר רִאשׁוֹן "וַיָּרִיבוּ רֹעֵי גְרָר עִם רֹעֵי יִצְחָק", לְרַמֵּז גַּם לֶעָתִיד שֶׁתִּהְיֶה מְרִיבָה בֵּין רוֹעֵי יִשְׂרָאֵל, וְאַגַּב גְּרָרָה רָבוּ גַּם רוֹעֵי הָאֻמּוֹת עִם יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַבְּאֵר עֵשֶׂק, כִּי הִתְעַשְּׁקוּ עִמּוֹ, כִּי יֵשׁ הֶבְדֵּל בֵּין שְׁנַיִם הַמִּתְקוֹטְטִים

עַל דְּבַר אֵיזוֹ עֵסֶק שֶׁבֵּינֵיהֶם, לְבֵין שְׁנַיִם הַמִּתְקוֹטְטִים בְּחִנָּם עַל לֹא דָּבָר כְּמִנְהַג דּוֹרֵנוּ, וְזֶה הַהֶבְדֵּל בֵּין בַּיִת רִאשׁוֹן לְשֵׁנִי, כִּי הַשִּׂנְאָה שֶׁהָיְתָה בֵּין רוֹעֵי יִשְׂרָאֵל בְּבֵית רִאשׁוֹן הָיְתָה עַל עֵסֶק הַמַּלְכוּת, כִּי נֶחְלְקָה מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל, וְטֶבַע הָעִנְיָן נוֹתֵן שֶׁאֵין מַלְכוּת נוֹגַעַת בַּחֲבֶרְתָּהּ, עַל כֵּן חָשַׁב כָּל אֶחָד מֵהֶם שֶׁחֲבֵרוֹ נִכְנָס בִּגְבוּלוֹ, וְעַל יְדֵי עֵסֶק זוֹ רַבְתָּה הַמַּשְׁטֵמָה בֵּינֵיהֶם. אֲבָל שִׂנְאַת חִנָּם שֶׁל בַּיִת שֵׁנִי, הָיָה בְּחִנָּם עַל לֹא דָּבָר, כִּי אֲפִלּוּ הַפְּחוּתִים הָיוּ שׁוֹנְאִים זֶה לָזֶה עַל לֹא דָּבָר. כִּי עַל כֵּן נִקְרֵאת שִׂנְאַתָם שִׂנְאַת חִנָּם, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה לְאֶחָד שׁוּם עֵסֶק עִם חֲבֵרוֹ, וְאֵין זֶה כִּי אִם רֹעַ לֵב, וְהַשָּׂטָן הָיָה מְרַקֵּד בֵּינֵיהֶם לְהַכְשִׁילָם זֶה בָּזֶה, כִּי מָצָא אֱלֹהִים עָוֹנָם מְמָקוֹם אַחֵר, עַל כֵּן הֵסִיתָם זֶה בְּזֶה לְמְצֹא עָוֹנוֹ לִשְׂנֹא. לְכָךְ "וַיַּחְפְּרוּ בְּאֵר אַחֶרֶת וַיָּרִיבוּ גַּם עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ שִׂטְנָה" (בראשית כו יט) — לֹא הִזְכִּיר בְּמְרִיבָה זוֹ הָרוֹעִים, רָמַז לְמְרִיבַת בַּיִת שֵׁנִי שֶׁהָיְתָה בְּכָל יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן קְרָאוּהָ שִׂטְנָה, כִּי לֹא מָצְאוּ סִבָּה אֶל דִּבְרֵי רִיבוֹתָם, כִּי אִם מַה שֶּׁהָיָה וַדַּאי הַשָּׂטָן מְרַקֵּד בֵּין קַרְנֵיהֶם אֲשֶׁר בָּהֶם יְנַגְּחוּ זֶה לָזֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כו לז) "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו".

וּבַבְּאֵר הַשְּׁלִישִׁי לֹא רָבוּ עָלֶיהָ, כִּי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַשְּׁלִישִׁי יִבָּנֶה עַל יְדֵי מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (ישעיה ט ו) "לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה וּלְשָׁלוֹם אֵין קֵץ", כִּי אַף שָׁלוֹם וֶאֱמֶת יִהְיֶה בְּיָמָיו. עַל כֵּן נִקְרָא "רְחוֹבוֹת", כִּי אָז יַרְחִיב ה' אֶת גְּבוּלָם, כִּי בִּזְמַן שֶׁהַמְּרִיבָה מְצוּיָה אוֹ שְׁנֵי עִבְרִים נִצִּים, אַף בְּהִיוֹתָם בְּעִיר גְּדוֹלָה כְּאַנְטוֹכְיָא לֹא נָשָׂא אוֹתָם לָשֶׁבֶת יַחְדָּיו, וְאַף בְּמָקוֹם רַחֲבַת יָדַיִם מְאֹד צַר לָהֶם הַמָּקוֹם וְלֹא יִסְבְּלֵם, כַּאֲשֶׁר בַּעֲוֹנֵינוּ עוֹד הַיּוֹם מִנְהָג זֶה מְצוּי בֵּינֵינוּ. וּבְהֶפֵךְ זֶה, בִּזְמַן שֶׁשָּׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל, אַף עַל פִּי שֶׁפָּרִינוּ בָּאָרֶץ וְיִהְיוּ הַדָּרִים עָלֶיהָ רַבִּים עַד מְאֹד, מִכָּל מָקוֹם רַחֲבַת יָדַיִם לָהֶם וְאֵין צַר לָהֶם, כִּדְמַסִּיק בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין פֶּרֶק א' (ז.) "כַּד הֲוָה רְחִימְתִין עֲזִיזָא אַפּוּתְיָא דְּסַפְסָרָא הֲוָה שְׁכִיבָן, הַשְׁתָּא דְּלָא סְגֵי רְחִימְתִין פּוּרְיָא בַּת שִׁתִּין גַּרְמִידֵי לָא סְגֵי לָן", עַד כָּאן. נֶאֱמַר "כִּי הִרְחִיב ה' לָנוּ", אַף עַל פִּי שֶׁפָּרִינוּ בָּאָרֶץ וְיִהְיוּ הַדָּרִים עָלֶיהָ רַבִּים, מִכָּל מָקוֹם הָאָרֶץ לִפְנֵיהֶם רַחֲבַת יָדַיִם. וְעוֹד, שֶׁמְּצִינוּ בְּבֵית שֵׁנִי שֶׁמֵּחֲמַת הַמַּחֲלֹקֶת יָצְאוּ שְׁלֹמִים וְכֵן רַבִּים מִן הָאָרֶץ מֵרָעַת יוֹשְׁבֵי בָהּ, עַל כֵּן אָמַר שֶׁבִּזְמַן מְצִיאַת הַשָּׁלוֹם וּפְרִינוּ בָּאָרֶץ, כִּי לֹא יִצְטָרְכוּ לְצֵאת מִתּוֹכָהּ.

פרק כז

פסוק א

וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק וַתִּכְהֶין עֵינָיו מֵרְאֹת. לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "בָּא בַּיָּמִים", לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן "בָּא בַּיָּמִים" מַשְׁמָע שֶׁאוֹר שִׂכְלוֹ הָיָה הוֹלֵךְ וְגוֹבֵר, כְּדֶרֶךְ זְקֵנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁאוֹר שִׂכְלָם מוֹסִיף וְהוֹלֵךְ בְּיוֹתֵר לְעֵת זִקְנָתָם, וּכְאִלּוּ הֵם בָּאִים מִן הַלֵּילוֹת אֶל תּוֹךְ הַיָּמִים, כַּמְבֹאָר

לְמַעְלָה פָּרָשַׁת חַיֵּי שָׂרָה בַּפָּסוּק "וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים" (בראשית כד, א). עַל כֵּן אָמַר כָּאן אֲצָל יִצְחָק, שֶׁאֲפִלּוּ לְעֵת זִקְנָתוֹ תִּכְהֶיןָ עֵין שִׂכְלוֹ מֵרְאוֹת בְּתַחְבּוּלוֹת עֵשָׂו, שֶׁהֲרֵי טָעָה בּוֹ וְהָיָה סָבוּר שֶׁהוּא צַדִּיק, כִּי לֹא הִרְגִּישׁ בְּרַמָּאוּתוֹ. עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר "בָּא בַּיָּמִים", כִּי אַדְרַבָּה הָלַךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ לִרְאוֹת בְּמַרְאוֹת הָאֱמֶת בְּעִנְיְנֵי הַנְהָגַת עֵשָׂו בְּנוֹ.

וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, "וַתִּכְהֶיןָ בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֱלִוּ", וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁיִּצְחָק רָאָה אוֹתָן מַקְטִירִים לַעֲבוֹדָה זָרָה וְלֹא מִחָה בָּם? כִּי אַבְרָהָם הָיָה מְדַקְדֵּק שֶׁלֹּא לְהַכְנִיס עֲבוֹדָה זָרָה, וּבְוַדַּאי הָיָה יִצְחָק נִזְהָר בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּמוֹהוּ. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהָיָה יִצְחָק סָבוּר שֶׁהֵם מַקְטִירִים לַשָּׁמַיִם. עַל כֵּן אָמַר מִיָּד אַחַר "וַתִּהְיֶיןָ מֹרַת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרִבְקָה" (בראשית כו:לה), "וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק וַתִּכְהֶיןָ עֵינָיו" (בראשית כז:א), שֶׁלֹּא הָיָה רוּחָם נוֹחָה מִמַּעֲשֵׂיהֶם, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ שֶׁהֵם מַקְטִירוֹת לַשָּׁמַיִם, מִכָּל מָקוֹם לֹא הָיָה רוּחָם נוֹחָה מִמַּעֲשֵׂיהֶם, כִּי חָשְׁדוּם שֶׁמָּא הֵם מְפַגְּלִים הַקָּרְבָּן עַל יְדֵי אֵיזוֹ מַחֲשָׁבָה זָרָה. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "מֹרַת רוּחַ", קַאֵי עַל רוּחַ שֶׁל יִצְחָק וְרִבְקָה, אוֹ קַאֵי עַל הַמַּקְטִירוֹת, כִּי אוּלַי בְּרוּחָם בְּקִרְבָּם הֵם מַמְרִים, וּמִי יוֹדֵעַ מַה שֶּׁבִּלְבָּם. עַל כֵּן אָמַר "וַתִּכְהֶיןָ עֵינָיו מֵרְאֹת", כִּי עֵינֵי שִׂכְלוֹ לֹא רָאוּ בְּתַחְבּוּלָתָם וּבְתַחְבּוּלוֹת עֵשָׂו בְּנוֹ. זֶהוּ שֶׁאָמַר "בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֱלִוּ", רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה טוֹעֶה בְּשִׂכְלוֹ בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֱלִוּ.

וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ יֵשׁ לְתָרֵץ, מַה שֶּׁאָמַר "מֵרְאֹת", שֶׁנִּרְאֶה מֵיתֵר, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּכָךְ גָּרַם לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כֵּהוּת עֵינַיִם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה כַּלּוֹתָיו מְקַטְּרוֹת לַעֲבוֹדָה זָרָה וְלֹא יִצְטַעַר עַל זֶה. זֶהוּ שֶׁאָמְרוּ "בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֱלִוּ", בַּעֲבוּר עֲשָׂנָן שֶׁלֹּא יִרְאֶה בָּזֶה וְיִצְטַעֵר. וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י דָּבָר אַחֵר, כְּדֵי שֶׁיִּטֹּל יַעֲקֹב הַבְּרָכוֹת, לְפִי זֶה קַאֵי "מֵרְאֹת" אֲשֶׁלְמַטָּה, וְרָצָה לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ כָּהוּ עֵינָיו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה מִי עֹשֶׂה וּמִי יַעֲקֹב, וּבְסִבָּה זוֹ יִטֹּל יַעֲקֹב הַבְּרָכוֹת. לְכָךְ נֶאֱמַר "מֵרְאֹת", כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה וְיַכִּיר אֶת בָּנָיו בִּטְבִיעַת עַיִן.

פסוק ג

וְצוּדָה לִּי צַיִד. מַה רָאָה יִצְחָק עַל כָּכָה לְבַקֵּשׁ דָּבָר הַנִּצּוֹד, וְכִי לֹא הָיָה לוֹ בְּעֶדְרוֹ גְּדִי עִזִּים שֶׁטַּעְמוֹ כְּטַעַם הַצְּבִי, עַד שֶׁהִצְרִיךְ לִשְׁלֹחַ אֶת בְּנוֹ בְּמָקוֹם גְּדוּדֵי חַיּוֹת? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁהוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין פד.) "אֲשֶׁר יְצוּד צַיִד חַיָּה אוֹ עוֹף" (ויקרא יז:יג) – לְמֶדְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁלֹּא יֹאכַל אָדָם בָּשָׂר כִּי אִם בְּהַזְמָנָה זֹאת. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר, שֶׁלֹּא יִהְיֶה הָאָדָם מֻרְגָּל בַּאֲכִילַת בָּשָׂר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים יב:כ-כב) "בְּכָל אַוַּת נַפְשְׁךָ תֹּאכַל בָּשָׂר, אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת הַצְּבִי וְאֶת הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ", וְרָצָה בָּזֶה שֶׁתֹּאכַל סְתָם בָּשָׂר בְּאַקְרַאי, לֹא אֲכִילַת קֶבַע, כְּמוֹ הַצְּבִי וְהָאַיָּל שֶׁאֵין נִמְצָאִים בַּבַּיִת, כִּי חַיּוֹת הֵנָּה, וְעִקַּר מְדוֹרָם אֵינָם עִם הָאָדָם כִּי אִם בְּמִדְבָּרוֹת וְיַעֲרוֹת. עַל כֵּן אֵין אוֹכְלִים מֵהֶם

כִּי אִם מְעַט, כִּי לָאו בְּכָל יוֹמָא מִתְרַחִישׁ נִסָּא לְהַנָּצֵל מִגְּדוּדֵי חַיּוֹת בִּשְׁעַת הַצֵּידָה. עַל כֵּן מִסְתָּמָא אֵין הָאָדָם אוֹכֵל מֵהֶם כִּי אִם לִפְרָקִים. כָּךְ לֹא תַרְגִּיל אֶת עַצְמְךָ לֶאֱכוֹל סְתָם בָּשָׂר, לְפִי שֶׁהוּא מוֹלִיד אַכְזָרִיּוּת וּתְכוּנוֹת רָעוֹת בְּגוּף הָאָדָם, כִּי כָּל הָעוֹפוֹת הַדּוֹרְסִים אוֹכְלִים בָּשָׂר, וְכֵן הָאַרְיֵה דּוֹרֵס וְאוֹכֵל. לְכָךְ נֶאֱמַר לֶעָתִיד (ישעיה יא:ז) "וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן", כִּי יִהְיֶה שָׁלוֹם בָּעוֹלָם בֵּין כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים. עַל כֵּן אָמַר יִצְחָק "וְצוּדָה לִי צַיִד", כִּי לֹא רָצָה לֶאֱכוֹל בָּשָׂר כִּי אִם בְּהַזְמָנָה זוֹ.

וְרִשׁ"י פֵּרֵשׁ מִן הַהֶפְקֵר וְלֹא מִן הַגָּזֵל. וְנִרְאֶה לִתֵּן טַעַם לָמָּה הִזְהִירוֹ עַל הַגָּזֵל בְּפַעַם זֶה יוֹתֵר מִבְּכָל הַזְּמַנִּים, כִּי צַיִד בְּפִיו שֶׁל יִצְחָק זֶה שְׁנִים רַבּוֹת, וְאִם הִזְהִירוֹ כְּבָר עַל זֶה הֲרֵי הוּא מֻזְהָר וְעוֹמֵד, וּמָה הָצְרַךְ לְהַזְהִירוֹ שֵׁנִית? וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁעַל יְדֵי מַטְעַמִּים אֵלּוּ חָשַׁב יִצְחָק שֶׁיְּחוּל עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִתּוֹךְ שִׂמְחָה, וְחָשַׁב שֶׁאִם יָבִיא מִן הַגָּזֵל לֹא תִּשְׁרֶה הַשְּׁכִינָה בְּמָקוֹם שֶׁהוּא מָצוּי. כִּי מִטַּעַם זֶה הִזְהִיר עַל הַגָּזֵל בְּיוֹתֵר בִּתְחִילַת הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא א ב) "אָדָם כִּי יַקְרִיב מִכֶּם" – מָה אָדָם לֹא הִקְרִיב מִן הַגָּזֵל כּוּ', יַעַן כִּי הַקָּרְבָּן מְקָרֵב הַשְּׁכִינָה וְהַגָּזֵל מַרְחִיקָהּ. וְכֵן לְדַעַת הַמִּדְרָשׁ (בפרקי דר"א לב) הָאוֹמֵר שְׁנֵי גְּדָיֵי עִזִּים אֵלּוּ אֶחָד עֲשָׂאוֹ פֶּסַח כּוּ', וּבְקָרְבַּן פֶּסַח כְּתִיב "מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם" – מִשֶּׁלָּכֶם לְהוֹצִיא הַגָּזוּל, כֵּן מַסִּיק בַּיַּלְקוּט פָּרָשַׁת בֹּא, וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעַל הַטּוּרִים. וּלְפִי שֶׁעָשָׂו הִסְכִּים בְּלִבּוֹ לְצוּד צַיִד לְהָבִיא אֲפִילּוּ מִן הַגָּזֵל, עַל כֵּן סְבִיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁשָּׁמְעָה רִבְקָה וְשָׁלְחָה בְּמְקוֹמוֹ אֶת יַעֲקֹב, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכָּשֵׁל יִצְחָק בְּקָרְבָּן שֶׁיָּבֹא מִדָּבָר גָּזוּל. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁעָשָׂו הֵבִיא דָּבָר גָּזוּל, כִּי עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְעָשָׂו אָחִיו בָּא מִצֵּידוֹ", "וַיַּעַשׂ גַּם הוּא מַטְעַמִּים" – הִזְכִּיר שֶׁהוּא בָּא מִצֵּידוֹ, אֲבָל לֹא הִזְכִּיר שֶׁהֵבִיא דָּבָר מִצֵּידוֹ, וַדַּאי לְפִי שֶׁלֹּא מָצָא, עַל כֵּן הֵבִיא מִן הַגָּזֵל. וְעָשָׂו אָמַר "וְיֹאכַל מִצֵּיד בְּנוֹ", אֲבָל הָאֱמֶת לֹא הָיָה כֵּן. לְפִיכָךְ "וַיֶּחֱרַד יִצְחָק" – פֵּרוּשׁ לְפִי שֶׁנִּכְנַס עִמּוֹ גֵּיהִנֹּם. וְלָמָּה נִכְנַס הַגֵּיהִנֹּם עִמּוֹ דַּוְקָא בְּפַעַם זֶה? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁהֵבִיא מִן הַגָּזֵל, וּמָאן דְּעָבֵיד הָא נָפֵיל בְּהָא. וְעַל כֵּן לֹא מָצִינוּ שֶׁאָכַל יִצְחָק מִמָּה שֶׁהֵבִיא עֵשָׂו, כִּי הִרְגִּישׁ שֶׁיֵּשׁ דְּבָרִים בְּגוֹ אַחַר שֶׁנִּכְנַס הַגֵּיהִנֹּם עִמּוֹ.

וְנוֹסַח הַבְּרָכוֹת יוֹכִיחַ, כִּי בֵּרְכוֹ "וְעַל חַרְבְּךָ תִחְיֶה" (בראשית כז:מ), כִּי הַיּוֹרֵשׁ אֶרֶץ בְּחַרְבּוֹ, אֵין לְךָ לִסְטִים מְזֻיָּן יוֹתֵר מִמֶּנּוּ. וְעוֹד, שֶׁבִּבְרָכַת יַעֲקֹב נֶאֱמַר "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים" (בראשית כז:כח), וּבִבְרָכַת עֵשָׂו לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן נְתִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר "הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ" (בראשית כז:לט), לְפִי שֶׁהֵבִיא דָּבָר גָּזוּל שֶׁאֵינוֹ מַתַּת אֱלֹהִים. עַל כֵּן בֵּרְכוֹ בְּעִנְיְנֵי לִסְטִיּוּת, לוֹמַר שֶׁבְּחַרְבּוֹ יִירַשׁ אֶרֶץ וְלֹא עַל יְדֵי מַתַּת אֱלֹהִים. אֲבָל יַעֲקֹב שֶׁהֵבִיא מִמַּה שֶׁנָּתַן לוֹ ה', נֶאֱמַר בִּבְרָכָתוֹ "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים". וְהִרְגִּישׁ יִצְחָק זֶה מִמַּה שֶׁנִּכְנַס עִמּוֹ הַגַּן עֵדֶן, עַל יְדֵי בִּגְדֵי עֵשָׂו הַחֲמוּדוֹת שֶׁחָמַד מִן נִמְרוֹד, אֲשֶׁר בָּאוּ לְיָדוֹ מִן אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁלָּבָשָׁן

בְּנָן עֵדֶן. וְהֵרִיחַ יִצְחָק רֵיחוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, וְהִרְגִּישׁ בָּזֶה שֶׁקָּרְבָנוֹ שֶׁל זֶה דּוֹמֶה לְקָרְבָּנוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁהָיָה יְחִידִי בָּעוֹלָם וְלֹא הִקְרִיב דָּבָר גָּזוּל, כָּךְ קָרְבָּן זֶה אֵינוֹ גָּזוּל. וְעַל כֵּן בֵּרְכוֹ בִּבְרָכַת "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים".

פסוק כב

הַקּוֹל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו. לֹא הָיָה יָכוֹל לוֹמַר "הַקּוֹל שֶׁל יַעֲקֹב וְהַיָּדַיִם שֶׁל עֵשָׂו", דְּאִם כֵּן הָיָה מַשְׁמַע שֶׁהוּא שָׁפַט מִצַּד הַקּוֹל שֶׁזֶּה וַדַּאי יַעֲקֹב, וּמִצַּד הַיָּדַיִם שֶׁזֶּה וַדַּאי עֵשָׂו, וְזֶה דָּבָר נִמְנָע, שֶׁאִם הוּא יַעֲקֹב אֵינוֹ עֵשָׂו, וְאִם הוּא עֵשָׂו אֵינוֹ יַעֲקֹב. אֲבָל בֵּאוּר הָעִנְיָן כָּךְ הוּא, שֶׁאָמַר הַקּוֹל דּוֹמֶה לְקוֹל שֶׁל יַעֲקֹב, וְאוּלַי זֶה מִתְנַכֵּר בְּקוֹלוֹ וְהָאֱמֶת שֶׁזֶּה עֵשָׂו, וּמִתְנַכֵּר לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים לוֹמַר שֶׁהוּא הָגוּן לְקַבֵּל הַבְּרָכוֹת. אוֹ הַיָּדַיִם דּוֹמִין לִידֵי עֵשָׂו וְזֶהוּ יַעֲקֹב, וּמִתְנַכֵּר בַּעֲשׂוֹתוֹ יָדָיו שְׂעִירוֹת כִּדֵי שֶׁאֶחְשׁוֹב שֶׁזֶּה עֵשָׂו. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְהַיָּדַיִם" בָּוא"ו, הוּא מִלְּשׁוֹן "וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ" (שמות כא:טו) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ "אוֹ אִמּוֹ", כָּךְ אָמַר "אוֹ הַיָּדַיִם דּוֹמִין לִידֵי עֵשָׂו".

וְאִם תִּרְצֶה לוֹמַר, וי"ו שֶׁל "וְהַיָּדַיִם" הוּא וי"ו הָעִטּוּף, נוֹכַל לוֹמַר שֶׁחָשַׁב יִצְחָק אוּלַי אֵיזֶה אִישׁ נָכְרִי מִתְנַכֵּר בִּשְׂנֵיהֶם, בַּקּוֹל וּבַיָּדַיִם. וּלְסוֹף שָׁפַט יִצְחָק בְּשִׂכְלוֹ שֶׁהַיָּדַיִם מַכְרִיעִים יוֹתֵר מִן הַקּוֹל, כִּי מַה שֶּׁעֵשָׂו מִתְנַכֵּר לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים הוּא יוֹתֵר קָרוֹב לִשְׁמֹעַ מִמַּה שֶּׁנֹּאמַר שֶׁיַּעֲקֹב עָשָׂה אֶת יָדָיו שְׂעִירוֹת, אוֹ אִישׁ נָכְרִי עָשָׂה כֵּן. כִּי אֵיךְ יוּכַל לְשַׁעֵר יַעֲקֹב, וְכָל שֶׁכֵּן אֵיזוֹ אָדָם אַחֵר, לַעֲשׂוֹת יָדָיו שְׂעִירוֹת עַל זֶה הַשִּׁעוּר, עַד שֶׁיִּהְיוּ כִּידֵי עֵשָׂו מַמָּשׁ, דּוֹמֶה לָהֶם מִכָּל צַד? זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְלֹא הִכִּירוֹ כִּי הָיוּ יָדָיו כִּידֵי עֵשָׂו אָחִיו שְׂעִרֹת" (בראשית כז:כג), דּוֹמֶה לָהֶם מִכָּל צַד. וּמִי יוּכַל לְשַׁעֵר זֶה שֶׁלֹּא יִסְכַּל בְּאֵיזוֹ דִּמְיוֹן? וְכִי הָיוּ יְדֵי עֵשָׂו בְּיָדוֹ וְלָקַח מֵהֶם הַצִּיּוּר? זֶה דָּבָר נִמְנָע.

וְרז"ל מְפָסוּק זֶה (בראשית רבה סה, כ) שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב מְצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ, אֵין יְדֵי עֵשָׂו שׁוֹלְטוֹת בּוֹ. אַף עַל פִּי שֶׁפְּשׁוּטוֹ מַשְׁמַע שֶׁיִּצְחָק אָמַר כֵּן וְהָיָה סָבוּר שֶׁזֶּה עֵשָׂו, וְעוֹד מַה עִנְיָן זֶה לְבָרְכָה זוֹ, מִכָּל מָקוֹם כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי דַּעַת יִצְחָק הָיָה לְבָרֵךְ אֶת עֵשָׂו בִּבְרָכַת "הֵוֵי גְּבִיר לְאַחֶיךָ" (בראשית כז, כט), הַיְינוּ לְיַעֲקֹב, שֶׁיִּהְיוּ יְדֵי עֵשָׂו שׁוֹלְטוֹת בּוֹ. וְהִטִּיל תְּנַאי בַּדָּבָר לוֹמַר, דַּוְקָא אִם יַעֲקֹב לֹא יְצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ בְּבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּמִדְרָשׁוֹת, אֲבָל לֹא בִּזְמַן שֶׁיְּצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ, כִּי הַקּוֹל דּוֹחֶה הַיָּדַיִם. וְרָמַז זֶה בְּמַה שֶּׁהִקְדִּים הַקּוֹל אֶל הַיָּדַיִם, כִּי יֵשׁ לְהַקְשׁוֹת: הֲלֹא יִצְחָק הָלַךְ יוֹתֵר אַחַר הַיָּדַיִם מִמַּה שֶּׁהָלַךְ אַחַר הַקּוֹל, אִם כֵּן הָיָה לְהַקְדִּים הַיָּדַיִם? כִּי מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהַמַּקְדֵּם דּוֹחֶה אֶת הַמְאֻחָר, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' (שמות לה, ב) פָּרָשַׁת וַיַּקְהֵל, עַל מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "הִקְדִּים שַׁבָּת לַמִּשְׁכָּן לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן דּוֹחָה אֶת הַשַּׁבָּת", עַיֵּן שָׁם (שמות לה, ב). אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּכָךְ הִקְדִּים

הַקּוֹל שֶׁל יַעֲקֹב לִידֵי עֵשָׂו, לוֹמַר לְךָ שֶׁהַקּוֹל הוֹלֵךְ אֶת הַיָּדַיִם. וְאֵיזֶהוּ? הֱוֵי אוֹמֵר זֶה קוֹלוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת. וּבְזֶה מְתוֹרָץ מַה שֶּׁרֹב הָעוֹלָם מַקְשִׁים עַל אַגָּדָה זוֹ, שֶׁמַּשְׁמָעוּת הַכָּתוּב הוּא שֶׁשְּׁנֵיהֶם שׁוֹלְטוֹת כְּאֶחָד, וְזֶה הֵפֶךְ מִדִּבְרֵי הַמִּדְרָשׁ. וּבָאוּ עַל קוּשְׁיָא זוֹ שִׁנּוּיִים דְּחוּקִים, וּמַה שֶּׁכָּתַבְתִּי הוּא נָכוֹן וְיָקָר.

וְעַל צַד הָרֶמֶז אָמַר הַקּוֹל בְּהֵי"א, רֶמֶז לְקוֹלָם בְּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת שֶׁלּוֹמְדִין הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה בַּחֲמִשָּׁה קוֹלוֹת (ברכות ו:). וְהַיָּדַיִם – ה' יָדַיִם יְדֵי עֵשָׂו, כִּי חָמֵשׁ פְּעָמִים יָד עוֹלֶה שִׁבְעִים, רֶמֶז לִידֵי כָּל שִׁבְעִים אוּמוֹת שֶׁשּׁוֹלְטוֹת בְּיִשְׂרָאֵל כְּשֶׁאֵינָן מְצַפְצְפִים בְּקוֹלָם. וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (עיין בראשית רבה סג:ח): עֵשָׂו אוֹתִיּוֹת ע' שָׁוְא, לַשָּׁוְא בָּרָאתִי שִׁבְעִים אוּמּוֹת. וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעַל הַטּוּרִים.

פסוק כח

וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים. וי"ו שֶׁל "וְיִתֶּן" מְיֻתֶּרֶת, וְדָרְשׁוּ רז"ל (בראשית רבה סו, ג) יִתֵּן וַיַּחֲזוֹר וְיִתֵּן. וּבְאוּר הָעִנְיָן כָּךְ הוּא, לְפִי שֶׁיָּדוּעַ שֶׁבְּכָל הַמִּצְוֹוֹת שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה אֵין בָּהֶם דֵּי לְהַשִּׂיב "כְּעַל גְּמֻלוֹת כְּעַל יְשַׁלֵּם" (ישעיהו נט, יח) אוֹתָן הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּבָר עִמּוֹ מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ, וְכָל מַה שֶּׁהָאָדָם עוֹשֶׂה מִן הַמִּצְוֹוֹת הוּא עוֹשֶׂה אוֹתָן דֶּרֶךְ תַּשְׁלוּמִין. וּבְכָל הַטּוֹבוֹת שֶׁאֲנַחְנוּ מְקַבְּלִין מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ גָּבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַקְדִּים אֶת טוֹבוֹתָיו בְּכָל נְתִינָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים נט, יא) "אֱלֹהֵי חַסְדִּי יְקַדְּמַנִי", וּכְתִיב (שם כא, ד) "כִּי תְקַדְּמֶנּוּ בִּרְכוֹת טוֹב", וּכְתִיב (איוב מא, ג) "מִי הִקְדִּימַנִי וַאֲשַׁלֵּם". וּלְפִי הַנָּחָה זוֹ, אִם יִהְיֶה עִם הָאָדָם דִּבַּר בְּלִיַּעַל לֵאמֹר הֲרֵי הֶעָבָר אַיִן, וּמַה בָּצַע כִּי נַעֲבֹד אֶת ה' שֶׁלְּעוֹלָם לֹא יִהְיֶה לִי חוֹב עָלָיו, אַף אַתָּה תָּשִׁיב אָמֶרֶיךָ וְצֵא תֹּאמַר לוֹ "פּוֹק חֲזֵי מַאי עַמָּא דְּבַר", כִּי מִנְהַג הַסּוֹחֲרִים הַנּוֹתְנִים בְּהַקָּפָה, כְּשֶׁהַלּוֹקֵחַ מְשַׁלֵּם לוֹ חוֹב הַיָּשָׁן אָז הַסּוֹחֵר הַמּוֹכֵר חוֹזֵר וְנוֹתֵן לוֹ שֵׁנִית בְּהַקָּפָה, וְכֵן לְעוֹלָם. אֲבָל אִם אֵינוֹ מְשַׁלֵּם לוֹ הַחוֹב הַיָּשָׁן, שׁוּב אֵינוֹ נוֹתֵן לוֹ סְחוֹרָה. כָּךְ הַחֲנָנִי הַמַּקִּיף הַגָּדוֹל בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ, כְּשֶׁאָדָם מְשַׁלֵּם בְּמִצְוֹוֹתָיו הַקָּפָה רִאשׁוֹנָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חוֹזֵר וְנוֹתֵן לוֹ בְּהַקָּפָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יִתֵּן וַיַּחֲזוֹר וְיִתֵּן. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנִּכְנַס עִמּוֹ הַגֶּן עֵדֶן, וּמִזֶּה שֶׁפַּט יִצְחָק שֶׁזֶּה הַנִּכְנָס שִׂכְרוֹ הַרְבֵּה מְאֹד בָּעוֹלָם הָרוּחָנִי בְּגַן עֵדֶן, כִּי שָׁם צִוָּה ה' אֶת הַבְּרָכָה חַיִּים עַד הָעוֹלָם (תהלים קלג:ג). עַל כֵּן אָמַר "וְיִתֶּן" בְּוַי"ו הָעָטוּף, לוֹמַר שֶׁנּוֹסָף עַל הַהַצָּלָחָה הָרוּחָנִית הַצְּפוּנָה לְךָ לָעוֹלָם הַבָּא, "וְיִתֶּן לְךָ" גַּם בָּעוֹלָם הַזֶּה "מִטַּל הַשָּׁמַיִם" וְגוֹ' (בראשית כז:כח), כְּדֵי שֶׁתִּזְכֶּה לִשְׁתֵּי שֻׁלְחָנוֹת. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁוַּי"ו שֶׁל וְיִתֶּן הוֹרָאָה שֶׁלֹּא יִסְמוֹךְ הָאָדָם עַל הַנֵּס, אֶלָּא יַעֲשֶׂה אֶת שֶׁלּוֹ כְּכָל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וּמַה שֶּׁיֶּחְסַר הַטֶּבַע יְשַׁלֵּם הַנֵּס, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ספרי ראה טו יח) "יָכוֹל אֲפִלּוּ יוֹשֵׁב וּבָטֵל, תַּלְמוּד לוֹמַר 'בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה'". לָכֵן

נֶאֱמַר "וְיִתֶּן", רוֹצֶה לוֹמַר: אַחַר שֶׁעָשִׂיתָ כְּבָר כָּל אֲשֶׁר הָיָה בְּכֹחֲךָ לַעֲשׂוֹת, אָז גַּם ה' יִתֵּן לְךָ מֵאוֹצָרוֹ הַטּוֹב, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פה יב) "אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף, גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב" וְגוֹ'. כִּי מִתְּחִלָּה צָרִיךְ אַתָּה לַעֲשׂוֹת פְּעֻלָּתְךָ, אֲמָנָם בֶּאֱמֶת דַּוְקָא, כִּי לֹא יִשְׁלַח ה' עֶזְרוֹ לְמִי שֶׁפּוֹעֵל פְּעֻלּוֹת וְתַחְבּוּלוֹת אֱנוֹשִׁיּוֹת לֹא בְּצֶדֶק וְלֹא בֶּאֱמֶת וּמִשְׁפָּט, אֲבָל לְמִי שֶׁיִּתְעַסֵּק בֶּאֱמֶת וֶאֱמוּנָה יְשַׁלֵּם ה' עֶזְרוֹ מִקֹּדֶשׁ. וּכְשֶׁהַפְּעֻלּוֹת הָאֱנוֹשִׁיּוֹת נִצְמָחִים תְּחִלָּה מֵאָרֶץ, אָז עַל צַד הַחֶסֶד הִשְׁקִיף ה' מִמְּרוֹמוֹ, וּבְמָה הִשְׁקִיף? "גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב וְאַרְצֵנוּ תִּתֵּן יְבוּלָהּ". בְּמִלַּת "גַּם" חָתַם כָּל הָעִנְיָן, וְהוּא מְבֹאָר מַעֲצְמוֹ.

פסוק כט

אֹרְרֶיךָ אָרוּר וּמְבָרֲכֶיךָ בָּרוּךְ. וּבִלְעָם אָמַר הֵפֶךְ זֶה (במדבר כד:ט), וְכֵן נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם (בראשית יב:ג) "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר". נִרְאֶה שֶׁיֵּשׁ שְׁנֵי מִינֵי אוֹרְרִים וּשְׁנֵי מִינֵי מְבָרְכִים. מִין אֶחָד הוּא הַמְקַלֵּל מַמָּשׁ אוֹ מְבָרֵךְ מַמָּשׁ, וּלְעוֹלָם כָּךְ הַמִּדָּה בַּצַּדִּיקִים, שֶׁתִּתְּחַלְתָּן יְסוּרִין וְסוֹפָן שַׁלְוָה. וְהִנֵּה כָּל מְבָרֵךְ מִסְתַּמָּא הוּא מְבָרֵךְ בִּזְמַן שֶׁצְּרִיכִין לִבְרָכָה, דְּהַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁהַיְסוּרִין מְצוּיִים, לְאַפּוּקֵי בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה אֵינָן צְרִיכִין לִבְרָכָה, כִּי כֵן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְבִלְעָם כְּשֶׁאָמַר "אִם כֵּן אֲבָרְכֵם", אָמַר לוֹ "אֵינָם צְרִיכִין לִבְרָכָתְךָ כִּי בָּרוּךְ הוּא". וְכָל מְקַלֵּל מִסְתַּמָּא הוּא מְקַלֵּל בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה, כִּי בִּזְמַן הַיְסוּרִים לָמָּה יוֹסִיף קְלָלָה. וּמִזֶּה הַמִּין נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם תְּחִלָּה "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ", כִּי בַּהַתְחָלָה יִהְיוּ הַיְסוּרִין וְאָז תִּצְטָרֵךְ לְמָבָרְכִים, וְכָל מְבָרְכֶיךָ אֲבָרֵךְ אָנִי. וְאַחַר כָּךְ בִּזְמַן הַשָּׁלוֹם יִתְקַנְּאוּ בְךָ רַבִּים וְיַחְשְׁבוּ לְקַלֶּלְךָ, וַאֲנִי אֹאֹר אוֹתָם. וּמִזֶּה הַמִּין אָמַר בִּלְעָם "מְבָרְכֶיךָ בָרוּךְ וְאֹרְרֶיךָ אָרוּר". אֲבָל אֹרְרֶיךָ שֶׁהִזְכִּיר כָּאן, אֵינוֹ מְדַבֵּר כְּלָל בְּמַקְלְלִים בִּלְשׁוֹן קְלָלָה, אֶלָּא בְּמִצְעָרִים, וְכֵן פֵּרַשׁ רַשִׁ"י. וְזֶה מָצוּי בִּזְמַן הַיְסוּרִין בְּיוֹתֵר, עַל דֶּרֶךְ (שבת לב.) נָפַל תּוֹרָא חַדֵּד לְסַכִּינָא. כִּי נוֹסָף עַל הַיְסוּרִין יָבוֹאוּ לְצַעֲרָךְ בְּמָקוֹם שֶׁהָיָה לָהֶם לְנַחֲמָךְ, כִּי בִּזְמַן הַשָּׁלוֹם בַּמֶּה יְצַעֲרוּ. וְכֵן מְבָרְכֶיךָ הַיְינוּ מְשַׂמְּחֶיךָ, וְזֶה מָצוּי בְּיוֹתֵר בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה שֶׁרַבִּים יִשְׂמְחוּ עִמְּךָ. וּמִכָּאן לְמַד רַשִׁ"י לְפָרֵשׁ אֹרְרֶיהָם הַיְינוּ מְצַעֲרֶיהָם, וּבְזֶה הוּתְּרוּ כָּל הַסַּפֵּקוֹת וְהַקֻּשְׁיוֹת שֶׁהִקְשׁוּ הָרַאֲ"ם וְהָרַמְבַּ"ן, וְעַיֵּן בִּסְפָרֵיהֶם. אֲבָל לְפִי פֵּרוּשׁוֹ שֶׁל רַשִׁ"י לֹא יִתְיַשֵּׁב כָּל זֶה, וַאֲנִי לֹא בָאתִי כִּי אִם לְתָרֵץ הַפְּסוּקִים. תֵּדַע שֶׁכָּךְ הוּא, שֶׁהֲרֵי בִּלְעָם אָמַר (במדבר כג:י) "וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ", וְאֵיךְ אָמַר (במדבר כד:ט) "אֹרְרֶיךָ אָרוּר" בַּסּוֹף, וְיֵעֵד לָהֶם שֶׁסּוֹפָן יְסוּרִין? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֹרְרֶיךָ מְדַבֵּר בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה שֶׁתִּהְיֶה בְּאַחֲרִית יְמֵיהֶם, וְעָלֶיהָ אָמַר "וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ". אֲבָל לָרְשָׁעִים יֵיעֵד הֵפֶךְ זֶה וְאָמַר (במדבר כד:כ) "רֵאשִׁית גּוֹיִם עֲמָלֵק וְאַחֲרִיתוֹ עֲדֵי אֹבֵד". וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יֵעֵד גַּם כֵּן לְאַבְרָהָם שֶׁיִּהְיֶה רֵאשִׁיתוֹ מִצְעָר וְיִצְטָרֵךְ לִמְבָרְכִים, וְאַחֲרִיתוֹ יִשְׂגֶּא מְאֹד וְיָבוֹאוּ עָלָיו מְקַלְלִים וְלֹא יוּכְלוּ לוֹ.

פסוק לא

יָקֻם אָבִי וְיֹאכַל מִצֵּיד בְּנוֹ. יַעֲקֹב דִּבֵּר בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים "קוּם נָא שְׁבָה", אֵין נָא אֶלָּא בַּקָּשָׁה, וְעוֹד אָמַר לוֹ לֵישֵׁב וְלֶאֱכֹל דִּבֵּר אִתּוֹ בִּלְשׁוֹן נוֹכַח, אֲבָל עֵשָׂו לֹא אָמַר לוֹ לָקוּם מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד שָׁם וְלֵישֵׁב בַּמָּקוֹם הַמּוּכָן לַאֲכִילָה, וְלֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן נָא, וְדִבֵּר בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר מֵרֹב רוּם לְבָבוֹ.

פסוק לג

גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה. מַאי קָמַשְׁמַע לָן, וְכִי הָיָה עֵשָׂו מְסַפֵּק בִּבְרָכָתוֹ? עַל כֵּן יֵשׁ לוֹמַר שֶׁמַּה שֶּׁאָמַר "אֹרְרֶיךָ אָרוּר" (בראשית כז כט), הֵיינוּ אִם אַתָּה תְּקַלֵּל אֶת אֲחֵרִים אַסְכִּים עִמְּךָ בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה אָרוּר מִי שֶׁתְּאָרֵר אַתָּה, וְכֵן "מְבָרְכֶיךָ", אֶת מִי אֲשֶׁר תְּבָרֵךְ אַתָּה אַסְכִּים לְבָרְכָתְךָ שֶׁיִּהְיֶה בָּרוּךְ, כִּי מָסַר בְּיָדוֹ הַבְּרָכוֹת לְבָרֵךְ אֶת מִי שֶׁיִּרְצֶה. וְעַל זֶה אָמַר יִצְחָק "גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה", שֶׁלֹּא זוֹ שֶׁאֲבָרְכֵהוּ כְּבָר, אֲפִלּוּ אָמַרְתִּי לוֹ "וְהָיֶה בָּרְכָה" (בראשית יב ב) וְנָתַתִּי בְּיָדוֹ לְבָרֵךְ אֶת מִי שֶׁיִּרְצֶה, וְאַחַר שֶׁמָּסַרְתִּי הַבְּרָכוֹת בְּיָדוֹ אֵיךְ אֶאֱחֹז מֵיָדוֹ מַה שֶּׁכְּבָר נָתַתִּי לוֹ? וּמַה מוֹעִיל שֶׁאֲבָרֶכְךָ אִם הוּא לֹא יַסְכִּים עִמִּי? וּלְפִי זֶה "גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה" מִלְּשׁוֹן "וְהָיֶה בְרָכָה". וְאַל תְּשִׁיבֵנִי מִן וַי"ו שֶׁל "בָּרוּךְ" שֶׁמַּשְׁמָעוּתָהּ שֶׁהוּא יִהְיֶה מְבֹרָךְ, מָצִינוּ דֻּגְמָא לָזֶה שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה לח:) אֵין נוֹתְנִין כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה כִּי אִם לְטוֹב עַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב ט) "טוֹב עַיִן הוּא יְבֹרָךְ", אַל תִּקְרֵי "יְבֹרָךְ" אֶלָּא "יְבֹרַךְ". דָּבָר אַחֵר, לָכֵן אָמַר "גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה", שֶׁלֹּא יֹאמַר עֵשָׂו הֲלֹא אֵין בִּרְכַת יַעֲקֹב נִצְחִית, וְתוּכַל לְפָרֵשׁ דִּבְרֵיךְ שֶׁבִּרְכַת יַעֲקֹב תָּחוּל עַל זְמַן קִבּוּעַ וְכִכְלוֹת זְמַנּוֹ יַתְחִילוּ בִּרְכוֹתָיו שֶׁל עֵשָׂו. עַל זֶה אָמַר "גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה", לֹא זוֹ שֶׁאֲבָרְכֵהוּ בַּהֹוֶה אֶלָּא "גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה", רְצוֹנוֹ לוֹמַר יִהְיֶה כֵּן לְעוֹלָם, וְאִם כֵּן אֵין מָקוֹם לִבְרָכוֹתֶיךָ לְחוּל לֹא בַּהֹוֶה וְלֹא בֶּעָתִיד. וְעֵשָׂו אָמַר "הֲלֹא אָצַלְתָּ לִּי בְרָכָה" אַחֶרֶת בְּכַיּוֹצֵא בָהּ, וְכִי לֹא אֶפְשָׁר שֶׁיְּחוּלוּ שְׁנֵי הַבְּרָכוֹת כְּאֶחָד, וְהֵשִׁיב לוֹ "הֵן גְּבִיר שַׂמְתִּיו לָךְ", וּמַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, וְאִם כֵּן מַה יִּתֵּן לוֹ. וּבַעֲבוּר הַפְּצָרָתוֹ נָתַן מָקוֹם לָחוּל בִּרְכָתוֹ בְּאָמְרוֹ "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד" וְגוֹ'.

פסוק לו

אֶת בְּכֹרָתִי לָקָח וְגוֹ'. לָמָּה אָמַר שֶׁלָּקַח הַבְּכוֹרָה בְּעָקְבָה וּרְמִיָּה, וַהֲלֹא מְכָרָהּ לוֹ מֵרְצוֹן טוֹב, וְאִם עֵשָׂו בִּשְׁאָט נָפֶשׁ בָּזָה הַבְּכוֹרָה, מַה פִּשְׁעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בָּזֶה? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁאָמַר עֵשָׂו הָא בְּהָא תַּלְיָא, כִּי כְּשֶׁשָּׁאֲלוֹ יִצְחָק "מִי אַתָּה" (בראשית כז:יח) וְהֵשִׁיב לוֹ "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ" (בראשית כז:יט), וְאֵיךְ הוֹצִיא דְּבַר שֶׁקֶר מִפִּיו, הֲלֹא "שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יְדַבְּרוּ כָזָב" (צפניה ג:יג), אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאָמַר לוֹ "אָנֹכִי בִּמְקוֹם עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ", שֶׁהֲרֵי קָנִיתִי מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְאִם כֵּן אָנֹכִי בִּמְקוֹמוֹ. וְאִלּוּ לֹא קָנָה הַבְּכוֹרָה לֹא הָיָה יָכוֹל

לְהָשִׁיב "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ", וְלֹא הָיָה יָכוֹל לָבֹא לִכְלַל הַבְּרָכוֹת, וּבְוַדַּאי שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁקִּנָּה הַבְּכוֹרָה הָיָה דַּעְתּוֹ לְרַמּוֹת אוֹתִי בָּזֶה, כִּי תִּקְרָאנָה אוֹתִי כָּאֵלֶּה. וּמַה שֶּׁמַּאֲשִׁים אוֹתוֹ עַל לְקִיחַת הַבְּכוֹרָה, לְפִי שֶׁאָמַר עַכְשָׁיו נוֹדַע הַדָּבָר כִּי מִקֶּדֶם טָעוּת הוּא, כִּי מִתְּחִלָּה חָשַׁבְתִּי שֶׁאֵין מַעֲלָה לַבְּכוֹרָה כִּי אִם מַה שֶּׁנּוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם אַחֲרֵי מוֹת אָבִיו, וְחָשַׁבְתִּי שֶׁמָּא לֹא יַשְׁאִיר אָבִי אַחֲרָיו מְאוּמָה, עַל כֵּן מָכַרְתִּיהָ בְּדָבָר מוּעָט. אֲבָל עַכְשָׁיו אֲנִי רוֹאֶה שֶׁהַבְּכוֹרָה שָׁוָה הַרְבֵּה, לְפִי שֶׁהַבְּרָכוֹת תְּלוּיוֹת בָּהּ, כִּי לָמָּה אָמַר יַעֲקֹב "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ"? לָמָּה לוֹ לְהַזְכִּיר הַבְּכוֹרָה? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁמִּצַּד הַבְּכוֹרָה הוּא רָאוּי לִ"יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז" (בראשית מט:ג), וּבָזֶה "יַעְקְבֵנִי" (בראשית כז:לו), כִּי לֹא יָדַעְתִּי שֶׁקַּבָּלַת הַבְּרָכוֹת תְּלוּי בַּבְּכוֹרָה. רָמָז לַדָּבָר, בְּכֹר אוֹתִיּוֹת בֵּרַךְ, לְכָךְ אָמַר "וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם" (בראשית כז:לו), אֲבָל הַהֶזֵּק אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד.

פסוק לט

הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ. לְפִי שֶׁעֵינֵי יַעֲקֹב נְשׂוּאוֹת לַשָּׁמַיִם, יוֹתֵר מִמָּה שֶׁיִּתְלֶה עֵינָיו בָּאָרֶץ שְׁמֵנָה בְּטִבְעָהּ, עַל כֵּן הִקְדִּים בְּיַעֲקֹב טַל הַשָּׁמַיִם לְמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, לְפִי שֶׁעִקַּר בִּטְחוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּהַקְדּוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֲשֶׁר בְּיָדוֹ מַפְתְּחוֹת שֶׁל מָטָר. אֲבָל מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר בְּיַד הָאָדָם לְזַבְּלָהּ וּלְהַשְׁמִינָהּ, בִּטָּחוֹן זֶה הוּא אֶצְלוֹ תָּפֵל וּמְאֻחָר. וּבְעֵשָׂו בְּהֶפֶךְ זֶה, שֶׁיּוֹתֵר הוּא שָׂם מִבְטַחוֹ בְּכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ אֲשֶׁר בּוֹ יוּכַל לְהַשְׁמִין הָאָרֶץ, מִמָּה שֶׁתּוֹלֶה עֵינָיו לַשָּׁמַיִם שֶׁיּוֹרִיד לוֹ טַל לִבְרָכָה. וּלְפִי שֶׁהוּא מִקְטַנֵּי אֱמוּנָה, עַל כֵּן יִבְחַר לְמוֹשָׁב לוֹ אֶרֶץ שְׁמֵנָה בְּטִבְעָהּ, לְכָךְ אָמַר לְשׁוֹן "הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ", לֹא הִזְכִּיר בּוֹ נְתִינַת אֱלֹהִים. וְהִזְכִּיר "מוֹשָׁבֶךָ" לְפִי שֶׁמְּדַבֵּר כִּי הוּא יִבְחַר לוֹ מָקוֹם שָׁמֵן וְדָשֵׁן לְהִתְיַשֵּׁב שָׁם. אֲבָל יַעֲקֹב שָׂם ה' מִבְטַחוֹ, עַל כֵּן אֵינוֹ מְדַקְדֵּק בְּאֵיזוֹ אֶרֶץ יִתְיַשֵּׁב, כִּי אַף תִּהְיֶה כְּחוּשָׁה בַּטֶּבַע, סָמוּךְ לִבּוֹ בָּטוּחַ בַּה' שֶׁיַּשְׁמִין אוֹתָהּ, לְכָךְ נֶאֱמַר אֶצְלוֹ "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהַקְּדִימוֹ בְּיַעֲקֹב הַטַּל, כִּי עַל צַד הַנֵּס תִּהְיֶה אַרְצוֹ שְׁמֵנָה מִן הַטַּל, אַף אִם יֵרֵד עַל אֶרֶץ כְּחוּשָׁה יְשַׁמֵּן אוֹתָהּ הַטַּל בְּדֶרֶךְ נֵס. אֲבָל עֵשָׂו צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ תְּחִלָּה קַרְקַע שְׁמֵנָה, וְאָז יוֹעִיל הַטָּל, אֲבָל בְּאֶרֶץ כְּחוּשָׁה לֹא יוֹעִיל. לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְחַזֵּר לֶרֶשֶׁת אֶרֶץ בְּחַרְבּוֹ, לְכָךְ סָמַךְ לָזֶה בִּרְכַת "וְעַל חַרְבְּךָ תִחְיֶה".

פסוק מ

וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ וְגוֹ'. תָּרִיד מִלָּה זָרָה בַּמִּקְרָא וְאֵינָהּ מִתְיַשֶּׁבֶת לְפֵירוּשׁ רַשִׁ"י, כִּי לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַהוּ הַצַּעַר. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן רְדִיָּה וּמֶמְשָׁלָה וּפֵרְשׁוּ בּוֹ מַה שֶּׁפֵּרְשׁוּ, וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי יָדַע יִצְחָק בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁבּוֹ שֶׁבִּרְכַת "וְרֹב יַעֲבֹד צָעִיר" (בראשית כה:כג) לֹא תִּהְיֶה כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל זוֹכִין, וְאוּלַי הֵבִין זֶה מִמַּה שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ

"מִמַּעַיִךְ יִפָּרֵדוּ" (בראשית כה:כג) — זֶה לְרִשְׁעוֹ וְזֶה לְתֻמּוֹ, וְאָז "רַב יַעֲבֹד צָעִיר", כִּי זֶה הַצַּדִּיק מוֹשֵׁל בְּיִרְאַת ה' בָּרָשָׁע. אָמְנָם אִם אֵינוֹ זוֹכֶה, לָמָּה יִמְשׁוֹל בּוֹ? וְסָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁבִּזְמַן שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל זוֹכִין, לֹא זוֹ שֶׁהָרַב לֹא יַעֲבוֹד לַצָּעִיר, אֶלָּא אֲפִלּוּ שֶׁהָרַב יִמְשׁוֹל בַּצָּעִיר. עַל כֵּן אָמַר שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא בִּזְמַן שֶׁהַצָּעִיר זוֹכֶה וּפוֹרֵשׁ לְתֻמּוֹ, אַתָּה תִּהְיֶה לוֹ לְעֶבֶד כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְאֶת אָחִיךָ תַּעֲבֹד" (בראשית כז:מ). "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד", רוֹצֶה לוֹמַר כִּי יִהְיֶה הַזְּמַן שֶׁאַתָּה תִּהְיֶה רוֹדֶה וּמוֹשֵׁל בְּכָל הָעוֹלָם, וְזֶהוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל זוֹכִין, כִּי כְּשֶׁזֶּה נוֹפֵל זֶה קָם, אִז דַּי לְךָ שֶׁתִּפְרֹק עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם גַּם אַתָּה לֹא תוּכַל לִרְדּוֹת בּוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר בְּעוֹבַדְיָה (עובדיה א:י) "מֵחָמָס אָחִיךָ יַעֲקֹב תְּכַסְּךָ בוּשָׁה", וּכְתִיב (עובדיה א:כא) "וְעָלוּ מוֹשִׁיעִים בְּהַר צִיּוֹן לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו". מִכָּל זֶה מַשְׁמָע שֶׁעֵשָׂו עָתִיד לִתֵּן אֶת הַדִּין עַל מַה שֶּׁהָיָה רוֹדֶה בְּיִשְׂרָאֵל, כִּי לֹא נִתַּן לוֹ רְשׁוּת לִרְדּוֹת בּוֹ, כִּי אִם לִפְרֹק עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארוֹ.

פסוק מא

יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי. תְּלָה הַדָּבָר בִּימֵי אֵבֶל, לְפִי שֶׁאֵבֶל אָסוּר לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה בְּ"פִקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב" (תהלים יט:ט), וְיִצְחָק אָמַר "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד" (בראשית כז:מ), דְּהַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁלֹּא יַעַסְקוּ בַּתּוֹרָה "וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ" (שם), וְאִם כֵּן בְּאֶבְלוֹ וַדַּאי לֹא יַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וְלֹא יִהְיֶה לוֹ דָּבָר הַמֵּגֵן עָלָיו, וְאָז "אַהַרְגָה אֶת אָחִי" (בראשית כז:מא). וּמִטַּעַם זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות מד:) שֶׁהָאֵבֶל צָרִיךְ שְׁמִירָה, לְפִי שֶׁאֵין בּוֹ הַתּוֹרָה הַמְּגִנָּה עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו כב) "בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אֹתָךְ, בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ".

פרק כח

פסוק י

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: לֹא הָיָה צָרִיךְ לְכָתֹב אֶלָּא "וַיֵּלֶךְ יַעֲקֹב חָרָנָה", אֶלָּא מַגִּיד שֶׁיְּצִיאַת הַצַּדִּיק מִן הַמָּקוֹם עוֹשָׂה רוֹשֶׁם. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן, וְכִי אַבְרָהָם וְיִצְחָק לֹא הָלְכוּ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְלָמָּה לֹא נִכְתַּב אֶצְלָם לְשׁוֹן יְצִיאָה? וְיֵשׁ פָּנִים לְכָאן וּלְכָאן, כִּי לְפוּם רִיהֲטָא דְּלִרְבּוּתָא נָקֵט כָּאן "וַיֵּצֵא", כִּי אַבְרָהָם וְיִצְחָק לֹא הִנִּיחוּ בַּמָּקוֹם שֶׁהָלְכוּ מִשָּׁם צַדִּיק כְּמוֹתָם, פְּשִׁיטָא שֶׁיְּצִיאָתָם עָשָׂה רוֹשֶׁם. אֲבָל כָּאן הֲרֵי יִצְחָק וְרִבְקָה נִשְׁאֲרוּ שָׁם, סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁאֵין יְצִיאָתוֹ עָשָׂה רוֹשֶׁם, קָא מַשְׁמַע לָן. וְדוּגְמָא לָזֶה מַסִּיק בְּרֵבָּתִי (בראשית רבה סח ו) שֶׁמֵּבִיא שָׁם רְאָיָה מִן "וַתֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם" (רות א:ז) הַנֶּאֱמָר בְּרוּת, וּמַקְשֶׁה: שָׁם נִיחָא, דְּתַמָּן לֹא הָיְתָה כִּי אִם אוֹתָהּ צַדֶּקֶת בִּלְבַד, אֶלָּא הָכָא דַּהֲוָת יְצָחָק וְרִבְקָה? רַבִּי עֻזְרִיָּה אוֹמֵר: אֵינוֹ דּוֹמֶה זְכוּתוֹ שֶׁל צַדִּיק אֶחָד לִשְׁנֵי צַדִּיקִים, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ לְאַדַּךְ גִּיסָא, לוֹמַר שֶׁדַּוְקָא יְצִיאָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב עָשָׂה רשָׁם, אֲבָל לֹא יְצִיאַת אַבְרָהָם וְיִצְחָק, לְפִי שֶׁהֵמָּה הָלְכוּ עִם כָּל בְּנֵי בֵיתָם וְלֹא נִשְׁאַר בַּמָּקוֹם שׁוּם צַדִּיק, עַל כֵּן לֹא עָשׂוּ רשָׁם בִּיצִיאָתָם, כִּי הָרְשָׁעִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ שָׁמָּה אֵינָן מַקְפִּידִין עַל יְצִיאַת הַצַּדִּיקִים, וְאַדְרַבָּה הֵם שְׂמֵחִים בְּצֵאתָם מֵהֶם, לְפִי שֶׁאֵינָן הוֹלְכִים בְּדַרְכֵיהֶם, וְהֵם לְשִׂכִּים בְּעֵינֵיהֶם וְלִצְנִינִים בְּצִדֵּיהֶם, וְהֵם מְרִיבִים עִמָּהֶם עֲבוּר מַעֲשֵׂיהֶם. אֲבָל הַהוֹלֵךְ מִמָּקוֹם שֶׁצַּדִּיקִים מְצוּיִים שָׁם, אִז יְצִיאָתוֹ עוֹשָׂה רשָׁם, כִּי הַצַּדִּיקִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ קָשָׁה עֲלֵיהֶם פְּרִידָתָם, כִּי דַּעְתָּם נוֹחָה מִמֶּנּוּ, וְאֵינוֹ דּוֹמֶה זְכוּת שֶׁל מוּעָטִין לִזְכוּת שֶׁל מְרֻבִּים, וְכָאן הָיוּ יִצְחָק וְרִבְקָה, לְכָךְ הָיָה רשָׁם יְצִיאָתוֹ נִכָּר. וּלְפִי זֶה צְרִיכִין אָנוּ לוֹמַר שֶׁגַּם בְּשִׂדָּה מוֹאָב הָיוּ חֲסִידֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ הִזְכִּיר כָּאן לְשׁוֹן יְצִיאָה, וּבְמָקוֹם אַחֵר (בראשית יב י) "וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה", לְפִי שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְקוֹם גִּלּוּי שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ, וְהַהוֹלֵךְ מִשָּׁם יְרִידָה הוּא לוֹ וִיצִיאָה מִן קָו הַשָּׁוֶה, כִּי כָּל יְצִיאָה הוּא מִן הַמָּקוֹם שֶׁהוּא רָאוּי לִהְיוֹת בּוֹ, כְּמוֹ "אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם" (שמות יא ד). נִמְצָא שֶׁיְּצִיאָה זוֹ עָשְׂתָה רשָׁם גַּם בּוֹ בְּעַצְמוֹ. וּבַיַּלְקוּט (בראשית כח קיז) מַסִּיק: "יֵשׁ שֶׁזּוֹגוֹ הוֹלֵךְ אֵלָיו, וְיֵשׁ שֶׁהוֹלֵךְ אֵצֶל זוֹגוֹ. יַעֲקֹב הָלַךְ אֵצֶל זוֹגוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע'". וְאֵיךְ לְמַד מִפְּסוּק זֶה שֶׁהָלַךְ אֵצֶל זוֹגוֹ בִּבְרִחוֹ מִפְּנֵי עֵשָׂו? אֵין זֶה כִּי אִם קַשְׁיַית "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב", "וַיֵּלֶךְ" מִבָּעֵי לֵיהּ! הִכְרִיחוֹ לוֹמַר שֶׁיַּעֲקֹב הָיָה מְסַלֵּק מַחֲשַׁבְתּוֹ מִכָּל וָכֹל מִמָּקוֹם מְגוּרַת אָבִיו וְאִמּוֹ, עַל כֵּן נִקְרָא "יוֹצֵא", לוֹמַר לְךָ שֶׁיָּצָא מִכָּל וָכֹל. לְאַפּוֹקֵי הַהוֹלֵךְ מֵאֵיזֶה מָקוֹם וְדַעְתּוֹ לַחֲזוֹר, אֲז לְעוֹלָם מַחֲשַׁבְתּוֹ מְשׁוֹטֶטֶת בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הָלַךְ מִשָּׁם, וְזֶה נִקְרָא "הוֹלֵךְ" וְלֹא "יוֹצֵא", כִּי לֹא יָצָא מִכָּל וָכֹל, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן מַחֲשַׁבְתּוֹ שָׁמָּה. וְעַל כֵּן קָשָׁה לְבַעַל מִדְרָשׁ זֶה: מִי הִתִּיר לְיַעֲקֹב לַעֲזוֹב אָבִיו וְאִמּוֹ מִכָּל וָכֹל? עַל זֶה אָמַר כִּמְתָרֵץ: לְפִי שֶׁהָלַךְ אֵצֶל זוֹגוֹ, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר (בראשית ב כד) "עַל כֵּן יַעֲזָב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ".

דָּבָר אַחֵר לְפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁיַּעֲקֹב נֶעֱנַשׁ עַל אוֹתָן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה שֶׁלֹּא קִיֵּם בָּהֶם מִצְוַת כִּבּוּד אָב וָאֵם, וְיֵשׁ לְהַקְשׁוֹת הֲלֹא הָלַךְ בִּרְשׁוּת אָבִיו וְאִמּוֹ וּבְמִצְוָתָם, וְלָמָּה נֶעֱנַשׁ עַל כָּל אוֹתָן הַיָּמִים, כִּי אַף אִם תֹּאמַר שֶׁעָבַר עַל מַה שֶּׁאָמְרָה אִמּוֹ (בראשית כז, מד) "וְיָשַׁבְתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים", מִכָּל מָקוֹם לָמָּה נֶעֱנַשׁ עַל כָּל הַיָּמִים? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁאָבִיו אָמַר לוֹ "קוּם לֵךְ פַּדֶּנָה אֲרָם" (בראשית כח, ב), הִתִּיר לוֹ לֵילֵךְ אֲבָל לֹא לְצֵאת מִכָּל וָכֹל, כִּי כָּל הַהוֹלֵךְ וְדַעְתּוֹ לַחֲזוֹר אוֹ שֶׁעֲדַיִן מַחֲשַׁבְתּוֹ מְשׁוֹטֶטֶת שָׁמָּה, נִקְרָא הוֹלֵךְ וְלֹא יוֹצֵא. וְהוּא לֹא כֵן עָשָׂה, אֶלָּא "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב" (בראשית כח, י) מִכָּל וָכֹל כְּאִלּוּ שָׁכַח כָּל בֵּית אָבִיו וְאִמּוֹ, עַל כֵּן נֶעֱנַשׁ בְּכַיּוֹצֵא בּוֹ, שֶׁבֵּן אֶחָד מִבָּנָיו וְהוּא יוֹסֵף לֹא כִבְּדוֹ עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, וְלֹא זָכַר בּוֹ יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מא, נא) "כִּי נַשַּׁנִי אֱלֹהִים אֶת כָּל עֲמָלִי

וְאֵת כָּל בֵּית אָבִי". וְיָדַע יוֹסֵף כִּי מֵאֵת ה' הָיְתָה זֹאת, עַל כֵּן אָמַר "נַשַּׁנִי אֱלֹהִים". אֲבָל הוּא בְּצִדְקָתוֹ הָיָה לוֹ חֵשֶׁק וְרָצוֹן לִהְיוֹת לוֹ בֵּית אָבִיו תָּמִיד לְזִכָּרוֹן נֶגֶד עֵינָיו, וְלֹא יָכוֹל כִּי נַשַּׁנִי אֱלֹהִים.

פסוק יא

וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשָּׁמֶשׁ. רז"ל אָמְרוּ (חולין צא: עי"ש) שֶׁזֶּהוּ הַר הַמּוֹרִיָּה שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחוֹק" (בראשית כב:ד). קְרָא לַמָּקוֹם הַהוּא סְתָם "הַמָּקוֹם", לְפִי שֶׁכָּל מָקוֹם יֵשׁ לוֹ שֵׁם לְוַיי, עַל שֵׁם בְּעָלָיו אוֹ עַל שֵׁם מַהוּת הַמָּקוֹם, כִּי בָּזֶה יֵבָדֵל מִשְׁאָר מְקוֹמוֹת. וְזֶה הַמָּקוֹם נֶעְלַם מַהוּתוֹ וּשְׁמוֹ, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּרָא בַּפָּסוּק "ה' יִרְאֶה" (בראשית כב:יד), עַל כֵּן קְרָאוֹ סְתָם "הַמָּקוֹם", כִּי אֵין בּוֹ עֲדַיִן הַשֵּׁם אֲשֶׁר בּוֹ יֵבָדֵל מִשְׁאָר מְקוֹמוֹת.

דָּבָר אַחֵר: **לָכֵן קָרָאוֹ "הַמָּקוֹם" סְתָם**, לְפִי שֶׁהוּא מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם, הֵן מִצַּד שֶׁשָּׁם אֶבֶן שְׁתִיָּה וּמִשָּׁם הוּשְׁתַּת הָעוֹלָם, הֵן מִצַּד שֶׁעֲדַיִן כָּל הָעוֹלָם מְיֻסָּד עָלָיו, כִּי מִמֶּנּוּ יוֹצֵא הַשֵּׁפַע לְכָל הָעוֹלָם. וְיַעֲקֹב הִרְגִּישׁ כִּי זֶה יִהְיֶה מָקוֹם הַמִּקְדָּשׁ, לְפִי שֶׁרְאָה שֶׁשְּׁקָעָה עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁלֹּא בְּעוֹנָתָהּ, לְפִי שֶׁמָּקוֹם קָדוֹשׁ זֶה מַכְהֶה גַּלְגַּל חַמָּה וְאֵינוֹ צָרִיךְ אֶל הַשֶּׁמֶשׁ, וְאַדְרַבָּה הַשֶּׁמֶשׁ צְרִיכָה אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (במדבר רבה טו, ב): אָמַר רַבִּי אָבִין, אַתָּה מוֹצֵא מִי שֶׁמְּבַקֵּשׁ לַעֲשׂוֹת לוֹ חַלּוֹנוֹת עוֹשֶׂה אוֹתָם רְחָבוֹת מִבִּפְנִים וְצָרוֹת מִבַּחוּץ, כְּדֵי שֶׁיְּהֵיוּ שׁוֹאֲבִין הָאוֹרָה מִבַּחוּץ, אֲבָל חַלּוֹנוֹת שֶׁל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הָיוּ רְחָבוֹת מִבַּחוּץ וְצָרוֹת מִבִּפְנִים, לָמָּה? שֶׁיְּהֵא הָאוֹר יוֹצֵא מִן הַמִּקְדָּשׁ וּמֵאִיר לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מג, ב) "וְהָאָרֶץ הֵאִירָה מִכְּבוֹדוֹ", וּכְתִיב (ירמיה יז, יב) "כִּסֵּא כָבוֹד מָרוֹם מֵרִאשׁוֹן מְקוֹם מִקְדָּשֵׁנוּ". עַיֵּן נֹסַח זֶה בַּיַּלְקוּט פָּרָשַׁת תְּצַוֶּה, וּמִכָּאן רְאָיָה שֶׁאֵין הַשֶּׁמֶשׁ מְאִירָה אֶל הַמִּקְדָּשׁ, עַל כֵּן כָּהָה אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ מִיָּד בְּבוֹאוֹ אֶל מָקוֹם הַקָּדוֹשׁ, "וְהָיָה לְעֵת עֶרֶב יִהְיֶה אוֹר" (זכריה יד, ז), כִּי הֵאִיר ה' אוֹר הָעֶלְיוֹן מִמָּקוֹם קָדוֹשׁ זֶה, עַד שֶׁנִּרְאָה ה' אֵלָיו בַּמַּחֲזֶה בַּלַּיְלָה הַהוּא.

וְיֵשׁ עוֹד רֶמֶז נָכוֹן, בְּמַה שֶׁאָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ יַלְקוּט שֶׁשְּׁקָעָה הַשֶּׁמֶשׁ שְׁתֵּי שָׁעוֹת קֹדֶם זְמַנָּהּ, וְלָמָּה דָּוְקָא שְׁתֵּי שָׁעוֹת, אֶלָּא שֶׁרָמַז כָּאן עַל הָעָתִיד שֶׁכָּכָה תִּשְׁקַע שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם זְמַנּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן (דברים ד כה) שֶׁמִּהַר ה' אֶת הַגְּלוּת שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם הַזְּמַן, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ט יד) "וַיִּשְׁקֹד ה' עַל הָרָעָה", וְאִם כֵּן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁיִּבָּנֶה בְּמָקוֹם זֶה סוֹפוֹ לֵיחָרֵב שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם זְמַן שְׁקִיעָה, עַל כֵּן בָּא הָרֶמֶז אֶל יַעֲקֹב בִּשְׁקִיעָה זוֹ, שֶׁיִּהְיֶה סִימָן מָסוּר בְּיָדוֹ שֶׁלֶּעָתִיד יֵחָרֵב הַמִּקְדָּשׁ שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם הַזְּמַן. עַל כֵּן "וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו", וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (מביאו רמ"א או"ח תקנה ב) שֶׁחֲסִידִים

וְאַנְשֵׁי מַעֲשֶׂה נוֹהֲגִים בְּלֵיל תִּשְׁעָה בְּאָב לְשׂוּם אֶבֶן תַּחַת הָרֹאשׁ, וְאָמְרוּ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם סָמֶךְ מִן פָּסוּק זֶה, "וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם" כוּ', כִּי יַעֲקֹב רָאָה הַחֻרְבָּן. וּמִי הִגִּיד לְבַעַל מִדְרָשׁ זֶה שֶׁרָאָה יַעֲקֹב הַחֻרְבָּן, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלָּמַד זֶה מִן שְׁקִיעַת הַשֶּׁמֶשׁ שְׁתֵּי שָׁעוֹת קֹדֶם כָּאמוּר.

וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וְגוֹ'. אַחַר שֶׁנּוֹדַע לוֹ כִּי מָקוֹם זֶה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים הַמַּכֶּהָ גַּלְגַּל חַמָּה, עַל כֵּן לָקַח מִן אַבְנֵי הַמָּקוֹם וְשָׂם אוֹתָם שׁוֹמֵר לְרֹאשׁוֹ, לְהַרְאוֹת חִבַּת הַקֹּדֶשׁ שֶׁעֲלֵיהֶן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קב טו) "כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבָנֶיהָ". וְלָקַח שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים כְּנֶגֶד שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים, כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה סח יא), וְהָיוּ הָאֲבָנִים מְרִיבוֹת, כָּל אַחַת אָמְרָה "עָלַי יָנִיחַ צַדִּיק רֹאשׁוֹ", עַד שֶׁנַּעֲשׂוּ לְאֶבֶן אַחַת, רָמְזָ לֶעָתִיד, עַל דֶּרֶךְ שֶׁכָּתַב הָרַב הַמּוֹרֶה, שֶׁלְּכָךְ הֶעֱלִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָקוֹם זֶה שֶׁיִּהְיֶה מָקוֹם מְקֻדָּשׁ וְהֵיכַל מֶלֶךְ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְרִיבָה בֵּין הַשְּׁבָטִים, כִּי כָל שֵׁבֶט יִרְצֶה בַּמָּקוֹם הַמְקֻדָּשׁ הַהוּא. וּמִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם נֶאֱמַר (דברים יב ה) "אֲשֶׁר יִבְחַר ה' מִכָּל שִׁבְטֵיכֶם", וּכְתִיב (שם יד) "כִּי אִם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' בְּאַחַד שְׁבָטֶיךָ". הָא כֵּיצַד? אֶלָּא שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁקָּנָה דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן מִן אָרַוְנָה הַיְבוּסִי, גָּבָה אֶת הַכֶּסֶף מִכָּל הַשְּׁבָטִים, וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שָׁם. וְאִם כֵּן, מְרִיבָה זוֹ שֶׁהָיְתָה בֵּין הָאָבָנִים וְנַעֲשׂוּ לְסוֹף אֶבֶן אַחַת, זֶה הָיָה אוֹת וּמוֹפֵת עַל הֶעָתִיד, שֶׁכָּכָה תִּהְיֶה מְרִיבָה בֵּין אַבְנֵי נֵזֶר שְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יָהּ, כִּי כָל שֵׁבֶט יֹאמַר "עָלַי יָנִיחַ צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם רֹאשׁוֹ", זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מָרוֹם מֵרִאשׁוֹן מְקוֹם מִקְדָּשֵׁנוּ" (ירמיה יז יב). וּלְסוֹף נַעֲשׂוּ לְאֶבֶן אַחַת עַל יְדֵי שֶׁגָּבָה דָּוִד הַזָּהָב מִן כֻּלָּם. וְעַל אֶבֶן זֶה נֶאֱמַר בְּבִנְיַן שֵׁנִי "וְהוֹצִיא אֶת הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה" (זכריה ד ז), רָצָה לוֹמַר אוֹתוֹ שֶׁהָיָה מְרֹאֲשׁוֹתָיו שֶׁל יַעֲקֹב, הוֹצִיאוֹ לְיַסֵּד בּוֹ אֶת הֵיכַל ה'. וְעָשָׂה יַעֲקֹב מִמֶּנּוּ מִטָּה לִשְׁכַּב עָלָיו, לִהְיוֹת סִימָן שֶׁזֶּה יִהְיֶה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה, מֶלֶךְ שֶׁהַשָּׁלוֹם שֶׁלּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּירֵשׁ רַשִׁ"י בְּשִׁיר הַשִּׁירִים עַל פָּסוּק "הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה" (שיר השירים ג ז).

וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא. מִשְׁמַע אֲבָל קֹדֶם לָכֵן לֹא שָׁכַב בְּמִטָּה, כִּי לֹא רָצָה לַעֲלוֹת עַל עֶרֶשׂ יְצוּעָיו עַד אֲשֶׁר מָצָא מָקוֹם מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה, וְכֵן נָדַר דָּוִד שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלב, ב-ה) "אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַה', נָדַר לַאֲבִיר יַעֲקֹב: אִם אָבֹא בְּאֹהֶל בֵּיתִי, אִם אֶעֱלֶה עַל עֶרֶשׂ יְצוּעָי, אִם אֶתֵּן שְׁנַת לְעֵינָי, לְעַפְעַפַּי תְּנוּמָה, עַד אֶמְצָא מָקוֹם לַה', מִשְׁכָּנוֹת לַאֲבִיר יַעֲקֹב". הִזְכִּיר אֶת יַעֲקֹב תָּמִיד, כִּי גַּם הוּא נָדַר נֶדֶר כָּזֶה כְּמוֹ כֵן, מֵאֲמָרוֹ "וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא", אֲבָל לֹא קֹדֶם לָכֵן.

פסוק יב

וַיַּחֲלוֹם וְהִנֵּה סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה וְגוֹ'. כָּתַב הָרַב הַמּוֹרֶה שֶׁבֵּאֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֲקֹב סֵדֶר הִשְׁתַּלְשְׁלוּת הַמַּדְרֵגוֹת שֶׁל שִׁלְשָׁה עוֹלָמוֹת, כִּי בְּאָמְרוֹ "מֻצָּב אַרְצָה" זֶהוּ הָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן,

"וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" זֶה הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי, "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ" זֶה עוֹלַם הַמַּלְאָכִים, "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" לְהוֹרוֹת כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ גָּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גָּבוֹהַּ וּמוֹשֵׁל עַל כֻּלָּם. וְהִקְשָׁה עַל דְּבָרָיו מַהֲרַ"י אַבְּרַבְנֵאל כִּי מַרְאָה זוֹ לְיַעֲקֹב אֵינָהּ כְּפִי הַזְּמַן וְלֹא כְּפִי הַמָּקוֹם. וְאוֹמֵר אֲנִי לְיַשֵּׁב דִּבְרֵי הַמּוֹרֶה שֶׁאֵין מַרְאָה זוֹ חוֹץ לִזְמַנָּהּ וְלֹא חוּץ לִמְקוֹמָהּ, כִּי יָדוּעַ מַה שֶּׁכָּתְבוּ הַקַּדְמוֹנִים וְכֵן תִּמְצָא בַּעֲקֵדָה וּבְרַבִּינוּ בַּחְיֵי וְכֵן כָּתַב מַהֲרַ"י אַבְּרַבְנֵאל בְּעַצְמוֹ, שֶׁאֲפִילוּ חַכְמֵי הָאֻמּוֹת הִסְכִּימוּ עַל זֶה כִּי שְׁלֹשֶׁת חֶלְקֵי הַמִּשְׁכָּן הֵם כְּנֶגֶד שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת, כַּאֲשֶׁר תִּמְצָא הַכֹּל בַּאֵר הֵיטֵב בְּסִפְרֵי הַגְּאוֹנִים שֶׁהִזְכַּרְנוּ. וּלְפִי צִיּוּר זֶה וַדַּאי כֵּאן מְקוֹמוֹ, כִּי יַעֲקֹב הָיָה בְּמָקוֹם הַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר הוּכַן מִקֶּדֶם לִבְנוֹת עָלָיו בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, עַל כֵּן הֶרְאָה לוֹ ה' בְּמַרְאָה זוֹ תַּבְנִית שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת וְצִיּוּרָם לְרַמֵּז שֶׁלֶּעָתִיד יִבָּנֶה כָּאן הַבַּיִת הַמִּקְדָּשׁ עַל תַּבְנִית צִיּוּר שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת אֵלּוּ.

דָּבָר אַחֵר לְכָךְ הֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא תַּבְנִית כָּל הָעוֹלָמוֹת, לְהוֹרוֹת שֶׁמִּקוֹרָם מִמָּקוֹם זֶה שֶׁנִּקְרָא אֶבֶן שְׁתִיָּה, כִּי מִשָּׁם הוּשְׁתְּתָה הָעוֹלָם. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁמִּשָּׁם יוֹצֵא הַשֶּׁפַע לְכָל הָעוֹלָמוֹת, כִּי הַתַּחְתּוֹנִים מוֹסִיפִין כֹּחַ בִּגְבוּרָה שֶׁל מַעְלָה כִּבְיָכוֹל, וְעַל כֵּן מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עוֹלִים תְּחִלָּה, כִּי מִשָּׁם יִשְׁאֲבוּן מֵי הַשֶּׁפַע מִמַּעְיְנֵי הַיְשׁוּעָה, וְאַחַר כָּךְ יוֹרְדִים לְהַשְׁפִּיעַ מִלְמַעְלָה לְמַטָּה. וְסוֹד זֶה רָמוּז בְּדִבְרֵי רַשְׁ"י בְּשִׁיר הַשִּׁירִים בְּפָסוּק "מַה יָּפוּ פְעָמַיִךְ" (שיר השירים ז, ב), שֶׁיִּשְׂרָאֵל מְקַלְּסִין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִלְמַעְלָה לְמַטָּה, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹנֶה קְלוּסָם מִלְמַעְלָה לְמַעְלָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁהִתְחִיל כָּאן בְּסֶלְם "מֻצָּב אַרְצָה" מִלְמַטָּה לְמַעְלָה, "וְכִבּוֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר" (משלי כה, ב). וְתָמֵהַּ אֲנִי עַל מַהֲרַ"י אַבְּרַבְנֵאל שֶׁכָּתַב שֶׁאֵין מַרְאָה זוֹ מְקוֹמָהּ כָּאן, וְכָל שֶׁכֵּן לְדִבְרֵי הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה סח, יב) הָאוֹמֵר "וְהִנֵּה סֻלָּם" זֶה כֶּבֶשׁ, "מֻצָּב אַרְצָה" זֶה מִזְבֵּחַ כוּ'. אַתָּה הָרְאֵתָ לְדַעַת כּוּלָּם כִּי עִנְיַן הַסֻּלָּם מוֹרֶה עַל הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר הָיָה בּוֹ יַעֲקֹב בְּלִינָה זוֹ.

וְעוֹד כִּי בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, שָׁם יָשְׁבוּ עַל כִּסְאוֹת הַסַּנְהֶדְרִין אֲשֶׁר מִשָּׁם תֵּצֵא תּוֹרָה, וְהַחָכְמָה הַקְּנוּיָה לְאָדָם עַל יְדֵי מַדְרֵגוֹת חֲלוּקוֹת, כִּי מִתְּחִלָּה צָרִיךְ הַחוֹקֵר אַחַר הַמּוּשְׂכָּלוֹת לְהַכִּיר בְּמַהוּת נִמְצָאֵי מַטָּה, וְזֶהוּ "סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה" (בראשית כח:יב). וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לְמַדְרֵגָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ, וְהוּא לְהַכִּיר בְּמַהוּת הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הַתִּיכוֹן בְּמַהֲלַךְ הַגַּלְגַּלִּים וּתְנוּעָתָם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" (בראשית כח:יב). וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לְהָבִין בְּמַהוּת הַשִּׂכְלִים הַנִּבְדָּלִים שֶׁבָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ" (בראשית כח:יב), וְהִזְכִּיר עוֹלִים וְיוֹרְדִים כִּי הֵם אַרְבַּע מַחֲנוֹת שְׁכִינָה, כִּדְמַסִּיק בָּרָקָנַטִי פָּרָשַׁת בָּלָק: אוּרִיאֵל שַׂר אֲוִיר, מִיכָאֵל שַׂר מַיִם, רְפָאֵל שַׂר עָפָר, גַּבְרִיאֵל שַׂר אֵשׁ. וְיָדוּעַ שֶׁבְּטֶבַע הַמַּיִם וְהֶעָפָר לֵירֵד, וְטֶבַע הָאֲוִיר וְהָאֵשׁ לַעֲלוֹת, עַל כֵּן הִזְכִּיר עוֹלִים שְׁנַיִם

וְיוֹרְדִים שְׁנַיִם. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לְהַשִּׂיג בִּמְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" (בראשית כח:יג). וּלְכָל דֵּעוֹת אֵלּוּ מַרְאָה זוֹ הוּא לְפִי הַמָּקוֹם. אָמְנָם כְּפִי הַזְּמַן הוּא, לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב בָּרַח מֵעֵשָׂו וּמוֹרָא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ שֶׁלֹּא יִפְגְּעֵהוּ בַּחֶרֶב, עַל כֵּן מִן הַשָּׁמַיִם יַעְכְּבוּהוּ לְהִתְפַּלֵּל בַּמָּקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתָיו, כִּי הַמִּקְדָּשׁ בֵּית תְּפִלָּה יִקָּרֵא, וּכְבָר הוּתְּנָה שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב מְצַפֶּצֶף בְּקוֹלוֹ אֵין יְדֵי עֵשָׂו שׁוֹלְטוֹת בּוֹ. וְעוֹד שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַפְּכוֹ שֶׁל עֵשָׂו, כִּי עֵשָׂו אֻמְנוּתוֹ לִטֵּשׁ חֹרֶשׁ נְחוֹשֶׁת וּבַרְזֶל לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ הַחֶרֶב, וּבְמִקְדָּשׁ כְּתִיב (מלכים א ו:ז) "כָּל כְּלִי בַרְזֶל לֹא נִשְׁמַע", וּכְתִיב (דברים כז:ה) "לֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל" וְגוֹ', עַל כֵּן הֶרְאוּ לְיַעֲקֹב מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ לוֹמַר שֶׁבִּזְכוּתוֹ יִנָּצֵל מִכְּלֵי בַרְזֶל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח:טו).

וּלְדַעַת רז"ל (בראשית רבה ס' ט"ז) הָיָה הַסֶּלַע מֻצָּב בִּבְאֵר שָׁבַע, וְסוֹף הַסֶּלַע בְּבֵית אֵל, וְאֶמְצַע שִׁפּוּעוֹ כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, הֵיְינוּ לְהוֹרוֹת שֶׁהַמִּקְדָּשׁ הוּא הָאֶמְצָעִי הַמְחַבֵּר שְׁנֵי הַקְּצָווֹת הָעֶלְיוֹנִים אֲשֶׁר רֹאשָׁם בַּשָּׁמַיְמָה וְתַחְתּוֹנִים מֻצָּבִים אַרְצָה, כִּי שָׁם מָדוֹר לַשְּׁכִינָה עִם הַתַּחְתּוֹנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ה:ח') "וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם". הֵיְינוּ בְּתוֹךְ הַמָּקוֹם הָעוֹמֵד בָּאֶמְצַע כְּדֵי לְחַבֵּר הַקְּצָווֹת, וְהֵיוּ לַאֲחָדִים בָּאָרֶץ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁעִנְיַן הַסּוּלָּם הוּא לְהוֹרוֹת כִּי ה' נִצָּב עָלָיו, עַל יַעֲקֹב, וְעָשָׂה לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מָדוֹר בַּתַּחְתּוֹנִים עִם כָּל מַלְאָכָיו עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ. עַל כֵּן נֶאֱמַר תְּחִלָּה "עֹלִים" וְאַחַר כָּךְ "יֹרְדִים", לְפִי שֶׁדִּירָתָם לְמַטָּה בַּתַּחְתּוֹנִים. וּבַסֶּלַע נֶאֱמַר "מֻצָּב אַרְצָה" וְלֹא נֶאֱמַר "מֻצָּב בָּאָרֶץ", אֶלָּא וַדַּאי שֶׁרַגְלֵי הַסֶּלַע בַּשָּׁמַיִם וּמַגִּיעַ עַד לָאָרֶץ, לְכָךְ נֶאֱמַר "אַרְצָה" כְּמוֹ "לָאָרֶץ". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ", כָּל קָצֶה נִקְרָא "רֹאשׁ", וְהוֹרָה שֶׁעַל יְדֵי יַעֲקֹב הָעוֹלָם הָפוּךְ, וְכָל מְבַקֵּשׁ ה' יֵרֵד לְמַטָּה, כִּי שָׁם ה' נִצָּב עָלָיו.

פסוק יג

אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק. מְצִינוּ אֵצֶל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁסְּמוּךְ לְמוֹתוֹ קָרָאוֹ אִישׁ הָאֱלֹהִים (דברים לג א), וְאַחַר מוֹתוֹ מִמֹּשׁ הִזְכִּיר בּוֹ הַשֵּׁם הַמְיוּחָד, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לד ה) "וַיָּמָת מֹשֶׁה עֶבֶד ה'". כָּךְ אַבְרָהָם שֶׁכִּבֵּר מֵת נִתְיַחֵד עָלָיו בַּשֵּׁם הַמְיוּחָד וְאָמַר "ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם", אֲבָל יִצְחָק שֶׁלֹּא הָיָה כִּי אִם חָשׁוּב כְּמֵת עַל יְדֵי שֶׁהָיָה סוּמָא וְכָלוּא בַּבַּיִת, וּמִכָּל מָקוֹם לֹא הָיָה מֵת מִמֹּשׁ, עַל כֵּן הִזְכִּיר בּוֹ שֵׁם אֱלֹהִים לְבַד, כִּי שֵׁם זֶה מְשֻׁתָּף לַה' וְלַבְּרִיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ז א) "רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה". וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "אָבִיךָ" בְּאַבְרָהָם וְלֹא בְּיִצְחָק, אוֹ כְּדֵי לְהוֹצִיא מִלֵּב הָאוֹמְרִים "מֵאֲבִימֶלֶךְ נִתְעַבְּרָה שָׂרָה", אוֹ לְהוֹרוֹת שֶׁבְּנֵי בָנִים הֲרֵי הֵן כְּבָנִים. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ", קִפֵּל כָּל הָאָרֶץ תַּחְתָּיו, עַיֵּן פֵּרוּשׁ דָּבָר זֶה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בַּפָּסוּק "אֲשֶׁר לַקַח

מִשָּׁם" (בראשית ג כג), לְפִי שֶׁשָּׁם אֶבֶן שְׁתִיָּה וְשָׁם מֶרְכַּז הָעוֹלָם, וְהַשּׁוֹכֵב בַּמָּקוֹם הַהוּא דּוֹמֶה כְּאִלּוּ שׁוֹכֵב עַל כָּל הָאָרֶץ, כִּי מִשָּׁם מִתְפַּשְּׁטִים כָּל הָאַקְלִימִים. לְכָךְ נֶאֱמַר "וּפָרַצְתָּ יָמָּה", רוֹצֶה לוֹמַר מִמָּקוֹם זֶה תִּפָּרֵץ לְכָל אַרְבַּע רוּחוֹת, כִּי עַל יְדֵי קְנִיַּת מָקוֹם זֶה תִּקָּנֶה כָּל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, כִּי מִשָּׁם מְקוֹרָם.

פסוק יד

וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ. וְיִפְרְצוּ מִבָּעֵי לֵיהּ לְמֵימַר, וָמָז לְמָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בַּמִּדְרָשׁ (רבה איכה ב ז) כְּשֶׁהָרְעָה בָּאָה אֵין מַרְגִּישׁ בָּהּ כִּי אִם יַעֲקֹב, שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ב ג) "וַיִּבְעַר בְּיַעֲקֹב כְּאֵשׁ לֶהָבָה", וּכְשֶׁהַטּוֹבָה בָּאָה אֵין מַרְגִּישׁ בָּהּ כִּי אִם יַעֲקֹב, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יד ז) "בְּשׁוּב ה' (אֶת) שְׁבוּת עַמּוֹ יָגֵל יַעֲקֹב יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל". לְכָךְ נֶאֱמַר "וּפָרַצְתָּ", כִּי מִצַּד שֶׁיַּעֲקֹב לְבַדּוֹ מַרְגִּישׁ בְּטוֹבָתָם, לְכָךְ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הוּא הַפּוֹרֵץ.

וְעִנְיַן עֲפַר הָאָרֶץ, נִרְאֶה שֶׁעַל גָּלוּת מִצְרַיִם בָּאָה נְבוּאָה זוֹ, כִּי בַּזְּמַן הַהוּא אָמְרוּ רז"ל (סוטה יא:) שֶׁהָיוּ הַמִּצְרִים חוֹרְשִׁים עַל גַּבָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכט ג) "עַל גַּבִּי חָרְשׁוּ חֹרְשִׁים", וְהָיוּ בָּאִים לְבֵיתָם עֲדֵרִים עֲדֵרִים כּוּ'. נִמְצָא שֶׁסִּבַּת רִבּוּיָם הָיָה בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ כַּעֲפַר הָאָרֶץ שֶׁחוֹרְשִׁים עַל גַּבָּהּ, כָּךְ חָרְשׁוּ עַל גַּבָּם, וּבְסִבָּה זוֹ יָדְגוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מַמָּשׁ. וְהָיוּ כָּל כָּךְ רַבִּים עַד שֶׁהָיָה בָּהֶם כְּדֵי חֲלוּקָה לְאַרְבָּעָה דְגָלִים לְכָל רוּחַ, לְכָךְ נֶאֱמַר "וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה" וְגוֹ'. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כג י) "מִי מָנָה עֲפַר יַעֲקֹב וּמִסְפָּר אֶת רֹבַע יִשְׂרָאֵל", וְתַרְגּוּמוֹ "מַאַרְבַּע מַשְׁרְיָתָא", לוֹמַר לְךָ שֶׁזָּכוּ לְאַרְבָּעָה דְגָלִים מִצַּד הֱיוֹת יַעֲקֹב כְּעָפָר זֶה שֶׁהַכֹּל חוֹרְשִׁים עָלֶיהָ.

דָּבָר אַחֵר, "וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר" בִּזְכוּת הָעִנּוּי שֶׁיִּהְיוּ כְּעָפָר זֶה שֶׁהַכֹּל דָּשִׁים עָלֶיהָ, יִפְרְצוּ וְיִרְבּוּ. כִּי כָּל מִי שֶׁהָיָה בְּעִנּוּי "פֶּן יִרְבֶּה" הָיָה בִּשְׂכַר "כֵּן יִרְבֶּה". דָּבָר אַחֵר, בִּזְכוּת הָעֲנָוָה בְּאַבְרָהָם שֶׁאָמַר (בראשית יח כז) "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר", יִזְכּוּ לִפְרֹץ לְכָל אַרְבַּע רוּחוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים לז יא) "וַעֲנָוִים יִירְשׁוּ אָרֶץ". דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּשׁוֹמְרֵי שַׁבָּת "וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ" (ישעיה נח יד), דְּהַיְינוּ נַחֲלָה בְּלִי מְצָרִים הָאֲמוּרָה כָּאן, לְכָךְ אָמַר שֶׁיִּהְיֶה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. כִּי כְּמוֹ שֶׁהָאָרֶץ צְרִיכָה לִשְׁבִּיתַת שַׁבָּתוֹת שֶׁנֶּאֱמַר "וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ שַׁבָּת לַה'", כָּךְ זַרְעֲךָ יִשְׁבְּתוּ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, וּבִזְכוּת זֶה יִפְרְצוּ יָמָּה וָקֵדְמָה וְגוֹ'.

וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה צָפֹנָה וָנֶגְבָּה. מַה שֶּׁהִזְכִּיר הָרוּחוֹת הַמַּקְבִּילִין זֶה כְּנֶגֶד זֶה, וְלֹא הִזְכִּירָן כְּסִדְרָן, לְפִי שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (עיין מדרש תהלים מד ב) אֵין הַתְּשׁוּעָה בָּאָה לְיִשְׂרָאֵל כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁהֵם בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מד כו) "כִּי שְׁחָה לֶעָפָר נַפְשֵׁנוּ" וְגוֹ', מַה כְּתִיב בַּתְרֵיהּ "קוּמָה עֶזְרָתָה לָּנוּ". וְטַעַם שֶׁל דָּבָר, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאֵינָן בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת אָז אֵינָן תּוֹלִין בְּטָחוֹנָם בַּה' וְחוֹשְׁבִים תַּחְבּוּלוֹת לְהִנָּצֵל מִפֶּחָ יָקוּשׁ עַל יְדֵי תַּחְבּוּלוֹת אֱנוֹשִׁיוֹת,

וְעַל כֵּן רִחַק ה' אֶת הָאָדָם וְרַבָּה הָעֲזוּבָה, כִּי לֹא בָטְחוּ בִּתְשׁוּעַת ה'. אַךְ כְּשֶׁיִּרְאוּ כִּי אָזְלַת יָד הַשְׁתַּדְּלוּתָם וְאֵין עוֹזֵר וְסוֹמֵךְ, אָז עֵינֵיהֶם נְשׂוּאוֹת אֶל ה' לְקַרֹא אֵלָיו בְּעֵת הַצַּר לָהֶם וַה' שׁוֹמֵעַ, וּבְאוֹתוֹ זְמַן הִתְּשׁוּעָה בָּאָה דֶּרֶךְ בְּרִיחָה מִן הַקָּצָה אֶל הַקָּצָה, דְּהַיְנוּ מִן תַּכְלִית הַשִּׁפְלוּת אֶל תַּכְלִית הַמַּעֲלָה. וּלְפִי שֶׁכְּפִי הַטֶּבַע לֹא יֵאָמֵן כִּי יִסָּפֵר שֶׁיַּעֲלוּ מִשֶּׁפֶל מַצָּבָם אֶל רוּם מְעוֹנָה, עַל כֵּן נֶאֱמַר לְיַעֲקֹב בְּמַרְאָה זוֹ שֶׁלֹּשׁ מַעֲלוֹת בְּדֶרֶךְ לֹא זוֹ אַף זוֹ. כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ", בְּאוֹתוֹ זְמַן שֶׁיִּהְיֶה שִׂחָה לֶעָפָר נַפְשָׁם, בְּאוֹתוֹ זְמַן "וּפָרַצְתָּ", רוֹצֶה לוֹמַר יַעֲלֶה הַפּוֹרֵץ לִפְנֵיהֶם לְהַעֲלוֹתָם אֶל גֶּרֶם הַמַּעֲלָה. וְאִם תֹּאמַר, אַף אִם יַעֲלוּ מִן הַשִּׁפְלוּת אֶל אֵיזוֹ מַעֲלָה, מִכָּל מָקוֹם אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּבְרְחוּ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה לִהְיוֹת בְּמַדְרֵגָה גְּדוֹלָה, אֶלָּא בְּהִכָּשְׁלָם יֵעָזְרוּ עֵזֶר מְעַט, כִּנְבוּאַת דָּנִיֵּאל (דניאל יא לד), תַּלְמוּד לוֹמַר "יָמָּה וָקֵדְמָה", כִּי שְׁנֵי רוּחוֹת אֵלּוּ מַקְבִּילִין וְהֵם הַפְּכִיִּים, כִּי בַּמִּזְרָח לְעוֹלָם זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ וּבַמַּעֲרָב לְעוֹלָם שְׁקִיעָתָהּ. וְאַחַר שֶׁבְּזְמַן שֶׁיִּהְיֶה הֶעֱרֵב שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וְלָעֶרֶב יְחֻלַּק שָׁלָל" (בראשית מט כז), בְּאוֹתוֹ זְמַן שְׁקִיעָה יִבְרְחוּ לַקָּצֶה שֶׁכְּנֶגְדּוֹ לִהְיוֹת כִּסְאָם כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדּוֹ יִתְבָּרֵךְ. וְאִם תֹּאמַר שֶׁזֶּה יִהְיֶה דָּוְקָא אִם יִהְיוּ כְּרוּחַ מַעֲרָבִי, שֶׁאַף אִם הַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת שָׁם, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לָהּ גַּם זְרִיחָה בְּאוֹתוֹ רוּחַ קְצָת, כָּךְ יִשְׂרָאֵל בִּזְמַן שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם זְרִיחָה מְעַט מִשָּׁם יַעֲלוּ לִהְיוֹת כְּרוּחַ מִזְרָחִי, כִּי גַּם שָׁם אֵין הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת לְעוֹלָם כְּמוֹ בִּתְקוּפַת טֵבֵת, כָּךְ לֹא תַּתְמִיד שִׁרָרָתָם. תַּלְמוּד לוֹמַר "צָפוֹנָה וְנֶגְבָּה", כִּי אַף אִם יִהְיוּ כְּרוּחַ צְפוֹנִי זֶה שֶׁבּוֹ "צֵר וְאוֹר חָשַׁךְ בַּעֲרִיפֶיהָ" (ישעיהו ה ל) וְאֵין בּוֹ אוֹרָה כְּלָל, כָּךְ יִהְיוּ יִשְׂרָאֵל נֶעְדְּרֵי הָאוֹרָה לְגַמְרֵי, מִשָּׁם יַעֲלוּ אֶל הַקָּצֶה הָאַחֲרוֹן שֶׁכְּנֶגְדּוֹ לִהְיוֹת כְּרוּחַ דְּרוֹמִי זֶה שֶׁנִּקְרָא כֵּן עַל שֵׁם "דָּר רוּם", כִּי לְעוֹלָם הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַ הוּא שָׁם וְדָר בְּרוּמוֹ, כָּךְ תַּתְמִיד זְרִיחַת שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ס כ) "לֹא יָבוֹא עוֹד שִׁמְשֵׁךְ", וְיִדּוּרוּ לְעוֹלָם בְּרוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם. וְזֶה הַבְטָחָה עַל הַגְּאֻלָּה הָאַחֲרוֹנָה.

פסוק טז

אָכֵן יֵשׁ ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְגוֹ'. הִזְכִּיר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָקוֹם כְּנֶגֶד שְׁלֹשָׁה מְקֻדָּשִׁים. כְּנֶגֶד מְקֻדָּשׁ רִאשׁוֹן שֶׁשָּׁרְתָה שָׁם הַשְׁכִינָה וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא יָדְעוּ אֶת ה', כִּי אַחַר גְּלוּיֵיהֶם לְבָבֶם הָלַךְ, אָמַר כָּאן "אָכֵן יֵשׁ ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְאָנֹכִי לֹא יָדָעְתִּי". כְּנֶגֶד בַּיִת שֵׁנִי נֶאֱמַר "מַה נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה, אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים", כִּי יָדוּעַ שֶׁבְּבַיִת שֵׁנִי הָיָה מוֹרָא מִקְדָּשׁ עַל כָּל הָעַמִּים, כִּי אֶפְלּוּ אֲלֶכְסַנְדְּרוֹס מוֹקְדוֹן הָיָה מִתְיָרֵא לִשְׁלֹחַ בּוֹ יָד, וְהָיָה קָם עַל רַגְלָיו מִפְּנֵי שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק, אַף עַל פִּי שֶׁחָסְרוּ בּוֹ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים עִקָּרִיִּים: הַשְׁכִינָה, וְהַנְּבוּאָה, וְאוּרִים, וְאוּרִים וְתֻמִּים, וְאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, וְלֹא נִשְׁאַר בּוֹ כִּי אִם הַשֵּׁם שֶׁנִּקְרָא בֵּית אֱלֹהִים. עַל זֶה אָמַר כָּאן "אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים", כִּי בְּבֵית רִאשׁוֹן נִרְאָה לָהֶם ה' עַיִן בְּעַיִן, עַד אֲשֶׁר

הָיוּ מַרְאִין עַל כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ לֵאמֹר "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" (שמות טו:ב), "הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה" (ישעיהו כה:ט). אֲבָל בְּבֵית שֵׁנִי "אֵין זֶה", וְלֹא נִשְׁאַר בּוֹ כִּי אִם הַשֵּׁם שֶׁהוּא בֵּית אֱלֹהִים. כְּנֶגֶד בַּיִת שְׁלִישִׁי אָמַר "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית אֵל, וְאוּלָם לוּז שֵׁם הָעִיר לָרִאשֹׁנָה", כְּאִלּוּ לֹא נֶעֱקַר מִמֶּנּוּ שֵׁם לוּז אַחַר שֶׁנֶּחֱרַב לְאַחַר בְּנָיְנוֹ. אֲבָל לֶעָתִיד יִהְיֶה בְּנָיְנוֹ נִצְחִי, כִּי קְרִיאַת הַשֵּׁם מוֹרֶה עַל הַקִּיּוּם הַנִּצְחִי, "וְזֶה שְׁמוֹ לְעוֹלָם" (שמות ג:טו), וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מח:לה) "וְשֵׁם הָעִיר מִיּוֹם ה' שָׁמָּה". פֵּרֵשׁ הָרַדַ"ק שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁלְּעוֹלָם לֹא יָסוּר שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ מִתּוֹכָהּ.

וְכֵן בִּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה שָׁלֹשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָקוֹם, כְּנֶגֶד בַּיִת רִאשׁוֹן אָמַר, "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ", יַעַן כִּי לֹא אָרְכוּ לָהֶם שָׁם הַיָּמִים כִּי אִם כְּשָׁעוּר לִינָה אַחַת, זֶה שִׁבְתָּם הַבַּיִת מְעָט, רֶמֶז לְקוֹצֶר זְמַן עֲמִידַת הַבַּיִת בְּקָדֳשָׁתוֹ, עַד כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי "שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ אָסְפוּ נְגָהָם" (יואל ב, י), וּלְמַעְלָה בֵּאֲרְנוּ עִנְיַן שְׁקִיעָתוֹ שְׁתֵּי שָׁעוֹת קֹדֶם זְמַנָּהּ, רֶמֶז לִשְׁקִיעַת שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם הַזְּמַן הַקָּצוּב. כְּנֶגֶד בַּיִת שֵׁנִי אָמַר, "וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם", כִּי כֵן נֶאֱמַר בְּבִנְיַן בַּיִת שֵׁנִי "וְהוֹצִיא אֶת הָאֶבֶן הָרִאשָׁה" וְגוֹ' (זכריה ד, ז), וּמֵאַבְנֵי וְלֹא כָּל אַבְנֵי, כִּי חָסְרוּ אַבְנֵי הַלּוּחוֹת וְאַבְנֵי אוּרִים וְתֻמִּים. כְּנֶגֶד בַּיִת הַשְּׁלִישִׁי אָמַר, "וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא", כִּי כַּאֲשֶׁר רָאָה הַבַּיִת הַשְּׁלִישִׁי בְּבִנְיָנוֹ וְנִצְחִיּוּתוֹ, אָז שָׁכַב וְעָרְבָה שְׁנָתוֹ, לֵאמֹר "זֹאת מְנוּחָתִי עֲדֵי עַד", לְאַפּוֹקֵי בִּשְׁנֵי בָּתִּים רִאשׁוֹנִים לֹא נָחוּ מֵאוֹיְבֵיהֶם.

פסוק כ

אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְגוֹ'. חֲלִילָה לוֹמַר שֶׁהָיָה יַעֲקֹב מְסֻפָּק בְּהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי כְּבָר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח:טו). אֶלָּא בֶּאוּר הָעִנְיָן הוּא שֶׁיַּעֲקֹב לֹא בִּקֵּשׁ כְּלָל עַל שְׁמִירַת הַגּוּף, שֶׁכְּבָר הֻבְטַח בּוֹ, אֶלָּא בִּקֵּשׁ עַכְשָׁיו עַל שְׁמִירַת הַנֶּפֶשׁ מִן הַחֵטְא. וְהָעֵד עַל זֶה כִּי בְּהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נֶאֱמַר "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ", וְיַעֲקֹב אָמַר "וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ", וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "וּשְׁמָרַנִי בְּכֹל אֲשֶׁר אֵלֵךְ". גַּם מִלַּת "אָנֹכִי" מְיֻתֶּרֶת לְגַמְרֵי. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר "וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה" (בראשית כח:טו), תְּלָה הַהֲשָׁבָה בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיַעֲקֹב אָמַר "וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי" (בראשית כח:כא), תְּלָה הַהֲשָׁבָה בְּעַצְמוֹ. הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אָמַר "אֶל הָאֲדָמָה", וְיַעֲקֹב אָמַר "אֶל בֵּית אָבִי". מִכָּל הַשִּׁנּוּיִים הָאֵלּוּ נוּכַל לִלְמֹד שֶׁיַּעֲקֹב לֹא בִּקֵּשׁ כִּי אִם עַל שְׁמִירַת הַנֶּפֶשׁ מִן הַחֵטְא, כִּי זֶה דָּבָר הַתָּלוּי בִּבְחִירָתוֹ שֶׁל אָדָם וְצָרִיךְ גַּם עֶזְרַ אֱלֹהִי, שֶׁכֵּן הִתְפַּלֵּל דָּוִד וְאָמַר (תהלים קיט לז) "הַעֲבֵר עֵינַי מֵרְאוֹת שָׁוְא". לְכָךְ הִזְכִּיר בְּשִׁמְירַת הַגּוּף "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ", הִזְכִּיר לְשׁוֹן "כֹּל", כִּי כָל הַדְּרָכִים בְּחֶזְקַת

סַכָּנָה וַהֲלִיכָתוֹ בְּדָרָכִים רַבִּים. אָמְנָם הַדֶּרֶךְ הַטּוֹב אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד, עַל כֵּן אָמַר "וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה", כְּמַרְאֶה בְּאֶצְבַּע אֶל אֵיזוֹ דֶּרֶךְ מְיוּחָד אֲשֶׁר יֹאמַר עָלָיו כִּי הוּא זֶה, וְהוּא דֶּרֶךְ ה' בְּתוֹרָה וּמִצְוֹות. כִּי כְּבָר אָמַר "אָכֵן יֵשׁ ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה" (בראשית כח:טז), כִּי מִשָּׁם תֵּצֵא תּוֹרָה, עַל כֵּן אָמַר "הַזֶּה" כְּמַרְאֶה בְּאֶצְבַּע עַל דָּבָר שֶׁהוּא לְפָנָיו, וְהוּא בֵּית אֱלֹהִים אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ דּוֹרְכִים דֶּרֶךְ סְלוּלָה לְלֶכֶת בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וּלְפִי שֶׁהַהֲלִיכָה בְּדֶרֶךְ הַתּוֹרָה תְּלוּיָה בִּבְחִירָתוֹ שֶׁל אָדָם, עַל כֵּן הוֹסִיף מִלַּת "אָנֹכִי", וְאָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ", כִּי בִּי תְּלוּי הַדָּבָר בְּצִרּוּף הָעֵזֶר הָאֱלֹהִי אֲשֶׁר עָלָיו אָמַר "וּשְׁמָרַנִי". וּלְכָךְ אָמַר "וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם", שָׁלֵם מִן הַחֵטְא, וְתָלָה הַהַשָּׁבָה בְּעַצְמוֹ כִּי הַדָּבָר תָּלוּי בִּבְחִירָתוֹ כְּאָמוּר. וּבְעִנְיַן שְׁמִירַת הַגּוּף אָמַר "וַהֲשִׁבֹתִיךְ אֶל הָאֲדָמָה", כִּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עֵינֵי ה' דּוֹרֵשׁ בָּהּ תָּמִיד (דברים יא:יב), עַל כֵּן בְּיוֹתֵר הוּא צָרִיךְ שְׁמִירָה בְּחוּצָה לָאָרֶץ מִבָּאָרֶץ, לְפִיכָךְ לֹא הֻצְרַךְ הַבְטָחָה כִּי אִם שֶׁיְּשִׁיבוֹ אֶל הָאֲדָמָה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּכְבוֹאוֹ אֶל הָאֲדָמָה הֲרֵי הוּא נִשְׁמָר מֵאֵלָיו. אֲבָל בְּעִנְיַן הַשְׁמִירָה מִן הַחֵטְא, שֶׁלֹּא יִלְמַד מִדַּרְכֵי לָבָן, וְלָאו דַּוְקָא לָבָן, שֶׁהֲרֵי אֲפִלּוּ הַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב הָאָרֶץ לֹא טוֹב עָשָׂה בְּעֵמָיו, וְיֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁלֹּא יִלְמֹד גַּם מִדַּרְכֵי הָאֱמֹרִי, עַל כֵּן אָמַר "אֶל בֵּית אָבִי", כִּי אָז יִנָּצֵל מֵחֶשְׁשׁ זֶה שֶׁלֹּא יִלְמֹד מִדַּרְכֵי הָרְשָׁעִים.

וְהִטִּיל בֵּין הַדְּבָקִים תְּנַאי, "וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכוֹל וּבֶגֶד לִלְבּוֹשׁ", כִּי הַשְׁמִירָה מִן הַחֵטְא הוּא שֶׁלֹּא יִלְמוֹד מִדַּרְכֵי הָרְשָׁעִים. וְיֵשׁ עוֹד דֶּרֶךְ אַחֵר אֲשֶׁר עַל פִּיו יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נֶגַע, וְהוּא הָעוֹשֶׂה הַמַּעֲוֶר עֵינֵי בְּעָלָיו וּמוֹנֵעַ אֶת הָאָדָם מִן הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, כִּי לֹא לְחִנָּם בִּקֵּשׁ שְׁלֹמֹה וְאָמַר (משלי ל ח) "רֵשׁ וָעוֹשֶׁר אַל תִּתֶּן לִי, הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי". עַל כֵּן אָמַר גַּם יַעֲקֹב שֶׁיִּמְנָעֵהוּ ה' מִן זָהָב וְרֹב פְּנִינִים, אֶלָּא יִתֶּן לוֹ לֶחֶם כְּדֵי לֶאֱכוֹל וּבֶגֶד כְּדֵי לִלְבּוֹשׁ, דְּהַיְנוּ הַהֶכְרֵחִי וְלֹא יִתֵּן לוֹ מוֹתָרוֹת. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁהִזְכִּיר "לֶאֱכוֹל" וְ"לִלְבּוֹשׁ", כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְנָתַן לִי לֶחֶם וּבֶגֶד", וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁיִּלְבַּשׁ הַלֶּחֶם וְיֹאכַל הַבֶּגֶד עַד שֶׁהֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ "לֶחֶם לֶאֱכוֹל"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁרָצָה לִשְׁלוֹל בָּזֶה שֶׁלֹּא יִתֵּן לוֹ לֶחֶם יוֹתֵר מִכְּדֵי אֲכִילָתוֹ, וּבֶגֶד יוֹתֵר מִכְּדֵי צָרְכּוֹ, וְיִנָּצֵל מִן הַחֵטְא. עַל כֵּן אָמַר מִיָּד "וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי", כִּי בִּתְנַאי זֶה אוּכַל לָשׁוּב בְּשָׁלוֹם, שָׁלֵם מִן הַחֵטְא, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י.

פסוק כא

וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים. קִבֵּל עָלָיו בְּנִדְרוֹ לַעֲבוֹד אֶת ה' מֵאַהֲבָה וְלֹא מִיִּרְאָה, כִּי הָעוֹבֵד מִיִּרְאָה נִקְרָא עוֹבֵד אֱלֹהִים, הַיְינוּ לְמִדַּת הַדִּין אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ הוּא יָרֵא, וְהָעוֹבֵד מֵאַהֲבָה נִקְרָא עוֹבֵד ה', כִּי אַהֲבָה וְרַחֲמִים עִנְיָן אֶחָד. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים". וְאִם תִּרְצֶה לְפָרֵשׁ שֶׁהַתְחָלַת הַנֶּדֶר מִן "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת" כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י, אָמַר "וְהָיָה ה' לִי", שֶׁלֹּא יְדוּן

אוֹתִי בְּמִדַּת הַדִּין לְבַד, אֶלָּא יְצָרֵף גַּם שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים אֶל שֵׁם אֱלֹהִים. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים", יְצָרְפוֹ אֶל שֵׁם אֱלֹהִים, אָז "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת" וְגוֹ'.

וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (ע ד) דָּרַשׁ "אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וּשְׁמָרַנִי", הַיְינוּ מִן אַרְבָּעָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת, וְהֵם עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים וְלָשׁוֹן הָרָע, וְאַסְמְכוּהָ אַקְרָא. נִרְאֶה שֶׁגַּם מִדְרָשׁ זֶה רָצָה לְתָרֵץ קֻשְׁיָא זוֹ: וְכִי הָיָה יַעֲקֹב מְסֻפָּק בְּהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ? אֶלָּא לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ "כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי" (בראשית כח:טו), בִּלְשׁוֹן "אִם" הוֹרָה כְּאִלּוּ אָמַר "אִם אֶעֱשֶׂה אוֹ לֹא אֶעֱשֶׂה", וְזֶה תָּלוּי בַּדָּבָר אִם לֹא יִגְרוֹם הַחֵטְא. עַל כֵּן אָמַר "אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וּשְׁמָרַנִי" מִן הַחֵטְא, וּפֵרֵט אַרְבָּעָה אָבוֹת נְזִיקִין אֵלּוּ, כִּי הֵמָּה הָיוּ סִבַּת חֻרְבַּן בַּיִת רִאשׁוֹן וְשֵׁנִי. עַל כֵּן אָמַר שֶׁאִם יִשְׁמוֹר אוֹתוֹ ה' מִן אַרְבָּעָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, אָז "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שַׂמְתִּי מַצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים" (בראשית כח:כב). וּמִכְּלַל הֵן נִשְׁמַע לָאו, כִּי אִם לֹא יִשָּׁמְרוּ מִן אַרְבָּעָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, אָז לֹא יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים, כִּי יֶחֱרַב בַּעֲבוּרָם.

פרק כט

פסוק א

וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ. לְפִי שֶׁבַּהֲלִיכָה רִאשׁוֹנָה אָמְרוּ רז"ל (סנהדרין צה) שֶׁקִּפְצָה לוֹ הָאָרֶץ, וּלְפִי זֶה לֹא הָיְתָה הַהֲלִיכָה תְּלוּיָה בְּזֵרוּז רַגְלָיו כִּי אִם בְּנֵס, הַצְּרִיךְ לוֹמַר שֶׁמִּכָּאן וְהָלְאָה לֹא הָלַךְ עַל יְדֵי קְפִיצַת הָאָרֶץ, כִּי אִם בְּרַגְלָיו כִּשְׁאָר אָדָם.

פסוק ב

וַיַּרְא וְהִנֵּה בְאֵר בַּשָּׂדֶה. נִזְדַּמֵּן לוֹ שָׁרָאָה שְׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ, סִימָן הוּא שֶׁשְּׁלֹשָׁה הֵם שֶׁנִּזְדַּמְּנָה לָהֶם אִשָּׁה אֶל הַבְּאֵר, וְהֵם יִצְחָק יַעֲקֹב וּמֹשֶׁה, לְפִי שֶׁהָאִשָּׁה נִמְשֶׁלֶת לִבְאֵר שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ה טו) "שְׁתֵה מַיִם מִבּוֹרֶךָ וְנֹזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ". וְנוּכַל לוֹמַר עוֹד שֶׁשְּׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ, רָמַז שֶׁשְּׁלֹשָׁה שׁוּתָפִין בָּאָדָם, וְעַל כֵּן נִזְדַּמְּנָה לוֹ שֶׁשְּׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן שֶׁתּוּ מִן הַבְּאֵר, כָּךְ שְׁלֹשָׁה שׁוּתָפִין שֶׁבָּאָדָם מִשָּׁם יִשְׁקוּ כָּל הַנּוֹלָדִים. "וְהָאֶבֶן גְּדֹלָה עַל פִּי הַבְּאֵר", כִּי הָאִשָּׁה הַצְּנוּעָה נִקְרֵאת "גַּן נָעוּל מַעְיָן חָתוּם" (שיר השירים ד יב), וּכְאִלּוּ נֶחְתָּם בְּאֶבֶן, וְלֹא יִפָּתַח כִּי אִם בְּעֵת הַתּוֹלָדָה, וְאַחַר זֶה יָשִׁיבוּ הָאֶבֶן לִמְקוֹמוֹ, שֶׁלֹּא לְהִשְׁתַּמֵּשׁ מִזֶּה הַבְּאֵר כִּי אִם בְּעֵת הַצֹּרֶךְ לְקִיּוּם הַמִּין.

וְרז"ל דָּרְשׁוּ (בראשית רבה עח, ט) עִנְיַן הַבְּאֵר בְּכַמָּה פָּנִים שׁוֹנוֹת, יֵשׁ אוֹמְרִים "וְהִנֵּה בְאֵר" זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים זֶה סִינַי כוּ', וּלְדַעַת כֻּלָּם אֵין הַמִּקְרָאוֹת יוֹצְאִין מִידֵי

פְּשׁוּטָם, אֶלָּא כַּוָּנָתָם לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ נִזְדַּמֵּן לְיַעֲקֹב עִנְיַן הַבְּאֵר וְהָרוֹעִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה סִימָן מָסוּר בְּיָדוֹ עַל הֶעָתִיד, וּבְדָבָר זֶה נֶחְלְקוּ הַחֲכָמִים עַל מָה הָעִנְיָן מְרַמֵּז.

פסוק ה

הֲיְדַעְתֶּם אֶת לָבָן בֶּן נָחוֹר. הֶוֶה לֵיהּ לְמֵימַר לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל, וּבְמָקוֹם "יְדַעְנוּהוּ" הֶוֶה לֵיהּ לְמֵימַר "יְדַעֲנוּהוּ". וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא שְׁאָלָם אִם הֵם מַכִּירִין אוֹתוֹ אוֹ לֹא, כִּי חָשַׁב פְּשִׁיטָא שֶׁאֲנָשִׁי מְקוֹמוֹ מַכִּירִין אוֹתוֹ, אַךְ שֶׁשְּׁאָלָם עַל מַעֲשָׂיו וְעַל יְחוּסוֹ. כִּי עַל מַעֲשָׂיו שָׁאַל אִם הוּא מִתְיַחֵס אַחַר נָחוֹר, שֶׁהָיָה אִישׁ תֹּם וְיָשָׁר, אוֹ אַחַר אָבִיו בְּתוּאֵל הָרַמַּאי שֶׁהָיָה בּוֹעֵל כָּל הַבְּתוּלוֹת, וְאָמַר "הַיְדַעְתֶּם אֶת לָבָן" אִם הוּא "בֶּן נָחוֹר" דּוֹמֶה לוֹ בַּתּוֹלְדָה, וַיֹּאמְרוּ "יָדָעְנוּ" כִּי הוּא בֶּן נָחוֹר, מִתְיַחֵס אַחֲרָיו וְדוֹמֶה לוֹ בְּמַעֲשָׂיו. וְעַל יַחַס שֶׁלּוֹ שָׁאַל אִם הוּא נוֹלַד מִנָּחוֹר אָחִי אַבְרָהָם, כִּי אוּלַי אִמּוֹ יָלְדָתּוּ מֵאִישׁ אַחֵר, וְרָצָה לֵידַע אִם לֹא יָצָא שֵׁם רַע עַל אִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁיָּצָא עַל בְּתוּאֵל שֶׁבָּעַל כָּל הַבְּתוּלוֹת, וְחָשַׁשׁ שֶׁמָּא גַּם אִשְׁתּוֹ זָנְתָה עַד שֶׁנּוֹלַד לָבָן מֵאִישׁ אַחֵר, וְאֵינוֹ מִתְיַחֵס אַחַר נָחוֹר, וְהֵשִׁיבוּ "יְדָעְנוּ" שֶׁהוּא בֶּן נָחוֹר בְּבֵרוּר כִּי לֹא נִשְׁמַע עַל אִמּוֹ שׁוּם שֵׁמֶץ פְּסוּל. וַיֹּאמֶר לָהֶם "הֲשָׁלוֹם לוֹ", כִּי יָדַע שֶׁכָּל אַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ רְשָׁעִים, וְאִם הוּא צַדִּיק לְפִי דִּבְרֵיהֶם מִסְּתָמָא אֵין שָׁלוֹם לוֹ מִפְּנֵי הָרְשָׁעִים שֶׁדַּרְכָּם לְהִתְגָּרוֹת בַּצַּדִּיקִים, וַיֹּאמְרוּ "שָׁלוֹם", וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן, וְאִלּוּ לֹא הָיָה לוֹ שָׁלוֹם לֹא הָיָה שׁוֹלֵחַ אֶת בִּתּוֹ בֵּין הָרוֹעִים פֶּן יִתְעַלְּלוּ בָּהּ.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁלְּכָךְ אָמַר לָהֶם "הֵן עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל" (בראשית כט:ז), לְבָדְקָן אִם הֵם חֲשׁוּדִים עַל הַגָּזֵל, כִּי סְתָם רוֹעִים חֲשׁוּדִים, (עיין פירוש רש"י) וְחָשַׁב יַעֲקֹב שֶׁאִם אֵינָן כְּשֵׁרִים, אִם כֵּן שֶׁלֹּא כַּדִּין נִתְיַחֲדָה רָחֵל עִמָּהֶם, כִּי אֵין הֶתֵּר לְהִתְיַחֵד כִּי אִם בָּעִיר בִּשְׁנֵי אֲנָשִׁים וּבַשָּׂדֶה עִם שִׁלְשָׁה אֲנָשִׁים כְּשֵׁרִים. וְעַל כֵּן פֵּרַט לְךָ הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ שִׁלְשָׁה עֲדֵרֵי צֹאן וּכְשֵׁרִים הָיוּ, וְאִם כֵּן בְּדִין נִתְיַחֲדָה עִמָּהֶם.

פסוק יד

אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְסַפֵּר לְלָבָן אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה", וְלֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא אֵיזוֹ דָּבָר דְּבָרִים הַדְּבָרִים אֲשֶׁר סִפֵּר לוֹ, וַהֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "אֵת כָּל אֲשֶׁר קָרָהוּ", אֶלָּא וַדַּאי שֶׁסִּפֵּר לוֹ אוֹתָן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ, שֶׁאָמַר "יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי וְאַהַרְגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי" (בראשית כז:מא), וְהֶצֱרִךְ לְסַפֵּר לוֹ מֵאֵיזוֹ טַעַם רָצָה לְהָרְגוֹ, וְהוּא בַּעֲבוּר הַבְּכוֹרָה וְהַבְּרָכוֹת. עַל כֵּן אָמַר לוֹ לָבָן "אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה", בְּמִלַּת "אַךְ" מֵעֵט אֶת עֵשָׂו, כִּי "אוֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים", וְ"כָל אֲחֵי רָשׁ שְׂנֵאוּהוּ" (משלי יט:ד,ז), וְאָמַר לְפִי זֶה עָשִׁיר אַתָּה, וְאִם כֵּן אַךְ אַתָּה לְבַד עַצְמִי וּבְשָׂרִי וְלֹא עֵשָׂו, וְעַל כֵּן אֵינְךָ צָרִיךְ לִירֹא מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא אֵינוֹ קְרוֹבִי.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁלֹּא רָאָה אֶצְלוֹ מְאוּמָה, שֶׁהָרֵי בָּא בְּיָדַיִם רֵיקָנִיּוֹת, אִם כֵּן אֵין בְּךָ הַקְרָבָה שֶׁמְּקָרְבִין הָעֲשִׁירִים, כִּי אִם קִרְבַת שְׂאֵר בָּשָׂר לְבַד. דָּבָר אַחֵר, שֶׁסִּפֵּר לוֹ אֵיךְ שֶׁרְמָה אֶת עֵשָׂו בִּלְקִיחַת הַבְּכוֹרָה, אָמַר "אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אַתָּה" (בראשית כט:יד) – רַמַּאי כָּמוֹנִי, עַל כֵּן רָאוּי לְקָרְבְךָ אֵלַי, כִּי כָמוֹנִי כָּמוֹךָ.

פסוק ל

וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל מִלֵּאָה. מַשְׁמָע שֶׁהָיָה אוֹהֵב אֶת לֵאָה, זוּלַת שֶׁאָהַב אֶת רָחֵל יוֹתֵר מִלֵּאָה, וְהַפָּסוּק אוֹמֵר (בראשית כט:לא) "וַיַּרְא ה' כִּי שְׂנוּאָה לֵאָה". וְעוֹד מַהוּ "גַּם"? וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁיִּתְרוֹן הַחָכְמָה בָּא מִן הַסִּכְלוּת כִּיתְרוֹן הָאוֹר הַבָּא מִן הַחֹשֶׁךְ, כִּי אֵין נִכָּר אֵיזוֹ מַעֲלָה עַד אֲשֶׁר רוֹאִין הַהֶעְדֵּר וְרוֹאִין זֶה כְּנֶגֶד זֶה, אָז נִרְאֶה בְּיוֹתֵר יִתְרוֹן הַחָכְמָה וְהָאוֹר. כָּךְ יַעֲקֹב הָיָה אוֹהֵב אֶת רָחֵל מִצַּד עַצְמָהּ, וְנוֹסָף עַל אַהֲבָה זוֹ עוֹד הוֹסִיף בָּהּ אַהֲבָה מִצַּד לֵאָה, כִּי רָאָה אֶת זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ וְנִגְלָה בְּיוֹתֵר יִתְרוֹנָהּ שֶׁל רָחֵל. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל", מִלַּת "גַּם" בָּא לְרַבּוֹת תּוֹסֶפֶת הָאַהֲבָה הַנִּמְשֶׁכֶת לְרָחֵל מִן לֵאָה, וּמִ"ם שֶׁל "מִלֵּאָה" אֵינָהּ מִ"ם הַיִּתְרוֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁתּוֹסֶפֶת אַהֲבָה זוֹ נִמְשְׁךָ מִלֵּאָה בַּעֲבוּר שֶׁמִּסְרָה סִימָנֶיהָ לְלֵאָה, וְדָבָר זֶה חָשַׁב לָהּ לִצְדָקָה, עַל כֵּן הוֹסִיף בָּהּ אַהֲבָה.

פסוק לג

כִּי שָׁמַע ה' כִּי שְׂנוּאָה אָנֹכִי. אַף עַל פִּי שֶׁבִּלְּדַת בֵּן רִאשׁוֹן אָמְרָה "כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי" (בראשית כט:לב), וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא יִשְׂנָאֶהָ, וְלָמָּה זֶה אָמְרָה "כִּי שְׂנוּאָה אָנֹכִי"? מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה שֶׁהִיא סְבָרָה שֶׁיִּהְיֶה כֵּן וְלֹא עָלְתָה בְּיָדָהּ, כִּי הִיא סְבָרָה מֵאַחַר שֶׁאֵין אִשָּׁה אֶלָּא לְבָנִים וְהַבֵּן אָהוּב בְּלִי סָפֵק, וְאֵיךְ תִּהְיֶה בּוֹר שְׂנוּאָה וּמִימֶיהָ חֲבִיבִין? עַל כֵּן אָמְרָה "כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי". וְאַחַר כָּךְ רָאֲתָה שֶׁהָלְכָה בְּטָעוּת, שֶׁהָרֵי מִן הַדִּין הָיָה שֶׁאָחוֹתִי תֵּלֵד בֵּן שֵׁנִי, וּמַה נָּתַן לִי ה' גַּם אֶת זֶה? אֶלָּא לְפִי שֶׁגָּלוּי לְפָנָיו הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ שֶׁעוֹדֶנּוּ בְּשִׂנְאָתוֹ, לְכָךְ אָמְרָה "כִּי שָׁמַע ה'", הוּא יִתְבָּרֵךְ לְבַדּוֹ בּוֹחֵן לִבּוֹ וְשָׁמַע כָּל דְּבָרָיו שֶׁעִם לִבּוֹ, אֲבָל אֲנִי לֹא יָדַעְתִּי זֶה כִּי חֲשַׁבְתִּי שֶׁכְּבָר סָרָה שִׂנְאָתוֹ.

וְעוֹד יָכוֹל לִהְיוֹת, שֶׁבִּלְּדַת בֵּן רִאשׁוֹן אָהַב אוֹתָהּ, וּבֵינֵי בֵּינֵי נִתְקַלְקְלָה הַשּׁוּרָה וְחָזַר לְשִׂנְאָתוֹ, כִּי כֵן הוּא הַמִּנְהָג שֶׁבִּשְׁעַת הַלֵּדָה יִשְׂמַח הָאָב בְּיוֹצֵא חֲלָצָיו וְאַגַּב יִשְׂמַח גַּם בְּאִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח, וּבְרֹב הַיָּמִים הַכֹּל נִשְׁכָּח וְסָרָה אַהֲבָתוֹ. וְהִיא גַּם הִיא אָמְרָה בִּנְבוּאָה "כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי" (בראשית כט, לב), דַּוְקָא עַתָּה בִּשְׁעַת לֵדָה וְקָרוֹב לַלֵּדָה, וְלֹא אַחַר כָּךְ. וְיָדְעָה זֶה מִגֹּדֶל רְחוּק לִבָּבוֹ, שֶׁאַהֲבָה זוֹ לֹא תִּהְיֶה כִּי אִם לְפִי שָׁעָה, עַל כֵּן אָמְרָה "כִּי עַתָּה". וּבֶבֶן שֵׁנִי אָמְרָה "כִּי שְׂנוּאָה אָנֹכִי" (בראשית כט, לג), וּבַבֵּן הַשְּׁלִישִׁי נֶאֱמַר "עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ לֵוִי" (בראשית כט, לד), יַעֲקֹב קָרָא לוֹ לְהַרְאוֹת שֶׁהוּא מַסְכִּים לְדִבְרֵיהָ

וְכִי רְצוֹנוֹ לְהַדְבֵּק בָּהּ. אֲבָל בַּבָּנִים הַקּוֹדְמִים הִיא קָרְאָה לָהֶם שֵׁמוֹת הַמּוֹרִים עַל הָאַהֲבָה, אֲבָל לֹא רָאִינוּ עֲדַיִן הַסְכָּמָתוֹ עַד שֶׁיֹּלְדָה בֵּן שְׁלִישִׁי, אָז גִּלָּה דַּעְתּוֹ כִּי סָרָה שִׂנְאָתוֹ מִכָּל וָכֹל.

פסוק לד

הַפַּעַם יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי וגו'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל שֵׁם שֶׁלִּוּהוּ בְּמַתָּנוֹת כְּהוּנָה קָרָא שְׁמוֹ לֵוִי, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר שֶׁקָּרָאוֹ לֵוִי עַל שֵׁם "הַפַּעַם יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי". וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה כִּי הָאֱמָהוֹת רוּחַ ה' דִּבֵּר עַל לְשׁוֹנָם, וּמַה שֶּׁאָמְרָה בְּלֵדַת בֵּן הָרִאשׁוֹן "כִּי עַתָּה יֶאֱהָבֵנִי אִישִׁי" (בראשית כט, לב), הָיְתָה הַכַּוָּנָה בַּעֲבוּר שֶׁנּוֹלַד בֵּן הַבְּכוֹר עוֹבֵד עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי הָעֲבוֹדָה הָיְתָה בַּבְּכוֹרוֹת. וּלְפִיכָךְ יִצְחָק אָהַב אֶת עֵשָׂו לְפִי שֶׁהוּא בְּכוֹר וְחָשַׁב שֶׁהוּא יִהְיֶה עוֹבֵד עֲבוֹדָה, וְרִבְקָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב כִּי רָאֲתָה בִּנְבוּאָה שֶׁעַל יָדָהּ תָּשׁוּב הַבְּכוֹרָה לְיַעֲקֹב. כָּךְ אָמְרָה לֵאָה "כִּי עַתָּה יֶאֱהָבֵנִי אִישִׁי" עַל יְדֵי בֵּן הַבְּכוֹר, כִּי בְּרִית כְּרוּתָה שֶׁלְּעוֹלָם יִהְיֶה בֵּן הַבְּכוֹר לַשְּׁנוּאָה כְּדֵי לְסַבֵּב לָהּ אַהֲבָה, וְכֵן פֵּרֵשׁ מַהֲרִי"א פָּרְשַׁת כִּי תֵצֵא בְּפָסוּק "וְהָיָה הַבְּכוֹר לַשְּׁנִיאָה" (דברים כא, טז). אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדַע שֶׁלְּסוֹף תִּסּוֹב הַבְּכוֹרָה מֵרְאוּבֵן עַל יְדֵי חִלּוּל יְצוּעֵי אָבִיו, וְאִם כֵּן עֲדַיִן הִיא שְׁנוּאָה, זֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי שָׁמַע ה' כִּי שְׁנוּאָה אָנֹכִי וַיִּתֶּן לִי גַּם אֶת זֶה" (בראשית כט, לג), וְלֹא אָמְרָה שֶׁבֵּן זֶה יְסַבֵּב הָאַהֲבָה בַּעֲבוּר אֵיזוֹ סִבָּה, עַד שֶׁיֹּלְדָה אֶת לֵוִי שֶׁקָּרָא לוֹ ה' לֵוִי עַל שֵׁם שֶׁלִּוּהוּ בְּמַתָּנוֹת כְּהוּנָה חֵלֶף עֲבוֹדַת ה' אֲשֶׁר עָלָיו, וּבְסִבָּה זוֹ "יִלָּוֶה אֵלַי אִישִׁי" וְיֶאֱהָבֵנִי, כִּי מִמֶּנִּי נוֹלַד הַפַּעַם אוֹתוֹ בֵּן אֲשֶׁר עָלָיו יִהְיֶה מַשָּׂא עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וּלְפִי זֶה מַסְכִּים פֵּרוּשׁ רַשִׁ"י עִם פְּשַׁט הַמִּקְרָא.

פרק ל

פסוק ב

הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי. לְפִי שֶׁרָחֵל אָמְרָה הָיָה לְךָ לְהִתְפַּלֵּל עָלַי, וְיַעֲקֹב הֵשִׁיב לָהּ וְכִי בַּעֲבוּר זֶה אָמַרְתְּ "הָבָה לִי בָנִים", מַשְׁמַע עַל כָּל פָּנִים, וְכִי בָּטוּחַ אֲנִי שֶׁיְּקֻבַּל ה' תְּפִלָּתִי? כִּי אוּלַי יִגְרֹם הַחֵטְא שֶׁיִּסָּךְ ה' בָּעֲנָן לוֹ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה, כִּי כָּל מִי שֶׁנִּתְקַבְּלָה תְּפִלָּתוֹ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עוֹמֵד תַּחַת אֱלֹהִים מַמָּשׁ וְאֵין שׁוּם דָּבָר חוֹצֵץ בֵּינוֹ לְבֵין אֱלֹהִים, אֲבָל בִּזְמַן שֶׁאֵין תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת דּוֹמֶה כְּאִלּוּ יֵשׁ מָסָךְ מַבְדִּיל וְחוֹצֵץ בֵּינוֹ לְבֵין אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איכה ג, מד) "סַכּוֹתָ בָּעָנָן לָךְ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה", וְעָנָן זֶה הוּא הַחוֹמֶר הָאָפֵל אֲשֶׁר עַל פִּיו יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נֶגַע, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה נט, ב) "עֲוֹנוֹתֵיכֶם הָיוּ מַבְדִּילִין בֵּינֵיכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם", וּלְכָךְ אָמַר "אֲשֶׁר מָנַע מִמֵּךְ פְּרִי בָטֶן", כִּי מֵאַחַר שֶׁמָּנַע מִמֵּךְ וְלֹא מִמֶּנִּי, אִם כֵּן וַדַּאי יוֹדֵעַ ה' שֶׁיֵּשׁ בָּךְ אֵיזוֹ עָוֹן אֲשֶׁר גָּרַם לִמְנוֹעַ מִמֵּךְ פְּרִי בָטֶן, וְאוֹתוֹ עָוֹן יָסֵךְ בְּלִי סָפֵק מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה. מִיָּד נָתְנָה רָחֵל אֶל לִבָּהּ לְפַשְׁפֵּשׁ בְּמַעֲשֶׂיהָ אֵיזוֹ עָוֹן גָּרַם לָהּ, וְלֹא מָצְאָה כִּי אִם מִדַּת הַקִּנְאָה

שֶׁהָיְתָה בָּהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל, א) "וַתְּקַנֵּא רָחֵל בַּאֲחוֹתָהּ", וְחָשְׁבָה שֶׁעָוֹן זֶה גָּרַם לָהּ שֶׁלֹּא הוֹעִילָה תְּפִלַּת יַעֲקֹב, עַל כֵּן נָתְנָה אֶל לִבָּהּ לָשׂוּב בִּתְשׁוּבָה לְהַטּוֹת אֶל קָצָה הָאַחֵר בַּדָּבָר שֶׁחָטְאָה בּוֹ, וְהוּא שֶׁמִּתְחִלָּה נִתְקַנְּאָה אֲפִלּוּ בַּאֲחוֹתָהּ, וְאַחַר כָּךְ לֹא נִתְקַנְּאָה אֲפִלּוּ בְּשִׁפְחָתָהּ, עַל כֵּן אָמְרָה שֶׁשִּׁבְזוּת שֶׁאַכְנִיס צָרָתִי לְבֵיתִי אִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי מִמֶּנָּה.

פסוק ו

עַל כֵּן קָרְאָה שְׁמוֹ דָּן. כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "עַל כֵּן" הָיָה מְרֻבֶּה בְּאוֹכְלוּסִין, חוּץ מִן שֵׁבֶט לֵוִי, לְפִי שֶׁהָיָה הָאָרוֹן מְכֻלֶּה בָּהֶם. וְתֵדַע, שֶׁלְּשׁוֹן "עַל כֵּן" לֹא נֶאֱמַר כִּי אִם בְּלֵוִי וִיהוּדָה וְדָן, כִּי "בָּרֵב עָם הַדְרַת מֶלֶךְ" (משלי יד:כח), וִיהוּדָה גּוּר אַרְיֵה (בראשית מט:ט) מִמֶּנּוּ הוֹד מַלְכוּת, וְ"דָן יָדִין עַמּוֹ" (בראשית מט:טז) יִקַּח נְקָמוֹת עַמּוֹ "כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל", הַיְינוּ כְּדָוִד הַמֶּלֶךְ הַמְיֻחָד שֶׁבַּשְּׁבָטִים, וְהַלּוֹקֵחַ נְקָמוֹת עַמּוֹ צָרִיךְ גַּם כֵּן אוֹכְלוּסִין. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר (דברים לג:כב) "דָּן גּוּר אַרְיֵה", הִמְשִׁילוֹ לְדָוִד שֶׁנִּמְשַׁל גַּם כֵּן לְגוּר אַרְיֵה. וְשֵׁבֶט לֵוִי, מִמֶּנּוּ כֶּתֶר תּוֹרָה וְכֶתֶר כְּהֻנָּה, כִּי מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה וְאַהֲרֹן הַכְּהֻנָּה, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהָיָה מִן הָרְאוּי שֶׁשִּׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי יִהְיוּ רַבִּים, כִּי מִמֶּנּוּ מִשְׁרָתֵי אֱלֹהֵינוּ וּבָרֵב עָם הַדְרָתָם, אַף שֶׁהָיָה הָאָרוֹן מְכֻלֶּה בָּהֶם. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁמִּצַּד שֶׁהָיוּ קְרוֹבִים אֶל הָאָרוֹן הָיוּ פְּרוּשִׁים מִנְּשׁוֹתֵיהֶם, וְעַל כֵּן לֹא פָּרוּ וְרָבוּ כָּל כָּךְ. וּמַקְשִׁים עַל זֶה, וַהֲלֹא הָיוּ מְעַטִּים קֹדֶם שֶׁנִּמְסַר לָהֶם מַשָּׂא הָאָרוֹן? עַל כֵּן פֵּרְשׁוּ שֶׁאָרוֹן זֶה הַיְינוּ אֲרוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וְאֵין צֹרֶךְ לָזֶה, כִּי לְעוֹלָם הָאָרוֹן הַקָּדֵשׁ הִסְבָּה, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁלֵּוִי עָתִיד לִשָּׂא אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ, עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב לְלֵוִי לֹא יִשָּׂא אֲרוֹנוֹ, לְפִי שֶׁלֶּעָתִיד יִשָּׂא אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְעַל כֵּן נָהֲגוּ הַמִּצְרִים כָּבוֹד בְּשֵׁבֶט לֵוִי, כִּי רָאוּ שֶׁיַּעֲקֹב נָהַג בּוֹ כָּבוֹד, וְעַל כֵּן לֹא נִשְׁתַּעְבְּדוּ בָּהֶם הַמִּצְרִיִּים וְלֹא הָיוּ בִּכְלַל "פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א:י), וְעַל כֵּן לֹא הָיוּ גַּם בִּכְלַל "כֵּן יִרְבֶּה" (שמות א:יב). וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, שֶׁכָּל מִי שֶׁהָיָה בִּכְלַל "פֶּן יִרְבֶּה" וּבְקִשּׁוּ הַמִּצְרִים לְהַמְעִיטָם מֵעֹצֶר רָעָה וְיָגוֹן, הֲצָרַךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַרְאוֹת לָהֶם שֶׁכָּל חָכְמָתָם לֹא עָמְדָה לָהֶם נֶגֶד רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְהִפְרִם וְהִרְבָּם שֶׁלֹּא כְּדַרְכּוֹ הָעוֹלָם. אֲבָל שֵׁבֶט לֵוִי, שֶׁלֹּא הָיוּ בְּעִנּוּי מִצְרִים וְלֹא בִּקְּשׁוּ לְהַמְעִיטָם, לֹא הֲצָרַךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַרְבּוֹתָם כְּנֶגֶד הַטֶּבַע, עַל כֵּן לֹא הָיוּ מְרֻבִּים בְּאוֹכְלוּסִין כָּל כָּךְ. וְנִרְאֶה שֶׁגַּם מִטַּעַם זֶה הָיוּ שֵׁבֶט לֵוִי עֲנִיִּים וְלֹא הָיָה לָהֶם נַחֲלָה בָּאָרֶץ, כִּי כָּל שֶׁפָּרַע חוֹב "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם" (בראשית טו:יג), הָיָה בִּכְלַל "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל" (בראשית טו:יד), וְקַל לְהָבִין.

פסוק כה

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וְגוֹ'. טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר שֶׁלֹּא בִּקֵּשׁ יַעֲקֹב "שַׁלְּחֵנִי נָא" כִּי אִם אַחַר שֶׁנּוֹלַד יוֹסֵף, לְפִי שֶׁהָיָה יַעֲקֹב מְסֻפָּק אִם יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים אוֹ לֹא,

כִּדְמַסְּיק (בבר"ר סח יא) אָמַר יַעֲקֹב: "אִם הָאָבוֹת מִתְאַחוֹת זוֹ לָזוֹ, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁאֲנִי מַעֲמִיד שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים" כוּ'. שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁהָיָה מְסֻפָּק אִם יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים. וּכְשֶׁאָמְרָה רָחֵל בְּנִבּוּאָה "סַפְתִּי ה' לִי בֵּן אַחֵר" וְלֹא בִּקְּשָׁה בָּנִים הָרְבֵּה, שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁרוּחַ ה' דִּבֵּר בָּהּ שֶׁיֵּצְאוּ מִן יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים וְלֹא יוֹתֵר. עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב "שַׁכְּלְתַנִי נָא", כִּי אָז הָיָה בָּטוּחַ שֶׁלֹּא יוּכַל עֵשָׂו לְהָרְגוֹ, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן לֹא נוֹלַד בִּנְיָמִין, גַּם לֹא הָיְתָה מְעֻבֶּרֶת עֲדַיִן, שֶׁהֲרֵי עָשָׂה בְּסֻכּוֹת זְמַן רַב בְּעֵרֶךְ שְׁתֵּי שָׁנִים וְאַחַר כָּךְ נוֹלַד בִּנְיָמִין. וּמִצַּד שֶׁהָיָה יַעֲקֹב בָּטוּחַ שֶׁלֹּא יוּכַל לוֹ עֵשָׂו, עַל כֵּן אָמַר "שַׁכְּלְתַנִי נָא" עַכְשָׁיו, כִּי וַדַּאי לֹא יַעֲשֶׂה לִי מְאוּמָה, מֵאַחַר שֶׁלֹּא יָצְאוּ מִמֶּנִּי עֲדַיִן כָּל שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים.

וְרז"ל אָמְרוּ (בראשית רבה עג ז) מִשֶּׁנּוֹלַד שִׁטְנוֹ שֶׁל עֵשָׂו, דְּהַיְנוּ יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר (עובדיה א יח) "וְהָיָה בֵית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ" כוּ'. אַף עַל פִּי שֶׁמִּקְרָא זֶה נֶאֱמַר לֶעָתִיד, אוּלַי יָדַע יַעֲקֹב בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁסּוֹפוֹ לִפּוֹל בְּיַד יוֹסֵף, וְאַף עַל גַּב שֶׁאִיהוּ לָא חָזָא, מַזָּלֵיהּ חָזָא, עַל כֵּן וַדַּאי יִפּוֹל לִבּוֹ שֶׁל עֵשָׂו בִּרְאוֹתוֹ אֶת יוֹסֵף, וְעַל כֵּן לֹא יוּכַל לוֹ לְיַעֲקֹב. וְעוֹד, שֶׁיּוֹסֵף שִׁטְנוֹ, לְפִי שֶׁעֵשָׂו אֵין לוֹ טַעֲנָה עַל יַעֲקֹב כִּי אִם מַה שֶּׁלָּקַח מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְלֶעָתִיד יוֹסֵף מֹשִׁיב לוֹ: כְּשֵׁם שֶׁנִּלְקְחָה הַבְּכוֹרָה מֵרְאוּבֵן עַל יְדֵי חִלּוּל יְצוּעֵי אָבִיו וְנִתְּנָה לִיוֹסֵף, כָּךְ בְּדִין נִלְקְחָה מֵעֵשָׂו שֶׁהָיָה צַד נְשִׂים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן וְנִתְּנָה לְיַעֲקֹב, וְקִבְּלַת הַבְּרָכוֹת תְּלוּיוֹ בַּבְּכוֹרָה, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת תּוֹלְדוֹת (בראשית כה לא). טַעַם אַחֵר: קֹדֶם שֶׁיִּלְּדָה רָחֵל, הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ לָבוֹא אֶל אָבִיו, שֶׁלֹּא יֹאמַר שֶׁלָּקַח אֵשֶׁת יְפַת תֹּאַר לְשֵׁם תַּאֲוָה, כִּי מִטַּעַם זֶה אָמְרָה רָחֵל "אֱסַף אֱלֹהִים חֶרְפָּתִי" (בראשית ל לג), כִּי חוּשׁ הַמְּשׁוּשׁ שֶׁלֹּא לְקִיּוּם הַמִּין, חֶרְפָּה הִיא לָנוּ.

פרק לא

פסוק א

לָקַח יַעֲקֹב אֵת כָּל אֲשֶׁר לְאָבִינוּ. וְאַחַר כָּךְ אָמְרוּ "וּמֵאֲשֶׁר לְאָבִינוּ עָשָׂה אֵת כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה", "מֵאֲשֶׁר" מַשְׁמַע מִקְצָת אֲשֶׁר וְלֹא כָּל אֲשֶׁר, וְאִם כֵּן דִּבְרֵיהֶם סְתָרֵי אַהֲדָדֵי. וּבְלָאו הָכֵי קָשֶׁה, אֵיךְ אָמְרוּ שֶׁקֶר מְפֻרָסָם, וְכִי לָקַח יַעֲקֹב כָּל אֲשֶׁר לַאֲבִיהֶם, וְכִי לֹא הִשְׁאִיר לוֹ כְּלוּם? הֲלֹא הָיָה לְלָבָן עֲדַיִן צֹאן וּבָקָר וְאֹהָלִים. וּבְאוּר הַדְּבָרִים כָּךְ הוּא: שֶׁמִּתְּחִלָּה לֹא דִּבְּרוּ כְּנֶגֶד הָרְכוּשׁ כְּלָל, כִּי אִם כְּנֶגֶד הַתַּחְבּוּלוֹת וְעִנְיְנֵי רַמָּאוּת שֶׁהָיָה אֲבִיהֶם בָּקִי בָּהֶם וּבִשְׁמוֹתֵיהֶם יוֹתֵר מִכָּל הָעוֹלָם, עַד שֶׁהָיָה הוּא יָכוֹל לְרַמּאוֹת אֶת אֲחֵרִים, אֲבָל אֲחֵרִים לֹא יְכָלוּ לְרַמּאוֹתוֹ. וְיַעֲקֹב לָמַד מִלָּבָן כָּל רַמָּאוּתוֹ, עַד שֶׁאֲפִלּוּ לָבָן לֹא יָכוֹל לַעֲמוֹד לְפָנָיו, כִּי

הוּא רִמָּה אֶת לָבָן. וְעַל זֶה אָמְרוּ "לְקַח יַעֲקֹב אֵת כָּל אֲשֶׁר לְאָבִינוּ" – כָּל רַמָּאוּתוֹ לָקַח מִמֶּנּוּ. וּכְנֶגֶד הָרְכוּשׁ אָמְרוּ "וּמֵאֲשֶׁר לְאָבִינוּ עָשָׂה אֵת כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה".

פסוק ח

אִם כֹּה יֹאמַר נְקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ וְגוֹ'. "אִם כֹּה אָמַר" הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר, כִּי "יֹאמַר" לְהַבָּא מַשְׁמַע. וְנִרְאֶה שֶׁזֶּה קָאֵי עַל מַה שֶּׁאָמַר "וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי" (בראשית לא:ז), כִּי כְּבָר נִרְאָה לוֹ בַּחֲלוֹם "רָאִיתִי אֵת כָּל אֲשֶׁר לָבָן עֹשֶׂה לָךְ" וְגוֹ' (בראשית לא:יב), עַל כֵּן אָמַר "אִם כֹּה יֹאמַר" לְהַבָּא, כִּי פְּשִׁיטָא בְּשִׁעַת שִׁימַת הַמַּקְלוֹת שֶׁיִּוָּלְדוּ עֲקֻדִּים וּטְלוּאִים, אֶלָּא אֲפִלּוּ לְהַבָּא כְּשֶׁלֹּא אָשִׂים הַמַּקְלוֹת, מִכָּל מָקוֹם יִהְיֶה הַכֹּל לְפִי תְּנָאוֹ, שֶׁאִם יֹאמַר "נְקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ", וְיָלְדוּ כֻּלָּם נְקֻדִּים, כִּי כָּךְ הוּבְטַחְתִּי בַּחֲלוֹם מִפִּי הַגְּבוּרָה, לְפִי שֶׁרְאָה ה' בְּעָנְיִי אֶת כָּל אֲשֶׁר לָבָן עֹשֶׂה לִי. כִּי אֲנִי אָמַרְתִּי "הָסֵר מִשָּׁם כָּל שֶׂה נָקֹד וְטָלוּא" (בראשית ל:לב), הָיְתָה כַּוָּנָתִי לוֹמַר שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי עֲדָרִים סְמוּכִים זֶה לָזֶה, וְאִם יֵלְכוּ הַנְּקֻבוֹת אֶל עֵדֶר הַנְּקֻדִּים וְהַטְּלוּאִים, מַזְלִי גָּרַם, וְאִם יִתְעַבְּרוּ בְּעֶדְרָם, מַזְלְךָ גָּרַם. וּמִסְתָּמָא יַסְכִּים לָבָן עַל זֶה, כִּי יוֹתֵר קָרוֹב לוֹ מַה שֶּׁיִּתְעַבְּרוּ בְּעֶדְרָם מִמַּה שֶּׁיֵּלְכוּ לְעֵדֶר אַחֵר. וְלָבָן הִרְחִיק דֶּרֶךְ שִׁלְשֶׁת יָמִים בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה נִמְנָע שֶׁיֵּלְכוּ הַנְּקֻבוֹת לְאוֹתוֹ עֵדֶר, כְּדֵי שֶׁיֵּלֵךְ יַעֲקֹב רֵיקָם. עַל כֵּן הֻצְרַךְ לַעֲשׂוֹת עִנְיַן הַמַּקְלוֹת, וְהִסְכִּים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יָדוֹ לוֹמַר שֶׁאַף בְּלֹא שִׂימַת הַמַּקְלוֹת יִהְיֶה כֵּן לְהַבָּא.

וּבְסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק פֵּרֵשׁ, שֶׁלְּכָךְ נֶאֱמַר "אִם כֹּה יֹאמַר", לְפִי שֶׁלְּבָן רָאָה שֶׁכָּל אֲשֶׁר חָפֵץ יַעֲקֹב עֹשֶׂה ה' וּמַסְכִּים עַל יָדוֹ, עַל כֵּן חָשַׁב לַעֲשׂוֹת תַּחְבּוּלָה נֶגֶד רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְהוּא לְהַתְנוֹת מִתְּחִלָּה נְקֻדִּים, וְכַאֲשֶׁר יִתְעַבְּרוּ נְקֻדִּים אָז יַחֲזֹר וְיִתְּנֶה טְלוּאִים, כִּי כְּבָר נִתְעַבְּרוּ נְקֻדִּים. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדַע מַה שֶּׁבִּלְבּוֹ שֶׁל לָבָן שֶׁכָּךְ יֹאמַר אַחַר שֶׁיִּתְעַבְּרוּ, וְעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּתְעַבְּרוּ מֵאוֹתָהּ מַרְאֶה שֶׁלָּבָן יֹאמַר לֶעָתִיד בְּשָׁעַת הַהֲרִיוֹן "בְּמַרְאֶה זוֹ אֲנִי חָפֵץ", לְכָךְ נֶאֱמַר "אִם כֹּה יֹאמַר" לְהַבָּא.

פסוק כד

מִטּוֹב עַד רָע. וּמַה שֶּׁבֵּינִי בֵּינִי, הַיְינוּ הַדְּבָרִים הַמִּשְׁתַּמְּעִים לִתְרֵי אַפֵּי. וּלְפִי זֶה אָסַר לוֹ שְׁלֹשָׁה מִינֵי דְּבָרִים: רִאשׁוֹנָה, אָסַר לוֹ לְדַבֵּר עִמּוֹ מִטּוֹב, דְּבָרִים טוֹבִים וְנִחוּמִים, כִּי טוֹבָתָן שֶׁל רְשָׁעִים רָעָה הִיא אֵצֶל צַדִּיקִים, לְפִי שֶׁעַל כָּל פָּנִים לִבּוֹ שֶׁל הָרָשָׁע לְהָרַע לַצַּדִּיק, וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר עִמּוֹ טוֹבוֹת, וַדַּאי כָּל דְּבָרָיו עַל צַד הַחֲנֻפָּה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה הַצַּדִּיק יוֹדֵעַ לְהִזָּהֵר וּלְהִשָּׁמֵר מִמֶּנּוּ. וְדָבָר זֶה פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא תְּדַבֵּר עִמּוֹ, כִּי יָבֹא לִידֵי הֶזֵּק עַל יָדָם. אֲבָל אֲפִלּוּ הַדִּבּוּר הַמְמֻצָּע הַמִּשְׁתַּמֵּעַ לִתְרֵי אַפֵּי, סָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמֵינָא שֶׁמֻּתָּר לְךָ לְדַבֵּר עִמּוֹ, וְהָיָה לוֹ לָשׂוּם עַל לִבּוֹ וּלְמֵחַשׁ מִיהָא בָּעֵי, קָא מַשְׁמַע לָן מִלַּת "עַד" לוֹמַר לוֹ שֶׁאָסוּר לְךָ

לְהַטְעוֹתוֹ בְּדְבָרִים. וְלֹא זוֹ שְׁנֵי מִינֵי דְּבָרִים אֵלּוּ שֶׁהֵם אֲסוּרִים לְךָ, כִּי יוֹכַל הַצַּדִּיק לָבוֹא לִידֵי מִכְשׁוֹל עַל יָדָם, אֶלָּא אֲפִלּוּ רַע גָּמוּר, סָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמֵינָא שֶׁמֻּתָּר לְךָ לְגַזֵּם לוֹ בִּדְבָרִים רָעִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה נִזְהָר וְנִשְׁמָר מִמֶּנּוּ, וְאִם הוּא לֹא נִזְהָר, אֲנִי אֶת נַפְשִׁי הִצַּלְתִּי, קָא מַשְׁמַע לָן "רָע", לוֹמַר לְךָ לֹא תְגַזֵּם לוֹ וְלֹא תַּעֲשֶׂה לוֹ שׁוּם רָעָה.

וּבְזֶה מְתֻרָצִים, מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּסָמוּךְ "וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹר אֶת הַגֹּבל הַזֶּה אֵלַי לְרָעָה" (בראשית לא:נב) – מַשְׁמַע אֲבָל לְטוֹבָה תּוּכַל לַעֲבוֹר, וּבְהַפְכּוֹ אָמַר לָבָן "אִם אֲנִי לֹא אֶעֱבֹר אֵלֶיךָ אֶת הַגַּל" (בראשית לא:נב) – מַשְׁמַע בְּשׁוּם פָּנִים לֹא אֶעֱבֹר אֲפִלּוּ לְטוֹבָה, וְזֶה לְפִי שֶׁטּוֹבָתִי בַּל עָלֶיךָ, כִּי כְּבָר אָמַשׁ אָמַר לִי אֱלֹהִים "הִשָּׁמֶר לְךָ מִדַּבֵּר עִם יַעֲקֹב מִטּוֹב" (בראשית לא:כט), שְׁמַע מִינָהּ שֶׁאֵינוֹ חָפֵץ בְּטוֹבָתִי, כִּי חָשׁוּד אֲנִי בְּעֵינָיו שֶׁכָּל טוֹבָתִי לְךָ לְרָעָה. וְאָמַר "אִם אֲנִי לֹא אֶעֱבֹר אֵלֶיךָ אֶת הַגַּל הַזֶּה" – אֲפִלּוּ אִם לֹא אֶעֱבֹר גַּם הַמַּצֵּבָה, אֲבָל "אַתָּה לֹא תַעֲבֹר אֵלַי הַגַּל וְהַמַּצֵּבָה לְרָעָה" (בראשית לא:נב) – מַשְׁמַע אֲבָל הַגַּל לְבַד בְּלֹא הַעֲבָרַת הַמַּצֵּבָה מֻתָּר אַף לְרָעָה, לְפִי שֶׁבֵּינִי בֵּינֶיךָ וַדַּאי יִנָּחֵם יַעֲקֹב עַל הָרָעָה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּלָבָן. וּפְשָׁט זֶה נָכוֹן.

פסוק מא

זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ. וּלְמַעְלָה אָמַר "זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ", וְלֹא הִזְכִּיר מִלַּת "לִי", גַּם אָמַר "עִמָּךְ" בִּמְקוֹם "בְּבֵיתֶךָ", כִּי בֶּאֱמֶת יַעֲקֹב לֹא הָיָה בְּבֵיתוֹ שֶׁל לָבָן כִּי אִם חֹדֶשׁ אֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים" (בראשית כט:יד), מַשְׁמַע רַק חֹדֶשׁ יָמִים הָיָה יוֹשֵׁב עִמּוֹ בְּבֵיתוֹ, אֲבָל בְּכָל שְׁאָר הַזְּמַנִּים הָיָה מִתְגּוֹרֵר בְּשָׂדוֹת וְאֹהָלִים לִרְעוֹת צֹאן לָבָן וְלֹא הָיָה בְּבֵיתוֹ שֶׁל לָבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הָיִיתִי בַיּוֹם אֲכָלַנִי חֹרֶב וְקֶרַח בַּלָּיְלָה" (בראשית לא:מ), לָכֵךְ אָמַר "זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ" אֲבָל לֹא בְּבֵיתֶךָ. וּמִכָּל מָקוֹם אֲפִלּוּ זֶה הַחֹדֶשׁ יָמִים אֲשֶׁר יָשַׁב בְּבֵיתוֹ שֶׁל הָרָשָׁע וְהָרַמַּאי לֹא הָיוּ בְּעֵינָיו כְּיָמִים אֲחָדִים, אֶלָּא כִּזְמַן אָרֹךְ, לְפִי שֶׁיְּמֵי צַעַר הָיוּ לוֹ שֶׁנִּרְאִים כְּיָמִים רַבִּים, וְאָמַר "אוֹיָה לִי כִּי גַרְתִּי מֶשֶׁךְ" (תהלים קכ:ה) זְמַן רַב עִם הָרָשָׁע, וְאִם מְעַט הוּא, "לִי" — רוֹצֶה לוֹמַר בְּעֵינַי שִׁקּוּל כְּאִלּוּ הָיִיתִי כָּל עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתוֹ, לָכֵךְ אָמַר "זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ", בֶּאֱמֶת אֵינָם עֶשְׂרִים שָׁנָה כִּי אִם חֹדֶשׁ אֶחָד לְבַד, אֲבָל לִי הוּא שִׁקּוּל חֹדֶשׁ זֶה כְּעֶשְׂרִים שָׁנָה, לֹא כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה אִמִּי "וְיָשַׁבְתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים" (בראשית כז:מד), כִּי אוּלַי לֹא יָדְעָה אִמִּי בְּגִדְלָ רִשְׁעָתוֹ, וְלִבִּי יוֹדֵעַ מָרַת נַפְשׁוֹ כַּמָּה צַעַר סָבַלְתִּי עַל הֱיוֹתִי עִמְּךָ בְּבֵיתְךָ מַמָּשׁ.

דָּבָר אַחֵר, מִתְּחִלָּה הִזְכִּיר יַעֲקֹב אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה הוּא עִמּוֹ, אֵיךְ הָיָה עוֹשֶׂה עִמּוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה לָבָן לוֹ. לָכֵךְ אָמַר מִתְּחִלָּה "זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ" (בראשית לא:לח), רוֹצֶה לוֹמַר: אֲנִי עָשִׂיתִי עִמְּךָ בֶּאֱמוּנָה, "טְרֵפָה לֹא הֵבֵאתִי אֵלֶיךָ" וְגוֹ'

(בראשית לא:לט). וְכָל סִפּוּר זֶה הַכֹּל מְדַבֵּר מֵאֱמוּנָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וְאַחַר כָּךְ אָמַר לוֹ: רְאֵה לְעֻמַּת זֶה מַה שָּׁעָשִׂיתָ לִי, וְאָמַר "זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ" (בראשית לא:לח), רְאֵה מַה שֶּׁעָשִׂיתָ לִי, הִנֵּה עָבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בִּשְׁתֵּי בְנוֹתֶיךָ וְשֵׁשׁ בָּנִים בְּצֹאנֶךָ, וְעַל כָּל זֶה "וַתַּחֲלֵף אֶת מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים" (בראשית לא:מא), וְלֹא כִּגְמוּל יָדַי עָשִׂיתָ לִי. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב הֵיטֵב מַה שֶּׁהִזְכִּיר מִתְּחִלָּה "עִמָּךְ", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "זֶה לִּי", וּפֵרוּשׁ יָקָר הוּא.

פסוק מב

לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי. אָמַר, כִּי מִן אַבְרָהָם זְקֵנִי, אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר מֵת וְלֹא יֵרָאתָ מִמֶּנּוּ, מִכָּל מָקוֹם אֱלֹהָיו קַיָּם לָנֶצַח, וּמִמֶּנּוּ יֵרָאתָ פֶּן יִדְרֹשׁ דָּמִי מִיָּדְךָ אִם תַּעֲשֶׂה לִי אֵיזוֹ רָעָה אוֹ תְּשַׁלְּחֵנִי רֵיקָם מִכָּל עֲמָלִי. אֲבָל יִצְחָק אָבִי שֶׁהוּא עֲדַיִן חַי, יֵרָאתָ מִמֶּנּוּ, כִּי "פַּחַד יִצְחָק" רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁאַתָּה פָּחַדְתָּ מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא שַׂר וְגָדוֹל שְׁמוֹ בַּגּוֹיִם, מִמֶּנּוּ יֵרֵאתָ לַעֲשׂוֹת לִי רָעָה אוֹ לְשַׁלְּחֵנִי רֵיקָם מִכֹּל וְכֹל, פֶּן יִתְבַּע עֶלְבּוֹנִי מִיָּדְךָ. וְלוּלֵא שְׁתֵּים אֵלּוּ, אָז רֵיקָם שִׁלַּחְתָּנִי. וְאִם תֹּאמַר, מַאן יוֹכִיחַ שְׁמָא מִישָּׁר לְבָבְךָ עָשִׂיתָ כָּל זֶה וְלֹא מִיִּרְאָה? עַל זֶה אָמַר "וַיּוֹכַח אָמֶשׁ" (בראשית לא:מב), הָאֱמֶשׁ יוֹכִיחַ שֶׁכֵּן הוּא כִּדְבָרַי, שֶׁהֲרֵי אַתָּה אָמַרְתָּ "יֶשׁ לְאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע, וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם אֶמֶשׁ אָמַר אֵלַי" וְגוֹ' (בראשית לא:כט), שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁמִּיִּרְאָה נִמְנַעְתָּ מֵהָרַע וְלֹא מֵאַהֲבָה.

וּמַה שֶּׁאָמַר "וַיִּשְׁבַּע בְּפַחַד יִצְחָק אָבִיו". כְּתַב מהרי"א שֶׁנִּשְׁבַּע בַּעֲקֵדַת יִצְחָק כְּמוֹ שֶׁנִּשְׁבַּע בְּמִצְוָה, וְכֵן כָּתַב בְּתוֹלְדוֹת יִצְחָק. וּלְפִי דְּבָרֵינוּ נִשְׁבַּע בְּמוֹרָא אָבִיו, כִּי זֶה הָיְתָה מִצְוָה חֲבִיבָה עָלָיו, וְרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁנִּשְׁבַּע בְּמִצְוַת מוֹרָא אָבִיו. וְדָוְקָא בְּמִצְוָה זוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה עִכְּשָׁיו מְמַהֵר לֵילֵךְ לְבֵית אָבִיו לְקַיֵּם מִצְוָה זוֹ, עַל כֵּן נִזְכַּר בְּמִצְוָה זוֹ וְנִשְׁבַּע בָּהּ.

פרק לב

פסוק ד

וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י מַלְאָכִים מַמָּשׁ. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁדִּיֵּק מִן סְמִיכוּת שִׁלּוּחוּת זֶה לְפָסוּק "וַיִּפְגְּעוּ בוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" (בראשית לב ב). וְיֵשׁ אוֹמְרִים רָאשֵׁי תֵּיבוֹת מַחֲנַיִם – מֵאוֹתוֹ חֵיל נָטַל יַעֲקֹב מַלְאָכִים. וְרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי פֵּרֵשׁ שֶׁדִּיֵּק מִדִּכְתִיב "וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים" וְלֹא מָצִינוּ שֶׁהָלְכוּ, לְפִי שֶׁעַד שֶׁלֹּא הָלְכוּ שָׁבוּ. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ שֶׁדִּיֵּק מִלְּשׁוֹן "לְפָנָיו" שֶׁלֹּא הוּזְכַּר כִּי אִם כָּאן, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר (במדבר כ יד) "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה מַלְאָכִים", וּכְתִיב (במדבר כא כא) "וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל מַלְאָכִים", וְלֹא הוּזְכַּר "לְפָנָיו". אֶלָּא לְפִי שֶׁכָּאן מְדַבֵּר בְּמַלְאָכִים מַמָּשׁ שֶׁדַּרְכָּם לֵילֵךְ לְפָנָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כג כג) "כִּי יֵלֵךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ". וְרָמַז שֶׁהָיוּ לְפָנָיו תָּמִיד, אַף בִּזְמַן הֱיוֹתָם אֵצֶל עֵשָׂו, וְנִרְאוּ בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת רְחוֹקִים

זֶה מִזֶּה, וְזֶה לֹא יִתָּכֵן כִּי אִם בְּמַלְאָכִים מַמָּשׁ. וְאִם תִּרְצֶה לְפָרֵשׁ "וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים" לְשׁוֹן תְּשׁוּבַת דְּבָרִים שֶׁהֵשִׁיבוּ לוֹ עַל דְּבָרָיו "בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ", אָז יִהְיֶה מֻכְרָח מִתּוֹכוֹ שֶׁהָיוּ מַלְאָכִים מַמָּשׁ.

פסוק ה

כֹּה אֲמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב עִם לָבָן גַּרְתִּי וָאֲחַר עַד עָתָּה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: גַּרְתִּי – לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב, אֶלָּא גֵּר. דָּבָר אַחֵר: גַּרְתִּי – תַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי. וּשְׁנֵי פֵּרוּשִׁים אֵלּוּ סוֹתְרִים זֶה אֶת זֶה, שֶׁאִם אָמַר לוֹ "לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר", אִם כֵּן בָּא לְפָנָיו בְּהַכְנָעָה. וְאִם אָמַר לוֹ "תַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי", מִשְׁמָע אַדְרַבָּא שֶׁשָּׁלַח לוֹ שֶׁאֵינוֹ יָרֵא מִמֶּנּוּ, מִצַּד שֶׁשָּׁמַר תַּרְיַ"ג מִצְוֹת וְאֵינוֹ בִּכְלַל "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ" (בראשית כז:מ). וְקָשֶׁה עוֹד לָמָּה קָרָאוֹ "אֲדֹנִי" וְאֶת עַצְמוֹ "עֶבֶד", וְיֶתֶר עִנְיְנֵי הַכְנָעָה שֶׁעָשָׂה לוֹ. וְעוֹד תֵּימָה עַל לְשׁוֹן הַכָּתוּב שֶׁיֹּאמַר תַּרְיַ"ג בִּלְשׁוֹן "גַּרְתִּי".

עַל כֵּן לִבִּי אוֹמֵר, שֶׁשְּׁנֵי פֵּרוּשִׁים אֵלּוּ מַרְאֶה שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד אֱמֶת, לֹא כְּמוֹ שֶׁפֵּירֵשׁ רַשִׁ"י דָּבָר אַחַר, מַשְׁמָע שֶׁכָּל אֶחָד פֵּרוּשׁ בִּפְנֵי עַצְמוֹ. וְזֶה בְּאוּר הָעִנְיָן: שֶׁיַּעֲקֹב שָׁלַח לוֹ לֵאמֹר "עִם לָבָן גַּרְתִּי" (בראשית לב:ה), לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב אֶלָּא גֵּר, לוֹמַר לוֹ שֶׁהַבְּרָכוֹת לֹא נִתְקַיְּמוּ בּוֹ. וְלֹא בָּא לְהַכְחִישׁ אֶת אָבִיו וְלַעֲשׂוֹת בִּרְכוֹתָיו פְּלַסְתֵּר חָלִילָה, אֶלָּא כָּךְ אָמַר: שֶׁכְּשֶׁבֵּרַךְ אוֹתִי אָבִי הָיָה סָבוּר שֶׁאֲנִי עֵשָׂו, וְעַל דַּעַת זֶה בֵּרְכָנִי. וְהָרַמָּאוּת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לֹא הוֹעִילָה לִי, כִּי "לֹא יַחֲרֹךְ רְמִיָּה צֵידוֹ" (משלי יב:כז), אֲשֶׁר הֶאֱכִיל לְאָבִיו לְהַשִּׂיג הַבְּרָכוֹת עַל יָדוֹ. וְאֵין אָדָם נוֹגֵעַ בַּמּוּכָן לַחֲבֵרוֹ, וְהוֹלְכִים כָּל הַבְּרָכוֹת אַחַר דַּעַת אָבִי, וּבְדַעְתּוֹ הָיָה שֶׁיָּחוּלוּ עַל רֹאשׁ עֵשָׂו וְכָךְ יִהְיֶה. וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה שֶׁהֲרֵי "גֵּר אָנֹכִי בָּאָרֶץ", לֹא שַׂר וְחָשׁוּב. וְאִם תֹּאמַר: לְעוֹלָם יִתְקַיְּמוּ בִּי הַבְּרָכוֹת, וּמָה שֶּׁלֹּא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב עַד הַיּוֹם הַזֶּה, הַיְינוּ לְפִי שֶׁלֹּא קִיַּמְתִּי אֶת הַתּוֹרָה, כִּי כְּךָ הוּתְּנָה בְּשִׁעַת קַבָּלַת הַבְּרָכוֹת, עַל מְנָת אִם אֶקַיֵּם תַּרְיַ"ג מִצְוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ" וְגוֹ' (בראשית כז:מ) – עַל זֶה אָמַר "גַּרְתִּי", הֲרֵי תַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלֹּא אֲהָנוּ מַעֲשַׂי, כִּי לֹא אַהֲנֵי לְרַמַּאי בְּרַמָּאוּתוֹ, וְהַבְּרָכוֹת יָחוּלוּ עַל רֹאשׁ מִי שֶׁנִּתְכַּוֵּן אֵלָיו יִצְחָק בִּשְׁעַת אֲמִירַת הַבְּרָכוֹת. לְפִיכָךְ אָמַר "גַּרְתִּי" הַכּוֹלֵל שְׁנֵיהֶם: עִנְיַן גֵּרוּת, וְעִנְיַן תַּרְיַ"ג, לוֹמַר לְךָ שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁתַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי, מִכָּל מָקוֹם "גֵּר אָנֹכִי בָּאָרֶץ". דְּאִם לֹא כֵן, לָמָּה אָמַר "גַּרְתִּי"? הָיָה לוֹ לוֹמַר "עָבַדְתִּי", שֶׁהֲרֵי בֶּאֱמֶת הָיָה עֶבֶד לְלָבָן, וּמוֹרֶה בְּיוֹתֵר עַל הַהֵפֶךְ מִבְּרָכַת "הֱוֵה גְּבִיר לְאַחֶיךָ" (בראשית כז:כט). אֶלָּא כְּדֵי לְהָבִין מִן לְשׁוֹן "גַּרְתִּי" אוֹתִיּוֹת תַּרְיַ"ג. וְאִי לָא מְסַתַּפֵּינָא מֵחַבְרֵי, הֲוֵיתִי מוֹחֵק דָּבָר אַחֵר מִן פֵּרוּשׁ רַשִׁ"י, כִּי בֶּאֱמֶת שְׁנֵי הַפְּשָׁטִים צְרִיכִין זֶה לְזֶה.

פסוק ו

וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: אָדָם קוֹרֵא לְהַרְבֵּה שְׁוָרִים "שׁוֹר". לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ "כֹּה אֲמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב" (בראשית לב:ה), קָרָא אֶת עַצְמוֹ "עֶבֶד", לוֹמַר לוֹ שֶׁבִּרְכַת "הֱוֵי גְּבִיר לְאַחֶיךָ" (בראשית כז:כט) שֶׁלְּךָ הִיא, וַאֲנִי עַבְדְּךָ, וּמַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, וּמַה יִּתְרוֹן לְבַעֲלָיו אִם הָעֶבֶד אֵין בְּיָדוֹ מְאוּמָה? וּבַמֶּה יִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנָיו הָעֶבֶד הֶעָנִי? עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב "יֶשׁ לִי כֹּל" (בראשית לג:יא), שְׁוָרִים וַחֲמוֹרִים, כִּי בָּזֶה אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ, וְשֶׁלִּי שֶׁלְּךָ. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וָאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֶיךָ" (בראשית לב:ו), כִּי הָעֶבֶד הֶעָשִׁיר מוֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנָיו יוֹתֵר מֵעֶבֶד עָנִי. וְעַל כֵּן קָרָא לְשְׁוָרִים הַרְבֵּה "שׁוֹר", לוֹמַר כִּי זֶה שֶׁיֵּשׁ לִי אֵינוֹ שֶׁלִּי, וְהַרְבֵּה שְׁוָרִים הֵם כְּמוֹ שׁוֹר אֶחָד, לְפִי שֶׁרְשׁוּת אֲחֵרִים עָלַי, עַל כֵּן הַכֹּל נֶחְשָׁב בְּעֵינַי לְדָבָר מוּעָט.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁבָּא לְהַקְטִין אֶת עַצְמוֹ וְלוֹמַר כְּשֵׁם שֶׁבִּרְכַת "הֱוֵי גְּבִיר לְאַחֶיךָ" לֹא נִתְקַיְּמָה בִּי, כֵּן כָּל שְׁאָר בְּרָכוֹת לֹא נִתְקַיְּמוּ בִּי, כִּי אַבָּא אָמַר לִי "מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ", זוֹ אֵינָהּ לֹא מִן הַשָּׁמַיִם וְלֹא מִן הָאָרֶץ, זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י. וְקָשֶׁה, אִם כֵּן הַבַּעֲלֵי חַיִּים מֵהֵיכָן גִּדּוּלָם, אִם מִן הָאֲוִיר אוֹ נוֹלְדוּ יֵשׁ מֵאַיִן? אֶלָּא כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: אַבָּא אָמַר "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ" (בראשית כז:כח), וְוָא"ו שֶׁל "וְיִתֶּן" הוֹרָאָה שֶׁאֲנִי מְחֻיָּב לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה בְּדָרְךָ הַטֶּבַע כָּל אֲשֶׁר אֶמְצָא בְּכֹחִי לַעֲשׂוֹת, לַעֲבוֹד וְלִשְׂאת בְּהִשְׁתַּדְּלוּת כָּל צָרְכֵי. וְזֶה הַמַּעַט אֲשֶׁר אוּכַל לְהִשְׁתַּדֵּל בְּכֹחִי וְעֹצֶם יָדִי, יִשְׁלַח ה' בּוֹ אֶת הַבְּרָכָה בְּתוֹסֶפֶת רִבּוּי וְשֶׂפַע, עַד אֲשֶׁר זֶה הַמַּעַט אֲשֶׁר לְפָנַי יִפְרֹץ לָרֹב. וְזוֹ הִיא הַבְּרָכָה "מִטַּל הַשָּׁמַיִם" – כְּטַל זֶה אֲשֶׁר לֹא יְקַוֶּה לְאִישׁ וְלֹא יְיַחֵל לִבְנֵי אָדָם (מיכה ה:ו), כָּךְ תּוֹסֶפֶת בִּרְכַת הַשֶּׂפַע אֵינוֹ תָּלוּי בִּיגִיעַת כַּפָּיו. וְכֵן הָאָרֶץ תּוֹסִיף מִסֶּלְתָּהּ וּמִשַּׁמְנָהּ רִבּוּי שֶׂפַע. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְיִתֶּן" בְּוָא"ו, כִּי נוֹסָף עַל מַה שֶּׁאִשְׁתַּדֵּל בַּעֲמַל יְגִיעָתִי, יוֹסִיף ה' לִי מִבִּרְכָתוֹ שֶׂפַע שֹׂבַע רָצוֹן וּמְלֹא בִּרְכַת ה', וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ספרי ראה קנח) "יָכוֹל אֲפִלּוּ יוֹשֵׁב וּבָטֵל, תַּלְמוּד לוֹמַר 'בְּכֹל מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה'". וְכָךְ עָשִׂיתִי, שֶׁלֹּא הָיִיתִי יוֹשֵׁב וּבָטֵל אֶלָּא עָבַדְתִּי וְטָרַחְתִּי הַרְבֵּה, וְנִדְּדָה שְׁנָתִי מֵעֵינַי זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה, עַד שֶׁזֶּה הַכַּף נַחַת אֲשֶׁר בְּיָדִי מֻשָּׂג מִמְּלֹא חָפְנַיִם עָמָל וּרְעוּת רוּחַ. וְזֶה הַמַּעַט כְּכַף אִישׁ קְטַנָּה, הַכֹּל הוּא חֶלֶף עֲבוֹדָתִי וְזוֹ מִשֶּׁלִּי הוּא, אֲבָל שׁוּם תּוֹסֶפֶת בְּרָכָה לֹא רָאִיתִי כָּאן. וְאִלּוּ הָיוּ הַבְּרָכוֹת מְקַיָּמִים בִּי שֶׁיּוֹסִיף ה' לִי "מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ" כַּאֲשֶׁר אָמַר, אִם כֵּן מִן הַדִּין הָיָה שֶׁיִּהְיוּ לִי שְׁוָרִים וַחֲמוֹרִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם כְּהֻנָּה וְכָהֻנָּה אֶלֶף פְּעָמִים. וּלְפִי עֶרְךְ הַבְּרָכוֹת, כָּל אֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה לִי הוּא אֵינוֹ נֶחְשָׁב כִּי אִם לְשׁוֹר אֶחָד וַחֲמוֹר אֶחָד, וְאֵין אֲנִי רוֹאֶה בְּמַעֲשֶׂה יְדֵי שׁוּם רִבּוּי שֶׂפַע וּבְרָכָה, כִּי אִם מַה שֶּׁטֶּבַע הֶעָמָל מְחַיֵּב. כִּי "עִם לָבָן גַּרְתִּי" (בראשית לב:ה) וְלֹא לְחִנָּם

גַּרְתִּי עִמּוֹ, כִּי אִם בַּעֲבוּר הָעֲבוֹדָה קָשָׁה אֲשֶׁר עָמַלְתִּי, וְהַכֹּל בִּשְׂכַר עֲבוֹדָתִי. אֲבָל תּוֹסֶפֶת בְּרָכָה אֵין כָּאן, כִּי בְּעֶרֶךְ הַבְּרָכוֹת אֵין זֶה כִּי אִם שׁוֹר אֶחָד.

וְאִם תֹּאמַר לְעוֹלָם נִתְקַיְּמוּ בְּךָ הַבְּרָכוֹת, וּמַה שֶּׁאֵין בְּיָדְךָ כִּי אִם זֶה הַמְּעַט, הַיְינוּ לְפִי שֶׁלֹּא טָרַחְתָּ בָּהֶם כִּי אִם זְמַן מוּעָט שָׁנָה אוֹ שְׁנָתַיִם, וּכְפִי טֶבַע הַטֹּרַח לֹא הָיָה מִן הַדִּין שֶׁיִּהְיֶה לְךָ כָּל כָּךְ הַרְבֵּה, זוּלַת שֶׁבִּרְכַּת ה' מְצוּיָה בְּמַעֲשֶׂה יָדֶךָ. עַל זֶה אָמַר "עִם לָבָן גַּרְתִּי וָאֵחַר עַד עַתָּה" (בראשית לב:ה) – מִיּוֹם הֲלִיכָתִי מִמְּךָ עַד עַתָּה זֶה לִי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתוֹ, וּבְכָל הַטֹּרַח שֶׁל זְמַן רַב כָּזֶה לֹא מָצְאָה יָדִי כַּבִּיר, כִּי אִם זֶה הַמְּעַט אֲשֶׁר בְּיָדִי הַמּוּשָׁג מִטֶּבַע טֹרַח הַיְגִיעָה הָרַבָּה, וְאִם כֵּן אֵין זֶה מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ (בראשית כז:כח).

וְאִם תֹּאמַר, לְעוֹלָם לֹא עָמַלְתִּי בַּעֲבוּר כָּל זֶה כִּי אִם זְמַן מוּעָט וַיִּפְרֹץ לָרֹב מִצַּד הַבְּרָכוֹת, וּמַה שֶּׁלִּקַּחְתָּ לְרָאְיָה מֵאֲמַר "וָאֵחַר עַד עָתָּה", אֵינוֹ רְאָיָה, כִּי מַאן יֵימַר שֶׁטָּרַחְתָּ וְעָבַדְתָּ כָּל אוֹתָן הַיָּמִים, כִּי אוּלַי מִקְצָת הַיָּמִים עָבַדְתָּ וְאַחַר כָּךְ הָיִיתָ דָּר שָׁמָּה בְּלֹא עֲבוֹדוֹת, לְפִי שֶׁיִּשְׂרָה בְּעֵינֶיךָ הַיְשִׁיבָה שָׁמָּה, כִּי לִפְעָמִים קָשָׁה עַל הָאָדָם לִפְרֹשׁ מִן אֲנָשִׁים טוֹבִים שֶׁהוּא דָּר וּמִרְגָּל עִמָּהֶם. עַל כֵּן פֵּרֵשׁ לוֹמַר "עִם לָבָן גַּרְתִּי", לָבָן זֶה לָבָן הָרַמַּאי וְהַנָּבָל, אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת הָאִישׁ וּמַעֲשֵׂהוּ, וְאוֹיָה לִי כִּי גַרְתִּי מֶשֶׁךְ זְמַן רַב כָּזֶה עִם אִישׁ רַע מַעֲלָלִים. וְלָמָּה אִחַרְתִּי עַד עַתָּה, אֵין זֶה כִּי אִם הַהֶכְרֵחַ הֱבִיאַנִי עַד הֲלוֹם, כִּי בְּכָל טֹרַח זְמַן רַב זֶה לֹא הִשִּׂיגָה יָדִי כִּי אִם זֶה הַמְּעַט אֲשֶׁר לְפָנַי.

וְאִם תֹּאמַר, לְכָךְ עִכַּבְתִּי זְמַן רַב זֶה, לְפִי שֶׁחֵן מָקוֹם עַל יוֹשְׁבָיו וְהָיִיתִי שָׁמָּה תּוֹשָׁב, עַל כֵּן הָיְתָה הַפְּרִידָה קָשָׁה עָלַי. עַל זֶה אָמַר "גַּרְתִּי" – גֵּר הָיִיתִי שָׁמָּה וְלֹא תּוֹשָׁב, וְהָיִיתִי מִתְגּוֹרֵר בְּשָׂדוֹת וְיִעָרוֹת, וְאִם כֵּן חֵן מָקוֹם עַל יוֹשְׁבָיו אֵין כָּאן, וְחֵן בְּעָלָיו גַּם כֵּן אֵין כָּאן, כִּי לָבָן שְׁמוֹ וּנְבָלָה עִמּוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן עִכַּבְתִּי שָׁמָּה זְמַן רַב כָּזֶה, וְאַף עַל פִּי כֵן "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר", כִּי בְּעֶרֶךְ הַבְּרָכוֹת הַכֹּל נֶחְשָׁב לְשׁוֹר אֶחָד, וְאֵין כָּאן בְּרָכָה כִּי אִם מַה שֶּׁטָּבַע הָעָמָל מְחַיֵּב. וְאִם כֵּן שׁוּם בְּרָכָה לֹא נִתְקַיְּמָה בִּי, לֹא בִּרְכַת "הֱוֵי גְּבִיר" כִּי גֵּר אָנֹכִי, וְלֹא בִּרְכַת רִבּוּי שֶׁפַע הַבָּא מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, כִּי זֶה הַכֹּל מִצַּד הָעָמָל וְלֹא מִצַּד רִבּוּי בְּרָכָה הַבָּאָה מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מִנְחָה לְעֵשָׂו" (בראשית לב:יד) – הֶרְאָה לוֹ כְּאִלּוּ כָּל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ אֵינוֹ מִן הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, כִּי אִם מִן הַבָּא בְּיָדוֹ, דְּהַיְינוּ מִמַּה שֶּׁבָּא לוֹ מִכֹּחוֹ וַעֲמַל יָדוֹ, וְלֹא בָּא לוֹ בְּתוֹסֶפֶת שֶׁפַע בִּרְכַת ה'. וְרָמַז דָּבָר זֶה לְעֵשָׂו בְּמַה שֶּׁצִּוָּה אֶת שְׁלוּחָיו לְהָשִׁיב עַל שְׁאֵלַת "לְמִי אַתָּה וְגוֹ' לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב", וְאֵיךְ יֹאמְרוּ "לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב", הֲרֵי "לַה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ" (תהלים כד:א), הָיָה לָהֶם לוֹמַר כִּי מֵאֵת ה' הָעֲבָדִים הֵהֵם נְתוּנִים לְיַעֲקֹב. אֶלָּא כְּדֵי שֶׁלֹּא יְבִין שֶׁבָּאוּ לוֹ הָעֲבָדִים מִצַּד תּוֹסֶפֶת בִּרְכַת ה', כִּי אִם מִצַּד עָמָלוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וּבְכָל זֹאת חָלִילָה מִלּוֹמַר שֶׁיַּעֲקֹב תָּלָה הַיְכֹלֶת

בְּכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ, אֶלָּא שֶׁמִּפְּנֵי הַיִּרְאָה הוֹצִיא שֶׁקֶר מִפִּיו. וּבְהִתְוַדּוֹתוֹ לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אָמַר הֵפֵךְ זֶה מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ בְּפָסוּק "קָטֹנְתִּי" (בראשית לב:יא).

פסוק ז

בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו. אָמְרוּ לוֹ הַשְּׁלוּחִים: אַתָּה אָמַרְתָּ אֵלָיו "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב", כְּמוֹדֶה לוֹ עַל הַבְּרָכוֹת לוֹמַר אַתָּה אַבִּיר הַגְּבִיר וַאֲנִי עַבְדֶּךָ, אֲבָל עֵשָׂו לֹא קִבֵּל זֶה וְאָמַר אֵינוֹ עֶבֶד כִּי אִם אָחִי הוּא. זֶהוּ שֶׁאָמְרוּ "בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ", וְזֶה לְפִי דְּבָרָיו שֶׁל עֵשָׂו שֶׁאָמַר "אָחִי הוּא" וְלֹא "עַבְדִּי". כִּי בָּזֶה גִּלָּה לָנוּ שֶׁאֵין לִבּוֹ שָׁלֵם עִמָּךְ, וְלֹא זוֹ שֶׁאֵינוֹ שָׁלֵם אִתְּךָ אֶלָּא גַּם הוּא הוֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ, וְאֵין זֶה כִּי אִם לְהִלָּחֵם עִמָּךְ, וּרְאֵיָה עַל זֶה כִּי אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ וְאֵין זֶה כִּי אִם לְמִלְחָמָה. דָּבָר אַחֵר: "בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ" כְּמַרְאֵה עֵינֶיךָ אַחְוָה וְאַהֲבָה, אָמְנָם גַּם אֶת זֶה לְעֻמַּת זֶה אָנוּ רוֹאִין בְּהֵפֶךְ זֶה, כִּי הוּא יוֹצֵא לִקְרָאתְךָ, עַל כֵּן אָנוּ נְבוּכִים בַּדָּבָר. וּמִטַּעַם זֶה אָמַר יַעֲקֹב "הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו" (בראשית לב:יב), שֶׁהוּא מַרְאֶה אֶת עַצְמוֹ כְּאָח, וּבֶאֱמֶת הוּא עֵשָׂו בְּרִשְׁעוֹ וְצַיָּד הָרַמַּאי. וַי"ה לִי בְּעֹזְרִי" (תהלים קיח:ז) מֵהַמַּרְאִים אֶת עַצְמָם כְּעוֹזְרִים וְאוֹהֲבִים, וְהַשִּׂנְאָה כְּבוּשָׁה בְּלִבָּם.

פסוק ח

וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ. בְּיִרְאָה זוֹ יָצְאוּ כָּל הַמְפָרְשִׁים לְלִקּוּט וְלֹא מָצְאוּ טַעַם נָכוֹן לָמָּה זֶה וְעַל מָה זֶה הָיָה מִתְיָרֵא, אַחַר שֶׁהִבְטִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פַּעֲמַיִם לְשָׁמְרוֹ: פַּעַם רִאשׁוֹן בְּמַרְאֵה הַסֻּלָּם נֶאֱמַר "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח:טו), פַּעַם שֵׁנִי בִּהְיוֹתוֹ בְּבֵית לָבָן נֶאֱמַר "שׁוּב אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" (בראשית לא:ג). וּמַה שֶּׁפֵּרְשׁוּ שֶׁהָיָה יָרֵא פֶּן יִגְרֹם הַחֵטְא, יְמָאֵן הַשֵּׂכֶל לְקַבֵּל דַּעַת זֶה, כִּי זֶה שְׁמוֹנָה יָמִים שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ בְּבֵית לָבָן "שׁוּב אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ", וְכִי יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת לוֹמַר שֶׁבֵּינַי בֵּינַי נִתְקַלְקֵל וְחָטָא חֲטָאָה גְּדוֹלָה שֶׁגָּרְמָה לוֹ לְבַטֵּל יִעוּד זֶה? וּמַהֲרי"א נִתְחַבֵּט מְאֹד בְּקֻשְׁיָא זוֹ.

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בְּהֶתֵּר סָפֵק זֶה, עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה מא:) אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: כָּל הַמַּחֲנִיךְ לַחֲבֵרוֹ לְסוֹף נוֹפֵל בְּיָדוֹ כוּ', וּכְמוֹ כֵן כָּאן יַעֲקֹב הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁחָטָא בָּזֶה שֶׁהֶחֱנִיךְ לָרָשָׁע וְאָמַר "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב" (בראשית לב:ה), וְכֵן תָּפְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל יַעֲקֹב כִּדְמַסְקִינַן (בראשית רבה עה:ב) "עֵשָׂו לְדַרְכּוֹ הוּא הוֹלֵךְ כוּ', וְיַעֲקֹב עָשָׂה קֻדֶּשׁ חוֹל וְקָרָא לְעֵשָׂו אֲדוֹנִי" מִצַּד הַחֲנֻפָּה שֶׁהֶחֱנִיךְ לָרָשָׁע. עַל כֵּן הָיָה מִתְיָרֵא, כִּי יָדַע יַעֲקֹב שֶׁכְּבָר הִיא הַמִּדָּה שֶׁכָּל הַמַּחֲנִיךְ לָרָשָׁע לְסוֹף נוֹפֵל בְּיָדוֹ, עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַיִּירָא יַעֲקֹב" (בראשית לב:ח). וּלְפִי שֶׁיַּעֲקֹב בִּלְי סָפֵק הָיוּ בְּיָדוֹ זְכֻיּוֹת כָּל כָּךְ הַרְבֵּה שֶׁיִּהְיוּ מַכְרִיעוֹת עַל עָוֹן זֶה, מִכָּל מָקוֹם הָיָה צַר לוֹ שֶׁיְּנַכּוּ לוֹ מִזְּכֻיּוֹתָיו עַל יְדֵי שֶׁיַּצִּילֵהוּ מֵעֵשָׂו אָחִיו, לָכֵךְ נֶאֱמַר "וַיֵּצֶר לוֹ" (בראשית לב:ח).

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, "וַיִּירָא יַעֲקֹב" שֶׁמָּא יַהֲרוֹג אוֹתוֹ עֵשָׂו, "וַיֵּצֶר לוֹ" שֶׁהָיָה מֵצֵר עַל מִיתַת אָבִיו יִצְחָק, שֶׁהֲרֵי עֵשָׂו אָמַר "יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי וְאַהַרְגָה אֶת אָחִי" (בראשית כז:מא), עַל כֵּן חָשַׁב מֵאַחַר שֶׁעֵשָׂו יוֹצֵא לִקְרָאתוֹ וַדַּאי כְּבָר מֵת אָבִיו. כָּךְ מַסִּיק בְּסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק. וְנִרְאֶה לִי לְיַשֵּׁב בָּזֶה מַה שֶּׁנֶּאֱמַר לְעֵיל (בראשית לא:מב) "וּפַחַד יִצְחָק", וְכָאן אָמַר "אֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק", וַהֲרֵי אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְיַחֵד שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ עַל הַצַּדִּיקִים בְּחַיֵּיהֶם (תנחומא תולדות ז), וְלָמָּה אָמַר כָּאן "אֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק"? אֶלָּא שֶׁלְּפִי שֶׁעַכְשָׁיו הָיָה סָבוּר שֶׁאָבִיו יִצְחָק מֵת, מֵאַחַר שֶׁעֵשָׂו יוֹצֵא לִקְרָאתוֹ לְהָרְגוֹ. וּלְפִי זֶה אֵין אָנוּ צְרִיכִין לְפָרוּשׁ רַשִׁ"י בָּזֶה שֶׁפֵּרֵשׁ בִּשְׁנֵי הַבְטָחוֹת אָנֹכִי בָּא כוּ'.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁשָּׁם אֱלֹהִים הַמּוֹרֶה עַל מִדַּת הַדִּין הִזְכִּיר דַּוְקָא בַּאֲבוֹתָיו, כִּי יַסְפִּיק לוֹ זְכוּת אָבוֹת שֶׁיּוּכַל לַעֲמוֹד גַּם בְּמִדַּת הַדִּין, אֲבָל זְכוּתוֹ קָטָן עַד שֶׁמִּצַּד עַצְמוֹ אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמוֹד כִּי אִם בְּמִדַּת רַחֲמִים, לְכָךְ נֶאֱמַר "ה' הָאוֹמֵר אֵלַי", אֲבָל בְּמִדַּת הַדִּין אֵינִי יָכוֹל לַעֲמוֹד כִּי אֵין בְּיָדִי זְכֻיּוֹת כָּל כָּךְ, שֶׁהֲרֵי "קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים" (בראשית לב:יא), כִּי קִבַּלְתִּי שָׂכָר גָּדוֹל יוֹתֵר מִמַּעֲשַׂי, כִּי גָּבְרוּ חַסְדֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ עַל כָּל מַעֲשָׂיו, נִמְצָא שֶׁכָּל מַעֲשָׂיו קְטַנִּים מֵחֲסָדָיו, וּכְדִכְתִיב (תהלים קיז ב) "כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ".

פסוק יא

קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים. נִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁיַּעֲקֹב הִזְכִּיר לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שְׁנֵי הַבְטָחוֹת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, וְאָמַר כְּשֵׁם שֶׁקִּיַּמְתָּ לִי הַבְטָחָה אַחַת כָּךְ תְּקַיֵּם לִי גַּם הַשְּׁנִיָּה, כִּי הַבְטָחָה רִאשׁוֹנָה הָיְתָה עַל הַשְׁמִירָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת" (בראשית כח:טו), וְאַחַר שֶׁכְּבָר הֶבְטַח עַל הַשְׁמִירָה וְשֶׁיְּשִׁיבוֹ אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ, אִם כֵּן מָה זֶּה שֶׁהֶצֱרַךְ לְהַבְטִיחוֹ שֵׁנִית בְּבֵית לָבָן "שׁוּב אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" (בראשית לא:ג), אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהַבְטָחָה זוֹ לֹא נֶאֱמְרָה עַל הַשְׁמִירָה מִכָּל רָע בְּסוּר מֵרָע, רְצוֹנִי לוֹמַר לְהָסִיר מִמֶּנּוּ הָרָעָה, אֶלָּא הַבְטָחָה זוֹ בַּעֲשֵׂה טוֹב, דְּהַיְנוּ לְהֵיטִיב עִמּוֹ, לְכָךְ אָמַר כָּאן בְּמָקוֹם "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" "וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ", וְהוּא פֵּרוּשׁ עַל "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ".

וְהִנֵּה בְּעִנְיַן הַהַבְטָחָה, הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְאֵיטִיבָה לָךְ", אֶלָּא שֶׁנִּקֵּט "עִמָּךְ", לְהוֹרוֹת שֶׁבְּעִנְיַן קַבָּלַת הַטּוֹבוֹת צָרִיךְ לִהְיוֹת בְּעָלָיו עִמּוֹ בְּמַלַּאכְתּוֹ, כִּי הָאָדָם צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת בְּדֶרֶךְ הַשֶּׂבַע כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא בְכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְגַמֵּר עַל יָדוֹ וְיוֹסִיף לוֹ שֶׁפַע בְּרָכָה, כִּמְבֹאָר לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר" (בראשית לב:ו), וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ" (בראשית לב:יג). וְזוֹ הִיא הַהַבְטָחָה הַשְּׁנִיָּה שֶׁהִבְטִיחַ לִשְׁלוֹחַ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמָיו, וְעַל זוֹ הַהַבְטָחָה אָמַר דֶּרֶךְ הַנִּרְאֶה שֶׁנִּתְקַיְּמָה כְּבָר, וְאָמַר "קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים" (בראשית

לב:יא), כִּי קָטֹן יָעֲקֹב וְדַל כֹּחוֹ מִלְּהִתְלוֹת כָּל מְצִיאַת הוֹנוֹ וּרְכוּשׁוֹ בְּכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁחָסַד אֵל כָּל הַיּוֹם, הוּא עָשָׂה לוֹ אֶת הַחַיִל הַזֶּה.

וְהָרְאָיָה עַל זֶה, "כִּי בְמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה" (בראשית לב:יא), וְהָיִיתִי רֵיקָם מִכֹּל, כִּי לֹא הָיָה בְּיָדִי מְאוּמָה כִּי אִם מַקְלִי, "וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת". בְּאָמְרוֹ "וְעַתָּה" הוֹרָה שֶׁדּוֹמֶה לוֹ כְּאִלּוּ עָשָׂה אֶת כָּל הַחַיִל הַזֶּה עַתָּה כְּהֶרֶף עַיִן, כִּי אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבַד בִּשְׁתֵּי בְּנוֹתָיו וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנָיו, וּכְשֶׁאָמַר לוֹ לָבָן "נָקְבָה עָלַי שְׂכָרְךָ וְאֶתֵּנָה" (בראשית ל:כח), בְּזְמַן מוּעָט עָשָׂה חַיִל וּרְכוּשׁ גָּדוֹל זֶה, אֲשֶׁר כְּפִי הַטֶּבַע לֹא הָיָה אֶפְשָׁר לְהַשִּׂיג הוֹן עָתֵק זֶה בִּזְמַן מוּעָט אֲשֶׁר כָּזֶה, אִם לֹא כִּי יַד ה' עָשְׂתָה זֹאת. וְאַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב שִׁלַּח לְעֵשָׂו בְּהֵפֶךְ זֶה מַמָּשׁ, כְּמִבֹּאר לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר" (בראשית לב:ו), כִּחֵשׁ לוֹ מֵחֲמַת יִרְאָה לְהוֹצִיא דָּבָר שֶׁקֶר מִפִּיו לוֹמַר לוֹ שֶׁטָּרַח בְּצֹאנוֹ כָּל מֶשֶׁךְ עֶשְׂרִים שָׁנָה, אֲבָל הָאֱמֶת אֵינוֹ כֵן, כִּי חָלִילָה מִלּוֹמַר שֶׁיַּעֲקֹב יֹאמַר "כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה" (דברים ח:יז). וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת" כְּהֶרֶף עַיִן, כִּי אִלּוּ הָיָה לוֹ צֹאן וּבָקָר בְּעָבְרוֹ כְּבָר אֶת הַיַּרְדֵּן, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁנִּתְוַסֵּף רְכוּשׁוֹ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע. אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁהוֹדָה שֶׁבְּמַקְלוֹ לְבַד עָבַר אֶת הַיַּרְדֵּן, אִם כֵּן אֵימָתַי נַעֲשָׂה כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה יֵשׁ מֵאַיִן? וַדַּאי מֵאֵת ה' הָיְתָה זֹאת. עַל כֵּן בְּקֵשׁ: כְּשֵׁם שֶׁקִּיַּמְתָּ לִי הַבְטָחָה שְׁנִיָּה זוֹ, כָּךְ תְּקַיֵּם לִי גַּם אֶת הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהִבְטַחְתָּנִי עַל הַשְׁמִירָה, וְ"הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו כִּי יָרֵא אָנֹכִי אֹתוֹ" (בראשית לב:יב). וּמִלַּת "אֹתוֹ" מְיֻתֶּרֶת, אֶלָּא שֶׁרָמַז אֶל אוֹתוֹ עָוֹן שֶׁחָטָא בְּמָה שֶׁהֶחֱנִיף לָרָשָׁע וְהָפַךְ קֶדֶשׁ לְחֹל, וְ"אוֹתוֹ" קָאֵי עַל הֶעָוֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁעַל עַצְמוֹ לֹא נִתְיָרֵא, כִּי כְּבָר הֻבְטַח בִּשְׁמִירָה, זוֹלַת שֶׁהָיָה יָרֵא פֶּן יָבֹא "וְהִכַּנִי אֵם עַל בָּנִים" (בראשית לב:יב), כִּי הֵמָּה לֹא הֻבְטְחוּ בִּשְׁמִירָה.

פסוק יג

וְשַׁמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם. הַבְטָחָה זוֹ נֶאֱמְרָה לְאַבְרָהָם בְּמַעֲשֵׂה הָעֲקֵדָה, וְשָׁם הִזְכִּיר הַכּוֹכָבִים וְהַחוֹל, וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁהַכּוֹכָבִים יֵשׁ בָּהֶם הִרְבּוּי וְהַמַּעֲלָה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בַּחוֹל שֶׁאֵין בּוֹ כִּי אִם הִרְבּוּי לְבַד. וְאִם כֵּן לָמָּה לֹא הִזְכִּיר כָּאן יַעֲקֹב בִּתְפִלָּתוֹ שֶׁהִמְשִׁילָם לַכּוֹכָבִים הַקַּיָּמִים לָעַד, וְזֶה יוֹתֵר קָרוֹב אֶל הָעִנְיָן אֲשֶׁר עָלָיו מִתְפַּלֵּל שֶׁיִּתְקַיְּמוּ וְלֹא יֹאבְדוּ עַל יְדֵי עֵשָׂו? וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁלְּפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: לְעָפָר, וּלְחוֹל, וּלְכוֹכָבִים. וְזֶהוּ כִּי בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה וְהַהַצְלָחָה נִמְשְׁלוּ לַכּוֹכָבִים, "יָרוּם וְנִשָּׂא וְגָבֹהּ מְאֹד" (ישעיהו נב:יג), "וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד" (דניאל יב:ג), וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י בַּפָּסוּק "וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב" (דברים א י). וּבִזְמַן הַשִּׁפְלוּת שֶׁהֵם כֶּעָפָר לָדוּשׁ, נֶאֱמַר "וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ" וְגוֹ' (בראשית כח:יד). וְזֶה הַבְטָחָה

שֶׁיִּהְיוּ בְּמִצְרַיִם כְּעָפָר שֶׁהַכֹּל חוֹרְשִׁים עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קכט ג) "עַל גַּבִּי חָרְשׁוּ חֹרְשִׁים", בְּאוֹתוֹ זְמַן יַעֲלוּ מִשֶּׁפֶל מַצָּבָם וְיִפְרְצוּ יָמָּה וְקָדְמָה, מֵהֵפֶךְ אֶל הֵפֶךְ, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (כח יד). וּבַזְּמַן הַמְמֻצָּע בֵּין שְׁנֵיהֶם, דְּהַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין לָהֶם מְנוּחָה מִן הָאוֹיְבִים הָרוֹדְפִים הָעוֹמְדִים עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹתָם וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַצִּילָם מִיָּדָם, נִמְשְׁלוּ לְחוֹל זֶה שֶׁכָּל גַּלֵּי הַיָּם עוֹמְדִים לְהָצִיף אֶת הָעוֹלָם, וּבְהַגִּיעָם לַחוֹל הֵם נִשְׁבָּרִים וְלֹא יוּכְלוּ לַעֲבֹר אֶת הַחוֹל. כָּךְ הָאֻמּוֹת הַקָּמִים עַל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים מב ח) "כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ", אֵינָן יְכוֹלִין לְיִשְׂרָאֵל לְכַלּוֹתָם. וּמִטַּעַם זֶה נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לַחוֹל. עַל כֵּן הִזְכִּיר בִּתְפִלָּתוֹ עִנְיַן הַבְטָחַת הַחוֹל לְהַצִּילוֹ מִיַּד הָרוֹדֵף עֲשֵׂו, וְשֶׁלֹּא יוּכַל לוֹ, כְּחוֹל זֶה שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לוֹ הַגַּלִּים, כָּךְ לֹא יוּכַל עֲשֵׂו לוֹ.

פסוק יד

וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְיָדוֹ וְגוֹ'. לְמַעְלָה פֵּרַשְׁתִּי שֶׁנֶּאֱמַר זֶה כְּפִי מַה שֶׁהֶרְאָה בַּנְּגָלָה לְעֲשָׂו, כִּי כָּל זֶה אֵינוֹ לֹא מִן הַשָּׁמַיִם וְלֹא מִן הָאָרֶץ, כִּי אִם מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מֵעֲמָלוֹ וְכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ. אַךְ כְּפִי הָאֱמֶת הוֹדָה יַעֲקֹב כִּי ה' הוּא הַנּוֹתֵן לוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל, וְזֶה הַמְעַט אֲשֶׁר בָּא בְּיָדוֹ מֵעֲמַל יָדוֹ יִפְרֹץ לְרֹב וּבְרָכַת ה' הִיא תַּעֲשִׁיר, וְעָמָל הוּא בְּעֵינֵי יַעֲקֹב לְתֵת מִבְּרָכַת ה' לְרָשָׁע זֶה, כִּי תּוֹסֶפֶת שֶׁפַע זֶה מִמָּקוֹם קָדוֹשׁ מִתְהַלֵּךְ וְאֵין רָשָׁע זֶה כְּדַאי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ. אַךְ לְפִי שֶׁהָיָה מְעֹרָב בְּתוֹךְ זֶה גַּם זֶה הַמְעַט אֲשֶׁר בָּא בְּיָדוֹ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע וּשְׂכַר עֲמָלוֹ, מִן אוֹתוֹ חֵלֶק חָשַׁב יַעֲקֹב שֶׁמֻּתָּר לִקַּח וְלִשְׁלֹחַ לָרָשָׁע מִנְחָה, לָכֵךְ נֶאֱמַר "מִן הַבָּא בְּיָדוֹ".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, מִן הַבָּא בְּיָדוֹ דַּוְקָא, הַבְּהֵמוֹת שֶׁהֵם בְּיָדוֹ וּבִרְשׁוּתוֹ שָׁלַח לוֹ מִנְחָה, אֲבָל לֹא הָרוֹעִים, לְפִי שֶׁנִּתְגָּרוּ וְנִשְׁתַּחֲרְרוּ וְאֵינָם בְּיָדוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. לָכֵךְ נֶאֱמַר "כִּי יִשְׁאָלְךָ עֵשָׂו לְמֹר אַתָּה וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ" (בראשית לב:יח), כִּי אוּלַי יַחֲשׁוֹב שֶׁאֲנִי שׁוֹלֵחַ לוֹ מִנְחָה הַבְּהֵמוֹת עִם הָרוֹעִים, וְאָמַרְתָּ "לְעַבְדְּךָ" (בראשית לב:יט) – וְזֶה תְּשׁוּבָה עַל שְׁאֵלַת "לְמִי אַתָּה", לוֹמַר הָרוֹעִים אֵינָם לְךָ, זוּלַת הַמִּנְחָה שְׁלוּחָה לַאדֹנִי.

פסוק כא

וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ. יֵשׁ כָּאן שְׁאֵלָה גְּדוֹלָה, מֵאַחַר שֶׁאָמַר לְכַת שְׁנֵיָה וּשְׁלִישִׁית "כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן", מַשְׁמָע מִזֶּה שֶׁכָּל מַה שֶׁדִּבְּרוּ הָרִאשׁוֹנִים תְּדַבְּרוּן גַּם אַתֶּם, וְאִם כֵּן לָמָּה הָיָה צָרִיךְ לְהוֹצִיא מִן הַכְּלָל וְלִפְרֹט "וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ", כִּי כְּבָר נֶאֱמַר זֶה לְכַת רִאשׁוֹנָה שֶׁיֹּאמְרוּ כֵּן, וּכְשֶׁאָמַר לְכַת שְׁנֵיָה וּשְׁלִישִׁית "כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן" וְגוֹ', בְּוַדַּאי כָּלַל בָּזֶה מַה שֶּׁאָמְרָה כַּת רִאשׁוֹנָה, וְגַם זֶה בִּכְלָל, וְלָמָּה חָזַר לוֹמַר לַשְּׁנִיָּה "וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה" וְגוֹ'?

תְּשׁוּבָה לַדָּבָר. כִּי אָמַר יַעֲקֹב: כִּי יִפְגְּשְׁךָ עֵשָׂו אָחִי וּשְׁאֵלְךָ שְׁלֹשָׁה שְׁאֵלוֹת: "לְמִי אַתָּה?", "וְאָנָה תֵּלֵךְ?", "וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ?", אַתָּה תָּשִׁיב לוֹ עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן. לְמִי אַתָּה? "וְאָמַרְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב". וְאָנָה תֵּלֵךְ? לְהוֹלִיךְ הַמִּנְחָה, כִּי "מִנְחָה הִיא שְׁלוּחָה". וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ? לְמִי הִיא שְׁלוּחָה? "לַאדֹנִי לְעֵשָׂו". וְנוֹסָף עַל שָׁלֹשׁ שְׁאֵלוֹת אֵלּוּ, אַף אִם לֹא יִשְׁאָלְךָ "הֵיכָן הוּא יַעֲקֹב?", מִכָּל מָקוֹם תֹּאמַר לוֹ מֵעַצְמְךָ "גַּם הִנֵּה הוּא אַחֲרֵינוּ", כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵרַע בְּעֵינָיו עַל מָה שֶׁאֲנִי מְכַבְּדוֹ עַל יְדֵי צִירִים שְׁלוּחִים וְאֵין אֲנִי הוֹלֵךְ בְּעַצְמִי לְהַקְבִּיל פָּנָיו. וּכְשֶׁאָמַר יַעֲקֹב לַשְּׁנִיָּה וְלַשְּׁלִישִׁית "כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן", פִּשִּׁיטָא שֶׁהֵם צְרִיכִים לְהָשִׁיב עַל שְׁלֹשׁ שְׁאֵלוֹתָיו, הֵן מִצַּד שֶׁאִם אֶחָד מִשְּׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יָשִׁיב, בָּטֵל כָּל הַשְּׁלִיחוּת שֶׁל אוֹתוֹ כַּת. שֶׁאִם לֹא יָבֹא מִיַּעֲקֹב, אוֹ לֹא יֵלֵךְ אֶל עֵשָׂו, אוֹ יָבֹא וְיֵלֵךְ אֲבָל מִנְחָה זוֹ אֵינָהּ לְעֵשָׂו, אִם כֵּן בַּמֶּה יְכַפֶּר פָּנָיו עַל יְדֵי כַּת זֶה? אֲבָל מַאֲמַר "וְהִנֵּה גַּם הוּא אַחֲרֵינוּ" אֵינוֹ תְּשׁוּבָה עַל שְׁאֵלוֹתָיו, גַּם אֵין קַבָּלַת הַמִּנְחָה תְּלוּיָה בָּזֶה כָּל כָּךְ, כִּי בֵּין יָבֹא בֵּין לֹא יָבֹא, סוֹף סוֹף הַמִּנְחָה הִיא שְׁלוּחָה, וְאֵין זֶה כִּי אִם הַגָּדַת דְּבָרִים נוֹסָף עַל שְׁאֵלוֹתָיו. סָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמֵינָא: מֵאַחַר שֶׁכַּת רִאשׁוֹנָה כְּבָר הִגִּידָה שֶׁיַּעֲקֹב יָבֹא אַחֲרֵינוּ, אֵין צָרִךְ שֶׁגַּם כַּת שְׁנִיָּה תַּגִּיד שֶׁגַּם הוּא אַחֲרֵינוּ, כִּי הַגָּדָה זוֹ מְיֻתֶּרֶת. עַל כֵּן הֻצְרַךְ יַעֲקֹב לְפָרֵט שֶׁגַּם כַּת שְׁנִיָּה תֹּאמַר "וְהִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ". טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי הָיָה יָרֵא פֶּן יִהְיֶה כַּת רִאשׁוֹנָה בְּעֵינָיו שֹׂקְרָנִים, כִּי בְּאָמְרָם "וְהִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ", יָבִין מִדְּבָרֵיהֶם שֶׁתֻּכָּף וּמִיָּד בְּאוֹתָהּ כַּת שֶׁאַחֲרֵיהָ יָבֹא יַעֲקֹב. וּכְשֶׁיִּרְאֶה שֶׁאֵינוֹ בָּא עִם כַּת שְׁנִיָּה, יֹאמַר שֶׁכַּת רִאשׁוֹנָה הָיוּ בִכְזִיב בְּאָמְרָם "וְהִנֵּה גַּם הוּא אַחֲרֵינוּ". עַל כֵּן צִוָּה שֶׁגַּם כַּת שְׁנִיָּה תֹּאמַר "וְהִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ", וּמֵעֶצֶם הַטַּעַם הַזֶּה צִוָּה גַּם לְכַת שְׁלִישִׁית לוֹמַר כֵּן.

פסוק כה

וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר. בְּעִנְיַן הִתְאַבְּקוּת עִם יַעֲקֹב רַבּוּ הַדֵּעוֹת, הֵן קְצָרָה אֹרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת מִלְּהַעֲלוֹת עָלֶיהָ כָּל דֵּעוֹת הַמְפָרְשִׁים. אֲמַרְתִּי, הֲלֹא לֵאלֹהִים פִּתְרוֹנִים, אֶעֱנֶה גַּם אֲנִי חֶלְקִי וְאוֹמַר: אַחַר שֶׁהִסְכִּימוּ רֹב הַמְפָרְשִׁים שֶׁמַּלְאָךְ זֶה הוּא סַמָּאֵל שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו הַנִּקְרָא סַמָּאֵל עֵשָׂו, כִּי כָּל חֶפְצוֹ וְיִשְׁעוֹ לְסַמֵּא עֵינֵי הָאָדָם וּלְהַכּוֹתוֹ בְּעִוָּרוֹן וְלַעֲשׂוֹתוֹ סוּמָא מֵעַיִן הַשְּׂכְלִי, עַד אֲשֶׁר לֹא יוּכַל הָרוֹאֶה לִרְאוֹת בְּמַרְאוֹת הָאֱמֶת לָבוֹא וְלִרְאוֹת פְּנֵי ה' וְלָבוֹא בְּסוֹד ה' לִירֵאָיו בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה, כִּי הוּא שָׂטָן, הוּא מַלְאַךְ הַמָּוֶת, הוּא יֵצֶר הָרָע (בבא בתרא טז.). וְרָמְז לַדָּבָר, כִּי סַמָּאֵל שׁוּתָפוֹ שֶׁל עֲנָבֵי"ם בְּאַלְפָּי"א בֵּי"ת אוֹתִיּוֹת שְׁנִיּוֹת, כִּי כְּמוֹ שֶׁהַיַּיִן הַיּוֹצֵא מִן הָעֲנָבִים כְּשֶׁהוּא מְשֻׁכָּר אֶת הָאָדָם הֲרֵי הוּא עִוֵּר בְּסִתְיַמַת עֵינָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מט, יב) "חַכְלִילִי עֵינַיִם מִיָּיִן", וְסָתָם שִׁכּוֹר הוֹלֵךְ כְּעִוֵּר וְסוּמָא, כָּךְ סַמָּאֵל זֶה שׁוּתָפוֹ, כָּל מְזִימוֹתָיו לְסַמֵּא עֵינֵי הָאָדָם עַד

אֲשֶׁר לֹא יוּכַל לִרְאוֹת אֶת הַשֶּׁמֶשׁ. וְאִם כֵּן הָעֲנָבִים מְסַמְּאִים עֵין הַנִּשְׁמִי, וְזֶה סַמָּאֵל שׁוּתָפוֹ מְעַוֵּר עֵין הַשִּׂכְלִי, שֶׁלֹּא יִרְאֶה בְּמַרְאוֹת הָאֵל, וְזֶהוּ סַמָּאֵל מִלָּה מוּרְכֶּבֶת.

וְעוֹד מִמַּה שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁתֵּדָעֵהוּ, שֶׁהַיֵּצֶר הָרָע נִמְשָׁל לִזְבוּב (ברכות סא) כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בַּפָּסוּק "לַפֶּתַח חַטָּאת רוֹבֵץ" (בראשית ד ז), כִּי סְתָם זְבוּב אֵינוֹ רוֹבֵץ בַּבָּשָׂר הַשָּׁלֵם שֶׁבָּאָדָם, כִּי אֵין כֹּחוֹ בְּפִיו לַעֲשׂוֹת פֶּתַח חָדָשׁ בְּבָשָׂר שָׁלֵם. עַל כֵּן הַזְּבוּב רוֹבֵץ בֵּין הַשְּׁפָתַיִם בְּמָקוֹם שֶׁמּוֹצֵא פֶּתַח פָּתוּחַ קָצָת, שָׁם יִרְבֵּץ לְהַרְחִיב פֶּתַח הַמַּכָּה. כְּךָ הַיֵּצֶר הָרָע אֵינוֹ מִזְדַּוֵּג אֶל הָאָדָם הַשָּׁלֵם אֲשֶׁר לֹא פָּרַץ גְּדֵרוֹ כְּלָל וְלֹא פָּתַח לוֹ פֶּתַח לְחַטָּאת וּלְנִדָּה, וְעִם הָאִישׁ הַשָּׁלֵם בְּכָל מַעֲשָׂיו אֵין לוֹ שׁוּם שַׁיְכוּת וְעֵסֶק, כִּי לֹא יוּכַל לוֹ כְּלָל. אַךְ בִּזְמַן שֶׁהָאָדָם מֵעַצְמוֹ פּוֹתֵחַ לוֹ פֶּתַח קָצָת וּפוֹרֵץ גְּדֵרוֹ אַף בַּעֲבֵרָה קַלָּה, אָז מִיָּד מִזְדַּוֵּג לוֹ הַיֵּצֶר הָרָע וְאוֹמֵר לוֹ "אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה", וְאָז יַעֲלֶה מִן הָעֲבֵרוֹת הַקַּלּוֹת אֶל הַחֲמוּרוֹת, וּמִשְׁתַּדֵּל לְהַרְחִיב הַפִּרְצָה עַד עֲלוֹת חֲמַ"ס גָּבֶר לְאֵין מַרְפֵּא, וּפָרַץ גְּדֵרוֹ וְהָיָה לְמִרְמָס (ישעיהו ה ה). כָּךְ זֶה הַמַּלְאָךְ סַמָּאֵל שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו, בִּרְאוֹתוֹ עִנְיְנֵי יַעֲקֹב עִם עֵשָׂו שֶׁהֵם תְּלוּיִן בִּשְׁמִירַת הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד" וְגוֹ' (בראשית כז מ), וְהִנֵּה כָּל זְמַן שֶׁלֹּא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב כְּלָל, לֹא נִזְדַּוֵּג אֵלָיו לְסַמֵּא אֶת עֵינֵי שִׂכְלוֹ מִכֹּל וָכֹל. אַךְ כְּשֶׁרָאָה שֶׁיַּעֲקֹב פָּרַץ גְּדֵרוֹ קְצָת בִּיצִיאָה זוֹ, כִּי חֲנָנוֹ אֱלֹהִים וְנָתַן לוֹ אֶת כֹּל, וְרוֹב עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד, וַיַּעֲקֹב יָצָא מִגְּדַר הַהִסְתַּפְּקוּת קְצָת. "וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ", וְיֵשׁ אוֹמְרִים "לְכַדּוֹ", בְּמָקוֹם הַסַּכָּנָה, כִּי הַלַּיְלָה זְמַן קְהִלָּה לְכָל הַמַּזִּיקִים הִיא, וְהוּא נִשְׁאַר בַּלַּיְלָה יְחִידִי עֲבוּר פַּכִּים קְטַנִּים, מְחַבְּלִים רְמִים וְנִשָּׂאִים, וּבַעֲבוּר דָּבָר מוּעָט הָאֲחוּז בְּחַבְלֵי בּוּז, נוֹתַר בְּמָקוֹם סַכָּנָה לְבַדּוֹ. אָז אָמַר סַמָּאֵל "הֶאָח מָצָאתִי אוֹן לִי", מֵאַחַר שֶׁיַּעֲקֹב הִתְחִיל בְּקַלְקֻלָּה וְעָשָׂה אֶת עַצְמוֹ קְצָת עִוֵּר מֵעֵינָיו, כִּי מִי עִוֵּר כְּמוֹ אוֹהֲבֵי הַמָּמוֹן אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (משלי כז כ) "וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה". אָז אָמַר סַמָּאֵל "הִנֵּה עֵת לִקְרֹב וְעֵת לַחֲבֹק אֵלָיו, וְהִנְנִי מוֹסִיף לוֹ טֻמְאָה לְמַלֹּאת עֵינָיו אָבָק וְעָפָר כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה סוּמָא מִכֹּל וָכֹל גַּם מֵעֵין הַשִּׂכְלִי". וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ", כַּאֲשֶׁר עָבַר חֹק הַהִסְתַּפְּקוּת וַיִּוָּתֵר "לְבַדּוֹ לְכַדּוֹ", וַהֲרֵי הוּא לְבַדּוֹ כִּי בְּטֵלָה דַּעְתּוֹ אֵצֶל כָּל אָדָם, כִּי מִי פֶּתִי יָסוּר הֵנָּה לְסַכֵּן עַצְמוֹ בַּעֲבוּר דָּבָר מוּעָט כָּזֶה. אֵין זֶה כִּי אִם לֵב הוֹתֵל הַטֶּהוּ מִנִּי אֹרַח יְשָׁרִים לְחַבֵּב כָּל כָּךְ הַמָּמוֹן הַגּוֹרֵם שִׁכְחַת אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ח יג-יד) "וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָּךְ וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה'".

מִיָּד וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ. נִזְדַּוֵּג אֵלָיו סַמָּאֵל לְגָרוֹם לוֹ שִׁכְחַת אֱלוֹהַּ מִכָּל וָכֹל, וּמִלַּת וַיֵּאָבֵק הִיא כְּמוֹ וַיִּחַבֵּק, כִּי מִלּוֹת אח"הע מִתְחַלְּפוֹת, וְנִכְתַּב וַיֵּאָבֵק בְּאָלֶ"ף כְּדֵי לְדָרוֹשׁ מִמֶּנּוּ לְשׁוֹן אָבָק, כִּי רָצָה לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ כְּאָבָק זֶה הָעוֹלֶה וּמְסַמֵּא עֵינֵי הָאָדָם, כָּךְ עָלָה בְּדַעְתּוֹ

לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ כְּדֵי לַהֲבִיאוֹ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, וְזֶה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צא) שֶׁהָיָה הָאָבָק עוֹלֶה עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, כִּי זֶהוּ סְמוּי עֵינָיו שֶׁל צַדְקָיָהוּ הַנּוֹגֵעַ בְּעַצְמוּת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ וּמְצִיאוּת כִּסֵּא כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ.

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ שֶׁהָיָה נוֹגֵעַ בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, לָמְדוּ זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר", מַשְׁמָע עַד וְלֹא עַד בְּכְלָל, כִּי עֲלוֹת הַשַּׁחַר הָיָה מְעַכֵּב עַל יָדוֹ שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לַהֲבִיאוֹ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ, לְפִי שֶׁעַל יְדֵי עֲלוֹת הַשַּׁחַר הִכִּיר בֶּאֱמֶת כִּי יֵשׁ לָעוֹלָם בּוֹרֵא וּמַנְהִיג, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ בַּעֲקֵדָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית עַל פָּסוּק "וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים" (דברים ד לט), שֶׁמִּתּוֹךְ יְדִיעַת מַהֲלַךְ הַגַּלְגַּל הַיּוֹמִי, דְּהַיְנוּ הַשֶּׁמֶשׁ, יוּכַל הַמַּשְׂכִּיל לְהִתְבּוֹנֵן כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים. וְכֵן אַבְרָהָם לֹא הִכִּיר בּוֹרְאוֹ כִּי אִם מִתּוֹךְ הֲלִיכוֹת הַשֶּׁמֶשׁ וְהַתְחָלַת עֲלִיָּתָהּ כַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה מא ב) "מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק", וּפָסוּק זֶה נִדְרָשׁ עַל אַבְרָהָם. וְזֶהוּ הַמַּרְגָּלִית הַטּוֹבָה שֶׁהָיְתָה תְּלוּיָה בְּצַוָּארוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, שֶׁהָיָה מְפָרְסֵם לַכֹּל מְצִיאַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וּבְמוֹתוֹ תָּלָה יְדִיעָה זוֹ בְּגַלְגַּל הַחַמָּה. וּפֵרֵשׁ הָרַב שֶׁעַל זֶה אָמְרוּ (יומא כ:) אִלְמָלֵא גַּלְגַּל חַמָּה הַמַּכְרִיז מְצִיאַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, הָיָה נִשְׁמָע קוֹל הֲמוֹנָהּ שֶׁל רוֹמִי הַמַּכְחֶשֶׁת מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. לְכָךְ נֶאֱמַר "עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר" וְלֹא עַד בְּכְלָל, כִּי עַל יְדֵי יְדִיעַת תְּנוּעַת הַשֶּׁמֶשׁ יָדַע יַעֲקֹב כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים. וּמִטַּעַם זֶה מִשְׁפַּט הָרְשָׁעִים לַבְּקָרִים, וּרְאָיָה מִסְּדוֹם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קא ח) "לַבְּקָרִים אַצְמִית כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ", לְפִי שֶׁלֹּא לָקְחוּ לְמוּד מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר וְלֹא יָדְעוּ אֶת ה'.

וְכַאֲשֶׁר רָאָה סַמָּאֵל, כִּי לֹא יָכוֹל לוֹ לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ מִכָּל וָכֹל, אָז הִשְׁתַּדֵּל בְּתַחְבּוּלָה אַחֶרֶת לְסַמֵּא קְצָת עֵין שִׂכְלוֹ לְכָל הַפָּחוֹת, לְשֶׁלֹּא יוּכַל לִרְאוֹת בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה וּבִדְבָרִים נֶעֱלָמִים הַמְכֻנִּים בְּיָרֵךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שיר השירים ז, ב) "חַמּוּקֵי יְרֵכַיִךְ", מַה יֶּרֶךְ בַּסֵּתֶר, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה בַּסֵּתֶר (סוכה מט:). וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַיִּגַּע בְּכַף יְרֵכוֹ". וְאֵין רְצוֹנִי לְהוֹצִיא מִקְרָא זֶה מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, כִּי וַדַּאי נָגַע בִּירֵכוֹ מַמָּשׁ, אַף שֶׁאֲנִי נוֹתֵן טַעַם בַּדָּבָר לָמָּה נָגַע דַּוְקָא בְּכַף יְרֵכוֹ, אֶלָּא שֶׁרָמַז לוֹ שֶׁעַל יְדֵי שֶׁנַּעֲשָׂה אוֹהֵב כֶּסֶף, אָז בְּלִי סָפֵק יִהְיֶה עִוֵּר מֵעֵינֵי שִׂכְלוֹ. וְאִם יָפֶה כֹּחוֹ שֶׁל יַעֲקֹב שֶׁלֹּא בָּא לִידֵי כְּפִירָה מִכָּל וָכֹל, מִכָּל מָקוֹם יִהְיֶה הַדָּבָר נוֹגֵעַ בְּכַף יֶרֶכוֹ, כִּי עַל יְדֵי זֶה לֹא יוּכַל לִרְאוֹת בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה וְהַחָכְמָה. "וַתֵּקַע כַּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב", לְהוֹרוֹת לוֹ כִּי שְׁנֵי קְנָיָנִים אֵלּוּ, הַתּוֹרָה וְהַמָּמוֹן, הֵם כְּצָרוֹת זוֹ לְזוֹ. "וַתֵּקַע", הַיְינוּ שֶׁנִּדְחֶה הָאֶחָד מִפְּנֵי חֲבֵרוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט, כא) "טוֹב לִי כִּי עֻנִּיתִי לְמַעַן אֶלְמַד חֻקֶּיךָ".

פסוק כז

וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר. כִּי לֹא אוּכַל עוֹד לַהֲבִיאֲךָ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ, אַחַר שֶׁנִּתַּתָּ לִבְּךָ וְדַעְתְּךָ בַּעֲלִיַּת הַשַּׁחַר, כְּאָמוּר. "וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלֵּחֲךָ כִּי אִם בֵּרַכְתָּנִי" (בראשית לב:כז)

– שֶׁתִּהְיֶה מוֹדֶה לִי שֶׁאֵין אַתָּה יָכוֹל לִי בְּעִנְיַן רְאִיַּת וְהִסְתַּכְּלוּת מְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, כְּדֵי שֶׁמַּלְאָךְ רַע יַעֲנֶה אָמֵן בְּעַל כָּרְחוֹ, וְהַקָּטֵיגוֹר יִהְיֶה לְסָנֵיגוֹר, כְּמוֹ שֶׁעוֹשֶׂה סַמָּאֵל בְּיוֹם כִּפּוּרִים.

פסוק כט

וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל. לְשׁוֹן יָשָׁר אֵל, כִּי יָשָׁר הוּא לְשׁוֹן רְאִיָּה, מִלְּשׁוֹן "אֲשׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב" (במדבר כד:יז), וְהוֹדָה לוֹ בָּזֶה כִּי יַעֲקֹב רוֹאֶה פְּנֵי אֵל וְלֹא עָלְתָה בְּיָדוֹ לְסַמֵּא אוֹתוֹ בְּמְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ. וּבְאָמְרוֹ "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים" עָקַר שֵׁם יַעֲקֹב מִמֶּנּוּ, כִּי יַעֲקֹב מוֹרֶה עַל "עָקֹב הַלֵּב מִכֹּל וְאָנֻשׁ הוּא" (ירמיה יז:ט), וְיִשְׂרָאֵל לְשׁוֹן מִישׁוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב לֶעָתִיד (ישעיה מ:ד) "וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר". וְלֹא מִישׁוֹר הַנִּרְאֶה יָשָׁר בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת כִּי אִם הַנִּרְאֶה יָשָׁר בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם, עַל כֵּן אָמַר "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים", כִּי עַל יְדֵי כֹּשֶׁר מִפְּעָלֶיךָ תִּהְיֶה שַׂר וְנָגִיד עִם אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים וַתּוּכָל. וְזֶהוּ יִשְׂרָאֵל – יָשָׁר אֵל, מִישׁוֹר הַנִּרְאֶה גַּם בְּעֵינֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

פסוק לא

וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים. הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי, שֶׁרָצָה סַמָּאֵל לְסַמֵּא עֵינֵי שִׂכְלוֹ בַּאֲבַק לְשׁוֹן הָרָע, עַד שֶׁיַּכְחִישׁ מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ וְלֹא יִרְאֶה פְּנֵי ה'. וְכַאֲשֶׁר תִּנָּצֵל נַפְשִׁי עַל יְדֵי עֲלוֹת הַשַּׁחַר, אָז "רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים" (בראשית לב:לא), לְהַשִּׂיג מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ עַל יְדֵי זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר, הֵפֶךְ מִדַּעַת סַמָּאֵל הַמְסַמֵּא וְהַמְטַמֵּא וְהַמְדַמֵּעַ קֹדֶשׁ בְּחֹל. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיִּזְרַח לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ" (בראשית לב:לב), וְהַיְינוּ לְרַפֹּאתוֹ. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וְהוּא צֹלֵעַ עַל יְרֵכוֹ" (בראשית לב:לב) – קַשְׁיִין אַהֲדֵי. אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁעַל יְדֵי זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה לוֹ הָרְפוּאָה עַל הַמַּכָּה אֲשֶׁר רָצָה סַמָּאֵל לְהַכּוֹתוֹ, וְהוּא לְעַוֵּר עֵינֵי שִׂכְלוֹ לַהֲבִיאוֹ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ. לָכֵן נֶאֱמַר "לוֹ" לְצָרְכּוֹ, כִּי זְרִחָה עָלָיו "שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִכְנָפֶיהָ" (מלאכי ג:כ), וּבְסִבַּת זְרִיחָתָהּ "מָלֵךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינָיו" (ישעיהו לג:יז). אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אַהֲנֵי מַעֲשָׂיו שֶׁל סַמָּאֵל לַעֲשׂוֹתוֹ צוֹלֵעַ עַל יְרֵכוֹ וְלִסְגֹּר בַּעֲדוֹ שַׁעֲרֵי בִינָה, לְבִלְתִּי הֱיוֹת לוֹ מָבוֹא לָבוֹא בְּסוֹד ה' לִירֵאָיו, כָּל זְמַן הֱיוֹת עֵינוֹ עַל מָמוֹנוֹ וֶהֱיוֹתוֹ לָהוּט אַחַר בּוּלְמוֹס קִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה.

פסוק לג

עַל כֵּן לֹא יֹאכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנָּשֶׁה וְגוֹ'. מְצִינוּ לְרַז"ל שֶׁדְּבָרִים עֲמוּקִים שֶׁהִשְׁגָּתָם קָשָׁה נִמְשְׁלוּ לְגִידִין, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת יִתְרוֹ עַל פָּסוּק "וְתַגֵּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יט ג). וְהַהַשְׁגָּה נִקְרֵאת בִּלְשׁוֹן אֲכִילָה, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּאַרְבָּעָה שֶׁנִּכְנְסוּ לַפַּרְדֵּס (חגיגה יד:), שֶׁעַל הַחֲקִירָה הַנִּסְתֶּרֶת מֵעַיִן כָּל חַי מֵבִיא פָּסוּק "דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ" (משלי כה טז).

וְרָמַז בְּמִצְוָה זוֹ לְדוֹרוֹת לְמְנוֹעַ מִיִּשְׂרָאֵל הַחֲקִירָה בַּנִּסְתָּרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (חגיגה יג.) "אֵין לְךָ עֵסֶק בַּנִּסְתָּרוֹת", כִּי יֵשׁ לָחוּשׁ פֶּן יֶהֱרְסוּ שִׁכְלָם וְיָבוֹאוּ לִידֵי אֶפִּיקוֹרְסוּת, כִּי לֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ לְהָבִין כָּל הַסּוֹדוֹת עַל מַתְכֹּנְתָּם, מִצַּד הֱיוֹת שִׁכְלָם עוֹבֵר בְּעֵמֶק עָכוֹר, כִּי הַבְלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וַחֲמוּדוֹתָיו מְבַלְבְּלִין שֵׂכֶל הָאָדָם. וְרָמַז בְּמִנְיַעַת אֲכִילַת הַגִּיד לְדוֹרוֹת, לִהְיוֹת לְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֵיהֶם כִּי מָנַע ה' מֵהֶם פְּרִי עֵץ הַדַּעַת, שֶׁלֹּא יַאֲכִילוּ אֶת שִׁכְלָם דְּבָרִים קָשִׁים כַּגִּידִין, כִּי נָגַע בְּכַף יֶרֶךְ יַעֲקֹב, וְאִם לְיַעֲקֹב הַשָּׁלֵם קָרָה מִכְשׁוֹל זֶה לְפִי שָׁעָה כְּשֶׁנָּטָה קְצָת מִדֶּרֶךְ הַשִּׁוּוּי, מַה יַּעֲשׂוּ אֲזוֹבֵי קִיר אֲשֶׁר רוֹב עִסְקֵיהֶם בְּהַבְלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וַחֲמוּדוֹתָיו? עַל כֵּן לֹא יִהְיֶה לָהֶם עֵסֶק בַּנִּסְתָּרוֹת, כִּי אִם יְחִידֵי סְגֻלֵּי הַדּוֹר כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וְדוּגְמָתוֹ, אֲשֶׁר קָצוּ וּמָאֲסוּ בְּהַבְלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה כְּיַעֲקֹב. כִּי אִם לְפִי שָׁעָה קָרָה זֶה לְיַעֲקֹב, עַל שֶׁנּוֹתַר לְבַדּוֹ לְכַדּוּ, וּבְלִי סָפֵק שֶׁאַחַר שֶׁקָּרָה לוֹ עִנְיַן הִתְאַבְּקוּת שֶׁל סַמָּאֵל הִרְגִּישׁ בְּחֶטְאוֹ וְסָר מִן הַדֶּרֶךְ הַהוּא, וּרְאָיָה לַדָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם", וְדָרְשׁוּ רז"ל (שבת לג.) שָׁלֵם בְּתוֹרָתוֹ. וּפֵרוּשׁ זֶה דָּבָר יָקָר הָעֵרֶךְ, וְהַמַּשְׂכִּיל יִשְׁמַע וְיוֹסִיף לֶקַח.

פרק לג

פסוק ט

וַיֹּאמֶר עֵשָׂו יֶשׁ לִי רָב. מַשְׁמַע רַב אָבָל לֹא כֹּל, וְיַעֲקֹב אָמַר "כִּי חַנַּנִי אֱלֹהִים וְכִי יֶשׁ לִי כֹּל". לְפִי שֶׁהִרְשִׁעִים אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לָהֶם כָּל כֶּסֶף וְזָהָב שְׁבָעוֹלָם, מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה לָהֶם שֶׁעֲדַיִן הֵם חֲסֵרִים, וְיֵשׁ לָהֶם רַב אָבָל לֹא כָּל צָרְכָּם. לְכָךְ אָמַר עֵשָׂו "יֶשׁ לִי רָב" אָבָל לֹא כֹּל, כִּי עֲדַיִן חֲסֵרִים הֵמָּה, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה מִתְאַוֶּה לְמָאתַיִם. וְהַצַּדִּיקִים בְּהֵפֶךְ זֶה, כִּי אַפִלּוּ אִם יֵשׁ מְעַט בְּיָדָם הֵם מִסְתַּפְּקִים בּוֹ וּשְׂמֵחִים בְּחֶלְקָם, וְנִרְאֶה כְּאִלּוּ יֵשׁ לָהֶם כֹּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ה יח) "גַּם כָּל הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְהִשְׁלִיטוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ וְגוֹ' זוֹ מַתַּת אֱלֹהִים הִוא". וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אִישׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכִבּוֹד וְאֵינֶנּוּ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מִכֹּל אֲשֶׁר יִתְאַוֶּה וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ" וְגוֹ'. וְקָשֶׁה לָמָּה הִזְכִּיר תְּחִלָּה "אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים" לְשׁוֹן עָבָר, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים", יִתֵּן לְהַבָּא מַשְׁמַע.

אֶלָּא לְפִי שֶׁפָּסוּק רִאשׁוֹן מְדַבֵּר בְּאִישׁ צַדִּיק, אֲשֶׁר לֹא יְבַקֵּר בֵּין רַב לִמְעַט, כִּי אַפִלּוּ בַּמּוּעָט שֶׁבְּיָדוֹ דּוֹמֶה לוֹ כְּאִלּוּ כְּבָר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים אֶת כֹּל, וְאִישׁ כָּזֶה שַׁלִּיט עַל מָמוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת בּוֹ כִּרְצוֹנוֹ וְהִשְׁלִיטוֹ הָאֱלֹהִים וְגוֹ'. אֲבָל פָּסוּק שֵׁנִי מְדַבֵּר בָּרָשָׁע רָע, שֶׁלְּעוֹלָם אֵין כָּל הָעוֹלָם שָׁוֶה לוֹ דֵּי סִפּוּקוֹ, כִּי לְעוֹלָם הוּא מְבַקֵּשׁ שֶׁיִּתֵּן לוֹ ה' עוֹד לְהַבָּא עֹשֶׁר וּנְכָסִים, וּמְבַקֵּשׁ גַּם הַכָּבוֹד הַמְּדֻמֶּה הַמֻּשָּׂג עַל יְדֵי רִבּוּי הָעֹשֶׁר, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּאִישׁ טוֹב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר

יְמָלֵט וּבוֹרֵחַ מִן הַכְּבוֹד, עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר הַכָּבוֹד בָּרִאשׁוֹן, וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּירוֹ בָּרוֹדְפִים אַחַר רִבּוּי הַמָּמוֹן, אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת אֵינוֹ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מִכֹּל אֲשֶׁר יִתְאַוֶּה וְיֵשׁ בְּיָדוֹ דֵּי מַחְסוֹרוֹ, וְהוּא עַל כָּל פָּנִים יִתְאַוֶּה שֶׁיִּתֵּן לוֹ ה' עוֹד, זֶה הָאִישׁ וַדַּאי לֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, כִּי מָמוֹנוֹ שַׁלִּיט עָלָיו אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּנּוּ, אֲבָל הוּא אֵינוֹ שַׁלִּיט עַל מָמוֹנוֹ וְעֵינוֹ צָרָה בְּשֶׁלּוֹ, וְיֵשׁ לוֹ שֹׂר הַמְמֻנֶּה עָלָיו וְלֹא יַנִּיחוֹ לִנְגֹּעַ בְּמָמוֹנוֹ לִקַּח מִמֶּנּוּ וּלְהוֹצִיאוֹ לִצְדָקָה אוֹ לְצָרְכּוֹ. עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּעֵשָׂו "יֶשׁ לִי רָב" (בראשית לג, ט), וּבְיַעֲקֹב "יֶשׁ לִי כֹּל" (בראשית לג, יא), וְהִזְכִּיר לְשׁוֹן "חַנַּנִי" כִּי הַצַּדִּיקִים לְעוֹלָם אֵינָן תּוֹלִין בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים, וְחוֹשְׁבִים שֶׁכָּל הַנִּתָּן לָהֶם חֶסֶד אֵל כָּל הַיּוֹם הוּא, הַנּוֹתֵן לָהֶם עַל צַד הַחֲנִינָה. אֲבָל הָרְשָׁעִים עַל הָרֹב הוּא שֶׁהֵמָּה חוֹשְׁבִים אֶת עַצְמָם לְצַדִּיקִים וְחוֹשְׁבִים שֶׁהַכֹּל נִתָּן לָהֶם עַל צַד הַחִיּוּב.

וּבְמִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא (ויקרא י ז) אָמַר רַבִּי יִצְחָק: רְשָׁעִים אֵין לָהֶם טוֹבָה בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְטוֹב לֹא יִהְיֶה לָרָשָׁע" (קהלת ח יג). מְתִיבִין: וְהָכְתִיב "כְּטוֹב לֵב הַמֶּלֶךְ בַּיַּיִן"! אָמַר לָהֶם: "בְּטוֹב" לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא "כְּטוֹב" – טוֹבָה וְאֵינָהּ טוֹבָה. אֲבָל בְּיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (מלכים א ח סו) "וַיֵּלְכוּ לְאָהֳלֵיהֶם שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב עַל כָּל הַטּוֹבָה", עַכְשָׁיו. וְזֶה מַסְכִּים לְדִבְרֵינוּ, שֶׁהָרְשָׁעִים בְּכָל הַטּוֹבוֹת הַגְּדוֹלוֹת שֶׁהֵם מְקַבְּלִים, נִרְאֶה לָהֶם טוֹבָה וְאֵינָהּ טוֹבָה, כְּאִלּוּ הֵם חֲסֵרִים עֲדַיִן. אֲבָל בַּצַּדִּיקִים כְּתִיב "עַל כָּל הַטּוֹבָה", כִּי לְעוֹלָם נִרְאֶה לָהֶם שֶׁיֵּשׁ לָהֶם כֹּל. עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב "כִּי חַנַּנִי אֱלֹהִים וְכִי יֶשׁ לִי כֹּל". וְיֵשׁ אוֹמְרִים: כָּאן הוֹדָה לוֹ עֵשָׂו עַל הַבְּרָכוֹת, וְאָמַר "יֶשׁ לִי רָב" – מוֹדֶה אֲנִי שֶׁאַתָּה רַב לִי וַאֲנִי הֶעֱבֵד, וְאִם כֵּן מַה תִּתֶּן לִי, הֲלֹא מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ.

פסוק י

כִּרְאוֹת פְּנֵי אֱלֹהִים. כְּמוֹ שֶׁהָרוֹאֶה פְּנֵי אֱלֹהִים שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה כְּתִיב (שמות כג, טו) "וְלֹא יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם", כִּי צָרִיךְ לְהָבִיא עוֹלוֹת רְאִיָּה, כָּךְ אֵין אֲנִי חָפֵץ לִרְאוֹת פָּנֶיךָ רֵיקָם, עַל כֵּן אֲנִי מְבַקֵּשׁ שֶׁתְּקַבֵּל מִנְחָתִי. כִּי מוֹדֶה אֲנִי שֶׁאֵין הַבְּרָכוֹת שֶׁלִּי, כִּי אַתָּה גְּבִיר לְאַחֵךְ, וְכָל גְּבִיר וְשַׂר נִקְרָא אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב (שם ז, א) "רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה". עַל כֵּן הִמְשִׁיל רְאִיַּת פָּנָיו כִּרְאִיַּת פְּנֵי אֱלֹהִים. וְעַל כֵּן "קַח נָא אֶת בִּרְכָתִי אֲשֶׁר הֻבָאת לָךְ" (בראשית לג, יא), וְלֹא עַל הַמִּנְחָה דִּבֵּר כֵּן, כִּי אִם עַל הַבְּרָכוֹת שֶׁבֵּרְכַנִי אָבִי. "קַח נָא אוֹתָהּ לָךְ", כִּי שֶׁלְּךָ הִיא, וְהִיא הֻבָאת לְךָ, כִּי אָבִי כְּשֶׁבֵּרְכַנִי הָיְתָה דַּעְתּוֹ עָלֶיךָ. וְאִם תֹּאמַר: אִם אֵין הַבְּרָכוֹת שֶׁלִּי, אִם כֵּן מֵאַיִן לִי כָּל הָרְכוּשׁ הַזֶּה? עַל זֶה אָמַר "כִּי חַנַּנִי אֱלֹהִים" (שם), שֶׁנָּתַן לִי עַל צַד הַחֲנִינָה, כְּחוֹנֵן דַּלִּים, לֹא עַל צַד הַחִיּוּב מִצַּד הַבְּרָכוֹת. וְהִנֵּה נָצַח יִשְׂרָאֵל לֹא יְשַׁקֵּר, אַף עַל פִּי שֶׁבִּנְגָלֶה אָמַר "רָאִיתִי פָנֶיךָ כִּרְאֹת פְּנֵי אֱלֹהִים" (שם לג, י), מִכָּל

מָקוֹם בְּלִבּוֹ הָיְתָה הַכַּוָּנָה: כְּשֵׁם שֶׁנִּבְהַלְתִּי בַּלַּיְלָה כְּשֶׁרָאִיתִי פְּנֵי אֱלֹהִים, הַמַּלְאָךְ שֶׁלְּךָ, כָּךְ נִבְהַלְתִּי בִּרְאִיַּת פָּנֶיךָ.

פסוק יח

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה עט ה) שָׁלֵם בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ וּבְתוֹרָתוֹ, רֶמֶז לַדָּבָר, שָׁלֵם רָאשֵׁי תֵּבוֹת שֶׁאֵר לְמוּד מָזוֹן. כִּי שְׁאֵר הַיְינוּ גוּפוֹ, כִּי עַל־יְדֵי שֶׁנּוֹתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ לְכַדּוֹ יָצָא מִגֶּדֶר הַשִּׁוּוּי כְּאִלּוּ הָיָה חָסֵר מִמָּמוֹנוֹ, כִּי הַלָּהוּט אַחֲרֵי הַמָּמוֹן נִרְאֶה לְעוֹלָם כִּיסּוֹ חָסֵר. וְאַחַר כָּךְ שֶׁאָמַר "כִּי יֶשׁ לִי כֹּל" (בראשית לג:יא) תִּקֵּן הַדָּבָר וְהוֹדָה שֶׁהוּא שָׁלֵם וְלֹא חָסֵר וְיֵשׁ לוֹ כֹּל, זֶהוּ עִנְיַן שָׁלֵם בְּמָמוֹנוֹ. וְשָׁלֵם בְּתוֹרָתוֹ, כִּי בְּאָמְרוֹ "וַתִּתַּקַע כַּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב" (בראשית לב:כו) נִרְמַז לוֹ שֶׁאֵין לוֹ יָד וְשֵׁם בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה, וְעַל יְדֵי שֶׁתִּקֵּן זֶה בְּאָמְרוֹ "וְכִי יֶשׁ לִי כֹּל" נַעֲשָׂה שָׁלֵם גַּם בְּתוֹרָתוֹ, כִּי הָא בְּהָא תְּלֵיָא כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בְּפָסוּק "וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ" (בראשית לב:כה). וְשָׁלֵם בְּגוּפוֹ, מִצִּלְיעַת הַיָּרֵךְ, כִּי בְּבוֹאוֹ עִיר שְׁכֶם נִתְרַפֵּא.

פסוק יט

וַיִּקֶן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה. לְפִי שֶׁרָצָה לִבְנוֹת שָׁמָּה מִזְבֵּחַ, עַל כֵּן לֹא רָצָה לְהַעֲלוֹת עוֹלוֹת ה' חִנָּם, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה דָּוִד בְּגֹרֶן אֲרַוְנָה הַיְבוּסִי (שמואל ב' כד כד). וְהִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁקָּנָאוֹ בְּמֵאָה קְשִׂיטָה כְּנֶגֶד מִזְבֵּחַ שֶׁבְּבֵית עוֹלָמִים שֶׁהָיָה גָּבְהוֹ מֵאָה אַמָּה, כְּדֵי לְכַפֵּר עַל כָּל חֵטְא הַנִּמְשָׁךְ מֵחֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּבְרָא מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קָצֵהוּ, וְנִתְמַעֵט בְּחֶטְאוֹ וְהֶעֱמַד עַל מֵאָה אַמָּה. עַל כֵּן הָיָה הַמִּקְדָּשׁ גָּבוֹהַּ מֵאָה אַמָּה, כִּי מִשָּׁם נוֹצַר הָאָדָם מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שמות כ כא) "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי", לְפִי שֶׁמְּקוֹם הָאָרֶץ הָיָה סִבָּה גַּם אֶל הַחֵטְא, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בַּפָּסוּק "וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ וְגוֹ' עֵץ פְּרִי" (בראשית א יב). עַל כֵּן הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁקָּנָה מָקוֹם זֶה לְמִזְבֵּחַ בְּמֵאָה קְשִׂיטָה.

וּמַה שֶּׁכָּתַב "וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יח) הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ לְיַעֲקֹב "אֵל". טַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי יַעֲקֹב אָמַר "וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ" (בראשית כח:כב), עַל כֵּן נָתַן לוֹ גַּם כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמַּעֲשֵׂר מִן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַעֲשָׂרָה עוֹלָמוֹת הַגְּנוּזִים לְכָל צַדִּיק לָעוֹלָם הַבָּא, וְנָתַן לוֹ מֵהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה הַמַּעֲשֵׂר הָעוֹלֶה מִסְפַּר שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד, עַל כֵּן קָרָאוֹ "אֵל". וְעוֹד, הַבָּנוֹת נוֹטָלוֹת עֶשְׂוּר נְכָסִים, וּבָעוֹלָם הַזֶּה נִמְשַׁלְנוּ לִנְקֵבוֹת כִּי כֵּלּוֹ צַעַר, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא יִהְיוּ כִּזְכָרִים לֹא יוֹלְדִים, וְאָז יִנְחִילֵם כָּל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַעֲשָׂרָה עוֹלָמוֹת. וּמִטַּעַם זֶה הָעוֹלָם הַזֶּה בְּהֵ"א שֶׁבְּ"אִשָּׁה", וְהָעוֹלָם הַבָּא בְּיו"ד כְּנֶגֶד יו"ד שֶׁבְּ"אִישׁ", וְקַל לְהָבִין.

פרק לד

פסוק כה

וַיָּבֹאוּ עַל הָעִיר בָּטַח. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהָיוּ בְּטוּחִים עַל כֹּחוֹ שֶׁל זָקֵן, וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי זָקֵן זֶה הַיְינוּ אַבְרָהָם זְקֵנָם שֶׁהִתְפַּלֵּל עַל בְּנֵי יַעֲקֹב כְּשֶׁיִּבֹאוּ לִשְׁכֶם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ עַל "וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם" (בראשית יב, ו). וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ "בָּטַח" שֶׁהָיוּ בְּטוּחִים שֶׁלֹּא יְבַקְּשׁוּ הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בַּעֲבוּרָם, כִּי יֹאמְרוּ: מֵאַחַר שֶׁנִּכְנְסוּ בְּדַת הַנִּמּוֹלִים, אֵינָם מִשֶּׁלָּנוּ, וְיִתְיָאֲשׁוּ מֵהֶם.

פרק לה

פסוק ב

הָסִירוּ אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם. הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר אֲשֶׁר בְּיֶדְכֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֵת כָּל אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם". לְפִי שֶׁכָּל מַעֲשֶׂה קָדְמָה לוֹ הַמַּחֲשָׁבָה, וְהִרְהוּר עֲבֵרָה קוֹדֵם שֶׁיַּעֲשֶׂה הַמַּעֲשֶׂה. וְעַל כֵּן צִוָּה לָהֶם לְטַהֵר תְּחִלָּה חֵטְא הַהִרְהוּר וְאָמַר "הָסִירוּ אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם" מַמָּשׁ, כִּי אָמַר יַעֲקֹב "אוּלַי חָטְאוּ בָנַי וּבֵרְכוּ אֱלֹהִים בִּלְבָבָם" (איוב א:ה), וְהָיוּ מְהַרְהֲרִים בַּעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁבְּיָדָם, "וְהִטַּהֲרוּ". כִּי עַל יְדֵי זֶה יִבְרָא לָכֶם ה' לֵב טָהוֹר. אוֹ יֹאמַר עַל סְתָם הִרְהוּר חֵטְא הַבָּא מִצַּד הַיֵּצֶר הָרָע שֶׁנִּקְרָא אֱלֹהֵי נֵכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם, כְּאָמְרָם רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קה:) "לֹא יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר" (תהלים פא י) – אֵיזוֹ אֵל זָר שֶׁבְּתוֹךְ גּוּף הָאָדָם? הֱוֵי אוֹמֵר זֶה יֵצֶר הָרָע. וְאַחַר כָּךְ הִזְהִירָם עַל תִּקּוּן חֵטְא הַמַּעֲשֶׂה לֵאמֹר הָסִירוּ הַבְּגָדִים הַצּוֹאִים וְהַלְבִּישׁוּ אֶתְכֶם מַחֲלָצוֹת, כִּי מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהַמַּלְבּוּשׁ כִּנּוּי אֶל הַמַּעֲשִׂים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ט ח) "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים". עַל זֶה אָמַר "וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם". "וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל", כִּי אֵין לָבוֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ מְלֻכְלָךְ בְּחֵטְא וְעָוֹן, עַד אֲשֶׁר יִתַּקְנוּ תְּחִלָּה חֵטְא הַהִרְהוּר וְהַמַּעֲשֶׂה. "וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֵת כָּל אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם", כִּי בְּזֶה תִּקְּנוּ חֵטְא הַמַּעֲשֶׂה וְהַהִרְהוּר כְּאֶחָד, הַמַּעֲשֶׂה כִּפְשׁוּטוֹ בִּבְטוּל הָעֲבוֹדָה זָרָה אֲשֶׁר בְּיָדָם, וְהַסָּרַת הַיֵּצֶר הָרָע אֵל נֵכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכָם מַמָּשׁ רָמַז גַּם כֵּן בְּאָמְרָם "אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם", כְּאָמְרָם רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לד י) שֶׁהָרְשָׁעִים בִּרְשׁוּת לִבָּם, אֲבָל הַצַּדִּיקִים לִבָּם בִּרְשׁוּתָם וּבְיָדָם. וְזֶהוּ "אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם" – הוֹרוּ שֶׁזֶּהוּ שֶׁבְּתוֹכָם הֲרֵי הוּא בְּיָדָם, זֶהוּ רֶמֶז נָכוֹן קָרוֹב לִשְׁמֹעַ.

פסוק ז

וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ. וְסָמִיךְ לֵיהּ "וַתָּמָת דְּבוֹרָה", וְהִקְשָׁה הָרַמְבַּ"ן מַה עִנְיַן מִיתַת דְּבוֹרָה בֵּין שְׁנֵי פְּסוּקִים אֵלּוּ. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁזֶּה דּוֹמֶה לְמַה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מועד קטן

כח.) לָמָּה נִסְמְכָה מִיתַת מִרְיָם לְפָרָשַׁת פָּרָה אֲדֻמָּה, לוֹמַר לְךָ מַה פָּרָה מְכַפֶּרֶת אַף מִיתַת צַדִּיקִים מְכַפֶּרֶת. כְּמוֹ כֵן כָּאן שֶׁמְּדַבֵּר מִן מִיתַת רִבְקָה וּדְבוֹרָה כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִן פָּסוּק "אַלּוֹן בָּכוּת", וְהוֹרָה יַעֲקֹב שֶׁמִּיתָתָם מְזַבַּח כַּפָּרָה, עַל כֵּן בָּנָה מִזְבֵּחַ בַּמָּקוֹם שֶׁנּוֹדַע לוֹ מִיתָתָם. "וַיְבָרֶךְ אוֹתוֹ אֱלֹהִים" (בראשית לה:ט) — הַיְינוּ בִּרְכַת אֲבֵלִים, כְּמוֹ שֶׁבֵּרַךְ אֶת יִצְחָק אַחֲרֵי מוֹת אִמּוֹ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַתִּקָּבֵר מִתַּחַת לְבֵית אֵל" (בראשית לה:ח) — רָמַז בָּזֶה שֶׁהִסְפִּידָהּ כָּרָאוּי, שֶׁהָרֵי בֵּית אֵל הָיָה בָהָר, וְאִלּוּ לֹא הִסְפִּידָהּ הָיָה הָהָר גּוֹעֵשׁ עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ אֵצֶל הַר גִּעָשׁ (שבת קה:). וְהִגִּיד לָנוּ עוֹד הַכָּתוּב שֶׁהִסְפִּיד יוֹתֵר מִן הָרָאוּי, שֶׁנֶּאֱמַר "מִתַּחַת לְבֵית אֵל תַּחַת הָאַלּוֹן". מַהוּ "מִתַּחַת"? אֶלָּא שֶׁהִתְחִיל תַּחַת הָעִיר, וּמִשָּׁם הֶאֱרִיךְ בְּהֶסְפֵּדָהּ עַד תַּחַת הָאַלּוֹן. וְזֶהוּ הוֹרָאַת מ"ם שֶׁל "מִתַּחַת", כִּי הָיָה נָעְתָּק מִמָּקוֹם לְמָקוֹם וְהִסְפִּידָהּ בְּכָמָּה מְקוֹמוֹת. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מועד קטן כז:) כָּל הַמִּתְקַשֶּׁה עַל מֵת יוֹתֵר מִדַּאי עַל מֵת אַחֵר הוּא בּוֹכֶה. עַל כֵּן נִקְרָא מָקוֹם זֶה "אַלּוֹן בָּכוּת" — בְּכִיָּה אַחֶרֶת, כִּי הֵגַד לוֹ שָׁם מִיתַת רִבְקָה אִמּוֹ, אוֹ רֶמֶז לְמִיתַת רָחֵל שֶׁהָיְתָה גַּם כֵּן סָמוּךְ לְזֶה.

פסוק י

שִׁמְךָ יַעֲקֹב לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב. מִדְּקָאָמַר "שִׁמְךָ יַעֲקֹב", מַשְׁמַע שֶׁשֵּׁם יַעֲקֹב יִשָּׁאֵר בִּמְקוֹמוֹ וְלֹא יֵעָקֵר, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב", אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבָּא לוֹמַר לֹא שֶׁיֵּעָקֵר שֵׁם יַעֲקֹב אֶלָּא יִהְיֶה טָפֵל כוּ', אֲבָל אֵצֶל אַבְרָהָם אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יג:) כָּל הַקּוֹרֵא לְאַבְרָהָם אַבְרָם עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, וְהַיְינוּ טַעֲמָא לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר אֶצְלוֹ "שִׁמְךָ אַבְרָם" כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן "שִׁמְךָ יַעֲקֹב".

וְעַל צַד הָרֶמֶז, יֵשׁ מָקוֹם אִתִּי לְפָרֵשׁ שְׁנֵי שְׁמוֹתָיו שֶׁל יַעֲקֹב עַל שֵׁם שְׁנֵי הַגְּאוּלוֹת, יַעַן כִּי מָצִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירמיהו כג:ז-ח) לֹא שֶׁתֵּעָקֵר יְצִיאַת מִצְרַיִם לְגַמְרֵי, אֶלָּא שֶׁזְּכִירַת נִסֵּי יְצִיאַת מִצְרַיִם יִהְיוּ טָפֵל, וְזִכְרוֹן נִסִּים שֶׁלֶּעָתִיד יִהְיוּ עִקָּר. וְכֵן כָּאן אָמְרוּ (בראשית רבה עח:ג) לֹא שֶׁיֵּעָקֵר שֵׁם יַעֲקֹב לְגַמְרֵי, אֶלָּא יִהְיֶה טָפֵל וְשֵׁם יִשְׂרָאֵל עִקָּר. אִם כֵּן שְׁנֵיהֶם עִנְיָן אֶחָד. וְכֵן הוּא אוֹמֵר בִּגְאוּלָה אַחֲרוֹנָה (ישעיהו מ:ד) "וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר" – עָקֹב נִגְזַר מִן שֵׁם יַעֲקֹב, וּמִישׁוֹר נִגְזַר מִן שֵׁם יִשְׂרָאֵל יָשָׁר אֵל. וּלְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז:טו) "כִּימֵי צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אַרְאֶנּוּ נִפְלָאוֹת", שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁנִּסִּים שֶׁלֶּעָתִיד לֹא יִהְיוּ גְּדוֹלִים מִן נִסֵּי מִצְרַיִם, וְלָמָּה יִהְיוּ נִסֵּי מִצְרַיִם טָפֵל? אֶלָּא לְפִי שֶׁבִּגְאוּלָה שֶׁל מִצְרַיִם לֹא הָיָה זְכוּתָם מַסְפִּיק לְהוֹצִיאָם בְּיָד רָמָה, וְהֻצְרְכוּ לֵילֵךְ בְּעָקְבָה וּרְמִיָּה, כִּי אָמְרוּ "נֵלְכָה לִזְבֹּחַ לַה' אֱלֹהֵינוּ" (שמות ה:ג), וְכָל בּוֹרֵחַ הוֹלֵךְ בְּחִפָּזוֹן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות יב:יא) "וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן". וּגְאוּלַת בָּבֶל פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא הָיְתָה גְּאוּלָה שְׁלֵמָה כִּי אִם פְּקִידָה בְּעָלְמָא, וְגַם שָׁם נֶאֱמַר (ישעיהו מח:כ) "צְאוּ מִבָּבֶל בִּרְחוּ מִכַּשְׂדִּים".

אֲבָל בִּגְאֻלָּה אַחֲרוֹנָה, אַחַר שֶׁנִּתְמָרֵק הֶעָוֹן מִכָּל וְכֹל בְּאֹרֶךְ גָּלוּת הַחֵל הַזֶּה, יִסְפִּיק זְכוּתָם שֶׁיֵּצְאוּ בְּיָד רָמָה בְּמִישׁוֹר וְלֹא בְּעָקְבָה וְלֹא בְּחִפָּזוֹן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו נב יב) כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ וּבְמִנוּסָה לֹא תֵלֵכוּן, זֶהוּ שֶׁהוּא אוֹמֵר "וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר". וּמִכָּל מָקוֹם לֹא יֵעָקֵר שֵׁם יַעֲקֹב לְגַמְרֵי, וְכֵן לֹא תֵּעָקֵר זִכְרוֹן יְצִיאַת מִצְרַיִם לְגַמְרֵי, כְּדֵי שֶׁיִּזָּכְרוּ שְׁנֵי הַגְּאֻלּוֹת יַחַד וְיֵדְעוּ וְיַכִּירוּ הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּינֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרַם הַחֵטְא, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁהָיוּ בְּמִצְרַיִם רָעִים וְחַטָּאִים כַּמְבֹאָר בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל (יחזקאל כ ח) אֲשֶׁר מִזֶּה הַצַּד רָאוּי שֶׁתִּהְיֶה טִפֵּל, וְכֵן שֵׁם יַעֲקֹב לֹא נֶעֱקַר לְגַמְרֵי מִזֶּה הַטַּעַם. וְעוֹד שֶׁהַגְּאֻלָּה מְשַׁמֶּשֶׁת שְׁנֵי גְּאֻלּוֹת, גְּאֻלַּת הַגּוּפוֹת מִן הַשִּׁעְבּוּד וְהַצָּרוֹת, וּגְאֻלַּת הַנֶּפֶשׁ מִצַּד הָעִנְיָנִים הָרוּחָנִיִּים שֶׁנִּתְּנוּ לְיִשְׂרָאֵל, כְּהוֹרָאַת שֵׁם יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל, אֶחָד חָמְרִי, וְאֶחָד רוּחָנִי, כִּדְאִיתָא בְּרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי. וְאַף עַל פִּי שֶׁהָרוּחָנִי עִקָּר, מִכָּל מָקוֹם שֵׁם יַעֲקֹב לֹא יֵעָקֵר לְגַמְרֵי, כִּי צָרִיךְ הָאָדָם לִתֵּן חֵלֶק לָזֶה וְלָזֶה. אֲבָל שֵׁם אַבְרָם נֶעֱקַר לְגַמְרֵי, כִּי לְעוֹלָם בְּכָל הַדּוֹרוֹת הֲרֵי הוּא אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, כִּי גַּם אָהֳלֵי אֱדוֹם וְיִשְׁמָעֵאל מִיּוֹצְאֵי חֲלָצָיו הֵמָּה.

פסוק יג

וַיַּעַל מֵעָלָיו אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י אֵינִי יוֹדֵעַ מָה בָּא לְלַמְּדֵנוּ. וְלִי נִרְאֶה שֶׁבָּא לְלַמְּדֵנוּ שֶׁהָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה, וְשֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה כַּיָּדוּעַ, שֶׁיַּעֲקֹב הָיָה עַכְשָׁיו בְּבֵית אֵל וְלוּז, וְשָׁם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם, כִּי שְׁנֵי מְקוֹמוֹת אֵלּוּ נִתְחַבְּרוּ עִם הַר הַמּוֹרִיָּה כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (בראשית כח יז), וְאִלּוּ לֹא נֶאֱמַר "בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ", הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁהָלְכָה הַשְּׁכִינָה לְמָקוֹם אַחֵר וּמִשָּׁם עָלְתָה אֶל מְדוֹרָהּ, עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ שֶׁעָלָה אֱלֹהִים בְּשָׁוֶה מִן זֶה הַמָּקוֹם, עַד אֲשֶׁר לְעוֹלָם יַעֲקֹב לְמַטָּה וְהַשְּׁכִינָה לְמַעְלָה וְעָלְתָה אֶל מְדוֹרָהּ לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה, הַמְכֻוָּן כְּנֶגֶד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה.

פרק לז

פסוק א

וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן. הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ יְשִׁיבַת אָבִיו", אוֹ "וַיָּגָר יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו", וְעוֹד "בְּאֶרֶץ כְּנָעַן" לָמָּה לִי? אֶלָּא לְפִי שֶׁמַּאֲשִׁים אֶת יַעֲקֹב עַל שֶׁבִּקֵּשׁ לֵישֵׁב בָּעוֹלָם הַזֶּה יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע, לִהְיוֹת כְּתוֹשָׁב בָּעוֹלָם הַזֶּה בִּמְקוֹם מְגוּרֵי אָבִיו, כִּי אָבִיו לֹא כֵן עָשָׂה, אֶלָּא הָיָה בָּעוֹלָם הַזֶּה כְּגֵר וּכְאוֹרֵחַ נָטָה לָלוּן, לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת" (בראשית כו, ג). הִזְכִּיר לְשׁוֹן "גּוּר", כִּי רָצָה ה' שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע בָּעוֹלָם הַזֶּה. כִּי אֵין לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ הִזְכִּיר לְשׁוֹן "גּוּר" לְפִי

שֶׁהָיָה בְּאוֹתוֹ פַּעַם דָּר בָּאָרֶץ לֹא לוֹ, וְהַדָּר בָּאָרֶץ נָכְרִיָּה נִקְרָא "גֵּר", עַל זֶה אָמַר "בְּאֶרֶץ כְּנָעַן". וּבְאוֹתָהּ אֶרֶץ הָיָה יִצְחָק תּוֹשָׁב, כִּי שָׁלוֹ הִיא, שֶׁכֵּן אָמַר אַבְרָהָם "גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם" (בראשית כג, ד) – "אִם תִּרְצוּ הֱרֵינִי גֵּר, וְאִם לָאו אֶטָּלְנָה מִן הַדִּין" כוּ', אִם כֵּן גַּם יִצְחָק הָיָה תּוֹשָׁב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן, כִּי יְרֻשָּׁה הִיא לוֹ, וּמַהוּ זֶה שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "גּוּר בָּאָרֶץ"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעַל גֵּרוּת הָעוֹלָם הַזֶּה אָמַר לוֹ כֵּן, שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ לוֹ יְשִׁיבָה שֶׁל שַׁלְוָה אֲפִלּוּ בָּאָרֶץ שֶׁלּוֹ, כִּמְדַיֵּר בֵּי דַיָּרָא (ראש השנה ט:). וְיַעֲקֹב לֹא לָמַד מִמֶּנּוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן, עַל כֵּן קִפְּצָה עָלָיו רִגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" (בראשית טו יג), וְגַם יַעֲקֹב יֵשׁ לוֹ חֵלֶק בְּפְרִיעַת חוֹב זֶה, וְהוּא בְּקֵשׁ יְשִׁיבָה שֶׁל שַׁלְוָה בִּמְקוֹם מְגוּרֵי אָבִיו. כִּי מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק הִתְחִיל הַגֵּרוּת, וְאַבְרָהָם וְיִצְחָק הָיוּ מַחֲזִיקִים אֶת עַצְמָם כְּגֵרִים וְהָיוּ נָדִים וּמְטוּלְטָלִים מִמָּסָע לְמָסָע, וְלֹא הָיוּ קוֹנִין נַחֲלַת שָׂדֶה וָכֶרֶם, וְהַכֹּל עָשׂוּ כְּדֵי לְשַׁלֵּם מְהֵרָה חוֹב "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ". בִּשְׁלָמָא עֲשָׂו שֶׁהָלַךְ לוֹ אֶל אֶרֶץ, שֶׁפִּיר קָאָמַר "אֵין לִי חֵלֶק בַּמַּתָּנָה שֶׁל אֶרֶץ הַזֹּאת, וְלֹא בְּפְרִיעַת הַחוֹב", כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י סוֹף פָּרָשַׁת וַיִּשְׁלַח עַל פָּסוּק "וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ" (בראשית לו ו). אֲבָל יַעֲקֹב הָיָה בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וְרָצָה לְקַבֵּל חֵלֶק בְּמַתָּנַת הָאָרֶץ, וְלֹא רָצָה לְשַׁלֵּם חוֹב "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ", עַל כֵּן קִפְּצָה עָלָיו רִגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף. לְכָךְ נֶאֱמַר "בְּאֶרֶץ כְּנַעַן", וְאִלּוּ לֹא בָּטְלָה מִיַּעֲקֹב יְשִׁיבָה שֶׁל מְנוּחָה, לֹא הָיוּ יָמִים אֵלּוּ עוֹלִים לוֹ לְמִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וְהָיָה מִתְאַחֵר הַקֵּץ בְּהֶכְרֵחַ.

פסוק ב

אֵלֶּה תוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פד, ו) שֶׁהָיָה יוֹסֵף דּוֹמֶה לְיַעֲקֹב בְּכָל קוֹרוֹתָיו, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הָיָה יוֹסֵף עִקַּר תּוֹלְדוֹתָיו. מִדְּרָשׁ זֶה סוֹבֵר שֶׁרָצָה יַעֲקֹב לְתַקֵּן מַה שֶּׁלֹּא כִּבֵּד אֶת אָבִיו כָּל הַיָּמִים הַלָּלוּ, עַל כֵּן נִתְיַשֵּׁב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו וְחָשַׁב כִּי בָּזֶה יִתָּקֵן גַּם הֶעָבָר, וּבִקֵּשׁ לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה. עַל כֵּן קִפְּצָה עָלָיו רִגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף, לְקַבֵּל עָנֶשׁ גַּם עַל הַיָּמִים שֶׁלֹּא הָיָה אָבִיו מְכֻבָּד מִבְּנוֹ שֶׁהוּא עִקַּר זַרְעוֹ, כְּמִסְפַּר הַיָּמִים הָהֵם יִהְיֶה יַעֲקֹב בִּלְתִּי מְכֻבָּד מִבְּנוֹ שֶׁהוּא עִקַּר תּוֹלְדוֹת שֶׁלּוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "אֵלֶּה תוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף".

וּמַה שֶּׁכָּתַב "קִפְּצָה עָלָיו רִגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף". מַהוּ לְשׁוֹן "קִפְּצָה"? הָיָה לוֹ לוֹמַר "בָּא לְיָדוֹ עִנְיָנוֹ שֶׁל יוֹסֵף", וּמַהוּ לְשׁוֹן "רִגְזוֹ"? וְלָמָּה יִיחֵס הָרֹגֶז לְיוֹסֵף? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁרִגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף הָיְינוּ חֶטְאוֹ שֶׁל יוֹסֵף, אֲשֶׁר בּוֹ הִרְגִּיז לֵאלֹהִים בְּמַה שֶּׁהֵבִיא דִּבָּתָם רָעָה עַל אֶחָיו, אֵיךְ שֶׁקּוֹרְאִין לַאֲחֵיהֶם עֲבָדִים, עַד שֶׁהָיָה הַדִּין נוֹתֵן שֶׁלְּעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף. וְאִם כֵּן, אַף אִם לֹא הָיָה יַעֲקֹב מְבַקֵּשׁ לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, מִכָּל מָקוֹם הָיָה עָנֶשׁ זֶה רָאוּי לָבֹא עַל

יוֹסֵף, זוּלַת שֶׁיּוֹסֵף בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה וְלֹא הָיָה בַּר עֶנְשִׁין עֲדַיִן בְּבֵית דִּין שֶׁלְמַעְלָה. וּלְפִי שֶׁנִּתְחַבְּרוּ לָרָגְזוֹ וְחֶטְאוֹ שֶׁל יוֹסֵף גַּם מַה שֶּׁבִּקֵּשׁ יַעֲקֹב לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, עַל כֵּן מֵהֵר ה' וְעָשָׂה לְיוֹסֵף בַּר עֶנְשִׁין קֹדֶם זְמַנּוֹ. וְזֶהוּ לְשׁוֹן "קְפָצָה עָלָיו", כִּי כָּל קְפִיצָה מוֹרָה עַל דָּבָר שֶׁרָאוּי לָבֹא עַל כָּל פָּנִים וּמְמַהֵר לָבֹא קֹדֶם זְמַנּוֹ. כָּךְ חָפֵץ ה' לְהָבִיא עֹנֶשׁ עַל יוֹסֵף קֹדֶם זְמַנּוֹ כְּדֵי לְבַטֵּל יְשִׁיבָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, וְהָא וְהָא גָּרְמָה. כִּי עֹנֶשׁ שֶׁל יוֹסֵף לְבַד לֹא יַסְפִּיק, כִּי לֹא הָיָה בַּר עֶנְשִׁין, וִישִׁיבָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב לְבַד גַּם כֵּן לֹא יַסְפִּיק לְהָבִיא בַּעֲבוּר זֶה עֹנֶשׁ עַל יוֹסֵף שֶׁלֹּא חָטָא.

וְרַשִׁ"י מֵבִיא מָשָׁל, לְמַרְגָּלִית שֶׁנָּפְלָה בֵּין הַחוֹל כוּ'. הִמְשִׁיל בֵּית עֵשָׂו לַחוֹל וּבֵית יַעֲקֹב אֶל הַמַּרְגָּלִית, עַל דֶּרֶךְ שֶׁמַּסִּיק בְּוִיקְרָא רַבָּה (ד ו) עֵשָׂו שֵׁשׁ נְפָשׁוֹת הָיוּ לוֹ וְהַכָּתוּב קוֹרֵא אוֹתָם נְפָשׁוֹת לְשׁוֹן רַבִּים, לְפִי שֶׁעוֹבְדִים לֶאֱלֹהוֹת הָרַבֵּה. יַעֲקֹב שִׁבְעִים נְפָשׁוֹת הָיוּ לוֹ וְהַכָּתוּב קוֹרֵא אוֹתָם נֶפֶשׁ, לְפִי שֶׁעוֹבְדִים לְאֵל אֶחָד עכ"ל. וּמִצַּד שֶׁהֵם עוֹבְדִים לֶאֱלֹהוֹת הָרַבֵּה, עַל כֵּן מְצוּיָה בָּהֶם תָּמִיד הַמְּרִיבָה וְאֵינָן בְּהַסְכָּמָה אַחַת מִצַּד רִבּוּי הַדָּתוֹת, וְאֵינָן מִתְאַחֲדִים וּמִתְחַבְּרִים כַּחוֹל זֶה שֶׁאֵינוֹ מִתְחַבֵּר זֶה לָזֶה. אֲבָל יִשְׂרָאֵל, מִצַּד שֶׁעוֹבְדִים לְאֵל אֶחָד, הַשָּׁלוֹם מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם, הֲרֵי הֵם כְּמַרְגָּלִיּוֹת הַחֲרוּזִים בְּחוּט שֶׁדְּבוּקִים זֶה בָּזֶה עַל יְדֵי הַחוּט שֶׁמְּחַבְּרָם, כִּי "כְּחוּט הַשָּׁנִי שִׂפְתוֹתַיִךְ" (שיר השירים ד ג) – שִׂפְתֵי דַעַת וְתוֹרָה הַמַּרְבִּים שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, כְּחוּט זֶה הַחוֹרֵז הַמַּרְגָּלִיּוֹת.

וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם. בְּכָל הַמִּקְרָא לֹא מָצִינוּ לְשׁוֹן הֲבָאָה אֵצֶל הַדִּבָּה, כִּי אִם לְשׁוֹן הוֹצָאָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁלְּשׁוֹן הוֹצָאָה שַׁיָּךְ בְּדִבָּה שֶׁל שֶׁקֶר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי י יח) "וּמוֹצִיא דִבָּה הוּא כְסִיל", וְכֵן (במדבר יג לב) "וַיּוֹצִיאוּ דִּבַּת הָאָרֶץ", וּלְשׁוֹן הֲבָאָה שַׁיָּךְ בְּדָבָר שֶׁהוּא אֱמֶת, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַלָּשׁוֹן מְדֻקְדָּק כָּאן, כִּי מִדְּקָאָמַר "דִּבָּתָם" שְׁמַע מִינַּהּ שֶׁהַדִּבָּה מְיוּחֶדֶת אֶל הָאַחִים, כְּאִלּוּ הָאַחִים הֵם הַבַּעֲלֵי דִבָּה. וְעוֹד קָשֶׁה "אֶל אֲבִיהֶם" – "אֶל אָבִיו" מִבָּעֵי לֵיהּ. וְעוֹד קָשֶׁה, לְהַלָּן נֶאֱמַר (בראשית לה כב) "וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּילֶגֶשׁ אָבִיו", קְרָאהּ פִּילֶגֶשׁ, וְכָאן נֶאֱמַר "וְהוּא נַעַר אֶת בְּנֵי בִלְהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו", קְרָאָן הַכָּתוּב נָשִׁים מַמָּשׁ.

אֲבָל וַדַּאי שֶׁכָּל הָאַחִים בְּנֵי הַגְּבִירוֹת, הָיוּ מְזַלְזְלִים בִּבְנֵי הַשִּׁפְחוֹת לִקְרוֹת אִמּוֹתָם פִּלַגְשִׁים וּשְׁפָחוֹת, וְאֶת בְּנֵיהֶם קָרְאוּ עֲבָדִים. וְיוֹסֵף לְבַדּוֹ הָיָה מִתְחַבֵּר אֶל בְּנֵי בִלְהָה וְזִלְפָּה, כִּי אָמַר שֶׁהֵם נְשֵׁי אָבִיו מַמָּשׁ. וּמִטַּעַם זֶה זִלְזֵל רְאוּבֵן בִּבְלְהָה בְּחָשְׁבוֹ שֶׁהִיא פִּילֶגֶשׁ וְאֵינָהּ אִשְׁתּוֹ, עַל כֵּן בִּלְבֵּל יְצוּעוֹ. וּמִכָּאן רְאָיָה בְּרוּרָה שֶׁכָּל בְּנֵי הַגְּבִירָה הוֹצִיאוּ דִּבָּה עַל בְּנֵי הַשִּׁפְחוֹת לִקְרוֹתָן עֲבָדִים. וְעַל זֶה נֶאֱמַר "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה" (בראשית לז:ב) – אוֹתָהּ דִּבָּה רָעָה שֶׁהוֹצִיאוּ אֶחָיו עַל בְּנֵי הַשִּׁפְחוֹת הֵבִיא אֶל אֲבִיהֶם שֶׁל בְּנֵי בִלְהָה וְזִלְפָּה,

כִּי הָיָה לָהֶם לָחוּשׁ לִכְבוֹד אֲבִיהֶם שֶׁלֹּא לִקְרוֹת לְבָנָיו עֲבָדִים. וְחָשַׁב כִּי אֲבִיהֶם יִתְבַּע עֶלְבּוֹנָם. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ" (בראשית לז:יח), כִּי רָצוּ לַהֲמִיתוֹ מֵרָחוֹק עַל יְדֵי חֵץ הַמְּמִית בְּטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי הוּא שָׁלַח בָּהֶם חֵץ לְשׁוֹנוֹ הַמְּמִית אַף מֵרָחוֹק, עַל כֵּן רָצוּ גַּם הֵם לַהֲמִיתוֹ מֵרָחוֹק עַל יְדֵי חִצִּים. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מט:כג) "וַיְשִׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים" – הֵם אֶחָיו שָׁרְצוּ לִשְׁלוֹחַ בּוֹ חִצִּים. וְאַף עַל פִּי שֶׁגַּם הוּא סִפֵּר עֲלֵיהֶם לָשׁוֹן הָרַע, מִכָּל מָקוֹם "וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ" (בראשית מט:כד), כִּי הוּא דָּרַךְ קַשְׁתּוֹ וַיְכוֹנְנָהּ בְּאֵיתָן בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט, שֶׁהֲרֵי מֻתָּר לוֹמַר לָשׁוֹן הָרַע עַל בַּעֲלֵי הַמַּחֲלֹקֶת (ירושלמי פאה פ"א ה"א), וְאֶחָיו הִתְחִילוּ בְּמַחֲלֹקֶת בְּמָה שֶׁזִּלְזְלוּ בִּבְנֵי הַשִּׁפָחוֹת.

וּבַמִּדְרָשׁ אָמְרוּ עַל פָּסוּק "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם" שֶׁשָּׂשׂוּ בּוֹ אֶת הַכְּלָבִים. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁחָשָׁבוּהוּ לְמוֹצִיא דִּבָּה וּבַעַל לָשׁוֹן הָרָע. וְאָמְרוּ רז"ל (פסחים קיח.) כָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע רָאוּי לְהַשְׁלִיכוֹ לַכְּלָבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כג א) "לֹא תִשָּׂא שֵׁמַע שָׁוְא", וְסָמִיךְ לֵיהּ "לַכֶּלֶב תַּשְׁלִיכוּן אֹתוֹ". וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר שֶׁכָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע נִדְמֶה כְּכֶלֶב הַמְנַבֵּחַ וְחוֹרֵץ בִּלְשׁוֹנוֹ, וּלְפִיכָךְ יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם לָשׁוֹן הָרָע, כְּתִיב (שמות יא ז) "וּלְכֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ", מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ "נַלְכָה וּנְתִינֶנָּה", לְבַקֵּשׁ לוֹ נִכְלֵי דָתוֹת עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ, לְהַשְׁלִיךְ לַכְּלָבִים כָּל מְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלְּכָךְ שִׁסּוּ בּוֹ הַכְּלָבִים שֶׁיֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ אֵבֶר מִן הַחַי, לְשַׁלֵּם לוֹ מַה שֶּׁאָמַר עֲלֵיהֶם אֵיךְ שֶׁאָכְלוּ אֵבֶר מִן הַחַי. וּבְסָמוּךְ יִתְבָּאֵר פָּסוּק "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם" בְּדֶרֶךְ אַחֵר.

וְרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ, שֶׁיּוֹסֵף הִגִּיד אֵיךְ שֶׁאָכְלוּ אֵבֶר מִן הַחַי, וְהָיוּ חֲשׁוּדִין עַל הָעֲרָיוֹת, וְהָיוּ מְזַלְזְלִין בִּבְנֵי הַשִּׁפָחוֹת. וְנִרְאֶה לִתֵּן קְצָת טַעַם לִדְבָרָיו, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "הָיָה רֹעֶה אֶת אֶחָיו בַּצֹּאן" (בראשית לז:ב). לָמָּה לִי? וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁהָיָה רוֹעֶה עוֹפוֹת אוֹ דָּגִים? אֶלָּא לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לְשׁוֹן "רוֹעֶה" בְּאַרְבָּעָה עִנְיָנִים: א' סְתָם רְעִיַּת צֹאן, ב' בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כט ג) "וְרוֹעֶה זוֹנוֹת יְאַבֵּד הוֹן", ג' לְשׁוֹן "רוֹעֶה" שַׂיָּךְ בְּבַעֲלֵי הַשְׂרָרָה וְהַנְהָגַת הָעָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פ ב) "רֹעֵה יִשְׂרָאֵל הַאֲזִינָה", ד' שַׂיָּךְ לְשׁוֹן "רוֹעֶה" בְּהוֹלֵךְ לִרְעוֹת אֶת עַצְמוֹ וְאוֹכֵל מִן הַצֹּאן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל לד ב) "הֲלֹא הַצֹּאן יִרְעוּ הָרֹעִים", וּכְמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י נָקוּד עַל "אֶת". וּמִדְּקָאָמַר שֶׁיּוֹסֵף הָיָה רוֹעֶה אֶת אֶחָיו בַּצֹּאן, מַשְׁמַע שֶׁאֶחָיו הָיוּ רוֹעִים בְּכָל אַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁשַּׂיָּךְ בָּהֶם לְשׁוֹן "רוֹעֶה", אֲבָל הוּא לֹא הָיָה בְּהַסְכָּמָתָם כִּי אִם בַּצֹּאן לְבַד, דְּאִי לָאו הָכֵי, לְעָרְבִינְהוּ וְלִיתְנִינְהוּ "יוֹסֵף וְאֶחָיו הָיוּ רוֹעִים בַּצֹּאן". אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּשׁוֹן "אֶת" מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן "עִם", וּלְכָךְ הוֹצִיא אֶת יוֹסֵף מִן הַכְּלָל לוֹמַר לְךָ שֶׁהוּא לֹא הִסְכִּים

עִמָּהֶם כִּי אִם עַל רְעִיַּת הַצֹּאן בִּלְבַד, אֲבָל אֶחָיו רָעוּ בְּכוּלָּם, כִּי הֵי מִינַיְיהוּ מַפְקֵת לְמַעֵט, כִּי לֹא בָּא הַכָּתוּב לִסְתּוֹם אֶלָּא לְפָרֵשׁ.

וּמִכָּאן מָצָא רַשִׁ"י סָמֶךְ לִשְׁלַשְׁתָּן, כִּי חֲשׁוּדִין עַל הָעֲרָיוֹת הַיְינוּ "רֹעֶה זוֹנוֹת", וְ"אָכְלוּ אֵבֶר מִן הַחַי" שֶׁהַצֹּאן רָעוּ אוֹתָם, וְהֵמָּה הָלְכוּ לִרְעוֹת אֶת עַצְמָן מִן הַצֹּאן לֶאֱכֹל אֲכִילָה שֶׁל אִסּוּר, וְהַיְינוּ אֵבֶר מִן הַחַי שֶׁנֶּאֱסַר לִבְנֵי נֹחַ, אֲבָל שְׁאָר טְרֵפוֹת לֹא נֶאֱסְרוּ לָהֶם עֲדַיִן. וְהִנֵּה זֶה דָּבָר הַלָּמֵד מֵעִנְיָנוֹ: מָה רְעִיָּה שֶׁל זְנוּת, אוֹ שֶׁל שְׁרָרָה, שֶׁל אִסּוּר, אַף רְעִיָּה זוֹ מִן הַצֹּאן הִיא שֶׁל אִסּוּר. וְ"קוֹרִין לִבְנֵי הַשִּׁפְחוֹת עֲבָדִים" כְּדֵי לְהִשְׁתַּדֵּר עֲלֵיהֶם לִהְיוֹת עֲלֵיהֶם רוֹעִים וּמַנְהִיגִים, לוֹמַר: אֲנַחְנוּ בְּנֵי הַגְּבִירוֹת וְאַתֶּם עֲבָדִים לָנוּ.

וּלְכָךְ נֶאֱמַר "אֶל אֲבִיהֶם", לוֹמַר לְךָ שֶׁבְּכוּלָּם הָיָה לָהֶם לְחוּשׁ לְכִבּוּד אֲבִיהֶם, כִּי מַה שֶּׁקָּרְאוּ לָאֲחֵיהֶם עֲבָדִים הָיָה לָהֶם לְחוּשׁ לְכִבּוּד אֲבִיהֶם כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה, וְהָעוֹסֵק בְּזִנּוּת מְחַלֵּל גַּם כֵּן כְּבוֹד אָבִיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כא כט) "אֶת אָבִיהָ הִיא מְחַלֶּלֶת", וּרְאָיָה מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פז ז) שֶׁעַל יְדֵי שֶׁנִּרְאָה לְיוֹסֵף דְּמוּת דְּיוֹקָנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב הָיָה נִצּוֹל מֵאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר, וַאֲכִילַת אֵבֶר מִן הַחַי מוֹלִיד אַכְזָרִיּוּת בְּגוּף הָאָדָם, וּבָזֶה פּוֹגֵם כְּבוֹד אָבִיו כִּי נִרְאֶה כְּאִלּוּ הָיָה הָאַכְזָרִיּוּת קִנְיָן דָּבֵק בּוֹ מִצַּד הַתּוֹלָדָה, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת רְאֵה בַּפָּסוּק "לֹא תְאַכְלֶנּוּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ" (דברים יב כה), כִּי הַדָּם מוֹלִיד אַכְזָרִיּוּת וּמִתְפַּשֵּׁט גַּם לְבָנָיו, עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר "אֶל אָבִיו" וּכְתִיב "אֶל אֲבִיהֶם", לוֹמַר לְךָ שֶׁשִּׁלְשְׁתָּן נוֹגְעִים בִּכְבוֹד אֲבִיהֶם.

פסוק ג

וְיִשְׂרָאֵל אָהַב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בָּנָיו כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ. אַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לז:ב) "וְהוּא נַעַר אֶת בְּנֵי בִלְהָה", שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה נַעֲרוּת כְּמוֹתָם, מִכָּל מָקוֹם אֲהֵבוֹ יַעֲקֹב, לְפִי שֶׁבְּהִיוֹתוֹ אֶצְלוֹ הָיָה מִתְנַהֵג אֶת עַצְמוֹ כְּזָקֵן וְרָגִיל וּפָרְקוֹ נָאֶה, וְלֹא יָדַע הִנָּהֲגָתוֹ שֶׁעִם אֶחָיו. עַל כֵּן אָמַר "כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ", בְּמִלַּת "לוֹ" הוֹרָה שֶׁדַּוְקָא לוֹ הָיָה בֶּן זְקֻנִים וְלֹא לְאֶחָיו, לְפִי שֶׁבְּהִיוֹתוֹ אֶצְלָם עָשָׂה מַעֲשֶׂה נַעֲרוּת כְּמוֹתָם, וּבִהְיוֹתוֹ אֵצֶל אָבִיו הַזָּקֵן הָיָה עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה זְקֵנָה. וְאוּלַי לֹא רָצָה לְשַׁנּוֹת מִן הַמִּנְהָג וְיָדַע לְהִתְנַהֵג עִם הַנְּעָרִים וְעִם הַזְּקֵנִים, לְכָךְ נֶאֱמַר "הוּא לוֹ".

יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁכָּל מַה שֶּׁלָּמַד מִן שֵׁם וְעֵבֶר מָסַר לוֹ. וְלָמָּה לֹא מָסַר לְכָל בָּנָיו מַה שֶּׁלָּמַד, אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁכָּל בָּנָיו מָאֲסוּ בַּחָכְמוֹת וְלֹא נִתְחַבְּרוּ אֶל יַעֲקֹב לִשְׁמֹעַ מִפִּיו, אֲבָל יוֹסֵף "בֶּן זְקֻנִים הוּא לוֹ" שֶׁתָּמִיד הוּא פָּנָה לוֹ לְיַעֲקֹב וְנִכְסַף לִשְׁמֹעַ מִפִּיו מַה שֶּׁלָּמַד מִשֵּׁם וְעֵבֶר, עַל כֵּן אֲהֵבוֹ. וְתַרְגּוּמוֹ "בַּר חַכִּים הוּא לוֹ", כִּי בִּישִׁישִׁים חָכְמָה. וְזֶה שֶׁאָמְרוּ (בראשית רבה פד ח) שֶׁהָיָה זִיו אִיקוֹנִין דּוֹמֶה לוֹ, כִּי "חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו" (קהלת ח יג). וְיֵשׁ

רֶמֶז כָּאן לְמַה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין מ:) נַעֲנוּ כֻּלָּם וְאָמְרוּ תַּלְמוּד גָּדוֹל שֶׁמַּבְיִא לִידֵי מַעֲשֶׂה, כָּךְ הִזְכִּיר כָּאן שִׂלְמוּת שֶׁל יוֹסֵף בַּפָּסוּק "הוּא הָיָה רֹעֶה אֶת אֶחָיו בַּצֹּאן" (בראשית לז ב), לְמַעֵט כָּל מִינֵי רְעִיָּה הָאֲסוּרִים, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא אֶהֱבוֹ כִּי אִם מִצַּד "כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ", בַּר חַכִּים, כִּי גָדוֹל הַתַּלְמוּד כָּאָמוּר.

וְעָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים. נִרְאִין הַדְּבָרִים, אַחַר שֶׁכְּבָר בִּלְבֵּל רְאוּבֵן יְצוּעֵי אָבִיו, נִטְּלָה מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְעַכְשָׁיו מְסָרָהּ לְיוֹסֵף. וְעַל שֵׁם זֶה עָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים, לְפִי שֶׁהָעֲבוֹדָה בִּבְכוֹרוֹת וְהָיָה הַבְּכוֹר כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן, עַל כֵּן עָשָׂה לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת כְּתֹנֶת זֶה, דּוֹמֶה לְבִגְדֵי כְּהֻנָּה שֶׁהָיָה בָּהֶם כְּתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה נֶאֱמַר "כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ", כְּאִלּוּ הָיָה הוּא הַזָּקֵן וְהַבְּכוֹר שֶׁבְּכָל בָּנָיו, לְכָךְ נֶאֱמַר "לוֹ", כִּי בֶּאֱמֶת לֹא הָיָה הַזָּקֵן שֶׁבְּכֻלָּם. וְיוֹרֶה עַל זֶה הַכֶּפֶל שֶׁאָמְרוּ "הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ, אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ" (בראשית לז, ח), כִּי הַבְּכוֹר נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בְּכָל אֲשֶׁר יִמָּצֵא, וְאַף לוֹ הַמְּלוּכָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מט, ג) "רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה, יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז", הַיְינוּ מַלְכוּת. וְיִתְבָּאֵר זֶה בְּסָמוּךְ בְּפָסוּק "מַה בֶּצַע".

פסוק ד

וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלֹם. יְכוֹלִין הָיוּ, אֲבָל אֵינָן רַשָּׁאִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְאַמְּתוּ כָּל דִּבְרֵי דִּבָּה שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם, וְיֹאמַר אֲבִיהֶם כִּי מִתּוֹךְ שִׂנְאָה דִּבֵּר כָּל זֶה. עַל כֵּן לֹא הָיוּ רַשָּׁאִים לְדַבֵּר בְּפָנֵי אֲבִיהֶם הַמְּבִיאִים לִידֵי שָׁלוֹם, לְכָךְ נֶאֱמַר "לְשָׁלוֹם".

פסוק ז

וְהִנֵּה קָמָה אֲלֻמָּתִי וְגַם נִצָּבָה. רֶמֶז שֶׁמִּתְחִלָּה יִמְשׁוֹל עֲלֵיהֶם וְאַחַר כָּךְ יִמְלוֹךְ, לְפִי שֶׁאֵין מֶלֶךְ בְּלֹא רִבּוּי עָם וְעַכְשָׁיו הָיוּ מְתֵי מִסְפָּר וְעַל מִי יִמְלוֹךְ, אֲבָל לְשׁוֹן מֶמְשָׁלָה שַׁיָּךְ גַּם עַל מְתֵי מִסְפָּר. לְכָךְ אָמַר "וְהִנֵּה קָמָה אֲלֻמָּתִי", רֶמֶז לִזְמַן קִימָה כִּי יָקוּם לִמְשׁוֹל, כִּי לְשׁוֹן קִימָה מְדַבֵּר בְּהַתְחָלַת הָעִנְיָן כַּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לִמְשׁוֹל בּוֹ. "וְגַם נִצָּבָה" רֶמֶז לְמַלְכוּת, כִּי אָז יִהְיֶה לוֹ מַצָּב וְיִשּׁוּב וְאַף לוֹ הַמְּלוּכָה. וְאָמַר בְּדֶרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ" לוֹמַר: שֶׁלֹּא זוֹ מֶמְשָׁלָה שֶׁיִּהְיֶה לִי, אֶלָּא אֲפִלּוּ מַלְכוּת יִהְיֶה לִי. וְהֵם הָפְכוּ הָעִנְיָן וְאָמְרוּ "הֲמָלֹךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ" (בראשית לז:ח), כִּי לֹא זוֹ מַלְכוּת שֶׁלֹּא יִהְיֶה לְךָ, כִּי אֲפִלּוּ מֶמְשָׁלָה בְּעָלְמָא לֹא יִהְיֶה לְךָ בָּנוּ.

פסוק ח

וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ. נִזְכְּרוּ שָׁלֹשׁ שְׂנָאוֹת כָּאן, כִּי מִתְּחִלָּה שְׂנֵאוּהוּ עַל הֲבָאַת הַדִּבָּה, וּמֵאָז וָהָלְאָה לֹא רָצוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית לז:ד) "וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלֹם". וְאַחַר כָּךְ "וַיַּחֲלֹם יוֹסֵף חֲלוֹם וַיַּגֶּד לְאֶחָיו" (בראשית לז:ה), לֹא הִגִּיד לָהֶם עֲדַיִן נֹסַח הַחֲלוֹם, שֶׁהֲרֵי לֹא נֶאֱמַר "וַיַּגֶּד אוֹתוֹ לְאֶחָיו", אֶלָּא שֶׁהִתְחִיל לְדַבֵּר עִמָּהֶם וְאָמַר לָהֶם "שִׁמְעוּ כִּי חֲלוֹם

חָלָמְתִּי״, מִיָּד ״וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ״, כִּי הִתְחִיל לְדַבֵּר עִמָּהֶם בְּמָקוֹם שֶׁהֵם לֹא רָצוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ. וּלְפִי שֶׁשְּׁנָאָה זוֹ הָיְתָה בַּלֵּב וְלֹא הִרְגִּישׁ בָּהּ יוֹסֵף, עַל כֵּן אָמַר דָּרְךְ בַּקָּשָׁה ״שִׁמְעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה״ וְגוֹ׳ (בראשית לז:ו), אָז פָּתְחוּ פִּיהֶם בְּעַל כָּרְחָם וְאָמְרוּ ״הֲמָלֹךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ״ (בראשית לז:ח), לְפִיכָךְ ״וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ עַל חֲלֹמֹתָיו וְעַל דְּבָרָיו״ (בראשית לז:ח) – לֹא זוֹ שֶׁשְּׂנֵאוּהוּ עַל חֲלוֹמוֹתָיו, אֶלָּא אֲפִלּוּ עַל דְּבָרָיו שֶׂנֵּאוּהוּ, כִּי רָצָה לְדַבֵּר עִמָּהֶם בְּעַל כָּרְחָם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים **עַל דְּבָרָיו**. כִּי כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה (ברכות נה:), רוֹצֶה לוֹמַר מִמַּה שֶׁהָאָדָם מְדַבֵּר קֹדֶם שֶׁיִּישַׁן, מִזֶּה הַמִּין בָּא לוֹ הַחֲלוֹם, כִּי ״בָּא הַחֲלוֹם בְּרֹב עִנְיָן וְקוֹל כְּסִיל בְּרֹב דְּבָרִים״ (קהלת ה:ב), כִּי הַהֲבָלִים שֶׁהַכְּסִיל מַשְׁמִיעַ בָּהֶם קוֹלוֹ, הֵמָּה גּוֹרְמִים לוֹ רֹב חֲלוֹמוֹת שֶׁל הֲבָלִים. עַל כֵּן חָשְׁבוּ שֶׁמִּסְתָּמָא קֹדֶם הַשֵּׁנָה הָיָה יוֹסֵף מְדַבֵּר אוֹ מְהַרְהֵר בְּלִבּוֹ כִּי הוּא רָאוּי לַמְּלוּכָה, עַל כֵּן בָּא לוֹ זֶה הַחֲלוֹם. לְכָךְ שְׂנֵאוּהוּ עַל דְּבָרָיו שֶׁמִּבַּפֶּה אוֹ עַל דְּבָרִים שֶׁבַּלֵּב.

פסוק יד

וַיִּשְׁלָחֵהוּ מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י: מֵעֵצָה עֲמוּקָה שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק הַקְּבוּר בְּחֶבְרוֹן. לְשׁוֹן עֵצָה וּלְשׁוֹן עֲמוּקָה צְרִיכִין בֵּאוּר, כִּי מִי יָעַץ זֹאת הָעֵצָה וּמָה עֹמֶק יֵשׁ בָּהּ? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה מד, כא): אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם: ״בַּמֶּה תִּרְצֶה וִידוֹנוּ בָּנֶיךָ, בְּגֵהִנֹּם אוֹ בְּגָלֻיּוֹת?״ וְאַבְרָהָם בֵּרֵר לוֹ הַגָּלֻיּוֹת. אִם כֵּן, זֹאת הָעֵצָה הַיְעוּצָה אֲשֶׁר יָעַץ אַבְרָהָם לְבָרֵר הַגָּלֻיּוֹת בְּמָקוֹם הַגֵּהִנֹּם הַנִּקְרָא ״שְׁאוֹל עֲמֻקָּה״, כִּי בָּזֶה מִתְעָרֶת כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל חוֹטְאִים, לָמָּה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דָּן אוֹתָם עַל אַרְצָם, וְלָמָּה יְגַלֵּם לְאַרְצוֹת הָעַמִּים? אֶלָּא לְפִי שֶׁהַגָּלֻיּוֹת בְּמָקוֹם הַגֵּהִנֹּם הֵעָמֹק, עַל כֵּן הַדִּין לְהַגְלוֹתָם מֵאִיגְּרָא רָמָא לְבִירָא עֲמִיקְתָא, כִּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהַּ מִכָּל הָאֲרָצוֹת, וּבְעֶרְכּוֹ כָּל הָאֲרָצוֹת עֲמוּקִים. זֶהוּ שֶׁאָמַר (בראשית מה, ט): ״רְדָה אֵלַי אַל תַּעֲמֹד״, כִּי בְּלֶכְתָּם לְמִצְרַיִם הָלְכוּ דֶּרֶךְ יְרִידָה כְּיוֹרֵד לִשְׁאוֹל עָמֹק, וְזֶה עוֹמֵד לָהֶם בְּמָקוֹם שְׁאוֹל עֲמֻקָּה. זֶהוּ שֶׁאָמַר: ״מֵעֵצָה עֲמוּקָה שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק״, כִּי הוּא יָעַץ לִבְחוֹר בְּעֹמֶק אַרְצוֹת הָעַמִּים כָּאָמוּר.

פסוק טו

וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ וְהִנֵּה תֹעֶה בַּשָּׂדֶה. זֶה גַּבְרִיאֵל, מִדְּקָאָמַר ״וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ״ שְׁמַע מִינַּהּ שֶׁזֶּה הָאִישׁ הָיָה מְבַקֵּשׁ אֶת יוֹסֵף וּמְחַזֵּר אַחֲרָיו וְהוּא מָצָא, אֲבָל יוֹסֵף לֹא מָצָא. וְהָיָה בְּדַעְתּוֹ לְהַזְהִירוֹ שֶׁיִּהְיֶה נִשְׁמָר מִן אֶחָיו, כִּי רָאָה אוֹתוֹ שֶׁהָלַךְ בַּשָּׂדֶה תּוֹעֶה בְּדַעְתּוֹ, כִּי הָלַךְ לִשְׁלוֹם וְאֵין שָׁלוֹם לְאֶחָיו עִמּוֹ. וְאִם כֵּן וַדַּאי זֶה מַלְאָךְ, שֶׁיָּדַע מַה שֶּׁבְּלִבּוֹ, דְּאִם לֹא כֵּן מֵאַיִן יָדַע

אֵיזֶה אָדָם אַחֵר שֶׁהוּא הוֹלֵךְ כְּתוֹעֶה, שֶׁמָּא זֶהוּ דַּרְכּוֹ, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁהָלַךְ בְּאֵיזוֹ דֶּרֶךְ אוֹ שְׁבִיל.

וּמִדָּרְשׁוֹ שֶׁטָּעָה בְּעִנְיַן הַשָּׂדֶה הַנֶּאֱמָר בְּקַיִן וְהֶבֶל (בראשית ד:ח), כִּי יוֹסֵף הָיָה לוֹ לָשׂוּם אֶל לִבּוֹ מַה שֶּׁקָּרָה לְהֶבֶל עִם קַיִן, שֶׁמִּצַּד הַקִּנְאָה הָרַג אִישׁ אֶת אָחִיו. וְיוֹסֵף סָבַר: בִּשְׁלָמָא קַיִן שֶׁהָרַג אֶת אָחִיו, הַיְינוּ לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה" (בראשית ד:ח) – עַל עִסְקֵי שָׂדֶה, כִּי אָמַר: "שָׂדֶה דְּאַתְּ קָאִים עֲלֵיהּ דִּידִי הוּא". אִם כֵּן הָיָה סִבָּה לַדָּבָר. אֲבָל אַחַי לָמָּה יַהַרְגוּנִי חִנָּם, כִּי קִנְאַת כְּתֹנֶת פַּסִּים אֵינָהּ דּוֹמָה לְקִנְאַת שָׂדֶה. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וְהִנֵּה תֹּעֶה בַּשָּׂדֶה" (בראשית לז:טו), כִּי שָׂדֶה זֶה הַנֶּאֱמָר אֵצֶל קַיִן הִטְעָהוּ, וְלֹא יָדַע שֶׁטָּבַע הַקִּנְאָה מְחַיֶּבֶת שֶׁעַל דָּבָר מוּעָט יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וּרְצָחוֹ נָפֶשׁ.

פסוק כג

אֶת כָּתֹנְתּוֹ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אֲשֶׁר עָלָיו. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י כָּתְנָתוֹ זֶה חָלוּק, וְלָמָּה זֶה הִפְשִׁיטוּ כָּתְנָתוֹ, וְאוּלַי יוֹסֵף בְּלָכְתּוֹ אֶל אֶחָיו הָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יִגְזְלוּ אֶחָיו מִמֶּנּוּ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים, עַל כֵּן עָשָׂה מַעֲשֶׂה נַעֲרוּת וְהָלַךְ וְתָפַר וְחִבֵּר אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אֶל סְתָם חֲלוּקוֹ, כִּי אָמַר מִסְתָּמָא לֹא יַצִּיגוּהוּ עָרוֹם וְכוּלֵי הָאי לֹא חָשְׁדָם, עַל כֵּן הִפְשִׁיטוּ הַמָּה גַּם אֶת חֲלוּקוֹ אַגַּב כְּתֹנֶת הַפַּסִּים, וְיִהְיֶה "אֶת" פֵּרוּשׁוֹ כְּמוֹ "עִם". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁיּוֹסֵף הֶחֱלִיף כָּתָנוֹתָיו וְהִלְבִּישׁ כְּתֹנֶת הַפַּסִּים עַל גּוּפוֹ מַמָּשׁ, וּסְתָם חֲלוּקוֹ הִלְבִּישׁ לְמַעְלָה כְּדֵי לְהַעֲלִים מִן אֶחָיו הַכְּתֹנֶת פַּסִּים, לְכָךְ נֶאֱמַר "אֶת כָּתָנְתּוֹ", כִּי מִתְּחִלָּה הִפְשִׁיטוּ סְתָם כְּתֹנֶת שֶׁל מַעְלָה, וְאַחַר כָּךְ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אֲשֶׁר עָלָיו עַל גּוּפוֹ מַמָּשׁ, וְלֹא מֵעַל דְּמֵעַל.

פסוק כד

וְהַבּוֹר רֵק אֵין בּוֹ מָיִם. אֲבָל נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים יֵשׁ בּוֹ. מָצְאוּ לָהֶם הֶתֵּר בָּזֶה כִּי חָשְׁבוּ אֶת מֵבִיא דִּבָּתָם לְבַעַל לָשׁוֹן הָרַע, וּמְצִינוּ שֶׁבַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן נִדּוֹנִים בִּנְחָשִׁים כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כא ה) "וַיְדַבֵּר הָעָם בֵּאלֹהִים וּבְמֹשֶׁה", וּכְתִיב (במדבר כא ו) "וַיְשַׁלַּח ה' בָּעָם אֶת הַנְּחָשִׁים", יָבֹא הַנָּחָשׁ שֶׁחָטָא בְּלָשׁוֹנוֹ וְסִפֵּר לְשׁוֹן הָרַע עַל בּוֹרְאוֹ (שמות רבה ג יב) וְיִפָּרַע מִבַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן כְּפִרוּשׁ רַשִׁ"י שָׁמָּה, שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן, וּכְתִיב (קהלת י יא) "אִם יִשֹּׁךְ הַנָּחָשׁ בְּלוֹא לָחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן". וּכְתִיב (קהלת י ח) "וּפוֹרֵץ גָּדֵר יִשְׁכְּנֶנּוּ נָחָשׁ". זֶה הַלָּשׁוֹן הַפּוֹרֵץ שְׁנֵי גְּדֵרִים, אַחַת שֶׁל בָּשָׂר וְאַחַת שֶׁל עֵצֶם, וְיוֹצֵא לַחוּץ לְדַבֵּר, עַל כֵּן הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ בַּבּוֹר נְחָשִׁים, לוֹמַר יָבֹא הַנָּחָשׁ שֶׁחָטָא בִּלְשׁוֹנוֹ עַל עִסְקֵי עֲרָיוֹת, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁרָאָה אֶת אָדָם וְחַוָּה עֲסוּקִים בְּתַשְׁמִישׁ עַל כֵּן נִתְאַוָּה לָהּ, וְיִפָּרַע מִן יוֹסֵף שֶׁסִּפֵּר עַל אֶחָיו אֵיךְ שֶׁהֵם חֲשׁוּדִים עַל עֲרָיוֹת.

פסוק כו

מַה בֶּצַע כִּי נַהֲרֹג אֶת אָחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ. בְּכָל מָקוֹם שֶׁנִּזְכַּר בַּמִּקְרָא לְשׁוֹן בֶּצַע מְדַבֵּר בְּהֶנְאַת מָמוֹן, וְכָאן מֵהֵיכָא תֵּיתֵי שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם הֶנְאַת מָמוֹן בְּדָבָר הַהֶרְיגָה? עַל כֵּן נִרְאֶה לִי שֶׁכָּל עִקַּר הַקְּנָאָה הָיְתָה עַל הַבְּכוֹרָה, כִּי הִרְגִּישׁוּ הָאַחִים בְּכְתֹנֶת הַפַּסִּים שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַבְּכוֹרָה כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (בראשית לז:ג). וּלְפִי שֶׁמִּשְׁפַּט הַבְּכוֹר לִקַּח פִּי שְׁנַיִם, עַל כֵּן הָלְכוּ לִרְעוֹת צֹאן אֲבִיהֶם לִשְׁכֶם, מָקוֹם מוּכָן לְפֶרְעָנִיּוֹת וְסָכָנָה מִפְּנֵי הָאֱמוֹת אֲשֶׁר סְבִיבוֹת שְׁכֶם, פֶּן יִגְזְלוּ צֹאנָם וּבְקָרָם מֵחֲמַת שֶׁבְּנֵי יַעֲקֹב לָקְחוּ צֹאנָם וּבְקָרָם כְּשֶׁבָּאוּ עַל שְׁכֶם. וְלֹא הִקְפִּידוּ הָאַחִים אַף אִם יָקוּמוּ עֲלֵיהֶם אוֹיְבִים וְיִקְחוּ כָּל הַמִּרְעֶה, בְּאָמְרָם: "אִם הַקָּטָן שֶׁבָּנוּ יִקַּח פִּי שְׁנַיִם, גַּם לָנוּ גַּם לוֹ לֹא יִהְיֶה", וְהָיוּ מִתְיָאֲשִׁים שֶׁיַּפְסִיד כָּל אֶחָד חֶלְקוֹ כְּדֵי שֶׁיַּפְסִיד יוֹסֵף שְׁנֵי חֲלָקִים, כַּמַּעֲשֶׂה שֶׁל הַקַּנַּאי וְהַחַמְדָּן שֶׁבָּאוּ לִפְנֵי שְׁלֹמֹה. וְכַאֲשֶׁר הָלְכוּ לִשְׁכֶם הִרְגִּישׁ יַעֲקֹב בְּתַחְבּוּלָתָם וְשָׁלַח אֶת יוֹסֵף לֵאמֹר "לֵךְ רְאֵה אֶת שְׁלוֹם אַחֶיךָ וְאֶת שְׁלוֹם הַצֹּאן" (בראשית לז:יד) מִן הָאוֹיְבִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתָם, וְיוֹסֵף אָמַר "אֶת אַחַי אָנֹכִי מְבַקֵּשׁ" (בראשית לז:טז) וְאֵין אֲנִי חוֹשֵׁשׁ אֶל הַצֹּאן. וְעַל כֵּן אָמַר "הֲלוֹא אַחֶיךָ רֹעִים בִּשְׁכֶם" (בראשית לז:יג), וּלְשׁוֹן "הֲלֹא" כְּדִ מַשְׁמַע: הֲלֹא מָקוֹם זֶה מְסֻכָּן וּמוּכָן לְפֶרְעָנִיּוֹת? וְלֹא אָמַר "רֹעִים בַּצֹּאן", נוֹכַל לוֹמַר שֶׁהֵם רוֹעִים אֶת עַצְמָם וְאֵינָם חוֹשְׁשִׁין אֶל הַצֹּאן, מִן הַטַּעַם שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה.

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ **לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ**. נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁחָשְׁבוּהוּ לְהוֹלֵךְ רָכִיל, וְכָל הוֹלֵךְ רָכִיל גּוֹרֵם שְׁפִיכוּת דָּמִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כב ט) "אַנְשֵׁי רָכִיל הָיוּ בָךְ לְמַעַן שְׁפֹךְ דָּם". וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (דברים רבה ה י) "לָשׁוֹן הָרַע תִּלְתָּא קְטִילִי" כוּ'. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ" (בראשית לז יח), לְפִי שֶׁהַבָּא לְהָרְגְךָ הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ, זֶהוּ שֶׁאָמַר: וּבְטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֲלֵיהֶם לְהָרְגָם, הִתְנַכְּלוּ לַהֲמִיתוֹ קֹדֶם, וּבְטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֲלֵיהֶם. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְעַתָּה לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ" (בראשית לז כ), מַהוּ "וְעַתָּה"? אֶלָּא עַתָּה תֵּכֶף וּמִיָּד, בְּטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֲלֵינוּ, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקֹר. וּלְמַעְלָה בְּאָרְנוּ פָּסוּק זֶה בְּדֶרֶךְ אַחֵר בְּפָסוּק "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם" (בראשית לז ב). "וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיַּצִּלֵהוּ מִיָּדָם" (בראשית לז כא), לְפִי שֶׁהָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יִתְלוּ כָּל הַסְּרִחוֹן בּוֹ, כְּדֵי שֶׁתָּשׁוּב אֵלָיו הַבְּכוֹרָה שֶׁנִּטְלָה מִמֶּנּוּ וְנִתְּנָה לְיוֹסֵף.

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה מַה בֶּצַע. שֶׁל מָמוֹן יִהְיֶה לָנוּ כִּי נַהֲרֹג אֶת אָחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ? בִּשְׁלָמָא אִם הָיָה לָנוּ רְשׁוּת לְפָרְסֵם הַדָּבָר, הָיָה כָּאן בֶּצַע מָמוֹן, כִּי מֵאַחַר שֶׁנִּלְקְחָה הַבְּכוֹרָה מִן רְאוּבֵן, אִם כֵּן רְאוּבֵן הַבְּכוֹר נִסְתַּלֵּק, וְיוֹסֵף מֵת, אִם כֵּן יֵחָזֵר חֵלֶק שֶׁל הַבְּכוֹר לְכָל הָאַחִים בְּשָׁוֶה. אֲבָל עַכְשָׁו שֶׁמַּחֲמַת צַעֲרוֹ שֶׁל אַבָּא אֵין לָנוּ רְשׁוּת לְפָרְסֵם הַדָּבָר, וְכָל הַיָּמִים יִהְיֶה

בְּסֵפֶק שֶׁמָּא יוֹסֵף חַי וְנֶאֱבַד, אוֹ לְאֶרֶץ רְחוֹקָה נִמְכַּר, אִם כֵּן אֶפְלוּ אַחֲרֵי מוֹת אֲבִיהֶם יִהְיֶה חֶלְקוֹ מֻנָּח בְּבֵית דִּין, עַד שֶׁיִּוָּדַע מָה הָיָה לוֹ, וְעָלֵינוּ לְהָבִיא רְאָיָה שֶׁנֶּהֱרַג, מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר אָמְרוּ בִּפְנֵי אֲבִינוּ שֶׁלֹּא נֶהֱרַג, וְאִם כֵּן אֵין כָּאן בֶּצַע מָמוֹן. "לְכוּ וְנִמְכְּרֶנּוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים" – וְאָז יִהְיֶה לָנוּ בֶּצַע מָמוֹן, כִּי שָׁם יִהְיֶה עֶבֶד עוֹלָם, וְאִם כֵּן מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, וּבְוַדַּאי אֲבִינוּ יַעֲבִיר נַחֲלָתוֹ מִכָּל וָכֹל, כִּי מַה הֲנָאָה יִהְיֶה לוֹ אִם יַנְחִילֶנּוּ וְיָבֹא רַבּוֹ וְיִקַּח כָּל אֲשֶׁר לוֹ.

וּבְעִנְיַן הַמְּכִירָה לַיִּשְׁמְעֵאלִים וְלַמִּדְיָנִים, נִרְאֶה שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ, כִּי הָאַחִים לֹא רָצוּ לִמְכֹּרוֹ כִּי אִם לַיִּשְׁמְעֵאלִים לְבַד, כִּי אָמְרוּ שֶׁיִּשְׁמְעֵאל הוּא אָחִי יִצְחָק וּמִצַּד הַקִּרְבָה יְרַחֵם עָלָיו, וְאוּלַי שֶׁעַל יִשְׁמָעֵאל אָמְרוּ "כִּי אָחִינוּ בְשָׂרֵנוּ הוּא" (בראשית לז:כז) מִלְּשׁוֹן "כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ" (בראשית יג:ח). אַךְ שֶׁיִּשְׁמְעֵאלִים אֵלּוּ לֹא רָצוּ לִקְנוֹתוֹ כִּי לֹא הָיוּ סוֹחֲרִים, וְכָל זְמַן שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם סוֹחֵר שֶׁיַּחֲזוֹר וְיִקְנֶה מֵהֶם תֵּכֶף מִיָּד לְיָד לֹא רָצוּ לִקְנוֹתוֹ. וְכַאֲשֶׁר אַחַר כָּךְ עָבְרוּ אֲנָשִׁים מִדְיָנִים סוֹחֲרִים, אָז רָאוּ הַיִּשְׁמְעֵאלִים כִּי יֵשׁ לָהֶם סוֹחֲרִים שֶׁיַּחֲזְרוּ וְיִקְנוּ מֵהֶם, אָז נִתְרַצּוּ לִקְנוֹת. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּ אֶת יוֹסֵף לַיִּשְׁמְעֵאלִים" (בראשית לז:כח), וּמֵמֵילָא שָׁמְעִינַן שֶׁהַיִּשְׁמְעֵאלִים מָכְרוּהוּ לַמִּדְיָנִים בְּלֹא רְצוֹן הָאַחִים, אוֹ בְּלֹא יְדִיעָתָם, וְהַמִּדְיָנִים חָזְרוּ וּמָכְרוּהוּ לְפוֹטִיפַר כוּ'. וְכַאֲשֶׁר שָׁב רְאוּבֵן אֶל הַבּוֹר וְהַיֶּלֶד אֵינֶנּוּ, אָמַר "וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא" (בראשית לז:ל), כִּי אִם מֻחֲמַת חֶלֶק הַבְּכוֹרָה הֲרָגָתַם אֶת יוֹסֵף, אִם כֵּן שָׁמָּא גַּם לִי תַּעֲשׂוּ כֵן שֶׁלֹּא תַּחֲזוֹר לִי הַבְּכוֹרָה, "וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא" כִּי אָנָה מִפְּנֵיכֶם אֶבְרַח. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁמֻּחֲמַת יִרְאָה זוֹ רָצָה רְאוּבֵן לְהַצִּילוֹ מֵעִיקָּרָא.

פסוק לג

חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ. רֶמֶז לְכָלַל הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְחַיּוֹת אַרְיֵה, וְאַיָּלָה, וְנָחָשׁ, וְהַכָּתוּב כְּלָלָם וְאוֹמֵר (יחזקאל יט ב) "מָה אִמְּךָ לְבִיאָה בֵּין אֲרָיוֹת". דָּבָר אַחֵר: "חַיָּה רָעָה" זוֹ הַדָּבָה שֶׁהֵבִיא אֵיךְ שֶׁאָחָיו אָכְלוּ אֶבֶר מִן הַחַי, זוֹ הַדִּבָּה רָעָה הָרְמוּזָה בַּחַיָּה הִיא אֲכָלַתְהוּ, כִּי רָצוּ לְהַרְאוֹת שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא "וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים". וְכָל זֶה מֵרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁנִּצְנְצָה בּוֹ, כִּי גַּם לְפֵרוּשׁ רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ "חַיָּה רָעָה" עַל אֵשֶׁת פּוֹטִיפַר, רוּחַ ה' דִּבֶּר בּוֹ. וְהִנֵּה עֲדַיִן עִנְיַן אֵשֶׁת פּוֹטִיפַר לֹא הָיָה, וְאֵיךְ יֹאמַר "אֲכָלָתְהוּ" לְשׁוֹן עָבָר, וְעוֹד מָה עִנְיָן זֶה לְכָאן, אֶלָּא הַנָּכוֹן הוּא כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.

פסוק לה

וַיְמָאֵן לְהִתְנַחֵם. פֵּירֵשׁ רַשִׁ"י דָּוְקָא עַל הַמֵּת נִגְזְרָה שֶׁיִּשְׁתַּכַּח מִן הַלֵּב, וְלֹא עַל הַחַי שֶׁהוּא סָבוּר שֶׁמֵּת. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא שֶׁעִקַּר הַתַּנְחוּמִין הוּא כְּשֶׁיִּתֵּן הַחַי אֶל לִבּוֹ שֶׁזֶּה

הַמֵּת זָכָה לְרֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, וְכִי הוּא נֶעְתַּק מִן עוֹלָם הָאָפֵל אֶל הָאוֹר הַנִּצְחִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פד, יא) "כִּי טוֹב יוֹם בַּחֲצֵרֶיךָ מֵאָלָף" וְגוֹ'. וְיַעֲקֹב רָאָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁיּוֹסֵף אֵינוֹ בְּגַן עֵדֶן, עַל כֵּן "וַיְמָאֵן לְהִתְנַחֵם". וְנָתַן טַעַם לַדָּבָר: "כִּי אֵרֵד אֶל בְּנִי אָבֵל שְׁאֹלָה". וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבָּרָכָה אָמְרוּ (עיין תנחומא ויגש ט) שֶׁאָמַר זֶה עַל שֶׁהָיָה מֻבְטָח שֶׁלֹּא יִרְאֶה הוּא פְּנֵי גֵיהִנֹּם כָּל זְמַן שֶׁלֹּא יָמוּת אֶחָד מִבָּנָיו. וְקָשֶׁה עַל זֶה, דַּהֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "כִּי אֵרֵד אָבֵל שְׁאֹלָה", כִּי מִדְּקָאָמַר "אֶל בְּנִי" מַשְׁמָע שֶׁגַּם בְּנוֹ בְּשְׁאוֹל הַגֵּיהִנֹּם, וּמֵהֵיכָן לָמַד יַעֲקֹב לוֹמַר כֵּן? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁרָאָה שֶׁאֵין בְּנוֹ בְּגַן עֵדֶן, אֵז חָשַׁב שֶׁוַּדַּאי הוּא בְּגֵיהִנֹּם, וְגַם אֲנִי אֵרֵד אֵלָיו שָׁם. עַל כֵּן "וַיְמָאֵן לְהִתְנַחֵם" אֲפִלּוּ עַל בְּנוֹ לְבַד. וְיֵשׁ מַקְשִׁים: אִם כֵּן לָמָּה לֹא הִרְגִּישׁ יַעֲקֹב בָּזֶה שֶׁהוּא חַי? וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא קָשֶׁה מִידֵי, גַּם לְפִי פְּשׁוּטוֹ, כִּי יַעֲקֹב תָּלָה הַדָּבָר בְּיִרְאַת רְאִיַּת פְּנֵי הַגֵּיהִנֹּם שֶׁהוּא לְנֶגֶד עֵינָיו תָּמִיד, כִּי סִימָן נִמְסַר לוֹ שֶׁכָּל זְמַן שֶׁלֹּא יָמוּת אֶחָד מִבָּנָיו בְּחַיָּיו לֹא יִרְאֶה פְּנֵי גֵיהִנֹּם. זֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי אֵרֵד אֶל בְּנִי אָבֵל שְׁאֹלָה". וּמִכָּל מָקוֹם, פָּסוּק "נִשְׁכַּחְתִּי כְּמֵת מִלֵּב" (תהלים לא, יג) מַשְׁמָע מֵת מַמָּשׁ. עַל כֵּן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י הַטַּעַם שֶׁהוּא לְפִי הָאֱמֶת, וְלֹא הַטַּעַם שֶׁהוּא לְפִי דְּמְיוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב.

פרק לח

פסוק יח

חוֹתָמְךָ וּמַטֶּךָ וּפְתִילֶךָ. כְּפִי הַפְּשָׁט נִרְאֶה לִתֵּן טַעַם לָמָּה נָתַן עֵרָבוֹן דַּוְקָא שְׁלֹשָׁה אֵלּוּ, וְזֶה לְפִי שֶׁכַּוָּנָתוֹ הָיְתָה לְשֵׁם זְנוּת, וְהָיָה מְבֻזֶּה חוֹתָם אוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ אֲשֶׁר בִּבְשָׂרוֹ, וְהָיָה מְבֻזֶּה גַּם מַטֵּה מוֹשְׁלִים אֲשֶׁר בְּיָדוֹ אֲשֶׁר בּוֹ יִהְיֶה רוֹעֶה וּמַנְהִיג, אֲשֶׁר נִצְטַוָּה בְּ"לֹא יַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים" (דברים יז:יז), כִּי לֹא יִתָּכֵן שֶׁרוֹעֶה יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה רוֹעֶה זוֹנוֹת, וְהָיָה מְבֻזֶּה גַּם מִצְוַת צִיצִית הַמַּצִּילִין מִן הָעֲרָיוֹת, כְּמַעֲשֶׂה הַהוּא (מנחות מד) שֶׁשָּׁכַר זוֹנָה בְּעַד אַרְבַּע מֵאוֹת זוּז וְנִצַּל עַל יְדֵי מִצְוַת צִיצִית, וְזֶה לֹא נִצּוֹל. וּבְזֶה מְיֻשָּׁב מַה הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב בָּזֶה שֶׁנָּתַן שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה לְמַשְׁכּוֹן, לְפִי שֶׁבָּא לְתָרֵץ לָמָּה לֹא זָכַר בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ, וּבְמַטֵּה מוֹשְׁלִים אֲשֶׁר בְּיָדוֹ, וּבְצִיצִית שֶׁבִּבְגָדָיו, אֶלָּא לְפִי שֶׁנָּתַן שִׁלְשְׁתָּן עֵרָבוֹן וְהָיוּ מְבֻזִּים בְּעֵינָיו, עַל כֵּן לֹא זָכַר בַּחוֹתָם שֶׁבִּבְשָׂרוֹ, לְפִי שֶׁנָּתַן מִיָּדוֹ סְתָם חוֹתָם שֶׁבְּיָדוֹ, עַל כֵּן לֹא הָיָה לוֹ דָּבָר הַמַּזְכִּירוֹ בַּחוֹתָם שֶׁבִּבְשָׂרוֹ. וְגַם הַמַּטֶּה אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נָתַן מִיָּדוֹ, גַּם "פְּתִילֶךָ" הַיְינוּ הַצִּיצִית נָתַן לָהּ, עַל כֵּן לֹא הָיָה לוֹ דָּבָר שֶׁיַּצִּילוֹ מִן הַזְּנוּת.

וּמִדְּרָשׁוֹ הוּא, לְפִי שֶׁכָּל מַה שֶּׁאֵרַע לָאֲבוֹת הָיָה סִימָן לַבָּנִים אַף עַל פִּי שֶׁהָאֲבוֹת לֹא נִתְכַּוְּנוּ לָזֶה, כָּךְ בְּסִפּוּר זֶה פֵּרֵט לְךָ עִנְיָנִים הַנַּעֲשִׂים בַּמַּעֲשֶׂה הַהוּא לְהוֹדִיעַ אֶת אֲשֶׁר יִקָּרֶה לַבָּנִים בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, יַעַן כִּי הַיּוֹצֵא מִבִּיאָה זוֹ הִיא שֶׁמִּמֶּנָּה נוֹלַד הַגּוֹאֵל לְ"שֵׁה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל"

(ירמיהו נ:יז), לִשְׁלֹחַ מֵהֶם הַצָּפִיר וְהַשָּׂעִיר מֶלֶךְ יָוָן וּשְׁאָר מַלְכֵי הָאוּמוֹת דְּמַסְגֵּי בְּרֵישָׁא בְּהַצָלָחָתָם כִּנְדִי זֶה, כִּדְאִיתָא בַּגְּמָרָא (שבת עז:) "לָמָּה עִזִּי מַסְגֵּי בְּרֵישָׁא?" וּמַסִּיק כִּבְרָיָתָא דְּעָלְמָא דִּבְרֵישָׁא חֲשׁוֹכָא וַהֲדַר נְהוֹרָא. וּבְלִי סָפֵק שֶׁשְּׁאֵלָה זוֹ הָיְתָה עַל צַד הָרֶמֶז לָמָּה הָאוּמוֹת קוֹדְמִין לְיִשְׂרָאֵל בְּהַצָלָחָתָם, וּמִתֵּרֶץ כִּבְרָיָתוֹ שֶׁל עוֹלָם שֶׁמִּתְחִלָּה שִׁמֵּשׁ הַחֹשֶׁךְ וְאַחַר כָּךְ הָאוֹר, כָּךְ הָאוּמוֹת הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ תַּשְׁמִישָׁם בָּעוֹלָם הַזֶּה תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ שִׁמֵּשׁ אוֹר יִשְׂרָאֵל. וְאֵין כָּאן מְקוֹמוֹ לְהַאֲרִיךְ מִזֶּה.

זֶה שֶׁאָמַר כָּאן "מַה תִּתֶּן לִי". מַה יִּהְיֶה תַּכְלִית בִּיאָה זוֹ, וְהֵשִׁיב "אָנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדִי עִזִּים" (בראשית לח, יז) הַיְינוּ מַלְכֵי בָּבֶל הָעִזִּים מִן הַצֹּאן. "שֶׁה פִּזּוּרָה יִשְׂרָאֵל" (ירמיהו נ, יז), עַל יְדֵי הַגּוֹאֵל שֶׁיִּוָּלֵד מִבִּיאָה זוֹ. וּמָה הָעֵרָבוֹן, בַּמֶּה יִהְיוּ בְּטוּחִים שֶׁיִּהְיֶה כְּךָ, וְשָׁלַח חוֹתָם וּמַטֶּה וּפְתִיל (בראשית לח, כה) רֶמֶז לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים מְמַשְׁכְּנִים כָּל זְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל בַּגָּלוּת. מַשְׁכּוֹן רִאשׁוֹן הוּא חוֹתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דְּהַיְינוּ שֵׁם שֶׁל יְ"ה אֲשֶׁר חָתַם ה' עַל הַשָּׂבָטִים, הָרְאוּבֵנִי הַחֲנוֹכִי הַפַּלּוּאִי, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת פִּנְחָס (במדבר כו, ה). וּמַה שֶּׁקָּדְמָה הֵ"א לְיוֹ"ד בְּמִלַּת "הַחֲנוֹכִי", לְפִי שֶׁכָּךְ הַמִּדָּה בְּכָל חוֹתָם שֶׁבְּטַבַּעְתּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָקוּק שֵׁם יְ"ה כְּסִדְרוֹ, וְאַחַר שֶׁנֶּחְתַּם עַל הַשְּׂבָטִים נִתְהַפְּכוּ הָאוֹתִיּוֹת כְּדֶרֶךְ כָּל חוֹתָם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לח, יד) "תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם". וְחוֹתָם זֶה מְמַשְׁכָּן, כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁגָּלוּ שְׁכִינָה הָיְתָה עִמָּהֶם, וְשֵׁם שֶׁל יְ"ה דְּהַיְינוּ הַחוֹתָם אֵינוֹ יָכוֹל לִהְיוֹת בִּמְלוֹאוֹ עַד שֶׁיִּגָּאֲלוּ הַבָּנִים וְיִהְיוּ מְסֻבִּים עַל שֻׁלְחַן אֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יז, טז) "כִּי יָד עַל כֵּס יְ"ה". מַשְׁכּוֹן שֵׁנִי הַיְינוּ אֶלֶ"ף שֶׁל כִּסֵּא, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי יָד עַל כֵּס יְ"ה", כִּי אֵין הַשֵּׁם שָׁלֵם וְאֵין הַכִּסֵּא שָׁלֵם עַד לֶעָתִיד. וְהַיְינוּ "פְּתִילֶךָ" הַצִּיצִית, כִּי תִּכֶלֶת דּוֹמָה לַיָּם וְיָם דּוֹמֶה לָרָקִיעַ וְרָקִיעַ דּוֹמֶה לְכִסֵּא הַכָּבוֹד (מנחות מג:), וְאִם כֵּן הַתְּכֶלֶת שֶׁבַּצִּיצִית מַזְכִּיר הַכִּסֵּא הַכָּבוֹד. וֶהֱיוֹת הַפְּתִיל עֵרָבוֹן רֶמֶז לֶהֱיוֹת הַכִּסֵּא קָצָת מְמַשְׁכָּן, וְלֶעָתִיד יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם וְהַכִּסֵּא שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלב, יג) "אִוָּה לְמוֹשָׁב לוֹ", כִּי אוֹתִיּוֹת אִוָּה מְמַלְּאִים הַשֵּׁם וְהַכִּסֵּא.

דָּבָר אַחֵר, "פְּתִילֶךָ" רֶמֶז לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "וְקִצֵּץ פְּתִילִים" (שמות לט ג) בַּמִּשְׁכָּן וּבְכָל כֵּלָיו, וְנִתְמַשְׁכְּנוּ כֻּלָּם כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה נא ג) "אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן", שֶׁנִּתְמַשְׁכֵּן שְׁנֵי פְּעָמִים בַּעֲוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל כוּ'. "וּמַטֶּךָ" הַיְינוּ מַשְׁכּוֹן וָא"ו אֱלֹהִוּ, כִּי צוּרַת הַוָּא"ו כְּצוּרַת הַמַּטֶּה, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (במדרש חסרות ויתירות) שֶׁנִּכְתַּב חֲמִשָּׁה פְּעָמִים "אֱלֹהִוי" חָסֵר וָא"ו, וַחֲמִשָּׁה פְּעָמִים כְּתִיב "יַעֲקוֹב" מָלֵא בְּוָא"ו, כִּי אֱלֹהִוי נָתַן אוֹתָם מַשְׁכּוֹן לְיַעֲקֹב שֶׁיָּבֹא וְיִגְאַל אֶת בָּנָיו. וְאוּלַי שֶׁלְּכָךְ לָקַח לְמַשְׁכּוֹן וָא"ו, רֶמֶז לְמַטֶּה וְשֵׁבֶט מוֹשְׁלִים שֶׁבְּיַד יְהוּדָה יִהְיֶה מְמֻשְׁכָּן כָּל יְמֵי הָשַּׁמָּה. אוֹ רֶמֶז לְוָא"ו שֶׁל שֵׁם

הַגָּדוֹל הַמְמַשְׁכֶּנֶת, כִּי בָּעוֹלָם הַזֶּה אֵין מִשְׁתַּמְּשִׁים כִּי אִם בְּשֵׁם שֶׁל יְיָ"ה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁנָּתַן לוֹ אֱלִיָּהוּ תְּקִיעַת כַּפּוֹ שֶׁיִּגְאָלֵם, וַחֲמִשָּׁה אֶצְבָּעוֹת שֶׁל הַכַּף הוֹמָה לַחֲמִשָּׁה וָוִי"ן. וְכָל אֵלּוּ הַדְּבָרִים בְּרוּרִים לַמֵּבִין, וּכְבוֹד ה' הַסְתֵּר דָּבָר, יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֵף לֶקַח.

פסוק כט

וַיְהִי כְּמַשִּׁיב יָדוֹ. אַרְבַּע יְדוֹת כְּתוּבִים כָּאן כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה חֲרָמוֹת שֶׁמֵּעַל עָכָן שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ, רְמַז דָּבָר זֶה כָּאן לְהוֹרוֹת שֶׁבַּעֲבוּר שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ עָכָן עַל כֵּן לֹא יִצְלַח לִמְלוֹכָה, כִּי "מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ וְאִישׁ תְּרוּמוֹת יֶהֶרְסֶנָּה", (משלי כט ד) כִּי אִם יִטֶּה אַחַר הַבֶּצַע יָבֹא לִידֵי קַבָּלַת שֹׁחַד, עַל כֵּן הֵשִׁיב אָחוֹר יָדוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה לוֹ הַבְּכוֹרָה וְהַמְּלוּכָה.

וְהִנֵּה מָקוֹם אִתִּי, לְפָרֵשׁ אַרְבַּע יָדוֹת אֵלּוּ שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם רֶמֶז עַל אִישׁ חוֹמֵד מָמוֹן וְאֵינוֹ נִפְטָר מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה מִתְאַוֶּה מָאתַיִם כּוֹ', וְהִנֵּה כָּל אָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי יָדַיִם אֲשֶׁר בָּהֶם עָמֵל וְטוֹרֵחַ לְהַשִּׂיג מִלֹּא חָפְנָיו בְּכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ כְּפִי אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יָדוֹ, וְאִם כֵּן כָּל אֲשֶׁר בְּכֹחוֹ מוּשָׂג מִשְּׁתֵּי יָדָיו, וְאִם אֵינוֹ מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶׁחָנַנוֹ אֱלֹהִים מִלֹּא חָפְנָיו הֲרֵי הוּא חוֹמֵד עוֹד מִלֹּא חָפְנָיו דְּהַיְנוּ כְּדֵי מִלֹּאכֶת אַרְבַּע יַדַיִם, כֻּפָּל מִן הַמּוּשָׂג בִּשְׁתֵּי יָדָיו, וְהוּא בְּעֶצֶם הַשִּׁעוּר שֶׁל בַּעַל הַמָּנָה הַחוֹמֵד מָאתַיִם, דְּהַיְנוּ כֻּפָּל מִכְּדֵי הַמּוּשָׂג לוֹ כְּבָר מִשְּׁתֵּי יָדָיו. וְכָל חוֹמֵד מָמוֹן אֵינוֹ בַּעַל צְדָקָה, עַל כֵּן לֹא יִצְלַח לִמְלוֹכָה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין מט) שֶׁבִּזְכוּת שֶׁעָשָׂה דָּוִד מִשְׁפָּט לְזֶה וּצְדָקָה לָזֶה הָיָה יוֹאָב מְנַצֵּחַ בַּמִּלְחָמָה. עַל כֵּן נֶאֱמַר אֵצֶל יְהוּדָה (דברים לג ז) "יָדָיו רָב לוֹ", "יִרְבּוּ לוֹ" מִבָּעֵי לֵיהּ, כִּי "יָדָיו" שְׁתַּיִם בְּמַשְׁמָע וְ"רָב" לְשׁוֹן יָחִיד, אֶלָּא שֶׁהוֹרָה שֶׁלֹּא הָיָה חוֹמֵד מָמוֹן שֶׁל שְׁתֵּי יָדַיִם הַנּוֹסָפִים, כִּי שְׁתֵּי יָדָיו רַב לוֹ דַּי לוֹ, כִּי "רַב" הוּא מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן "דַּי", כְּמוֹ "רַב לְךָ אַל תּוֹסֶף" (דברים ג כו), וְרָמַז שֶׁהָיָה דַּי לוֹ בַּעֲמַל שְׁתֵּי יָדָיו, כִּי לֹא בִּקֵּשׁ עוֹד עַל שְׁנַיִם, לְפִיכָךְ "יְעֶזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה" (דברים לג ז), כִּי הִסְתַּפְּקוּת זֶה סִבָּה אֶל הַצְּדָקָה אֲשֶׁר בְּזִכּוּתָהּ אוֹיְבִים נוֹפְלִים לְפָנָיו, וּרְאָיָה מִיּוֹאָב, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיב ה) "טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמַלֶּוֶה" וְגוֹ' "נָכוֹן לִבּוֹ לֹא יִירָא עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה בְצָרָיו" (שם ח), וְכֵן מִסִּיק בְּבָבָא קַמָּא (יז.) שֶׁהָעוֹסֵק בִּגְמִילוּת חֲסָדִים אוֹיְבָיו נוֹפְלִים לְפָנָיו חֲלָלִים. לְכָךְ נֶאֱמַר שֶׁבִּזְכוּת שֶׁ"יָדָיו רַב לוֹ", עֲמַל הַמּוּשָׂג מִשְּׁתֵּי יָדָיו רַב לוֹ וְאֵינוֹ מְבַקֵּשׁ מוֹתָרוֹת וְאָז הוּא בַּעַל צְדָקָה, עַל כֵּן "יְעֶזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה", וְזֶה נֶאֱמַר עַל יְהוּדָה הַבָּא מִפֶּרֶץ. אֲבָל זֶרַח לֹא הָיָה "יָדָיו רָב לוֹ", אֶלָּא בִּקֵּשׁ עָמַל אַרְבַּע יָדוֹת וְחָמַד מָמוֹן שֶׁאֵינֶנּוּ רָאוּי לוֹ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אֵצֶל עָכָן (יהושע ז כא) "וָאֶחְמְדֵם וָאֶקָּחֵם", עַל כֵּן הוּשַׁב אָחוֹר יְמִינוֹ כְּמַשִּׁיב יָדוֹ, כִּי לֹא לוֹ יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה וְהַמְּלוּכָה כִּי כָל מֶלֶךְ צָרִיךְ לְנִצְחוֹן הָאוֹיְבִים וְהוּא לְאוֹ בַּר הָכֵי כְּאָמוּר.

פרק לט

פסוק ב

וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מַצְלִיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי. הִזְכִּיר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים "וַיְהִי", לְפִי שֶׁיּוֹסֵף עָלָה שָׁלֹשׁ מַדְרֵגוֹת בָּזוֹ אַחַר זוֹ, וְאַחַר כְּךָ נָתַן לוֹ גַּם כֵּן אֲדוֹנָיו שְׁלֹשָׁה מִינֵי מֶמְשָׁלָה כְּפִי תּוֹסֶפֶת הַצְלָחָה שֶׁרָאָה בּוֹ, לְפִיכָךְ הוֹסִיף לוֹ מֶמְשָׁלָה פַּעֲמַיִם וְשָׁלֹשׁ. כִּי מִתְּחִלָּה "וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף" – אִתּוֹ לְבַד, וְעַדַיִן לֹא נִתְפַּשְּׁטָה הַצְלָחָתוֹ לְזוּלָתוֹ. וְאַחַר כְּךָ "וַיְהִי אִישׁ מַצְלִיחַ" – לְזוּלָתוֹ, כִּי "מַצְלִיחַ" לְשׁוֹן מַפְעִיל, שֶׁגָּרַם הַצְלָחָה גַּם לַאֲדוֹנָיו, עַד שֶׁהָיָה ה' גַּם עִם אֲדוֹנָיו. וְאַחַר כְּךָ "וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו" – וַיְהִי ה' גַּם בִּבְנֵי בֵּיתוֹ שֶׁל אֲדוֹנָיו. וְכָל כְּךָ דָּבְקָה הַהַצְלָחָה לְרַגְלֵי יוֹסֵף, עַד שֶׁמִּיּוֹסֵף נִתְפַּשְּׁטָה אֶל אֲדוֹנָיו, וּמֵאֲדוֹנָיו אֶל שְׁאָר בְּנֵי בֵּיתוֹ שֶׁהָיוּ דָּרִים אֵצֶל אֲדוֹנָיו. נִמְצָא שֶׁגַּם אֲדוֹנָיו הָיָה מַצְלִיחַ לָאֲחֵרִים. "וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ" – הַיְינוּ אִתּוֹ מַמָּשׁ, עַל זֶה הַשִּׁעוּר הַמַּפְלִג, עַד שֶׁ"כֹּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה", רְצוֹנוֹ לוֹמַר מַה שֶּׁהָאָדוֹן עוֹשֶׂה, "ה' מַצְלִיחַ בְּיָדוֹ", כִּי מִמֶּנּוּ נִתְפַּשְּׁטָה הַהַצְלָחָה גַּם לִבְנֵי בֵּיתוֹ, כִּי ה' גַּם אִתּוֹ עִם הָאָדוֹן. לְפִיכָךְ "וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיְשָׁרֶת אֹתוֹ וַיַּפְקִדֵהוּ עַל בֵּיתוֹ" – עָשָׂה אוֹתוֹ פָּקִיד עַל כָּל בְּנֵי בֵּיתוֹ, יַעַן כִּי מִן יוֹסֵף בָּאָה לָהֶם הַהַצְלָחָה. "וְכָל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ נָתַן בְּיָדוֹ", כִּי מִן יוֹסֵף בָּאָה הַהַצְלָחָה עַל כָּל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ.

פסוק ה

וַיְהִי מֵאָז וגו'. הִזְכִּיר שְׁלֹשָׁה מִינֵי מֶמְשָׁלָה שֶׁנָּתַן לוֹ בָּזֶה אַחַר זֶה, כִּי "מֵאָז" הַיְינוּ בְּרֵאשִׁית הַצְלָחָתוֹ כְּשֶׁדָּבְקָה הַשְּׁכִינָה, וְהַהַצְלָחָה בְּמַעֲשֵׂה יְדֵי יוֹסֵף לְבַד, בַּפַּעַם הַהוּא הִפְקִיד אוֹתוֹ בְּבֵיתוֹ, אֲבָל לֹא עַל בֵּיתוֹ, כִּי לֹא נָתַן לוֹ עֲדַיִן מֶמְשָׁלָה עַל כָּל בְּנֵי בֵּיתוֹ, רַק הָיָה פָּקִיד בְּבֵיתוֹ עַל מַעֲשֵׂה יָדָיו עַצְמוֹ. עוֹד מְעַט, כִּי רָאָה אֲדוֹנָיו שֶׁמִּמֶּנּוּ נִתְפַּשְּׁטָה הַהַצְלָחָה אֵלָיו עַד שֶׁהָיָה ה' אִתּוֹ עִם הָאָדוֹן, אָז עָשָׂאוֹ פָּקִיד עַל כָּל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ, וְזֶה חֲלוּקָה שְׁנִיָּה. וְעַל חֲלוּקָה שְׁלִישִׁית אָמַר "וַיְבָרֶךְ ה' אֶת בֵּית הַמִּצְרִי בִּגְלַל יוֹסֵף וַיְהִי בִּרְכַּת ה' בְּכָל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ בַּבַּיִת וּבַשָּׂדֶה" (בראשית לט:ה), וְלִפְנִים לֹא הָיְתָה בַּשָּׂדֶה כִּי אִם בַּבַּיִת, עַל כֵּן "וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף" וְגוֹ' (בראשית לט:ו). וְעַל חֲלוּקָה שְׁלִישִׁית זוֹ כְּבָר אָמַר "וַיַּפְקִדֵהוּ עַל בֵּיתוֹ" (בראשית לט:ד), שֶׁהִשְׁלִיטוֹ עַל כּוּלָּם.

דָּבָר אַחֵר: **וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי**. הָיָה דַּרְכּוֹ לִהְיוֹת יוֹשֵׁב אֹהָלִים, כִּי כָל אִישׁ מֻצְלָח יֵשׁ לוֹ אוֹהֲבִים רַבִּים וְדַרְכּוֹ לֵילֵךְ בְּסְעוּדוֹת וּשְׁמָחוֹת, וְזֶה מֵחֲמַת צַעַר שֶׁל אָבִיו לֹא הָלַךְ אָנָה וְאָנָה, וְהָיָה תָּמִיד בְּבֵית אֲדֹנָיו וְלֹא הָלַךְ אַחַר אֲחִזַּת מַרְעִיו. עַל כֵּן הִפְקִידוֹ אֲדֹנָיו עַל בֵּיתוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בְּבֵיתוֹ מִכָּל מָקוֹם בֵּרַךְ ה' לְרַגְלוֹ אֲפִלּוּ מַה שֶּׁבַּשָּׂדֶה, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא דָּרְכוּ שָׁם רַגְלָיו. וּבִרְאוֹתוֹ גֹּדֶל הַצְלָחָתוֹ, עַל כֵּן "וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף".

פסוק ו

כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: הִיא אִשְׁתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְלֹא חָשַׂךְ מִמֶּנִּי מְאוּמָה כִּי אִם אוֹתָךְ בַּאֲשֶׁר אַתְּ אִשְׁתּוֹ" (בראשית לט:ט). וְקָרָא לְאִשְׁתּוֹ בְּכִנּוּי "לֶחֶם", כִּי כְּמוֹ שֶׁהַלֶּחֶם מַשְׁבִּיעַ לְכָל חַי יוֹתֵר מִכָּל דָּבָר הַזָּן, כָּךְ בְּעֵילוֹת שֶׁל הֶתֵּר מַשְׁבִּיעִים אוֹתוֹ אֲבָר, לְאַפּוֹקֵי בְּעֵילוֹת שֶׁל אִסּוּר אֵינָן מַשְׁבִּיעִים. כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין עה.) (סוכה נב:) "אֲבָר קָטָן, מַשְׁבִּיעוֹ רָעֵב", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין עה.) שֶׁנִּטַּל טַעַם בֵּיאָה וְנִתַּן לְעוֹבְרֵי עֲבֵרָה, כִּי אֵין יִצְרוֹ תּוֹקְפוֹ כִּי אִם בִּדְבַר אִסּוּר. וּלְכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ד:) "כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכַּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא", שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו כו) "כִּי בְעַד אִשָּׁה זוֹנָה עַד כִּכַּר לָחֶם". וְעָנְשׁוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, לְפִי שֶׁעָזַב אֶת אִשְׁתּוֹ שֶׁנִּקְרֵאת "לֶחֶם" וְדָבַק בְּזוֹנָה שֶׁאֵינָהּ לַחְמוֹ, עַל כֵּן יֶחְסַר לַחְמוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לֶחֶם זֶה הוּא לֶחֶם מַמָּשׁ, כִּי תּוֹעֵבָה לְמִצְרִים לֶאֱכֹל לֶחֶם אֶת הָעִבְרִים. וּלְפִי זֶה נוֹכַל לְפָרֵשׁ מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וְלֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה" שֶׁקְּאֵי עַל יוֹסֵף, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁעָזַב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף וְהָיָה יוֹסֵף יָכוֹל לֶאֱכֹל מִכָּל מִינֵי מַעֲדַנִּים וּמִי יִמְחֶה בּוֹ שֶׁהֲרֵי הַכֹּל הָיָה בְּיָדוֹ, מִכָּל מָקוֹם לֹא יָדַע יוֹסֵף אִתּוֹ מְאוּמָה, שֶׁלֹּא נֶהֱנָה מִכָּל פַּת בַּג אֲדוֹנָיו כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל, פַּת בְּמֻלָּח לְבַד אָכַל כְּדַרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה, וְאַף עַל פִּי כֵן "וַיְהִי יוֹסֵף יְפֵה תֹאַר וִיפֵה מַרְאֶה" כְּבָרִאשׁוֹנָה וְזִיו אַפּוֹהִי לָא אִשְׁתַּנִּי, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְדָנִיֵּאל וַחֲבֵרָיו (דניאל א), וּבָזֶה מְתוֹרָץ מַה שֶּׁמַּקְשִׁים וְכִי עַכְשָׁיו נַעֲשָׂה יְפֵה תֹאַר וּמַרְאֶה, וַהֲלֹא כְּבָר הָיָה לְעוֹלָמִים כֵּן, אֶלָּא שֶׁלִּרְבוּתָא נָקַט כָּאן שֶׁלֹּא נִשְׁתַּנָּה מֵחֲמַת שֶׁלֹּא רָצָה לְהִתְנָאֵל בְּפַת בַּג אֲדוֹנָיו.

פסוק י

לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ לִהְיוֹת עִמָּהּ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ אֲפִילּוּ בְּלֹא תַּשְׁמִישׁ, כִּי אוּלַי יֵשׁ חִלּוּק בֵּין אֶצְלָהּ לְעִמָּהּ, וּמִכָּל מָקוֹם הִיא תְּבִעָה זֶה, דְּאִם לֹא כֵּן מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיָּדוֹ. וְאוּלַי יֵשׁ סָמֶךְ לָזֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית לט:י) "וַיְהִי כְּדַבְּרָהּ אֶל יוֹסֵף יוֹם יוֹם" וְלֹא פֵּרֵשׁ מָה דִּבְּרָה, אֶלָּא וַדַּאי כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי מִתְּחִלָּה אָמְרָה "שִׁכְבָה עִמִּי" מַמָּשׁ, "וַיְמָאֵן" וְגוֹ', וְאַחַר כָּךְ בִּקְּשָׁה לְפָחוֹת לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ בְּלֹא תַּשְׁמִישׁ. וְאִם תִּירָא שֶׁמָּא קְרִיבָה זוֹ תָּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה, עַל זֶה אָמְרָה "הֲרֵי יוֹם עַכְשָׁיו וְאֵין דֶּרֶךְ הָעוֹלָם לְשַׁמֵּשׁ בַּיּוֹם", וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ. וְאַחַר כָּךְ בִּקְּשָׁה לְפָחוֹת יִתְיַחֵד עִמָּהּ בְּחֶדֶר, כִּי אֵין לְחוּשׁ לְמַעֲשֶׂה כִּי יוֹם הוּא כָּאָמוּר. זֶהוּ שֶׁאָמַר "כְּדַבְּרָהּ אֶל יוֹסֵף יוֹם יוֹם", שֶׁשָּׁאֲלָה שְׁתֵּי שְׁאֵלוֹת בָּזוֹ אַחַר זוֹ וְתָלְתָה שְׁנֵיהֶם בַּיּוֹם. וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ לִשְׁאֵלָה רִאשׁוֹנָה לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ בְּלֹא תַּשְׁמִישׁ, וְגַם לֹא לִשְׁאֵלָה שְׁנִיָּה לִהְיוֹת עִמָּהּ בְּחֶדֶר אֶחָד. "וַיְהִי כְּהַיּוֹם הַזֶּה" (בראשית לט:יא) בְּעִצּוּמוֹ שֶׁל יוֹם, שֶׁלֹּא הָיָה

יֵרֵא פֶּן תִּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ הַמַּעֲשֶׂה, כִּי כְּבָר אָמְרָה שֶׁאֵין דַּרְכָּם לְשַׁמֵּשׁ בַּיּוֹם, לְפִיכָךְ "וַיָּבֹא הַבַּיְתָה לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ" (בראשית לט:יא), אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא רָצָה אֲפִלּוּ לְהִתְיַחֵד עִמָּהּ, הַיְינוּ בְּהֵיוֹתוֹ בָּטֵל מִמְּלָאכָה, אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁהָלַךְ לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ, חָשַׁב יוֹסֵף שֶׁלֹּא תְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ דָּבָר כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּטֵּל מִמְּלֶאכֶת הַבַּיִת, כִּי בַּעֲלָהּ יִתְלֶה בָּהּ לֵאמֹר "לָמָּה לֹא זֵרַזְתְּ אֶת הָעֶבֶד עַל הַמְּלָאכָה?", וְאַף עַל פִּי כֵן "וַתִּתְפְּשֵׂהוּ בְּבִגְדוֹ" (בראשית לט:יב), וְחָזְרָה לְשַׁאֲלָה הָרִאשׁוֹנָה לֵאמֹר "שִׁכְבָה עִמִּי" מַמָּשׁ.

פסוק יב

וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה. לֹא נֶאֱמַר "וַיָּנָס הַחוּצָה", לְפִי שֶׁהַהוֹלֵךְ בִּרְחוֹבוֹת קְרְיָה בְּמְרוּצָה מַרְגִּישִׁין בּוֹ הָעוֹלָם לָמָּה רָץ וְעַל מָה הוּא רָץ. עַל כֵּן לֹא הָלַךְ בְּמְנוּסָה כִּי אִם בַּבַּיִת עַצְמוֹ, וּכְשֶׁיָּצָא מִן הַפֶּתַח יָצָא כְּדַרְכּוֹ בְּלֹא מְרוּצָה. וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא ט) "הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס" (תהלים קיד:ג) – מָה רָאָה? רָאָה אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה". לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות ל:) אַף עַל פִּי שֶׁאַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין בָּטְלוּ, דִּין אַרְבַּע מִיתוֹת לֹא בָּטְלוּ – מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב חֶנֶק אוֹ טוֹבֵעַ בַּנָּהָר אוֹ מֵת בְּסִרוּנְכִי. וְיָדוּעַ שֶׁהַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ מִיתָתוֹ בְּחֶנֶק, וּמִטַּעַם זֶה הָיָה מִשְׁפַּט דּוֹר הַמַּבּוּל בְּטְבִיעַת הַמַּיִם בַּעֲבוּר הַזְּנוּת. וּכְתִיב (תהלים לב:ו) "עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד אֵלֶיךָ לְעֵת מְצֹא", אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות ח.) זוֹ אִשָּׁה, וְסָמִיךְ לֵיהּ "רַק לְשֵׁטֶף מַיִם רַבִּים אֵלָיו לֹא יַגִּיעוּ". לְפִיכָךְ יוֹסֵף, שֶׁהָיָה גָּדוֹר מֵעֲרָיוֹת שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה", הָיָה כְּדַאי לְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל מִשֶּׁטֶף מֵי הַיָּם. וְזֶה שֶׁאָמַר "הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס" – שֶׁרָאָה מְנוּסָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף מִפְּנֵי אֵשֶׁת אֲדוֹנָיו, עַל כֵּן רָאוּי הוּא שֶׁלֹּא יִשְׁטְפוּ מֵי הַיָּם אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף. וְאַגַּב גְּרָרָא נְצוֹלוּ כָּל נוֹשְׂאֵי אֲרוֹנוֹ וְכָל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָלְכוּ אַחַר אֲרוֹנוֹ, וְנִטְבְּעוּ הַמְּצָרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁמַּאֲמַר "וַיָּנָס הַחוּצָה" הַיְינוּ חוּץ לְאַצְטַגְנִינוּת שֶׁלּוֹ, דּוּגְמַת "וַיּוֹצֵא אוֹתוֹ הַחוּצָה" הַנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית טו ה), כְּךְ יָצָא יוֹסֵף חוּץ לַמַּעֲרָכָה, עַד שֶׁלֹּא הָיָה כֹּחַ בְּיַד הַמַּעֲרָכָה לִשְׁלוֹט בּוֹ, וְאַדְרַבָּה הוּא שָׁלַט בַּדְּבָרִים הַטְּבְעִיִּים וְהֵמָּה נָסוּ לְקוֹלוֹ, וְזֶהוּ קְרִיעַת יַם סוּף מִפְּנֵי אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

פרק מ

פסוק א

חָטְאוּ מַשְׁקֵה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהָאוֹפֶה. מִתְּחִלָּה קָרָא אוֹתָם "מַשְׁקֵה" וְ"אוֹפֶה", וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "וַיִּקְצֹף פַּרְעֹה עַל שְׁנֵי סָרִיסָיו עַל שַׂר הַמַּשְׁקִים וְעַל שַׂר הָאוֹפִים" (בראשית מ:ב). וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁמִּנְהַג הָעוֹלָם הוּא שֶׁכָּל שַׂר יֵשׁ לוֹ מְשָׁרְתִים לְמַטָּה מִמֶּנּוּ הַמְשָׁרְתִים לַמֶּלֶךְ

בְּכָל עֵת, וְהֵמָּה בְּעַצְמָם יְשָׁרְתוּהוּ לִפְרָקִים בִּסְעוּדָה גְּדוֹלָה דֶּרֶךְ כָּבוֹד. וְחֵטְא זֶה לֹא חָטְאוּ הַשָּׂרִים כִּי אִם מְשָׁרְתֵיהֶם הַמַּשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה, וּמִכָּל מָקוֹם הָיָה עִקַּר הַקֶּצֶף עַל הַשָּׂרִים שֶׁהוֹשִׁיבוּ הֶדְיוֹטִים כָּאֵלּוּ שֶׁלֹּא נִזְהֲרוּ בִּכְבוֹד הַמֶּלֶךְ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר אֵצֶל הַחֲלוֹם "הַמַּשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה" וְלֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "שַׂר", לְפִי שֶׁלֹּא בָּא לְהוֹרוֹת כִּי אִם מַהוּת הַחֲלוֹם כָּל אֶחָד מֵעִנְיָנוֹ, זֶה מֵעִנְיְנֵי מַשְׁקֶה וְזֶה מֵעִנְיְנֵי אֲפִיָּה.

וְלִי נִרְאֶה לְיַשֵּׁב זֶה, עַל דֶּרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פח ב) פְּלִיגֵי רַבָּנָן וְרַבִּי אֶבְיָתָר. רַבָּנָן אָמְרֵי: זֶה נִמְצָא זָבוּב בְּכוֹס שֶׁלּוֹ, וְזֶה נִמְצָא צְרוֹר בִּגְלוֹסְקָא שֶׁלּוֹ. וְרַבִּי אֶבְיָתָר אוֹמֵר: בִּקְּשׁוּ לְהַזְדַּוֵּג לְבִתּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ כּוּ'. וְרַשִׁ"י הִסְכִּים לְדִבְרֵי רַבָּנָן. וְנִרְאֶה שֶׁרְאָיָתוֹ מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר "מַשְׁקֶה" וְ"אוֹפֶה" וְלֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "שַׂר", לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא הָיָה חֶטְאָם תְּלוּי בִּשְׂרָרָתָם. וְחֵטְא זֶה שֶׁבִּקְּשׁוּ לְהַזְדַּוֵּג לְבִתּוֹ תָּלוּי בְּלִי סָפֵק בְּמָה שֶׁהָיוּ שָׂרִים וְנִכְבָּדִים, עַל כֵּן בִּקְּשׁוּ לִשְׁלֹחַ יָד בַּמֶּלֶךְ וּלְהַזְדַּוֵּג לְבִתּוֹ מִצַּד שֶׁגְּבֹהַּ לִבָּם עַד לְהַשְׁחִית. לְכָךְ קְרָאָם סְתָם "מַשְׁקֶה" וְ"אוֹפֶה", בֵּין בְּשָׁעַת זְכִירַת הַחֵטְא בֵּין בִּזְכִירַת הַחֲלוֹם, וְטַעַם אֶחָד לִשְׁנֵיהֶם: לְהוֹרוֹת שֶׁחֶטְאָם הָיָה עַל עִסְקֵי מַשְׁקֶה וַאֲפִיָּה, וְלֹא הָיָה חֵטְא הַתָּלוּי בִּשְׂרָרָתָם. וְכֵן בַּחֲלוֹם קְרָאָם כֵּן, לְהוֹרוֹת שֶׁהַחֲלוֹם הָיָה מֵעִסְקֵי מַשְׁקֶה וַאֲפִיָּה.

וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "חָטְאוּ מַשְׁקֶה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהָאוֹפֶה" (בראשית מ:א), וְקָשֶׁה לְעֶרְבִינְהוּ וְלִתְנִינְהוּ "חָטְאוּ מַשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה", לְמָה הִכְנִיס "מֶלֶךְ מִצְרַיִם" בֵּין הַדְּבֵקִים? אֶלָּא וַדַּאי לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל אֶחָד חֵטְא בָּעִנְיָן עַצְמוֹ, זֶה בִּזָּבוּב וְזֶה בִּצְרוֹר. וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁפִּשְׁפְּשׁוּ הַצְּרוֹר גָּדוֹל מִפִּשְׁעַת הַזְּבוּב, כִּי זְבוּב אוּנְסָא וּצְרוֹר פְּשִׁיעוּתָא. עַל כֵּן נֶאֱמַר "מַשְׁקֶה מֶלֶךְ מִצְרַיִם", כִּי אִלּוּ עָשָׂה זֶה לְאָדָם אַחֵר לֹא הָיָה נִקְרָא פּוֹשֵׁעַ, כִּי קָרוֹב לְאֹנֶס הַדָּבָר, אַךְ לַמֶּלֶךְ הוּא פְּשִׁיעָה, כִּי בִּכְבוֹד הַמֶּלֶךְ צָרִיךְ לְדַקְדֵּק בְּיוֹתֵר. אֲבָל חֵטְא הָאוֹפֶה הָיָה גָּדוֹל מִנְּשׁוֹא אֲפִלּוּ אִם הָיָה עוֹשֶׂה כֵּן לְאָדָם אַחֵר שֶׁאֵינוֹ מֶלֶךְ, לְכָךְ נֶאֱמַר סְתָם "וְהָאוֹפֶה" וְלֹא אָמַר "אוֹפֶה מֶלֶךְ מִצְרַיִם". וּ"פַרְעֹה קָצַף עַל שֹׁר הַמַּשְׁקִים" (בראשית מ:ב) – הִזְכִּיר לְשׁוֹן שְׂרָרָה אֵצֶל הַקֶּצֶף, כִּי כְּמוֹ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְדַקְדֵּק עִם הַצַּדִּיקִים כְּחוּט הַשַּׂעֲרָה יוֹתֵר מִמָּה שֶׁמְּדַקְדֵּק עִם אָדָם אַחֵר, כָּךְ שָׂרִים אֵלּוּ, מִצַּד הֱיוֹתָם שָׂרִים וּקְרוֹבִים לַמֶּלֶךְ בְּיוֹתֵר, הָיָה לָהֶם לְהִזָּהֵר בִּכְבוֹד הַמֶּלֶךְ. וְאִלּוּ הָיוּ הֶדְיוֹטִים לֹא יָצָא עֲלֵיהֶם הַקֶּצֶף כָּל כָּךְ, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פסוק יא

וְכוֹס פַּרְעֹה בְּיָדִי. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פח ה) אָמְרוּ: מִכָּאן תִּקְּנוּ חֲכָמִים אַרְבַּע כּוֹסוֹת בְּפֶסַח, כְּנֶגֶד אַרְבַּע פְּעָמִים "כּוֹס" שֶׁנִּזְכְּרוּ כָּאן. וְיֵשׁ לְתִמְהַּ: מַה הֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשַׂר הַמַּשְׁקִים בָּזֶה, וּמַה עִנְיַן אַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל פֶּסַח לַחֲלוֹמוֹ שֶׁל שַׂר הַמַּשְׁקִים? וְנִרְאֶה לִי,

כִּי יָדוּעַ שֶׁשִּׁתִּית הַכּוֹס מוֹרָה עַל הַתְּשׁוּעָה מֵאֵיזוֹ צָרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קטז יג) "כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא", וְאַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל פֶּסַח יוֹכִיחוּ. וְכָל שְׁבוּי סְבָבוּהוּ אַרְבַּע מִשְׁפָּחוֹת הָרָעוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ בְּסֵפֶר יִרְמְיָה (ירמיה טו ב): "כֹּה אָמַר ה' אֲשֶׁר לַחֶרֶב לַחֶרֶב וַאֲשֶׁר לַמָּוֶת לַמָּוֶת וַאֲשֶׁר לָרָעָב לָרָעָב וַאֲשֶׁר לַשְּׁבִי לַשֶּׁבִי". וּבְבָבָא בַּתְרָא (ח:) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: כָּל הַמְאַחֵר בַּפְּסוּק קְשָׁה מִשֶּׁלְפָנָיו כּוּ', עַד "שֶׁבִי" – כּוּלְּהוּ אִיתַּנְהוּ בֵּיהּ. כִּי בְּיָדוֹ שֶׁל אֲדוֹנוֹ לְיִסְרוֹ בַּחֶרֶב, וְלַהֲמִיתוֹ, וּלְהַרְעִיבוֹ, וּלְעַנּוֹתוֹ בְּעִנְיַן בֵּית הַסֹּהַר. וְנִמְצָא שֶׁכָּל שְׁבוּי שֶׁבְּבֵית הַבּוֹר, כְּשֶׁיּוֹצֵא מִבֵּית הָאֲסוּרִים, דִּין הוּא שֶׁיִּשְׁתֶּה אַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל יְשׁוּעָה, כִּי מֵאַחַר שֶׁשְּׁבִי כּוּלְּהוּ אִיתַּנְהוּ בֵּיהּ, אִם כֵּן בִּיצִיאָתוֹ מִשָּׁם מִבֵּית הַסֹּהַר הוּא נִצּוֹל מֵאַרְבַּעְתָּן. עַל כֵּן נִזְכַּר בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים אַרְבַּע פְּעָמִים לְשׁוֹן "כּוֹס", כִּי הֶרְאָה לוֹ בַּחֲלוֹם שֶׁיֵּצֵא מִן בֵּית הַבּוֹר וְיִהְיֶה נִצּוֹל מֵאַרְבַּע רָעוֹת אֵלּוּ, וְיִהְיֶה רָאוּי לִשְׁתּוֹת אַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל יְשׁוּעָה. וְאִם כֵּן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מִכָּאן שֶׁבְּפֶסַח חַיָּב כָּל אָדָם לִשְׁתּוֹת אַרְבַּע כּוֹסוֹת, כִּי יִשְׂרָאֵל הָיוּ גַּם כֵּן שְׁבוּיִים בְּמִצְרַיִם, וְהַשָּׁבוּי כּוּלְּהוּ אִיתַּנְהוּ בֵּיהּ, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁיִּשְׁתּוּ אַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל יְשׁוּעָה כְּנֶגֶד הַהַצָּלָה מֵאַרְבַּעְתָּן, כִּי לֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בִּלְבָד גָּאַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִמִּצְרַיִם, כִּי אַף אוֹתָנוּ גָּאַל עִמָּהֶם. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר. וּמִכָּאן שָׁפַט יוֹסֵף בְּשִׂכְלוֹ שֶׁשַּׂר הַמַּשְׁקִים יֵצֵא מִבֵּית הַסֹּהַר וְיוּשַׁב עַל כַּנּוֹ, אֲבָל שַׂר הָאוֹפִים לֹא רָאָה בּוֹ דָּבָר הַמּוֹרֶה עַל גְּאוּלָתוֹ וְעַל פְּדוּת נַפְשׁוֹ.

וְאוּלַי זֶהוּ כַּוָּנַת רז"ל, בְּמַה שֶׁדָּרְשׁוּ (חולין צב) "וּבַגָּפֶן שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים" (בראשית מ:י) – שְׁלֹשָׁה שָׂרֵי גוֹיִם כּוּ', אוֹ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב כּוּ', וְנִדְרְשׁוּ בְּכַמָּה פָּנִים שׁוֹנִים עַל הַצָּלָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּמַה הֶרְאוּ לְשַׂר הַמַּשְׁקֶה בָּזֶה, אֶלָּא שֶׁכָּל אֵלּוּ סִבַּת גְּאוּלָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל מִבֵּית הַשְּׁבִי, וּגְאוּלָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל יוֹסֵף הָיְתָה עַל יְדֵי שַׂר הַמַּשְׁקִים, וְעַל יָדוֹ זָכָה יוֹסֵף לְכָל הַיְעוּדִים הָהֵם, וְקַל לְהָבִין.

פסוק כג

וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ. כִּי עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה, בְּרִאשׁוֹנָה אַף עַל פִּי שֶׁעָלָה יוֹסֵף בְּזִכְרוֹנוֹ, מִכָּל מָקוֹם לֹא זָכְרוֹ בְּפִנְיֵי פַּרְעֹה לְטוֹבָה, וְזֶה גָּרַם לוֹ שֶׁלְּסוֹף שִׁכְחוֹ לְגַמְרֵי, וַאֲפִלּוּ בְּזִכְרוֹנוֹ לֹא עָלָה. וְעַל אֵלּוּ שְׁתֵּי עֲבֵרוֹת אָמַר "אֶת חֲטָאַי אֲנִי מַזְכִּיר הַיּוֹם" (בראשית מא:ט), הַיְינוּ שְׁנֵי חֲטָאִים אֵלּוּ, מַה שֶּׁחָטָא לְיוֹסֵף וּלְפַרְעֹה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה פט, ג) שֶׁיּוֹסֵף חָטָא בָּזֶה שֶׁתָּלָה בִּטְחוֹנוֹ בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים, וְאָמַר שְׁנֵי פְּעָמִים לְשׁוֹן זְכִירָה: "כִּי אִם זְכַרְתַּנִי" וְגוֹ' (בראשית מ:יד), "וְהִזְכַּרְתַּנִי" וְגוֹ' (שם), וּכְנֶגְדָּם נֶעֱנַשׁ בְּכֶפֶל הַשִּׁכְחָה: "וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ" (בראשית מ:כג).

וְעַל צַד הָרֶמֶז נוֹכַל לוֹמַר, כִּי בִּזְמַן שֶׁאָמַר יוֹסֵף "אִם זְכַרְתַּנִי" וְהוּא לְשׁוֹן תְּנַאי, כְּאִלּוּ אָמַר "אִם זְכַרְתַּנִי יֵשׁ תִּקְוָה, וְאִם לֹא אָבְדָה הַתִּקְוָה", נִמְצָא שֶׁשְּׁנֵי תֵּיבוֹת אֵלּוּ כּוֹלְלִים עִקַּר הָעִוָּן. עַל כֵּן כְּנֶגְדָּם יָצָא בַּת קוֹל וְאָמַר "תִּשְׂכַּח", כִּי "תִּשְׂכַּח" עוֹלֶה לְמִסְפַּר "אִם זְכַרְתַּנִי". וְעַל כֵּן נִתַּן הַדִּין שֶׁיִּהְיֶה אָסוּר עוֹד שְׁתֵּי שָׁנִים, כִּי יְמוֹת הַשָּׁנָה שס"ה יָמִים, שְׁתֵּי פְּעָמִים שס"ה עוֹלֶה תש"ל כְּמִסְפַּר "תִּשְׂכַּח". וְעַל כֵּן הַדִּין נוֹתֵן שֶׁיִּהְיֶה אָסוּר עוֹד שְׁנָתַיִם יָמִים, כִּי "מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים" (בראשית מא:א) מוֹרֶה שֶׁהָיוּ שְׁנַיִם שְׁלֵמִים מִיּוֹם אֶל יוֹם כְּדֵי לְמַלֹּאות מִסְפַּר "תִּשְׂכַּח", וְעוֹד שְׁנֵי יָמִים הַנּוֹסָפִים כְּנֶגֶד שְׁנֵי תֵּיבוֹת אֵלּוּ שֶׁאָמַר "וְהִזְכַּרְתַּנִי" "וְהוֹצֵאתַנִי". וְזֶה יוֹתֵר מְחֻוָּר מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ קְצָתָם שֶׁשְּׁתֵּי שָׁנִים אֵלּוּ כְּנֶגֶד שְׁתֵּי תֵּיבוֹת אֵלּוּ, וְקָשֶׁה לָמָּה דַּוְקָא שְׁנַיִם וְלֹא חֲדָשִׁים אוֹ יָמִים. וּלְהַנָּחָתֵנוּ יִהְיוּ בֶּאֱמֶת שְׁנֵי יָמִים כְּנֶגְדָּם, וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּסָמוּךְ פָּרָשַׁת מִקֵּץ בעז"ה.

פרק מא

פסוק א

וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים. לְפִי שֶׁלֹּא פֹּרַשׁ בַּמִּקְרָא מָתַי הִתְחִילוּ שְׁתֵּי שָׁנִים אֵלּוּ, עַל כֵּן אָמְרוּ רז"ל (בראשית רבה פ"ט ב) שֶׁשְּׁתֵּי שָׁנִים אֵלּוּ הֶזֵּקֵק לִהְיוֹת אָסוּר בְּבֵית הַסֹּהַר יוֹתֵר מִן הַנִּגְזָר עָלָיו, מִפְּנֵי שֶׁתְּלָה בְּטָחוֹנוֹ בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מ, ה) "אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר שָׂם ה' מִבְטַחוֹ וְלֹא פָנָה אֶל רְהָבִים", אֵלּוּ הַמִּצְרִים שֶׁנִּקְרְאוּ "רַהַב". וְיֵשׁ לְהַקְשׁוֹת, מַה זֶּה שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר שָׂם ה' מִבְטַחוֹ"? הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "אֲשֶׁר שָׂם בַּה' מִבְטַחוֹ", כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה י"ז, ז) "בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה' וְהָיָה ה' מִבְטַחוֹ". וּמִלְּבַד הַכֶּפֶל שֶׁבְּפָסוּק זֶה, צָרִיךְ הַלָּשׁוֹן גַּם כֵּן תִּקּוּן בְּמַה שֶׁכָּתוּב "וְהָיָה ה' מִבְטַחוֹ". וְעוֹד קָשֶׁה, לָמָּה קָרָא לַמִּצְרִים "רְהָבִים" וְלֹא קָרָאם בַּשֵּׁם הַמְפֹרָסָם?

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁבְּנוֹהַג שֶׁבָּעוֹלָם שֶׁאָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֵיזוֹ מַעֲלָה בְּיֶתֶר שְׁאֵת עַל חֲבֵרוֹ, אֵינוֹ זוֹכֵר אֶת חֲבֵרוֹ הַקָּטָן מֵעָרְכּוֹ וּבַל יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ עַל שְׂפָתָיו מִצַּד רוֹם לְבָבוֹ. וְזוֹ הִיא טַעֲנַת הַפִּילוֹסוֹפִים עַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לֵאמֹר, שֶׁלְּגֹדֶל רוֹמְמוּתוֹ יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ מַשְׁגִּיחַ בַּשְּׁפָלִים בְּכָל מַה שֶּׁתַּחַת גַּלְגַּל הַיַּרֵחַ. וּלְבַטֵּל דֵּעָה נִפְסָדָה זוֹ, נֶאֱמַר (שמואל א ב, ג) "אַל תַּרְבּוּ תְדַבְּרוּ גְּבֹהָה גְּבֹהָה, יֵצֵא עָתָק מִפִּיכֶם, כִּי אֵל דֵּעוֹת ה' וְלוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִלוֹת". רְצוֹנוֹ לוֹמַר, אַל תְּדַבְּרוּ שֶׁמִּצַּד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גָּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גְּבוֹהִים, אֵין לוֹ יְדִיעָה בִּפְרָטֵי מַעֲשֵׂינוּ, כִּי "אֵל דֵּעוֹת ה'" שֶׁיֵּשׁ לוֹ יְדִיעָה בְּכֻלָּם, "וְלוֹ נִתְכְּנוּ" כָּל עֲלִילוֹת מַעֲשֵׂה אִישׁ. וּכְדֵי לְאַמֵּת דָּבָר זֶה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹכֵן אֶת דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ, צָרַף הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּשְׁמוֹ הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ אַרְבַּע אוֹתִיּוֹת שֶׁל מִסְפָּר מוּעָט יוֹתֵר מִכָּל הָאוֹתִיּוֹת שֶׁבְּאָלֶ"ף בֵּי"ת. כְּשֶׁתִּכְתּוֹב

יו"ד הֵ"א וָא"ו הֵ"א, הִסְתַּכֵּל בְּכָל הָאוֹתִיּוֹת כְּשֶׁתִּכְתְּבֵם בְּמִלּוּאָם, לֹא תִּמְצָא שׁוּם אוֹת שֶׁיַּעֲלֶה לְמִסְפָּר מוּעָט כְּמוֹ אֵלּוּ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יא.) "אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: כָּל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שָׁם אַתָּה מוֹצֵא עַנְוְתָנוּתוֹ וְכוּ'. מִן הַכְּתוּבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים סח, ה) 'סֹלּוּ לָרֹכֵב בָּעֲרָבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ'". רְצוֹנוֹ לוֹמַר, שֶׁבְּחוּהוּ "בְּיָהּ שְׁמוֹ", כִּי עִם הֱיוֹתוֹ "רֹכֵב בָּעֲרָבוֹת", גָּבוֹהַּ מִכֹּל, אַף עַל פִּי כֵן "יָהּ שְׁמוֹ", שֶׁהֵם הָאוֹתִיּוֹת הַקְּטַנִּים בְּמִסְפָּר, וְהַתֵּבָה רַק בַּעֲלַת שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, דְּהַיְנוּ הַמּוּעָט בְּצֵרוּף הָאוֹתִיּוֹת. וְכָל זֶה מוֹפֵת עַל עַנְוְתָנוּתוֹ יִתְבָּרַךְ.

וּלְפִי זֶה מַהוּת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל, הוּא מוֹפֵת וּבְטָחוֹן לַתַּחְתּוֹנִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא זוֹכְרָם וּמַשְׁגִּיחַ בָּהֶם, שֶׁלֹּא יִהְיֶה פִּתְחוֹן פֶּה אֶל הַמַּעֲרִיעַ לוֹמַר שֶׁלִּגְדֻלּוֹ רוֹמְמוּתוֹ יִתְבָּרַךְ עָזַב ה' אֶת הָאָרֶץ, וְלֹא כְּמִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִדַּת בָּשָׂר וָדָם שֶׁאֵינוֹ מַשְׁגִּיחַ וְזוֹכֵר אֶת מִי שֶׁהוּא לְמַטָּה מִמֶּנּוּ בְּמַדְרֵגָה. עַל שְׁנֵי הַנְּחוֹת אֵלּוּ נֶאֱמַר פָּסוּק זֶה: עַל הַנָּחָה רְאשׁוֹנָה, שֶׁיִּבְטַח בַּה', אָמַר "אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר שָׂם ה' מִבְטַחוֹ" (תהלים מ:ה), כִּי מַהוּת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל וְקַטְנוּתוֹ הוּא מִבְטַחוֹ, שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִתְחַבֵּר לַשְּׁפָלִים. לָכֵן לֹא נֶאֱמַר "בַּה'", כִּי "ה'" דְּהַיְנוּ מַהוּת הַשֵּׁם הוּא מִבְטַחוֹ. וְעַל זֶה אָמַר "בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה'" (ירמיה יז:ז), וּבְמָה יִהְיֶה בָּטוּחַ? עַל זֶה אָמַר "וְהָיָה ה' מִבְטַחוֹ" – מַהוּת הַשֵּׁם הוּא מִבְטַחוֹ. וְעַל הַנָּחָה שְׁנִיָּה, שֶׁלֹּא לִבְטֹחַ בָּאָדָם, כִּי רוּם לְבָבוֹ מְבִיאוֹ לִידֵי שִׂכְחָה עַל דֶּרֶךְ "וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה'" (דברים ח:יד), אָמַר "וְלֹא פָנָה אֶל רְהָבִים" (תהלים מ:ה), כִּי "רַהַב" הוּא לְשׁוֹן רוּם לֵב וְגַסוּת רוּחַ, כִּי אֵין לִפְנוֹת פְּנֵי מִבְטַחוֹ אֶל בָּשָׂר וָדָם, כִּי מִצַּד רַהֲבוֹ וְגַסוּת רוּחוֹ אֵינוֹ פּוֹנֶה אֶל הַבּוֹטֵחַ אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף" (בראשית מ:כג) – מִצַּד שֶׁנַּעֲשָׂה שַׂר הַמַּשְׁקִים וְהוּשַׁב עַל כַּנּוֹ וְנַעֲשָׂה שַׂר וְחָשׁוּב, עַל כֵּן לֹא זָכַר אֶת יוֹסֵף, כִּי הָיָה בְּעֵינָיו נִבְזֶה וּשְׁפַל אֲנָשִׁים. עַל כֵּן קָרָא לְמִצְרַיִם "רְהָבִים". וּמַה שֶּׁנִּגְזַר עַל יוֹסֵף לִהְיוֹת אָסוּר שְׁתֵּי שָׁנִים, לְפִי שֶׁחֵטְא זֶה הוּא כָּפוּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה יז:ה) "אָרוּר הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בָּאָדָם וְשָׂם בָּשָׂר זְרֹעוֹ וּמִן ה' יָסוּר לִבּוֹ". לְפִיכָךְ נִגְזַר שָׁנָה אַחַת כְּנֶגֶד הַבִּטָּחוֹן בְּאָדָם, כִּי זְמַן הַשִּׂכְחָה שָׁנָה, כְּמַת הַמִּשְׁתַּכֵּחַ מִלֵּב אַחַר שָׁנָה, וְעוֹד שָׁנָה אַחַת כְּנֶגֶד "וּמִן ה' יָסוּר לִבּוֹ".

וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ עוֹד בַּפָּסוּק "וְהָיָה ה' מִבְטַחוֹ", לְפִי שֶׁכְּמָה מַדְרֵגוֹת יֵשׁ בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן, זָכְרָם רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי בְּפָרְשָׁה זוֹ. וּמַדְרֵגָה אַחֲרוֹנָה הוּא הַבּוֹטֵחַ בַּה' בְּלֹא סִבָּה, שֶׁלֹּא יַחֲשֹׁב לוֹמַר "הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַעֲשֶׂה לִי דָּבָר זֶה עַל יְדֵי סִבָּה זוֹ", לְפִי שֶׁאֵין הָאָדָם יוֹדֵעַ אֵיזוֹ סִבָּה לְטוֹבָתוֹ, כִּי אוּלַי יַחֲשֹׁב אָדָם שֶׁדָּבָר זֶה סִבָּה לִמְצִיאַת מְבֻקָּשׁוֹ, וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁהוּא הֵפֶךְ מִן כַּאֲשֶׁר זָמַם. עַל כֵּן נֶאֱמַר (תהלים לז, ה) "וּבְטַח עָלָיו וְהוּא יַעֲשֶׂה", רָצָה לוֹמַר הַקָּדוֹשׁ

בָּרוּךְ הוּא יַעֲשֶׂה הַסִּבּוֹת אֲשֶׁר יֵרָאוּ טוֹב בְּעֵינֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְלֹא אַתָּה תִּבְחַר בָּהֶם. וְאִלּוּ נֶאֱמַר בְּכָל מָקוֹם "בְּטַח בַּה'", הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁיִּתְלֶה הַבִּטָּחוֹן בְּאֵיזוֹ סִבָּה. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְהָיָה ה' מִבְטַחוֹ", רָצָה לוֹמַר הַשֵּׁם עַצְמוֹ מִבְטַחוֹ בְּזוּלַת סִבָּה. וּמִזֶּה הַמִּין הָיָה בִּטָּחוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף, שֶׁבְּלִי סָפֵק בָּטַח בַּה', זוּלַת שֶׁתָּלָה הַסִּבָּה בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים. עַל כֵּן הֶרְאוּ לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם שֶׁאֵין זֶה סִבַּת גְּאֻלָּתוֹ מַה שֶּׁחָשַׁב הוּא, כִּי אִם עֲצַת ה' הִיא תָּקוּם.

וְהִנֵּה עֹמֵד עַל הַיְאֹר. וּפַרְעֹה אָמַר "עַל שְׂפַת הַיְאֹר" (בראשית מא:ג). בַּחֲלוֹמוֹ רָאָה שֶׁבַע פָּרוֹת אֲחֵרוֹת עוֹלוֹת אַחֲרֵיהֶן מִן הַיְאֹר, וּפַרְעֹה לֹא הִזְכִּיר "מִן הַיְאֹר". בַּחֲלוֹמוֹ נֶאֱמַר "וַתַּעֲמֹדְנָה אֶצֶל הַפָּרוֹת" (בראשית מא:ג), וּפַרְעֹה לֹא הִזְכִּיר זֶה. וְכִפְשׁוּטוֹ, לֹא הִזְכִּיר זֶה כְּדֵי שֶׁלֹּא יָבִין יוֹסֵף שֶׁלֹּא הָיוּ נִרְאִין רָעוֹת כִּי אִם בְּשָׁעָה שֶׁעָמְדוּ אֵצֶל הַטּוֹבוֹת, אֲבָל כְּשֶׁלֹּא עָמְדוּ אֶצְלֵיהֶם לֹא הָיוּ נִרְאִין רָעוֹת כָּל כָּךְ, לְפִי שֶׁלֹּא הָיוּ רָעוֹת כִּי אִם בְּעֶרְךְ הַטּוֹבוֹת. עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר פַּרְעֹה זֶה כְּדֵי שֶׁיָּבִין שֶׁהָיוּ רָעוֹת מִצַּד עַצְמָן, וּכְדֵי לְחַזֵּק הָעִנְיָן אָמַר בְּמָקוֹם זֶה "לֹא רָאִיתִי כָהֵנָּה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרֹעַ" (בראשית מא:יט), כִּי זֶה מוֹרֶה שֶׁנִּרְאוּ רָעוֹת גַּם מִצַּד עַצְמָן. וְכֵן פָּתַר יוֹסֵף אֶת זֶה בְּאָמְרוֹ "וְנִשְׁכַּח כָּל הַשָּׂבָע" (בראשית מא:ל), שֶׁלֹּא תֹּאמַר שֶׁלֹּא יִהְיֶה רָעָב מַמָּשׁ אֶלָּא לְמִי שֶׁזּוֹכֵר שְׁנֵי הַשָּׂבָע וְרוֹאֶה כְּנֶגְדָּם הֶהֱעִדֵּר בִּשְׁנֵי הָרָעָב, אֲבָל לְמִי שֶׁאֵינוֹ זוֹכֵר שְׁנֵי הַשָּׂבָע לֹא יִהְיֶה בְּעֵינָיו הָרָעָב גָּדוֹל כָּל כָּךְ. עַל כֵּן אָמַר "וְנִשְׁכַּח כָּל הַשָּׂבָע", לְפִי שֶׁהָיוּ שְׁנֵי רָעָב רָעִים מִצַּד עַצְמָם, אֲפִלּוּ בְּעֵינֵי מִי שֶׁאֵינוֹ זוֹכֵר שְׁנֵי הַשָּׂבָע. פַּרְעֹה רָאָה "יְפוֹת מַרְאֶה וּבְרִיאוֹת בָּשָׂר" (בראשית מא:ב), וְלִיוֹסֵף אָמַר כִּי רָאָה "בְּרִיאוֹת בָּשָׂר וִיפַת תֹּאַר" (בראשית מא:יח). וְיֵשׁ בָּזֶה שְׁנֵי שִׁנּוּיִים, דְּהַיְנוּ שִׁנּוּי הַלָּשׁוֹן מִ"מַּרְאֶה" לְ"תֹּאַר", וְהִפּוּךְ הַלָּשׁוֹן לְהַזְכִּיר "בְּרִיאוֹת בָּשָׂר" בַּתְּחִלָּה. וְכֵן נִמְצְאוּ הַרְבֵּה שִׁנּוּיִים בְּסִפּוּר חֲלוֹמוֹ מִמַּה שֶּׁרָאָה.

וְאוֹמֵר אֲנִי לְיַשֵּׁב כֻּלָּם בְּהַצָּעָה אַחַת לְקוּחָה מִדִּבְרֵי הַמְפָרְשִׁים, שֶׁפַּרְעֹה הָיָה מַחֲזִיק אֶת הַיְאוֹר לֶאֱלוֹהַּ, וְעַל כֵּן לֹא רָצָה לוֹמַר "הִנְנִי עוֹמֵד עַל הַיְאוֹר", כִּי רָצָה לַחֲלוֹק כָּבוֹד לֵאלוֹהוֹ. וּבָזֶה יְתוֹרְצוּ כָּל הַשִּׁנּוּיִים הַנִּזְכָּרִים, כִּי מִטַּעַם זֶה לֹא רָצָה לוֹמַר שֶׁהַפָּרוֹת הָרָעוֹת עָלוּ מִן הַיְאוֹר, כִּי לֹא רָצָה לְיַחֵס שׁוּם דָּבָר רַע לֵאלוֹהוֹ, בְּחָשְׁבוֹ כִּי הוּא מוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת לְבַד וּמִמֶּנּוּ לֹא יֵצֵא דָּבָר רָע. וְאוּלַי חָשַׁב שֶׁיֵּשׁ אֱלוֹהַּ אַחֵר מוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת, כְּדַעַת הַמַּאנִ"י שֶׁהֵבִיא בַּעֲקֵדָה פָּרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה אָמַר פַּרְעֹה (שמות י י) "רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם", שֶׁהַמּוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת נֶגֶד פְּנֵיכֶם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (שמואל א ב ג) "אַל תַּרְבּוּ תְדַבְּרוּ גְּבֹהָה גְבֹהָה", לוֹמַר שֶׁשְּׁנֵי גְּבוֹהִים יֵשׁ, אֶחָד מוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת וְאֶחָד עַל הָרָעוֹת. לְכָךְ אָמַר מִיָּד "ה' מֵמִית וּמְחַיֶּה, מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר", רוֹצֶה לוֹמַר פּוֹעֵל כָּל הַהֶפְכִים וְהַכֹּל יוֹצֵא

מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ. וְכֵן נֶאֱמַר (דברים לב לט) "רְאוּ כִי אֲנִי אֲנִי הוּא וְגוֹ', אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה, מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא", וְכָפֶל "אֲנִי אֲנִי" דּוּגְמַת כָּפֶל "גְּבֹהָה גְבֹהָה".

וְהִנֵּה מִטַּעַם זֶה, לֹא אָמַר פַּרְעֹה "וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת וַתֹּאכַלְנָה", לְפִי שֶׁהָיָה מַשְׁמַע מִזֶּה כְּאִלּוּ עָשׂוּ מִלְחָמָה בֵּינֵיהֶם עַד כִּי הִגְדִּיל הַמּוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת, עַל כֵּן תֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת הָרָעוֹת אֶת הַטּוֹבוֹת. כִּי לְשׁוֹן "וַתַּעֲמֹדְנָה" מוֹרֶה שֶׁלֹּא בָּאוּ לְכַתְּחִלָּה לְהִכָּנֵס בְּתוֹךְ הָרָעוֹת כְּדֵי לְהַשְׁבִּיעָם וּלְבַטֵּל רַעֲבוֹנָם, שֶׁהֲרֵי עָמְדוּ אֶצְלָם. אִם כֵּן הָיָה דַּעְתָּם לַעֲמֹד, זוֹלַת שֶׁגָּבְרוּ עֲלֵיהֶן הָרָעוֹת וּבָלְעוּ אוֹתָם בְּעַל כָּרְחָם. וְזֶה גָּנַאי לֶאֱלֹהוֹ, שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ כֹּחַ לְהַצִּיל אֶת הַטּוֹבוֹת הַמּוּשְׁפָּעוֹת מֵאִתּוֹ. עַל כֵּן שִׁנָּה פַּרְעֹה וְאָמַר "וַתִּבֶאנָה אֶל קִרְבֶּנָה", וְרָצָה בָּזֶה שֶׁמַּעֲצָמָם מֵרְצוֹנָם הַטּוֹב נִכְנְסוּ אֶל תּוֹךְ הָרָעוֹת לְהַשְׁבִּיעַ רַעֲבוֹנָם. וְכָל זֶה מִמִּדַּת טוּבוֹ שֶׁל אֱלֹהוּת שֶׁלּוֹ, שֶׁרָצָה לְהֵיטִיב וּלְתַקֵּן הָרָעוֹת. וְאִם כֵּן, לֹא בָּאוּ לְכַתְּחִלָּה כִּי אִם כְּדֵי לָבֹא אֶל קִרְבֶּנָה וְלֹא כְּדֵי לַעֲמֹד שָׁמָּה, עַל כֵּן לֹא אָמַר "וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת". וְהֵעִיד שֶׁלֹּא הוֹעִיל כְּלוּם, כִּי "לֹא נוֹדַע כִּי בָּאוּ אֶל קִרְבֶּנָה וּמַרְאֵיהֶן רַע כְּבַתְּחִלָּה", לְפִי שֶׁהָיוּ בְּתַכְלִית הָרַע, וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהָעִיד "לֹא רָאִיתִי כָהֵנָּה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרֹעַ". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהִזְכִּיר זֶה שֶׁלֹּא יֹאמַר שֶׁקִּדֵּם הַלַּיְלָה רְאָה פָּרוֹת רָעוֹת כָּאֵלּוּ וְהָיָה מִתְפַּעֵל מֵרְאִית חִדּוּשׁ כָּזֶה, עַל כֵּן בָּא לוֹ חֲלוֹם זֶה, כִּי כְּךָ הַמִּנְהָג, שֶׁמָּה שֶׁאָדָם רוֹאֶה דָּבָר חִדּוּשׁ בַּיּוֹם וּמְהַרְהֵר בּוֹ, נִרְאֶה אֵלָיו בַּחֲלוֹם. עַל כֵּן אָמַר "לֹא רָאִיתִי כָהֵנָּה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרֹעַ", וְזֶה מוֹפֵת שֶׁחֲלוֹם זֶה מִן הַחֲלוֹמוֹת הַצּוֹדְקִים.

וְהִנֵּה עִנְיַן יְפוֹת מַרְאֶה וְתֹאַר, יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלֹּא יִצְדַּק זֶה בִּבְהֵמוֹת כִּי אִם בַּמִּין הָאֱנוֹשִׁי, עַל כֵּן שִׁנָּה מִמַּרְאֶה לְתֹאַר, וְעַל כֵּן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁהוּא סִימָן לַבְּרִיּוֹת. וְלִי נִרְאֶה שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, שֶׁהֲרֵי הַפָּסוּק אָמַר כֵּן שֶׁהֶרְאוּ לוֹ יְפוֹת מַרְאֶה, אִם כֵּן וַדַּאי שֵׁיָּךְ הוּא גַּם בִּבְהֵמוֹת. וְעוֹד, וְכִי מַרְאִין לְאָדָם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ בְּנִמְצָא, כְּגוֹן פִּילָא דְעַיֵּיל בְּקוּפָא דְמַחֲטָא? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁשֵּׁיָּךְ גַּם בִּבְהֵמוֹת, וְהוּא כְּשֶׁכָּל אֵבְרֶיהָ מְלֵאוֹת בָּשָׂר וְאֵינָהּ כְּחוּשָׁה, זֶהוּ יְפוּי מַרְאֶה שֶׁלָּהּ. וּבְרִיאוֹת בָּשָׂר הוּא פֵּרוּשׁ עַל יְפוֹת מַרְאֶה, כִּי זוֹלַת זֶה בַּמֶּה יִוָּדַע אֵיפֹה אִם הַבָּשָׂר בְּפָנִים בָּרִיא אוֹ חוֹלֶה, אִם לֹא עַל יְפוּי מַרְאֶה שֶׁלָּהּ הַמֵּעִיד עַל בְּרִיאוּת הַבָּשָׂר שֶׁבְּפָנִים? וְהַתֹּאַר הוּא עִנְיַן אַחֵר שֶׁאֵינוֹ תָּלוּי בִּבְרִיאַת הַבָּשָׂר, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וְרָחֵל הָיְתָה יְפַת תֹּאַר וִיפַת מַרְאֶה" (בראשית כט יז), כִּי עִנְיָנוֹ צוּרַת הַפַּרְצוּף. דֶּרֶךְ מָשָׁל אִם אֵין הַחוֹטֶם עָקֹם אוֹ אָרֹךְ מִן הָרָאוּי לִהְיוֹת, וְכֵן הָעֵינַיִם וְשִׂפָתַיִם וְכַיּוֹצֵא בָהֶם. וְהִנֵּה פָּסוּק זֶה אוֹמֵר שֶׁרָאָה מִן הַיְאוֹר עוֹלוֹת שֶׁבַע פָּרוֹת יְפוֹת מַרְאֶה וּבְרִיאוֹת בָּשָׂר, וְזֶה דָּבָר טִבְעִי, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין בַּיְאוֹר כֹּחַ אֱלֹהִי, מִכָּל מָקוֹם פְּעֻלָּתוֹ הַטִּבְעִית הִיא שֶׁהַמַּיִם מַשְׁקִים הָאָרֶץ וְגוֹרְמִים לְהַצְמִיחַ חָצִיר לַבְּהֵמָה עַד שֶׁיִּהְיוּ דְּשֵׁנִים וְרַעֲנַנִּים. אֲבָל אֵין בַּיְאוֹר כֹּחַ לַעֲשׂוֹתָם יְפוֹת תֹּאַר

בְּחוֹטֶם וְעֵינַיִם וָפֶה שֶׁיִּהְיוּ יְשָׁרִים וְלֹא עֲקֻמִּים וְלֹא גְּדוֹלִים אוֹ קְטַנִּים מִן הָרָאוּי לִהְיוֹת, כִּי זֶהוּ פֹּעַל אֱלֹהִי אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת כָּל בְּרוּאָיו יְשָׁרִים בְּתָאֳרָם. וּפַרְעֹה לִכְבוֹד אֱלוֹהוֹ לִסְבָרָתוֹ הַנִּבְעָרָה שֶׁחָשַׁב שֶׁיֵּשׁ בַּיְאוֹר כֹּחַ אֱלוֹהַּ, עַל כֵּן יַחַס כֹּחַ זֶה לֵאלוֹהוֹ לוֹמַר שֶׁעָלוּ מִן הַיְאוֹר בְּרִיאוֹת בָּשָׂר וְיפוֹת תֹּאַר, לוֹמַר לְךָ לֹא זוֹ שֶׁהֶעֱלָה בְּרִיאוֹת בָּשָׂר, שֶׁזֶּה אֵינוֹ חִדּוּשׁ כָּל כָּךְ, כִּי כָל הַיַּמִּים יְכוֹלִין לַעֲשׂוֹת זֶה בְּטִבְעָם, אֶלָּא אֲפִלּוּ יְפוֹת תֹּאַר גָּרַם גַּם כֵּן הַיְאוֹר, כִּי הוּא בָּרְאָם עַל תְּכוּנָה זוֹ לְפִי דַּעְתּוֹ. עַל כֵּן הִקְדִּים בְּסִפּוּר זֶה בְּרִיאוֹת בָּשָׂר לִיפוֹת תֹּאַר, דֶּרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ". וְאֵצֶל הָרָעוֹת הָפַךְ הַדְּבָרִים וְאָמַר "דַּלּוֹת וְרָעוֹת תֹּאַר וְדַקוֹת בָּשָׂר", לוֹמַר לֹא זוֹ שֶׁהָיוּ רָעוֹת תֹּאַר וּמַרְאֵיהֶן מְשֻׁנֶּה, כִּי זֶה אֵין בּוֹ כָּל כָּךְ נְפָקוּתָא וְהֶעְדֵּר הַפְּעֻלָּה אֵינוֹ חִדּוּשׁ כָּל כָּךְ, אֶלָּא הָיוּ אֲפִלּוּ רַקוֹת בָּשָׂר כְּנֶגֶד הַטֶּבַע, וְיֵשׁ בּוֹ נְפָקוּתָא.

וּרְאֵיָה בְּרוּרָה לְדָבָרֵינוּ, מַה שֶּׁאָמַר פַּרְעֹה "וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת הָרַקּוֹת וְהָרָעוֹת אֶת שֶׁבַע פָּרוֹת הָרִאשֹׁנוֹת הַבְּרִיאוֹת", לָמָּה לֹא הִזְכִּיר עִנְיַן הַתֹּאַר בְּשׁוּם אֶחָד מֵהֶם, לֹא בַּטּוֹבוֹת וְלֹא בָּרָעוֹת? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁאֵינוֹ מַעֲלֶה וּמוֹרִיד לְעִנְיַן הַבְּרִיאוּת וְהָאֲכִילָה, כִּי לֹא הָיוּ רָעֵבִים בְּיוֹתֵר מִצַּד הֱיוֹתָם רָעוֹת תֹּאַר, כִּי אִם מִצַּד הֱיוֹתָם רָעוֹת מַרְאֶה, דְּהַיְנוּ כְּחוּשִׁים. גַּם לֹא אָכְלוּ אֶת הַטּוֹבוֹת מִצַּד הֱיוֹתָם יְפוֹת תֹּאַר, כִּי אִם מִצַּד הֱיוֹתָם בְּרִיאוֹת בָּשָׂר, דְּהַיְנוּ יְפוֹת מַרְאֶה. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת" וְלֹא אָמַר "שֶׁבַע הַפָּרוֹת", לְפִי שֶׁשֶּׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב לֹא הָיוּ רְצוּפִים, שֶׁהֲרֵי מִשֶּׁבָּא יַעֲקֹב אַחַר שְׁנָתַיִם פָּסַק הָרָעָב וְחָזַר בְּמוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר (בראשית נ י) פָּרְשַׁת וַיְחִי בְּגֹרֶן הָאָטָד בְּעֶזְרַת ה' (בראשית מט י).

וּמַה שֶּׁהוֹסִיף לְשׁוֹן "צְנֻמוֹת" בַּשִּׁבֳּלִים, לְפִי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה שְׁמִיעָה לִרְאִיָּה, כִּי פַּרְעֹה רָאָה שִׁבֳּלִים דַּקוֹת, וְיֵשׁ לְפָעֲמִים שִׁבֳּלִים דַּקוֹת שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם גַּרְגְּרִים דַּקִּים, וּפַרְעֹה רָאָה אוֹתָם בְּעֵינָיו שֶׁהָיוּ רֵקִים וְלֹא הָיָה בָּהֶם גַּרְגְּרִים כְּלָל, וְהָיָה מִתְיָרֵא שֶׁמָּא יוֹסֵף יִטְעֶה בִּלְשׁוֹן "דַּקוֹת", כִּי לֹא רָאָה אוֹתָם זוֹלֶת מַה שֶּׁשָּׁמַע מִן פַּרְעֹה, עַל כֵּן פֵּרֵשׁ לוֹ "צְנֻמוֹת" – אֲנִי רָאִיתִי שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם כִּי אִם הַמּוֹץ. וּבָזֶה יִתּוֹרְצוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת שֶׁנִּתְחַבְּטוּ בָּהֶם רֹב הַמְפָרְשִׁים, וְהוּא דָּבָר יָקָר. וְיֶתֶר עִנְיְנֵי הַחֲלוֹם יִתְבָּאֲרוּ בְּסָמוּךְ בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

פסוק ב

וְהִנֵּה מִן הַיְאוֹר עוֹלוֹת שֶׁבַע פָּרוֹת וְגוֹ'. לְפִי שֶׁבְּרִיאוּת הַפָּרוֹת תָּלוּי בִּבְרִיאוּת הַבְּרִיּוֹת, כִּי מַרְעֶה אֶחָד לַבְּרִיּוֹת וְלַפָּרוֹת, וּבִזְמַן שֶׁכָּלָה לַבְּהֵמָה מִן הַשָּׂדֶה כָּלָה גַּם לָאָדָם, כִּי מִתְּחִלָּה "וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ" (דברים יא:טו) וְאַחַר כָּךְ "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ" (דברים יא:טו). וְעוֹד, שֶׁאִם אֵין הַבְּהֵמָה בְּרִיאָה וְטוֹבָה, מִי יַחֲרוֹשׁ בַּבְּקָרִים? וְ"יְפוֹת מַרְאֶה" יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁקָּאֵי עַל עֵינֵי הַפָּרוֹת שֶׁהָיוּ לָהֶם עֵינַיִם יָפוֹת, וְזֶה סִימָן לַבְּרִיּוֹת שֶׁיִּהְיוּ עֵינֵיהֶם יָפִים זֶה

לָזֶה, כִּי בִּזְמַן שֶׁעֵין בְּרִיָּה צָרָה בַּחֲבֶרְתָּהּ נִרְאֶה הַדָּבָר בָּעֵינַיִם, אִם הוּא רוֹאֶה אֶת חֲבֵרוֹ בְּעֵינַיִם שׁוֹחֲקוֹת אוֹ בְּעֵינַיִם זְעוּמוֹת, דְּהַיְנוּ "רָעוֹת מַרְאֶה".

פסוק ג

וְהִנֵּה שֶׁבַע פָּרוֹת אֲחֵרוֹת. קְרָאָם אֲחֵרוֹת לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קמז יד) "הַשָּׂם גְּבוּלֵךְ שָׁלוֹם חֵלֶב חִטִּים יַשְׂבִּיעֵךְ", וְכַד מִשְׁלַם שְׁעָרֵי מִכַּדָּא נָקִישׁ וְאָתֵי תִּיגְרָא (בבא מציעא נט.), וְכָל אֶחָד נַעֲשֶׂה אַחֵר לַחֲבֵרוֹ, חָלַק לְבָם וְאֵינָן לַאֲחָדִים. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בַּשִּׁבֳּלִים הַטּוֹבוֹת "עוֹלוֹת בְּקָנֶה אֶחָד", הַמּוֹרֶה עַל הָאַחְדוּת, וּמִמֵּילָא נִשְׁמַע שֶׁבָּרָעוֹת אֵינָן אַחְדוּת. וְכֵן בַּפָּרוֹת הַזְּכִיר "אֲחֵרוֹת" בָּרָעוֹת, וּמִמֵּילָא נִשְׁמַע שֶׁבַּטּוֹבוֹת אֵין אֲחֵרוֹת אֶלָּא אַחְדוּת. דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ קְרָאָן "אֲחֵרוֹת" לְפִי שֶׁכָּל שָׁנָה וְשָׁנָה הָיְתָה קְלָלָתָהּ מְרֻבָּה מִשֶּׁל חֲבֶרְתָּהּ, כִּי הָרָעָב הוֹלֵךְ וְגוֹבֵר, עַל כֵּן הָיְתָה כָּל שָׁנָה כְּשָׁנָה אַחֶרֶת, אֲבָל שְׁנֵי הַטּוֹבָה כֻּלָּם שָׁוִים לְטוֹבָה. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁהֵם יְמֵי צַעַר, עַל כֵּן נִרְאוּ יָמִים רַבִּים, אֲבָל הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת הָיוּ כְּיָמִים אֲחָדִים בְּאַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים.

וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת. הוֹרָה שֶׁהַפָּרוֹת הָיוּ כָּל כָּךְ רָעוֹת וּכְחוּשׁוֹת עַד שֶׁכִּמְעַט לֹא הָיָה לָהֶם כֹּחַ לַעֲמוֹד עַל רַגְלֵיהֶם, וּמַה שֶּׁעָמְדוּ הַיְינוּ לְפִי שֶׁהָיוּ אֵצֶל הַפָּרוֹת הַטּוֹבוֹת שֶׁהֶחֱזִיקוּ בְּיָדָם, וְזֶה סִימָן שֶׁלֹּא הָיָה לַבְּרִיּוֹת תְּקוּמָה וַעֲמִידָה בִּשְׁנֵי הָרָעָב אִם לֹא מִצַּד הֱיוֹתָם אֵצֶל הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת סְמוּכוֹת לָהֶם, עַל כֵּן הָיָה סַעַד וְסֶמֶךְ לִשְׁנֵי הָרָעָב מִן שְׁנֵי הַשּׂוֹבַע, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מא:כ) "וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת הָרָעוֹת", לְרָמוֹז שֶׁבִּשְׁנֵי הָרָעָב יֹאכְלוּ מִן תְּבוּאַת שְׁנֵי הַשָּׂבָע.

פסוק ה

וַיִּישָׁן וַיַּחֲלֹם שֵׁנִית. לֹא נֶאֱמַר "וַיַּחֲלֹם עוֹד" אֶלָּא "שֵׁנִית", לְהוֹרוֹת שֶׁחֲלוֹם אֶחָד הוּא וְנִשְׁנָה פְּעָמִים. "וְהִנֵּה שֶׁבַע שִׁבֳּלִים עֹלוֹת בְּקָנֶה אֶחָד" (בראשית מא:ה). וְאֵצֶל הָרָעוֹת לֹא נֶאֱמַר "בְּקָנֶה אֶחָד", לְפִי שֶׁשֶּׁבַע שְׁנֵי הַשּׂוֹבַע הָיוּ רְצוּפִים זֶה אַחַר זֶה, עַל כֵּן עָלוּ בְּקָנֶה אֶחָד הַמְצָרְפָם. אֲבָל שֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב לֹא הָיוּ רְצוּפִים, כִּי אַחַר שְׁנָתַיִם יָמִים כְּשֶׁבָּא יַעֲקֹב פֶּסֶק הָרָעָב וְחָזַר בְּמוֹתוֹ, עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר "בְּקָנֶה אֶחָד". וְעוֹד, שֶׁזֶּה מוֹרֶה עַל רִבּוּי הַתְּבוּאָה, שֶׁאֲפִלּוּ קָנֶה אֶחָד יַצְמִיחַ שִׁבְעָה שִׁבֳּלִים וְטוֹבוֹת, תַּרְתֵּי לְטֵיבוּתָא. וְהָרָעוֹת הָיָה בָּהֶם תַּרְתֵּי לְרֵיעוּתָא, שֶׁצָּמְחוּ אֶחָד אֶחָד, וְעוֹד שֶׁהָיוּ שְׁדוּפוֹת קָדִים. "וַיִּיקַץ פַּרְעֹה וְהִנֵּה חֲלוֹם" (בראשית מא:ז), כִּי גַּם הוּא הֵבִין שֶׁחֲלוֹם אֶחָד הוּא.

פסוק ח

וַיְהִי בַבֹּקֶר וְגוֹ'. מַהֲרִי"א כְּתַב שֶׁחֲלוֹמוֹת שֶׁל בֹּקֶר צוֹדְקִים בְּיוֹתֵר, עַל כֵּן "וַתִּפָּעֶם רוּחוֹ", כִּי הִרְגִּישׁ שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם מַמָּשׁ.

וַיְסַפֵּר פַּרְעֹה לָהֶם אֶת חֲלֹמוֹ וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה. "חֲלֹמוֹ" מַשְׁמַע חֲלוֹם אֶחָד, מִדְּלָא קָאָמַר "חֲלֹמוֹתָיו", "וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם" שְׁנַיִם בְּמַשְׁמַע, מִדְּלָא קָאָמַר "אוֹתוֹ". וְנִרְאֶה לִי לְפֵרוּשׁ רַשְׁ"י שֶׁאָמְרוּ לוֹ "שֶׁבַע בָּנוֹת אַתָּה קוֹבֵר", וְקָשֶׁה לִי לָמָּה לֹא הִזְכִּיר רַשְׁ"י גַּם מַה שֶּׁנִּזְכָּר (בראשית רבה פט:ו) שֶׁאָמְרוּ לוֹ "שֶׁבַע אֶפַּרְכִיּוֹת אַתָּה כּוֹבֵשׁ, שֶׁבַע יִמְרְדוּ בְּךָ". עַל כֵּן קָרוֹב בְּעֵינַי לְפָרֵשׁ, כִּי רָצָה לְתַקֵּן שִׁנּוּי לָשׁוֹן זֶה: כִּי פַּרְעֹה סִפֵּר לָהֶם חֲלֹמוֹ, כִּי לְדַעְתּוֹ הָיָה נִרְאֶה שֶׁהַכֹּל חֲלוֹם אֶחָד, וְהָיָה נָעֳלָם מֵעֵינָיו עִנְיַן הַשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם. עַל כֵּן אָמַר "וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה", שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לִפְתֹּר אוֹתָם, רוֹצֶה לוֹמַר מַדּוּעַ נִרְאָה אֵלָיו הַדָּבָר פַּעֲמַיִם וּבְפָנִים שׁוֹנוֹת, זֶהוּ הַדָּבָר שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לִפְתֹּר לוֹ.

דָּבָר אַחֵר, הַחַרְטֻמִּים נָתְנוּ לוֹ טַעַם עַל הַשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם, לְפִי שֶׁהַבָּנוֹת יֵשׁ מֵהֶם שְׁנֵי תוֹעֲלִיּוֹת. אֶחָד הוּא, שֶׁתַּכְלִיתָם לְשֵׁם פְּרִיָה וּרְבִיָּה לְבַעֲלֵיהֶן. הַתּוֹעֶלֶת הַשֵּׁנִי הוּא, שֶׁהֵם מַצִּילִין אֶת בַּעֲלֵיהֶם מִן הַחֵטְא. כִּי מִטַּעַם זֶה נִמְשְׁלָה הָאִשָּׁה אֶל הַלֶּחֶם, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה בְּפָרָשַׁת וַיֵּשֶׁב בְּפָסוּק "כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל" (בראשית לט ו), לְפִי שֶׁאֵבֶר קָטָן יֵשׁ בָּאָדָם, מַשְׁבִּיעוֹ רָעֵב. וְדַוְקָא בְּבִיאָה שֶׁל עֲבֵרָה, כִּי עִקַּר טַעַם בִּיאָה לְעוֹבְרֵי עֲבֵרָה, עַל כֵּן יִצְרוֹ מַרְעִיבוֹ. אֲבָל אִשְׁתּוֹ מַשְׁבִּיעוֹ כֻּלֶּחֶם זֶה הַמַּשְׁבִּיעַ. וְעַל שֵׁם עִנְיָן זֶה חָשְׁבוּ הַחַרְטֻמִּים: וַדַּאי שְׁנֵי חֲלוֹמוֹת אֵלּוּ עִנְיָנָם אֶחָד, וְלָמָּה בָּא הַחֲלוֹם בְּרֹב עִנְיָן? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁיּוֹלִיד שֶׁבַע בָּנוֹת וְיִשָּׂיאֵם לַאֲנָשִׁים וְיִהְיוּ פָּרִים וְרְבִים, וְזֶהוּ הוֹרָאַת לְשׁוֹן "שֶׁבַע פָּרוֹת" עַל שֵׁם שֶׁפְּרוֹת וְרְבוֹת. וְיִהְיוּ לְבַעֲלֵיהֶן כְּלֶחֶם זֶה הֶעָשׂוּי מִן הַשִּׁבֳּלִים, וְזֶהוּ עִנְיַן "שֶׁבַע שִׁבֳּלִים". וּלְפִי זֶה הֵיטִיבוּ לִרְאוֹת, אַךְ שֶׁאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם אוֹתָן שְׁתֵּי תוֹעֲלִיּוֹת לְפַרְעֹה, כִּי הָיָה קָשֶׁה לוֹ לָמָּה הֶרְאָה ה' כָּזֹאת דַּוְקָא לְפַרְעֹה, הֲלֹא הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם מוֹלִידִין בָּנוֹת וְלָמָּה לֹא הֶרְאָה לָהֶם ה' כָּזֶה? זֶהוּ שֶׁכָּתַב שֶׁלֹּא הָיָה קוֹלָן נִכְנָסִים בְּאָזְנָיו, רְצוֹנוֹ לוֹמַר: לָמָּה הִשְׁמִיעַ ה' לְאָזְנָיו דַּוְקָא כָּזֶה וְלֹא לְזוּלָתוֹ? בִּשְׁלָמָא לְפִתְרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף אָתֵי שַׁפִּיר, כִּי הַמֶּלֶךְ בְּיָדוֹ סִפֵּק לַעֲשׂוֹתוֹ וּלְתַקֵּן פִּרְצַת הָרָעָב. זֶהוּ שֶׁכָּתַב "וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה", שֶׁלֹּא יָכְלוּ לִפְתֹּר לָמָּה הֶרְאָה ה' שְׁתֵּי תוֹעֲלִיּוֹת אֵלּוּ לְפַרְעֹה דַּוְקָא וְלֹא הֶרְאָה כֵּן לְזוּלָתוֹ, כִּי בְּכָל מַשִּׂיא בִּתּוֹ נִמְצְאוּ שְׁתֵּי תוֹעֲלִיּוֹת אֵלּוּ, וּמַה נִּשְׁתַּנָּה פַּרְעֹה מִזּוּלָתוֹ?

אַךְ לְפִי מִדְרָשׁ הַרְבֵּתִי, שֶׁאָמְרוּ לוֹ שְׁנֵי פִּתְרוֹנִים הַבָּנוֹת וְהָאֶפְרְכִיּוֹת, נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁהֵבִינוּ שֶׁהַשִּׁבֳּלִים מְרַמְּזִים עַל הַבָּנוֹת, עַל דֶּרֶךְ "קִרְאָן לוֹ וְיֹאכַל לֶחֶם" (שמות ב כ), "כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל". וְהַפָּרוֹת רָמֶז לְכִבְישַׁת הָאֶפְרְכִיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג יז) "בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו, בָּהֶם עַמִּים יְנַגֵּח". כִּי הַפָּרוֹת בִּזְמַן שֶׁהֵם בְּרִיאוֹת וְטוֹבוֹת, יֵשׁ בְּקַרְנֵיהֶם כֹּחַ הַנְּגִיחָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁהַפָּרִים כֹּחָם גָּדוֹל מִן הַפָּרוֹת, מִכָּל מָקוֹם נָקֵט "פָּרוֹת" לְרִבּוּתָא, כִּי בִּזְמַן הַצָּלָחָתוֹ אֶפִילוּ הַחֻלָּשׁ כְּנֶקֶבָה יֹאמַר "גִּבּוֹר אָנִי" וְינַצַּח, וּבְשָׁעַת

הַמְּרִידָה יִהְיֶה תֵּשׁ כֹּחוֹ שֶׁל פַּרְעֹה כִּנְקֵבָה, לְשֶׁלֹּא יִהְיֶה בְּיָדוֹ כֹּחַ כְּנֶגֶד שֶׁבַע אִפְּרְכִיּוֹת שֶׁיִּמְרְדוּ בּוֹ. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם" – לְפִי שֶׁפַּרְעֹה הָיָה סָבוּר שֶׁחֲלוֹם אֶחָד הוּא, עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַיְסַפֵּר לָהֶם חֲלֹמוֹ", וְהַחַרְטֻמִּים חָשְׁבוּ שֶׁשְּׁנֵי חֲלוֹמוֹת הֵם, וּפִתְרוֹן עַל הַבָּנוֹת שֶׁיִּהְיֶה קוֹבֵר וְשֶׁיִּמְרְדוּ בּוֹ שֶׁבַע אִפְּרְכִיּוֹת, וְלֹא רָצוּ לְהַגִּיד לְפַרְעֹה בְּשׂוֹרָה רָעָה זוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה", דַּוְקָא אֶל פַּרְעֹה עַצְמוֹ לֹא רָצוּ לְפַתּוֹר, אֲבָל בִּפְנֵי שְׂאָר עֲבָדָיו פְּתָרוּהוּ, וְגַם עֲבָדָיו לֹא הִגִּידוּ לוֹ כְּלוּם מֵאוֹתוֹ פִּתְרוֹן. עַל כֵּן אָמַר פַּרְעֹה לְיוֹסֵף "וְאֵין מַגִּיד לִי", וְלֹא אָמַר "וְאֵין פּוֹתֵר לִי", אֶלָּא וַדַּאי שָׁרָאָה עֲבָדָיו מִתְלַחֲשִׁים וַיָּבֶן כִּי פְּתָרוּ לְרָעָה, וְעַל כֵּן הָיָה קוֹבֵל עַל כָּל בְּנֵי בֵיתוֹ לִפְנֵי יוֹסֵף לֵאמֹר, שֶׁמִּכֻּלָּם אֵין מַגִּיד לִי מַה שֶּׁפָּתְרוּ בְּפָנֵיהֶם הַחַרְטֻמִּים.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ אָמַר "וְאֵין מַגִּיד לִי", לְפִי שֶׁנִּבּוּכְדְנֶאצַּר לֹא שָׁכַח הַחֲלוֹם וְאָמַר בִּפְנֵי חֲכָמָיו שֶׁשָּׁכְחוּ, כְּדֵי לְבָרֵר הָאֱמֶת, כִּי מִי שֶׁיֹּאמַר לוֹ הַחֲלוֹם וַדַּאי נָבִיא הוּא וּפִתְרוֹנוֹ אֱמֶת. אֲבָל פַּרְעֹה סִפֵּר חֲלוֹמוֹ, וְאִם כֵּן בַּמֶּה יִוָּדַע לוֹ אִם הַפִּתְרוֹן אֱמֶת? עַל כֵּן הָיָה מְשַׁנֶּה בְּסִפּוּר חֲלוֹמוֹ בְּכַמָּה דְּבָרִים מִמַּה שֶּׁרָאָה, וְחָשַׁב מִי שֶׁיַּגִּיד לוֹ הַשִּׁנּוּיִים רוּחַ ה' דִּבֵּר בּוֹ. וּכְמוֹ שֶׁסִּפְּרוּ לִפְנֵי יוֹסֵף כָּךְ סִפְּרוּ גַּם לִפְנֵי הַחַרְטֻמִּים, וְאֵין מַגִּיד לוֹ הַשִּׁנּוּיִים, עַל כֵּן לֹא קִבֵּל פַּרְעֹה פִּתְרוֹנָם. אֲבָל יוֹסֵף הִגִּיד לוֹ כָּל הַשִּׁנּוּיִים וְאָמַר לוֹ: "לֹא רָאִיתָ צְנֻמוֹת אֶלָּא דַּקּוֹת" כוי, כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (תנחומא ג).

פסוק כז

יִהְיוּ שֶׁבַע רָעֹת. הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי וְגוֹ'. יֵשׁ כָּאן סָפֵק לָמָּה הִתְחִיל יוֹסֵף הַפִּתְרוֹן בִּשְׁנֵי הָרָעָב, הָיָה לוֹ לְהַתְחִיל בְּפִתְרוֹן שֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע הַקּוֹדְמִים לִשְׁנֵי הָרָעָב, וְעוֹד קָשֶׁה מַה שֶּׁאָמַר "הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי", כְּאִלּוּ הוֹכִיחַ דְּבָרָיו לְקַיֵּם פִּתְרוֹנוֹ, וּמָה הוֹכָחָה יֵשׁ כָּאן? וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: שֶׁיּוֹסֵף שָׂפַט בְּשִׂכְלוֹ שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי שֶׂבַע וּשְׁנֵי רָעָב, לְפִי שֶׁרָאָה עִנְיַן אֲכִילָה בַּפָּרוֹת וּבְלִיעָה בַּשִּׁבֳּלִים, שֶׁאָכְלוּ וּבָלְעוּ הָרָעוֹת אֶת הַטּוֹבוֹת. וְעִקַּר הַהוֹכָחָה הָיְתָה מִן הַשִּׁבֳּלִים דַּוְקָא, כִּי מִן אֲכִילַת הַפָּרוֹת לֹא יָכוֹל לְהוֹכִיחַ כְּלוּם שֶׁמְּדַבֵּר בִּשְׁנֵי שׂוֹבַע וְרָעָב, כִּי אוּלַי יִתְקַיֵּם הַחֲלוֹם מַמָּשׁ, שֶׁשֶּׁבַע פָּרוֹת כְּחוּשׁוֹת יֹאכְלוּ שֶׁבַע פָּרוֹת שְׁמֵנוֹת, אוֹ שֶׁמָּא פִּתְרוֹנוֹ שֶׁשִּׁבְעָה אֲנָשִׁים רְשָׁעִים דַּלִּים וְרֵיקִים יֹאכְלוּ אֶת שִׁבְעָה אֲנָשִׁים צַדִּיקִים וְטוֹבִים, אוֹ אֶת מְמוֹנָם אוֹ אֶת גּוּפָם, כִּי זֶה בִּנְמְצָא שֶׁרָשָׁע מַכְתִּיר אֶת הַצַּדִּיק, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (חבקוק א יג) "בְּבַלַּע רָשָׁע צַדִּיק מִמֶּנּוּ".

אָמְנָם אַחַר שֶׁסִּפֵּר לוֹ עִנְיַן בְּלִיעַת הַשִּׁבֳּלִים, הִנֵּה בְּלִיעָה זוֹ אִי אֶפְשָׁר לָהּ לְהִתְקַיֵּם, כִּי הַשִּׁבֳּלִים בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת אֵין בָּהֶם רוּחַ חַיִּים שֶׁיּוּכְלוּ לְבָלְעַ הָאַחַת אֶת חֲבֶרְתָּהּ, וְאַף אִם נֹאמַר שֶׁהוּא מָשָׁל וְדִמְיוֹן, מִכָּל מָקוֹם אֵין מַרְאִין לְאָדָם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ בִּנְמְצָא כְּלָל, כְּמוֹ

שֶׁאֵין מַרְאִין לְאָדָם פִּילָא דְּעַיֶּיל בְּקוּפָא דְּמַחְטָא. וּמִזֶּה שָׁפַט בְּשִׂכְלוֹ שֶׁאֵין זֶה בְּלִיעָה מַמָּשׁ, אֶלָּא כְּלָיוֹן שֶׁל שֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב שֶׁיְּכַלּוּ וְיבַלְּעוּ וְיבַלְּעוּ אֶת שֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע. עַל כֵּן הִתְחִיל יוֹסֵף בְּפִתְרוֹן שֶׁבַע שִׁבֳּלִים הָרָעִים לוֹמַר כִּי הֵמָּה יְבַלְּעוּ וְיִשְׁחִיתוּ אֶת שֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע, כִּי אִי אֶפְשָׁר לְפָתְרָם בְּעִנְיָן אַחֵר, וְהֵמָּה בִּנְיָן אָב עַל כָּל פְּרָטֵי הַחֲלוֹם, מֵאַחַר שֶׁנִּרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁהַכֹּל חֲלוֹם אֶחָד הוּא. וּכְמוֹ שֶׁשֶּׁבַע שִׁבֳּלִים הָרֵקוֹת וְהָרָעוֹת הֵם שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב, כָּךְ הַמְּלֵאוֹת הֵם שֶׁבַע שְׁנֵי שָׂבָע, וְכֵן הוּא עִנְיַן הַפָּרוֹת.

וּלְפִי שֶׁעִקַּר הַהוֹכָחָה שֶׁעָשָׂה יוֹסֵף עַל כָּל הַפִּתְרוֹן הָיָה מִן שֶׁבַע שִׁבֳּלִים הָרֵקוֹת וּמִבְלִיעָתָן שֶׁבִּלְּעוּ אֶת הַטּוֹבוֹת, עַל כֵּן אָמַר אַחַר שֶׁאָמַר יִהְיוּ שְׁנֵי רָעָב, "הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הֶרְאָה לְפַרְעֹה" (בראשית מא:כח), כִּי בָּזֶה הָיְתָה דַּעְתִּי חֲלוּקָה מִן הַחַרְטֻמִּים, כִּי הֵמָּה פָּתְרוּ הַחֲלוֹם עַל הַדְּבָרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, כְּגוֹן כְּבִישַׁת הָאַפְרְכְיוֹת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, וְכֵן עִנְיַן הַבָּנוֹת עַל יְדֵי מַלְאָךְ הַמְמֻנֶּה עַל הַהֵרָיוֹן, וְכָל מַה שֶּׁנַּעֲשֶׂה עַל יְדֵי שָׂלִיחַ אֵינוֹ נַעֲשֶׂה כָּל כָּךְ בִּמְהִירוּת כְּמוֹ הַדְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים עַל יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעַצְמוֹ. וְעִנְיַן הַפַּרְנָסָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה בְּעַצְמוֹ לֹא עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, כִּי אַרְבָּעָה מַפְתְּחוֹת בְּיַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְסִימָנָם מַפְתֵּחַ: מָטָר, פַּרְנָסָה, תְּחִיָּה, חַיָּה. עַל כֵּן אָמַר יוֹסֵף בְּפָתַח דְּבָרָיו עַל מַה שֶּׁאָמַר פַּרְעֹה "וְאֵין מַגִּיד לִי", אָמַר יוֹסֵף "חֲלוֹם פַּרְעֹה אֶחָד הוּא" (בראשית מא:כה), וְהֻצְרַךְ לְתֵת טַעַם מֵיָּד עַל הַשְּׁנוֹת הַחֲלוֹם, וְאָמַר "אֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הִגִּיד לְפַרְעֹה" (בראשית מא:כה), כִּי פִּתְרוֹנָם מֵעִנְיַן הַדְּבָרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה בְּעַצְמוֹ לֹא עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, עַל כֵּן נִשְׁנָה הַחֲלוֹם, כִּי כָּל מַה שֶּׁנַּעֲשֶׂה עַל יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נַעֲשֶׂה בִּמְהִירוּת. וְאַחַר כָּךְ אָמַר יוֹסֵף דָּבָר זֶה מְפֹרָשׁ בְּיוֹתֵר, וְאָמַר עַל הַשְּׁנוֹת הַחֲלוֹם וְגוֹ', "כִּי נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם הָאֱלֹהִים וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ" (בראשית מא:לב). וְעַל כֵּן אָמַר יוֹסֵף "הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה" וְגוֹ' (בראשית מא:כח), כְּבָר הִקְדַּמְתִּי לְךָ לוֹמַר שֶׁחֲלוֹם זֶה הוּא מִן הַדְּבָרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה בְּעַצְמוֹ, אֲבָל עֲדַיִן לֹא הוֹכַחְתִּי שֶׁיִּהְיֶה כִּדְבָרַי, שֶׁיִּהְיֶה כָּל הַפִּתְרוֹן מֵעִנְיַן שֹׂבַע וּפַרְנָסָה וּמְזוֹן, אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁאֲנִי רוֹאֶה עִנְיַן בְּלִיעַת הַשִּׁבֳּלִים הָרֵקוֹת שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְפָתְרוֹ כִּי אִם עַל עִנְיַן שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב, אִם כֵּן מִכָּאן הוֹכָחָה לִדְבָרַי, וְהוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי שֶׁאֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה, דְּהַיְנוּ עִנְיְנֵי פַּרְנָסָה, הֶרְאָה לְפַרְעֹה, כְּדֵי שֶׁיִּתְקַן עִנְיַן הָרָעָב, כִּי סִפֵּק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת. וּפֵרוּשׁ זֶה יָקָר וּבָרוּר.

וּמַה שֶּׁאָמַר "וְעַתָּה יֵרֶא פַּרְעֹה". הִזְכִּיר לְשׁוֹן "וְעַתָּה" לְפִי שֶׁמְּמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ, עַל כֵּן אָמַר "וְעַתָּה", הַיְינוּ תֵּכֶף וּמִיָּד יֵרֶא פַּרְעֹה. וּמַה שֶּׁהִקְשָׁה הָרַמְבַּ"ן "הֲלַיּוֹעֵץ נִתְּנוּ לַמֶּלֶךְ" כוּ', נִרְאֶה לִי שֶׁזֶּה מֵעֵין הַפִּתְרוֹן, שֶׁהֲרֵי הִרְחִיק פִּתְרוֹן הַחַרְטֻמִּים בַּעֲבוּר שֶׁקָּשָׁה לוֹ לָמָּה

הֶרְאָה ה' דַּוְקָא לְפַרְעֹה כָּזֹאת, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (בראשית מא:כה). עַל כֵּן אָמַר בְּפִתְרוֹנוֹ שֶׁלְּכָךְ הֶרְאָה ה' לְפַרְעֹה דַּוְקָא, כִּי שֶׁיֵּרָא אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן לְתַקֵּן פִּרְצָה זוֹ.

פסוק נ

בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב. מִכָּאן שֶׁאָסוּר לַעֲשׂוֹת צְרָכָיו בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן, וּלְפִי זֶה הָיָה לוֹ לוֹמַר "וּלְיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּשִׁנַת הַשֹּׂבַע", וְיֵשׁ כִּדְמוּת סָמֶךְ לְדִבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי שֶׁאוֹמְרִים (יבמות סא:) שֶׁאִם יֵשׁ לְאָדָם שְׁנֵי בָּנִים קְיֵם מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה. וְאִם לֹא הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁיּוּלַּד לוֹ שְׁנֵי בָּנִים בְּטֶרֶם יָבֹא שְׁנַת הָרָעָב, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁלְּכָךְ קָרָא שָׁם הַשֵּׁנִי אֶפְרַיִם "כִּי הִפְרַנִי אֱלֹהִים", לְפִי שֶׁנּוֹלַד בִּשְׁנַת הָרָעָב שֶׁכָּל הָעוֹלָם הָיוּ רְעֵבִים וּלְיוֹסֵף הָיָה בָּר וּפֵרוֹת לָרוֹב. אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁקָּרָאוֹ אֶפְרַיִם קֹדֶם שְׁנַת הָרָעָב, וַדַּאי קָרָאוֹ כָּךְ לְפִי שֶׁאָז יָצָא יְדֵי מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, זֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי הִפְרַנִי אֱלֹהִים" אַחַר הֱיוֹת לוֹ שְׁנֵי בָּנִים כְּדִבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי. אָמְנָם לְדִבְרֵי בֵּית הִלֵּל שֶׁסּוֹבְרִים בֵּן וּבַת דַּוְקָא, אֵין לְפָרֵשׁ כָּךְ. וְיָכוֹל לִהְיוֹת רֶמֶז מִכָּאן לְמַה שֶּׁכָּתוּב שֶׁלֹּא יִבְעוֹל אָדָם כְּשֶׁהוּא רָעֵב וְלֹא כְּשֶׁהוּא שָׂבֵעַ (רמב"ם הל' דעות פ"ד הל' יט), עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר "בִּשְׁנַת הַשָּׂבָע", כִּי מְדַבֵּר בַּזְּמַן הַמְמֻצָּע בֵּין שׂבַע לְרָעָב.

פסוק נה

לְכוּ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בִּקֵּשׁ מֵהֶם שֶׁיִּמּוֹלוּ. טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁהָעָרְלָה נִקְרֵאת חֶרְפָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית לד יד) "כִּי חֶרְפָּה הִיא לָנוּ לָתֵת אֲחוֹתֵנוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ עָרְלָה", וְהָרָעָב נִקְרָא גַּם כֵּן חֶרְפָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לו ל) "וְלֹא תִקְחוּ עוֹד חֶרְפַּת רָעָב בַּגּוֹיִם". עַל כֵּן חָשַׁב שֶׁבַּהֲסָרַת חֶרְפַּת הָעָרְלָה יוּסַר מֵהֶם חֶרְפַּת הָרָעָב, כִּי הֲסָרַת הָעָרְלָה הִיא הֲסָרַת מוֹתְרוֹת הַדְּמִים הַמְסַבְּבִים הָעִפּוּשׁ, וְרִקְבּוֹן הַתְּבוּאָה בָּאָה גַּם כֵּן מִצַּד הַמּוֹתְרוֹת וְהַפְּסוֹלֶת שֶׁבַּתְּבוּאָה הַגּוֹרֶם הָרִקָּבוֹן וְהָעִפּוּשׁ. וּזְכוּת בְּרִית הַמִּילָה הוֹעִיל גַּם לְנֹחַ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ו יח) "וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּךְ", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל הַתְּבוּאָה וְהַפֵּרוֹת שֶׁלֹּא יִרָקְבוּ. וְכֵן הֵשִׁיב לָהֶם יוֹסֵף שֶׁיִּמּוֹלוּ, עַל מָה שֶׁאָמְרוּ אֲסַפְנוּ תְּבוּאָה וְהָרְקִיבָה. וְזֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁאִם הָאָדָם מֵסִיר מִתּוֹכוֹ הַפְּסוֹלֶת שֶׁבּוֹ, גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב וְיָסִיר הַפְּסוֹלֶת שֶׁבְּתוֹךְ הַתְּבוּאָה מִמֶּנּוּ, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לָאָדָם לְהַסִיר. וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (סוטה ד:) כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכָּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו כו) "כִּי בְעַד אִשָּׁה זוֹנָה עַד כִּכַּר לָחֶם", כִּי הַבּוֹעֵל אַרְמִית מְשָׁכָה עָרְלָתֵיהּ. וְעוֹד שֶׁהַמִּילָה תִּקּוּן הָאֵבֶר שֶׁלֹּא יַרְבֶּה בְּמִשְׁגָּל, וְהַמִּצְרִים הָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה, עַל כֵּן הָיוּ צְרִיכִין תִּקּוּן זֶה בְּשִׁנַת הָרָעָב. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בְּיוֹסֵף (בראשית מט כד) וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ, שֶׁכְּבֵשׁ יִצְרוֹ בְּאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר, עַל כֵּן מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל, כִּי זָכָה מִשָּׁם שֶׁתְּבוּאָתוֹ לֹא הִרְקִיבָה, וְהָיָה רוֹעֶה וְזָן אֶבֶן יִשְׂרָאֵל בְּזִכּוּת שֶׁלֹּא הָיָה רוֹעֶה זוֹנוֹת.

פרק מב

פסוק ז

וַיַּכִּירֵם וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם וגו'. מַה שֶּׁחָזַר וְאָמַר שֵׁנִית "וַיַּכֵּר יוֹסֵף אֶת אֶחָיו" (בראשית מב:ח), לְפִי שֶׁהַכָּרָה רִאשׁוֹנָה קָאֵי עַל צוּרַת פְּנֵיהֶם שֶׁהָיָה מַכִּיר מִי הֵמָּה, וְהַכָּרָה שְׁנִיָּה קָאֵי עַל עִנְיְנֵי הָאַחָוָה וְהָרַחֲמָנוּת כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י. וּבָעֵקֶדָה פֵּרֵשׁ: מִתְּחִלָּה "וַיַּכִּירֵם וַיִּתְנַכֵּר" – מַכִּיר וְאֵינוֹ מַכִּיר, וְאַחַר שֶׁאָמְרוּ "מֵאֶרֶץ כְּנַעַן בָּאנוּ" (בראשית מב:ז) אָז הִכִּירָם הַכָּרָה גְּמוּרָה כִּי אֶחָיו הֵמָּה. וְהָרַאֲב"ע פֵּרֵשׁ שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיָה מְסֻפָּק מִי רְאוּבֵן מִי שִׁמְעוֹן, וְאַחַר כָּךְ כַּאֲשֶׁר נִתְיַשֵּׁב בָּהֶם הִכִּירָם הַכָּרָה גְּמוּרָה מִי וָמִי הַהוֹלְכִים.

וְהִנֵּה בְּעִנְיָן דִּבּוּר קָשׁוֹת, יִשְׁתּוֹמֵם כָּל מַשְׂכִּיל מַה רָאָה יוֹסֵף עַל כָּכָה לְצַעֵר אֶת אָבִיו וְאֶת אֶחָיו חִנָּם, וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן שֶׁעָשָׂה כָּל זֶה כְּדֵי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ הַחֲלוֹמוֹת כּוּ', אִם יִרְצֶה ה' בְּקִיּוּמָם הֵמָּה יִתְקַיְּמוּ מֵעַצְמָם, וְיוֹסֵף מַה פָּעַל? וְהַנִּרְאֶה לִי בָּזֶה, שֶׁמַּה שֶּׁלֹּא גִּלָּה לְאָבִיו עֲדַיִן כִּי הוּא חַי, לְפִי שֶׁחָשַׁב: אִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא גִּלָּה לוֹ, אִם כֵּן רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּצַעֲרוֹ עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, וְאֵיךְ יְגַלֶּה הוּא מַה שֶּׁכִּסָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא? כִּי מָצָא בְּשִׂכְלוֹ שֶׁנִּגְזַר עַל אָבִיו צַעַר עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנִים שְׁלֵמִים מִיּוֹם לְיוֹם, כְּנֶגֶד אוֹתָן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנִים שֶׁלֹּא קִיֵּם מִצְוַת כִּבּוּד אָבִיו, וְאַחַר שֶׁנִּשְׁלְמוּ אָז נִתְוַדַּע יוֹסֵף אֶל אֶחָיו. וּמַה שֶּׁצִּעֵר אֶת אֶחָיו, עָשָׂה כָּל זֶה לְמָרֵק עֲוֹנָם בְּמַה שֶּׁמָּכְרוּ אֲחִיהֶם, וְגָדוֹל עֲוֹנָם מִנְּשֹׂא וּצְרִיכִין מֵרוּק יְסוּרִין מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

וְקָרוֹב לָזֶה פֵּרֵשׁ מַהֲרִי"א, וְהִנְנִי מוֹסִיף עַל דְּבָרָיו לְפָרֵשׁ כָּל הַפָּרָטִים וְהַקּוֹרוֹת, כִּי עָלִילָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל "מְרַגְּלִים אַתֶּם" לְמָרֵק הֶעָוֹן שֶׁחָשְׁבוּ אֶת יוֹסֵף לִמְרַגֵּל וְרָכִיל לִרְאוֹת עֶרְוַת אֲחִיהֶם, כִּי בְּבוֹאוֹ אֲלֵיהֶם דִּתָּנָה כְּתִיב "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם" וְגוֹ' (בראשית לז:יח), כִּי הֵמָּה חָשְׁבוּ שֶׁרְצוֹנוֹ לְהִתְקָרֵב אֲלֵיהֶם וּלְרַגֵּל מָה יַעֲשׂוּ אֶחָיו כְּדֵי לַחֲזוֹר וּלְהָבִיא אֵיזוֹ דִּבָּה לְאֲבִיהֶם עֲלֵיהֶם, וְכָל רָכִיל גּוֹרֵם לִשְׁפִיכַת דָּמִים כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כב ט) "אַנְשֵׁי רָכִיל הָיוּ בָךְ לְמַעַן שְׁפֹךְ דָּם", לְפִיכָךְ "בְּטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם" לַהֲרוֹג אוֹתָם יִתְנַכֵּל וּמַה לַהֲמִיתוֹ, כִּי חָשְׁבוּ שֶׁהַבָּא לְהָרְגָךְ הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ בְּטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֵלֶיךָ. וּלְכָךְ נֶאֱמַר "וַיִּזְכֹּר אֶת הַחֲלֹמוֹת" (בראשית מב:ט) קֹדֶם שֶׁאָמַר אֲלֵיהֶם "מְרַגְּלִים אַתֶּם". לְפִי שֶׁנִּזְכַּר שֶׁחָלַם לוֹ "וְהִנֵּה תְסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם" (בראשית לז:ז), וְלֹא פֵּרֵשׁ מַהוּ הַסִּבּוּב, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁסּוֹפָם לִהְיוֹת בַּעֲלִילוֹת מְרַגְּלִים, כִּי כָּל מְרַגֵּל הוֹלֵךְ וּמְסַבֵּב אֶת כָּל הָעִיר לִרְאוֹת מֵהֵיכָן הִיא נוֹחָה לְהִכָּבֵשׁ, וּרְאָיָה מִמָּה שֶׁנִּכְנְסוּ בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר סָחוֹר סָחוֹר, וְעַל יְדֵי סִבּוּב זֶה יִשְׁתַּחֲווּ לַאֲלֻמָּתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, כִּי יָבֹאוּ בַּעֲלִילַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם לִרְאוֹת אֶת עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם" (בראשית מב:ט). וּבָזֶה נִתְמָרֵק הֶעָוֹן שֶׁחָשְׁבוּ אֶת יוֹסֵף לִמְרַגֵּל הַבָּא לִרְאוֹת עֶרְוַת מַעֲשֵׂיהֶם.

וּכְנֶגֶד מָה שֶׁהִשְׁלִיכוּ אֶת יוֹסֵף לַבּוֹר, "וַיֶּאֱסֹף אוֹתָם אֶל־מִשְׁמָר" (בראשית מב:יז), פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בֵּית הָאֲסוּרִים, דְּהַיְנוּ בּוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּיוֹסֵף "וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֹּהַר" (בראשית לט:כ), וְיוֹסֵף אָמַר "כִּי שָׁמוֹ אוֹתִי בַּבּוֹר" (בראשית מא:יד), וְהֶכְרַח רַשִׁ"י לְפָרֵשׁ כֵּן, שֶׁאִם הָיָה בֵּית הַמִּשְׁמָר בְּאֵיזוֹ חֶדֶר לֹא הָיָה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. לְפִיכָךְ "וַיִּקַּח מֵאִתָּם אֶת שִׁמְעוֹן" (בראשית מב:כד), כִּי הוּא הִשְׁלִיכוֹ לַבּוֹר.

וְאָמְרוּ דֶּרֶךְ וִדּוּי: "אֱבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ" וְגוֹ' (בראשית מב:כא), לְפִי שֶׁשָּׁמְעוּ שֶׁאָמַר יוֹסֵף "אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא" וְגוֹ' (בראשית מב:יח), וְרָאוּ הָאֱמֶת שֶׁכָּךְ הוּא, שֶׁהֲרֵי גָּמַל חֶסֶד עִמָּהֶם וְשָׁלַח רַעֲבוֹן בֵּיתָם וְלֹא עִכֵּב כִּי אִם אֶת שִׁמְעוֹן. אִם כֵּן אֵין לְתָלוֹת כָּל הַקּוֹרוֹת בְּמוֹשֵׁל עַז וּמַעֲלִיל, שֶׁהֲרֵי הוּא יָרֵא אֱלֹהִים, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעָנוֹתָם הִטּוּ אֱלֹהּ. עַל כֵּן הָיוּ מִתְוַדִּים אַחַר שֶׁאָמַר "אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא" וְלֹא קֹדֶם לָכָךְ שֶׁנִּתַּן אֶת כֻּלָּם בְּמַאֲסָר, לְפִי שֶׁאַחַר כָּךְ רָאוּ עַיִן בְּעַיִן שֶׁבְּמִדָּה שֶׁמָּדְדוּ נִמְדַּד לָהֶם.

וַעֲלִילַת הַגְּבִיעַ הָיְתָה, כְּדֵי שֶׁעַל יָדוֹ יִהְיוּ בַּחֲשַׁשׁ עַבְדוּת, כְּמוֹ שֶׁפָּסְקוּ עַל עַצְמָם "הִנֶּנּוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי", כִּי בָּזֶה יִתְמַרֵּק הֶעָוֹן שֶׁמָּכְרוּ אֶת יוֹסֵף לְעֶבֶד. וּכְשֶׁסִּפְּרוּ כָּל הַקּוֹרוֹת לְיַעֲקֹב, אָמַר "אִם כֵּן אֵיפוֹא זֹאת עֲשׂוּ". מַהוּ לְשׁוֹן "אֵיפוֹא"? אֶלָּא שֶׁאָמַר: אִם זֹאת הָאֵיפָה הַיּוֹצֵאת לְמֹד לָכֶם בְּאֵיפָה וּמִדָּה, "בְּסַאסְאָה בְּשַׁלְחָהּ תְּרִיבֶנָּה" (ישעיה כז, ח), וְאֵינוֹ בְּמִקְרֶה כִּי אִם בְּהַשְׁגָּחָה, "זֹאת עֲשׂוּ: קְחוּ מִזִּמְרַת הָאָרֶץ בִּכְלֵיכֶם" וְגוֹ', כְּדֵי לְכַפֵּר עַל מָה שֶׁמְּכָרוּהוּ לְיִשְׁמְעֵאלִים נוֹשְׂאִים נְכֹאת וּצְרִי וָלֹט. כָּךְ יְבִיאוּ מִנְחָה מִן הַמִּינִים אֵלּוּ, כְּדֵי שֶׁעַל יְדֵי מוֹשֵׁל זֶה יִתְמַרֵּק כָּל הֶעָוֹן. וְאַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב לֹא יָדַע מִן הַמְּכִירָה, מִכָּל מָקוֹם רוּחַ ה' דִּבֶּר בּוֹ לְהָבִיא מִנְחָה מִן מִינִים אֵלּוּ. "וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים", כִּי בָּזֶה יִתְמַרֵּק הֶעָוֹן שֶׁלֹּא נָתְנוּ רַחֲמִים לַאֲחִיהֶם בְּהִתְחַנְּנוֹ אֲלֵיהֶם.

פסוק ט

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מְרַגְּלִים אַתֶּם לִרְאוֹת אֶת עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם. נִתְקַשּׁוּ הַמְפָרְשִׁים בְּוִיכּוּחַ זֶה וּבְשִׁנּוּי הַלָּשׁוֹן, בַּמֶּה שֶׁהִזְכִּיר "מְרַגְּלִים" וְ"עֶרְוַת הָאָרֶץ" שְׁנֵיהֶם יַחַד, וְלִפְעָמִים "מְרַגְּלִים" לְבַד, וְלִפְעָמִים יַזְכִּיר "עֶרְוַת הָאָרֶץ" לְבַד. הֲלֹא דָּבָר הוּא? וּבַעֲקֵדָה וּמַהֲרִי"א תִּמְצָא דֶּרֶךְ אֶחָד לְכָל הַסְּפֵקוֹת כְּמִנְהָגָם, כִּי דֶּרֶךְ אֶחָד לִשְׁנֵיהֶם עַל הָרֹב. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁהָיוּ כָּאן עֲלִילוֹת שְׁנֵי דְּבָרִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁפֵּרֵשׁ בְּסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק שֶׁיֵּשׁ שְׁנֵי מִינֵי מְרַגְּלִים: אֶחָד הוּא הַמְרַגֵּל בְּאַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה, מָה הֵם עוֹשִׂים וּמָה הֵם מְדַבְּרִים וְאָנָה יֵלֵכוּ; הַשֵּׁנִי הוּא הַמְרַגֵּל בְּאֵיזוֹ מָקוֹם וּמֵהֵיכָן הָעִיר נוֹחָה לְהִכָּבֵשׁ. וּכְנֶגֶד הָרִאשׁוֹנָה אָמַר "מְרַגְּלִים אַתֶּם", וּכְנֶגֶד הַשְּׁנִיָּה אָמַר "עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת".

וְעַל פִּי דֶּרֶךְ זֶה, נִרְאֶה לְיַשֵּׁב כָּל הַשִּׁנּוּיִים שֶׁבִּפְסוּקִים אֵלּוּ, לְפִי שֶׁשְּׁנֵי אֵלּוּ כָּל אַחַת קָשָׁה מִשֶּׁל חֲבֶרְתָּהּ, כִּי יוֹסֵף הֱצְרַךְ לִתֵּן סִבָּה וְטַעַם לְכָל עֲלִילָה. כִּי מִצַּד שֶׁרָאָה אוֹתָם מַטְמִינִים אֶת עַצְמָם בְּתוֹךְ הַבָּאִים, אָמַר "מְרַגְּלִים אַתֶּם", כִּי זֶה מוֹפֵת חוֹתֵךְ שֶׁאַתֶּם נֶחְבָּאִים בֵּין הָאֲנָשִׁים לִשְׁמוֹעַ מַה יְסַפְּרוּ הָאֲנָשִׁים זֶה לָזֶה, עַל כֵּן אַתֶּם מִתְפַּזְּרִים בֵּין אֲנָשִׁים הַרְבֵּה, כִּי זֶה יִשְׁמַע כָּאן וְזֶה בְּמָקוֹם אַחֵר, וְזֶה מוֹפֵת גָּדוֹל אֲשֶׁר אֵין פֶּה לְהָשִׁיב עָלָיו. וּמִצַּד שֶׁרָאָה אוֹתָן נִכְנָסִין בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר, חֻשְּׁדָם בְּ"עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת". אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ מוֹפֵת גָּדוֹל כָּל כָּךְ כְּמוֹ הָרִאשׁוֹן, כִּי יְכוֹלִין אַתֶּם לְתָרֵץ וְלוֹמַר שֶׁאֵין לָכֶם שֵׂכִיוּת זֶה עִם זֶה, וְכָל אֶחָד בָּא מִדֶּרֶךְ אַחֵר, וְקָרָה מִקְרֶה שֶׁבְּתוֹךְ הָעִיר נִתְוַעֲדְתֶּם יַחַד, כִּי אֵין זֶה רָחוֹק שֶׁעֲשָׂרָה שְׁלוּחִים יִתְוַעֲדוּ יַחַד לִשְׁבֹּר בָּר. אֲבָל עִנְיַן הַמְרַגְּלִים אֵינוֹ תָּלוּי בָּזֶה, כִּי אִם תֹּאמַר שֶׁכֵּן הוּא, מִכָּל מָקוֹם מַה שֶּׁכָּל אֶחָד מִכֶּם מַטְמִין עַצְמוֹ כְּגַנָּב, זֶה מוֹפֵת שֶׁכָּל אֶחָד מִכֶּם מְרַגֵּל. עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁתַּרְוִיחוּ אִיתַנְהוּ בָּכֶם, וְהָאֶחָד רְאָיָה עַל חֲבֵרוֹ. וְלֹא זוֹ שֶׁמְּרַגְּלִים אַתֶּם, אֶלָּא אֲפִלּוּ לִרְאוֹת בְּעֶרְוַת הָאָרֶץ אַתֶּם חֲשׁוּדִים. אַף עַל פִּי שֶׁעַל זֶה יֵשׁ לָכֶם הִתְנַצְּלוּת, מִכָּל מָקוֹם מֵאַחַר שֶׁוּדַּאי מְרַגְּלִים אַתֶּם, אִם כֵּן גַּם לִרְאוֹת עֶרְוַת הָאָרֶץ קָרוֹב לְוַדַּאי.

פסוק י

(י-יא) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא אֲדֹנִי וְגוֹ', כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ, עַל כֵּן הָיִינוּ מִתְיָרְאִים בָּעַיִן הָרָעָה הַשּׁוֹלֶטֶת בְּיוֹתֵר כְּשֶׁרוֹאִין מִסְפַּר אַחִים יְפֵה תֹּאַר בְּמָקוֹם אֶחָד, מֵאַלּוּ הָיָה כָּל אֶחָד בֶּן אִישׁ אַחֵר. וְכֵן צִוָּה לָנוּ אָבִינוּ "לָמָּה תִתְרָאוּ" (בראשית מב:א), וּמִזֶּה לָמַדְנוּ לְהַטְמִין עַצְמֵנוּ בְּתוֹךְ הַבָּאִים. וְאִם כֵּן לֹא הָיוּ עֲבָדֶיךָ מְרַגְּלִים, כִּי כָּל אִישׁ בְּחֶזְקַת כַּשְׁרוּת הוּא, וּמִי שֶׁרוֹצֶה לְהוֹצִיאוֹ מֵחֶזְקָתוֹ עָלָיו לְהָבִיא רְאָיָה. וּמֵאַחַר שֶׁאֵין לְךָ רְאָיָה אַחֶרֶת כִּי אִם הַהַטְמָנָה בְּתוֹךְ הַבָּאִים, וַהֲרֵי אָנוּ מְתָרְצִים זֶה וְאֵין לְךָ רְאָיָה, וּמִמֵּילָא נִדְחוּ גַּם דְּבָרָיו שֶׁל "עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" (בראשית מב:ט). וְלֹא הֻצְרְכוּ הָאַחִים לִזְכֹּר זֶה, כִּי גַּם יוֹסֵף הוֹדָה שֶׁטַּעֲנַת "עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" תְּלוּיָה בְּטַעֲנַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם" (בראשית מב:ט), וּכְשֶׁנִּדְחֵית טַעֲנַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם", אִם כֵּן מִמֵּילָא נִדְחֵית גַּם טַעֲנַת עֶרְוַת הָאָרֶץ.

פסוק יב

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם לֹא כִּי עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת. עַתָּה אֲנִי אוֹמֵר שֶׁ"עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" הוּא טַעֲנָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ וְאֵינָהּ תְּלוּיָה בְּטַעֲנַת מְרַגְּלִים אַתֶּם, כִּי מִתְּחִלָּה עָשִׂיתִי טַעֲנָה זוֹ סְנִיף אֶל טַעֲנַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם", כִּי זוֹלָתָהּ הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁמָּא אֵין לָכֶם שֵׂכִיוּת זֶה עִם זֶה וּבְמִקְרֶה נִתְוַעֲדְתֶּם יַחַד תּוֹךְ הָעִיר, אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁבָּאתֶם לְתָרֵץ הַהַטְמָנוּת וְלוֹמַר

שֶׁכֻּלְּכֶם אַחִים וְאַתֶּם מִתְיָרְאִים מִן עַיִן הָרַע, אִם כֵּן אֲנִי רוֹאֶה שֶׁעִוְעוּד שֶׁלָּכֶם אֵינוֹ בְּמִקְרֶה, וְאִם כֵּן לָמָּה נִכְנַסְתֶּם בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר, וַדַּאי לְפִי שֶׁעֲרוֹת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת.

פסוק יג

וַיֹּאמְרוּ שְׁנֵים עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אַחִים אֲנַחְנוּ וְגוֹ'. בָּזֶה נָתְנוּ הִתְנַצְּלוּת עַל שְׁנֵי הַטְּעָנוֹת כְּאֶחָד, עַל מָה שֶׁחָשָׁדָם בְּ"מְרַגְּלִים אַתֶּם", מֵאַחַר שֶׁהִטְמִינוּ עַצְמָם בְּתוֹךְ הַבָּאִים, אָמְרוּ "שְׁנֵים עָשָׂר אַחִים אֲנַחְנוּ", וְהָיֵינוּ מִתְיָרְאִים מִן עַיִן הָרַע. וְעַל מָה שֶׁחָשָׁדָם בְּ"עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" אַחַר שֶׁנִּכְנְסוּ בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר, אָמְרוּ "וְהִנֵּה הַקָּטֹן אֶת אָבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֶחָד אֵינֶנּוּ", וּבָעֲבוּר הָאֶחָד שֶׁאֵינֶנּוּ נִתְפַּזַּרְנוּ בְּכָל עֲשָׂרָה שְׁעָרִים לְבַקְּשׁוֹ.

פסוק יד

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר מְרַגְּלִים אַתֶּם, וְנִתְחַדֵּשׁ לִי עַכְשָׁיו מוֹפֵת שֵׁנִי עַל זֶה, כִּי קָשֶׁה לִי לָמָּה אֵין זֶה הָאָח הַקָּטֹן אִתְּכֶם, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהָיָה פֹּה עִמָּכֶם וְהָלַךְ לוֹ, כִּי כְּבָר שָׁמַע אֵיזוֹ חִדּוּשׁ בְּמָקוֹם זֶה, וּשְׁלַחְתֶּם אוֹתוֹ אֶל מְשַׁלַּחְכֶם לְהַגִּיד אֶת אֲשֶׁר שָׁמַע כְּבָר, וְאַתֶּם נִשְׁאַרְתֶּם פֹּה לְרַגֵּל עוֹד. וּבְזֹאת תִּבָּחֲנוּ, שְׁתָּבִיאוּ אֲחִיכֶם הַקָּטֹן הֵנָּה וַאֲנִי אֶחְקֹר עָלָיו אִם רְאוּהוּ כְּבָר בְּמָקוֹם זֶה אוֹ לֹא, כִּי אִם לֹא רְאוּהוּ כָּאן אֵז כֻּלְּכֶם דִּבְרֵיכֶם, וְאִם לֹא תְּבִיאוּהוּ חֵי פַּרְעֹה כִּי מְרַגְּלִים אַתֶּם, כִּי אַתֶּם יְרֵאִים פֶּן יֵעִידוּ עָלָיו שֶׁרְאוּהוּ כְּבָר בָּעִיר הַזֹּאת וְהָלַךְ לוֹ לְבַדּוֹ. וּלְפִי זֶה הַדֶּרֶךְ יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ שֶׁהַכֹּל עֲלִילָה אַחַת וְנָתַן עָלֶיהָ שְׁנֵי מוֹפְתִים, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "מְרַגְּלִים אַתֶּם" מֵאַחַר שֶׁהִטְמַנְתֶּם אֶתְכֶם בְּתוֹךְ הַבָּאִים, וְעוֹד נָתַן מוֹפֵת שֵׁנִי שֶׁהֲרֵי "עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת", כִּי נִכְנַסְתֶּם בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר. וַיֹּאמְרוּ "לֹא אֲדֹנִי" וְגוֹ', "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ" וְגוֹ', וּבָזֶה תֵּרְצוּ הַהַטְמָנָה לוֹמַר כִּי אָנוּ מִתְיָרְאִים מִן עַיִן הָרַע. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם "לֹא כִּי עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת", וּמִלַּת "כִּי" מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן דְּהָא, וְאָמַר לָהֶם אַף עַל תְּנַאי לְכְאוֹרָה שֶׁתֵּרַצְתֶּם הַהַטְמָנָה, מִכָּל מָקוֹם אֵיךְ תֹּאמְרוּ שֶׁאֵינְכֶם מְרַגְּלִים דְּהָא עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת מֵהֵיכָן הָעִיר נוֹחָה לְהִכָּבֵשׁ. עַל כֵּן חָזְרוּ לְתָרֵץ שְׁנֵיהֶם, "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ נָחְנוּ" לְתָרֵץ הַהַטְמָנָה, וְ"הָאֶחָד אֵינֶנּוּ" לְתָרֵץ הַכְּנִיסָה תּוֹךְ עֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר. הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי כַּמְבֹאָר בְּדֶרֶךְ רִאשׁוֹן, וּפֵרוּשׁ זֶה מַסְפִּיק יוֹתֵר מִן פֵּרוּשׁ הָעֲקֵדָה וּמַהֲרִי"א בְּהֶתֵּר כָּל הַסְּפֵקוֹת וּבְעִנְיַן הַבְּחִינָה בָּאָח הַקָּטֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלְּכָךְ הֶעֱלִיל עֲלֵיהֶם מְרַגְּלִים, כִּי הָיָה יָרֵא פֶּן יַחְקְרוּ אַחַר הַמּוֹשֵׁל מִי הוּא וְיִתְבָּרֵר לָהֶם כִּי הוּא יוֹסֵף.

פסוק טז

שִׁלְחוּ מִכֶּם אֶחָד. וְאַחַר כָּךְ חָזַר וְשָׁלַח אֶת כֻּלָּם חוּץ מֵאֶחָד, כִּי רָצָה יוֹסֵף שֶׁיִּרְגִּישׁוּ בְּחֶטְאָם שֶׁחָטְאוּ בַּאֲחִיהֶם וְיִתְוַדּוּ עָוֹנָם. וְכַאֲשֶׁר יִשְׁלְחוּ מֵהֶם אֶחָד, חָשַׁב שֶׁוַּדַּאי יֵלֵךְ רְאוּבֵן גָּדוֹל

שֶׁבָּאַחִים, כִּי אֵלָיו מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה לְצֵאת לְחֵרוּת מִמְּקוֹם הַמִּשְׁמָר. וְאוּלַי יִתְלוּ הָאַחִים שֶׁלְּפִי שֶׁלֹּא הָיָה לִרְאוּבֵן חֵלֶק בַּמְּכִירָה, עַל כֵּן נָצוֹל, כִּי אֲפִלּוּ יְהוּדָה הָיָה לוֹ חֵלֶק בָּזֶה, שֶׁהֲרֵי בַּעֲבוּר זֶה הוֹרִידוּהוּ הָאַחִים מִגְּדֻלָּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וַיֵּרֶד יְהוּדָה" (בראשית לח, א). וְאַחַר שֶׁהָיוּ בְּמַאֲסָר שְׁלֹשָׁה יָמִים, חָשַׁב יוֹסֵף שֶׁכְּבָר נִתְמָרֵק עָוֹן זֶה, עַל כֵּן שָׁלַח אֶת כֻּלָּם חוּץ מִן שִׁמְעוֹן, כִּי הוּא הָיָה לוֹ חֵלֶק גָּדוֹל בְּמִכְירָתוֹ יוֹתֵר מִן כֻּלָּם. כִּי מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לְכוּ וְנִתְנַכְּרֶנּוּ" (בראשית לז, כ), שִׁמְעוֹן אָמַר כֵּן לְלֵוִי, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים" (בראשית מט, ה). וּבְוַדַּאי שֶׁשִּׁמְעוֹן הִתְחִיל לְדַבֵּר כֵּן, כִּי לֵוִי לֹא הָיָה מְדַבֵּר בִּפְנֵי הַגָּדוֹל מִמֶּנּוּ. וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י כָּאן. וְכָל זֶה עָשָׂה כְּדֵי שֶׁיַּכִּירוּ בְּחֶטְאָם וְיִתְוַדּוּ.

פסוק כב

וְגַם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ. לְשׁוֹן "גַּם" נִרְאֶה לְפָרֵשׁ, לְפִי שֶׁהָאַחִים חָשְׁבוּ שֶׁיּוֹסֵף הָיָה חַיָּב מִיתָה בְּדִין, כִּי לְשׁוֹן הָרַע תְּלָתָא קְטִיל, וְיוֹסֵף הֵבִיא דִּבָּתָם רָעָה, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הָרָגָם. וְעוֹד בָּא לְרַגֵּל אוֹתָם בְּבוֹאוֹ דּוֹתַיְנָה, עַל כֵּן בִּקְּשׁוּ נִכְלֵי דָּתוֹת עַל פִּי הַתּוֹרָה לַהֲמִיתוֹ בְּטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֲלֵיהֶם וִימִיתֵם, כִּי "הַבָּא לְהָרְגְךָ הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ" (סנהדרין עב א). וְאִם כֵּן, מִצַּד שֶׁבִּקְּשׁוּ לְהָרְגוֹ אֵין לָהֶם אַשְׁמָה לְפִי סְבָרָתָם. אַךְ עִקַּר הָאַשְׁמָה הִיא מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת שֶׁהָיְתָה בָּהֶם, שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ "אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמָעְנוּ, עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת" (בראשית מב כא). וְלֹא הִזְכִּירוּ שֶׁבִּקְּשׁוּ לְהָרְגוֹ, לְפִי שֶׁחָשְׁבוּ שֶׁמִּצַּד בַּקָּשַׁת הַהֲרִיגָה אוֹ הַמְּכִירָה וְהַהַשְׁלָכָה לַבּוֹר אֵין עֲלֵיהֶם אַשְׁמָה. וַיַּעַן אוֹתָם רְאוּבֵן "הֲלֹא אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אַל תֶּחֱטְאוּ בַיֶּלֶד" (בראשית מב כב) — מֵאַחַר שֶׁהוּא כְּיֶלֶד וְאֵינוֹ בַּר עֲנָשִׁין עֲדַיִן בְּבֵית דִּין שֶׁל מַעְלָה, אִם כֵּן אֵין לוֹ מִשְׁפַּט מָוֶת. וְאִם כֵּן יֵשׁ בִּידֵיכֶם שְׁנֵי עֲבֵרוֹת, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דּוֹרֵשׁ מִכֶּם מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת, כִּי עַל כֵּן אָדוֹן וּמוֹשֵׁל זֶה אֵינוֹ שׁוֹמֵעַ תְּחִנָּתֵנוּ, כִּי כֻּלָּנוּ מְדַבְּרִים תַּחֲנוּנִים וְהוּא יַעֲנֶה עַזּוּת. וְנוֹסָף עַל זֶה, "גַּם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ", שֶׁהֲרֵי הַמּוֹשֵׁל אָמַר "וַיֵּאָמְנוּ דִבְרֵיכֶם וְלֹא תָמוּתוּ" (בראשית מב כ), שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁאִם לֹא יָבֹא אֲחִינוּ הֲרֵי אֲנַחְנוּ בְּנֵי מָוֶת. וּמִי יוֹדֵעַ אִם לְעֵת כָּזֹאת יַגִּיעַ אֲחִינוּ הַקָּטָן אֵלָיו, כִּי אוּלַי יִקָּרֶה מִקְרֶה שֶׁלֹּא יוּכַל לָבוֹא אֵלָיו, וַהֲרֵי אָנוּ נִדּוֹנִין לְמָוֶת. וּבֶאֱמֶת אֲנַחְנוּ נְקִיִּים מֵעֲלִילָתוֹ, אֵין זֶה כִּי אִם לְפִי שֶׁ"גַּם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ", נוֹסָף עַל דְּרִישַׁת מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת מִיָּדֵינוּ.

פרק מג

פסוק ח

וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת. בְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר כֻּלָּם כְּזֶה נִדְרָשׁ עַל הָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת וְזֹאת הַבְּרָכָה (דברים לג ו) "יְחִי רְאוּבֵן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְאַל יָמוּת לָעוֹלָם הַבָּא", וְכַמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת נֹחַ (בראשית ו טו) עַל פָּסוּק "לֹא אָמוּת כִּי אֶחְיֶה", עַל כֵּן צָרִיךְ כֻּלָּם זֶה בְּאוּר גַּם כָּאן. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה כִּי אָמַר זֶה כְּלַפֵּי יַעֲקֹב אָבִיו וּכְלַפֵּי עַצְמוֹ, לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב נִתְבַּשֵּׂר שֶׁאִם לֹא יָמוּת אֶחָד מִבָּנָיו בְּחַיָּיו לֹא יִרְאֶה פְּנֵי גֵּהִנֹּם (עיין תנחומא ויגש ט), וְעַל יְדֵי שְׁלִיחוּת בִּנְיָמִין נִתְגַּלָּה שֶׁיּוֹסֵף חַי, וְאָז יִחְיֶה יַעֲקֹב בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מה כז) "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם", וְלֹא יָמוּת גַּם לָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מו ל) "אָמוּתָה הַפָּעַם", פַּעַם אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם. וְרוּחַ ה' דִּבֵּר בִּיהוּדָה מַה שֶּׁאָמַר "וְנִחְיֶה" בָּעוֹלָם הַזֶּה "וְלֹא נָמוּת" לָעוֹלָם הַבָּא, גַּם אַתָּה, מִן הַטַּעַם שֶׁנִּתְבָּאֵר. אָמְנָם "גַּם אֲנַחְנוּ" הָיְתָה הַכַּוָּנָה עַל עַצְמוֹ, כִּי הוּא קִבֵּל עָלָיו "אִם לֹא הֲבִיאֹתִיו אֵלֶיךָ וְחָטָאתִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים" (בראשית מג ט), דְּהַיְנוּ לָעוֹלָם הַבָּא. עַל כֵּן אָמַר שֶׁיִּהְיֶה בָּטוּחַ שֶׁיְּבִיאֶנּוּ, וְזֶה שֶׁאָמַר "שִׁלְחָה הַנַּעַר אִתִּי וְנָקוּמָה וְנֵלֵכָה וְנִחְיֶה" בָּעוֹלָם הַזֶּה בְּזִלְעֲפוֹת רָעָב, כִּי לֹא תַזִּיק לָנוּ שְׁנַת הָרָעָב, "וְלֹא נָמוּת" לָעוֹלָם הַבָּא מִצַּד הַנְּדוּי שֶׁקִּבֵּל עָלָיו, כִּי אָמַר בָּטוּחַ אֲנִי שֶׁאֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ. וּמַה שֶּׁאָמַר "אֲנַחְנוּ" כָּלַל כָּל הָאַחִים עִמּוֹ, לְפִי שֶׁאִם הָיָה יוֹסֵף מֵת וְהָיָה יַעֲקֹב רוֹאֶה פְּנֵי גֵּהִנֹּם, אָז כָּל הָאַחִים שֶׁהֵבִיאוּ אֶת יַעֲקֹב לִידֵי מִדָּה זוֹ לֹא הָיוּ בְּטוּחִים לְהִנָּצֵל מֵרְאִיַּת פְּנֵי הַגֵּהִנֹּם, כִּי הַגּוֹרֵם הַמְכְשׁוֹל דִּין הוּא שֶׁיִּכָּשֵׁל בּוֹ גַּם הוּא.

וּמַה שֶּׁאָמַר "גַּם טַפֵּנוּ", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יא כו) "מֹנֵעַ בָּר יִקְּבֻהוּ לְאֹום". וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צא:) אֲפִלּוּ עוּבָּרִין שֶׁבְּמֵעֵי אִמָּם מְקַלְלִין אוֹתוֹ, כִּי אֵין "לְאֹום" אֶלָּא עוּבָּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כה כג) "וּלְאֹם מִלְאֹם יֶאֱמָץ", אַף עַל פִּי שֶׁדָּרְשׁוּ (שם צא:) "מֹנֵעַ בָּר" עַל הַמּוֹנֵעַ הֲלָכָה מִפִּי תַּלְמִיד, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַמִּקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ וּמְדַבֵּר בְּבָר מַמָּשׁ, כִּי הַמּוֹנֵעַ הַתְּבוּאָה אָז הַנְּשִׁים רְעֵבוֹת וְזֶה מַזִּיק גַּם לָעוּבָּרִים שֶׁבְּמֵעֵיהֶם, וְכָל שֶׁכֵּן לְטַפָּם, כִּי יֹאמְרוּ לְאִמּוֹתָם "אַיֵּה דָּגָן וְתִירוֹשׁ". עַל כֵּן אָמַר יְהוּדָה "גַּם טַפֵּנוּ" יִחְיוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְלֹא יָמוּתוּ לָעוֹלָם הַבָּא, כִּי אִם עַל יָדְךָ יִמָּנַע מֵהֶם בָּר, אָז יִקָּלְלוּךָ וְיִהְיוּ בְּנֵי מָוֶת לָעוֹלָם הַבָּא כְּדִין הַמְקַלֵּל אָבִיו, כִּי בְּנֵי בָּנִים הֲרֵי הֵם כְּבָנִים (יבמות סב:). וְאַף עַל פִּי שֶׁקְּטַנִּים הֵמָּה וְאֵינָן בְּנֵי עֲנָשִׁים, מִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ הָעָוֹן מֵרוּק קְצָת לְהָסִיר פְּגַם הַנֶּפֶשׁ וַחֲלוּדָתָהּ. וּבְדֶרֶךְ פְּשׁוּטוֹ אָמַר "גַּם אֲנַחְנוּ", כִּי חַיֵּי הָאָדָם קוֹדְמִים לְחַיֵּי אָבִיו, וְחַיֵּי אָבִיו קוֹדְמִים לְחַיֵּי הַטַּף. עַל כֵּן סִדֵּר עַל זֶה הָאֹפֶן: "גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אַתָּה גַּם טַפֵּנוּ".

פסוק לד

וַיִּשָּׂא מַשְׂאֹת מֵאֵת פָּנָיו וְגוֹ'. הָאַחִים סָבְרוּ שֶׁלְּכָךְ הוּא נוֹתֵן לָהֶם מַתָּנוֹת וּמְכַבְּדָם כְּדֵי לְפַיְּסָם מַה שֶׁחָשְׁדָם בִּמְרַגְּלִים וְאֵין בָּהֶם, "וַתֵּרֶב מַשְׂאַת בִּנְיָמִין" לְפִי שֶׁעַל יְדֵי חֶשֶׁד זֶה הֶבִיאוֹ בְּסַכָּנַת הַדֶּרֶךְ חִנָּם. אֲבָל הָאֱמֶת הוּא שֶׁיֵּשׁ כָּאן רֶמֶז עַל הָעֲתִיד, כִּי כֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (בראשית מה:יד) "וַיִּפֹּל עַל צַוְּארֵי בִנְיָמִין", שֶׁבָּכָה עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁיִּבָּנֶה בְּחֶלְקוֹ וְעָתִיד לֵחָרֵב. וּלְפִי מִדְרָשׁ זֶה נוֹכַל לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ תֵּרֵב מַשְׂאַת בִּנְיָמִין חֲמֵשׁ יָדוֹת, רֶמֶז לַדּוֹרוֹת שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּחֶלְקוֹ וְיִהְיוּ בוֹ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים בְּיֶתֶר שְׁאֵת, וְהֵם: שְׁכִינָה, וְאָרוֹן, וְאוּרִים וְתֻמִּים, וּנְבוּאָה, וְאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, וְהֵם חָסְרוּ בְּבֵית שֵׁנִי. רֶמֶז לַדָּבָר: חֲמֵשׁ פְּעָמִים יָד עוֹלֶה לִמְסְפַּר שִׁבְעִים, רֶמֶז לַמִּקְדָּשׁ עֵין הָאָרֶץ, וְשָׁם יְשִׁיבַת שִׁבְעִים סַנְהֶדְרִין, וְשָׁם מַקְרִיבִים שִׁבְעִים פָּרִים כְּנֶגֶד שִׁבְעִים אֻמּוֹת. וְעַל זֶה אָמַר "אֱלֹהִים יָחְנְךָ בְּנִי" (בראשית מג:כט), כִּי הַמִּקְדָּשׁ יֵשׁ בּוֹ לְזַיֵּת חֵן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (זכריה ד:ז) "וְהוֹצִיא אֶת הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה תְּשֻׁאוֹת חֵן חֵן לָהּ".

פרק מד

פסוק י

וַיֹּאמֶר גַּם עַתָּה כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן הוּא. אֵיךְ אָמַר "כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן הוּא", הֲלֹא הֵמָּה אָמְרוּ שֶׁהַגָּנָב בֶּן מָוֶת וְהֵמָּה יִהְיוּ לַעֲבָדִים, וְהוּא לֹא כֵן אָמַר, אֶלָּא "אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ יִהְיֶה לִי עֶבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם" (בראשית מד:י). וּפֵרוּשׁוֹ שֶׁל רַשִׁ"י אֵינוֹ כְּפִי דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן. וְעוֹד, אֵיךְ אָמַר הַשָּׁלִיחַ "יִהְיֶה לִי עֶבֶד"? הָיָה לוֹ לוֹמַר "יִהְיֶה עֶבֶד לַאדֹנִי", כִּי הוּא עַצְמוֹ עֶבֶד, וְאִם כֵּן עָשָׂה אוֹתָם עֶבֶד לַעֲבָדִים. וְעוֹד, הוּא אָמַר "וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם", וְיוֹסֵף אָמַר "וְאַתֶּם עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (בראשית מד:יז). וּמַהוּ לְשׁוֹן "תִּהְיוּ נְקִיִּם"? הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְאַתֶּם נְקִיִּם". גַּם לְשׁוֹן "גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ" (בראשית מד:טז) צָרִיךְ בֵּאוּר. וּבַעֲקֵדָה פֵּרֵשׁ שֶׁאָמְרוּ: יוֹדְעִים אֲנַחְנוּ שֶׁעָוֹן זֶה אֵין בָּנוּ, זוֹלַת שֶׁהָאֱלֹהִים מָצָא עָוֹן עֲבָדֶיךָ, וְעָוֹן אַחֵר גָּרַם לָנוּ מִכְשׁוֹל זֶה, וַהֲיֵינוּ עָוֹן מְכִירַת יוֹסֵף שֶׁלֹּא הָיָה לְבִנְיָמִין חֵלֶק בָּזֶה. עַל כֵּן אָמְרוּ: לֹא זוֹ אֲנַחְנוּ פְּשִׁיטָא שֶׁדִּין עָלֵינוּ לִהְיוֹת עֲבָדִים בַּעֲוֹן שֶׁמָּכַרְנוּ אָחִינוּ לְעֶבֶד, אֶלָּא אֲפִלּוּ גַּם זֶה אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ, שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק בְּאוֹתוֹ עָוֹן, מִכָּל מָקוֹם גַּם הוּא יִהְיֶה עֶבֶד. וּלְפֵרוּשׁוֹ קָשֶׁה: אִם כֵּן הַמּוֹשֵׁל לֹא יָדַע וְלֹא יָבִין דִּבְרֵיהֶם, וּמַהוּ "לֹא זוֹ אַף זוֹ" יֵשׁ כָּאן, כִּי בְּלִי סָפֵק לֹא גִּלּוּ לוֹ מְכִירַת אֲחִיהֶם.

עַל כֵּן צָרִיךְ אֲנִי לְפָרֵשׁ, "לֹא זוֹ אַף זוֹ" בְּעִנְיַן שֶׁהֵבִינוּ גַּם הַמּוֹשֵׁל, וְזֶה כִּי אַרְבַּע חֲלוּקוֹת וְדָתוֹת הָיָה כָּאן. כִּי מִתְּחִלָּה הִפְרִיזוּ הָאַחִים עַל הַמִּדָּה לוֹמַר שֶׁהַגָּנָב עַצְמוֹ בֶּן מָוֶת,

וְהַמִּתְחַבְּרִים אֵלָיו רָאוּי לְהָקֵל בְּעָנְשָׁם, עַל כֵּן יִהְיוּ עֲבָדִים. כִּי הָיָה לָהֶם לִהְיוֹת עוֹמֵד עַל הַמִּשְׁמָר, כִּי וַדַּאי גַּנָּב עַתִּיקָא הוּא, מֵאַחַר שֶׁלֹּא יָכוֹל לְהִתְאַפֵּק מִלִּגְנֹב אֲפִלּוּ מִשֶּׁלְחַן הַמּוֹשֵׁל. וּשְׁלוּחוֹ שֶׁל יוֹסֵף אָמַר כִּי בְּדִינֵנוּ אֵין הַגַּנָּב בֶּן מָוֶת, וְאֵין דִּנִין מִיתָה עַל גְּנֵבַת מָמוֹן כִּי אִם עַבְדוּת. וּלְפִי זֶה דִּין הוּא שֶׁתִּהְיוּ כֻּלְּכֶם עֲבָדִים, אַךְ לְפִי שֶׁחֻרְפָּה לָכֶם לְהַשְׁוֹוֹת אֶתְכֶם בְּדִין אֶחָד עִם הַגַּנָּב עַצְמוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֻׁגַּם אַתֶּם גַּנָּבִים כָּמוֹהוּ, עַל כֵּן אֶעֱשֶׂה חֲלוּקָה זוֹ שְׁנִיָּה. וְגַם לְפִי חֲלוּקָה זוֹ יִהְיֶה כִּדְבָרֵיכֶם, שֶׁלֹּא תִּהְיוּ שָׁוִים אֶל הַגַּנָּב עַצְמוֹ, כִּי הוּא יִהְיֶה לִי עֶבֶד, דְּהַיְנוּ עֶבֶד לַעֲבָדִים, וְאַתֶּם תִּהְיוּ גַּם כֵּן עֲבָדִים, אֲבָל לֹא לִי, כִּי אִם אֶל הַמּוֹשֵׁל עַצְמוֹ, דְּהַיְנוּ עַבְדוּת בְּדֶרֶךְ נְקֵיָּה. לְכָךְ אָמַר "תִּהְיוּ נְקִיִּם", שֶׁיִּהְיֶה הֲוָיָה גַּם לְעַבְדוּתְכֶם, אָמְנָם בְּדֶרֶךְ נְקֵיָּה קְצָת. וְרָמַז לָהֶם שֶׁיִּהְיוּ נְקִיִּים מִנִּכְסֵיהֶם, כִּי מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק (שמות כא כח) "וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי" – יָצָא פְּלוֹנִי נָקִי מִנְּכָסָיו. כָּךְ רָמַז לָהֶם שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם גַּם כֵּן עַבְדוּת, אֲבָל לֹא יִהְיֶה לָהֶם מִינֵי הַגָּלוּת הַתְּלוּיִין בָּעַבְדוּת, רַק זֶה לְבַד שֶׁיִּהְיוּ נְקִיִּים מִנִּכְסֵיהֶם וְלֹא יִהְיוּ בְּנֵי חוֹרִין. אֲבָל הַגַּנָּב עַצְמוֹ, זוֹלַת זֶה, יֵשׁ לוֹ עוֹד הַרְבֵּה מִינֵי גְּנַאי הַתְּלוּיִין בְּמַה שֶׁיִּהְיֶה עֶבֶד לַעֲבָדִים. וְעַל שֶׁלֹּא הִשְׁוָה, גַּם לְפִי סְבָרָתוֹ, הָאַחִים אֶל הַגַּנָּב עַצְמוֹ, אָמַר "גַּם עַתָּה" לְפִי סְבָרָתִי "כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן הוּא". וְהָאַחִים בְּבוֹאָם לִפְנֵי יוֹסֵף אָמְרוּ "הִנָּנוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי", כַּאֲשֶׁר פָּסַק עַבְדְּךָ עָלֵינוּ. אַךְ מַה שֶּׁפָּסַק שֶׁהַגַּנָּב יִהְיֶה עֶבֶד לַעֲבָדִים, זֶהוּ גְּנוּת גָּדוֹל. וְעַל זֶה בִּקְּשׁוּ מִן הַמּוֹשֵׁל לְהָקֵל מֵעֲלֵיהֶם, וְדֶרֶךְ פִּשְׁרָה הֶחְמִירוּ עַל עַצְמָם לְהַשְׁוֹוֹת אֶת עַצְמָם אֵלָיו וְיִהְיוּ כֻּלָּם עֲבָדִים אֶל הַמּוֹשֵׁל, כִּי אֵין לָחוּשׁ שֶׁיַּחֲזוֹר וְיִגְנֹב, כִּי אֲנַחְנוּ נַעֲמֹד עַל הַמִּשְׁמָר. וְאָמְרוּ דֶּרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ": "גַּם אֲנַחְנוּ" – לֹא זוֹ אֲנַחְנוּ, פְּשִׁיטָא שֶׁדִּין הוּא שֶׁלֹּא נִהְיֶה עֶבֶד לַעֲבָדִים, כִּי אֵין אָנוּ חֲשׁוּדִים בְּעֵינֶיךָ, שֶׁהֲרֵי "כֶּסֶף אֲשֶׁר מָצָאנוּ בְּפִי אַמְתְּחֹתֵינוּ הֱשִׁיבֹנוּ אֵלֶיךָ, וְאֵיךְ נִגְנֹב מִבֵּית אֲדֹנֶיךָ?" (בראשית מד ח). אֶלָּא אֲפִלּוּ "גַּם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ" (בראשית מד טז), מְבַקְּשִׁים אָנוּ לַעֲשׂוֹת לוֹ חֶסֶד שֶׁיִּהְיֶה עֶבֶד לַאדֹנִי וְלֹא עֶבֶד לַעֲבָדִים. וְיוֹסֵף אָמַר: "חָלִילָה לִי מֵהַשְׁוֹוֹת אֶתְכֶם אֶל הַגַּנָּב, אֶלָּא הוּא יִהְיֶה לִי לְעַצְמִי עֶבֶד כַּאֲשֶׁר בִּקַּשְׁתֶּם, וְאִם כֵּן בְּהֶכְרֵחַ הוּא שֶׁאַתֶּם תַּעֲלוּ בְּשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם".

פסוק יח

וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנִי. לְפִי שֶׁכְּבָר אָמְרוּ לוֹ הָאַחִים "הָאֱלֹהִים מָצָא עֲוֹן עֲבָדֶיךָ", רוֹצֶה לוֹמַר מָצָא לוֹ בַּעַל חוֹב מָקוֹם לִגְבוֹת אֶת חוֹבוֹ, וְרָמְזוּ לוֹ שֶׁכָּל זֶה עֲלִילוֹת דְּבָרִים הוּא וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדֵם כָּל הַקּוֹרוֹת הַלָּלוּ מֵחֲמַת עָוֹן אַחֵר שֶׁעָשׂוּ, וְהוּא מַה שֶּׁעָשׂוּ לַאֲחִיהֶם יוֹסֵף כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אֲבָל אָשֵׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ" וְגוֹ' (בראשית מב:כא). וְעַל אוֹתוֹ עָוֹן אָמַר יְהוּדָה כְּמִתְוַדֶּה עַל חֲטָאָיו וְאָמַר "בִּי אֲדֹנִי", אוֹתוֹ עָוֹן אַחֵר אֲשֶׁר אָנוּ חוֹשְׁבִים שֶׁהוּא

סְבֵב לָנוּ כָּל הַקוֹרוֹת תְּלוּי בִּי יוֹתֵר מִבְּכָל אַחַי, עַל כֵּן אֲנִי מַכְרֵחַ לְכָנֵס בָּעֲבִי הַקוֹרָה וּלְדַבֵּר בְּפָנֶיךָ יוֹתֵר מִכֻּלָּם. וְהָאֱמֶת כָּךְ הוּא כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לח, א) "וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אֶחָיו", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י אֶחָיו הוֹרִידוּהוּ מִגְּדֻלָּתוֹ וְאָמְרוּ: אַתָּה אָמַרְתָּ לָנוּ לְמָכְרוֹ, וְאִלּוּ אָמַרְתָּ לָנוּ לַהֲשִׁיבוֹ הָיִינוּ עוֹשִׂים.

וּמֵחֲמַת שְׁנֵי טְעָמִים אָמַר יְהוּדָה לְיוֹסֵף "בִּי אֲדֹנִי" (בראשית מד:יח), אוֹתוֹ עָוֹן תָּלוּי בִּי. הָאֶחָד הוּא מֵחֲמַת שֶׁבָּא לְתָרֵץ לָמָּה אֲנִי נִגַּשׁ לְדַבֵּר לְפָנֶיךָ יוֹתֵר מִכֻּלָּם, לְפִי שֶׁאֲנִי חַבְתִּי בְּכָל אוֹתָן גְּלוּלִים שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם מֵחֲמַת אוֹתוֹ עָוֹן. וְאַף עַל פִּי שֶׁרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ עַל מַה שֶׁאָמַר "כִּי עַבְדְּךָ עָרַב" (בראשית מד:לב) וְגוֹ', לָמָּה אֲנִי נִכְנָס לְתִגָּר יוֹתֵר מִשְּׁאָר אַחַי כוּ', לְפִי שֶׁנִּתְקַשַּׁרְתִּי בְּקֶשֶׁר חָזָק לִהְיוֹת מְנוּדֶּה בִּשְׁנֵי עוֹלָמוֹת כוּ', מִכָּל מָקוֹם הֵיא גּוּפָא קַשְׁיָא, לָמָּה הוּא קִבֵּל עָלָיו נִדּוּי יוֹתֵר מִשְּׁאָר אֶחָיו? אֶלָּא לְפִי שֶׁהִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא הָיָה חַיָּב בְּאוֹתוֹ עָוֹן אֲשֶׁר סִבֵּב לָהֶם עֲלִילַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם" (בראשית מב:ט), וְשֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְהַפְטֵר מִמֶּנָּה כִּי אִם עַל יְדֵי שֶׁיָּבִיאוּ אֶת בִּנְיָמִין. עַל כֵּן הֶצְרַךְ הוּא לְקַבֵּל עָלָיו הַנִּדּוּי, כְּדֵי שֶׁיִּתֵּן אֶת בִּנְיָמִין עַל יָדוֹ וְשֶׁיּוֹצִיא אֶת אֶחָיו מִן הָעֲלִילָה אֲשֶׁר סִבֵּב הוּא לָהֶם, עַל יְדֵי שֶׁאָמַר לָהֶם לְמִכֹּר אֶת יוֹסֵף. וְעוֹד, שֶׁיַּעֲקֹב אָמַר לָהֶם "לֹא יֵרֵד בְּנִי עִמָּכֶם כִּי אָחִיו מֵת וְהוּא לְבַדּוֹ נִשְׁאָר" (בראשית מב:לח) וְגוֹ'. שְׁמַע מִינָּהּ, שֶׁאִם לֹא הָיָה יַעֲקֹב יָכוֹל לִטְעֹן עֲלֵיהֶם טַעֲנָה זוֹ, הָיָה שׁוֹלֵחַ אֶת בִּנְיָמִין מִיָּד. וְנִמְצָא שֶׁיְּהוּדָה, מִצַּד שֶׁצִּוָּה לְמִכֹּר אֶת יוֹסֵף, סִבֵּב שֶׁלֹּא רָצָה יַעֲקֹב לְשַׁלֵּחַ אֶת בִּנְיָמִין. וּבַעֲבוּר זֶה הֶצְרַךְ לְכָנֵס בָּעֲבִי הַקוֹרָה וּלְקַבֵּל עָלָיו הַנִּדּוּי, וְעַל זֶה אָמַר "בִּי אֲדֹנִי".

הַטַּעַם הַשֵּׁנִי הוּא, לְפִי שֶׁרָצָה לוֹמַר "יֶשֶׁב נָא עַבְדְּךָ עֶבֶד תַּחַת הַנַּעַר" וְגוֹ', וְיִטְעוֹן עָלָיו הַמּוֹשֵׁל: "לָמָּה יֵצֵא הַחַיָּב זַכַּאי וְהַזַּכַּאי יֵצֵא חַיָּב לְכָנֵס בְּעוֹל הָעֲבֻדּוּת חִנָּם?" עַל כֵּן אָמַר "בִּי אֲדֹנִי" – בֶּאֱמֶת שֶׁאוֹתוֹ עָוֹן הַגּוֹרֵם לְכֻלָּם שֶׁיִּהְיוּ עֲבָדִים תָּלוּי בִּי יוֹתֵר מִבְּכֻלָּם, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁעֹנֶשׁ הָעֲבֻדּוּת הַנִּפְסָק עַל בִּנְיָמִין יָחוּל עָלַי. וְהָאֱמֶת כֵּן הוּא, כִּי הוּא גָּרַם שֶׁלְּעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף, אֲבָל לִשְׁאָר אֶחָיו אֵין הָאַשְׁמָה גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ, וְכָל שֶׁכֵּן בִּנְיָמִין שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק כְּלָל בְּאוֹתוֹ עָוֹן.

יְדַבֶּר נָא עַבְדְּךָ דָּבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי. לְפִי שֶׁרָצָה לְדַבֵּר אֵלָיו שֶׁכָּל עִנְיַן הַגְּבִיעַ הוּא עֲלִילָה, עַל כֵּן נִגַּשׁ אֵלָיו לִלְחֹשׁ בְּאָזְנָיו שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ, וְעַל יְדֵי זֶה יָבֹא לִידֵי חֲרוֹן אַף.

כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה. כְּמוֹ שֶׁרָאוּי לַחֲלוֹק כָּבוֹד לַמְּלָכוּת וְשֶׁאֵין לְדַבֵּר קָשׁוֹת בִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ, כִּי "חֲמַת מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי מָוֶת" (משלי טז יד), כָּךְ אֵין נָכוֹן לְדַבֵּר גְּבוֹהָה לְהוֹצִיא עָתֵק מִפִּיו נֶגֶד כָּל הַשּׂוֹמְעִים. וּמִמֶּנּוּ לָמְדוּ זֶה, כִּי יוֹסֵף אָמַר "קוּם רְדֹף אַחֲרֵי הָאֲנָשִׁים וְהִשַּׂגְתָּם" (בראשית מד ד) – דַּוְקָא כְּשֶׁתַּשִּׂיגֵם וְתִהְיֶה סָמוּךְ לָהֶם תְּדַבֵּר בְּאָזְנָם עִנְיַן הַגְּבִיעַ, וְלֹא תִּצְעַק

עֲלֵיהֶם מֻרְחוֹק לְהָרִיעַ עֲלֵיהֶם כְּגָנָּב, אֶלָּא בֵּינְךָ לְבֵינָם תְּדַבֵּר לָהֶם שֶׁלֹּא יֵדְעוּ הַמְצָרִים דָּבָר מִזֶּה. עַל כֵּן גַּם בְּוַכּוּחַ זֶה רָצָה יְהוּדָה לְלַחוֹשׁ בְּאָזְנָיו וְקוֹלוֹ לֹא יִשָּׁמַע אֶל הַמִּצְרִים. וְאָמַר "וְאַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ" (בראשית מד יח), כִּי כָל כַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת וְיִגְרוֹם שֶׁלֹּא יְכַוְּנוּ טַעֲנוֹתַי בְּאָזְנֶיךָ אַף אִם יִהְיוּ נְכוֹחִים לַמֵּבִין, כִּי הַכַּעַס יְגָרוֹם שֶׁלֹּא תוּכַל לִשְׁפּוֹט בְּצֶדֶק. וְאִם תֹּאמַר: וּמַה בְּכָךְ, כִּי אִם לִפְעָמִים אֵיזוֹ שֹׂרָה וּמוֹשֵׁל טָעָה בִּדְבַר הַמִּשְׁפָּט, יֵשׁ גָּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גָּבוֹהַּ וְהוּא הַמֶּלֶךְ שֶׁלּוֹקְחִין הַמִּשְׁפָּט אֶל הַמֶּלֶךְ וְהוּא יְתַקֵּן מַה שֶּׁקִּלְקֵל הַמּוֹשֵׁל – עַל זֶה אָמַר "כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה", וְאָצְלְךָ הַגְּמַר דִּין כְּמוֹ אֵצֶל פַּרְעֹה, וְאֵין לִקַּח הַמִּשְׁפָּט מִמְּךָ אֶל הַמֶּלֶךְ, וּמִלְּפָנֶיךָ מִשְׁפָּטִי יֵצֵא מִכָּל וָכֹל. עַל כֵּן אֲנִי מְבַקֵּשׁ שֶׁעֵינֶיךָ תֶּחֱזֶינָה מֵישָׁרִים וְאַל יִחַר אַפְּךָ, וְאָז לֹא תָּבֹא לִידֵי טָעוּת.

וְיֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה אָמַר בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר "יְדַבֵּר נָא עַבְדְּךָ דָּבָר" (בראשית מד:יח)? וְנוּכַל לוֹמַר לְפִי שֶׁרָצָה לוֹמַר "יֵשֵׁב עַבְדְּךָ תַּחַת הַנַּעַר" (בראשית מד:לג), לְכָל דָּבָר אֲנִי מְעֻלֶּה מִמֶּנּוּ, לְגְבוּרָה וּלְמִלְחָמָה וּלְשַׁמֵּשׁ. הִזְכִּיר כָּאן עוֹד עִנְיָן אֶחָד, כִּי כָל עֶבֶד צָרִיךְ לָדַעַת לְדַבֵּר בִּפְנֵי הַמְּלָכִים וּלְסַדֵּר דְּבָרָיו שֶׁיִּכָּנְסוּ בְּאָזְנֵיהֶם, כְּשֶׁיִּהְיוּ בְּהַשְׂכֵּל וּבְסֵדֶר נָכוֹן. אֲבָל הָעֶבֶד שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְסַדֵּר דְּבָרָיו אֵינוֹ רָאוּי לִהְיוֹת עֶבֶד אֶל הַמּוֹשֵׁל הֶחָשׁוּב כְּמֶלֶךְ. לְכָךְ אָמַר כִּלְפֵי מַה שֶּׁאָמַר יוֹסֵף דֶּרֶךְ פְּסָק "הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ יִהְיֶה לִי עָבֶד" (בראשית מד:יז), וַהֲרֵי עוֹדוֹ נַעַר וְאֵינוֹ רָאוּי אֲפִלּוּ לְדַבֵּר בְּפָנֶיךָ. וְעַל זֶה אָמַר: תְּנַסֶּה וְתִבְדֹּק וְ"יְדַבֵּר נָא עַבְדְּךָ" אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ לְךָ, "דָּבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי" (בראשית מד:יח) בְּאֹפֶן "שֶׁאַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ" (בראשית מד:יח). וְתִמְצָא כִּי בְּוַדַּאי יִחַר אַפְּךָ, שֶׁהֲרֵי "כָּמוֹךָ כְּפַרְעֹה" (בראשית מד:יח), וּלְדַבֵּר לִפְנֵי אִישׁ כְּעֶרְכְּךָ צָרִיךְ אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן, לֹא נַעַר וּבַעַר כָּמוֹהוּ. אֲבָל בִּי, אֲדֹנִי, תִּמְצָא כָּל מָה אֲשֶׁר אַתָּה מְבַקֵּשׁ וְלֹא בּוֹ, כִּי אֲפִלּוּ הַדִּבּוּר אֵינוֹ בּוֹ, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ שְׁאָר טַכְסִיסֵי מַלְכוּת. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר "יְדַבֵּר נָא עַבְדְּךָ" אֲשֶׁר עָשָׂה מַעֲשֶׂה הַגְּבִיעַ וּנְתָנוֹ בְּאַמְתַּחַת בִּנְיָמִין, וְהוּא יַגִּיד עַל כָּל הַקּוֹרוֹת, וְשֶׁכָּל זֶה עֲלִילוֹת דְּבָרִים.

פסוק כא

הוֹרִידֵהוּ אֵלַי וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו. קָשֶׁה, לְמַאי נָפְקָא מִינַּהּ אָמַר שֶׁיּוֹרִידוּהוּ אֵלָיו וְשֶׁרְצוֹנוֹ לְשׂוּם עֵין הַשָּׂגָחָתוֹ עָלָיו? וְעוֹד קָשֶׁה, שֶׁלֹּא מָצִינוּ שֶׁיּוֹסֵף אָמַר "וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו". בְּשִׁלְמָא מַה שֶּׁאָמְרוּ "אֲדֹנִי שְׁאַל אֶת עֲבָדָיו לֵאמֹר הֲיֵשׁ לָכֶם אָב אוֹ אָח" (בראשית מד:יט), אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא מָצִינוּ שֶׁיּוֹסֵף שְׁאָלָם עַל זֶה, מִכָּל מָקוֹם מִכֹּחַ הַתֵּרוּץ אָנוּ לְמֵדִין מָה עָלָה עַל דַּעַת הַמְקֻשֶּׁה, כִּי מֵאַחַר שֶׁהֶצְרִכוּ לְתָרֵץ אֶת עַצְמָם בַּעֲלִילַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם" (בראשית מב:ט) וְלוֹמַר "יֶשׁ לָנוּ אָב זָקֵן" וְגוֹ' (בראשית מד:כ), וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ "וְהַקְטֹן אֶת אָבִינוּ הַיּוֹם" וְגוֹ' (בראשית מב:יג), הָיָה דּוֹמֶה לָהֶם כְּאִלּוּ שְׁאָלָם בְּהֶדְיָא עַל זֶה, כִּי וַדַּאי יָדַעְתָּ

שֶׁאֵין אֲנַחְנוּ מְרַגְּלִים, אֶלָּא שֶׁבָּאתָ לַחֲקֹר עַל יְדֵי זֶה אִם יֵשׁ לָנוּ אָב אוֹ אָח, עַל כֵּן "וַנֹּאמֶר אֶל אֲדֹנִי" כּוּ', לְפִי שֶׁהֵבִנּוּ כַּוָּנָתְךָ וְעַל פִּי זֶה הֵשַׁבְנוּ, לֹא כִּחַדְנוּ דָּבָר. אֲבָל מַאֲמַר "וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו" לֹא מָצִינוּ שֶׁדִּבֵּר יוֹסֵף זֶה כְּלָל, אֲפִלּוּ בְּרֶמֶז.

וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ, שֶׁשִּׂמַת עַיִן זֶה אֵינוֹ שִׂימַת עֵין הַשְׁגָּחָתוֹ, אֶלָּא לְפִי שֶׁיּוֹסֵף אָמַר לָהֶם שֶׁעַל יְדֵי בִּנְיָמִין הוּא רוֹצֶה לִבְחֹן דִּבְרֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "בְּזֹאת תִּבָּחֲנוּ" וְגוֹ' (בראשית מב:טו), וְאִם כֵּן הָיָה רְצוֹנוֹ לְשׂוּם עֵינָיו עָלָיו וְלִרְאוֹת עַל יָדוֹ אִם דִּבְרֵיהֶם כֵּנִים אוֹ לֹא. וְהַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ שֶׁמִּתְחִלָּה נֶאֱמַר שָׁם "וְיִבָּחֲנוּ דִּבְרֵיכֶם" (בראשית מב:טז), וְאַחַר שֶׁהָיוּ בְּמַאֲסָר אָמַר לָהֶם "וְיֵאָמְנוּ דִּבְרֵיכֶם" (בראשית מב:כ), כִּי הַבְּחִינָה הַיְינוּ דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה כְּקָטָן מֵסִיחַ לְפִי תֻּמּוֹ, וְלֹא נִתְרַצּוּ הָאַחִים לָזֶה, כִּי אָמְרוּ "פֶּן יְלַמְּדוּהוּ לְדַבֵּר תּוֹעָה" וּבָחֲרוּ לֵישֵׁב בְּמַאֲסָר. וְאַחַר כָּךְ הוֹצִיאָם מִן הַמַּאֲסָר וְאָמַר לָהֶם "וְיֵאָמְנוּ דִּבְרֵיכֶם" בְּלֹא דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה, וְלָזֶה נִתְרַצּוּ לַהֲבִיאוֹ. וְעַל כֵּן אָמַר לוֹ כָּאן, שֶׁאַתָּה אָמַרְתָּ "וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו" (בראשית מב:ד), כִּי בַּהֲבָאָתוֹ לְבַד תִּרְאֶה שֶׁדְּבָרֵינוּ נֶאֱמְנוּ מְאֹד, וְאֵיךְ נֶהְפַּכְתָּ עָלָיו כְּרֶגַע לְהִתְגּוֹלֵל וּלְהִתְנַפֵּל עָלֵינוּ.

פרק מה

פסוק ג

הַעוֹד אֲבִי חַי וְגוֹ'. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר אָמְרוּ לוֹ שֶׁהוּא חַי, כַּמּוּבָן מִכָּל דִּבְרֵי יְהוּדָה, מִכָּל מָקוֹם חָשַׁב יוֹסֵף: אוּלַי אָמְרוּ כֵן כְּדֵי שֶׁיִּכְמְרוּ רַחֲמָיו עַל הַזָּקֵן וְלֹא יִגְרֹם לוֹ מִיתָה, כִּי נַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ. עַל כֵּן שְׁאָלָם שֵׁנִית "הַעוֹד אֲבִי חַי?", וְלִבָּם לֹא כֵן יָדְמָה, וְחָשְׁבוּ שֶׁלֹּא נִתְכַּוֵּן לִשְׁאוֹל אִם הוּא חַי אוֹ לֹא, אֶלָּא שֶׁבָּא לְהַזְכִּיר עֲוֹנָם. עַל כֵּן אָמַר "הַעוֹד אָבִי חַי", לוֹמַר שֶׁאָבִיו הוּא וְלֹא אֲבִיכֶם, כִּי לֹא חַסְתֶּם עַל צַעֲרוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ אֲבִיכֶם. עַל כֵּן נִבְהֲלוּ וְלֹא יָכְלוּ לַעֲנוֹת דָּבָר.

וְעוֹד טַעַם אַחֵר עַל בֶּהָלָה זוֹ, לְפִי שֶׁאָמַר "אֲנִי יוֹסֵף" וְלֹא הִזְכִּיר "אֲחִיכֶם", עַל כֵּן נִבְהֲלוּ נֶחְפְּזוּ שָׁם רְעָדָה אֲחָזָתַם, כִּי אָמְרוּ פֶּן יְבַקֵּשׁ לְהָיוֹת אוֹיֵב וּמִתְנַקֵּם וְהִסִּיעַ אֶת עַצְמוֹ מִן הָאַחְוָה, כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ הֵמָּה לוֹ שֶׁהִסִּיעוּ אֶת עַצְמָם מִן הָאַחְוָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "נָסְעוּ מִזֶּה" (בראשית לז:יז). עַל כֵּן אָמַר לָהֶם שֵׁנִית "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיְמָה", אַף עַל פִּי שֶׁלְּפָחוֹת הָיָה לָכֶם לִמְכֹּר אוֹתִי לְאֵיזוֹ אֻמָּה אַחֶרֶת שֶׁאֵינָן שְׁטוּפֵי זִמָּה כָּל כָּךְ, מִכָּל מָקוֹם אֲחִיכֶם אֲנִי, וְאַל יִחַר בְּעֵינֵיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי הֵנָּה לְמִצְרִים, כִּי לְמִחְיָה שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים, כִּי רוֹאֶה אֲנִי שֶׁנִּתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר שֶׁבָּאתִי בֵּין שְׁטוּפֵי זִמָּה וְקָרָה לִי מִקְרֶה בְּאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר שֶׁכָּבַשְׁתִּי אֶת יִצְרִי, וְעַל יְדֵי זֶה זָכִיתִי לִהְיוֹת רוֹעֶה יִשְׂרָאֵל זָן

וּמְפָרְנֵס, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מט:כד) "וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ וְגוֹ' מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל". וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הִסְכִּימוּ לָזֶה, שֶׁאָמְרוּ (סוטה ד:) "כָּל הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכָּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא" וְכוּ', וְאִלּוּ לֹא הָיִיתִי בֵּין שְׁטוּפֵי זִמָּה אוּלַי הָיָה נִבְחָר אִישׁ אַחֵר לְתַקּוּן שְׁנֵי הָרֵעָב, אֲבָל מֵאַחַר שֶׁנִּזְדַּמֵּן לִי שֶׁנִּמְכַּרְתִּי לְעַם שְׁטוּפֵי זִמָּה, לֹא זָכָה שׁוּם אֶחָד מֵהֶן לְתַקֵּן הָרֵעָב כִּי אִם אֲנִי. וְאִם כֵּן הַמְּכִירָה הֵנָּה לְמִצְרַיִם גָּרְמָה לִי כִּי לְמִחְיָה שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם.

וְרז"ל אָמְרוּ, (בראשית רבה צג יא) שֶׁמִּבֶּהָלָה זוֹ יָקַח לְמוּד עַל יוֹם הַדִּין, כִּדְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה "וַי לָנוּ מִיּוֹם הַדִּין, וַי לָנוּ מִיּוֹם תּוֹכָחָה", וּמָה יוֹסֵף כְּשֶׁאָמַר לְאֶחָיו "אֲנִי יוֹסֵף" לֹא יָכְלוּ לַעֲנוֹת אוֹתוֹ, כְּשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹמֵד לְדִין עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י ג) "וּמַה תַּעֲשׂוּ לְיוֹם פְּקֻדָּה" וְגוֹ', כִּי הָאַחִים סָבְרוּ שֶׁיּוֹסֵף הִזְכִּיר עֲוֹנָם בְּדֶרֶךְ שֶׁנִּתְבָּאֵר, וּמָה יַּעֲשֶׂה הָאָדָם לְיוֹם פְּקֻדָּה כִּי יִפָּקֵד מוֹשָׁבוֹ וּמַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ, וּבְיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם לוֹמַר "יִרְאֵי דַרְכֵּךְ מֶה עָשִׂית", וְדַעַת רַבִּי אֶלְעָזָר שֶׁלְּכָךְ כָּתְבָה לָנוּ הַתּוֹרָה שֶׁאֶחָיו נִבְהֲלוּ, כְּדֵי שֶׁהַמַּשְׂכִּיל יִתֵּן אֶל לִבּוֹ חֶרְדַּת יוֹם הַדִּין וְלִלְמוֹד קַל וָחוֹמֶר מֵאַחֵי יוֹסֵף.

פסוק ד

גְּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגָּשׁוּ. הֶרְאָה לָהֶם שֶׁהוּא מָהוּל. רָצָה בָּזֶה לְהַרְאוֹת צִדְקָתוֹ, שֶׁהָיָה בֵּין שְׁטוּפֵי זִמָּה וְלֹא נִכְשַׁל בַּעֲרָיוֹת, כִּי הַבּוֹעֵל אֲרַמִּית מְשִׁכָּה עָרְלָתֵיהּ (עירובין יט). וּמְצִינוּ (במדרש תהלים קיד ד) שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִגְאֲלוּ מִמִּצְרַיִם בִּזְכוּת אַרְבָּעָה דְּבָרִים: שֶׁלֹּא שִׁנּוּ אֶת שְׁמָם, וְלֹא שִׁנּוּ אֶת לְשׁוֹנָם, וְלֹא הָיוּ בָּהֶם בַּעֲלֵי לָשׁוֹן הָרָע, וְהָיוּ גְּדוּרִים מֵעֲרָיוֹת. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר יִתְבָּאֵר בְּפָרָשַׁת שְׁמוֹת (א א) בְּעֶזְרַת ה'. וּכְמוֹ כֵן כָּאן, שֶׁשָּׁלַח יוֹסֵף אַחַר אֲבִיו וְאֶחָיו, הוֹדִיעַ לָהֶם בְּאֵיזֶה זְכוּת יַעֲלוּ מִשָּׁם, וְרָמַז לָהֶם אַרְבַּע אֵלּוּ שֶׁהָיָה יוֹסֵף שָׁלֵם בְּכֻלָּם: שֶׁלֹּא שִׁנָּה שְׁמוֹ, שֶׁאָמַר לָהֶם "אֲנִי יוֹסֵף" (בראשית מה ג), אַף עַל פִּי שֶׁפַּרְעֹה קָרָא שְׁמוֹ צָפְנַת פַּעְנֵחַ, מִכָּל מָקוֹם "אֲנִי יוֹסֵף" – זֶה שְׁמִי לְעוֹלָם. וְשֶׁלֹּא שִׁנָּה לְשׁוֹנוֹ, שֶׁאָמַר "כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם" (בראשית מה יב) בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְלֹא הָיָה פָּרוּץ בָּעֲרָיוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "גְּשׁוּ נָא אֵלַי", כִּי לֹא רָצָה שֶׁיִּשְׁמַע בִּנְיָמִין אָחִיו עִנְיַן הַמְּכִירָה, וַאֲפִלּוּ לְאָבִיו לֹא הִגִּיד כְּלוּם, כִּי אִלּוּ הָיָה מְגַלֶּה, וַדַּאי הָיָה מְצַוֶּה לוֹ קֹדֶם מוֹתוֹ "שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ" (בראשית נ יז). וְרָמַז לָהֶם יוֹסֵף כִּי בַּעֲוֹן הַמְּכִירָה יְשַׁלְּמוּ שְׂטַר חוֹב "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" וְגוֹ' (בראשית טו יג), כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְעַתָּה אַל תֵּעָצְבוּ" (בראשית מה ה) – דַּוְקָא עַתָּה, אֲבָל לֶעָתִיד תֵּעָצְבוּ. עַל כֵּן רָמַז לָהֶם גַּם הַגְּאֻלָּה וְהַדְּבָרִים הַמְסַבְּבִים הַגְּאֻלָּה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "וְעַתָּה" רָמַז לַעֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, שֶׁלֶּעָתִיד יֵעָצְבוּ עַל הַמְּכִירָה.

פסוק כד

אל תרגזו בדרך. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י אַל תִּתְעַסְּקוּ בִּדְבַר הֲלָכָה, דְּבָר אַחֵר אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְהַכְנִיסוּ חֲמָה לָעִיר. גִּרְסָא זוֹ הִיא בְּמַסֶּכֶת תַּעֲנִית (י:): אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר יוֹסֵף לְאֶחָיו אַל תִּתְעַסְּקוּ בִּדְבַר הֲלָכָה שֶׁמָּא תִּרְגְּזוּ עֲלֵיכֶם הַדֶּרֶךְ, פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י תִּתְעוּ. אִינִי, וְהָאָמַר רַבִּי אֶלְעַאי שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁמְּהַלְכִין בַּדֶּרֶךְ וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה רְאוּיִין לִישָׂרֵף כּוּ', לָא קַשְׁיָא הָא לְמִגְרַס הָא לְעִיוּנֵי, פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְמִיגְרַס מִבָּעֵי לֵיהּ בְּאוֹרְחָא וְלָא לְעִיוּנֵי. בְּמַתְנִיתָא תָּנָא אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְהַכְנִיסוּ חֲמָה לָעִיר כּוּ', וְתַלְמוּד שֶׁלָּנוּ חוֹלֵק עַל הַבְּרַאשִׁית רַבָּה (צ, ה) כִּי שָׁם מַסִּיק אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְאַל תַּעֲמִידוּ עַצְמְכֶם מִדִּבְרֵי תוֹרָה וְהַכְנִיסוּ חֲמָה לָעִיר. וְהִנֵּה מָקוֹם אִתִּי לְיַישֵׁב שְׁנֵי מִדְרָשִׁים אֵלּוּ שֶׁאֵין מַחֲלֹקֶת בֵּינֵיהֶם, כִּי הַגִּרְסָא הַיְינוּ הַדִּבּוּר בַּפֶּה בְּדִבָּרִים פְּשׁוּטִים שֶׁדִּינָם מְבֹאָר בַּתּוֹרָה, וְאֵלּוּ נִקְרָאִים דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁיְּדִבֵּר מֵעִקְרֵי הַדִּינִין שֶׁל תּוֹרָה, אֲבָל הָעִיוּן נִקְרָא דְּבַר הֲלָכָה, כִּי כָּל הַתּוֹרָה נִקְרֵאת דֶּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט, א) "אַשְׁרֵי תְמִימֵי דָרֶךְ הַהוֹלְכִים בְּתוֹרַת ה'", וַהֲלִיכָה זוֹ הִיא הַהֶעָתֵק מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְזֶה מָצוּי בְּעִיוּן חָכְמַת הַתּוֹרָה שֶׁהַמַּעְיִן בָּהּ נֶעֱתָק מִמִּדְרֵגָה לְמַדְרֵגָה, מֵחָכְמָה לְבִינָה, וּמִבִּינָה לְדַעַת.

וּלְפִי זֶה נוֹכַל לְתָרֵץ, מַה שֶּׁמַּסִּיק בִּבְרַאשִׁית רַבָּה "וְאַל תַּעֲמִידוּ עַצְמְכֶם מִדִּבְרֵי תוֹרָה", הַיְינוּ לְמִגְרַס דִּינֵי הַתּוֹרָה לְדַבֵּר בָּם בְּלֶכְתּוֹ בַּדֶּרֶךְ. וּמַה שֶּׁכָּתוּב בַּגְּמָרָא "אַל תִּתְעַסְּקוּ בְּדַבַּר הֲלָכָה", הַיְינוּ לְעִיוּנֵי, כִּי זֶה נִקְרָא הֲלָכָה, שֶׁהַמַּעְיִן הוֹלֵךְ וְנֶעֱתָק מִמִּדְרֵגָה לְמַדְרֵגָה. וּמַקְשֶׁה מֵרַבִּי אֶלְעַאי שֶׁאָמַר "שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים הַמְהַלְכִין בַּדֶּרֶךְ וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה" כּוּ', כִּי לֹא אַסִּיק אַדַּעְתֵּיהּ עֲדַיִן לְחַלֵּק בֵּין לְשׁוֹן "דִּבַּר הֲלָכָה" לְ"דִבְרֵי תוֹרָה", עַד שֶׁתֵּרֵץ לוֹ "הָא לְמִגְרַס, הָא לְעִיוּנֵי". וְדִקְדּוּק הַלָּשׁוֹן מְסַיֵּעַ אֶל הַתֵּרֻצָן כָּאֲמוּר. וְלֹא פְּלִיגִי כִּי אִם בְּמַשְׁמָעוּת הַכָּתוּב "אַל תִּרְגְּזוּ בַּדֶּרֶךְ" (בראשית מה:כד), אִם הַכַּוָּנָה בּוֹ שֶׁלֹּא יִפְסִידוּ הָעִיוּן וְיִטְעוּ בּוֹ עַל יְדֵי טֹרַח הַדֶּרֶךְ, אוֹ לְהֵפֶךְ שֶׁלֹּא יַפְסִידוּ סְתָם דֶּרֶךְ עַל יְדֵי שֶׁלֹּא יַעַסְקוּ בַּתּוֹרָה. כִּי דַּעַת רַבִּי אֶלְעָזָר הוּא שֶׁיּוֹסֵף הִזְהִירָם שֶׁלֹּא יִתְעַסְּקוּ בִּדְבַר הֲלָכָה הַצָּרִיךְ עִיּוּן וְצֵילוּתָא כְּיוֹמָא דְּאִסְתְּנָא, כִּי יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִרְגַּז עֲלֵיכֶם הַדֶּרֶךְ, מֵחֲמַת טֹרַח הַדֶּרֶךְ יִהְיֶה לָכֶם לֵב רַגָּז וּבִלְתִּי מְיֻשָּׁב, וְעַל יְדֵי זֶה תָּבֹאוּ לִידֵי טָעוּת בְּעִיוּן בְּדִבָּרִים הָאֱלֹהִיִּים. וְזֶה שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "תִּתְעוּ", רוֹצֶה לוֹמַר תָּבֹאוּ לִידֵי טָעוּת בְּעִיוּן הַחָכְמוֹת. אֲבָל בִּבְרַאשִׁית רַבָּה רָצָה לְפָרֵשׁ אַדְרַבָּה, שֶׁיּוֹסֵף בָּא לְהַזְהִירָם שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בַּתּוֹרָה בַּדֶּרֶךְ בְּדִבָּרִים פְּשׁוּטִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְעוּ בְּסָתָם דֶּרֶךְ, כִּי הַתּוֹרָה שֶׁעוֹסְקִין בָּהּ בַּדֶּרֶךְ תַּנְחֵהוּ אֶל מְחוֹז חֶפְצוֹ לְשָׁלוֹם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי ו:כב) "בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אֹתָךְ" וְגוֹ'. וּבְאוֹר הַכָּתוּב "אַל תִּרְגְּזוּ" – אַל תִּפְחֲדוּ, מִלְּשׁוֹן "שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן" (שמות טו:יד), וְעִנְיָנוֹ הַפַּחַד. וְרוֹצֶה לוֹמַר, אִם תַּעַסְקוּ בַּתּוֹרָה אָז

לֹא תִצְטָרְכוּ לְפַחֵד לֹא מִן הַלִּסְטִים וְלֹא מִן הַטָּעוּת בַּדֶּרֶךְ, כִּי הַתּוֹרָה תַּנְחֶה אֶתְכֶם וְתַצִּיל אֶתְכֶם מִכָּל פַּחַד וְטָעוּת. כְּאִלּוּ אָמַר לָהֶם, הִזָּהֲרוּ בַּדָּבָר הַמַּצִּיל אֶתְכֶם מִן רִגְז וּפַחַד הַמָּצוּי בַּדֶּרֶךְ, וְהַיְינוּ הַתּוֹרָה, שֶׁבְּעִידְנָא דְעָסִיק בָּהּ מַגְנָא וּמַצְלָא.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁדַּעַת הַבְּרֵאשִׁית רַבָּה הוּא לְפָרֵשׁ "אַל תִּרְגְּזוּ" לְשׁוֹן רוֹגֶז וְכַעַס מַמָּשׁ, אַךְ שֶׁהֻקְשָׁה לוֹ: וְכִי בַּדֶּרֶךְ אַל יִרְגְּזוּ וּבְבֵיתָם יִרְגְּזוּ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁכָּוַנָתוֹ שֶׁבַּדֶּרֶךְ אַתֶּם צְרִיכִין לִהְיוֹת נִזְהָרִים בְּיוֹתֵר בְּתַלְמוּד תּוֹרָה, שֶׁלֹּא תַעֲמִידוּ עַצְמְכֶם מִדְּבָרֵי תּוֹרָה אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת, כְּדֵי לְהַצִּיל אֶתְכֶם מִכָּל פָּרְעָנֻיּוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת וּבָאוֹת בַּדֶּרֶךְ, וְהַרְגֵּז מַפְסִיד הַלִּמּוּד, כִּי כָל כַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת, וְאִם תִּרְגְּזוּ אָז בְּהֶכְרֵחַ תִּצְטָרְכוּ לְהַפְסִיק מִדִּבְרֵי תוֹרָה פֶּן תָּבֹאוּ לִידֵי טָעוּת עַל יְדֵי הָרֹגֶז. לְפִיכָךְ "אַל תִּרְגְּזוּ בַּדֶּרֶךְ" כְּדֵי שֶׁלֹּא תִצְטָרְכוּ לְהַעֲמִיד אֶתְכֶם מִדִּבְרֵי תוֹרָה וּלְהַפְסִיק בִּשְׁעַת הַכַּעַס. וּלְפִי שֶׁבִּמְקוֹם הַסַּכָּנָה בְּיוֹתֵר הָאָדָם צָרִיךְ זְרִיזוּת, עַל כֵּן נָקַט "בַּדֶּרֶךְ", אֲבָל בַּבַּיִת אֵין כָּל כָּךְ קְפֵידָא, אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת הָרֹגֶז מַזִּיק בְּכָל מָקוֹם.

וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים "אַל תִּרְגְּזוּ בְּדָבָר הֲלָכָה", מִלְּשׁוֹן רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבָּרָכָה (זבחים מז) "מִתְעַסֵּק בַּקֳדָשִׁים פָּסוּל", וְהוּא מְדַבֵּר בְּמִי שֶׁאֵינוֹ לוֹמֵד בְּעִיּוּן אֶלָּא כְּמִתְעַסֵּק בְּעָלְמָא בִּלֹא כַּוָּנָה. וְאוּלַי כַּוָּנָתָם לוֹמַר שֶׁהָרֹגֶז יְבִיאֵם לִידֵי זֶה וְיִהְיוּ קְרוֹבִים אֶל הַטָּעוּת. אָמְנָם בְּמַתְנִיתָא תָּנָא "אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְהַכְנִיסוּ חֲמָה לָעִיר", דַּעְתָּם לְפָרֵשׁ הָרֹגֶז שֶׁעָנְינוֹ הַמְּהִירוּת וְהַחְפָּזוֹן, מִלְּשׁוֹן "פַּחֲזָ כַּמַּיִם" (בראשית מט:ד) הַמְדַבֵּר בְּחִפָּזוֹן שֶׁל רֹגֶז, לְפִי שֶׁיּוֹסֵף אָמַר לָהֶם "מַהֲרוּ וַעֲלוּ אֶל אָבִי" (בראשית מה:ט), רוֹצֶה לוֹמַר תְּמַהֲרוּ לְלֶכֶת מִכָּאן וְאַל תַּעַמְדוּ פֹּה, וְחָשַׁשׁ אוּלַי יְבִינוּ מִלְּשׁוֹן "מַהֲרוּ" שֶׁגַּם בַּדֶּרֶךְ לֹא יֵלְכוּ בְּמִתּוּן כִּי אִם בְּחִפָּזוֹן כְּדֵי לְמַהֵר הַבְּשׂוֹרָה אֶל אֲבִיהֶם, וְעַל יְדֵי זֶה יִפְסְעוּ פְּסִיעוֹת גַּסּוֹת יוֹתֵר מִן הַנָּהוּג, וְיֵלְכוּ עַד הָעֶרֶב מַמָּשׁ אַחַר שְׁקִיעַת הַחַמָּה. עַל כֵּן אָמַר לָהֶם "אַל תִּרְגְּזוּ בַּדֶּרֶךְ", דַּוְקָא מִכָּאן "מַהֲרוּ וַעֲלוּ", אֲבָל בַּדֶּרֶךְ עַצְמוֹ אַל תִּרְגְּזוּ אֶלָּא תֵּלְכוּ בְּמִתּוּן בִּפְסִיעוֹת בֵּינוֹנִיּוֹת, וְהִכָּנְסוּ לָעִיר בְּעוֹד הַחַמָּה זוֹרַחַת, כִּי לְעוֹלָם יִכָּנֵס בְּכִי טוֹב.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ב ט) "אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִי" – מַה שֶׁלָּמַדְתִּי בְּאַף וּכְעַס, וְעַל זֶה אָמַר "אַל תִּרְגְּזוּ בַּדֶּרֶךְ" – לִלְמֹד הַחָכְמָה בְּאַף. וְאוּלַי כִּוְונוּ לְדָבָר הַצָּרִיךְ עִיּוּן רַב כְּאָמוּר. וַאֲנִי מוֹסִיף לָקַח טוֹב טַעַם וָדַעַת, לְפִי שֶׁכָּל כַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבָּרָכָה (גיטין מג.) "אֵין אָדָם עוֹמֵד עַל דְּבַר הֲלָכָה אֶלָּא אִם כֵּן נִכְשַׁל בָּהּ תְּחִלָּה". עַל כֵּן אָמְרוּ שֶׁהַחָכְמָה שֶׁלָּמַדְתִּי בְּאַף וּכְעַס, אֲשֶׁר הֱבִיאֵנִי לִידֵי טָעוּת, הִיא שֶׁעָמְדָה לִי, כִּי הַטּוֹעֶה בְּדָבָר פַּעַם אַחַת, אָז בְּיוֹתֵר הוּא נִשְׁמָר מִמֶּנּוּ לְהַבָּא.

פסוק כז

וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף וְגוֹ'. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: סִימָן מָסַר לָהֶם בַּמָּה הָיָה עוֹסֵק כְּשֶׁפֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ, בְּפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, לְפִיכָךְ "וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף" וְלֹא אֲשֶׁר שָׁלַח פַּרְעֹה. וּפֵרוּשׁוֹ רָחוֹק מְאֹד, וְכִי דַּרְכּוֹ שֶׁל רַשִׁ"י לְהוֹצִיא הַמִּקְרָא מִפְּשׁוּטוֹ לְגַמְרֵי? שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב אוֹמֵר "אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לָשֵׂאת אוֹתוֹ" (בראשית מה:כז), וְעוֹד, עֲגָלוֹת לָמָּה לִי, דַּי בַּעֲגָלָה אַחַת. עַל כֵּן אוֹמֵר אֲנִי שֶׁגַּם רַשִׁ"י הֵבִין "עֲגָלוֹת" כִּפְשׁוּטוֹ, אַךְ מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף" וְלֹא נֶאֱמַר "אֲשֶׁר שָׁלַח פַּרְעֹה", הֵבִין רַשִׁ"י מִזֶּה שֶׁ"שָׁלַח" פֵּרוּשׁוֹ לְוָיָה, שֶׁיּוֹסֵף עָשָׂה לְוָיָה לְאוֹתָן עֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח. שֶׁכֵּן נֶאֱמַר "וַיְשַׁלַּח אֶת אֶחָיו וַיֵּלֵכוּ" (בראשית מה:כד), וְאֵין שִׁלּוּחַ זֶה אֶלָּא לְוָיָה. וְיוֹסֵף לָמַד דִּין הַלְוָיָה מִן יַעֲקֹב, שֶׁכֵּן נֶאֱמַר (בראשית לז:יג) "לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֲלֵיהֶם", וְכִי אַחַר שֶׁיֵּלֵךְ יִשְׁלָחֶנּוּ? וּמַה הָיָה הַמִּקְרָא חָסֵר אִם הָיָה אוֹמֵר "לְכָה אֲלֵיהֶם"? אֶלָּא שֶׁאָמַר לְלַוּתוֹ. וְיַעֲקֹב לָמַד דִּין הַלְוָיָה מִן אַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יח:טז) "וְאַבְרָהָם הוֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: לְלַוּתָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיְשַׁלְּחֵהוּ מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן" (בראשית לז:יד), שֶׁשִּׁלּוּחַ זֶה הֲיֵינוּ לְוָיָה, וְלָמַד דִּין הַלְוָיָה מֵעֵמֶק אוֹתוֹ צַדִּיק הַקָּבוּר בְּחֶבְרוֹן, כִּי אַבְרָהָם הִתְחִיל בַּלְוָיָה "וַיִּטַּע אֶשֶׁל" (בראשית כא:לג) – נוֹטָרִיקוֹן: אֲכִילָה, שְׁתִיָּה, לְוָיָה. וּכְשֶׁלִּוָּה יַעֲקֹב אֶת יוֹסֵף, מִסְתָּמָא הִגִּיד לוֹ מִצְוַת הַלְוָיָה שֶׁמְּקוֹרָהּ מִן פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, שֶׁיֹּאמְרוּ זְקֵנֵי הָעִיר "יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה" (דברים כא:ז) – שֶׁלֹּא פִּטַּרְנוּהוּ בְּלֹא לְוָיָה (סוטה מה:). וְכֵן עָשָׂה גַּם יוֹסֵף, כְּשֶׁלִּוָּה אֶת אֶחָיו מִסְּתָמָא הָיָה נִפְטָר מֵהֶם מִתּוֹךְ דִּבְרֵי הֲלָכָה, "הֲלִיכוֹת עוֹלָם לוֹ" (חבקוק ג:ו), לְהַגִּיד לָהֶם דִּין הַלְוָיָה אֲשֶׁר בָּהּ הָיָה עוֹסֵק. וּכְתִיב "וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם" (בראשית מה:כז), וְכֻלְּלוּ בָּזֶה כָּל הַדְּבָרִים, הֵן הַדְּבָרִים שֶׁדִּבֵּר לָהֶם בְּבֵיתוֹ, הֵן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶם כְּשֶׁלִּוָּה אוֹתָם, וְשָׁם דִּבֵּר עִמָּהֶם דִּין פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה.

וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת. רְאִיָּה זוֹ עִנְיָנָהּ הִתְבּוֹנְנוּת, כִּי הִתְבּוֹנֵן יַעֲקֹב בְּמָה שֶׁסִּפְּרוּ לוֹ כִּי יוֹסֵף עָשָׂה הֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה וְלִוָּה אוֹתָן הָעֲגָלוֹת, בָּזֶה יָדַע יַעֲקֹב כִּי הוּא יוֹסֵף, כִּי אֵין בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם עוֹשֶׂה טוֹב אֵין גַּם אֶחָד שׁוֹמְרֵי מִשְׁמֶרֶת ה', לְפִיכָךְ "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה:כז). אֲבָל מִן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׂם יוֹסֵף בְּפִיהֶם אֵין רְאִיָּה, כִּי שָׁמָּא יוֹסֵף לִמֵּד דִּין זֶה לַאֲחֵרִים, אַךְ מִן הַמַּעֲשֶׂה לָקַח רְאִיָּה. וּמַה שֶּׁתְּלָה הַלְוָיָה בָּעֲגָלוֹת, וּבְוַדַּאי שֶׁלִּצְרָךְ אֶחָיו עָשָׂה הַלְוָיָה וְלֹא לְצָרְכּוֹ הָעֲגָלוֹת, וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיַּרְא כִּי שִׁלַּח אֶת אֶחָיו". בֵּאוּר הַדָּבָר כָּךְ הוּא, כִּי מֵהַיָּדוּעַ שֶׁמָּה שֶׁאָמְרוּ "לֹא פִטַּרְנוּהוּ בְּלֹא לְוָיָה" אֵין זֶה הִלְכָתָא בְּלֹא טַעֲמָא, כִּי מַה עִנְיַן הַלְוָיָה אֶל "יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכָה אֶת הַדָּם הַזֶּה" (דברים כא:ז). וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא שֶׁכָּל הַהוֹלֵךְ בְּלֹא לְוָיָה מִן הָעִיר יֵשׁ לַחוּשׁ שֶׁמָּא יִרְאוּ הַלִּסְטִים שֶׁהוּא הוֹלֵךְ

לְבַדּוֹ וְיִחְשְׁבוּ שֶׁאֵין לוֹ גּוֹאֵל וְקָרוֹב, כִּי אֵין פְּרֻדָתוֹ קָשָׁה עַל שׁוּם אָדָם, כִּי אֵין לוֹ גּוֹאֵל הַדָּם גַּם בֵּן וָאָח אֵין לוֹ, לְפִיכָךְ כָּל מוֹצְאוֹ יַהַרְגֵהוּ בְּחָשְׁבוֹ שֶׁאֵין מִי אֲשֶׁר יִדְרֹשׁ דְּמוֹ מִיָּדוֹ. וַאֲפִלּוּ הַלִּסְטִים אֲשֶׁר לֹא רָאוּהוּ יוֹצֵא מִן הָעִיר, מִכָּל מָקוֹם לְפָחוֹת הַצָּלָה פּוּרְתָא מִיהָא הֲוֵי הַלְוָיָה, שֶׁמַּצֶּלֶת מִן הַלִּסְטִים הָרוֹאִים שֶׁמְּלַוִּין אוֹתוֹ וְיֵשׁ לוֹ גּוֹאֲלִים, אָז מְפַחֲדִים לִפְגֹּעַ בּוֹ וְלַהֲמִיתוֹ, פֶּן יִדְרְשׁוּ וְיַחְקְרוּ אַחֲרָיו קְרוֹבָיו אוֹ אוֹהֲבָיו, וְדוֹרֵשׁ דָּמִים אוֹתָם יִמְצָא וְדָמוֹ מִיָּדָם יִדְרֹשׁ. גַּם קָרוֹב לוֹמַר שֶׁסְּתָם לִסְטִים אֵינָן פּוֹגְעִים בּוֹ כִּי אִם אַחַר הַחֲקִירָה וְהַדְּרִישָׁה אִם לִוָּהוּ אָדָם אוֹ לֹא.

וְעַל פִּי טַעַם זֶה, יֵשׁ מָקוֹם לוֹמַר שֶׁמִּצְוָה זוֹ מִן הַמּוּשְׁכָּלוֹת, וְאִם כֵּן אֵין רְאָיָה מִן הַלְוָיָה שֶׁלְּוָה יוֹסֵף אֶת אֶחָיו כִּי הוּא יוֹסֵף, שֶׁמָּא מוֹשֵׁל הָאָרֶץ הַהוּא אִישׁ צַדִּיק וְעָשָׂה הַלְוָיָה לָהֶם מִצַּד שֶׁהוּא דָּבָר שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיֵּב, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ מְלַוֶּה דּוֹמֶה לְשׁוֹפֵךְ דָּמִים, עַל כֵּן רָאוּי לַעֲשׂוֹת כֵּן לְכָל הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ. אֲבָל כְּשֶׁרָאָה יַעֲקֹב אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח וְלִוָּה, אָז אָמַר יַעֲקֹב "אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר", כִּי זֶה הָאִישׁ קַיֵּם הַלְוָיָה מִצַּד דַּת הַתּוֹרָה וְלֹא מִצַּד שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיֵּב דָּבָר זֶה, לְפִי שֶׁבְּכָל מִצְרַיִם אֵין הָעֲגָלוֹת נִתָּנוֹת כִּי אִם עַל פִּי פַּרְעֹה, לְפִי שֶׁהָעֲגָלוֹת מְטַכְסְכְסֵי מַלְכוּת הֵמָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מה:כא) "וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף עֲגָלוֹת עַל פִּי פַּרְעֹה". נִרְאֶה מִזֶּה שֶׁהָעֲגָלוֹת הָיוּ מְיֻחָדִים לְמֶרְכַּבְתּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, וְהַהוֹלֵךְ עִם אוֹתָן הָעֲגָלוֹת הַנִּכָּרוֹת וִידוּעוֹת שֶׁמְּבֵית הַמֶּלֶךְ הֵמָּה, אֵינוֹ צָרִיךְ אֶל הַלְוָיָה לְהַצִּילוֹ מִן הַלִּסְטִים, כִּי בְּלֹאו הָכֵי מוֹרָא מַלְכוּת עֲלֵיהֶם הֵן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הֵן בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, כִּי הַכֹּל הָיוּ צְרִיכִין לְמַרֵי דְּחַטָּיָא בְּשֵׂנֵי רְעָבוֹן. וְאִם כֵּן, לְמָאי נָפְקָא מִינָּהּ לִוָּה הַמּוֹשֵׁל אֶת הָאַחִים שֶׁהָלְכוּ עִם מֶרְכָּבוֹת הַמִּשְׁנֶה אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ, כִּי מִי הָאָדָם שֶׁיָּבוֹא אַחֲרֵי הַמֶּלֶךְ אוֹ אַחֲרֵי הָרֶכֶב וְהַמַּחֲנֶה שֶׁלּוֹ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאוֹתוֹ אִישׁ עָשָׂה הַלְוָיָה מִצַּד דִּין תּוֹרָה, כִּי גְּזֵרַת הַכָּתוּב הוּא וְלֹא פָּלִיג בֵּין לְוָיָה אַחַת לַחֲבֶרְתָּהּ. לְפִיכָךְ, כַּאֲשֶׁר רָאָה וְהִתְבּוֹנֵן אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח וְלִוָּה יוֹסֵף, וְיָדַע שֶׁמִּצַּד מִצְוַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עָשָׂה כֵּן, וְאֵין בְּכָל מִצְרַיִם שׁוֹמֵר מִשְׁמֶרֶת ה' כִּי אִם זֶרַע יַעֲקֹב, לְפִיכָךְ "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם".

וּבְחִבּוּרִי עוֹלְלוֹת אֶפְרִים מַאֲמָר תקל"ג, בַּאֲרָנוּ כִּי לָמַד מִן פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה שֶׁיּוֹסֵף חַי, כִּי כְּמוֹ שֶׁמּוֹדְדִין מְדִידָה גַּשְׁמִית לִרְאוֹת לְאֵיזוֹ עִיר קָרוֹב הֶחָלָל וְלִתְלוֹת הֶעָוֹן בְּאוֹתָהּ עִיר, כָּךְ מוֹדְדִין הַשְּׁעָרָה וּמְדִידָה שִׂכְלִית בְּאֵיזֶה עָוֹן מֵת זֶה, אִם בַּעֲוֹן עַצְמוֹ, אִם בַּעֲוֹן קְרוֹבָיו, אוֹ בַּעֲוֹן בְּנֵי עִירוֹ. וּמִי שֶׁהוּא קָרוֹב בְּיוֹתֵר אֶל הֶחָלָל לִתְלוֹת בּוֹ, הוּא צָרִיךְ כַּפָּרָה. עַל כֵּן שָׁלַח לוֹ יוֹסֵף פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, כְּדֵי שֶׁמִּתּוֹכָהּ יִתְבּוֹנֵן יַעֲקֹב אֵיזֶה חֵטְא גָּרַם לוֹ לְיַעֲקֹב לִהְיוֹת בְּצַעַר כָּל הַיָּמִים הַלָּלוּ, וְיִחַפֵּשׂ וְיִמְצָא שֶׁזֶּה הַחֵטְא שֶׁלֹּא קִיֵּם מִצְוַת כִּבּוּד אָב וָאֵם עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, גָּרַם לוֹ לִהְיוֹת בְּצַעַר זֶה עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְכֻבָּד גַּם

הוּא מִבְּנוֹ הֶחֱבִיב עָלָיו בְּיוֹתֵר. וּמִזֶּה הִתְבּוֹנֵן שְׁוַדַּאי יוֹסֵף חַי, כִּי אִלּוּ הָיָה מֵת אִם כֵּן יִהְיֶה יַעֲקֹב בְּצַעַר זֶה יוֹתֵר מִן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה וְיִסְבֹּל יָתֵר עַל מַה שֶּׁחָטָא, וְלֹא יִהְיֶה הָעֹנֶשׁ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. לָכֵן כְּשֶׁרָאָה הָעֲגָלוֹת וְנִזְכַּר לְפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, מִיָּד "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה:כז).

פסוק כח

רַב, עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חָי. לְפִי שֶׁהִבְטִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁאִם לֹא יָמוּת אֶחָד מִן בָּנָיו בְּחַיָּיו לֹא יִרְאֶה פְּנֵי גֵּהִנֹּם וְיִזְכֶּה לְמַה שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לא כ) "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ", עַל כֵּן אָמַר כָּאן "רַב", מֵעַתָּה אֶזְכֶּה לִשְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא הַנִּקְרָא "רַב", כִּי הוּא עוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוֹךְ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהֵם מְעַט וְרָעִים, כִּי לֹא הַרְבֵּה יִזְכֹּר יְמֵי חַיָּיו. וְעוֹד, שֶׁכְּבָר קִבֵּל עֹנֶשׁ שֶׁל בְּטוּל מִצְוַת כִּבּוּד אָבִיו בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּמֵעַתָּה יְקַבֵּל שְׂכָרוֹ מֻשְׁלָם לָעוֹלָם הַבָּא. לָכֵן נֶאֱמַר "וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק", וְלֹא הִזְכִּיר גַּם אַבְרָהָם, אֶלָּא שֶׁרָצָה לְתַקֵּן בְּמַה שֶׁקִּלְקֵל וְחָזַר לִנְהֹג כָּבוֹד בְּאָבִיו יִצְחָק. דָּבָר אַחֵר: "רַב, עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חָי" – מַה זֶּה אַתֶּם אוֹמְרִים כִּי הוּא מוֹשֵׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם? רַב וָדַי לִי שֶׁהוּא חַי, דַּי לִי קוֹרַת רוּחַ בָּזֶה וְאֵין אֲנִי מַקְפִּיד אִם הוּא מוֹשֵׁל אוֹ לֹא.

פרק מו

פסוק ד

אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַּם עָל�ֹה. כָּל הַסִּבּוֹת וְהַגִּלְגּוּלִים הָאֵלּוּ הָיוּ לְהוֹרִידָם מִצְרַיְמָה כְּדֵי לִפְרֹעַ חוֹב "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" (בראשית טו יג), וְזוֹ הִיא הָעֲצָה הָעֲמוּקָה שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק הַקָּבוּר בְּחֶבְרוֹן, אֲשֶׁר יָעַץ וַאֲשֶׁר בֵּרַר לוֹ הַגָּלִיּוֹת לָרֶדֶת לְאַרְצוֹת הָעַמִּים הָעֲמוּקִים מִן אֶרֶץ כְּנַעַן בְּמָקוֹם עֹמֶק שְׁאוֹל הַגֵּהִנֹּם. וּבַיַּלְקוּט מֵבִיא מִדְרָשׁ הַדּוֹרֵשׁ עַל יוֹסֵף פָּסוּק (משלי כ ה) "מַיִם עֲמֻקִּים עֵצָה בְלֵב אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יְדַלֶּנָּה", וְלִי נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁגַּם יוֹסֵף נִתְכַּוֵּן לָזֶה לְסַבֵּב יְרִידָתָם לְמִצְרַיִם לְמָקוֹם מַיִם עֲמֻקִּים מַיִם הַזָּדוֹנִים, וְזוֹ הִיא הָעֵצָה הַיְעוּצָה אֲשֶׁר בְּלֵב יוֹסֵף וְאֵין אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד עַל דַּעְתּוֹ, כִּי אִם יְהוּדָה אִישׁ תְּבוּנוֹת יָרַד לְסוֹף דַּעְתּוֹ וַיְדַלֶּנָּה לְהוֹצִיא לְאוֹר מַחֲשַׁבְתּוֹ אֲשֶׁר חָשַׁב עַל הַיְּהוּדִים לְהוֹרִידָם לְאַרְצוֹת הָעַמִּים. וְעַל כֵּן נִרְאָה ה' אֶל יַעֲקֹב בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה, כְּדֵרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ כְּשֶׁיִּעֵד לְאַבְרָהָם "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" נִרְאָה אֵלָיו בְּזֶמֶן שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת בְּנִפְלֹ תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית טו יב) "וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל אַבְרָם", כָּךְ נִרְאָה ה' אֶל יַעֲקֹב בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה. כִּי כָל זֶה רָמַז אֶל חֶשְׁכַת הַגָּלוּת, וְעַל כֵּן הָיָה יַעֲקֹב מִתְיָרֵא לָרֶדֶת לְמָקוֹם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל, עַד שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אַל תִּירָא מֵרְדָה מִצְרַיְמָה כִּי לְגוֹי גָּדוֹל

אֲשֶׁימְךָ שָׁם" (בראשית מו ג), וְזֶה עַל יְדֵי הָעִנּוּי שֶׁאָמְרוּ "פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א י) וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר "כֵּן יִרְבֶּה", וְהָעִנּוּי הָיָה סִבָּה לַעֲשׂוֹתָם לְגוֹי גָּדוֹל כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות א יב) "וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה".

וּבְזֶה מְדֻקְדָּק הַלָּשׁוֹן שֶׁאָמַר לוֹ ה' "אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ" – הַקְּדִים יְרִידַת הַשְּׁכִינָה לִירִידָתוֹ, כִּי "אָנֹכִי אֵרֵד" הַיְינוּ יְרִידַת הַשְּׁכִינָה, "עִמְּךָ" הַיְינוּ יְרִידַת יַעֲקֹב. וּבַעֲלִיָּה נֶאֱמַר בְּהֵפֶךְ זֶה מַמָּשׁ, "וְאָנֹכִי אַעַלְךָ" הַיְינוּ עֲלִיַּת יַעֲקֹב תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ "גַּם עָלֹה" הַיְינוּ עֲלִיַּת הַשְּׁכִינָה. הַמָּשָׁל בָּזֶה לְמִי שֶׁמּוֹלִיךְ אֶת חֲבֵרוֹ לְמַיִם עֲמוּקִים וַחֲבֵרוֹ יָרֵא לֵרֶדֶת שָׁמָּה פֶּן יִטְבַּע בְּרֹב עֲמְקָם, עַל כֵּן אֵינוֹ יוֹרֵד לְתוֹךְ הַמַּיִם עַד שֶׁיֵּרֵד שָׁמָּה תְּחִלָּה זֶה הַמּוֹלִיכוֹ וְהוּא אַחֲרָיו. אֲבָל בָּעֲלִיָּה אֵינוֹ רוֹצֶה שֶׁיֵּלֵךְ מוֹלִיכוֹ תְּחִלָּה וְהוּא יִשָּׁאֵר בַּמַּיִם לְבַדּוֹ, אֶלָּא הוּא הָעוֹלֶה תְּחִלָּה וּמוֹלִיכוֹ אַחֲרָיו, כְּדֵי שֶׁבֵּין בַּיְרִידָה וּבֵין בָּעֲלִיָּה לֹא יִשָּׁאֵר הוּא לְבַדּוֹ רֶגַע אֶחָד בַּמַּיִם. כָּךְ לֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיִּהְיוּ יִשְׂרָאֵל בַּגָּלוּת רֶגַע אֶחָד בְּלֹא הַשְּׁכִינָה, עַל כֵּן הִקְדִּים בַּיְרִידָה יְרִידַת הַשְּׁכִינָה, וּבָעֲלִיָּה הִקְדִּים עֲלִיַּת יַעֲקֹב, וְזֶהוּ עִנְיָן נָכוֹן וְיָקָר.

דָּבָר אַחֵר, בָּעֲלִיָּה הִזְכִּיר הַשְּׁכִינָה פָּנִים וְאָחוֹר, כִּי אָמַר "וְאָנֹכִי" הַיְינוּ הַשְּׁכִינָה, "אַעַלְךָ" הַיְינוּ עֲלִיַּת יַעֲקֹב בָּאֱמְצַע, "גַּם עָלֹה" זוֹ הַשְּׁכִינָה. אַךְ לְפִי שֶׁהָיוּ בְּמִצְרַיִם רָעִים וְחַטָּאִים כִּדְאִיתָא בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל (יחזקאל כ), עַל כֵּן לֹא נִתְקַיֵּם בָּהֶם יִעוּד זֶה, כִּי לֹא הָלְכָה הַשְּׁכִינָה כִּי אִם לִפְנֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יג כא) "וַה' הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם". עַל כֵּן מַסִּיק בַּמִּדְרָשׁ (ילקוט שמעוני בא יב קצט) הָדָא הוּא דִּכְתִיב "וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן" (שמות יב יא) – זֶה חִפָּזוֹן שְׁכִינָה. פֵּרוּשׁ הַדָּבָר הוּא, לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה הַשְּׁכִינָה כִּי אִם לִפְנֵיהֶם, עַל כֵּן הֻצְרְכוּ לֶאֱכֹל בְּחִפָּזוֹן כְּדֵי לְמַהֵר הֲלִיכָתָם אַחֲרֵי הַשְּׁכִינָה, כְּמִי שֶׁהוֹלֵךְ אַחַר אֵיזֶה אָדָם הַמּוֹלִיכוֹ, צָרִיךְ לֵילֵךְ אַחֲרָיו בִּמְהִירוּת שֶׁלֹּא יִתְרַחֵק מִן הַהוֹלֵךְ לְפָנָיו. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם "דִּבֶּר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם" (ישעיהו מ ח), וְיִתְקַיֵּם יִעוּד זֶה לֶעָתִיד, שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ לֵילֵךְ בְּחִפָּזוֹן, כִּי יִהְיוּ מְסוּבָּבִים מִן הַשְּׁכִינָה פָּנִים וְאָחוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו נב יב) "כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ וּבִמְנוּסָה לֹא תֵלֵכוּן, כִּי הֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם ה' וּמְאַסִּפְכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", דְּהַיְינוּ פָּנִים וְאָחוֹר. וְהוּא הַיִּעוּד הַנֶּאֱמָר כָּאן "וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַּם עָלֹה".

פסוק כו

כָּל הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְיַעֲקֹב. אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ נְפָשׁוֹת רַבּוֹת, מִכָּל מָקוֹם קְרָאָם כֻּלָּם נֶפֶשׁ, לְפִי שֶׁקֻּדָּם זֶה הָיוּ הָאַחִים מִתְקַנְּאִים בְּיוֹסֵף וְהָיוּ נְפָשׁוֹת חֲלוּקוֹת, וְעַכְשָׁו נַעֲשׂוּ לַאֲחָדִים וְסָרָה קִנְאָתָם, וְגַם יוֹסֵף לֹא הָיָה לוֹ לֵב עֲלֵיהֶם. עַל כֵּן הוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ כֻּלָּם נֶפֶשׁ אַחַת, לְהָעִיד עַל צִדְקָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְעַל צִדְקַת הָאַחִים. לְכָךְ אָמַר תְּחִלָּה "כָּל הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְבֵית יַעֲקֹב מִצְרַיְמָה" (בראשית מו:כו), לְהָעִיד עַל צִדְקַת הָאַחִים, וְאַחַר כָּךְ חָזַר וְאָמַר

"וּבְנֵי יוֹסֵף וְגוֹ' כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים" (בראשית מו:כז), לְהָעִיד עַל צִדְקַת יוֹסֵף.

פסוק ל

אָמוּתָה הַפַּעַם. לְפִי שֶׁקֹּדֶם זֶה הָיוּ חַיָּיו חַיֵּי צַעַר, וְהָיָה חָשׁוּב כְּמֵת בְּחַיָּיו כְּאִלּוּ כְּבָר מֵת וְעָבַר וּבָטַל מִן הָעוֹלָם. אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁנֶּאֱמַר "וַתִּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה:כז) שֶׁנַּעֲשָׂה אִישׁ חַי, מֵעַתָּה יִהְיֶה מְעֻתָּד אֶל הַמִּיתָה רַק פַּעַם אַחַת וְלֹא הַרְבֵּה מִיתוֹת, כִּי הֶחְשׁוּב כְּמֵת מֻחֲמַת חַיֵּי צַעַר דּוֹמֶה כְּאִלּוּ בְּכָל יוֹם הוּא מֵת. וְכֵן נֶאֱמַר "וַיִּחְיוּ יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיִּהְיוּ יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה" (בראשית מז:כח), כִּי עַל יְדֵי חַיֵּי שַׁלְוָה שֶׁהָיָה לוֹ בְּאוֹתָן שִׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים, הָיָה דּוֹמֶה לְמַפְרֵעַ כְּאִלּוּ חָיָה כָּל מֵאָה אַרְבָּעִים וְשֶׁבַע שָׁנִים חַיִּים נְעִימִים הַקְּרוּיִין חַיִּים בֶּאֱמֶת.

פסוק לב

וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ. יֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה הֻצְרַךְ לִתֵּן טַעַם לִדְבָרָיו "כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ", יִהְיוּ אַנְשֵׁי מִקְנֶה אוֹ לָא, סוֹף סוֹף רֹעֵי צֹאן הֵמָּה. וְעוֹד שֶׁאָמַר (בראשית מו:לג) "כִּי יִקְרָא לָכֶם פַּרְעֹה וְאָמַר מַה מַּעֲשֵׂיכֶם וַאֲמַרְתֶּם אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ", יוֹתֵר הָיָה נָכוֹן שֶׁיֹּאמְרוּ "רֹעֵי צֹאן הָיוּ עֲבָדֶיךָ", כִּי דְּוָקָא רֹעֵי צֹאן תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם הֵמָּה, אֲבָל לֹא אַנְשֵׁי מִקְנֶה, וְכִי פַּרְעֹה לֹא הָיָה לוֹ מִקְנֶה? וְעוֹד קָשֶׁה כִּי הֵמָּה שִׁנּוּ וְלֹא אָמְרוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה לָהֶם יוֹסֵף, כִּי הֵשִׁיבוּ לְפַרְעֹה (בראשית מז:ג) "רֹעֵי צֹאן הָיוּ עֲבָדֶיךָ". וְעוֹד "גַּם אֲבוֹתֵינוּ" מְיֻתָּר, וְכִי שְׁאָלָם עַל מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם?

וּבְאוּר הַדָּבָר הוּא, שֶׁתַּכְלִית כָּל הַדְּבָרִים הַלָּלוּ הָיָה כְּדֵי שֶׁיַּרְחִיקֵם פַּרְעֹה מֵעָלָיו וְיוֹשִׁיבֵם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן, אַף עַל פִּי שֶׁגַּם לְפַרְעֹה הָיָה צֹאן וּבָקָר וְרוֹעִים, מִכָּל מָקוֹם הָיוּ רוֹעֵי מִצְרַיִם נוֹהֲגִין כָּבוֹד בְּמִין הַצֹּאן לְכָבוֹד מַזָּל טָלֶה אֲשֶׁר בּוֹ שָׁמוּ כִּסְלָם, וְהַכָּבוֹד הוּא לִרְעוֹת אוֹתָן בְּמַרְעֶה שָׁמֵן וְטוֹב כַּר נִרְחָב וְשֶׁלֹּא לְהַכּוֹתָם בְּמַקְלוֹת, אֲבָל שְׁאָר אֻמּוֹת אֵינָן נִזְהָרִים בָּזֶה. עַל כֵּן תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רֹעֵי צֹאן. לְפִיכָךְ כְּשֶׁאָמַר יוֹסֵף לְפַרְעֹה "וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן", כְּדֵי שֶׁיַּרְחִיקֵם מֵעָלָיו, הֻצְרַךְ לִתֵּן טַעַם שֶׁל הִתְנַצְּלוּת שֶׁלֹּא יַחְשְׁדֵם שֶׁלְּכָךְ בָּחֲרוּ אֻמְּנוּת הָרְעִיָּה כְּדֵי לְהַקְהוֹת שִׁנֵּי כָּל הַמַּאֲמִינִים בְּמַזַּל טָלֶה בִּרְאוֹתָם הַצֹּאן אֲשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשָּׁבָט מַכֶּה וּמְעֻנֶּה. עַל כֵּן נָתַן טַעַם "כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ", שֶׁכָּךְ קָרָה לָהֶם שֶׁכָּל עִקַּר רְכוּשָׁם הָיָה הַמִּקְנֶה, עַל כֵּן בָּחֲרוּ לָהֶם אֻמְּנוּת הָרְעִיָּה.

פסוק לג

וְהָיָה כִּי יִקְרָא לָכֶם פַּרְעֹה. יֵשׁ לְחוּשׁ שֶׁלְּכָךְ הוּא קוֹרֵא אֶתְכֶם כְּדֵי לִבְחוֹר בָּכֶם אֲנָשִׁים לְמִלְחַמְתּוֹ, לְפִיכָךְ כְּשֶׁיִּשְׁאַל לָכֶם "מַה מַּעֲשֵׂיכֶם", וַאֲמַרְתֶּם "אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ", וְלֹא

תֹּאמְרוּ לוֹ בְּפֵרוּשׁ שֶׁאַתֶּם רֹעֵי צֹאן, כִּי תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רֹעֵה צֹאן, וְאֵינוֹ מֻדְרָךְ הַמּוּסָר לְדַבֵּר דָּבָר שֶׁהוּא נִתְעָב בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ, וְחָס לְהַזְכִּיר לְפָנָיו בְּפֵרוּשׁ דָּבָר שֶׁהוּא כְּנֶגֶד דָּתוֹ. דְּאִם לֹא כֵן, לָמָּה לֹא נָתַן יוֹסֵף טַעַם זֶה עַל דִּבְרֵי עַצְמוֹ שֶׁאָמַר שֶׁהֵם רֹעֵי צֹאן וְטַעֲמוֹ "כִּי תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם" כוּ? אֶלָּא אַדְרַבָּה, שֶׁזֶּה נִתְּנַת טַעַם עַל שֶׁלֹּא צִוָּה לָהֶם לוֹמַר שֶׁהֵם רֹעֵי צֹאן. אָמְנָם הַמֶּלֶךְ יָבִין מֵעַצְמוֹ, מֵאַחַר שֶׁאַנְשֵׁי מִקְנֶה אַתֶּם, וַדַּאי כֻּלְּכֶם רֹעֵי צֹאן. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ מִכֶּם לְהַחֲלִיף מְלֶאכֶת הָרְעִיָּה בְּאוּמָנוּת דָּבָר אַחֵר, עַל כֵּן תֹּאמְרוּ "מִנְּעוּרֵינוּ וְעַד עַתָּה", לֹא הוּרְגַּלְנוּ בְּשׁוּם אוּמָנוּת אַחֶרֶת כִּי אִם בָּזֶה. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יֹאמַר שֶׁמִּנְּעוּרֵיכֶם בְּחַרְתֶּם בְּאוּמָנוּת זוֹ לְהַכְחִישׁ דַּעַת הַמַּאֲמִינִים בְּמַזָּל טָלֶה, עַל כֵּן תֹּאמְרוּ "גַּם אֲבוֹתֵינוּ", מֵעוֹלָם קֹדֶם שֶׁנִּתְפַּשְׁטָה אֱמוּנָה זוֹ בָּעוֹלָם. אֲבָל יוֹסֵף רָצָה לוֹמַר בְּפֵרוּשׁ אֶל פַּרְעֹה כִּי הֵמָּה רֹעֵי צֹאן, כִּי כָּךְ אָמַר תְּחִלָּה שֶׁהוּא רוֹצֶה לוֹמַר לְפָנָיו "וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן", כִּי אֵלָיו יִתָּכֵן לוֹמַר בְּפֵרוּשׁ כֵּן כְּדֵי שֶׁיִּרְחִיק אֶתְכֶם מֵעָלָיו. אֲבָל לָכֶם לֹא יִתָּכֵן לוֹמַר בְּפֵרוּשׁ לְפָנָיו דָּבָר שֶׁיִּגְרֹם הָרְחוּק, אֶלָּא הוּא יָבִין זֶה מִכְּלַל דִּבְרֵיכֶם.

וְלַסּוֹף הוּחְלְפָה הַשִּׁיטָה, שֶׁיּוֹסֵף לֹא אָמַר לִפְנֵי פַּרְעֹה כִּי הֵמָּה רוֹעֵי צֹאן, וְאֶחָיו אָמְרוּ בְּפֵרוּשׁ "רוֹעֵי צֹאן עֲבָדֶיךָ". לְפִי שֶׁרָאָה שֶׁפַּרְעֹה לֹא שָׁלַח אַחֵרֵיהֶם לִקְרֹא אוֹתָם וְלֹא הָיָה חוֹשֵׁשׁ פֶּן יִקַּח מֵהֶם הַגִּבּוֹרִים לְמִלְחַמְתּוֹ, עַל כֵּן לֹא הֻצְרַךְ הוּא לְהַזְכִּיר כִּי רוֹעֵי צֹאן הֵמָּה, וְהֵמָּה אָמְרוּ בְּפֵרוּשׁ "רוֹעֵי צֹאן עֲבָדֶיךָ" כְּדֵי שֶׁיַּרְחִיקֵם מֵעַל גְּבוּלוֹ כַּאֲמוּר, כִּי כָּךְ הִתְנָה יוֹסֵף שֶׁאֶחָד מֵהֶם יֹאמַר בְּפֵרוּשׁ כִּי הֵמָּה רוֹעֵי צֹאן, וְאֶחָד יֹאמַר סְתָם "אַנְשֵׁי מִקְנֶה" – אוֹ הוּא אוֹ אֶחָיו, דְּאֶלָּא לְמַאי נָפְקָא מִינָּהּ הִגִּיד יוֹסֵף לְאֶחָיו מַה שֶּׁרוֹצֶה לְדַבֵּר בִּפְנֵי פַּרְעֹה, אֶלָּא כָּךְ אָמַר יוֹסֵף לְאֶחָיו: "אִם אֲנִי אֲדַבֵּר בְּפֵרוּשׁ שְׁרוֹעֵי צֹאן אַתֶּם, אָז דַּי כְּשֶׁתֹּאמְרוּ אַתֶּם 'אַנְשֵׁי מִקְנֶה', כִּי אֵינוֹ מֻדְרָךְ הַמּוּסָר לְהַזְכִּיר שְׁנֵי פְּעָמִים 'רוֹעֵי צֹאן' כִּי הוּא נֶגֶד דָּתוֹ, וְאִם אֲנִי לֹא אוֹמַר בְּפֵרוּשׁ 'רוֹעֵי צֹאן', אָז אַתֶּם תֹּאמְרוּ בְּפֵרוּשׁ". וְכָךְ הָיָה לַסּוֹף, וּבָזֶה הוּתְּרוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת.

פרק מז

פסוק ח

כַּמָּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֶּיךָ. לְפִי שֶׁהַגַּד לְפַרְעֹה שֶׁכַּאֲשֶׁר בָּא יַעֲקֹב הָיָה הַנִּילוּס עוֹלֶה לְרַגְלָיו, וְהָיָה פַּרְעֹה שָׂמֵחַ עַל זֶה מְאֹד וְחָשַׁב שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב חַי יַעֲלֶה הַנִּילוּס לְרַגְלָיו לְעוֹלָם וַיַּשְׂקֶה אֶת פְּנֵי הָאֲדָמָה. וְכַאֲשֶׁר רָאָה אֶת יַעֲקֹב וְהִנֵּה הוּא דַּל וְכָחוּשׁ וְרַקּוּת בָּשָׂר כְּמִשְׁפַּט הַזְּקֵנִים, חָשַׁב פַּרְעֹה שֶׁוַּדַּאי הוּא מַפְלָג בְּזִקְנָה וְהַיּוֹם אוֹ מָחָר יָמוּת, וְאִם כֵּן בְּמַאי שָׂמְחוּ הַמִּצְרִים, כִּי בְּמוֹתוֹ יַחֲזֹר הַנִּילוּס לִמְקוֹמוֹ. עַל כֵּן שְׁאָלוֹ כַּמָּה יְמֵי חַיֶּיךָ, וְהֵשִׁיב לוֹ "יְמֵי

שְׁנֵי מְגוּרֵי מְעַט וְרָעִים" (בראשית מז:ט). הִזְכִּיר לְשׁוֹן "מְגוּרַי" לוֹמַר שֶׁלֹּא מֵחֲמַת רֹב יָמִים הוּא כָּל כָּךְ כָּחוּשׁ וְרָזֶה, כִּי אִם מֵחֲמַת פַּחַד וּמָגוֹר מִסָּבִיב, "כִּי אֵת אֲשֶׁר יָגֹרְתִּי יָבֹא לִי" (איוב ג:כה). וְכַמָּה צָרוֹת צָרוּרוֹת בְּאַמְתְּחוֹתַי עַלַי הָיוּ כֻּלָּנָה כָּל מֶשֶׁךְ זְמַן שִׁלְשִׁים וּמְאַת שָׁנָה. מְעַט וְרָעִים הָיוּ יְמֵי חַיַּי, וְלֹא הִגִּיעוּ אֶת שְׁנֵי חַיֵּי אֲבוֹתַי. וְיֵשׁ לִי עוֹד תִּקְוָה לְהַגִּיעַ לְפֶרֶק אַבָּא שֶׁהָיָה חַי מֵאָה וּשְׁמֹנִים שָׁנָה, אַף עַל פִּי שֶׁגַּם הֵמָּה הָיָה לָהֶם מָגוֹר מִסָּבִיב, מִכָּל מָקוֹם הָאֲרִיכוּ יָמִים. לְכָךְ נָקַט לְשׁוֹן "מְגוּרֵיהֶם" גַּם כְּלַפֵּי אֲבוֹתָיו.

פסוק כא

וְאֶת הָעָם הֶעֱבִיר לָעָרִים. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְהָסִיר חֶרְפָּה מֵעַל אֶחָיו, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ גּוֹלִים הֵמָּה. וְרָחוֹק הוּא שֶׁבַּעֲבוּר תּוֹעֶלֶת קָטָן זֶה יְבַלְבֵּל יוֹסֵף כָּל הָאָרֶץ. וְעוֹד, שֶׁלֹּא יִקָּרֵא גּוֹלָה וְסוֹרָה כִּי אִם מִי שֶׁהָיָה לוֹ נַחֲלַת שָׂדֶה וָכֶרֶם וְגָלָה מֵהֶם, אֲבָל יַעֲקֹב לֹא הָיָה תּוֹשָׁב בְּשׁוּם מָקוֹם, וְכָל הָאָבוֹת הָיוּ גֵּרִים, כִּי כְּבָר הוּתְחַל הַגֵּרוּת מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק, וְלֹא מָצִינוּ שֶׁחָשְׁשׁוּ הָאָבוֹת לָזֶה. וְיוֹתֵר נָכוֹן לְפָרֵשׁ כָּל הַבִּלְבּוּל הַלָּזֶה לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י יט) "וַאֲהַבְתֶּם אֶת הַגֵּר, כִּי גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם". כִּי כָל מִי שֶׁלֹּא הָיָה גֵּר מִיָּמָיו אֵינוֹ מַרְגִּישׁ בְּצַעֲרוֹ שֶׁל הַגֵּר וְאֵינוֹ חָס עַל נֶפֶשׁ הַגֵּר, אֲבָל מִי שֶׁהָיָה בְּעַצְמוֹ גֵּר יוֹדֵעַ בְּצַעֲרוֹ שֶׁל הַגֵּר, וְכָל דַּעֲלֵיהּ סְנֵי לְחַבְרֵיהּ לָא יַעֲבֵיד. עַל כֵּן הֶעֱבִיר יוֹסֵף הָעָם לָעָרִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, כְּדֵי שֶׁיַּרְגִּישׁוּ בְּצַעֲרוֹ שֶׁל הַגֵּר. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁגַּם רַשִׁ"י נִתְכַּוֵּן לָזֶה, כִּי זוֹ הִיא הַחֶרְפָּה שֶׁיִּחָרְפוּם לוֹמַר "גּוֹלִים אַתֶּם", וְלוּ חָפֵץ ה' בְּטוֹבַתְכֶם לָמָּה אַתֶּם גּוֹלִים, וְאִם כֵּן מֻתָּר לְהָרַע לָכֶם. עַל כֵּן הֶעֱבִיר אוֹתָם יוֹסֵף לָעָרִים כְּדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהָשִׁיב לָהֶם "גַּם אַתֶּם חֲלֵיתֶם כָּמוֹנוּ" (על פי ישעיהו יד י).

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ הֶעֱבִיר אוֹתָם יוֹסֵף לָעָרִים, כִּי רָאָה שֶׁיַּעֲקֹב וּבָנָיו נִתְיַשְּׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ לִהְיוֹת לָהֶם אֲחֻזָּה וְנַחֲלָה בָּאָרֶץ, וְיֵשׁ לְחוּשׁ כִּי בְּרֹב הַיָּמִים יָקוּם מֶלֶךְ עָרִיץ וְיִדְרֹשׁ מֵעַל סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים שֶׁל כָּל עִיר וְיוֹשְׁבֶיהָ אֲשֶׁר עָלָיו כָּתוּב זִכְרוֹן כָּל קְרָקַע שֶׁל מִי הִיא, וְלֹא יִמְצָא לְיִשְׂרָאֵל שׁוּם זְכוּת שֶׁהָיָה לַאֲבוֹתָם בְּנַחֲלָאוֹת, וְאֵין אֶחָד מֵהֶם יָכוֹל לִטְעֹן "קַרְקַע זוֹ שֶׁל אֲבוֹתַי הָיְתָה", וְיִגָּרְשׁוּם מִמֶּנָּה. עַל כֵּן הֶעֱבִיר כֻּלָּם לָעָרִים, עַד שֶׁשּׁוּם אֶחָד מֵהֶם לֹא יָשַׁב עַל אֲחֻזַּת אֲבוֹתָיו, וְיִהְיוּ יִשְׂרָאֵל כְּאֶחָד מֵהֶם, כִּי כֻּלָּם יָשְׁבוּ בְּלֹא חֲזָקָה.

פסוק כג

הֵא לָכֶם זֶרַע. נָתַן לָהֶם זֶרַע עַל חֲמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ רְאוּיִין לִהְיוֹת שְׁנֵי רָעָב, וּפָסַק הָרָעָב בִּזְכוּת יַעֲקֹב (תוספתא סוטה יג). עַל כֵּן אָמַר "הֵא לָכֶם זֶרַע", הַיְינוּ עַל חֲמֵשׁ שָׁנִים. וְהַמְקַבְּלִים אָמְרוּ שְׁמֵן הֵי"א אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם נִמְשְׁכוּ כָּל הַתּוֹלְדוֹת וְכָל דָּבָר עוֹשֶׂה פֵּרִי. וּכְדֵי לִהְיוֹת הַדָּבָר לְזִכָּרוֹן, צִוָּה לָהֶם שֶׁיִּתְּנוּ חֲמֻשׁ לְפַרְעֹה וְאַרְבַּע יָדוֹת יִהְיֶה לָהֶם. וְיֵשׁ

עוֹד רָמָז שֶׁכָּל זֶה הָיָה בִּזְכוּת יַעֲקֹב, וּכְמוֹ שֶׁיַּעֲקֹב לֹא אָכַל מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ כִּי אִם אַרְבַּע יָדוֹת, וְחֵלֶק חֲמִישִׁי הִפְרִישׁ לַגְּבוֹהַּ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כח כב) "וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ" — שְׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת, וְעִשּׂוֹרָא בַּתְרָא כְּעִשּׂוֹרָא קַמָּא דְּמֵי, וְהַיְינוּ הַחֹמֶשׁ, כָּךְ כָּל הָאוֹכְלִים בִּזְכוּתוֹ הִטִּיל עֲלֵיהֶם נְתִינָה זוֹ שֶׁיֹּאכְלוּ רַק אַרְבַּע יָדוֹת וְיַפְרִישׁוּ הַחֹמֶשׁ. וְכֵן בְּתְחִלַּת הָרָעָב "וְחֹמֵשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם" (בראשית מא לד), שֶׁלָּקַח מִכֻּלָּם חֵלֶק חֲמִישִׁי, כִּי שָׁם צִוָּה ה' אֶת הַבְּרָכָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים יד כב) "עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר" — שְׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת. וּבוֹ מֻתָּר לְנַסּוֹת אֶת ה', שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג י) "וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת" וְגוֹ'.

פסוק כז

וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְגוֹ'. כָּל פָּסוּק זֶה בְּאַשְׁמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הוּא מְדַבֵּר, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גָּזַר עֲלֵיהֶם "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" (בראשית טו:יג), וְהֵמָּה בִּקְשׁוּ לִהְיוֹת תּוֹשָׁבִים בְּמָקוֹם שֶׁנִּגְזַר עֲלֵיהֶם גֵּרוּת, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ אֵצֶל יַעֲקֹב "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב" (בראשית לז:א) – בִּקֵּשׁ לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, קָפְצָה עָלָיו רִגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף כוי'. הַפָּסוּק מַאֲשִׁימָם עַל יְשִׁיבָה זוֹ שֶׁבִּקְשׁוּ אֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְלֹא כְּדְּ אָמְרוּ אֶל פַּרְעֹה "לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ" (בראשית מז:ד), מְלַמֵּד שֶׁמִּתְחִלָּה לֹא יָרְדוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁמָּה אֶלָּא לָגוּר כִּמְדַיֵּר בֵּי דַיָּרָא, וְעַכְשָׁיו חָזְרוּ מִדִּבְרֵיהֶם. וְכָל כָּךְ נִשְׁתַּקְּעוּ שָׁמָּה עַד שֶׁלֹּא רָצוּ לָצֵאת מִמִּצְרַיִם, עַד שֶׁהֶצְרַךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהוֹצִיאָם מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה, וְאוֹתָן שֶׁלֹּא רָצוּ לָצֵאת מֵתוּ בִּשְׁלֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה.

וְאָמַר "**וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד**", וְסָמִיךְ לֵיהּ "וַיְחִי יַעֲקֹב", רָמַז בְּסִמִיכוּת זֶה לְמַה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית ה:) "יַעֲקֹב לֹא מֵת", וּמַקְשֶׁה "וְכִי בִּכְדֵי חָנְטוּ חַנָּטָיָא" כוי', וּמְתָרֵץ "מִקְרָא אֲנִי דּוֹרֵשׁ: אַל תִּירָא יַעֲקֹב וְגוֹ' וְשָׁב וְזַרְעוֹ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם" (ירמיהו לא:טז) – מַקִּישׁ הוּא לְזַרְעוֹ, מַה זַּרְעוֹ בַּחַיִּים אַף הוּא בַּחַיִּים. וּמַקְשִׁים כָּאן שֶׁלֹּא תֵּרֵץ לוֹ כְּלוּם עַל "וְכִי בִּכְדֵי חָנְטוּ חַנָּטָיָא" כוי'. וּבְאוּר הַדָּבָר כָּךְ הוּא, שֶׁכָּל מִי שֶׁמַּנִּיחַ בָּנִים דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֵינוֹ מֵת, לְפִי שֶׁעוֹבֵר יֶרֶךְ אִמּוֹ הוּא וְכַרְעִיהּ דַּאֲבוּהּ הוּא, וְחֵלֶק מִן הָאָב כָּלוּל בַּבֵּן. כְּשֶׁהַבֵּן בַּחַיִּים, אַ גַּם חֵלֶק אֲבִיו הַכָּלוּל בּוֹ בַּחַיִּים. וְדָוְקָא יַעֲקֹב שֶׁכָּל מִטָּתוֹ שְׁלֵמָה וְכוּלָּם צַדִּיקִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (עיין רש"י בראשית יח:יט) "כָּל הַמַּעֲמִיד בֵּן צַדִּיק כְּאִלּוּ אֵינוֹ מֵת", דַּוְקָא בֵּן צַדִּיק, אֲבָל בֵּן רָשָׁע הֶחְשׁוּב בְּחַיָּיו כְּמֵת, "כְּשֵׁל עִוֵּר וְנָבָל עָזוּר" (ישעיהו לא:ג), וְאֵין בְּרָא כָּזֶה מְזַכֵּי אַבָּא. לְפִיכָךְ אָמְרוּ דַּוְקָא "יַעֲקֹב לֹא מֵת", אַף עַל פִּי שֶׁחָנְטוּ חַנָּטָיָא, מִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁזַּרְעוֹ בַּחַיִּים אַ גַּם הוּא, חֵלֶק מִמֶּנּוּ, בַּחַיִּים. וְדָבָר זֶה נִרְמָז בְּסִמִיכוּת זֶה, כִּי עַל יְדֵי "וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד" וְהָיָה זַרְעוֹ בַּחַיִּים, לְפִיכָךְ "וַיְחִי יַעֲקֹב", שֶׁגַּם הוּא בַּחַיִּים.

פסוק כח

וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְגוֹ'. לְמָה פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה? אֶלָּא כֵּיוָן שֶׁנִּפְטַר יַעֲקֹב הִתְחִיל הַשִּׁעְבּוּד. דָּבָר אַחֵר: שֶׁבִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת הַקֵּץ וְנִסְתַּם מִמֶּנּוּ. דָּבָר אַחֵר: שֶׁנִּסְתַּמּוּ מִמֶּנּוּ כָּל צָרוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. כָּךְ הִיא הַנּוּסְחָא בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (צו א). כְּפִי הַנִּרְאֶה שֶׁאֵין סָמֶךְ מִן הַמִּקְרָא לְכָל הַדְּרָשׁוֹת הָאֵלּוּ, וְכֻלָּם כְּמִתְנַבְּאִים. וַאֲשֶׁר נִרְאֶה לִי בָּזֶה, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ כָּאן סְתִימָה שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הַפָּרָשִׁיּוֹת הַסְּתוּמוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם רֶוַח לְפָחוֹת כְּשִׁעוּר פָּרָשָׁה סְתוּמָה, וְכָאן אֵין רֶוַח כְּלָל, וַדַּאי שֶׁכַּוָּנַת עֶזְרָא הַסּוֹפֵר לְהַסְמִיךְ פָּסוּק "וַיְחִי" לַפָּסוּק שֶׁלְּפָנָיו "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד" (בראשית מז:כז), "וַיְחִי יַעֲקֹב" וְגוֹ' (בראשית מז:כח), כְּאִלּוּ הָיָה הַכֹּל פָּסוּק אֶחָד. עַל כֵּן נֶחְלְקוּ שִׁלְשָׁה לְשׁוֹנוֹת אֵלּוּ בְּמַשְׁמָעוּת דּוֹרְשִׁין.

כִּי לְלָשׁוֹן רִאשׁוֹן הַדּוֹרֵשׁ שֶׁכֵּיוָן שֶׁנִּפְטַר יַעֲקֹב הִתְחִיל הַשִּׁעְבּוּד, יִהְיֶה קְשׁוּר שְׁנֵי פְּסוּקִים אֵלּוּ עַל זֶה הָאֹפֶן, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן" (בראשית מז:כז), הוֹרָה בִּלְשׁוֹן יְשִׁיבָה שֶׁהָיָה לָהֶם יְשִׁיבָה שֶׁל שַׁלְוָה וּמְנוּחָה, "וַיֵּאָחֲזוּ" שֶׁהָיָה לָהֶם גַּם אֲחֻזָּה בָּאָרֶץ, "וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד", וְכָל זֶה הָיָה בִּזְמַן "וַיְחִי יַעֲקֹב" (בראשית מז:כח), כִּי בְּחַיָּיו עָמַד לָהֶם זְכוּת יַעֲקֹב שֶׁזָּכוּ לְכָל אֵלֶּה, מִכְּלַל שֶׁבְּמוֹתוֹ פָּסַק זְכוּתוֹ וּפָסַק הַכֹּל, כִּי לֹא הָיָה לָהֶם עוֹד יְשִׁיבָה שֶׁל שָׁלוֹם מִצַּד הַשִּׁעְבּוּד, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא הָיְתָה לָהֶם אֲחֻזָּה בָּאָרֶץ כִּי עֲבָדִים הֵמָּה, וְכֵן לֹא נִתַּן לָהֶם לִפְרוֹת וְלִרְבּוֹת כִּי בִקְּשׁוּ לְהַמְעִיטָם עַל יְדֵי הָעִנּוּי בְּאָמְרָם "פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א:י). וּלְפִי זֶה הָיְתָה מִיתַת יַעֲקֹב סִבַּת הַשִּׁעְבּוּד.

וְנוֹכַל לוֹמַר בְּהֵפֶךְ זֶה, שֶׁתְּחִלַּת הַשִּׁעְבּוּד הָיָה סִבַּת מִיתָתוֹ, כִּי קִצֵּר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁנוֹתָיו שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לִימֵי אֲבוֹתָיו, שֶׁלֹּא יִרְאֶה בְּשִׁעְבּוּד בָּנָיו, כִּי בָּא הַזְּמַן שֶׁל "וַיַּעֲבִדוּם וְעִנּוּ אֹתָם" (בראשית טו:יג). לָכֵךְ נֶאֱמַר "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (בר"ר צו ד) כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ קְרִיבָה לֹא הִגִּיעַ לִימֵי אֲבוֹתָיו. וּבְדֶרֶךְ זֶה יִהְיֶה הַסְּמִיכוּת מְבֹאָר גַּם כֵּן כְּמוֹ בְּדֶרֶךְ רִאשׁוֹן, וּמִסְפַּר שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה דְּנָקַט לוֹמַר, שֶׁמִּכִּירָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף שֶׁהָיָה בֶּן שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה גָּרַם לָהֶם שֶׁלֹּא יָשְׁבוּ בְּשָׁלוֹם בְּמִצְרַיִם כִּי אִם שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה.

וּלְלָשׁוֹן שְׁלִישִׁי הַדּוֹרֵשׁ לְפִי שֶׁנִּסְתַּמּוּ מִמֶּנּוּ כָּל צָרוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, יֹאמַר הַכָּתוּב: אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה כָּל יָמָיו בְּצָרָה וְגֵרוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "יְמֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה מְעַט וְרָעִים" (בראשית מז:ט), מִכָּל מָקוֹם לְגֹדֶל הַשַּׁלְוָה שֶׁהָיָה לוֹ תּוֹךְ שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים שֶׁרָאָה יְשִׁיבַת בָּנָיו בְּשָׁלוֹם וַיֵּאָחֲזוּ בָּאָרֶץ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ, נִשְׁכְּחוּ מִמֶּנּוּ כָּל הַצָּרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁעָבְרוּ עָלָיו וְהָיוּ כְּלֹא הָיוּ. לָכֵךְ נֶאֱמַר "וַיְהִי יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה" (בראשית מז:כח), כִּי אוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנִים לֹא הָיוּ נֶחְשָׁבִים מִכְּלַל יְמֵי חַיָּיו לְגֹדֶל

צָרוֹתָיו, וְעָכְשָׁיו לְמַפְרֵעַ נֶחְשְׁבוּ כֻּלָּם שְׁנֵי חַיָּיו. וְזֶה לְפִי שֶׁנִּסְתַּמּוּ מִמֶּנּוּ כָּל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ, וּכְאִלּוּ הָיָה חַי חַיִּים נְעִימִים וַעֲרֵבִים בְּכָל שְׁנוֹתָיו, שֶׁהֲרֵי בֶּאֱמֶת יוֹסֵף הָיָה חַי. לָכֵן סָמַךְ "וַיִּחְיוּ יַעֲקֹב" (בראשית מז:כח) אֶל הַפָּסוּק הַקּוֹדֵם. וּמַה שֶּׁהִשְׁמִיט רַשִׁ"י לָשׁוֹן זֶה, לְפִי שֶׁנִּרְאֶה לוֹ שֶׁהַיְינוּ הַךְ הַלָּשׁוֹן הָרִאשׁוֹן, כַּאֲשֶׁר הוּא מְבֹאָר לַמֵּבִין בְּהִתְבּוֹנְנוּת מְעַט.

וְאוּלָם הַלָּשׁוֹן הַשֵּׁנִי הַדּוֹרֵשׁ שֶׁבִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת הַקֵּץ וְנִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ הַשְׁכִינָה, לְפִי שֶׁבָּא לְתָרֵץ מַהוּ שֶׁאָמַר "וַיִּחְיוּ יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה" (בראשית מז:כח), מַאי קָא מַשְׁמַע לָן, וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי בְּבוֹאוֹ לְפָנֵי פַּרְעֹה אָמַר "יְמֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה" (בראשית מז:ט), וְאִם כֵּן לָמָּה הֻצְרַךְ לוֹמַר שֶׁהָיָה חַי בְּמִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה? וְעוֹד לָמָּה לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן זֶה בְּאַבְרָהָם וְיִצְחָק אוֹ בְּאִמָּהוֹת? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת שֶׁפָּרְשָׁה הַשְׁכִינָה מִמֶּנּוּ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעְלָה "וַתָּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה:כז), שֶׁפֵּרוּשׁוֹ שֶׁשָּׁרְתָה עָלָיו הַשְׁכִינָה מְדֻקְדָּקְאָמַר "רוּחַ יַעֲקֹב", וְסָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁשָּׁרְתָה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ כָּל הַיָּמִים עַד יוֹם מוֹתוֹ, קָא מַשְׁמַע לָן "וַיִּחְיוּ יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" – כִּי בְּבוֹאוֹ לְמִצְרַיִם חַי יַעֲקֹב, אֲבָל לֹא "רוּחַ יַעֲקֹב", שֶׁנִּסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ הַשְׁכִינָה מִיָּד, לְפִי שֶׁאָמַר "אָמוּתָה הַפָּעַם אַחֲרֵי רְאוֹתִי אֶת פָּנֶיךָ" (בראשית מו:ל), וְאִם כֵּן מִיָּד הָיָה מוּכָן אֶל הַצְּוָואָה לְצַוּוֹת מֻחֲמֶת מִיתָה, וְהָיָה חוֹשֵׁשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פֶּן יְגַלֶּה הַקֵּץ, עַל כֵּן נִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ הַשְׁכִינָה. וַעֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ מֵאֵיזוֹ טַעַם נִסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה מִמֶּנּוּ, עַל כֵּן בָּאָה פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה לְסָמְכָהּ לְפָסוּק "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן" (בראשית מז:כז), לְפִי שֶׁמַּהַיָּדוּעַ שֶׁיִּמְשֵׁךְ נֶזֶק גָּדוֹל מִן יְדִיעַת הַקֵּץ, כִּי הַדּוֹרוֹת הַקּוֹדְמִים הַיּוֹדְעִים שֶׁהַגְּאֻלָּה לֹא תִּהְיֶה בִּימֵיהֶם, לֹא יִדְרְשׁוּ אֶת פְּנֵי ה' לְבַקֵּשׁ עַל הַגְּאֻלָּה וְעַל הַתְּמוּרָה.

וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעֲקֵדָה, עַל הַמִּדְרָשׁ (ילקו"ש קנז מט) הָאוֹמֵר כְּשֶׁבִּקֵּשׁ יַעֲקֹב לְגַלּוֹת הַקֵּץ, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "וְלֹא אוֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב" (ישעיהו מג כב). רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁלֹּא הָיִיתָ חָס עַל כְּבוֹדִי, כִּי מִידִיעָה זוֹ יִמָּשֵׁךְ נֶזֶק זֶה שֶׁלֹּא יִקְרְאוּ אוֹתִי וְלֹא יְבַקְּשׁוּ פָּנַי הַדּוֹרוֹת הַקּוֹדְמִים, וִיבַקְּשׁוּ לִיֵּשֵׁב יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע בְּאַרְצוֹת הָעַמִּים לִהְיוֹת לָהֶם אֲחֻזָּה בְּאַרְצָתָם כְּתוֹשָׁבִים וּכְמִתְיָאֲשִׁים מִן הַגְּאֻלָּה. עַל כֵּן סָתַם וְחָתַם ה' הַקֵּץ הָאַחֲרוֹן, כְּדֵי שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר יְבַקְּשׁוּ אֶת פְּנֵי ה' וְאֶת דָּוִד מַלְכָּם, וְיִהְיוּ מְחַכִּים קֵץ יְשׁוּעָתוֹ תָּמִיד. כַּאֲשֶׁר בַּעֲוֹנֵינוּ מִדָּה זוֹ מְצוּיָה בֵּינֵינוּ אֲפִילּוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין הַקֵּץ נוֹדָע, מִכָּל מָקוֹם רַבִּים הֵמָּה עַמֵּי הָאָרֶץ הַמִּתְיַשְּׁבִים בְּאַרְצוֹת הָעַמִּים וּבוֹנִין לָהֶם בָּתִּים סְפוּנִים וַחֲשׁוּבִים וְשֶׁל אֲבָנִים בְּנֵין הַקִּיּוּם, וּבְסִבָּה זוֹ לְעוֹלָם אֵינָן דּוֹרְשִׁין אֶת פְּנֵי ה' בְּכָל לֵב לַהֲבִיאָם אֶל אַרְצָם, וְעַל כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַנִּיחָם שָׁמָּה. וּלְהַנָּחָה זוֹ פָּסוּק "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן" (בראשית מז כז) מְדַבֵּר בְּאַשְׁמַת יִשְׂרָאֵל, שֶׁבִּקְּשׁוּ לִהְיוֹת יוֹשְׁבִים וְלִהְיוֹת לָהֶם אֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם. וְנֶזֶק זֶה בָּא לָהֶם לְפִי שֶׁקֵּץ

גְּלוּת מִצְרַיִם הָיָה נוֹדָע לָהֶם. עַל כֵּן הַדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר יָדְעוּ בְּבֵרוּר כִּי לֹא בִּימֵיהֶם תִּהְיֶה הַגְּאוּלָה הֵמָּה בִּקְשׁוּ לָהֶם יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע וַאֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. עַל כֵּן סָמַךְ לְפָסוּק זֶה פָּסוּק "וַיְחִי יַעֲקֹב" (בראשית מז כח) דְּלְהוֹרוֹת שֶׁנֶּזֶק זֶה הַנִּמְשָׁךְ לְאוֹתָן הַדּוֹרוֹת מֻחָמַת שֶׁהָיָה קְצָם נוֹדָע, גָּרַם לְ"וַיְחִי יַעֲקֹב" אֲבָל לֹא רוּחַ יַעֲקֹב, כִּי אִם יַעֲקֹב לְבַדּוֹ הָיָה חַי כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגְלֶה הַקֵּץ הָאַחֲרוֹן וְשֶׁלֹּא יִתְפַּשֵּׁט נֶזֶק זֶה לְדוֹרוֹת.

פסוק כט

וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת. בַּמִּדְרָשׁ (תנחומא ברכה ז) אָמְרוּ: הַיָּמִים מֻתִּים וְהֵם אֵינָם מֻתִּים, כִּי כָּל זְמַן שֶׁהַצַּדִּיק בָּעוֹלָם נִמְצְאוּ יְמֵי הַשַּׁלְוָה בָּעוֹלָם, וּבְמוֹתוֹ בְּטֵלִים אוֹתָן יְמֵי הַשַּׁלְוָה, וּבְטוֹלָם הַיְינוּ מִיתָתָם. וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ: כָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב חַי לֹא הִתְחִיל הַשִּׁעְבּוּד. אֲבָל יַעֲקֹב עַצְמוֹ, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁלֹּא מֵת. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל צַדִּיק נִקְרָא חַי בְּמִיתָתוֹ, מִכָּל מָקוֹם נָקַט יַעֲקֹב דַּוְקָא, לְפִי שֶׁדָּרְשׁוּ עָלָיו (תענית ה:): מַקִּישׁ הוּא לְזַרְעוֹ, מַה זַּרְעוֹ בַּחַיִּים אַף הוּא בַּחַיִּים. כִּי הַבֵּן יֵשׁ בּוֹ חֵלֶק מִן אָבִיו, וְכָל עוּבָּר יֶרֶךְ אִמּוֹ וְאָבִיו הוּא. וּבְהָיוֹת זַרְעוֹ בַּחַיִּים, אָז דּוֹמֶה כְּאִלּוּ גַּם הוּא בַּחַיִּים, רְצוֹנִי לוֹמַר חֵלֶק מִמֶּנּוּ. וְדַוְקָא יַעֲקֹב שֶׁמִּטָּתוֹ שְׁלֵמָה וְכוּלָּם זֶרַע חַי רַב פְּעָלִים. אֲבָל הַמּוֹלִיד בֵּן רָשָׁע הַקָּרוּי בְּחַיָּיו מֵת, אָז אֵין בְּרָא מְזַכֵּי אַבָּא, כִּי דַּיּוֹ לַבָּא מִן הַדִּין לִהְיוֹת כַּנִּדּוֹן, וְהוּא עַצְמוֹ קָרוּי מֵת בְּחַיָּיו, וְאֵיךְ יִקָּרֵא חֵלֶק אָבִיו חַי. וְזֶה שֶׁדָּרְשׁוּ (בבא בתרא קטז.) עַל פָּסוּק: "וַהֲדַד שָׁמַע בְּמִצְרַיִם כִּי שָׁכַב דָּוִד עִם אֲבוֹתָיו וְכִי מֵת יוֹאָב" (מלכים א יא, כא), לָמָּה הִזְכִּיר בְּדָוִד שְׁכִיבָה וּבְיוֹאָב מִיתָה? לְפִי שֶׁדָּוִד הִנִּיחַ בֵּן צַדִּיק כְּמוֹתוֹ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּיוֹאָב. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמְרָה שְׁכִיבָה בְּיַעֲקֹב, וְהַמִּיתָה נֶאֱמְרָה דַּוְקָא עַל הַיָּמִים.

וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת וְגוֹ'. יֵשׁ כָּאן בַּקָּשָׁה עַל צַד הָאֱמֶת וְעַל צַד הַחֶסֶד. עַל צַד הָאֱמֶת הַיְינוּ דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל, וְעַל צַד הַחֶסֶד הַיְינוּ דָּבָר הַמְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל. כִּי בַּקָּשָׁה שֶׁבְּקֵשׁ מִמֶּנּוּ לְקָבְרוֹ, זֶה דָּבָר הַמְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל, כִּדְמַסְיֵק (במועד קטן כ"ח:) דְּקָבַר יְקִבְרוּנִיהּ כוּ'. אֲבָל מַה שֶּׁבְּקֵשׁ מִמֶּנּוּ לְקָבְרוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, זֶה חֶסֶד שֶׁאֵינוֹ מְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל. דָּבָר אַחֵר, מַה שֶּׁבְּקֵשׁ שֶׁלֹּא יִקְבְּרֻנוּ בְּמִצְרַיִם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה, זֶהוּ מִצַּד הָאֱמֶת, חִיְּבוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן לְהָרִים מִכְשׁוֹל מִן הַמִּצְרִים. אֲבָל מַה שֶּׁבְּקֵשׁ שֶׁיִּקְבְּרוֹ אוֹתוֹ דַּוְקָא בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, זֶהוּ עַל צַד הַחֶסֶד.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שְׁלֹשָׁה טְעָמִים בַּדָּבָר, נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁכֻּלָּן צְרִיכִין זֶה לָזֶה, כִּי הַטַּעַם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה, וְשֶׁלֹּא יִשְׁלְטוּ הַכּוֹכָבִים עַל קְבָרוֹ, הַכֹּל חַד טַעֲמָא הוּא, כִּי לָמָּה יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה וּמַה גְּבַר מִגּוּבְרִין, אֶלָּא לְפִי שֶׁיִּרְאוּ שֶׁכָּל עֲפַר הָאָרֶץ כִּנִּים חוּץ מִקְּבָרוֹ, עַל כֵּן יִטְעוּ אַחֲרָיו, וְאִם יִהְיוּ הַכִּנִּים גַּם עַל קְבָרוֹ יִצְטַעֵר בָּהֶם. וְטַעַם שֶׁל כִּנִּים לְבַד אֵינוֹ

מַסְפִּיק, כִּי יִקָּשֶׁה וַהֲלֹא הַרְבֵּה רֶוַח וְהַצָּלָה לִפְנֵי יִתְבָּרַךְ לְהַצִּילוֹ מִן הַכִּנִּים, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא יז) שִׁבְעָה לֹא שָׁלְטוּ בָּהֶם רִמָּה, וְיַעֲקֹב אֶחָד מֵהֶם, וְאִם רִמָּה לֹא שָׁלְטָה בּוֹ קַל וָחוֹמֶר הַכִּנִּים. אֶלָּא שֶׁאָמַר שֶׁאִם לֹא יִהְיוּ הַכִּנִּים עַל קִבְרוֹ יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה. וּבְשֶׁנֵי טְעָמִים אֵלּוּ לֹא סַגֵּי, דְּאִם כֵּן לָמָּה צִוָּה שֶׁיְּקַבְּרֵהוּ דַּוְקָא בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְלֹא בְּשָׁאַר אֲרָצוֹת, אֶלָּא בַּעֲבוּר צַעַר גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת. וּבְטַעַם שֶׁל גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת לְבַד לֹא סַגֵּי, דְּאִם כֵּן לָמָּה אָמַר "אַל תִּקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם" (בראשית מז:כט), דַּי לִי בְּמַה שֶׁאָמַר "וּקְבַרְתַּנִי בְּקִבְרָתָם" (בראשית מז:ל). אֶלָּא אָמַר: מְבַקֵּשׁ אֲנִי מִמְּךָ שֶׁתִּקְבְּרֵנִי בְּקִבְרוֹת אֲבוֹתַי, וְאִם תָּבוֹא לְיָדְךָ אֵיזוֹ סִבָּה וּמְנִיעָה שֶׁלֹּא תוּכַל לְקָבְרֵנִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, אָז תִּקְבְּרֵנִי בְּאֵיזוֹ אֶרֶץ שֶׁיִּהְיֶה חוּץ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁאַל תִּקְבְּרֵנִי שָׁמָּה כְּלָל. וְכָל כָּךְ לָמָּה, אֶלָּא וַדַּאי מִשּׁוּם חֲשַׁשׁ עֲבוֹדָה זָרָה אוֹ כִּנִּים כָּאֲמוּר.

פסוק לא

וַיֹּאמֶר הִשָּׁבְעָה לִי. לֹא הָיָה יוֹסֵף חָשׁוּד בְּעֵינָיו שֶׁלֹּא יִקַּיֵּם מִצְוַת אָבִיו, אֶלָּא הִשְׁבִּיעוֹ כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לוֹ הִתְנַצְּלוּת לִפְנֵי פַּרְעֹה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָ" (בראשית נ:ה), שֶׁאִם לֹא בִּשְׁבִיל הַשְּׁבוּעָה לֹא הָיִיתִי מַנִּיחֶךָ כוּ'. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר לְשׁוֹן "לִי" וְ"לוֹ" – "הִשָּׁבְעָה לִי" וְ"יִשְׁבַּע לוֹ", נִרְאֶה לִי שֶׁהָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יֹאמַר לוֹ פַּרְעֹה שֶׁמַּיְתִּיר שְׁבוּעָתוֹ, עַל כֵּן אָמַר "הִשָּׁבְעָה לִי", הַיְינוּ עַל דַּעְתִּי, וְהַנִּשְׁבָּע עַל דַּעַת חֲבֵרוֹ אֵין לוֹ הַתָּרָה בְּלֹא דַּעַת חֲבֵרוֹ, כִּדְאִיתָא בְּטוּר יוֹרֶה דֵּעָה סִימָן רכ"ז. עַל כֵּן נֶאֱמַר "לִי" – לְדַעְתִּי, "וַיִּשְׁבַּע לוֹ".

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁיּוֹסֵף אָמַר "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ", וְאָמַר (במדרש רבנו בחיי ויחי מז ל) שֶׁיּוֹסֵף אָמַר "גַּם אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כְּמוֹ שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה, וַאֲצַוֶּה לְבָנַי וְאַחַי שֶׁיְּקַבְּרוּנִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן". וְאָמַר יַעֲקֹב "הִשָּׁבְעָה לִי שֶׁתַּעֲשֶׂה לִי כֵּן", כִּי אֵין אֲנִי מַשְׁבִּיעֲךָ שֶׁתְּצַוֶּה גַּם אַתָּה לְבָנֶיךָ כֵּן. וְאִלּוּ לֹא נֶאֱמַר לְשׁוֹן "לִי", הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁהָיָה מַשְׁבִּיעוֹ עַל כָּל דְּבָרָיו, אֲפִלּוּ עַל "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ".

דָּבָר אַחֵר, שֶׁהָיָה יַעֲקֹב רוֹצֶה לְכַסּוֹת הַשְּׁבוּעָה מִפְּנֵי הָעוֹמְדִים, כִּי אָמַר לוֹ "שִׂים יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי" (בראשית מז:כט), רְצוֹנוֹ לוֹמַר "וְהִשָּׁבַע לִי". אָמַר לוֹ יוֹסֵף: "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ" (בראשית מז:ל) בְּלֹא שְׁבוּעָה, כִּי נֶאֱמָן אֲנִי בְּדִבּוּרִי. וַיֹּאמֶר "הִשָּׁבְעָה לִי" (בראשית מז:לא), הַיְינוּ לִי לְבַדִּי בְּסוֹד, שֶׁלֹּא יֵדַע מִזֶּה שׁוּם אָדָם, כִּי חֶרְפָּה הִיא לוֹ לְיוֹסֵף לוֹמַר שֶׁאָבִיו לֹא הָיָה מַאֲמִין לוֹ וְהֶצְרֵךְ לְהַשְׁבִּיעוֹ, לָכֵן נֶאֱמַר "וַיִּשְׁבַּע לוֹ" (בראשית מז:לא) – לוֹ לְבַדּוֹ.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁמִּתְּחִלָּה אָמַר לוֹ "שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי" (בראשית מז, כט), כִּי רָצָה לְהַשְׁבִּיעוֹ בִּנְקִיטַת חֵפֶץ, וְאָמַר לוֹ "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ" בְּלֹא שְׁבוּעָה, וְחָשַׁב יַעֲקֹב כִּי הָיָה חָרָה לְיוֹסֵף שֶׁבִּקֵּשׁ לְהַשְׁבִּיעוֹ שְׁבוּעָה חֲמוּרָה, וַיֹּאמֶר "הִשָּׁבְעָה לִי" בְּלֹא נְקִיטַת חֵפֶץ,

"וַיִּשָּׁבַע לוֹ", וּלְכָךְ לֹא נֶאֱמַר כָּאן "וַיָּשֶׂם יָדוֹ תַּחַת יֶרֶךְ אָבִיו", כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בֶּאֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם (בראשית כד, ט).

פרק מח

פסוק ד

וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנְנִי מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ וְגוֹ'. לָמָּה שִׁנָּה יַעֲקֹב הַלָּשׁוֹן, כִּי שָׁם נֶאֱמַר (בראשית לה יא) "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ", וְהִנֵּה בִּמְקוֹם "פְּרֵה וּרְבֵה" אָמַר "מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ", הֲלֹא דָּבָר הוּא. וְהָעִנְיָן הוּא לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן "פְּרֵה וּרְבֵה" מַשְׁמַע שֶׁהוּא צִוּוּי אֶל יַעֲקֹב שֶׁיַּעֲסֹק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, וְעַל יְדֵי זֶה יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם, וְכָאן עַל כָּרְחֲךָ אֵין הַפְּרוּשׁ כָּךְ, שֶׁהֲרֵי לֹא נוֹלַד לוֹ שׁוּם בֵּן אַחַר נְבוּאָה זוֹ, וּמִבְּנְיָמִין הָיְתָה כְּבָר מְעֻבֶּרֶת, וְהִנֵּה "גּוֹי" אָמַר עַל בִּנְיָמִין, וּ"קְהַל גּוֹיִם" עַל שֶׁעָתִיד שֵׁבֶט אֶחָד לֵיחָלֵק לִשְׁנַיִם, וְכָל זֶה אֵינוֹ תָּלוּי בִּפְעֻלּוֹתָיו עַל יְדֵי שֶׁיַּעֲסֹק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה. עַל כֵּן אָמַר בִּמְקוֹם פְּרֵה וּרְבֵה "הִנְנִי מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ", לוֹמַר שֶׁזֶּה אֵינוֹ צִוּוּי אֵלָיו שֶׁיַּעֲסֹק הוּא בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַפְרֶה וּמַרְבֶּה אוֹתָן הַנּוֹלָדִים כְּבָר. וְאֵין לוֹמַר שֶׁבְּרָכָה זוֹ, שֶׁיִּפְרוּ וְיִרְבּוּ הַנּוֹלָדִים כְּבָר, לֹא שֶׁיֵּחָלֵק שֵׁבֶט אֶחָד לִשְׁנַיִם, דְּאִם כֵּן לָמָּה אָמַר "פְּרֵה וּרְבֵה" שֶׁפִּרוּשׁוֹ "מַפְרְךָ", הָיָה לוֹ לוֹמַר "מַפְרְךָ", אֶלָּא שֶׁאָמַר "מַפְרְךָ" בִּלְשׁוֹן "פְּרֵה", לוֹמַר לְךָ שֶׁאוֹתוֹ שֵׁבֶט שֶׁעָתִיד לֵיחָלֵק לִשְׁנַיִם יִהְיוּ דּוֹמִים בְּכָל עִנְיְנֵיהֶם כְּאִלּוּ אַתָּה הוֹלִדְתָּם, רְצוֹנִי לוֹמַר עַל שִׁמְךָ יִקָּרְאוּ כְּאִלּוּ אַתָּה הוֹלִדְתָּם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מח ה) "וְעַתָּה שְׁנֵי בָנֶיךָ וְגוֹ' לִי הֵם".

וּמִזֶּה לָמַד יַעֲקֹב שֶׁמַּאֲמַר "פְּרֵה וּרְבֵה" אֵינוֹ צִוּוּי אֵלָיו שֶׁיַּעֲסֹק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, וְעַל יְדֵי זֶה יִהְיֶה לְגוֹי וּקְהַל גּוֹיִם, שֶׁהֲרֵי מֵאוֹתָהּ נְבוּאָה וָהָלְאָה לֹא נוֹלַד לוֹ בֵּן עַל יְדֵי שֶׁעָסַק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁפָּסוּק זֶה בֵּרְכָה וּמַתָּנָה לְיַעֲקֹב לְהַפְרוֹת וּלְהַרְבּוֹת הַנּוֹלָדִים כְּבָר, וְעַל כֵּן אָמַר שֶׁפִּרוּשׁוֹ "מַפְרְךָ וּמַרְבְּךָ", וְאֵין הַפְּרוּשׁ סְתָם בְּרָכָה לְהַפְרוֹת זַרְעוֹ, דְּאִם כֵּן לָמָּה לֹא אָמַר לוֹ בְּפֵרוּשׁ "מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִיךָ"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁתְּלָה בִּי הַדָּבָר, שֶׁאוֹתוֹ רִבּוּי דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֲנִי הוֹלִדְתִּים. וּלְמַאי נָפְקָא מִנַּהּ יִהְיוּ דּוֹמִים כְּאִלּוּ הוֹלִדְתִּים? אֶלָּא וַדַּאי לְעִנְיַן שֶׁיִּקָּרְאוּ עַל שְׁמִי, לִהְיוֹת כָּל אֶחָד שֵׁבֶט בִּפְנֵי עַצְמוֹ. וְזֶה מַתָּנָה הוּא וְלֹא עַל צַד הַחִיּוּב. עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב "וּנְתַתִּיךָ לִקְהַל עַמִּים", אַף עַל פִּי שֶׁלְּשׁוֹן זֶה לֹא נֶאֱמַר שָׁם, מִכָּל מָקוֹם יוּבַן כָּל זֶה מִשָּׁם.

וּמַה שֶּׁקָּרָא אֶת יוֹסֵף קָהָל יוֹתֵר מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים, לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן קָהָל מוֹרֶה עַל הֱיוֹת הַרְבֵּה אֲנָשִׁים נִקְהָלִים בְּמָקוֹם אֶחָד, וּבְמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ הַקָּהָל הַגָּדוֹל הָעַיִן הָרַע מָצוּי בּוֹ בְּיוֹתֵר, עַל

כֵּן נִמְנָעִים מִלְּהִקָּהֵל. חוּץ מִשַּׁבָּט יוֹסֵף, שֶׁאֵין הַהִקָּהֵל מַזִּיק לָהֶם, לְפִי שֶׁאֵין הָעַיִן הָרַע מַזִּיק לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ (ברכות כ) מִן הַפָּסוּק "בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עָלֵי עָיִן" (בראשית מט, כב), קְרֵי בֵּיהּ "עוֹלֵי עָיִן".

וּמַהֲרִי"א פֵּרֵשׁ שֶׁעָשָׂה סִימָן מִן "הִנְנִי מַפְרְךָ" עַל אֶפְרַיִם שֶׁיִּהְיֶה גַּם הוּא לְרֹאשׁ, כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר הָיָה בְּלָאו הָכֵי רֹאשׁ שֵׁבָט, וְלֹא הֻצְרַךְ לְבַקֵּשׁ סִימָן כִּי אִם עַל אֶפְרַיִם. גַּם הֵבִיא סִימָן עַל זֶה שֶׁקָּרָה מִקֶּרֶה שֶׁנִּקְבְּרָה רָחֵל בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת (בראשית לה:יט), כִּי אֶפְרָת מוֹרֶה עַל שֵׁם אֶפְרַיִם, וְסִימָנָא מִלְּתָא הִיא שֶׁגַּם אֶפְרַיִם יִהְיֶה רֹאשׁ שֵׁבֶט.

פסוק ט

בָּנַי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בָּזֶה. נָקַט "בָּזֶה", לְפִי שֶׁשְּׁאָלוֹ "מִי אֵלֶּה" שֶׁאֵינָן רְאוּיִין לִבְרָכָה, כִּי אָמַר "מִבֶּטֶן מִי יָצְאוּ אֵלֶּה", רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיֹּאמְרוּ "אֱלֹהֶיךָ" עַל הָעֶגֶל שֶׁעָשָׂה יָרָבְעָם. וְהֵשִׁיב יוֹסֵף "בָּנַי הֵם", מִכָּל מָקוֹם הֵם בָּנַי וּמִצִּדִּי הֵם רְאוּיִים לִבְרָכָה, וּמַה שֶּׁיָּצְאוּ מֵהֶם אַחְאָב וְיָרָבְעָם, לְפִי שֶׁנִּתַּן לִי אֱלֹהִים אוֹתָם "בָּזֶה", פֹּה בְּמִצְרַיִם, וְאִמָּם מִצְרִית בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן, דְּהַיְנוּ כֹּהֵן לַעֲבוֹדָה זָרָה, עַל כֵּן יָצְאוּ מִמֶּנָּה לָעֲתִיד בָּנִים כְּאֵלּוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה. אֲבָל מִצִּדִּי רְאוּיִים הֵם לִבְרָכָה, דְּאִי לָא, לְמָה בֵּרַךְ ה' אֶת יִצְחָק, וַהֲלֹא יָצְאוּ מִמֶּנּוּ עֵשָׂו וְיַעֲקֹב מִצַּד שֶׁהָיְתָה רִבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חוֹשֵׁשׁ אֶל זֶרַע הַמְקַלְקֵל, וּבֵרְכוֹ בַּעֲבוּר הַזֶּרַע הַקָּדוֹשׁ הָרָאוּי לִבְרָכָה. כָּךְ תְּבָרְכֵם גַּם אַתָּה, שֶׁהֲרֵי מִצִּדִּי רְאוּיִים הֵם לִבְרָכָה, כִּי "בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם" (בראשית כא:יז), כֻּלָּם "זֶרַע בֵּרַךְ ה'" (ישעיהו סא:ט).

וַיֹּאמַר קָחֵם נָא אֵלַי. נָקַט לְשׁוֹן "אֵלַי" לְהוֹרוֹת שֶׁרָאוּי לִלְמוֹד מִמֶּנִּי, שֶׁהֲרֵי בַּעֲבוּרִי נִתְבָּרֵךְ אָבִי וְלֹא חָשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶל עֵשָׂו, רוֹצֶה לוֹמַר יִהְיוּ הַמִּתְבָּרְכִים כָּמוֹנִי, לְפִיכָךְ "קָחֵם אֵלַי". וּבְמִלַּת "נָא" הוֹרָה עַל הַזְּמַן הַהוֶֹה, כְּמוֹ "הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי" (בראשית יב:יא), שֶׁפֵּרוּשׁוֹ לְשׁוֹן עַתָּה. וְרוֹצֶה לוֹמַר הִנְנִי מְבָרְכָם כְּפִי הַזְּמַן שֶׁל עַכְשָׁיו, שֶׁהֲרֵי עַכְשָׁיו כֻּלָּם צַדִּיקִים וְלֹא אָחוּשׁ אֶל הֶעָתִיד. "וַיְבָרֶךְ אוֹתָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר" (בראשית מח:כ) – כְּפִי מָה שֶׁהָיוּ בַּיּוֹם הַהוּא, וְלֹא הָיָה חוֹשֵׁשׁ אֶל הֶעָתִיד מַה שֶּׁיִּבָּא מִזַּרְעָם, כִּי אֵין דָּנִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא לְפִי מַעֲשָׂיו שֶׁל עַכְשָׁיו. דָּבָר אַחֵר, נָקַט "אֵלַי" לוֹמַר הֲרֵי מִתְיַחֲסִים אֵלַי, כִּי מִשְׁפַּחַת הָאָב עִקָּר, אֲבָל מִשְׁפַּחַת הָאֵם אֵינָהּ קְרוּיָה מִשְׁפָּחָה.

פסוק יד

שִׂכֵּל אֶת יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר. יֵשׁ מַקְשִׁים לָמָּה שָׂתַק יוֹסֵף עַד אַחַר שֶׁבֵּרַךְ אוֹתָם, וְאַחַר כָּךְ "וַיִּתְמֹךְ יַד אָבִיו לְהָסִיר אוֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם" (בראשית מח:יז), לָמָּה לֹא עָשָׂה זֶה קֹדֶם שֶׁבֵּרְכָם? אוּלַי לְפִי שֶׁיּוֹסֵף חָשַׁב שֶׁהַשְּׂמֹאל חָשׁוּב מִן הַיָּמִין, לְפִי שֶׁהַלֵּב מְקוֹר הַשֵּׂכֶל

מָנַח בְּיַד שְׂמֹאל, וְהַכָּבֵד מִקּוֹר הַנֶּפֶשׁ הַמִּתְאַוֶּה שֶׁבַּיָּמִין. וְחָשַׁב יוֹסֵף לְפִי שֶׁמְּנַשֶּׁה הַבְּכוֹר, עַל כֵּן רוֹצֶה לְבָרְכוֹ בִּבְרָכוֹת שִׂכְלִיּוֹת, לִתֵּן לוֹ הַמַּדָּע וְהַחָכְמָה בְּיֶתֶר שְׂאֵת, וְאֶת אֶפְרַיִם רָצָה לְבָרֵךְ בִּבְרָכוֹת גַּשְׁמִיּוֹת. וְאַחַר שֶׁבֵּרַךְ בְּרָכָה אַחַת לִשְׁנֵיהֶם, אָז רָאָה יוֹסֵף שֶׁלֹּא זוֹ הַדֶּרֶךְ וְלֹא נִתְכַּוֵּן אָבִיו לָזֶה, וְאוּלַי טָעָה בֵּין בְּכוֹר לְפָשׁוּט, אוֹ לֹא יָדַע מִי עוֹמֵד מִיָּמִין וּמִי לִשְׂמֹאל. עַל כֵּן "וַיֵּרַע בְּעֵינָיו וַיֹּאמֶר לֹא כֵן אָבִי" (בראשית מח:יח).

וְיֵשׁ מַקְשִׁים, וְכִי לֹא רָאָה שֶׁאָבִיו שֹׂכֵל אֶת יָדָיו בְּכַוָּנָה, וּבְוַדַּאי יָדַע אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה, וְלָמָּה יֵרַע בְּעֵינֵי יוֹסֵף, וְהָיָה לוֹ לִשְׁאוֹל לְאָבִיו עַל מָה זֶה שֹׂכֵל יָדָיו? וְנִרְאֶה שֶׁיּוֹסֵף חָשַׁב כִּי יַעֲקֹב סָבַר יוֹסֵף לָקַח הַבְּכוֹר בְּיַד יָמִין שֶׁלּוֹ וְאֶפְרַיִם בִּשְׂמֹאל שֶׁלּוֹ, וְאָז הַבְּכוֹר כְּנֶגֶד הַשְּׂמֹאל שֶׁל יַעֲקֹב, עַל כֵּן שֹׂכֵל יָדָיו כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הַבְּכוֹר בִּימִין יַעֲקֹב. לְפִיכָךְ "וַיֵּרַע בְּעֵינָיו", שֶׁהָרֵי בֶּאֱמֶת לָקַח יוֹסֵף אֶת אֶפְרַיִם בִּימִינוֹ.

פסוק טו

הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבוֹתַי לְפָנָיו. לֹא רָצָה לִכְלוֹל אֶת עַצְמוֹ וְלוֹמַר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי אֲנִי וַאֲבוֹתַי לְפָנָיו, כִּי לֹא רָצָה לְהַחֲזִיק אֶת עַצְמוֹ לְצַדִּיק גָּמוּר, וּמִי שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק גָּמוּר אֵין לוֹמַר "לְפָנָיו" כִּי אִם "עִמּוֹ", שֶׁצָּרִיךְ סַעַד לְתָמְכוֹ כְּמוֹ נֹחַ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ" (בראשית ו ט). וְהִזְכִּיר שְׁתֵּי פְּעָמִים "הָאֱלֹהִים", וּבַשְּׁלִישִׁי הִזְכִּיר "הַמַּלְאָךְ", לְפִי שֶׁשְּׁנַיִם הָרִאשׁוֹנִים אֵינָם נְאוֹתִים בִּלְתִּי לֵהּ' לְבַדּוֹ, כִּי הִתְהַלְּכוּת לִפְנֵי הָאֱלֹהִים הָיְינוּ הָעֲבוֹדָה, כְּתַרְגּוּמוֹ "דִּי פְלַחוּ אֲבָהָתַי קֳדָמוֹהִי", וְכֵן "הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי מֵעוֹדִי" הַיְינוּ הַפַּרְנָסָה, כִּי הוּא מִן אַרְבָּעָה מַפְתְּחוֹת שֶׁלֹּא נִמְסְרוּ לְשָׁלִיחַ. וְדוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת אָמְרוּ "מֵעוֹדִי" עוֹלֶה לְמִסְפַּר מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים, הַיְינוּ אוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנִים שֶׁכִּלְכְּלוֹ ה' קֹדֶם בּוֹאוֹ לְמִצְרַיִם, "עַד הַיּוֹם הַזֶּה", מִלַּת "הַזֶּה" עוֹלֶה לְמִסְפַּר שְׁבַע עֶשְׂרֵה, הַיְינוּ אוֹתָן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שֶׁהָיָה חַי בְּמִצְרַיִם, וְרוֹצֶה לוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁנִּרְאֶה כְּאִלּוּ הָיָה יוֹסֵף מְפַרְנְסוֹ אוֹתָן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים, מִכָּל מָקוֹם תְּלָה אוֹתָן בְּאוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנִים, כְּשֵׁם שֶׁהֵם הָיוּ וַדַּאי מֵאֵת ה' כְּךָ שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים אֵלּוּ, אֲבָל בְּעִנְיַן הַשְּׁמִירָה מִכָּל רָע שֶׁנַּעֲשָׂה עַל יְדֵי שְׁלִיחַ אָמַר "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע", כִּי תָּמִיד "מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ".

פסוק טז

וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתַי. שֶׁיִּקָּרֵא לָהֶם כָּל מַה שֶּׁמּוֹרֶה עָלָיו שְׁמִי וְשֵׁם אֲבוֹתַי, כִּי שֵׁם יִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים" (בראשית לב:כט), כָּךְ יִהְיֶה צַדִּיק מוֹשֵׁל בְּיִרְאַת ה', וְיַעֲקֹב עַל שֵׁם עֵקֶב רַב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, כִּי תָּמִיד רֵאשִׁיתָם מִצְעָר וְאַחֲרִיתָם יִשְׂגֶּא מְאֹד, וְאַבְרָהָם עַל שֵׁם "אַב הֲמוֹן גּוֹיִם" (בראשית יז:ה) כָּךְ יִהְיוּ רֹאשׁ לְכָל הָאוּמוֹת, וְיִצְחָק תַּרְגּוּמוֹ וַחֲדִי, כָּךְ תִּהְיֶה תָּמִיד הַשִּׂמְחָה בִּמְעוֹנָם.

וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ. הָיָה לוֹ לוֹמַר בָּאָרֶץ, מַהוּ בְּקֶרֶב הָאָרֶץ. וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יא:) שֶׁהָיוּ הַמְּצָרִים חוֹרְשִׁים עַל גַּבָּם וְנַעֲשָׂה לָהֶם נֵס וְנִבְלְעוּ בַּקַּרְקַע כּוּ', וְאַחַר כָּךְ חוֹזְרִין וּמְבַצְּבְצִים וְהוֹלְכִים לְבֵיתָם עֲדָרִים עֲדָרִים וְכוּ'. וּלְפִי זֶה הָיוּ פָּרִים וְרְבִיִּים בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מַמָּשׁ, כִּי לֹא לְחִנָּם נַעֲשָׂה לָהֶם נֵס זֶה שֶׁהָיוּ נִבְלָעִים בַּקַּרְקַע, וַדַּאי לִכְדֵי שֶׁלֹּא תִּשְׁלוֹט בָּהֶם עַיִן הָרַע שֶׁל הַמִּצְרִים. עַל כֵּן נִתְכַּסּוּ בַּקַּרְקַע כְּדָגִים הַמְכֻסִּים בַּמַּיִם, וּבְסִבַּת הֱיוֹתָם בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מַמָּשׁ נַעֲשׂוּ רַבִּים כְּדָגִים, כִּי לֹא שָׁלְטָה בָּהֶם עַיִן בִּישָׁא. וְעַל זֶה נֶאֱמַר "וְתִמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם" (שמות א:ז).

וְנָתַן בִּרְכַת הָרִבּוּי דַּוְקָא לְיוֹסֵף, כִּי שְׁמוֹ מוֹרֶה עַל הַתּוֹסָפוֹת וְהָרִבּוּי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ל כד) "יוֹסֵף ה' לִי בֵּן אַחֵר". וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים א יא) "יוֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים", וְהָיְתָה בְּרָכָה זוֹ רְאוּיָה בְּיוֹתֵר אֶל אֶפְרַיִם עַל שֵׁם "כִּי הִפְרַנִי אֱלֹהִים", עַל כֵּן נָתַן יְמִינוֹ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם, כִּי חָשַׁב יַעֲקֹב שֶׁשְּׁמוֹ מְסַיֵּעַ לוֹ לְקַבָּלַת בְּרָכָה זוֹ. וְיוֹסֵף חָשַׁב שֶׁיּוֹתֵר רָאוּי לִתְלוֹת בִּרְכַת הָרִבּוּי בַּבֵּן הַבְּכוֹר, כִּי אֵלָיו פִּי שְׁנַיִם כְּפִלַּיִם בַּיְרֻשָּׁה, עַל כֵּן גַּם בִּרְכַת הָרִבּוּי לוֹ יָאֲתָה בְּיוֹתֵר. וְהֵשִׁיב יַעֲקֹב "יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי". הִזְכִּיר שְׁנֵי פְּעָמִים "יָדַעְתִּי", כְּנֶגֶד בִּרְכַת פִּי שְׁנַיִם שֶׁל הַבְּכוֹר, וְאָמַר "גַּם הוּא יִגְדָּל וְגַם הוּא יִהְיֶה לְעָם", הִזְכִּיר שְׁנֵי "גַּם", לְרָמֹז עַל הַכֶּפֶל, כְּאִלּוּ אָמַר יָדַעְתִּי מִן פִּי שְׁנַיִם שֶׁל הַבְּכוֹר אֲשֶׁר מִזֶּה הַצַּד הָיָה מִן הָרְאוּי לִתֵּן לוֹ בְּיוֹתֵר חֵלֶק בִּבְרַכַת הָרִבּוּי לְצָרֵף הֲוָיוֹת לַהֲדָדֵי, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם "אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ", כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹחֵר בְּיוֹתֵר בַּקְּטַנִּים, וְכָל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צַד קָטְנוּת אָז בְּיוֹתֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַגְבִּיהוֹ לְשֵׁיתוֹ לְאַלְפֵי רְבָבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ז ז) "לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם וְגוֹ' כִּי אַתֶּם הַמְעַט". וּכְתִיב (ישעיהו ס כב) "הַקָּטֹן יִהְיֶה לְאֶלֶף וְהַצָּעִיר לְגוֹי עָצוּם". וְקָרָה זֶה לְכָל זֶרַע אַבְרָהָם, כִּי יִשְׁמָעֵאל בְּכוֹר לְאַבְרָהָם נִפְסַל יִשְׁמָעֵאל וְנִבְחַר יִצְחָק, עֵשָׂו בְּכוֹר לְיִצְחָק נִפְסַל עֵשָׂו וְנִבְחַר יַעֲקֹב, רְאוּבֵן בְּכוֹר לְיַעֲקֹב נִפְסַל רְאוּבֵן וְנִבְחַר יוֹסֵף, מְנַשֶּׁה בְּכוֹר לְיוֹסֵף נִבְחַר אֶפְרַיִם בְּיוֹתֵר, וְרֶמֶז זֶה הֲלֹא דָּבָר הוּא. וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ.

פרק מט

פסוק א

הַאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם וְגוֹ'. וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר לְשׁוֹן קִבּוּץ "הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ" וְגוֹ', לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עיין פסחים נו.) בִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת הַקֵּץ וְנִסְתַּם מִמֶּנּוּ. וְהִנֵּה לְשׁוֹן אֲסִיפָה שַׁיָּךְ לְמִי שֶׁעוֹמֵד בַּחוּץ בְּמָקוֹם מְגֻלֶּה וְנֶאֱסָף לְתוֹךְ הַבַּיִת לְמָקוֹם צָנוּעַ, כְּמוֹ "וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ" (דברים כב ב) "וְאֵין אִישׁ מְאַסֵּף אוֹתִי הַבָּיְתָה" (שופטים יט

יח), וְכֵן רַבִּים. אֲבָל לְשׁוֹן קִבּוּץ מוֹרֶה עַל אֲנָשִׁים מְפֻזָּרִים שֶׁיִּתְקַבְּצוּ לְמָקוֹם אֶחָד, אֲפִלּוּ שֶׁיִּהְיֶה בְּמָקוֹם מְגֻלֶּה וּבָקֳעֵי בּוֹ רַבִּים. כָּךְ מִתְחַלָּה בִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת סוֹד הַקֵּץ, וְאֵין רָאוּי לְגַלּוֹת דָּבָר סוֹד בְּרַשּׁוּת הָרַבִּים פֶּן יִשְׁמַע מִי שֶׁאֵינוֹ הָגוּן, כִּי "סוֹד ה' לִירֵאָיו" (תהלים כה יד) דַּוְקָא. עַל כֵּן אָמַר "הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים" (בראשית מט א) לְעֵת קֵץ. וּמִיָּד הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁנִּסְתַּם מִמֶּנּוּ הַקֵּץ, עַל כֵּן חָזַר מִלְּשׁוֹן אֲסִיפָה וְאָמַר "הִקָּבְצוּ בְּנֵי יַעֲקֹב" (בראשית מט ב) לִשְׁמֹעַ דְּבָרִים שֶׁאֵין בָּהֶם סוֹד וְיָכוֹל לְדַבֵּר מֵהֶם בָּרַבִּים. וְהִזְכִּיר פַּעֲמַיִם "וְשִׁמְעוּ", כִּי לִקְצָתָם הָיָה מְדַבֵּר דִּבְרֵי כִּבּוּשִׁים וְתוֹכָחוֹת, כְּמוֹ לִרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי, וְעַל זֶה אָמַר "וְשִׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב". וְלִקְצָתָם הָיָה מַגִּיד עֲתִידוֹת, וְעַל זֶה אָמַר "וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם" (בראשית מט ב), כִּי הַגָּדַת הָעֲתִידוֹת תְּלוּיִי בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלָיו, הַמְיֻחָס לְשֵׁם יִשְׂרָאֵל, כִּי שֵׁם זֶה רוּחָנִי. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

פסוק ג

רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה וְגוֹ'. תַּרְגּוּמוֹ: חֲזֵי לָךְ לְמֵיסַב תְּלָתָא חוּלְקִין, בְּכֹרוּתָא, כְּהֻנָּתָא, וּמַלְכוּתָא. רָצָה לְפָרֵשׁ הַפָּסוּק "רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה", רָאוּי אַתָּה לִבְכוֹרָה לְפִי שֶׁ"כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי" אַתָּה, וְרָאוּי אַתָּה לַכְּהֻנָּה דְּהַיְנוּ "יֶתֶר שְׂאֵת", כִּי הָעֲבוֹדָה בַּבְּכוֹרוֹת, וְרָאוּי אַתָּה לַמַּלְכוּת "יֶתֶר עֹז". אָמְנָם "פָּחַז כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר", כִּי "מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ" (משלי כט, ד), וְכָל שׁוֹפֵט צָרִיךְ לִהְיוֹת מָתוּן בְּדָבָר הַמִּשְׁפָּט, וְאַתָּה פָּחַזְתָּ כַּמַּיִם בְּכָל עִנְיָנֶיךָ, וּפָחַז הַיְנוּ הַמְּהִירוּת. עַל כֵּן אֵין אַתָּה רָאוּי לְקַבֵּל יִתְרוֹן הַמְּלוּכָה. וְ"כִי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ", עַל כֵּן אֵינְךָ רָאוּי לַכְּהֻנָּה, כִּי הַכְּהֻנָּה עִנְיָנָהּ לְהַשְׁרוֹת הַשְּׁכִינָה בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁנִּקְרָא "מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ" שֶׁבַּשָּׁמַיִם, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה" (שיר השירים ג, ז) וְעַל פָּסוּק "בֵּין שְׁדֵי יָלִין" (שה"ש א יג), וּכְאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ז.) "כַּד הֲוַאי רְחִימְתִין עֲזִיזָא אַפּוּתְיָא דְּסַפְסִירָא הֲוֵינָא שְׁכִיבָן" כוּ'. וְאַתָּה גַּרְמְתָּ סִלּוּק הַשְּׁכִינָה עַל יְדֵי מַעֲשֶׂה בִּלְהָה, עַל כֵּן אֵינְךָ רָאוּי לַכְּהֻנָּה. וְנָקַט "מִשְׁכְּבֵי" לְשׁוֹן רַבִּים, כִּי שִׁלְשָׁה מְקֻדָּשִׁים יִהְיוּ לָעָתִיד חוּץ מִמִּשְׁכָּן.

אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה. בְּאוֹתוֹ פַּעַם חִלַּלְתָּ גַּם יְצוּעִי, דְּהַיְנוּ מִטָּה שֶׁלִּי, כְּדֵי שֶׁלֹּא אוֹלִיד עוֹד בָּנִים מִמֶּנָּה, וְעָשִׂיתָ זֶה בַּעֲבוּר חֶמְדַּת הַמָּמוֹן שֶׁיִּהְיֶה לְךָ חֵלֶק גָּדוֹל בַּיְרֻשָּׁה. וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרַמְבָּ"ן, עַל כֵּן אֲנִי קוֹנֵס אוֹתְךָ בְּמָמוֹן לְבִלְתִּי הֱיוֹת לְךָ מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה לִקַּח פִּי שְׁנַיִם, וְתִהְיֶה לִיוֹסֵף בַּעַל עַיִן יָפָה שֶׁפִּרְנֵס אֶת אָבִיו וְאֶת אֶחָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברי הימים א ה, א) "וּבְחַלְלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף".

יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עֹז. הִקְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁכְּפִי מַשְׁמָעוּת הַפָּרָשָׁה לֹא בֵּרְכוֹ כְּלָל, וְהַכָּתוּב אָמַר "אִישׁ כִּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם" (בראשית מט, כח). וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁבֵּרְכוֹ יַעֲקֹב מֵעֵין בִּרְכוֹתָיו

שֶׁל מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג, ו) "יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֹת וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר", וּפֵרֵשׁ מַהֲרִי"א לְפִי שֶׁרְאוּבֵן הָיָה מֻכְרָח לֵילֵךְ בְּרֹאשׁ הֶחָלוּץ לַמִּלְחָמָה וְעַל הָרֹב הַמֵּתִים בַּמִּלְחָמָה הֵם הָרִאשׁוֹנִים, עַל כֵּן בֵּרְכוֹ "יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֹת". וְלִי נִרְאֶה שֶׁבֵּרְכוֹ בְּעִנְיַן הָעֹז וְהַגְּבוּרָה, שֶׁיִּהְיֶה גִּבּוֹר בָּאָרֶץ וְיִתֵּן עֹז וְתַעֲצֻמוֹת לָעָם, כִּי הַהוֹלְכִים בְּרֹאשׁ הֶחָלוּץ צְרִיכִים לִהְיוֹת גִּבּוֹרִים, וְכָל גִּבּוֹר נִקְרָא "אִישׁ חַי רַב פְּעָלִים" (מלכים ב כג, כ), לְאַפּוּקֵי הֶחָלוּשׁ הֶחָשׁוּב כְּמֵת. לְכָךְ נֶאֱמַר "יְחִי רְאוּבֵן". וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר", נִרְאֶה לְפָרֵשׁ כִּי נִצְחוֹן הָאוֹיְבִים בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע תָּלוּי בִּשְׁנֵי דְּבָרִים: אוֹ בְּרִבּוּי עָם, אוֹ בַּאֲנָשִׁים בַּעֲלֵי כֹּחַ וּגְבוּרָה, וּשְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד טוֹבִים. וְיַעַן כִּי רְאוּבֵן גָּרַם לְיַעֲקֹב סִלּוּק הַשְּׁכִינָה, וְקָרוֹב הַדָּבָר לִהְיוֹת עָנְשׁוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה שֶׁבְּמִלְחֲמוֹתָיו תִּסְתַּלֵּק הַשְּׁכִינָה מִמֶּנּוּ, וְיִצְטָרֵךְ לַעֲשׂוֹת מִלְחָמוֹת בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע. עַל כֵּן הֻצְרַךְ לִשְׁתֵּי בְּרָכוֹת אֵלּוּ: שֶׁיִּהְיוּ אֲנָשָׁיו גִּבּוֹרִים, וְעַל זֶה אָמַר "יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֹת", וְיִהְיוּ גַּם כֵּן רַבִּים עַד שֶׁיִּצְטָרְכוּ לְמִסְפָּר, כִּי עַם מוּעָט נִקְרָאוּ "מְתֵי מִסְפָּר" (בראשית לד, ל) שֶׁמִּסְפָּרָם יָדוּעַ לָרַבִּים, אֲבָל עַם רַב צְרִיכִין לְסָפְרָם, וְעַל זֶה אָמַר "וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר", כִּי לְשׁוֹן "וִיהִי מְתָיו" מוֹרֶה שֶׁיִּהְיוּ רַבִּים וּצְרִיכִים לְמִסְפָּר. וְכֵן יַעֲקֹב בֵּרְכוֹ בִּשְׁתֵּי בְּרָכוֹת אֵלּוּ וְנָתַן לוֹ הַשְּׂאֵת וְהָעֹז: הַשְּׂאֵת הֵיינוּ הַמִּסְפָּר, וְזֶהוּ בְּעֶצֶם בִּרְכַּת "וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר", וְהָעֹז הֵיינוּ הַכֹּחַ וְהַגְּבוּרָה הַנִּרְמָז בִּבְרָכַת "יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֹת".

וְיוֹתֵר מִתְיַשֵּׁב עִנְיַן הַמִּסְפָּר לְפָרוּשׁ רַשִׁ"י שֶׁפֵּרֵשׁ "וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר", שֶׁיִּהְיֶה נִמְנֶה עִם שְׁאָר הַשְּׁבָטִים. וּמִדְּקָאָמַר "מְתָיו" מַשְׁמַע שֶׁמְּדַבֵּר בִּגְבָרִים הַרְבֵּה שֶׁיִּהְיוּ נִמְנִים עִם יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁיִּהְיוּ כָּל יִשְׂרָאֵל נִמְנִים לְאֵיזוֹ צָרֶךְ. וְאָמַר יַעֲקֹב: "הִנְנִי נוֹתֵן לְךָ הַשְּׂאֵת וְהָעֹז", כִּי הַשְּׂאֵת עִנְיָנוֹ הַמִּסְפָּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ" (שמות ל יב), "שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ" (במדבר א ב), וְכֵן בְּכָל מָקוֹם נִזְכָּר הַמִּסְפָּר בִּלְשׁוֹן שְׂאֵת. וְאָמַר יַעֲקֹב: אַף עַל פִּי שֶׁמִּן הַדִּין הָיִיתָ רָאוּי לִיטֵּל שְׂאֵת וְעֹז – רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה לְךָ יִתְרוֹן עַל כָּל הַשְּׁבָטִים פִּי שְׁנַיִם כְּפִלַּיִם בְּעִנְיַן הַשְּׂאֵת וְהָעֹז, כִּי רָאוּי שֶׁיִּהְיוּ מִמְּךָ מִתֵּי מִסְפָּר פִּי שְׁנַיִם עַל זוּלָתְךָ, וְכֵן יֶתֶר עֹז – הָיָה מִן הָרָאוּי לָתֵת לְךָ עֹז וְתַעֲצוּמוֹת יוֹתֵר מִכָּל הַשְּׁבָטִים, לִקַּח פִּי שְׁנַיִם בְּשְׂאֵת וְעֹז. אַךְ לְפִי שֶׁפַּחֲזוּתְ כַּמַּיִם בַּחֵטְא שֶׁל בִּלְהָה, עַל כֵּן אַל תּוֹתַר לִהְיוֹת לְךָ יִתְרוֹן עַל אַחֶיךָ בְּשְׂאֵת וְעֹז. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם גּוּף הַשְּׂאֵת וְהָעֹז אֲנִי נוֹתֵן לְךָ בְּמַתָּנָה, כִּי מִן הַדִּין הָיָה שֶׁהַחֵטְא יִגְרֹם שֶׁלֹּא יִהְיֶה לְךָ שׁוּם שְׂאֵת וְעֹז, אֲפִלּוּ שָׁוֶה לְאַחֶיךָ לֹא הָיָה לְךָ לִהְיוֹת. מִכָּל מָקוֹם הִנְנִי נוֹתֵן לְךָ בְּרָכָתִי שָׁלוֹם שֶׁיִּהְיֶה לְךָ שְׂאֵת וְעֹז שָׁוֶה לְאַחֶיךָ, אַךְ אַל תּוֹתַר לִקַּח יֶתֶר עַל אַחֶיךָ מִצַּד שֶׁהֶעָוֹן גּוֹרֵם לְךָ. וְנוּכַל לְפָרֵשׁ עִנְיַן הַשְּׂאֵת הֵיינוּ שֶׁיִּהְיֶה נִמְנֶה בְּמִנְיַן שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל "וַיִּהְיוּ בְּנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר" (בראשית לה כג), וְכֵן בַּפָּסוּק "וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר" (במדבר כו יד), וְהַכֹּל מְבֹאָר עַל דֶּרֶךְ אֶחָד.

פסוק ה

שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים. שְׁנֵיהֶם כְּאַח לְצָרָה יִוָּלֵד, הִתְחִיל בְּשִׁבְחָם כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לד כה) וַיִּקְחוּ שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אֲחֵי דִינָה, פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י לְפִי שֶׁמָּסְרוּ עַצְמָם עָלֶיהָ נִקְרְאוּ אֲחֵי דִינָה, וְזֶה בֶּאֱמֶת שֶׁבַח לָהֶם שֶׁנִּכְנְסוּ בָּעֲבִי הַקּוֹרָה בַּעֲבוּר אֲחוֹתָם, אַךְ שֶׁלֹּא יָפֶה עָשׂוּ מַה שֶּׁגָּזְלוּ כָּל הָעִיר, כִּי זֶה כְּלֵי חָמָס הוּא וְאֵין הַנְּקָמָה תְּלוּיָה בָּזֶה. וְעַל שֶׁהִמְתִּיקוּ סוֹד יַחַד וְנִקְהֲלוּ עַל כָּל הָעִיר אָמַר "בְּסֹדָם אַל תָּבֹא נַפְשִׁי וּבִקְהָלָם אַל תֵּחַד כְּבֹדִי" (בראשית מט ו), כִּי "בְּאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ" (בראשית מט ו) – זֶהוּ טַעַם עַל שֶׁהִתְחִיל בְּשֶׁבַח, לוֹמַר שֶׁלָּבְשׁוּ קִנְאָה בַּעֲבוּר אֲחוֹתָם וְהָרְגוּ כָּל כְּאִישׁ אֶחָד. "וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ שׁוֹר" (בראשית מט ו) – הַיְינוּ הַחוֹמָה כְּתַרְגּוּמוֹ, וְזֶה טַעַם עַל שֶׁמְּסַיֵּם בִּגְנוּת, וְאָמַר "כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם" (בראשית מט ה), כִּי דָּבָר זֶה אֵינוֹ תְּלוּי בְּאַף וּבְנְקָמָה, אֶלָּא מֵרְצוֹנָם הַטּוֹב עִקְּרוּ הַחוֹמָה לְקַלְקֵל כָּל הָעִיר וְלַחֲמֹס כָּל אֲשֶׁר לָהֶם.

פסוק ז

אָרוּר אַפָּם כִּי עָז. מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם לְשׁוֹן עַזּוּת עַל הַפָּנִים, וּלְשׁוֹן קַשְׁיוּת עַל הָעֹרֶף שֶׁהוּא מֵעֵבֶר הַשֵּׁנִי אֶל הַפָּנִים. וּכְשֶׁקִּלֵּל לֹא קִלֵּל אֶלָּא עַזּוּת אַפָּם וְקַשְׁיוּת עָרְפָּם, וְאָמַר "אָרוּר אַפָּם", וְאֵימָתַי? כִּי עָז, כְּשֶׁהוּא עָז. וְ"עֶבְרָתָם" הַיְינוּ עֵבֶר הַשֵּׁנִי שֶׁל אַפָּם דְּהַיְינוּ הַפָּנִים, וּמֵעֵבֶר הַשֵּׁנִי הוּא הָעֹרֶף, וְעַל הָעֵבֶר הַשֵּׁנִי דְּהַיְינוּ הָעֹרֶף אָמַר "כִּי קָשְׁתָה". וְאָמַר יַעֲקֹב שֶׁאִם יִשָּׁאֵר דָּבֵק בִּשְׁנֵי שִׁבָטִים אֵלּוּ קִנְיָן שֶׁל הָעַזּוּת פָּנִים וְקַשְׁיוּת הָעֹרֶף, מִי יוּכַל לַעֲמוֹד בִּפְנֵיהֶם, וְגַם הֵמָּה יִהְיוּ בְּתַכְלִית הָרָעָה. עַל כֵּן "אֲחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל", רוֹצֶה לוֹמַר, הַחֵלֶק הַגָּדוֹל מִמִּדַּת הָעַזּוּת פָּנִים וּמִמִּדַּת קְשִׁי עֹרֶף שֶׁיֵּשׁ בְּטֶבַע שְׁנֵי אַחִים אֵלּוּ, אֲחַלֵּק וְאָפִיץ בְּכָל יִשְׂרָאֵל, כִּי הֵיכִי דְּלִימְטֵי לְכָל חַד שִׁיבָא מִכְּשׁוֹרָא. רוֹצֶה לוֹמַר, כְּשֶׁיִּתְפַּשֵּׁט בְּכָל יִשְׂרָאֵל לֹא יַגִּיעַ לְכָל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל כִּי אִם חֵלֶק קָטָן. וְהַיְינוּ הַהִּ שֶׁקָּרָא מֹשֶׁה לְכָל יִשְׂרָאֵל "עַם קְשֵׁה עֹרֶף", שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לד ט) "כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא". וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ביצה כה:) אָמְרוּ "שְׁלֹשָׁה עַזִּים הֵם, יִשְׂרָאֵל בָּאֻמּוֹת" וכו', לְפִי שֶׁקִּבְּלוּ טֶבַע הָעַזּוּת וְהַקַּשְׁיוּת עֹרֶף מִן שִׁמְעוֹן וְלֵוִי, כִּי חֵלֶק אוֹתָם יַעֲקֹב לְכָל בָּנָיו.

דָּבָר אַחֵר, אַף עַל פִּי שֶׁהָעַזּוּת וְקַשְׁיוּת עֹרֶף מִדָּה רָעָה, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בָּהֶם צַד לְטוֹבָה, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ה כה) "הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר כּוּ' לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם", וְכֵן קַשְׁיוּת הָעֹרֶף אַךְ טוֹב הוּא לְיִשְׂרָאֵל, כְּדֵי שֶׁיַּעַמְדוּ בְּדָתָם וְלֹא יִשּׁוּבוּ מִפְּנֵי כֹּל לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל זָרִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יַעֲקֹב "שֶׁאַפָּם כִּי עָז", וְ"עֶבְרָתָם" דְּהַיְינוּ הָעֵבֶר הַשֵּׁנִי לְאַפָּם "כִּי קָשְׁתָה", וְזֶה בְּוַדַּאי מִדָּה רָעָה. וּכְדַת מַה לְּעָשׂוֹת בָּהֶם לְהָפְכָם לְטוֹבָה? "אֲחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל", רוֹצֶה לוֹמַר אֲחַלֵּק וְאָפִיץ הָעַזּוּת וְקַשְׁיוּת עֹרֶף אֶל

עוֹשֵׂי מַעֲשֵׂה יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל, דְּהַיְנוּ לְהַפֵּךְ פְּעֻלָּתָם לְטוֹבָה כָּאָמוּר. וּמַה שֶּׁכְּלָלָם יַעֲקֹב וּמִשָּׁה הִפְרִידָם, לְפִי שֶׁכְּבָר אָמַר "אֲחַלְּקֵם" וְגוֹ' עַל כֵּן לֹא הָיָה מֹשֶׁה רַשַּׁאי לְצָרְפָם. וּמִכָּל מָקוֹם בֵּרָכָם קְצָת מֵעֵין בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, כִּי אָמַר "בָּרוּךְ ה' חֵילוֹ" (דברים לג, יא), פֵּרֵשׁ אֶנְקְלוֹס עַל הַנִּכְסִים, כִּי לֹא הָיָה לְלֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה כִּי אִם הַמַּתָּנוֹת הָרְאוּיוֹת לוֹ. כָּךְ אָמַר יַעֲקֹב "אֲחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב", רוֹצֶה לוֹמַר אֲחַלֵּק לוֹ בֵּין כָּל יַעֲקֹב, כִּי מִכָּל יִשְׂרָאֵל יִקְחוּ הַמָּה חֶלְקָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁבַּעֲבוּר הֱיוֹת "כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם" (בראשית מט, ה) דְּהַיְנוּ לִגְזֹל מָמוֹן כָּל הָעִיר, נוֹתֵן הַדִּין לְקָנְסָם שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם עֲנִיִּים, מִכָּל מָקוֹם "אֲחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב" לְקַבֵּל מֵהֶם מַתָּנוֹתָם, וְשֶׁבָּט שִׁמְעוֹן "אַפִּיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל" לִהְיוֹת סוֹפְרִים וּמְלַמְּדִים. וְעַל כֵּן רָמַז מֹשֶׁה בְּרָכָה לְשִׁמְעוֹן תּוֹךְ בִּרְכַת יְהוּדָה, כִּי גַּם מִיהוּדָה מוֹשְׁכִים בְּשֵׁבֶט סוֹפֵר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וּמְחֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו" (בראשית מט, י), וּמְחֹקֵק הַיְנוּ סוֹפֵר.

פסוק ח

יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ. לְפִי שֶׁאַתָּה יְהוּדָה הוֹדִיתָ בְּמַעֲשֵׂה תָּמָר כְּהוֹרָאַת שֵׁם יְהוּדָה, עַל כֵּן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ, יוֹדוּ לְךָ עַל הַמְּלוּכָה וְלֹא יֵבוֹשׁוּ, כְּשֵׁם שְׁאַתָּה הָיִיתָ מוֹדֶה וְלֹא בוֹשׁ מִלְּהוֹדוֹת עַל הָאֱמֶת, כָּךְ אַחֶיךָ לֹא יֵבוֹשׁוּ כִּי יוֹדוּ עַל הָאֱמֶת שֶׁלְּךָ לְבַד יָאַתָּה הַמְּלוּכָה. כִּי מָצִינוּ כְּשֶׁהַמְלִיךְ דָּוִד כְּתִיב (שמואל ב ה, א) "וַיֹּאמְרוּ כָל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ' הִנֵּנוּ עַצְמֶךָ וּבְשָׂרְךָ וְגוֹ' אַתָּה הַמּוֹצִיא וְהַמֵּבִיא בְּיִשְׂרָאֵל" כוּ'. וְהַבֵּט יָמִין וּרְאֵה כִּי בִּשְׁלֹשָׁה הִזְכִּיר בִּרְכוֹתָם מֵעֵין שְׁמָם: יְהוּדָה, גָּד, וְדָן, יְהוּדָה עַל שֵׁם "יוֹדוּךָ אַחֶיךָ", דָּן עַל שֵׁם "דָּיִן עַמּוֹ", גָּד עַל שֵׁם "גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ". וּשְׁלָשְׁתָּן נִמְשְׁלוּ לְאַרְיֵה: יְהוּדָה "גּוּר אַרְיֵה", וּמֹשֶׁה אָמַר "דָּן גּוּר אַרְיֵה", וּלְגָד אָמַר "בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד כְּלָבִיא שָׁכֵן". לְפִי שֶׁשְּׁלָשְׁתָּן נִלְחֲמוּ מִלְחֲמוֹת ה', וְכֵן יְהוּדָה "יָדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ", וְדָן "יָדִין עַמּוֹ" – פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן יִנָּקֵם נִקְמַת עַמּוֹ, וְגָד שֶׁנֶּאֱמַר "וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד". וְנִרְמְזוּ שְׁלָשְׁתָּן בַּפָּסוּק "וְהוּא יָגֵל עָקֵב" – יָגֵל רֹאשֵׁי תֵּבוֹת יְהוּדָה גָּד דָּן, כִּי יָגֵל עִנְיָנוֹ לְשׁוֹן כְּרִיתָה מִלְּשׁוֹן "גִּדּוּ אֵילָנָא" (דניאל ד, יא), כִּי שְׁלָשְׁתָּן יַכְרִיתוּ הָאוֹיְבִים וְלֹא בִּגְבוּרַת אִישׁ כִּי אִם בְּעֶזְרַת אֱלֹהִי. כִּי כְּמוֹ שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ נִלְחָם כִּי אִם בִּשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות טו, ג) "ה' אִישׁ מִלְחָמָה ה' שְׁמוֹ", כָּךְ אֵלּוּ אֵין מִלְחַמְתָּם בִּכְלֵי זַיִן. וְכֵן פֵּרֵשׁ רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי שֶׁבְּפָרָשַׁת יְהוּדָה תִּמְצָא כָּל הָאוֹתִיּוֹת אָלֶ"ף בֵּי"ת חוּץ מִן זַיִ"ן לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין מִלְחַמְתָּם בִּכְלֵי זַיִן כִּי אִם בְּשֵׁם ה'. וְכֵן שָׁלֹשׁ אֵלּוּ נִלְחֲמוּ בִּשְׁמָם, כִּי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ הָאֻמּוֹת אֶת שֵׁמַע שְׁמָם וְהוֹרָאַת שְׁמוֹתָם מִיָּד תִּפּוֹל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד. כִּי שֵׁם יְהוּדָה מוֹרֶה שֶׁהַכֹּל יוֹדוּ לוֹ כִּי אֵלָיו יָאֱתָה הָרוֹמְמוּת, וְדָן יָדִין וְיִנָּקֵם נִקְמַת עַמּוֹ, וְגָד לְשׁוֹן כְּרִיתָה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: לְפִי שֶׁיְּהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ, וְשִׁמְךָ יִגְרֹם לְךָ שֶׁיָּדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ.

גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה. אַף עַל פִּי שֶׁנִּמְשַׁל לְאַרְיֵה שֶׁדַּרְכּוֹ לִטְרֹף טֶרֶף, מִכָּל מָקוֹם "מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ" – לֹא הִסְכַּמְתָּ בְּטֶרֶף טֹרֶף יוֹסֵף, אֶלָּא עָלִיתָ, נִסְתַּלַּקְתָּ מֵעַל אַחֶיךָ, שֶׁכֵּן נֶאֱמַר (בראשית לח א) "וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אֶחָיו". רָצָה לוֹמַר: נִסְתַּלֵּק מֵהֶם, כִּי לֹא רָצָה לִהְיוֹת אִתָּם בַּחֲבוּרָתָם. אוֹ "עָלִיתָ" לְשׁוֹן מַעֲלָה, שֶׁמִּצַּד "טֶרֶף בְּנִי" שֶׁלֹּא הָיָה לְךָ חֵלֶק בּוֹ, עָלִיתָ לְמַעֲלָה זוֹ.

לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה. רַבּוּ הַדֵּעוֹת בְּפֵרוּשׁ פָּסוּק זֶה, וְהַמְעַיֵּן יִבְחַר בְּפֵירוּשׁ מַהֲרִי"א, כִּי הוּא קִבֵּץ כָּל הַדֵּעוֹת וְכָל מַה שֶּׁדִּבְּרוּ בּוֹ רֹב הַמְפָרְשִׁים. עַל כֵּן מָשַׁכְתִּי יָדִי מִלְּהַעֲלוֹת זִכְרוֹנָם עַל סֵפֶר, כִּי יַאֲרִיךְ הַסִּפּוּר.

פסוק יג

זְבוּלוּן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן וְגוֹ'. לְפִי שֶׁזְּבוּלוּן הָיָה עוֹסֵק בַּפְּרַקְמַטְיָא וְנוֹתֵן לְתוֹךְ פִּיו שֶׁל יִשָּׂשכָר שֶׁהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה "שְׂמַח זְבוּלוּן בְּצֵאתֶךָ" (דברים לג:יח), כִּי הַמָּמוֹן אֵין לוֹ שְׁלֵמוּת כִּי אִם עַל יְדֵי הוֹצָאָה, וְהַהוֹצָאָה טוֹב בּוֹ מֵהַקִּבּוּץ, אֲבָל "יִשָּׂשכָר בְּאָהָלֶיךָ" (דברים לג:יח), כִּי קִנְיַן הַמָּמוֹן אֵינוֹ דָּבֵק בּוֹ כְּקִנְיַן הַתּוֹרָה שֶׁהוּא תָּמִיד בְּאָהֳלוֹ וְאֵינוֹ תָּלוּי בְּהוֹצָאָה, כִּי אֲפִלּוּ אִם נִשְׁאַר הַקִּנְיָן בְּאָהֳלוֹ יֵשׁ בּוֹ שְׁלֵמוּת. וְכֵן פָּסוּק זֶה בָּא לְגַלּוֹת הַהֶעְדֵּר הַכָּרוּךְ בָּעוֹסְקִים בְּקִנְיַן הַמָּמוֹן, כִּי מִלְּבַד מַה שֶּׁכָּל יְמֵיהֶם אֵין לָהֶם מְנוּחָה, יֵשׁ בָּהֶם עוֹד חֶסְרוֹן אֶחָד וְהוּא פִּזּוּר הַנֶּפֶשׁ, כִּי הוּא וּבֵיתוֹ וּסְחוֹרָתוֹ מְפֻזָּרִים וּמְפוֹרָדִים זֶה מִזֶּה, כִּי מִשְׁכַּן בֵּיתוֹ יִהְיֶה בְּמָקוֹם אֶחָד, וְהוּא עַצְמוֹ יִהְיֶה בַּדֶּרֶךְ אוֹ בָּאֳנִיָּה בְּלֶב יָם, וּסְחוֹרָתוֹ בְּמָקוֹם שְׁלִישִׁי, וַהֲרֵי נַפְשׁוֹ מְפֻזָּר, כִּי מַחֲשַׁבְתּוֹ עַל בֵּיתוֹ שֶׁבַּמִּזְרָח, וּמַחֲשַׁבְתּוֹ עַל סְחוֹרָתוֹ שֶׁבַּמַּעֲרָב, וּמַחֲשַׁבְתּוֹ עַל עַצְמוֹ בֵּין שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ. זֶהוּ שֶׁאָמַר "זְבוּלוּן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן" – כִּי שָׁם בֵּיתוֹ, אֲבָל הוּא לֹא יִשְׁכֹּן בְּבֵיתוֹ, אֶלָּא "הוּא לְחוֹף אֳנִיּוֹת" (בראשית מט:יג), כִּי כָל יָמָיו יִהְיֶה בָּאֳנִיָּה בְּלֶב יָם, "וְיַרְכָתוֹ" – הַיְינוּ סְחוֹרָתוֹ וּמָמוֹנוֹ שֶׁנִּקְרָא "הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלָיו" שֶׁמְּקִימוֹ עַל רַגְלָיו, כְּיֶרֶךְ זֶה הַמַּעֲמִיד אֶת הָאָדָם וּמְקִימוֹ, "עַל צִידוֹן" (בראשית מט:יג) – כִּי הוּא מְקוֹם סְחוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ישעיהו כג:ב) "סֹחֵר צִידוֹן עֹבֵר יָם מִלְאוּךָ". וְעַל זֶה אָמַר חָכָם אֶחָד שֶׁיְּצִילוֹ ה' מִפִּזּוּר הַנֶּפֶשׁ, כִּי מַחֲשַׁבְתּוֹ מְפֻזֶּרֶת בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת, וְהִזְכִּיר הַהֶכֵּף אֲצֶל יִשָּׂשכָר כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ.

פסוק יד

יִשָּׂשכָר חֲמֹר גָּרֶם רֹבֵץ בֵּין הַמִּשְׁפְּתָיִם. כַּחֲמוֹר זֶה שֶׁהוּא וּמַשָּׂאוֹ קְשׁוּרִים יַחַד לֹא יִתְפָּרְדוּ, כָּךְ קִנְיַן הַתּוֹרָה דָּבֵק וְאֵינוֹ נִפְרָד מִמֶּנּוּ, וְלֹא כְּמוֹ קִנְיָנוֹ שֶׁל זְבוּלוּן שֶׁמִּצַּד שֶׁהוּא וּבֵיתוֹ וְקִנְיָנוֹ נִפְרָדִים, עַל כֵּן הוּא בַּעַל תְּנוּעָה תָּמִיד, אוֹ לְבֵיתוֹ אוֹ לְקִנְיָנוֹ, כִּי עַל הָרֹב הֵם חוּץ מִמֶּנּוּ. אֲבָל יִשָּׂשכָר תָּמִיד מַשָּׂאוֹ מַשָּׂא דְּבַר ה', וְהוּא רוֹבֵץ בֵּין הַמִּשְׁפְּתַיִם, הַיְינוּ בֵּין

שְׁנֵי גְּבוּלִים. כִּי כָּל הַצְּלָחוֹת שֶׁל הַגּוּף יְסוֹבְבוּהוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי ג טז) "אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ, בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד". וּבְכָל מָקוֹם שֶׁהוּא הוֹלֵךְ אוֹ עוֹמֵד, תָּמִיד הוּא בֵּין שְׁנֵי גְּבוּלִים, כִּי הֵם גְּדֵלִים עִמּוֹ וְהוֹלְכִים לְרַגְלָיו. מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּהוֹלֵךְ בְּסָתָם בְּסָחוֹרָה, שֶׁאֵין שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ דְּבוּקִים בּוֹ, כִּי לִפְעָמִים הוּא הוֹלֵךְ בְּמָקוֹם סַכָּנָה, וְזֶה מִתְנַגֵּד לַאֲרִיכוּת יָמָיו וְעִנְּה בַדֶּרֶךְ כֹּחוֹ, וְלִפְעָמִים יִתְרַחֵק מֵעָשְׁרוֹ כִּי לֹא יֵרֵד אַחֲרָיו כְּבוֹדוֹ, וְאִם כֵּן עַל רֹב אֵינוֹ בֵּין הַמִּשְׁפָּתַיִם. אֲבָל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְרוֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂא דְּבַר ה' תָּמִיד הוּא בֵּין הַמִּשְׁפָּתַיִם כְּאָמוּר.

וַיַּרְא מְנֻחָה כִּי טוֹב. כִּי אֵין קִנְיַן הַתּוֹרָה תְּלוּי בִּתְנוּעָה כְּמוֹ קִנְיַן הַמָּמוֹן, כִּי עַל הָרוֹב מִמֶּרְחָק יָבִיא לַחְמוֹ, אֲבָל קִנְיַן הַתּוֹרָה תְּלוּי בַּעֲמַל הַנֶּפֶשׁ וּמְנוּחַת הַגּוּף, כִּי מִטַּעַם זֶה נִתְּנָה הַתּוֹרָה בְּשַׁבָּת יוֹם מְנוּחָה. **וְאֶת הָאָרֶץ כִּי נָעֲמָה**, כִּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֲוִירָא דְּמַחְכִּים הוּא. **וַיֵּט שִׁכְמוֹ לִסְבֹּל** עֹל תּוֹרָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁקִּנְיַן הַתּוֹרָה קוֹדֵם בְּמַעֲלָה לְקִנְיַן סְתָם סְחוֹרָה, כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִכָּל סְחוֹרָה (משלי ג:יד), מִכָּל מָקוֹם הִקְדִּים אֶת זְבוּלוּן לְיִשָּׂשכָר, כִּי אִם אֵין קֶמַח אֵין תּוֹרָה (אבות ג:יז), וְאִם לֹא יֹאכַל וְיִשְׁתֶּה אֵיךְ יִהְיוּ אֲבָרָיו חֲזָקִים וְאַף בְּרִיאִים לִטְרֹחַ בְּתוֹרַת ה'. עַל כֵּן הִקְדִּים אֶת זְבוּלוּן אֲשֶׁר מִמֶּרְחָק יָבִיא לַחְמוֹ, כְּדֵי שֶׁיּוּכַל יִשָּׂשכָר לִהְיוֹת יוֹשֵׁב אֹהָלִים, וְגַם יִשָּׂשכָר נוֹתֵן מֻחְלָקוֹ בַּתּוֹרָה אֶל זְבוּלוּן שֶׁמַּעֲלֶה לוֹ מַס, עוֹבֵד עֲבוֹדָה מַמָּשׁ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וַיְהִי לְמַס עֹבֵד**.

פסוק טז

דָּן יָדִין עַמּוֹ כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל. יֹאמַר שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁבַּדְּגָלִים יְהוּדָה נוֹסֵעַ בָּרִאשׁוֹנָה וְדָן בָּאַחֲרוֹנָה, מִכָּל מָקוֹם יִשְׁוֶה לוֹ גַּם הוּא שֶׁיָּדִין אֶת עַמּוֹ כְּאַחַד מִמֵּיחָד שֶׁבְּשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וְהוּא יְהוּדָה, כִּי שִׁמְשׁוֹן שָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל בְּדוֹרוֹ כְּדָוִד בְּדוֹרוֹ, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ שֶׁיָּבוֹא מִיהוּדָה "וּבְרוּחַ שְׂפָתָיו יָמִית רָשָׁע" (ישעיה יא ד), כָּךְ יִהְיֶה דָּן "נָחָשׁ עָלֵי דָּרֶךְ" (בראשית מט יז), כִּי כָּל נָחָשׁ מֵמִית בְּרוּחַ שְׂפָתָיו. וּמִדְּקָאָמַר "יָדִין עַמּוֹ" שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁמְּדַבֵּר בְּרִשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּדִּין אוֹתָם וְיִכְלֶה הַקּוֹצִים מִן כֶּרֶם ה' צְבָאוֹת. וְעַל כֵּן הָיָה מִן הַהֶכְרֵחַ שֶׁיִּסַּע יְהוּדָה בָּרִאשׁוֹנָה וְדָן בָּאַחֲרוֹנָה, לְפִי שֶׁיְּהוּדָה נִמְשָׁל לְאַרְיֵה שֶׁעִקַּר כֹּחוֹ בִּזְנָבוֹ, וְאִם כֵּן כְּשֶׁהֲלַךְ יְהוּדָה לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַאֲחוֹרָיו כְּלַפֵּי הָעָם, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ זָנְבוֹ פּוֹנֶה לְמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, רָמְז שֶׁבּוֹ יָדִין עַמּוֹ לִשְׁבּוֹר זְרוֹעוֹת רְמוּת, וְדָן נִמְשָׁל לְנָחָשׁ שֶׁאֵין כֹּחוֹ אֶלָּא בְּפִיו, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁיִּסַּע בָּאַחֲרוֹנָה וּפִיו פּוֹנֶה אֶל מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, כִּי בוֹ יָדִין עַמּוֹ. וּלְפִי שֶׁכָּל דַּיָּן יֵשׁ לוֹ רַבִּים הַקָּמִים עָלָיו, עַל כֵּן אָמַר "לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ" (דברים א יז), "כִּי לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה'" (בראשית מט יח), וַ"אלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל" (תהלים פב א)

לְהַצִּילָם מֵאַנְשֵׁי זְרוֹעַ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁדָּן לֹא הָיָה מַחֲנִיף לְשִׁבְטוֹ, אֶלָּא הָיָה דָּן כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל כִּשְׁאָר שְׁבָטִים, כִּי קָרוֹב וְרָחוֹק הָיוּ שָׁוִים בְּעֵינָיו.

וּמַה שָּׁמַצִינוּ, שֶׁמֹּשֶׁה הִמְשִׁיל אֶת דָּן לְגוּר אַרְיֵה וְיַעֲקֹב הִמְשִׁילוֹ לְנָחָשׁ, רָמַז שֶׁכָּל דַּיָּן יֵשׁ לוֹ מִלְחָמָה פָּנִים וְאָחוֹר. יֵשׁ מְעַזִּים בְּפָנָיו לוֹמַר לוֹ מוֹסִיף אֲנִי עָלֶיךָ דַּיָּנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים א יב) "טָרְחֲכֶם וּמַשַּׂאֲכֶם וְרִיבְכֶם". וְיֵשׁ מְרַנְּנִים אַחֲרָיו אָבָל לֹא בְּפָנָיו. עַל כֵּן צָרִיךְ לִהְיוֹת בַּעַל כֹּחַ וְאֹמֶץ רוּחַ לִלְחֹם פָּנִים וְאָחוֹר, וְלֹא יִתֵּן אֶת לִבּוֹ לְכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יְדַבְּרוּ בֵּין בְּפָנָיו בֵּין אֲחוֹרָיו, אֶלָּא יִהְיֶה כְּאַרְיֵה וְנָחָשׁ. זֶה כֹּחוֹ בַּאֲחוֹרָיו וְזֶה כֹּחוֹ בְּפָנָיו, וְזֶה רָמַז נָכוֹן.

פסוק יט

גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ. הָרְבֵּה גְּדוּדִים יָבוֹאוּ עָלָיו לְמִלְחָמָה, וּבְתְחִלַּת הַמִּלְחָמָה יַכֶּה בָּהֶם מַכָּה רַבָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג, כ) "וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד", כִּי עוֹר בְּעַד עוֹר, וּכְשֶׁמַּכֶּה בַּחֹרֶב אֹז הַמַּכָּה מֵרִים יָדוֹ לְהָגֵן עַל רֹאשׁוֹ, עַל כֵּן הַגִּבּוֹר טוֹרֵף תְּחִלָּה זְרוֹעַ וְחוֹתְכוֹ לְשִׁנַּיִם עַד שֶׁיַּעֲבֹר הַחֹרֶב אֶל הַקָּדְקֹד. וְיַעֲקֹב מְדַבֵּר בְּסוֹף הַמִּלְחָמָה שֶׁאוֹיְבָיו יִתְּנוּ לוֹ עֹרֶף וְיִבְרְחוּ, וַהֲרֵי עֲקֵבוֹ שֶׁל הַנִּרְדָּף סָמוּךְ אֶל הָרוֹדֵף, וּבְיוֹתֵר כְּשֶׁהוּא נוֹפֵל וְנִכְשָׁל בְּנָפְלָה, וְאָז יַכְרִית וְיָגֹד עֲקֵבָיו. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וְהוּא יָגֻד עָקֵב", כִּי "יָגֻד" הַיְנוּ כְּרִיתָה, מִלְּשׁוֹן "גּוֹדוּ אִילָנָא".

פסוק כ

מֵאָשֵׁר שְׁמַנָּה לַחְמוֹ. לְפִי שֶׁאָשֵׁר הָיָה מַסְפִּיק שֶׁמֶן לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ לִמְנָחוֹת וְלִשְׁאָר צָרְכֵי הַמִּקְדָּשׁ, וְיָדוּעַ שֶׁכָּל הַשֶּׁפַע וְהַשּׂוֹבַע בָּא לָעוֹלָם מִן הַמִּקְדָּשׁ, עַל כֵּן אָמַר שֶׁמֵּאָשֵׁר שְׁמַנָּה לַחְמוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, "שְׁמַנָּה" תַּחַת "שֶׁמֶן", "וְהוּא יִתֵּן מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ", כִּי הוּא יִתֵּן לַמִּקְדָּשׁ וְהַמִּקְדָּשׁ יִתֵּן אֶל כָּל הָעוֹלָם, כְּמֶלֶךְ כְּעָם. אוֹ נָבָא שֶׁאָשֵׁר יִהְיֶה בַּעַל צְדָקָה, וּלְפִיכָךְ הַכֹּל יִשְׂבְּחוּהוּ בָּנִים וּבָנוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ל יג) "כִּי אִשְּׁרוּנִי בָנוֹת", וּמֹשֶׁה אָמַר (דברים לג כד) "בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר" וְגוֹ', וְהוּא יִתֵּן לֶעָנִי לֶחֶם שֶׁמֶן וּמַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ, לֹא מִן הַפָּחוּת, כְּהַהוּא שֶׁהֶאֱכִיל לֶעָנִי פְּטוּמוֹת (כתובות סז:), וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב לא יז) "אִם אֹכְלָה פִתִּי לְבַדִּי", אֲפִלּוּ פִּתִּי פַּת נְקִיָּה הַמְיֻחֶדֶת לִי, לֹא אָכַלְתִּי לְבַדִּי.

פסוק כא

נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלוּחָה. יֵשׁ אוֹמְרִים נַפְתָּלִי נוֹפֶת לִי, כִּי נוֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתוֹתָיו מֹר עֹבֵר עַל יְדֵי בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת שֶׁהָיָה מְבַשֵּׂר לְיִשְׂרָאֵל. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים עַל פֵּרוֹתָיו שֶׁמְּמַהֲרִים לְהִתְבַּשֵּׂל, וְ"נוֹתֵן אִמְרֵי שָׁפֶר" עַל יְדֵי מִקְרָא בִּכּוּרִים אוֹ בִּרְכַּת הַפֵּרוֹת. וְקָרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר שֶׁאִמְרֵי שָׁפֶר הַיְנוּ הַתּוֹרָה, וְעַל כֵּן הִמְשִׁילוֹ לְאַיָּלָה כִּדְמַסְּיק בְּמַסֶּכֶת עֲרוּבִין (נד:) "אַיֶּלֶת אֲהָבִים" (משלי ה:יט), לָמָּה נִמְשְׁלוּ דִּבְרֵי תוֹרָה לְאַיָּלָה, לוֹמַר לְךָ מָה אַיָּלָה רַחְמָהּ צַר וַחֲבִיבָה

עַל בַּעְלָהּ כָּל שָׁעָה כְּשָׁעָה רִאשׁוֹנָה, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה חֲבִיבִין עַל בַּעֲלֵיהֶם כָּל שָׁעָה כְּשָׁעָה רִאשׁוֹנָה. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה דָּרְשׁוּ "נוֹפֶת לִי", כִּי דִּבְרֵי תוֹרָה מְתוּקִים מִדְּבַשׁ וְנוֹפֶת צוּפִים. וְרוֹצֶה לוֹמַר לְפִי שֶׁנִּקְרָא נַפְתָּלִי עַל שֵׁם שֶׁדִּבְרֵי תוֹרָה מְתוּקִים כְּנוֹפֶת צוּפִים לְפִיו, עַל כֵּן יִזְכֶּה לִהְיוֹת כְּאַיָּלָה שֶׁחֲבִיבָה עַל בַּעְלָהּ כָּל שָׁעָה כְּשָׁעָה רִאשׁוֹנָה, וְיִתֵּן אִמְרֵי שָׁפֶר, שֶׁאֲפִלּוּ דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁנִּתְיַשְּׁנוּ בְּפִיו הֲרֵי הֵם אִמְרֵי שָׁפֶר, כִּי שָׁפֶר מוֹרֶה עַל דָּבָר חָדָשׁ שֶׁהוּא בְּשׁוּפְרוֹ וְיָפְיוֹ.

פסוק כב

בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן. אָמַר יַעֲקֹב כִּי יוֹסֵף מִצַּד עַצְמוֹ הוּא בֵּן פֹּרָת, לְשׁוֹן פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, כִּי יוֹסֵף לְשׁוֹן הוֹסָפָה, כְּמוֹ "יוֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים" (דברים א:יא). וְאָמַר "בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן", מִצַּד שֶׁהוּא בַּעַל חֵן, עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ב טו) "נוֹשֵׂאת חֵן בְּעֵינֵי כָּל רֹאֶיהָ", עַל כֵּן יִהְיֶה עֲלֵי עָיִן, שֶׁאֵין עַיִן הָרָע שׁוֹלֶטֶת בְּמִי שֶׁנּוֹשֵׂא חֵן בְּעֵינֵי כָּל רוֹאָיו. וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה שֶׁהֲרֵי "בָּנוֹת צָעֲדָה עֲלֵי שׁוּר" לְהִסְתַּכֵּל בְּיָפְיוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִזַּק מִצַּד עַיִן הָרָע, אַף עַל פִּי שֶׁבְּמָקוֹם שֶׁהָרִבּוּי מָצוּי אָז בְּיוֹתֵר הָעַיִן הָרָע מָצוּי, מִכָּל מָקוֹם יִהְיֶה יוֹסֵף בֶּן פֹּרָת שֶׁיִּפְרֶה וְיִרְבֶּה כַּדָּגִים הַלָּלוּ, וְאַף עַל פִּי כֵן יִהְיֶה בֵּן פֹּרָת חִנּוֹ נָטוּי עֲלֵי עֵין הָרוֹאֶה לְבַל יַזִּיקוֹ.

וְאַחַר שֶׁהִזְכִּיר נֵזֶק שֶׁל עַיִן הָרָע שֶׁל כָּל רוֹאָיו שֶׁנִּצַּל מִמֶּנּוּ, חָזַר לְהַזְכִּיר עִנְיָן שֵׁנִי בְּדוֹמֶה לוֹ, כִּי גַּם אֶחָיו נִתְקַנְּאוּ בּוֹ וְנָתְנוּ בּוֹ עֵינֵיהֶם וְנִצּוֹל גַּם מֵהֶם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיְמָרְרֻהוּ וְרֹבּוּ וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים" (בראשית מט, כג). וְעִנְיַן "וְרֹבּוּ" כְּמוֹ "רֹבֶה קַשָּׁת", כִּי הֵמָּה רָצוּ לַהֲמִיתוֹ עַל יְדֵי חֵץ, שֶׁנֶּאֱמַר "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ" (בראשית לז, יח), וְהֵינוּ עַל יְדֵי חֵץ, לְפִי שֶׁחָשְׁבוּהוּ לְמוֹצִיא דִּבָּה אֲשֶׁר "חֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנוֹ" (ירמיהו ט, ז), עַל כֵּן רָצוּ לַעֲשׂוֹת בּוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. "וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים" – הֵם בְּעַצְמָם הָיוּ בַּעֲלֵי חִצִּים אֲשֶׁר "חֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנָם", שֶׁהֲרֵי הֵם הוֹצִיאוּ דִּבָּה עַל בְּנֵי הַשִּׁפְחוֹת לִקְרוֹתָן עֲבָדִים, "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה" (בראשית לז, ב) שֶׁהוֹצִיאוּ הֵם עַל בְּנֵי בִלְהָה וְזִלְפָּה אֶל אֲבִיהֶם. לְפִיכָךְ "וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ" (בראשית מט, כד) שֶׁל יוֹסֵף, שֶׁהֲרֵי מָתָר לוֹמַר לְשׁוֹן הָרָע עַל בַּעֲלֵי הַמַּחֲלֹקֶת (ירושלמי פאה פ"א ה"א). וּלְפִי זֶה קַשְׁתּוֹ שֶׁל יוֹסֵף יָרָה עַל פִּי הַדִּין, אֲבָל הָאַחִים רְאוּיִים לִקְרוֹתָם "בַּעֲלֵי חִצִּים", וְחִצָּיו שֶׁל יוֹסֵף נָחֲתוּ בָהֶם בְּדִין. "וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו" (בראשית מט, כד), כִּי "רֹעֶה זוֹנוֹת יְאַבֵּד הוֹן" (משלי כט, ג), וְהוּא לֹא הָיָה רֹעֶה זוֹנוֹת בְּאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר, עַל כֵּן זָכָה לְהוֹן עָתֵק וְזָכָה לִהְיוֹת רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל.

פסוק כו

בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בִּרְכוֹת הוֹרַי. הַיְינוּ כְּמוֹ "חֲדַר הוֹרָתִי", כִּי הַבְּרָכוֹת שֶׁקִּבַּלְתִּי עַל יְדֵי אִמִּי הָיוּ בְּעֶקְבָּה וּרְמִיָּה וּכְמִלְתָא דְּטְמִירְתָּא מִפְּנֵי עֵשָׂו. אֲבָל בִּרְכַת אָבִיךָ שֶׁנָּטַל הַבְּכוֹרָה מִן הָאַחִים וּנְתָנָהּ לְךָ, הַיְינוּ נְתִינָה גְּלוּיָה וּמְפֻרְסֶמֶת, "עַד תַּאֲוַת גִּבְעֹת עוֹלָם", כִּי בְּכָל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם יְכוֹל אַתָּה לְהִתְפָּאֵר בָּהֶם. "תִּהְיֶיין לְרֹאשׁ יוֹסֵף" וְגוֹ', יִהְיוּ כְּדָבָר הַמֻּגָּח עַל הָרֹאשׁ וְהַקָּדְקֹד, אַף עַל פִּי שֶׁהַבְּכוֹרָה "נְזִיר אֶחָיו", רוֹצֶה לוֹמַר לְקוּחִים וּמֻפְרָשִׁים מִן שְׁאָר אֶחָיו הַגְּדוֹלִים עַל יְדֵי הַבְּרָכוֹת, וּמִכָּל מָקוֹם יָכוֹל אַתָּה לְהִתְפָּאֵר בָּהֶם כְּדָבָר הַמֻּגָּח בְּמָקוֹם גָּבוֹהַּ עַל הָרֹאשׁ הַנִּרְאֶה לַכֹּל, לְאַפּוֹקֵי בִּרְכַת הוֹרַי הֶכְרַחְתִּי לְהַכְחִישָׁם וְלוֹמַר לֹא נִתְקַיְּמוּ בִּי וְלֵילֵךְ בְּהֶחָבֵא מִפְּנֵי עֵשָׂו אָחִי.

פסוק כז

בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף, בַּבֹּקֶר יֹאכַל עַד וְלָעֶרֶב יְחַלֵּק שָׁלָל. צָרִיךְ עִיּוּן, מַה זֶּה עִנְיַן מַרְאֵה הָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר, וְלָמָּה קְרָאוֹ פַּעַם שָׁלָל וּפַעַם עַד, וְכָאן נֶאֱמַר לְשׁוֹן "יֹאכַל" וְאַחַר כָּךְ "יְחַלֵּק"? וְזֶה, כִּי מֵהַיְדוּעַ שֶׁכָּל דָּבָר שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל כַּהוֹגֶן נִתָּן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת, דְּהַיְנוּ בַּבֹּקֶר, וְכָל דָּבָר שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן נִתָּן לוֹ בָּעֶרֶב בְּפָנִים חֲשׁוּכוֹת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "בְּתֵת ה' לָכֶם בָּעֶרֶב בָּשָׂר לֶאֱכֹל וְלֶחֶם בַּבֹּקֶר לִשְׂבַּע" (שמות טז ח). וְכָל דָּבָר שֶׁהוּא הֶכְרֵחִי לָאָדָם, דְּהַיְנוּ כְּדֵי אֲכִילָתוֹ לְהָבִיא שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בֵּיתוֹ, הוּא הַדָּבָר הַנִּתָּן בְּפָנִים מְאִירוֹת, וְלֹא יֶחְסַר לַחְמוֹ לָעַד וְלָנֶצַח. וְכָל הַמּוֹתָרוֹת שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל יוֹתֵר מִכְּדֵי אֲכִילָתוֹ, לְסוֹף יַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵילוֹ וְיַחֲלֹק לַאֲחֵרִים, וְאוּלַי לְנוֹשְׂא אַלְמָנָתוֹ, וְהוּא עַצְמוֹ מְשׁוּלָּל וּמְרֻחָק מִן אוֹתָן הַמּוֹתָרוֹת הַנִּתָּנִים לוֹ בָּעֶרֶב. לְכָךְ נֶאֱמַר "בַּבֹּקֶר", הַיְינוּ הַדָּבָר הַנִּתָּן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת, זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר "יֹאכַל", כִּי כְּדֵי אֲכִילָתוֹ לְבַד נִתָּן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת, וְנִתָּן לוֹ לָעַד. אַף עַל פִּי שֶׁעַד הוּא גַּם כֵּן לְשׁוֹן שָׁלָל, מִכָּל מָקוֹם הִזְכִּירוֹ בִּלְשׁוֹן "עַד" הַמּוֹרֶה עַל הַנִּצָּחִיּוּת. "וְלָעֶרֶב", מַה שֶּׁנִּתָּן לוֹ בְּפָנִים חֲשׁוּכוֹת, הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר "יְחַלֵּק" לַאֲחֵרִים, וְהוּא מְשׁוּלָּל מִמֶּנּוּ, כִּי יֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּת לְשׁוֹן "שָׁלָל" עִנְיַן הֶסָרָה, כְּמוֹ "וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל" (דברים יט ה), לְשׁוֹן שְׁלִילָה וַהֶסָרָה.

וְסָמַךְ עִנְיַן זֶה, לְבִרְכַת זְאֵב יִטְרָף, לְהוֹכִיחַ גַּם אֶת שׁוֹפְטֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יִטְרְפוּ בַּמִּלְחָמָה יוֹתֵר מִכְּדֵי הַצֹּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (צפניה ג ג) "שֹׁפְטֶיהָ זְאֵבֵי עֶרֶב לֹא גָרְמוּ לַבֹּקֶר", מַאֲשִׁים אוֹתָם הַנָּבִיא בְּמַה שֶׁטָּרְפוּ יוֹתֵר מִן הַהֶכְרֵחִי, עַל כֵּן קָרָאם "זְאֵבֵי עֶרֶב", וְאָמַר "לֹא גָרְמוּ לַבֹּקֶר" כִּי לֹא בִּקְּשׁוּ הַהֶכְרֵחִי הַנִּתָּן בַּבֹּקֶר. וְכֵן מַאֲשִׁים אֶת שָׁאוּל שֶׁהָיָה מִן בִּנְיָמִין, "וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלָל" (שמואל א טו יט) כִּי לֹא זָכַר בִּרְכַת יַעֲקֹב לְבִנְיָמִין. אֲבָל בְּאַבְרָהָם נֶאֱמַר (בראשית יד כד) "בִּלְעֲדֵי אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים" וְגוֹ', דַּוְקָא כְּדֵי אֲכִילָתָם לָקַח וְלֹא לַחֲלֹק

לָהֶם שְׂלָל מוֹתָרִי. וּבְזֶה נָשָׂא הַמָּשָׁל מִן הַזְּאֵב הַטּוֹרֵף לְצָרֶךְ מַאֲכָלוֹ, וְלִפְעָמִים הוּא טוֹרֵף וּמַשְׁחִית לְלֹא תּוֹעֶלֶת, וְזֶה פֶּרוּשׁ יָקָר.

וּבְבַעַל הַטּוּרִים מַסִּיק, שֶׁרָאשֵׁי תֵּיבוֹת שֶׁל הַתְּחָלַת בְּרָכַת כָּל הַשְּׁבָטִים עוֹלֶה שס״ה כְּמִנְיַן יְמוֹת הַחַמָּה, וְסוֹפֵי תֵּיבוֹת עוֹלֶה שנ״ד כְּמִנְיַן יְמוֹת הַלְּבָנָה, לְפִי שֶׁבָּעוֹלָם הַזֶּה כָּל מֶמְשַׁלְתָּם דּוֹמָה לַלְּבָנָה, פְּעָמִים נִבְנְתָה פְּעָמִים נִפְרְצָה, כָּךְ לִפְעָמִים הֵם חֲסֵרִים מִן הַמַּלְכוּת, אֲבָל בִּזְמַן שֶׁיְּצִיץ צִיץ וְצֶמַח צַדִּיק שְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ שֶׁקִּדַּם לְעוֹלָם (פסחים נד) אָז כְּתִיב (תהלים פט לז) ״כְּסָאוֹ כַשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי״, שֶׁיִּהְיֶה מַלְכוּתָם נִצְחִי כַּשֶּׁמֶשׁ, וְעַל כֵּן נִרְמְזָה הַשֶּׁמֶשׁ בְּרֹאשֵׁי תֵּיבוֹת, רֶמֶז לִשְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ שֶׁקִּדַּם לְעוֹלָם, וְזֶהוּ סוֹד זֶרַח וּפֶרֶץ שֶׁדָּרְשׁוּ עַל חַמָּה וּלְבָנָה, וְזֶהוּ מַרְאֵה הָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר שֶׁנִּזְכָּר כָּאן בְּבִנְיָמִין.

פרק נ

פסוק י

וַיָּבֹאוּ עַד גֹּרֶן הָאָטָד. שֶׁהָיָה מֻקָּף קוֹצִים. וְאִם דַּרְכּוֹ שֶׁל כָּל גֹּרֶן לִהְיוֹת מֻקָּף קוֹצִים, לָמָּה נִקְרָא זֶה ״גֹּרֶן הָאָטָד״ יוֹתֵר מִשְּׁאָר הַגֳּרָנוֹת? וְכִי לֹא הָיָה בָּעוֹלָם שׁוּם גֹּרֶן מֻקָּף קוֹצִים זוּלַת זֶה? וְעוֹד קָשֶׁה מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית נ:יא) ״וַיַּרְא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי אֶת הָאֵבֶל בְּגֹרֶן הָאָטָד וַיֹּאמְרוּ אֵבֶל כָּבֵד זֶה לְמִצְרַיִם״, ״בְּגֹרֶן הָאָטָד״ לָמָּה לִי? כִּי מִשְׁמְעוּתוֹ כְּאִלּוּ גֹּרֶן הָאָטָד גָּרַם הָאֵבֶל. וְעוֹד, לָמָּה הִסְפִּידוּ הַמִּצְרִים? וְכִי הָיוּ בָּנָיו אוֹ קְרוֹבָיו שֶׁהִסְפִּידוּ עָלָיו כָּל כָּךְ בְּלֵב שָׁלֵם? אוֹ אִם הָיוּ צַדִּיקִים כָּל כָּךְ שֶׁהָיָה חַם לִבָּם בְּקִרְבָּם וְצַר לָהֶם פְּטִירַת הַצַּדִּיק? וְעוֹד, לְשׁוֹן ״כָּבֵד״ אֵינוֹ מִתְיַשֵּׁב עַל הָאֵבֶל.

וְנִרְאֶה מִכָּאן רְאָיָה, לָמָּה שֶׁאָמְרוּ רז״ל (תוספתא סוטה יג) שֶׁבִּזְכוּת יַעֲקֹב פָּסַק הָרָעָב, וְכַאֲשֶׁר מֵת יַעֲקֹב חָזַר הָרָעָב לְמְקוֹמוֹ. וְעַל כֵּן עָשׂוּ הַמִּצְרִיִּים אֵבֶל כָּבֵד בַּעֲבוּר כִּי כָּבֵד הָרָעָב כְּבָרִאשׁוֹנָה, כִּי הִרְגִּישׁוּ הַמִּצְרִים דָּבָר זֶה שֶׁיַּחֲזֹר הָרָעָב לְקַדְמוּתוֹ עַל יְדֵי נֵס זֶה שֶׁקָּרָה לָהֶם בַּדֶּרֶךְ, כִּי פִּתְאוֹם נִזְדַּמֵּן לָהֶם גֹּרֶן אֶחָד שֶׁהָיָה מֻקָּף קוֹצִים מִכָּל צַד, עַד שֶׁלֹּא הָיָה נִשְׁאָר פֶּתַח אוֹ דֶּרֶךְ לָבֹא אֶל הַגֹּרֶן. וּמִזֶּה הֵבִינוּ שֶׁזְּכוּת הַצַּדִּיק גָּרַם לָהֶם בְּחַיָּיו שֶׁהָיָה לָהֶם דֶּרֶךְ לְלֶכֶת אֶל הַגֹּרֶן וְלֶאֱכֹל מִגְּרָנוֹ וּמִיקְבּוֹ, וּבְמוֹתוֹ יְעַכְּבוּ עֲלֵיהֶם הָרְשָׁעִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לַקּוֹצִים, שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָהֶם עוֹד דֶּרֶךְ אֶל הַגֹּרֶן כַּאֲשֶׁר הָיָה לָהֶם לְפָנִים, כִּי סָר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם. וּבְפָרְשַׁת שְׁמוֹת בַּפָּסוּק ״וַיִּזְקְּצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״ (שמות א יב) יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ שֶׁהַמִּצְרִים נִמְשְׁלוּ לַקּוֹצִים בְּעֵרֶךְ כֶּרֶם ה׳ צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן נִרְמַז לָהֶם שֶׁבַּעֲבוּר רִשְׁעַת הַמִּצְרִים יַחֲזֹר הָרָעָב לְקַדְמוּתוֹ.

וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא ס׳) אֵין הַפֶּרְעָנוּת בָּא לָעוֹלָם כִּי אִם בַּעֲבוּר הָרְשָׁעִים, וְאֵינוֹ מַתְחִיל כִּי אִם בַּצַּדִּיקִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כב ה) "כִּי תֵצֵא אֵשׁ וּמָצְאָה קֹצִים" – אֵלּוּ הָרְשָׁעִים – "וְנֶאֱכַל גָּדִישׁ" – שֶׁכְּבָר נֶאֱכָל. הִנֵּה רוֹאֶה שֶׁקּוֹצִים וְגָדִישׁ שֶׁהִזְכִּיר כָּאן הַיְינוּ גֹּרֶן הָאָטָד, כִּי הַגֹּרֶן הַיְינוּ גָּדִישׁ וְהַקּוֹצִים אָטָד, וְקָרָא לַצַּדִּיק "גָּדִישׁ" לְפִי שֶׁכֻּלָּם אוֹכְלִים בִּזְכוּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (תענית י׳.) "כָּל הָעוֹלָם נִזּוֹן בִּשְׁבִיל חֲנִינָא בְּנִי" כו׳, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כא א–ב) "לְנֶפֶשׁ לֹא יִטַּמָּא כִּי אִם לִשְׁאֵרוֹ" – הַיְינוּ לַצַּדִּיק שֶׁהַכֹּל כְּקֵרוֹבָיו וְנִקְרָא "שְׁאֵרוֹ" בַּעֲבוּר הַקְּרָבָה וּבַעֲבוּר שֶׁהוּא מְפַרְנְסוֹ, כִּי "שְׁאֵר" הַיְינוּ מָזוֹן. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְאֵינוֹ מַתְחִיל כִּי אִם בַּצַּדִּיקִים", רוֹצֶה לוֹמַר זֶה תְּחִלַּת הַפֶּרְעָנוּת שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לוֹקֵחַ מִן הַדּוֹר הַחוֹטֵא אֶת הַצַּדִּיק שֶׁהָיָה זָן וּמְפַרְנֵס אֶת הַדּוֹר בִּזְכוּתוֹ, וְעִקַּר הַפֶּרְעָנוּת בָּא בַּעֲבוּר מְצִיאַת הָרְשָׁעִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְקוֹצִים, וְהֵם גּוֹרְמִים שֶׁכְּבָר נֶאֱכַל גָּדִישׁ כִּי אֵין לָהֶם עוֹד פֶּה לְאָכְלוֹ, וְהַקּוֹצִים מְעַכְּבִים אֶת הַדֶּרֶךְ אֶל הַגָּדִישׁ.

וּכְשֶׁרָאוּ הַמְּצָרִים שֶׁנַּעֲשָׂה לָהֶם נֵס זֶה פִּתְאוֹם שֶׁהִקְרָה ה׳ לְפָנֵיהֶם גֹּרֶן אֶחָד מֻקָּף קוֹצִים מִכָּל צַד שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הָעוֹלָם, מִיָּד הִרְגִּישׁוּ שֶׁגָּדַר ה׳ בַּעֲדָם לְבִלְתִּי תֵּת לָהֶם מָבוֹא אֶל הַגֹּרֶן עוֹד. עַל כֵּן הִסְפִּידוּ הַמְּצָרִים "אֵבֶל כָּבֵד", רָצָה לוֹמַר עַל כֹּבֶד הָרָעָב. וּבְזֶה מְיֻשָּׁב לָמָּה הִסְפִּידוּ דַּוְקָא בְּגֹרֶן הָאָטָד וְלֹא קֹדֶם לָכֵן. וְכַאֲשֶׁר רָאָה הַכְּנַעֲנִי אֵבֶל זֶה בְּגֹרֶן הָאָטָד, וְהָיָה קָשֶׁה לוֹ לָמָּה לֹא עָשׂוּ אֵבֶל זֶה קֹדֶם בּוֹאָם לְמָקוֹם זֶה, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֵבֶל כָּבֵד זֶה לְמִצְרַיִם הוּא, כִּי כְּבֵדוּת הָרָעָב יַחֲזוֹר לְמְקוֹמוֹ. עַל כֵּן הוּא דַּוְקָא לַמִּצְרַיִם וְלֹא לִבְנֵי יַעֲקֹב, וְזֶה רָמַז נָכוֹן וְיָקָר.

וּבְזֶה נִרְאֶה לִי לְיַשֵּׁב מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיִּרְאוּ אֲחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אֲבִיהֶם" (בראשית נ, טו) – מָה רָאוּ? וְעוֹד קָשֶׁה לָמָּה לֹא בִּקְשׁוּ מֵאֲבִיהֶם שֶׁיְצַוֶּה לוֹ בֶּאֱמֶת כֵּן. וְעוֹד קָשֶׁה מַה שֶּׁאָמַר יוֹסֵף "אַנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם" (בראשית נ, כא), מִי בִּקֵּשׁ זֹאת מִיָּדוֹ, הֲלֹא לֹא בִּקְשׁוּ כִּי אִם שֶׁלֹּא יָרַע לָהֶם. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁיּוֹסֵף לֹא הָיָה חָשׁוּד בְּעֵינֵיהֶם שֶׁיַּעֲשֶׂה עִמָּהֶם רָעָה מַמָּשׁ, אַךְ כְּשֶׁרָאוּ כִּי מֵת יַעֲקֹב וּבְמוֹתוֹ חָזַר הָרָעָב לְקַדְמוּתוֹ, הָיוּ יְרֵאִים שֶׁאִם יוֹסֵף לֹא יַעֲשֶׂה לָהֶם רָעָה, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לְחוּשׁ שֶׁמָּא גַּם טוֹבָה לֹא יַעֲשֶׂה לָהֶם וְלֹא יְכַלְכְּלֵם בִּשְׁנֵי הָרָעָב, וְהֵשִׁב יָשִׁיב לָנוּ אֶת הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמַלְנוּ אוֹתוֹ, לֹא בְּקוּם וַעֲשֵׂה כִּי אִם בְּשֵׁב וְאַל תַּעֲשֶׂה. עַל כֵּן הַצְרַךְ יוֹסֵף לוֹמַר לָהֶם "וְעַתָּה אַל תִּירָאוּ, אָנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם" (בראשית נ, כא) – אֶתְכֶם בַּעֲבוּר טַפְּכֶם, כִּי הַטַּף לָמָּה יָבֹאוּ אֶל הָעֹנֶשׁ, וַהֲלֹא לֹא חָטְאוּ כְּלוּם.

פסוק יז

שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גְמָלוּךָ. הָיָה לוֹ לוֹמַר "שָׂא נָא פֶּשַׁע וְחַטַּאת אַחֶיךָ", וְלָמָּה הִכְנִיס "אַחֶיךָ" בֵּין הַדְּבֵקִים? וּמַה נְּתִינַת טַעַם הוּא שֶׁאָמַר "כִּי רָעָה גְמָלוּךָ"? וְנִרְאֶה

שֶׁהָיָה כָּאן פֶּשַׁע וְחַטָּאת. הַפֶּשַׁע הוּא שֶׁרָצוּ לְהָרְגוֹ בְּיָדַיִם, וְהוּא אֵינוֹ חַיָּב מִיתָה בִּידֵי אָדָם אֲפִלּוּ לְפִי דִּבְרֵיהֶם שֶׁחָשְׁבוּהוּ לְמוֹצִיא דִּבָּה. הַחַטָּאת הוּא מַה שֶּׁמְּכָרוּהוּ לְעֶבֶד, וְיֵשׁ לָהֶם קְצָת הִתְנַצְּלוּת עַל זֶה לוֹמַר, לְפִי שֶׁהֵבִיא דִּבָּתָם לוֹמַר שֶׁקּוֹרְאִין לִבְנֵי הַשִּׁפָּחוֹת "עֲבָדִים", עַל כֵּן גָּמְלוּ לוֹ כְּמוֹתוֹ לְמָכְרוֹ לְעֶבֶד. עַל כֵּן נֶאֱמַר "שָׂא נָא לְפֶשַׁע אַחֶיךָ", לְפִי שֶׁעַל הַפֶּשַׁע אֵין לָהֶם שׁוּם הִתְנַצְּלוּת, עַל כֵּן הֵם מְבַקְּשִׁים מְחִילָה וְרַחֲמִים. אֲבָל "וְחַטָּאתָם", דִּין הוּא שֶׁתִּמְחוֹל "כִּי רָעָה גְמָלוּךָ", רָצָה לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ לָהֶם קְצָת הִתְנַצְּלוּת שֶׁגָּמְלוּ לְךָ אוֹתָהּ הָרָעָה, דְּהַיְנוּ הַדִּבָּה רָעָה. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב לָמָּה הִקְדִּים הַפֶּשַׁע לְחַטָּאת, כִּי אֵין זֶה דֶּרֶךְ הַמְבַקְּשִׁים לְבַקֵּשׁ תְּחִלָּה עַל הַדָּבָר הַגָּדוֹל וְאַחַר כָּךְ עַל הַקָּטָן, אִיפְכָּא מִבָּעֵי לֵיהּ, וּלְהַנָּחֲתֵנוּ הוּא מְיֻשָּׁב.